

આમાં સંયુક્ત કુટુંબ ન હતે તો આપણા સમજાને આને ડીરટીક્ટ કોર્ટમાં અર્ધ કામ ન હતે! હોંદુ કાપદો પશુ બહુ નાનો, ટુંકો અને સાદો યઇ ગયો હતો! જેમ વહેતા જુદા પડે છે તેમ ઉચ્ચો સત્તાહસંધ જળવાઇ રહે છે, અને અચ્ચા અચ્ચાનો સંભવ લવિષ્યને માટે રહેતોજ નથી. જેમ સંયુક્ત કુટુંબમાં માણસો બધે તેમ તેમ પરસ્પર સંબંધ-સમપણું છેડું વધે, જેથી એક બીજા માટે આત્મભોમ આપવાની લાગણી કુદરતી રીતે ઓછી થાય, છતાં કુદરતી લાગણીની વિરુદ્ધ બધા સાથે એક સરખી રીતે વર્તવું તો પડેજ; તેથી સંયુક્ત કુટુંબીઓના આવૃણાવમાં દંભતું: મિત્રિયુ થવાનો સંભવ હોય છે. અંતરની લાગણી તો બીજા જુદા રહેનાર કરતાં તેમને પશુ વારંવાર ઓછી હોય છે.

જે સંયુક્ત બપરથા સારીજ હતે તો તેજ કુટુંબ મોટું થતાં તેના નાસ કે ભંગના સંભવ ઓછા થતા જવા જોઈએ. જે પશુ બીજાની શ્રદ્ધિ થાય તેનું બળ વધે એ કુદરતી નિયમ છે. પશુ અહીં તો હવે તો ત્રણ પેઢીએ બધું ગળાડી પડે છે. અને આ મીનારો ઈંટ ઈંટ વધતાં હાલું હાલું થઈને ગળાડી પડે છે તે કુદરતી નિયમના પાટા ઉપર નહીં પશુ પાયા વગર: રચાયેલો હોવાથીજ, આટલો જલ્દી ગળાડી પડે છે. જે તે કુદરતી હોય, જે તે લાલસાથી હોય, તો જેમ કુટુંબની પેઢી વધે તેમ તેમાં કસ તથા લાભ વધેજ જોઈએ. પશુ જે ત્રણ પેઢી થતાં તો તે વ્યવસ્થા સધળાને એટલી અસહ્ય યઇ પડે છે કે તેમાંથી છુટકરો પામવાની બાબતમાં બીજા દરેક બાબતમાં મતભેદ હોવા છતાં, એકમત મધ્ય જાય છે. જે ખરે લાભ હોય તો કોઈપણ જુદો રહેવાનો સંકલ્પ પશુ નહીં કરે, કારણ કે જેથી તેમનો સ્વાર્થ મુકરતો હોય તે કરવા અવશ્ય થુકે નહીં. મોટા ભાગના દકને હાનિ થતી હશે, અને અયોગ્યોનેજ હાસ થતો હશે ત્યારેજ જુદા પડવાની હિતચાલ રાદ યઇ શકે છે.

સગીરોને સંયુક્ત વ્યવસ્થાથી મળતો અન્યાય.

એક સૌથી ગંભીર અને ભયંકર હાનિ તો એ છે કે, સંયુક્ત કુટુંબમાં જે વડિલો લુચ્ચા થાય છે તો તેઓ સગીરાનું સદ્ગત અભવત અદિત કરી શકે છે. ધારો કે ચાર પાંચ ભાઈઓ સાથે રહેછે, તેમાંના ૩ કે ૪ ભાઈઓ નાનાં નાનાં બાળકો છોડીને મરણ પામે છે. સંયુક્ત કુટુંબમાંના એવો કાપદો છે કે સ્ત્રીને ભરણપોષણ સિવાય મીલકતમાં બીજા કશો ભાગ જાગ નથી. તે તો લગભગ ખરની દાસી છે; એટલુંજ નહીં પણ પતિની મીલકતનો સગીર વધના પુત તરફથી વહીવટ કરવાનો પણ તેને હક નથી. સગીર ભગીજઓના ભાગની મીલકતનો ફળને, વહીવટ તેમજ જોગવટો કાઢના દસમાં હોવાથી, સોમાં પોણેસો, અને ઓછામાં ઓછા પચાસ, દાખલાઓમાં તેમની દાનત જગડે છે. તેમને રોકનાર રોકનાર કાઠ હોતું નથી, તેથી તેઓ અનાય ભવિષ્યોની મીલકત હોઇઆં કરવાનીજ શીકરમંદીમાં પડી જાય છે. જેવર પગે જગમ મીલકત રહેંદે કરી દે છે તેથી ન ધરાતાં સ્થાવર મીલકતનું વેચાણ પશુ વારંવાર સગીરો ઉમરના થતાં પહેલાં, ગમે તે બહાનું કારી, તમ્બીલ્લે કરી, દેની નાંખે છે. ભગીજઓ માઝીયાની મીલકત વડે ગમે તેવો ઉદ્યા વેપાર કરે છે, નદી ચીનાને ખાને જમે કરે છે, અને ઓટ તેમને ખાને ઉધારે છે. ગમે તેમ સદો કરે છે અથવા અગિયારદિમાં ઉગારી દે છે. આ બધું મત મીનાની પદ્ધતી રાજ જેવી હોય તોપણ સંયુક્ત

કુટુંબની વ્યવસ્થાની જામિદારીને લીધે પોતાનો કસો જુવાન કરી રાકતી નથી. જ્યતાં સુધી સાસુ અને ધણીના ધાકમાં અને સાસુ મર્થા પછી પણ અનેક પરવરાતા તથા બંધનોના પાસોમાં રહેતી, તેવી સ્ત્રીમાં વાંધા ઉત્પન્નવાના કે પોકાર કરવાની શક્તિજ હોતી નથી. વહીવટ હુમ્મ્યા જેઠ કે બદમાશ દેવરના હાથમાં હોવાથી, દ્રવ્ય માટે તેજેજ કાઢે ચંદુ જેઠજી અને પોતે તો જેઠ-દીવેરના કાળમાં તે ક્યાંથી કાઢેના લાલ લાઇ રાકે ? અને પીયે-રીવાઓના જોરથી કદાચ ગર્ભ તોપણ જેઠ-દેવરની ઢોંગાઈ સામીત કરવી કાંઈ સહેજ નથી ! અને કદાચ જેઠતો હુકમ થયો તોપણ તેમાં શું વચ્ચું ? બધું સાચવના જેવું સાદું થઈ ગયા પછી, સાચવવાનો હક મળે તેથી શો કાળો ? પરિણામ એ આવે છે કે, બીયારા અનાય પણ હકદાર બાળકો વધે આવતાં પોતાને, જન્મતી વખત જેવાજ નજ તેમના રાંઠ ધૂર્ત કાકાઓએ તેમને કરી નાંખેલા પોતાને જોય છે. પરોષકાર્ય જીવન ધારણ કરનારા સન્યાસી જેવા પોતે હોવાનો ઢોંગ કરીને સંયુક્ત કુટુંબના કાકાઓ પોતાના લાત્રીજીઓને તો ખરેજ સન્યાસી બનાવીને લંગોડી ધારણ કરાવે છે ! સંયુક્ત વ્યવસ્થામાં એક બીજા ઉપર અત્યંત વિશ્વાસ મેલવેજ પડે છે. નહીં તો અપમાન પણ સમજવામાં આવે છે. આથી એ વિશ્વાસનો ગેરઉપયોગ કરીને જ્યતા લાઇનો પણ હુમ્મ્યા લાઇ વારંવાર વિશ્વાસઘાત કરે છે તો મરેલા લાઇના કાચી વેપ ને કાચી સમજના પુત્રોને કમી જાય તેમાં શીજ નવાઇ ? રાંઠ તે લાઇની આખી પુછી જાડુગરની પેઠે જોતજોતામાં હાથની હથેલીમાંથી ઉઠાવી જાય છે. “એક હુમ્મ્યા થયો તેથી કાંઈ બધાજ થોડા હુમ્મ્યા હોય છે ?”—એવો કદાચ પ્રયુત્તર આપવામાં આવશે. તેમને એ ઉત્તર છે કે એ આવે તો કાકાએ તાણું પણ ન દેવું જોઈએ ! હુમ્મ્યાઇનો ભય તો હમેશાં છે, તેના દાંબજા વારંવાર બને છે અને જે દાંબજા નથી બનતા તેથી શું ? તેથી કાંઈ લાલ નથી ! હુમ્મ્યાઈ ન થવામાં કાંઈ લાલ નથી—હકદારને તેવું મળે એ કાંઈ લાલ કે અમ્મકાર જે ઉપકાર નથી. શા માટે લાઇની નકામી દયા ઉપર રહેવું જોઈએ ? શા માટે લાલરહિત ભયમાં રહેવું જોઈએ ?

જો સંયુક્ત વ્યવસ્થા ન હોય તો સગીરો હાલમાં જેમ માટે લાગે ગરબ મરાય છે તે મરાતા અવસ્થા બચે. તે સ્થિતિમાં ખાતાના હાથમાં મીલકતનો વહીવટ રહેશે અને તે તો કદાપિ પણ તેના દુરુપયોગ થાય એવું કલ્પ કરે એ કલ્પ પણ નથી. કાંઈ કદાચ કહેશે કે તે પીયેરના પોતાના હુમ્મ્યા-લાઇઓના હાથમાં વહીવટ સાદું મીલકત મુકશે ને તેઓ પણ હુમ્મ્યાઈ નહીં કરે તેની શા ખાતરી ! તેના ઉત્તર એ છે કે, તે જે સાચી વિશ્વાસપાત્ર હશે તેનેજ વહીવટ આપશે. વળી, વહીવટ સ્ત્રીઓ તો પોતે ચહેલે જાણે વહીવટ કરી રહ્યાં જોઈએ. સુશીલતા, સુલભ છે. વળી જે પીયર તરફનો કે પોતાનો પ્રતિનિધિ કાંઈ હુમ્મ્યાઈ કરતો-માલમ પડે તો તેને તરત તે રજા આપી રાકે છે, તેના હાથમાંથી સંતા એક પગમાં છીનવી લઇ રાકે છે. તેવી કરી જતા કે સંગતક સંયુક્ત વ્યવસ્થામાં ન હોવાથી તેમાંજ ગોટાળો થવાનો સંભાવ છે, જ્યારે જે વિધવા સલાધિકારી હોય (કે જેમ વિલકત કુટુંબમાં કાવત્રા પ્રમાણે હમેશાં હોય છે) તો તેમ ગોટાળા સહેલાઈથી થઇ શકતા નથી.

પરસ્પર સ્વાર્થનો વિરોધ.

સંયુક્ત કુટુંબમાં એક વિધવા જાતું છે, જે તેને અંદરથી હમેશાં કાપતોજ રહે છે, તે

જનુ તે પરસ્પર સ્વાર્થનો વિરોધ છે (Conflict of interest) છે. એક ભાઈ બાળે છે કે મારા પુત્રોના પુત્રો તો અવસ્થા, મારા ભાઈના પુત્રોથી નહીં તો તેમના પુત્રોથી જુદા પડશે અને ભાઈ કરતાં પોતાના પુત્રને કુમારે તેને અવસ્થા વધારે લાગે, તેથી એક ભાઈ પોતાના પુત્રને વિશેષ લાલ અને તેને વિભાજ્ય પડ્યાં અને તેટલા સૌથી મોટા હીરસો મળે એમ ચાહવા વગર તેનાથી રહેી સમગ્ર જનની. તે એમ કંઈક નારાજ હોય પણ કુદરત તેને જમર-જમરી હેમજ ચાહવા બસાતકાર કરે છે. કુદરતના તો નેપોલીયન, એલેક્ઝાંડર, યુધિષ્ઠિર તથા રામચંદ્ર જેવા પણ કુલુકામ હતા તો આજમાત્રના સંયુક્ત કુટુંબના ભાઈઓનાં રાા આચારા ? જે મનમાં પોતાના પુત્ર પૌત્ર માટે લાંબના પુત્ર પૌત્ર કરતાં વધારે લાગણી થાય તો વર્તનમાં થોડી લાગણી પણ થવા વગર કેમજ રહે ? આથી ભાઈઓના પુત્રોને વારંવાર ગેરલાભ થવા વગર સ્વપુત્રને લાભ થવો અસંભવ છે, તેથી જરૂર ગુપ્ત રીતે, આક્રમક રીતે, મોંઘમમાં દરેક ભાઈ બહારથી દસી અંદરથી ગાંઠ મારીને પોત પોતાના પુત્રનું કલ્યાણ કરવા-જેનો અર્થ બીજાના પુત્રનું અકલ્યાણ કરવા સીવાય બીજો યતો નથી-પ્રયત્ન કરી રહે છે. હમે તેમાં તેના કચુર કાઢતા નથી. તેઓ કુદરતના કાલદાને વસ થાય છે. તેમની પાસેથી બ્યાબાબી કરતાં અત્યંત વિશેષ નીતિમતાની આશા રાખવામાં આવે છે. તે આશા રાખનારાઓ નિષ્ફળ થાય છે. તેમાં 'કચુર' ખોટી આશા રાખનારાઓના છે. પુત્રને ભોગે પરપુત્રનો-પછી ભાઈના હોય તોયે પરપુત્ર તે પરપુત્ર-સરખો રનેદ કરવાની અસંભવ, અસંભવિત નીતિની સંયુક્તવાદીઓ આશા રાખવા સિવાય બીજું તેઓ શું કરે છે ? નીતિમાનોને ડાઘ પણ ફરજિયાત અનીતિમાન બનાવનાર જે ડાઘ પણ બધારણ હોય તો તે સંયુક્ત કુટુંબનું બધારણ છે. તેમાં અગ્નિ પાસે ધી મુકાને, તે ધીને દેહનું સખત રહેવાની આશા કરવામાં આવે છે. પણ ધી તો આગળથી જ જાણ છે તેમાં બીજાના ધીનો શો અપરાધ ? ઉત્તમ ઉપાય તો ધીને અગ્નિથી દુરજ રાખવાનો હતો. તેમજ ભાઈ ભાઈ વચ્ચે, કાકા ભત્રીજા વચ્ચે, પિત્રાઈ પિત્રાઈ વચ્ચે ભુલ્યાઈ લડાઈ ન થાય તેનો એક, એકનો પરમ ઉપાય એજ છે કે, જે પણ પુત્ર લગ્ન કરે તેને પિતાએ આશીર્વાદ આપીને પ્રથમથીજ : સર્વથા સ્વતંત્ર અને વિમુક્ત કરી દેવો. આતું નામજ વિવેકદારક ગણેશનું મંગલાચરણમાં પૂજન છે. જડથી અને મૂળથીજ મનનો તથા ધનના કંઠસનો નાશ કરવાનો આ કરતાં ઉત્તમ ઉપાય મળવો મુશ્કેલ છે. લડીને, હેતુસાધને છુટા પડતું તે કરતાં, મિત્રતાથી, પ્રીતિથી અને સમ્મતિથી છુટા પડતું વધારે ઈચ્છ ન હોય તો તો ઘેરાક સંયુક્ત વ્યવસ્થા લાગે રહેવા લો, નહીં તો તો વિમુક્ત વ્યવસ્થાજ ઉત્તમ છે.

સંયુક્ત કુટુંબના વર્ણવવામાં આવતાં લાભો.

કાંઈ કહેશે કે " જેમ સંયુક્ત વ્યવસ્થામાં સગીર ભત્રીજાની કે ત્રિધાસ ભાઈની મીલકત ' સ્વાધિજન્યનો, લાય છે તેમ બીજા હાય પર લાગેનો જે સંભવ છે તે તરફ કેમ દ્રષ્ટિપાત ' કરતા નથી ? તમારી દ્રષ્ટિ તો માત્ર પેસાદાર કુટુંબોને જ લાયક પડે છે અને દુન્યામાં પેસાદાર ' તો થોડાજ હોય છે. મોટા ભાગના ગરીબ હોય છે. તેથી સંયુક્ત કુટુંબમાં એક ભાઈ મરણ ' પામે તો તેની વિધવા તથા આગેહાલું એક ભાઈઓ પોષણ કરે છે. ' નહીં તો તેઓ રખડો ' થાય અને બીજા માગતાં પણ પેતા ન લાગે. સંયુક્ત કુટુંબ ગરીબ વર્ગ માટે, થોડાં પેસાદાર ' સિવાય મધ્ય માટે, આ દ્રષ્ટિથી એક પરમ આશીર્વાદ રૂપ છે. "

રામાયણના યુગમાં પણ જેવા ભણા આદમીઓ હોવા અશક્ય છે તેથી પણ ભણા આદમીઓ દ્વારા ઉભરાઇ જતા હોયને તેવી આ વાત છે. શું તમે દરરોજ જેતા નથી કે ગરીબ ભાઈ પાસે મીલકત જેવું કશું હોતું નથી તો તેની વિધવા ને પુત્રોને થોડાજ સંગ્રહે છે? જો મીલકત જેવું હોતું નથી તો તેા જીવનો ભાઈ મરેલા ભાઈના કુટુંબને વારંવાર જુદા પાડી નાંખે છે અને તેમ કરતાં અટકાવવાનો કોઈનું દક્ષ નથી. વળી ગરીબ માણસ કે જે ભાઈની દયાળી દરમ્યાન પણ તથા તેના ખર્ચ તે પોતે ઉપાડતો હોવા છતાં, અચાની શક્યો નથી, અર્થાત્ જે મળે તેમાં પોતાનું પોપણુજ જેમ તેમ કરે છે તે એકને બદલે બેનું પોપણુ કરી પણ કેવી રીતેજ શકે ? એ પ્રસિદ્ધ છે કે ગમે તેવો સારો માણસ, જે ખરચ કરવાની તેને ટેવ પડી ગઇ હોય છે તેમાં ખાસ ઘટારો કરી શકતો નથી અને ગરીબ આદમી એવા તો થોડાજ ખર્ચ કરતો હોય છે કે જેમાં તે ઘટારો કરી શકે. તેથી તે બીજાનાં બીજા કુટુંબનું પોપણુ કરવા અર્ધી અર્ધી કમાઇ કાઢતી પડી શકે એ અસંભવિતજ છે. ગરીબ વર્ગમાં બહુજ થોડા વિધવા ભોળાં તથા તેમના કુટુંબનું પોપણુ કરે છે. કારીગર તથા શરૂ વર્ગોમાં તો વિધવા ભોળાંઓ પુનર્જન્ન કરી લે છે અથવા મોટી વયની હોય તો પુત્ર કુટુંબનું પોપણુ કરે છે. દિન વર્ગમાં થણા ભાગને તો. એવી આશા રાખવાની જરૂર હોતી નથી. પદ્મ, પનિએ કરેલા ધન સંગ્રહ, વીમાની રકમ વગેરેથી વિધવા કુટુંબનિર્વાહ કરી શકે છે. થોડીકજ સર્વથા પરતંત્ર થઇ રહે છે અને તેમના નિર્વાહ કરવો એ તેમના કૌથી નજદીકના સંબંધીઓનો નિરસદેહ મદાન ધર્મ છે. જો ભાઈઓ વિભક્ત બહેનનું તથા તેનાં પુત્રોનું પણ તેની વૈધવ્યાવસ્થામાં પોપણુ કરે છે તો મૂન ભાઈના કુટુંબનું પોપણુ વિવિધમાન ભાઈઓ કેમજ નહીં કરે ? સંયુક્ત કુટુંબમાં ભાઈને કાલદા સંબંધી વધું હક મળે છે તેથી તેના દુરપયોગ કરવાની, ઉપર વર્જ્યું તેમ, તેને લાગ્ય ધાય છે. વિભક્ત કુટુંબમાં તેને તેવી કચી સત્તા ન હોવાથી માત્ર પરેષકાર કરવાનોજ પ્રસંગ તેને રહે છે. ભાઈ તરીકેની ફરજ, વિભક્ત રહીને તો, વધારે સારી રીતે નહીં તો સંયુક્ત જેટલીજ સારી રીતે શા સાર નહીં બળતી શકે ! જો ભાઈ મરે તો તેનાં કુટુંબને પોતા સાથે સંયુક્ત રાખવામાં આગલી (ભાઈ જીવતા વખતની) વિભક્તતા કરી બાધા નાંખતી નથી. એવાં છુટેલાં અર્ધાં કુટુંબોને સાથે રાખવાની હમે વિરદ છીએ નહીં. તેને હમે સંયુક્ત કુટુંબજ કહેતા નથી. સંપૂર્ણ કુટુંબ હોય, જેમાં પાત્રો તથા પાલ્યો હોય તેનેજ વિભક્ત રહેવાની હમારી બચામણું છે. અપૂર્ણાંક સંપૂર્ણાંક સાથે ભમે રહે. તેમાં પણ જો વિધવા ભોળાં તથા તેના બાળકોને જુદાજ રાખી શકાય તો તે વધુ ઉત્તમ છે. પણ જો સાથે રાખવાથી ખર્ચમાં ઉગારો થતો હોય, અને એવો ઉગારો કરવા વગર છુટકો કે તેમ કરવાની રૂનિ ન હોય તોજ સંયુક્ત રાખવા જોઈએ. વિભક્ત કુટુંબની બ્યવસ્થામાં, ત્યારે આ પ્રમાણે સંબંધીઓને સદાપના કરવાની છુટ એકત્ર કુટુંબ હોય તે વખત કરતાં સહેજ પણ ઝોાછી નથી, ત્યારે, બીજા દ્વાય ઉપર એકત્ર કુટુંબમાં વિશ્વાસુ, નિર્બળ, અનાથ, સગીર તથા અજ્ઞાન સંબંધીઓને છુટી લેવાની દરેક લાલચ હોય છે. સંયુક્ત કુટુંબમાં છુટ વાસનાનો સેતાન વાસ કરે છે, જે દુઃખેશ મના કરેજુ ફળ ખાવા લગ્યાગ્યા કરે છે ! વિભક્ત કુટુંબ તો એક પીપળો છે, જેમાં વિષ્ણુજ (પૌરાણિક કથના પ્રમાણે) વાસ કરે છે, તેથી તેમાં એ સેતાન આવી શકતો નથી. વિભક્ત કુટુંબમાં બહુ ખરાબ તો લાલ નથી, સંયુક્ત કુટુંબમાં બહુ સાફ

તો હાનિ નથી. અર્થાત્ વિભક્ત કુટુંબનું સૌથી દાનિકારક વાત પણ સંયુક્ત કુટુંબના સૌથી લાભદાયી વાત બનેલ છે. વિભક્ત કુટુંબમાં દરેક સભ્યની રહે છે. સંયુક્તમાં બધા ફરેલ હાથ છે. એકલામાં આ કારણે જેમ જન્મથી સાંકળવા આવેલા તેમ, વગર વિચારે (ખરું માનના આવેલા સંયુક્ત કુટુંબીઓ ૨૫૫૮ સભ્યતા નથી તેપણુ તે અંચલિકા આકારમાં તેમની દૃષ્ટિએ પડે છે, તેનીજ સંસ્કારાદીન થઈ શ્રુતિપરંપરા પ્રમાણે હોટ્ટી સંયુક્ત વ્યવસ્થાનાં વર્ણન બુદ્ધા સ્ત્રીક લાચુનાં ભાણનાં પણ તેઓ વ્યવહારમાં તો વિભક્તજ થતા જાય છે. એ સંયુક્ત વ્યવસ્થા ખરે ઉત્તમ હતે તો દુન્યામાં આજે પણ ચારજ કુટુંબ હતે ! કારણ કે, કહે છે કે સ્ત્રીનાં આદિના આર યપિઓ જૂન ઉત્પન્ન થયા તેનીજ સંતતિપરંપરાજી આપણે જોએ, તો ખાવા આદમ અને બીજી દબાવે શુદ્ધ વાઆજાએ દુન્યાની શિરમાં, પેદા કરવાનો ખીરની તથા મુસલમીન કીરસી ખરો હોય તો તો ચાર કુટુંબ પણ નહીં પણ એકજ કુટુંબ હતે. મોસીએલીમની ઉત્પત્તિ અશક્ય હતે ! એક કુટુંબના હોવાથી પરગેઝમાંથી કન્યા પણ લાવવાનું કથાંથી જાણે અને દુન્યામાં જન્મનારાઓને પરજા વગરજ પરવારી જવું પડે ! ચારથી પંચમું અથવા એકથી બીજું કુટુંબ હાથ છે તે મનુષ્યના રક્ષા તથા કુખતાપીજ - બન્ને એકો દોષ જ્યારણ મુકવા વગર સંયુક્ત વાદીઓને છૂટકા નથી; છતાં જો, દોષ, અણિપણ કરતાં તેઓ પોતે ભવબીત થશે. ભવબીત થવાનું કારણ બીજું કંઈ નહીં પણ તેમણે મનુષ્યોને પાળી રક્ષા, પ્રગરેદ આદિ કુરતી લામણીઓની વિરૂદ્ધ નિરંતર પર્તન કરવું જોઈ (સંયુક્ત વ્યવસ્થા થીનું શું છે ?) એમ માની લેવાનું છે.

(અપૂર્વ.)

જુનાગઢ તથા ગિરનારનું વર્ણન.

(પ્રસંગાવશાત્ જુનાગઢ જવાનું યત્ન, એ અભિપ્રાયની સ્થિતિમાં આવેલાં ધાર્મિક, ઐતિહાસિક તથા ભૌગોલિક પ્રસિદ્ધિનાં રમ તથા જોવાલાયક રમણોનાં સંસ્કાર દર્શન કરવાનો પ્રસંગ પણ હમને પ્રાપ્ત થયો હતો. પ્રવાસનું વર્ણન પ્રવાસી પોતે આરે ઉપેક્ષા, સૂનો, નાદોનો ધોપો, ઇત્યાદિ રવજીવન અનિચ્છમક વીજોથી, તે લાગે છે ત્યારે માયા કરતાં પાણી મોટી યાદને, વર્ણન અતિ નીરસ અને નિર્જીવ બનેલો લાગે રહે છે તેથી હમ અત્રે માત્ર રાજ્યનું ઉપયોગની વીજતોજ આપીશું. તે વીજતો, શા તો પ્રવક્ષ, અથવા ઐતિહાસિક ત્રથોના અવલોકનનું પરિણામ છે.)

જુનાગઢ આઘાવર્તના પશ્ચિમ પ્રદેશનું એક સૌથી નદી તો અવંચ, અતિ પ્રાચીન નગર છે. “અર્ધકુમ” તો “જુનાગઢ” અપરજ સખ છે. નામજ તેની પ્રાચીનતા સિદ્ધ કરે છે. લાપાન કૃષ્ણચંદ્ર, મહાદેવ નથા કૃષ્ણની જ્યેષ્ઠ દેવી સુરદાનાં પગલાંથી એ પ્રદેશ પંચિવ થયો છે. ત્યારે અર્જુન અપરાવ (પશ્ચિમ આધારવ) દેહની શાખાથી આવ્યો હતો ત્યારે સૌરાષ્ટ્રના મુકુદ્ધ પર્વતજ ગિરનારથીજ તે તથા કૃષ્ણ એક સાથે મુચ્છનાં રમમાં હંકારીને

કૃષ્ણની પાટનગરી દારિકાપુરી ગયા હતા. * તથા અને શુદ્ધ પ્રાચીન સૈરાષ્ટ્ર ને જુનાગઢ તથા ગિરનારનેજ પ્રદેશ છે. અશોકના અક્ષય લેખથી અવકાશ, પરંતુની દારમાળાથી મુશોસિત, તેના પ્રખર વિજ્ઞાસી વનો અને વનરાજ્યો વિશ્વપિત્ર, ભક્તરાજ નરસિંહ મહેતાના જન્મથી સંકલિત એવા જુનાગઢની કીર્તિ અમરજ રહેવાની. દ્વયે ત્યાં રાજ્ય મુસલમાની છે, પરંતુ પ્રાચીનતા રોધકને પ્રાચીન સાથે સંબંધ કરવાનું સાદિત્ય તેઓથી નષ્ટ થયું નથી. મહમદ બેગડાના આત્મચરિત્રમાં, સદ્માએ અનેકાનેક પ્રાચીન વસ્તુઓ એ પ્રાંતમાં દૃશ્ય જળવાઈ રહી છે. પત્થરની મુઝિમ મૂર્તિઓનું ઉચ્છેદન ભણે મુસલમાન જનુનીઓએ કીધું પરંતુ તે મૂર્તિ બનાવવાના પથરના કુદરતી પદારો તે દૃશ્ય જોઈને તેમ જ્ઞાના ત્યાં કાયમજ રહ્યા છે ! ગિરનાર ઉપરનાં દેવાલયોમાં મુસલમાનોએ ખોદી કાઢી દર મૂર્તિ દીધી, તેનાથી મોગણી નવી મૂર્તિઓ આજે પૌરાણિક મહાસ રક્તખિન્નનાં રક્તનું દેરેક ખિન્ન પડતાં તેમાંથી અનેક નવીન રક્તસો ઉત્પન્ન થયા તેમ, ઉપરિથત થઈ છે ! આ બનાવ સિદ્ધ કરે છે કે મુસલમાનોએ મૂર્તિ ખોદે દેશોથી ખસેડવાને પ્રયત્ન કીધા ! તેથી તે બીજાથ પ્રયત્ન નિષ્ફળ ગયો. ખરી રીતે મૂર્તિ તો હાથમાં છે, અને બાલ પાયાજીમૂર્તિ તેના પ્રાકૃતિક છાયા માત્ર છે હાથમાં દસેલી અને આમેથી મૂર્તિ ખસેડવાને બદલે તેઓએ છાયા ખસેડવાને મિથ્યા પ્રયત્ન કર્યો ખાજે દુસા મારી કરવાજી પ્રયત્ન કીધા. એમ તો તેઓએ મૂર્તિની કાપી ખાજી રૂપ પડાડી પણ ઉછેરી નાખવા દતા ! અસત્ય સિદ્ધાંત પ્રમાણે ગમે તેટલા જ્ઞેરજ્ઞેયથી વર્તન કરવાથી, જોઈતું પરિણામ આવતું નથીજ, તેનું ગિરનારના દેવાલયોમાંની મૂર્તિની સ્થિતિનું અવલોકન કરવાથી જોટલું પ્રત્યક્ષ થાય છે તેટલું બીજા કશાથી લાગેજ નરો. '

જુનાગઢનો પ્રદેશ, કાઠીયાવાડના ધણા મોટા ભાગ પેઠે પત્થરનો છે. તેની પશ્ચિમમાં પદારોજ છે. જમીનનાં સ્તરોજ પત્થરનાં છે તેથી દુવો જોઈતાં પત્થરનું ઘર બાંધી દેવાય છે ! જુનાગઢમાં આથી સજ્ઞાનાં નાનાં મોટાં ઘર પથરનાંજ છે. નગરમાં કાંઈ વિશેષ જ્ઞેવાલાયક નથી. મોટા રસ્તાઓ વિશાળ છે. નવાજનાં તથા સરકારી મકાનો મહેલ જેવાં છે અને તેટલો ભાગ મુંબઈના હોર્નબી રોડ જેવા ફ્રેન્ચમન લક્ષણે પણ ઘડીમર આજે એવો છે. પ્રજા સામાન્ય રીતે દરિદ્ર છે, અને નવા વિચારનો પ્રકાશ અતિ અદ્ય છે. વાતાવરણને લઈને પ્રેમયુગેટો પણ કુંડિત વિચારના, અને બીજીથ હિંદુસ્તાનનાં મોટાં નગરોના મેટ્રીકો કરતાં પણ વિચારની ઉદારતામાં કદાચ સરેરાસ ઉતરતા આવશે. જે ખર્ચ જોવાનું છે તે નગર બહાર છે. નગરની આસપાસ ફરતોકાટ છે જે નવા કોટને નામે જ્ઞાનખાલ છે. પ્રાચીન કોટ તે ઉપરકોટ કહેવાય છે. નગરની પશ્ચિમે તે આજો છે અને એક વિશાળ પહાડ ને સપાટ મેદાન ફરી લીધેલા જેવા તે લાગે છે. પ્રાચીનકાળના આર્ષ રામજોનું તેજ નિવાસસ્થાન ફરો. દોળાવથી તે પર ચડાય છે. પ્રારંભમાંજ કુંગરની પાંખો આવે છે. અર્ધાત્ જન્ને દાષપર જ્યાં ડુંગરો ઘસી રહેલા છે. દાષજ થનાંજ રસ્તાની એક બાજુએ, રસ્તા મારે પહાડ કાપતી વખતેજ એક પડાજે પહાડમાંયોજ દનુમાન તથા ગણપતિની અતિ પ્રચંડ મૂર્તિઓ જોરી કાઢી છે. તે પછી તરત ઉપર જવાય છે. ઉપર પથરની ખાજી પણ છે અને તે કાષ્ઠનાં ઘણી ઉંડી ગણ છે. " નીલમ " અને " મારોક " નામની બે જૂની તોપો પણ આ રથજે ગોઠવી છે. નીલમ અસાધારણ મોટા કરની (આસરે

૧૦-૧૨ કુટ) લાંબી છે અને એ જાને જાહેરાને આગામીએ ફેરી તરિકે પૂજે છે અને સિંદુ-
રથી તે સુશોભિત છે, તે પર અરબી લેખ છે.

“ અરીયદીની વાદ ” જોવાલાયક છે. ઠેઠ મુઠી તેને પચાવીખાં છે, આશરે ૬૦૦ દશે
અને ઉપરથી સીંધું પાણી ભરવાની પચ્ચ બચ્ચ છે. આશરે ૩૦ કુટ પહોળો તેનો વ્યાસ
દશે. બીજા દિશાએ એક ફૂલો છે તે અદ્ભુત છે. તે આશરે ૫૦૦ કુટ ઊંડો છે અને મીના-
રાની પેઠે ઠેઠ નીચેથી તે ઉપર સુધી મીનારા જેવી ફરતી પથ્થરની નરદમ કાપી કાઢેલી સીંદી
તેને લગાવી દીધી છે. પાણી નરી નખરે દેખણું નથી એટલો તે ઊંડો છે. પાસે ૧૫ મોટા
ખાડાઓ છે, જે મુત તથા પૂરેલા દવા. ચોડાઈ વર્ષ ઉપર તે ખોદવાં દરેકમાંથી જુદી જુદી
જાતુઓ તથા અનના ભંડાર નીકળ્યા હતા. તેમાંથી જોડેલા કાપા તથા બીજાં નખૂના ભૂનામના
સંપ્રદરખાનમાં સાચવી રાખ્યા છે. સંકેતો વર્ણના તે હોવા જોઈએ.

અને સૌથી જોવાલાયક જગ્યા પદ્મામાંથી કાઢેલી મંસજી છે. ‘પૂર્વ’ તે મહાદેવનું દેવાલય
હતું; પરંતુ કુસલામાંની રાજ્ય થતાં તેને મસજીદનું રૂપ આપવામાં આવ્યું છે. સ્પર્શિતા દેખાત
સોરેથી આ પરિવર્તન રજૂ છે. તેની પાસે એક ખડીવેર છે, અને તેનાં જમીનની અંદર ત્રણ માળ
કે. સૌથી હેરાળ નીચે એક કુંડળ જનાવવામાં આવે છે, કે ત્યાં આ જોગાર અને રાષ્ટ્રી રાજાદેવીનું
પ્રત્યક્ષ ચક્રું હતું. તે શાકતોનું મંદિર હોવાનું અનુમાન થાય છે. ઠેઠ નીચે કાતરેલી પથ્થરની
પૂજી છે જે ૬૪ આંગળાં રિયનમાં છે. છતાંએ જોડેલી મૂર્તિઓ કેવલ ખડિન છે અને બી
રૂપનાં જોડાંઓની છે.

અશોકના શીલા લેખ-તેની પૂજા.

નગરની બહાર બતાં સૌથી પ્રથમ દરજ વસ્તુ તે અશોકનો પ્રખ્યાત શિલા લેખ છે. અનેક વર્ષ
તેની ક્ષતિ કરવાનો પ્રયત્ન પ્રાપ્ત થયો. ઇસ્લામ પર્વત શહેરથી માત્ર ૨-૩ માઈલ દૂર છે
અને સંધ્યામ રસ્તા પરજ આ શિલા આવી છે, એ શિલા ઘણી અનિયમિત સંબોજાગારની
છે. આશરે ૧૫ કુટ લાંબી, ૬ કુટ પહોળી તથા મધ્યમાં ૧૦ કુટ ઊંચી તે છે. સમસ્ત પ્રા-
ચીન શિલા લેખોમાં તેની વિશેષતા એ છે કે ત્રણ આર્ધ મહાશક્તના લેખો સંકેતો વર્ણને
અંદરે તે પર એક પછી એક એમ કાલરાખા છે. એ ત્રણમાં વિષિભેદ જણી છે. તે પરના અક્ષરો
ઉંડા નથી, જાણે ના હંચ ઉંડા અને રાહ હંચ લાંબા છે. ઘણાં છેડેના તથા બાં પથ્થરજોળામૂર્તિ
થઈ બીજા બાજુએ જાય છે ત્યાં તેા ઘસાઈ જઈ ગયા છે. છતાં શીત તાપ અને વર્ષાનું ત્રિવિધ
તપ જે દળર વર્ષ તેણે તપ્યું છે. દરે તેની આસપાસ એક કામરત જેવું સરકાર ૧૮૮૯
માં કરીને તેનાં તપ તથા ધસાઈમાં બુનના કરી છે એ ધનવાદ લેવા જેવી બીના છે. અહીં છે તે
૨૫૫ છે. કેટલાક ભાગ તેા ઉપાના અગ્રેજ કૃષીટલ અક્ષરોને તદ્દન મળતા આવે છે. અશર
કાતરના શિલાઓએ પેલાનું કામ જોઈએ તેવું કષિતું લાગતું નથી. સૌથી લીટી દોરવાની કે
મહોદ્ધાર સિવા નિષ્કમિત અશર પચ્ચ કાતરવાનો જમ લીધો નથી. આશરે ૨૫ કુટ લાંબી
એ લીટી લાખી પડી નીચે બીજા રાઈ કરી છે અને ૧-૦૦ લીટી થતાં બીજા પ્રકરણ તેની
ચિ રાઈ કર્યું છે. પ્રથમ લેખ આર્ષાવર્ણના આ કુળના પ્રથમ ચક્રવર્તી, મૈવ મહારાજ અશોક
ઇ. સ. પૂ. ૨૫૦)નો છે. બીજો લેખ સૌરાષ્ટ્રના પાદેથી ચારૂપૂજક દાનપ્રશમના વંશના ચોથા
રામન (ઇ. સ. ૧૫૦) નો, અને ત્રીજો લેખ આર્ષાવિરનીચું રાજ્ય પર રાજ્ય કરનાર ૨૬૬૫૫૫

(ઇ. સ. ૪૫૪-૪૭૦) નો છે. આ લેખનાં લાક્ષાંતર રોમેશ્વર-કૃત ઇતિહાસ આદિ ગ્રંથોમાં પ્રગટ થયાં છે. જાણીને આશ્ચર્ય થાય છે કે, આ લિખિત પત્થરને “ દ્રવ્યેશ્વર ” નામ આપીને તેની પૂજા પ્રચલિત થઇ છે ! જે તે વાંચે ત્યારે પત્થર એવી મેળે ઉપડે અને નીચેથી અદળગક થન મેળે એવી એ ભોળાઓની માન્યતા છે. સારું છે કે એ અજ્ઞાનોને આત્મા સુધી ઉકેલ્યું નહીં, નહીં તો પત્થર ઉખેડી મારતે તો ભારત વર્ષનું એક રત્ન હમેશ માટે હુમ થઇ જતે.

નરસિંહ મહેતાની મૂર્તિ.

આગળ ચાલતાં ઘમોદર તીર્થ આવે છે. તેમાં ઘમોદર, કથાશુભચંદ્ર, લક્ષ્મીનારાયણ તથા રાધાચંદ્ર એ પ્રમાણે ચાર મૂર્તિઓ છે. આ તીર્થ પ્રાચીન છે, અને ગિરનારા (નાગર) આ-લણે તેના વંશપરંપરાની પૂજારીઓ છે. તે નિરસદેહ પ્રાચીન સંસ્થા છે; કારણ કે તેની દિ-વાલપરંની મૂર્તિઓ ખંડિત કરવામાં આવી છે અને ઘટના પણ પ્રાચીન છે. ઉક્ત મૂર્તિ પણ પ્રાચીન કહેવામાં આવે છે, પરંતુ અતે એવી વાર્તા. કરવામાં આવે છે કે અલ્લાઉદ્દીન-ખીજ-છંથી માત્ર બહારની મૂર્તિ લાંગી, અને દેવદાર તો ઉદ્યાયોગ નહીં. પરંતુ દેવોનુ ચાલતું હતે તો બહારની પણ કેમજ લાંગવા દેતે; તેથી એ કથા સત્ય માનવી અશક્ય છે. એક લેખપર સવત્ ૧૪૭૩ છે. તેથી તે કમમાં કમ ૫૦૦ વર્ષ જુનું સિદ્ધ થાય છે. વળી નરસિંહ મહેતાની મૂર્તિ પણ એક નાનાં દેવગમાં ત્યાં પધરાતી છે તેની સાથે તેની પુત્રી કુંવરબાઈની પણ પત્થરની નાની મૂર્તિ છે. સહેરમાં નરસિંહ મહેતાના ચેરામાં પણ નર-સિંહ મહેતાની આશરે ૩ ફુટ જેટલી લાંબી મૂર્તિ છે, જેને કૃષ્ણની બે મૂર્તિઓની ઉડે ગેહવી છે. નરસિંહ મહેતાનીજ મૂર્તિનું ત્યાં મુખ્ય કરીને પૂજન થાય છે. બહાર ચોરા છે, જ્યાં નરસિંહ મહેતાના રાખનાં ડુલ્લ થઇ ગયાં હતાં ! જે શામળીયાએ નરસિંહ મહેતાની હુડી સુકવી હતી તેની પણ નાની મૂર્તિ આ સ્થળે છે.

“ સૌરાષ્ટ્રનો મુકુટ ”—ગિરનાર રાજ.

પરંતુ આ સર્વે ઉપરોક્ત વર્ણનો ગિરનાર આગળ કાંઈજ નથી. ઉપરોક્ત પરંતો પૂર્વમાં આ પહાડનું શિખર દેખાય છે. ત્યાંથી ઉંચે આવેલાં અંખાજનું દેવાલય માત્ર સદેર ગોખલા જેટલું દાગે છે. પૂર્વે આ જગલા મુખી પરંતુ દોલો જેમણે અને દાગરો કે લાખો વધે ઉપર અહીં સમુદ્ર પણ દરો. દાગ સમુદ્ર આસરીને ૪૦ માઇલ દૂર પશ્ચિમમાં ગંગે છે. (મુખ્યથી માત્ર મોટે ભાગે સમુદ્ર તથા વેરાવળ બંદર યદનજ જુનાગઢ આવે છે). તે સમુદ્રની સપાટીથી ૩,૫૦૦ ફુટ ઉંચે છે. દાગ તે બેનોના દેવાલયોથી પ્રસિદ્ધ છે. પરંતુ તેમની પણ પૂર્વે અહીં હોંદુ દેવાલયો હતાં અને સૌથી ઉંચેની ત્રણ શિખરો (અંખાજ, ગોર-ખનાથ તથા યુર દત્તાત્રેયની) પરનાં દેવાલયો હોંદુ દેવાલયો છે. અને સૌથી પ્રાચીન કાળમાં તે આર્ચ યોગીઓનું પરમપ્રિય સ્થાન હોતું જોઈએ. ત્યાં અનેક કુરતી શુદ્ધાઓ છે અને તેમાં હઠ યોગ આદિ કરતા યોગીઓ અત્યાર સુધી હતા. હજી પણ ત્યાં નિરંતર સાધુઓ મોટી સંખ્યામાં રહે છે. એક સાધુના કથન પ્રમાણે સાધુઓનું મહાજન જમાડતાં ૧૫૦ પત્રાવલીઓ થાય છે, મોટે ભાગે સાધુઓ રામાનુજસ્વામીના સંપ્રદાયના છે. તેઓ હવે તો માત્ર યાત્રીઓ માટે માત્ર વીરી ચલાવનારા જેવા થઇ પડ્યા છે. તેઓ સદાગત પણ ચલાવે છે, અને મોટે

ભાગે વર્ષમાં ૩-૪ માસ મુંઝવળ જીવને પેતાના તથા કહેરાતા સદાવતના નિર્વોહ સાર લિપ્ત મોંગી લાગે છે. આ સાધુઓ વિદ્વાન નહોં તેો નિરસદેહ, ભક્ત તથા નિર્દોષ છે. સાધુઓએ પદારોપર જુદી જુદી જગ્યાએ પેતાનાં મકાનો બંધાવી દીધાં છે જ્યાં યાત્રીઓને ઉતરવા તથા બોજનની ધણી સ્થાપ થઇ છે. એ સોનાના આવકારને સ્વીકારીને વિશેષ વાત કરશે તેાં જરૂર તમને દ્રીષ બતાવી યથાશક્તિ તેમાં ભરવા આગ્રહ કરશે અને મુંઝવળના દરો તેાં તેા બાર વાગ્યાં જરૂર તમારે નામ દામ લખી લખને તમને, પધારે તારે મળના આવવાનું વચન આપશે.

ગિરનારપર ઝાડી માંચેશન જેવી ઘટ નથી. તેમજ નીચત્રા સ્તરોથી ઉપત્રા સ્તરોની ઝાડી જુદાંજ વૃક્ષોની છે. સાગની ઉમ એ પ્રદેશમાં અતિસય છે. ઉપત્રા ભાગના પાંચરો આખા અને દોળાવ વગરના છે, તેમજ ઘણા પ્રચંડ છે. ઢેક ગુરુદત્તાત્રેયની પાંચમી શિખરે જતાં લગભગ દસ દળર પગથીયાં થાય છે. “ ગિરનાર લોટરી ”ની કૃપાણી પાકી પગથી ઢેક સુધી બંધાઈ છે, અને આ પ્રચંડ બાધકામ માન પા લાખ જેટલા ખર્ચમાં થયું છે એજ આશ્ચર્ય છે. તેજ સ્થળના પત્થર, રાત્ર્ય તરફની સગવડ, ખાદ્યની ગેરદાજનો તથા પ્રજાંધકર્તાઓની કરકસરનું એ સંયુક્ત પરિણામ છે. હજી પશુ જુદા જુદા સ્થળોએ જવા માટે પગથીયાં કરવાનું કામ બધે થયું નથી. ગિરનારપર ચડવાની રાત્ર્ય તરફથી ૧ આનાની ‘ટીકીટ’ માથાદિ લેવી પડે છે, પશુ જુનાગઢીયાને અધુજ દામ આપવાનું છે, તથા બ્રાહ્મણ સાધુને મદત જવા દેવામાં આવે છે. દમારી સાથેના મિત્રો ગુણકર્મથી બ્રાહ્મણત્વ માનતા હોવા છતાં, તેમણે આ પ્રસંગે જન્મને લાભ લીધા.

ગિરનારના પર્વત તથા ત્યાંના દેવાગ્રથોના ઇતિહાસ તથા વર્ણન અગામી અંકમાં પ્રકટ કરીશું.

(અપુર્ણ).

નરસિંહ મહેતાની ધાર્મિક સાવનાઓ.

(લેખક:—૨૧. મંજુલાલ જમનાદાસ દવે. ખી. એ. અંકલેશ્વર.)

“ જગતના મદાધર્મોની ધારી
પૃથ્વીના વલગાનની જાળની ”
“ શીવસુદીની પાડસાળા; ધર્મનું મોહિર:
દેવોનો મિલતમ વાસ:
નથી અવનિને દર.....
બારડસરો બીજે અધ્યાત્મખંડ:
“ જેવાં તેનાં અદ્વિતીય ગિરિ શિખરો છે
પૃથ્વીથી પડને નજી મંડળની નદી,
કલ્પન ને સુચુરથી વર્ષાંડ ધોતપાદી
તેરા છે તેના અદ્વિતીય માનવ સુમોલ

“ એના વિજય દેંકર રક્ષારંગી નથી
દેહના નહિ, પાનુ દેવી છે.
આત્માની પરમ શાન્તિના છે
જડના નથી ચેતનના છે
મદિન દશ્ય છે ચેતનદ્રશ્યને:—”

જ્ઞાનાસાગર.

સમસ્ત વિધિનું કલ્યાણ કરવાની અસુવશ ભાવના ધારણ કરનારા મહાન નરસિંહ—ધર્મવીરો અનેકારો આ તથા પરલોકના પય—પ્રદર્શક છે. એમના એ સાક્ષર—જીવનની સફળતા વાંચવાથી, અને અનેક રીતે આનંદ અને બોધ ઉભય પ્રાપ્ત થઈ શકે છે.

આપણી ભારતભૂમિ આવાં આવાં અનેકાનેક સત્તોની પ્રસાદિની ભૂમિ છે, તે અનેક પુરુષાર્થોની જનેતા—માતા છે. જે સમયે શ્રદ્ધાનિષ્ઠ મહર્ષિઓએ જંગલો વેદજાનથી આકાશ અને પાતાળ જંગલી ભૂક્યાં હતાં, જે સમયે વ્યાસ અને વાલ્મીકી, કલિદાસ અને ભવભૂતિ પોતાની મનમોહક વાણીથી રસ અને અર્થનું અપૂર્વ ભાષાદર્શન કરાવી રહ્યા હતા, જે સમયે કવિશ્ર અને ગૌતમ દર્શન શાસ્ત્રનાં સૂક્ષ્મમાં સૂક્ષ્મ તત્ત્વો—માનવ જીવિતને અગ્રગ્ય એવાં અપ્રતિમ તત્ત્વોનાં દ્રશ્યત હેખાણી ગયા છે; અને જે સમયે આર્યભટ્ટ ભારતસાધાર્ણ ઈત્યાદિ નરસિંહો પ્રાકૃતિક તત્ત્વોનાં જ્ઞાન—ધિષાંસુ થઈને ગગનમંડળનું યથાસ્થિત અવલોકન કરી રહ્યા હતા—આ સર્વ પ્રણીત સમયની આપણી આર્યભૂમિની સંસ્કૃતિ (Civilization) વિષે આના ઉદ્ગારો સ્વાભાવિક રીતે હૃદયમંદિરમાંથી નીકળવા પામે છે.

“ સમસ્ત દુનિયાના ઇતિહાસનું
મધ્યખિંદુ એશિયા છે.
ને એશિયાના ઇતિહાસનું કેન્દ્ર
ભરતખંડની મહાકથા છે. ”
પ્રાચિનોમાં યે પ્રાચિન
પૃથ્વીની ખેલી પુત્રી
આર્યાવર્તની આર્ય પ્રજા છે. ”

જ્ઞાનાસાગર.

તે સમય વિષે બોલવાની ખાસ કંઈ જરૂર નથી પરંતુ તે સમયે ભારતનો ગૌરવ રવિ અસ્તગત થયો, સૂર્ય અંદ્રવરો નાશીપારા થયો, અને યુગતમાનોના ધર્મોધપણથી દિંદ છિન્નભિન્ન સ્થિતિમાં આવી પડ્યું. તે સમયે પણ પ્રસ્તુત લેખના નાયક શ્રી નરસિંહ મહેતા વિગેરે જ્ઞાની—કવિઓએ પોતાની ઉંડી ધર્મભાવના જ્વલંત અને કીર્તિર કરી છે.

અને નરસિંહ મહેતાની એક કવિ તરીકે ગણના કરવા કરતાં રામાનુજ, ચૈતન્યદેવ, વલ્લભ, નાનક અને ગુરુગોવિંદ, દાદુ અને કબીર વિગેરે ધર્મ પ્રચારકો અને સમાજ કર્તાઓની માફક ગણના કરવાની છે, કારણ કે તેમનાં ધાર્મિક પદોમાં, જેનું માત્ર અગ્રે અવલોકન કરવાનું છે—એવી તેા અજગ્ર મોહની વિશાળ રહી છે, એવી તેા પ્રાણ પ્રકાશિની મિડાસ અને કલ્યાણભાવના વિશાળ રહી છે કે તેમાં ઉપર લખ્યા પ્રમાણે અને તેના સારસ્વ ઇંગ્લેન્ડના મહાકવિ Longfellow ની આંકેલી નીચેની પંક્તિઓ સંપૂર્ણ સમજણ માફકમ પડે છે:

Lines of Great men all remind us.

ઉપરોક્ત વિવેચનને વધારે સદૃશ કરવાને નૃસિંહ મહેતાનું 'The Paritan of the Puri-
gans' તરીકે એનાં જાણીતા દર્શન કરાવવાને હવે ચલ કરીએ છીએ.

એક પદમાં એઓ લખે છે કે,

જ્ઞાંસગી આત્મા તત્ત્વ ચિન્ત્યો નહિ, ત્યાંસગી સત્ત્વના સર્વં ભૂદી.

આ પદની આ પ્રથમની પંક્તિ અને શ્રી મિતાજના જે શ્લોકો:-

" તારનો આત્મ આત્માથી આત્માને ન દુખાડવો

આત્માજ આત્માનો જંધુ આત્મજ રાતુ આત્મનો.

જેણે જિત્યો અત્મને આત્મથીજ

તેનો આત્મા જંધુ છે આત્મ કેરો

જેણે જિત્યો ના નિજ આત્મ તેનો તો

વર્તે આત્મ રાતુ શો રાતુનામાં. "

અને ઇંગ્લીશ કવિ 'પોપ'નું 'Know thyself' નું પુરાણ મહા વાક્ય એ સર્વ એકજ વિચારના આંદોલનો સર્વજ્ઞ એકજ પ્રકારનું ધુમે છે તેનું આ અનુચિત દર્શાવે છે. વિચારગળ અમુક એકજ દેશનું' વા અમુક એકજ મનુષ્યનું' નથી પરંતુ તે સર્વવ્યાપી અને સર્વ કાળનું છે,

જ્યાં સુધી અત્મામાં વ્યાપતા પરમાત્માના અતિમ તત્ત્વનું જ્ઞાન થયું નથી.—તેનું જ્ઞાન વા તેનો જ્ઞાસ સુદ્ધ પણ જ્યાં સુધી થયો નથી, અથવા તેથી પણ નિજે ઉતરનાં પરમાત્મા કઈ પદ્ધતિ પર આ જગત તંત્રના ' પ્રેરક, આલક, સાસક, ' બની તેને કેવી રીતે યોગ્ય રાખ્યા છે. And what is that work which God worketh from the beginning to the end—The summary law of nature on which all primary qualities of matters ultimately depend—આનું' પણ જ્ઞાન વા જ્ઞાસ મનુષ્ય—હૃદયમાં થયો નથી—થવાનો સંભવ પણ નથી, ત્યાં સુધી મહાત્મા નરસિંહ કહે છે કે સર્વ સાધનાઓ—સર્વ પૂજાપાત્રોના દેખાવો, દેગો ધર્તીગો—સર્વ ભૂદી છે અને તે એટલે સુધી કે,

આ મનુષ્ય દેહ તદિદો એમ એજે ગયો:-

આ મનુષ્ય દેહનું શું કર્તવ્ય કર્મ હતું ? સુખ દુઃખ, કુદૃશતા અને મનુષ્યની સ્થિતિની તુલના, ભૂમિનો 'ઈતિહાસ, ' અને છેવટે આપણે જે ભૂમિ પર વસીએ છીએ તે ભૂમિનો ઇતિહાસ એ પાંચનો વિચારોથી ઉદ્ભૂત થતો હૃદયનો એક મહાપ્રશ્ન કે આપણે કેમ આવેલ છીએ ? આપણી ગતિ કૃતિનો અર્થ આ પૃથ્વીપર શો 'અર્થ' છે ?—પ્રશ્નજીએ આપણને અર્થ કેમ યોજ્યા છે ? એ સર્વ પ્રશ્નો અને મહાપ્રશ્નો એવા તો હૃદયતંત્રને ગુંથવે છે કે હૃદય તરલ સુચ્ય થઈ જાય છે. અને આપણો મનુષ્ય જન્મ કેવળ નકલો ગયો એમ જ્ઞાસ થાય છે. આને સમે કંઈક એકું છાતું છાતું મંદ કમળ રેલન હૃદયમંદિરમાં આવતું સંભળાય છે—

" તાતે મને જીવન ઉચ્ચ અર્થોજ આપું:

સાધ્ય એ જીવનનું કરી ના રાક્યો છું

હવે ભૂમિ પર કરી ભૂમિ સુખ જીલ્યાં

ને દિવ્ય સુખ જીવિયે કર ના પ્રમાણ્યો: "

મનુષ્યની જે ભતિ સી અને પુરુષ—સૌનું જ્ઞાન પ્રેમ Love દેવાવવાને માટે અને પુરુષનું જીવન જ્ઞાન Knowledge દેવાવવાને માટે—આ Divine Love and Divine Knowledge તે શું છે, અને તે કેવી રીતે જગતમાં દેવાવવામાં છે, તેમની મધુરી વાંસરી જગત—જગતમાં કેવી રીતે ફેલાવાની

છે અને જ્યતને તે દ્વારા કેવી રીતે બચત કરવાનું છે, એ સર્વે જ્યાં સુધી આત્મા ન જાણે અથવા જાણીતા અજ્ઞાનજની અન્ય કર્મોમાં દોષાય તો ખરેખર:—

મનુષ્ય દેહ, તદ્વાસે એણે એણે

એમ માવડાની રૂઢિ પુડી.

શ્રી નરસિંહ મહેતાને *Lifeless formalism* નરસિં પસંદ નથી અને નજ દોષ, કારણ કે જેણે અને તાવ શું છે તે જાણી અનુભવ્યું છે તેને નરસિં *formalism* સાધનાઓ પસંદ નજ દોષ: અને તેનીજ એઓ કહે છે કે,

“ શું મયું સ્નાન સેવા ને પૂજ થયી ?

શું મયું ઘેર સહી દાન દીધે ?

શું મયું ધરી જરા બરમ લેપન કરે ?

શું મયું દાસ લોચન કરે ?

શું મયું તપ ને તિરથ ગ્રાધા થયી ?

શું મયું માળ મહી નામ લીધે ?

શું મયું તિલક ને તુલસી ધર્મા થયી ?

શું મયું ગંગજલ પાન કીધે ?

શું મયું વેદ વ્યાકરણ વાણી વહે ?

શું મયું રાજ ને રજ બાળે.

શું મયું ખટ દર્શન સેવા થયી—

શું મયું વરણના બેઠ આણે:

એ છે પરપંથ સદુ પેટ બરવા તાણા

આત્માત્મ પરિચય ન જોયે:

બાણે નરસિંહે કે તાવ દર્શન પિના

રાત ચિંતામણી જન્મ જોયે: ”

આ અને એવીજ બાવતાઓ એક સરખી રીતે આ પ્રસંગે એક સુધારકના મુખમાં શોભે એવી છે; અને વસ્તુતઃ નરસિંહ મહેતા પણ એક સુધારક છે. જગતના અને આપણી દિંદ બહિના મુરી જુદી જાતના તમામ ધર્મવીરો સુધારકજ હતા-છે. જેણે મતસદિષ્ટતા અને સર્વજ્ઞાણી સાર્વજોમી તત્ત્વજ્ઞાવનું પ્રદણ કીધેલું છે, મનન કીધેલું છે, અને જીવનક્રમમાં તેને પરાયું છે; તેને મહે તો ખરેખર ઉપરની પંક્તિઓ યોગ્યજ હતી-છે.

એમત્રુ દયિત દદય, એમને મહુજાન શુન્નતો આત્મા, ગમે તેના સ્થોતિમાં ગમે તેવા સમયે પણ પોતાનો સ્થાપીઆવ કાયમજ રાખી છકયાં છે.

માંડાળને ત્યાંથી આગંજણ આવતાં પેલે તેને સ્વીકાર્યું છે અને ગણ્યું છે કે:—

પ્રેમ પદારથ મંગો ખમીએ, વાંમીએ જન્મ મરણ જન્મજ,

કર નોહતામાં કરણ ઉપજ, મહેતોજ પરમ લેજુવ દયાળ.

ખરેખર, આવી માગણી-મણજીના ઠંડા મંજાર પ્રેમતત્ત્વની માગણી-નો નો મહેતાજીએ અનહર કર્યો હોત—એ “ લેજુવ પરમ દયાળ ” ના દદયમાં તે સમયે કંઈ ‘ પક્ષાપક્ષી ’ નું વા લેતાલેવનું આવજણ સહી ગયું હોત અને યોગ્ય સમયે, લોક સંજ્ઞાર્થ કાર્ય કરવા—

“ In the Service of mankind to be

A guardian God below

x

x

x

x

x

That is Life:—

એ જીવનમર્મ એએ શણે બૂટી ગયા હોય તો મું થાન ? અને એ પ્રમ્ને વધુ આદિક છે તોપણ સાર્થ છે, જેનો ઉત્તર વાંચકે અને વિચારેએ આપવો એમ હચિત ગણીએ છીએ. નરસિંહ મહેતા જેવા પરમ જ્ઞાનિ મનુકેવ વર્ણવણના બાહ્ય અવશને સ્વીકારનાર નહતા. પરંતુ તેઓએ તો માત્ર હૃદયના ઉંડા વર્ણને પારખ્યો હતો અને જેનો તે વર્ણ વધારે વિશુદ્ધ, વધારે ભક્તિમય, વધારે જ્ઞાનપૂર્ણ તેને તેઓ વધારે પસંદ કરતા. તેમનીજ તેઓ સંગતી કરતા, તેમનામાંજ તેઓ તન્મય બની નૃધ એકતાન ગચવતા અને પરમાત્માને વધુ ને વધુ પધારા બની રહેતા. આ સમયે એમણે ગાયું છે કે:—

પદ્માપકી ત્યાં નહિ પરમેશ્વર

સમદ્રષ્ટિ ને સર્વ સમાન:

વળી આ સમયનો આનંદ અનુભવતાં પોતે કહે છે કે,

ઘેર ઘેર પદાર્થો દરિજા આતા

વાતા તાજ ને રાખ મુદંગ:

આ સમયે—

હસી હસી નાચર તાળીઓ લે છે

આ રા રે, જાદાબુના દંમ.

પરંતુ—

મોનમહી મહેતાજી આજ્યા, અપવધરાને રોડ ઉતર દડં

મોનની ખાસ નર હતી. અનધિકારી મનુષ્યમતિ મહેતાજી જેવા પરમજ્ઞાનિ મહાત્મા કપડો

વા ફર દૃષ્ટિપાત પણ ન ફેકે અને તેજગાજ મારે તેઓએ મોન એવરકર ગયું:

આમજી પર, તેમના જ્ઞાતિ બધુઓ કહે છે કે,

નાત ન ભણો ને ભત ન ભણો, ન ભણો કંઈ વિવેક વિચાર.

કર જોડીને કહે નરસિંહો, વૈષ્ણવ તથો મને છે આધાર:

અને બદેખર—એમના જ્ઞાતિબધુઓ તે કોણ ? સુમરન વિશ્વ એમની જ્ઞાતિ અને જાનિ અને

એમના આધારમાં, આશ્રયમાં સમસ્ત વિશ્વની કલ્પતિ, સ્થિતિ અને પ્રગતિનો પ્રચારક પિતા.

(અપૂર્ણ).

સત્યજીત.

(એક ' એરીજનુષ ' સાંસદીક વાર્તા.)

લખનાર-પ્રવાસી.

મુંદરણ ૧૦.

(અનુસંધાન).

કેકડાએ પ્રમાત ગળવવા માંડ્યું. લોકોને લાંબી નિદ્રામાંથી જાગાવવા મેલેથી એ બમ પાડવા લાગ્યો. પડાઓ ફલાફ ફરવા બદલ નીકળી પડ્યાં અને ખેડાકની શોધમાં આમ તેમ ફર્યા પડી ગયાં. પૂર્વ દિશા વધારે ને વધારે મુવર્ણમય થવા લાગી અને તેથી કરીને તારાઓ ધીરે ધીરે અદૃશ્ય થવા લાગ્યા. પૂર્વનીને છવન આપનાર સૂર્ય કબો. નવુ છવન મજાતથી પૃથ્વી તેજેમય થઇ અને તેથી પૃથ્વીના અણ્યો લેમાં અત્યંત શુદ્ધ દેશને પામેલા છે એવા મનુષ્યો નવીન બળ પ્રાપ્ત થવાથી હર્ષ પામતા આમતેમ ફરવા લાગ્યા.

નીલ-પર્વતની ખીણમાં આને વધારે ધામધૂમ માતમ પડતી હતી. " સત્યજીતને આતે રાત્ર્યાભિષેક છે " એ વિચારથી ત્યાંના લોકો સૂઈના ઉઠવા સાથે ઉત્સાહપૂર્વક ઉઠવા હતા. બાળક, યુવાન અને વૃદ્ધ આને મનની સર્વોત્તમ સ્થિતિ લેખવતા હતા. નવાં વસ્ત્રો પહેરી એક બાસે તેઓ શરીર-મંડપ તરફ ચાલવા લાગ્યા હતા. આથી થોડા વખતમાં આઓ શરીર-મંડપ મનુષ્યોથી ઉભરાઈ ગયો.

મંડપ પર બાંધેલા વાવડાઓ રાત્રીની પ્રીતિ વારે દિશાઓમાં વિસ્તારવા તૈયાર થવા હોય એમ લાગતું હતું. અનેક રંગબેરંગી પદાર્થોને લીધે શરીર-મંડપ પોતાની શોભાથી ગર્વિષ્ઠ બની મનુષ્યનું હાસ્ય કરતો હતો. મંડપમાં થતા અવાજને લીધે તે જાણે મરમીને લીધે અકળાતો હોય એમ લાગતું હતું. મંડપના અગામીના દરવાજા ઉપર આયનાની મા શરીરની છબી ચૂકવામાં આવી હતી અને તેથીજ તે મંડપનું નામ શરીર-મંડપ રાખવામાં આવ્યું હતું.

થોડા વખતમાં અખડરી, મુકેનવા, પ્રમેદનખાન વિગેરે મુખ્ય માણસો સાથે સત્યજીત મંડપ નજીક આવી પહોંચ્યા. મંડપના મનુષ્યોએ ઉભા થઇ પોતાના સભને ત્યાંના રીવાજ મુજબ માન આપ્યું. સત્યજીત અખડરીની સુચના મુજબ સીર-આસન પર બેઠો અને બીજા સરદારો યોગ્ય આસનો પર બેઠા.

સર્વ મનુષ્યોના આનંદશોષ વચ્ચે ઉભા થઇ-અખડરીએ ત્યાંની વિધિ પ્રમાણે સત્યજીતને રાત્ર્યાભિષેક કર્યો. ત્યાર પછી એ નીચેનાં વચનો બોલ્યા:—

" બહુઓ ! આજે આપણે સત્યજીતને આ ખીણનું રાત્ર્ય સોંપીએ છીએ. આ રાત્ર્ય એમને સોંપવામાં આપણે હેતુ એ છે કે આપણી ઉન્નતિ યોગ્ય રીતે થાય. રાત્ર્યોમાં સભની જરૂર વર્ણવેલી છે અને તેજ આજ્ઞાનુસાર એમને રાત્રીની બારે પહોળી આપણે છીએ. રાત્ર્યે રાત્ર મેજવીને એકલા પોતે સુખી થવાનું નથી પણ સાથે પોતાની પ્રજાને પણ સુખી કરવાની છે. આ હર્ષ પ્યાનમાં રાત્રી સત્યજીતને એ રાત્ર્યની કુંસડી ગ્રસ્તારશે તેજ આજ્ઞાને પ્રસંગ આ ખીણમાં હમેશને માટે યાદગાર થઇ જશે. આપણે વિશ્વાસ છે કે સત્યજીત આપણી આમાને ચરિત્રી કરશે. "

" આજથી હું સત્યજીતના મંત્રી તરીકે કામ કરીશ અને મહારા પછી મહારા વારસો એ પદના અધિકારી થશે. મુકેનવા, પ્રમેદનખાન આદિ આપણા સભને રાત્ર્ય ચલાવવામાં મદદ કરશે. "

“આવનીકાલે આપની આયના સાથે સત્યજીતજીનાં લગ્ન થશે; એ તો તમને—”

સત્યજીત—“હવે મહેને ખુશાસો કરવા તક આંચો.”

અબકરી—“સત્તન ! જે ખુશાસો કરવો હોય તે આપ પછીથી કરજો. હાલ મહારે જે કહેવાનું છે તે કહેવું જોઈએ. સુભાગી બંધુઓ ! તમારી અનુમતિથી આ કાર્ય નહીં થયું છે તેથી આજની માફક આવની કાલના કાર્યમાં તમે સર્વ અંતઃકરણપૂર્વક ભાગ લેશો એવી માત્રી વિનંતિ છે.”

આપણું બોલી અબકરી જેસી ગયો અને “સત્યજીતજીની નવ ધામો” એ આણું ઘેપ સાથે આપની સમા અબકરીની ગોઝવણ મુજબ હઠી ગઈ. અનેક રીતે રાખનાં વખાણ કરતા સમાજનો મંડપ છેડી ચાલી ગયા. સત્યજીતે તરત બોલવાનું શરૂ કર્યું પણ એવું બોલવું મહાકાશમાં વેરાઈ ગયું.

પ્રકરણ ૧૧.

આયના.

દુર્લભતા દૈવ્ય જેવી કાળી રાત્રી રાત્રે થઈ. લોકોને અધિકારના ગેરલાસો સમજાવવા સૂઈ અસ્ત થયો. પૂરતી પોતાના જીવનના પીઠા પ્રદેશમાં જવાથી રોકાતુર થઈ, સૂઈના તાપથી રોકાઈ પડેલા કીડાં પડી ગયાં. લોકો અધિકારથી બચવા પોત પોતાને ઘેર જવા લાગ્યા. સત્યજીતે પણ કાચ-જુવન જવાની દિશા લીધી.

દિવસના વખતમાં અનેક પ્રકારના ઉત્સવો થયા હતા. સત્યજીતે ધયારાગ્નિ એ ઉત્સવોમાં ભાગ લીધો હતો; તેથી એને કાચ-જુવન જવાને દિવસે વખત પણ મળ્યો નહતો. ખીશુમાં કઈ રીતે વ્યવસ્થા ચાલતી હતી તેનાથી વાકેફ થવા સત્યજીત આખો દિવસ કુદેનવા સાથે ફર્યો હતો અને તેથી એ સાંજના થાકી ગયો હતો. દરેક પગલે નૂતો વિચાર કરતો સત્યજીત કાચ-જુવન આગળ આતી પહોંચ્યો અને આયના જે કાચની ત્યાં આવી હતી તેના તરફથી ચોખ્ખ સન્માન પામી અંદર ગયો.

આજે સાંજના કોઈને જમવાની ખટપટ નહોતી. દિવસના બનેલા પ્રસંગોપર વાત કરવા તેઓ ટેબલ આગળ બેઠાં બંનેનાં મુખો બહારથી આનંદમાં હતાં.

“અબકરીની સાથે ફરે છે તે એમના પુત્ર થાય કે ?” સત્યજીતે પૂછ્યું.

“હાજી, એવું નામ કુન્નત છે. એવું દૈવ્ય બહુ કષ્ટી છે; મારે એનાથી સાવધ રહેવાનું છે તમને ખાસ આશ્ચર્ય કરું છું.” આયનાએ જવાબ આપ્યો.

“હા, મને એની આંખોપરથી એ કષ્ટી હોય એમ લાગે છે.”

“અરે, પછી, પછી, પાતળાં ફરીફરી નિષ્પત્તિ પૂર્વે, કે ?” આયનાએ અચ્છત્ત અરે, પૂછ્યું.

“કઈ વાતને ?”

“કેમ આપ બહી જાઓ છો. આવની કાલે આપનાં લગ્ન થવાનાં છે તેની આંખને ખબર નથી કે ?”

“હા, એ તો મને ખબર છે. એ લગ્ન તમારા પિતાની હકતું પરિણામ છે. મેં મહારી અનુમતિ આપી નથી અને તેથી એ લગ્ન મને કજીલ નથી.”

“સત્યજીત ! આપ આ શું બોલો છો ? આપનાં આંખોં વચનોથી મહારે દૈવ્ય ખીરાઈ લય છે; શું આ અમળા પ્રતિ આપ એટલી કૃપા ન દર્શાવશો ?”

“મિત્ર આયના ! તારા પ્રતિ મહારે સ્નેહ બોલો નથી. તમારી સંગતે અત્યંત મહેને

જાણ્યું થઈ પડી છે. તમારો હાકાર જોડેલા હું આનું તેણે જોયો છે; પણ આપની ઇચ્છા મુજબ થશે નહિ. કારણ કે મેં તમને ધમ્મીવાર કહ્યું છે કે મહામાં લગ્ન અન્ય રૂપે થઈ ગયાં છે. ”

“ એ મહારી જાણમાં છે; પણ સ્વત્રિયેને એક સ્ત્રીથી વધારે સ્ત્રીઓ કરવામાં કોઈ પણ ભત્રીયો પ્રતિબંધ નથી. આથી કરીને મહારી સાથે લગ્ન કરવામાં આપને કોઈ પણ ભત્રીયો બાધ હોવા સંભવ નથી. ”

“ આપના! મનુષ્યનું જન્મનું અનેક કન્યાઓ સાથે લગ્નના સંબંધ બાંધવા મદિ નથી પણ અનેક સહાયો કરવા મદિ છે. મનુષ્યો જો મોટી દુઝામાં પડે છે તો તેઓ પોતાનું કર્તવ્ય ભૂલે છે અને અતિ તેવા આ દુનીયામાં આભવા હોય તેવા આ દુનીયામાંથી ખાજ લેવ છે. મહારે એક જ સ્ત્રીની તરફ છે અને તે મહત્તે પ્રાપ્ત છે. ”

“ આપની વાત હું સમજી શકતી નથી. તમે પુરુષો ત્યારે કંઈ કરાવે તત્તર થાઓ છો ત્યારે અનેક પ્રતિબંધો છતાં સાક્ષની આજ્ઞાના જુદા જુદા અર્થો કરીને તે કાર્ય કરો છો. ત્યારે તે તમે નહિ કરવાની મરજવાળા થાઓ છો ત્યારે મહારી અર્થાઓ કરી તે વાતને કહાવી દો છો. હું સાક્ષની અંદર એમ કહું છું કે કોઈ નિરાધાર પ્રાણી પાણી પિતા મરી જતું હોય તો તેની માથુસે દયા ન ખાતી. ”

“ ત્યારે શું સાક્ષદેવે એવી પણ આજ્ઞા કરી છે કે પુરુષ પોતાની મરજ ન હોવા છતાં અમુક સ્ત્રીની મરજ હોવાથી એની સાથે અવરજ વાજ કરવાં ? ”

“ તે કણ જાણે; પણ પુરુષોને સ્ત્રીઓની દરમર હોય છે ક્યારે કે તેઓ એમ લેખે. સમજાવે પુરુષો હોવાથી હું કામ તેઓ હાથે કરીને પોતાના હાથમાં પ્રતિબંધ રૂપી જોડી નાંખે કે પ્રિય સત્ય! પુરુષોને સ્ત્રીઓના પ્રેમની દરમરજ હોતી નથી. જુઓ એ વિષે હું તમને એક દર્શાવું. મહું છું તે સાંભળો.

“ એક ઈન્કશ નામનો જુવાન માલુસ હતો. નાનપણથી એના બાપે એને પૈસા કેમ કમાવવા એ શીખવ્યું હતું; તેથી એ મોટી ઉંમરે ધણે લોભી થયો હતો. એક વખતે એકોટીસ નામનાં પદાણુમાં એકી એ પોતાના કેટલાક મિત્રો સાથે પોતાનું નરીંગ અજમાવવા. ફરીયાની મુસાફરીએ ગયા. જરતામાં બીજુ ખુલાશી એના વડાજીને એક કીનાસ આપી લગ્ન કરવું પડ્યું. તમા ટાપુમાં તપીવ ચીજે જોવાની ઇચ્છાથી ઈન્કશ અને એના મિત્રો તે ટાપુપર જતા, અને ટેકરા ઉપર ચડવા લાગ્યા. આ અરસામાં તે ટાપુના વાનીઓ એઓ જંગલી હતા, તેઓએ પરદેશીઓને જોયા, અને તેઓને છુટકા નિષ્કય કર્યો. પોતાનો હેતુ પાર પાડવા જંગલોમાં આગળપાછળના જંગલીઓ સંતાઈ ગયા; અને જેવા પરદેશીઓ ટાપુના મધ્ય ભાગમાં આવી પહોંચ્યા કે તેઓએ એક અનુભવી હુમલો કર્યો. કેટલાક મરણ પામ્યા અને કેટલાક નારી થયા. આ નારી જતાર મનુષ્યોમાં ઇન્કશ હતો અને તે પશુ ગમે તે રહે તે હોડવા લાગ્યો. તે હોડતાં હોડતાં હાંટી ચલો અને મોટા વખતમાં ધણે દૂર જઈ પહોંચ્યો. આખરે ઇન્કશમાં શક્તિ રહી નહિ. જંગલીઓ પરદેશીઓની રોધમાં હતા. ત્યારે ઈન્કશ તરફ ચાલી ગયો ત્યારે એ એક ઘાટ નીચે લોથપોથ પડ્યો. આ વખતે ઘણું સિવાય એની સંભાળ લેતાર કોઈ નહોતું. એના મિત્રો ફરિ ત્યાં નારી થયા હતા. આ સમયે એક તરણુ બાજો ત્યાં હોડતી આવી પહોંચી. તેણે વજી પહોંચી નહોતાં. તેના હાવચાલથી એ બાજો ફેઈ જંગલીની ઊંડરી દશે એમ અનુયાન થતું હતું. પહેલી સાંજે બંને આશ્ચર્ય પામ્યાં; પણ બીજી રાત્રે બંને એક બીજાને અનુદાન હેલ એમ લાગવા માંડ્યું. તે ‘ઊંડરી જેતું’ નામ થેરીકા હતું તે ઈન્કશનાં વજ, સુખ, અને સગરથી મોહ પામી; અને ઇન્કશ થેરીકાના નાલુક અવધવાથી જોવાયો. થેરીકા મોહવશ વધારી ઇન્કશના રજાગુની ચિંતામાં પડી. સ્ત્રીઓને બીલું શું લેઈએ ? એક આશયનું સ્થાન મળે કે તરત વેચી એમ વજીને વજની બાજ તેમ પુરુષ સાથે તેઓ હળી લય છે. થેરીકા ઇન્કશને એક નાની રૂકા આગળ લઈ ગઈ, અને ત્યાં કેટલાંક કૂચો લઈ આવી ઇન્કશને ખવડાવ્યાં અને જીરણું ઠંડું પામી પાપું. થેરીકા એક વજર રૂકાની હોય એમ લાગતું હતું; કારણ કે દરરોજ એ ઇન્કશ અને નવાં ધંધણું પહેરીને આવતી અને એ સ્ત્રીઓ એના બીજા વખાણવાસાઓ તરફથી ભક્તિસ મળતી

તે ઇન્કસની ગુફામાં લાવતી. આથી થોડા વખતમાં તે નાની ગુફા વિચિત્ર શાળાદોથી શાળાગાર્હ ગઈ. કોઈવાર ચેરીકો ઇન્કસના બાસ સાથે રમતી, કોઈ વાર ઇન્કસના મ્થેત રંગ સાથે પોતાનો કાળો રંગ સરખાવતી. અને આ રીતે ખુશ થતી હતી. સાંજની વખતે ચેરીકો પોતાના મનના માનેલા પતિને ભૂરી ભૂરી ખાનગી જગ્યાઓ બતાવવા લાઈ જતી. બચવા વખતમાં કઈ ગુફાઓમાં સંતાવણું એ ચેરીકો ઇન્કસને વારંવાર બતાવતી હતી. જ્યારે ઇન્કસ સુઈ જતો હતો, ત્યારે ચેરીકો ઇન્કસનું માથું પોતાનાં બોળામાં મૂકી એનું રક્ષણ કરતી અને કોઈ કોઈ વખતે બચવા પ્રસંગોમાં આખી રાત જાગતી હતી. આ રીતે ચેરીકો અને ઇન્કસ પોતાની સુખમય છાંદોનો દહાવો લેતાં હતાં.

“ થોડા વખતમાં બંને એક બીજાની બાપા સીંખી ગયાં. એક દીવસ પાત કરતાં કરતાં ઇન્કસના દેશની વાત નીકળી. ઇન્કસે ચેરીકોને કહ્યું કે જો તું આમરા દેશમાં આવે તો તને દેશમાંનાં કપડાં પહેરવાનાં મળે અને થોડાઓથી ખેંચાતી ગાડીઓમાં બેસવાનું મળે. આ વાતથી બોળો ચેરીકો લજ્યાઈ અને તે દેશ ને બારબેરોઝ નામે બોળખાતો હતો ત્યાં જવનું ઇન્કસને વચન આપ્યું. ચેરીકોએ બારબેરોઝ જતું એક વડાણુ રોધી કાઢ્યું અને એક શ્યામ સરીએ બંને જણાં તેમાં બેસીને ધૂપા નવા તરંગોમાં હોંકતાં નિસર્યાં. થોડા દીવસોમાં તેઓ ધારેલે સ્થળે જઈ પહોંચ્યાં.

“ બારબેરોઝમાં માણસ વેચવા લેવાનો ધંધો ચાલતો હતો. ત્યાંના મનુષ્યો બેકે પૈસાવાળા હતા તોપણ લોખંડા માર્યા ગમે તેવાં કમી કરવા અચકાતા નહિ. તેઓ માણસને સોંધા બાંધે ખરીદતા અને ધણી નફો ખાઈ બીજાને વેચી દેતા.

“ આથી ઇન્કસનું વડાણુ આવી પહોંચ્યું કે તરત કેટલાક પૈસાના પૂલરીઓ ફોડતા આવ્યા અને પોતાને બરેનો માલ આપ્યો છે કે નહિ તેની તપાસ કરવા લાગ્યા.

“ આજ વખતે ઇન્કસને ચેરીકો સાથે રહેવાથી ને નકામો વખત ગયો તેનો વિચાર આવ્યો. આઠઠો વખત શમાવવાથી પૈસાનું મ્દોટું નુકસાન થયું. એ વિચારે ઇન્કસને મમળીન બનાવી દીધે. ધણી લોખંડી ગણતી ધણી ચયડી ખોટ પૂરવા ઇન્કસે ને સ્ત્રીએ જગલીઓના પંડાઓમાંથી પોતાને બચાવ્યો હતો, ને સ્ત્રીએ બધા બધા માથે વહોરી પોતાના મિયતમને અંતઃકરણપૂર્વક લાડ લડાવ્યાં હતાં અને ને સ્ત્રીએ પ્રેમ ખાતર પોતાનો વ્હાલો દેશ અને સગાં બેઠ્યાં હતાં—તે ચેરીકોને એક બારબેરોઝના વેપારીને દ્રવ્ય રૂપ માંડીને માટે વેચી દીધો—પ્રેમ પૈસાને માટે વેચી દીધો. અહા ! પુરુષ ! શું તારી બેદરકારી ! પ્રિય સત્ય ! પુરુષોની ખૂબી તો હજી આવે છે. જ્યારે ચેરીકોએ પોતાની સ્થિતિ પર દયા લાવવા સાદે ઇન્કસને કહ્યું કે હું તમારા સંબંધથી ગર્ભવાળી થઈ છું માટે મને ન તરછોડો ત્યારે ઇન્કસે પોતાના માંડની કૌમત વધારી દીધી અને ને વેપારીએ ચેરીકોની વધારે કૌમત આપી તેમને તે અળગાને વેચી દીધી. બુઓ સત્યજીતજી ! હવે તમને વિચાર આવશે કે પુરુષો સ્ત્રીઓ તરફ કેવા બેદરકાર હોય છે જ્યારે સ્ત્રીઓ પુરુષો માટે મરી ફીટ છે ત્યારે પુરુષોને સ્ત્રીઓના હીસાબ પણ નથી. ખરેખર બધેજ આડું માત્રમ પડે છે.

સત્યજીત કંપંડી વાત સાંભળી રહેજ હસ્યો. આપનાનું દીન વદન જોઈ એને દયા આવી પણ એ દયાએ એના મનરથી કોતલાની એક કંકરી ધણુ એરવી નહીં. આપનાના દજાંતના જવાબ તરીકે એણે નીચે પ્રમાણે એક દજાંત કહ્યું—

(અપૂર્ણ).

આ વખતની ઇંડીયન નેશનલ કોન્ગ્રેસના પ્રમુખ

રાવ બહાદુર રંગનાથ તૃસિંહ મુધોળકરનું સંક્ષિપ્ત જીવનચરિત્ર.

(લખનાર—રા. મગનલાલ મા. ઝવેરી).

ત્યાં ગયા કેટલાક અઢામાં પાંચ લાગમાં બેચાપદ્મ જરડીસ રાનડેનું ચરિત્ર આપણે જોઈ ગયા. એ પરથી આપણે એટલું બહુઈ ગયા કે જરડીસ રાનડેએ સંસાર મુધારા પર બહુ ભાર મેલ્યો હતો; એટલુંજ નહીં પણ તેમનું પેતાનું ચરિત્ર પણ આદર્શ બનાવ્યું હતું ! જોલે તેવું આલે એવા જુગ પુરોષોના એ એક હતા. ઔદ્યોગિક વિપ્લવમાં પણ એ સારા ભાગ લેતા અને એમનાં તે સિદ્ધાંતજ હતો કે દેશની ઔદ્યોગિક રિથિ પર તેની ઉન્નતિનો આધાર રહેલો છે—The rise of a country depends upon its industrial development. આજના આપણા ચરિત્ર નાવક પણ ઔદ્યોગિક બાબત, અને શીટ (સંસાર મુધારાની ક્ષીણતાસ બાદ કરતાં) બાબતોમાં રાજપ્રજા માન્ય દેશમકત છે, તેથી તેમના ચરિત્રમાંથી પણ કેંઈક શીખવાનું મળશે.

એમનું ઉપનામ ' મુધોળકર ' કેમ પડ્યું ?

એમના વડિલોનું મૂળ વરિતરથાન જમખંડી હતું, પરંતુ સામ્યિક વર્ષથી તેઓ તે છોડી મુધોળ આવી વસ્યા હતા. એમના પૂર્વજો મુધોળ દરબારમાં બહુ ભરોસાપાત્ર ઔદ્યોગી ભોગવના હતા અને પેલાના દરબારમાં મુધોળ બગીર તરફના એ વકીલ હતા. આથી તેમનું રહેવાનું ઘણું ખર્ચ પુના મુકામેજ થતું. બાદ રાજ્યાશની કારણદિંમાં પેશવાઇના અંતં થતાં મુધોળકર કુટુંબને પુના છોડવું પડ્યું અને ઇંગ્લેન્ડ સરકારનાં રાજ્યમાં નોકરી કરવાની ફરજ પડી. આથી એમના પૂર્વજોને ધૂળીયા મુકામે રહેવું પડ્યું. આપણા ચરિત્ર નાવકના પિતા પોતાના પિત્રાઈ બાપ્તાઇપંત અને કૃષ્ણરાવની સાથે ધુળીએ આવી વસ્યા અને પછી ત્યાંજ હમેશને વારતે મુકામ થયા પછી આપણા ચરિત્ર નાવકનો જન્મ થયો. એમનું મૂળ વસતી સ્થાન છોડ્યા પછી ઘણા વખત સુધી આ મુજબ થયેલા મુધોળના એ વતની હોવાથી એમનાં કુટુંબનું ઉપનામ દક્ષિણીઓની પ્રથાનુસાર ' મુધોળકર ' પડ્યું.

જન્મ.

રંગનાથ ઉર્ફે રંગરાવનો જન્મ વરડીસ રાનડે પછી લગભગ ૧૫ વર્ષ, પેમા પ્રખ્યાત લશ્કરી બળવાના વર્ષમાં ઇ. સ. ૧૮૫૭ ના એ માસની ૧૬ મી તારીએ આપણે ઉપર જોઈ ગયા તેમ ધૂળીયા મુકામે થયો હતો. એમના પિતા તૃસિંહરાવ ધૂળીએ આગ્યા પછી ત્યાંના ટીસ્ટીકટ જાગની કોર્ટમાં ઝેંકોડ કીપર તરીકે રહ્યા. આથી એમની પ્રાપ્તિ સાધારણજ હતી; પણ હાલના જેટલી મોલવારી તે વખતે ન હોવાથી તેઓ પેતાનું મુકદ્દમા ગરીબાઈથી

પણ સુખરૂપ ચલાવતા હતા, એકે નૃસિંહરાવનું કુટુંબ પૂરા એક ડગન માણસોનું બનેલું હતું. તેમણે કાઠની એક રાતી પાઈ સરખી પણ કર્જે લીધી નહોતી. છતાં ખૂબી એ કે તેઓ આતિથ્ય બરાબર કરતા અને શિવ પૂજન વગેરે પર્વોના અર્ચ પણ કરતા. સાધારણ રીતે આપણે જોઈએ છીએ કે જ્યાં પૈસાની મારામાર ત્યાં પરિવાર હોય છે ! આ મુજબ નૃસિંહરાવને સૌથી નાના આપણા ચરિત્ર નાયક ઉપરાંત ઇશવંતરાવ અને શ્રીનિવાસ નામના બે પુત્રો હતા. રંગ-રાવનો જન્મ થયો તે વખતે એમની પાંચ બહેનો પરણી ચૂકી હતી અને બે પરણ્યાની ઉમ્મરની-ઉપર-ચર્ચ હતી ! આ મુજબ સાત બહેનો, માતા પિતા, અને ત્રણ ભાઈઓ સાથે ગણનાં રંગનાથ ચાર માણસોનાં એક કુટુંબના સભાસદ હતા !

બાલ્યાવસ્થા અને શિક્ષણ.

બાલ્યાવસ્થામાં રંગરાવ બહુ અચકત રહેતા. નાનપણમાં એમની અનેક 'ઘાતો' ગઈ છે. ઇશ્વરે એમને તે દરેકમાંથી બચાવ્યા છે. એમનાં શિક્ષણનો આરંભ પાંચમે વર્ષે જ થયો હતો. ચાર પાંચ વર્ષમાં—દશ વર્ષની ઉંમર થતાં મુધીમાં—મરાઠી શિક્ષણ પૂરું કરી ઇ. સ. ૧૮૬૭ ના જુન માસમાં ઇંગ્લેંડ વિદ્યાભ્યાસની સરચાલ કરી. એ વખતે એમના વંદિતમણે ઇશવંતરાવ બીરાર પ્રાંતમાં અકોટ મુકામે આવેલી ઇંગ્લેંડ ગુજરાતી શાળાના 'હેડ માસ્ટર' હતા. તેથી ધૂળીયા દાહરકૂતમાં જ એમણે પણ પોતાનો સરચાલનો ઇંગ્લેંડ અભ્યાસ શરૂ કર્યો. તે વખતેના ત્યાંના કમેક્ટર મી. મૂર એમની હોશિયારીથી અત્યંત ખુશ થયા હતા. આથી કુદરતી રીતે જ એમના પર શિક્ષકોનો પણ બહુ પ્રેમ હતો. ઇ. સ. ૧૮૭૩ માં એટલે પોતાની ઉંમરના ૧૬ મે વર્ષે, એમણે 'એન્ડ્રુસ' ની પરીક્ષા 'પાસ' કરી. બીજાજ વર્ષે મુંબઈની, ફેશનકોતોની ખાણ રૂપ, એક્ઝર્સિટન્ટ કોલેજમાં દાખલ થઈ પોતાનો અભ્યાસ એમણે આગળ વધારવા માંડ્યો.

સહાધ્યાયીઓ.

એ વખતના એમના સહાધ્યાયીઓમાં હામના આપણા નામદાર સર જસ્ટીસ ચંદા-વરકર, સ્વ.રા. વિશ્વજીજી ભાટ્ટાચાર્ય વગેરે [ડૉ. સર ભાટ્ટાચાર્યના વડિતમણે જેઓ મળે વર્ષે 'કોરોનેશન ડે' ને દિવસે અચાનક આ દુનિયા છોડી ગયા છે તે], કોન્ટાપુરના દિવાન રા. સગનીસ, વડોદરાના દી. બા. સમર્થ, ઉમરાવતીવાળા ગણપરાવ ખાપડે, અને હાલમાં વાનગ્રસ્થાશ્રમ ભોગવતા નિરુવાચી સાધુ પુરૂષ દ્વારામ ગીડુમજ દતા. અભ્યાસમાં દ્વંદ્વામ ગોડુમજ અને રંગરાવ મુશીકરં એ બેઉ પ્રતિસ્પર્ધી હતા, અને તેથી પહેલો અને બીજો નંબર તો એમને વાસ્તે 'રીઝર્વ' જ રહેતો ! કહેજના તે વખતના સજગ પ્રોફેસર એમની હોશિયારીથી બહુ પ્રસન્ન રહેતા અને પ્રીન્સીપલ વર્ડસવર્થે તો બહિષ્કાર ભાખી મેથ્યું હતું કે 'એ કાંઈ માનનીય પુરૂષ થશે.' ઇ. સ. ૧૮૭૫ માં એમણે એફ. એ. ની પરીક્ષા 'પાસ' કરી. બીજા વર્ષે બી. એ. ની પરીક્ષા આપવાની હતી પણ આગવી રહેવાથી ન અપાઈ-એક વર્ષે ફોક્સ ગયું.

બી. એ., એલ. એલ. બી.

આજ વર્ષના જુન માસમાં ગણતપરાવ કિંગની બક્ષીસ સાર એમણે એક નિમંત્રણ લખ્યું, જેમાં તેમને મુકરર કરેલી બક્ષીસ મળી. ઇ. સ. ૧૮૭૭ માં એમણે બી. એ. ની પરીક્ષા પસાર કરી 'પણ' કમનસીબે એમના પીતા નરસિંહરાવ મોરંગી બેળવી પરતીક નિંદાન્યા,

રંગરાવને પરીક્ષા દરમ્યાનજ પિતાની માંદગીના સમાચાર મળ્યા હતા તેથી ચિત્તની અસ્વસ્થતાને લીધે પરીક્ષામાં સમાધાનકારક ઉત્તરો એમનાથી આપી શકાયા નહીં. આથી તે માટેની બે બક્ષીઓમાંની એક એમને મળી નહીં. એમના પિતાનાં મૃત્યુની સદાનુશ્રુતિ દર્શાવતાં 'પ્રિં. વ. હૃદયર્થે' આ સંબંધી રંગરાવને લખ્યું કે " તમારા ઉત્તરો બહુજ સરસ હતા. આર પાંચ માફ આછી મળવાને લાગે. ગાંધી એક બક્ષીસ તમને મળી નહીં તે બદલ પરીક્ષકોને દિલગીરી ઉપજે છે. ' બી. એ. ની પરીક્ષા પસાર કરતાંજ એક ટેલેગ્રામમાં એમને ગ્રોસેસરનો જગ્યા મળી અને ઇતિહાસ, અર્થશાસ્ત્ર, અને ન્યાય, એ શોખવવા લાગ્યા. ખાનગી સમયમાં એમ એલ. બી. નો અભ્યાસ કરી ઇ. સ. ૧૮૮૦ માં એમણે તે પરીક્ષા પણ પસાર કરી. ત્યાર બાદ કેટલોક સમય એમણે બીરારના આકેલા નગરમાં વકીલાત કરી અને ત્યાર બાદ ઇ. સ. ૧૮૮૩ ના ઓગસ્ટ માસમાં જ્યુડીશીયલ કમીશનરની કાર્ટ આકેલાથી ઉમરાવતી જવાથી એ પણ ત્યાં જઈ વકીલાત કરવા લાગ્યા.

બહેરેશ્વરન.

'રાજનીતિ અને અર્થશાસ્ત્ર વચ્ચે બાદ સંબંધ છે ' એ શ્રવને લક્ષમાં રાખી એમણે પોતાની બહેરેશ્વરની રાજ્યાલત કરી. જરૂરીસ રાનડેની માફક એમનો એવો દૃઢ વિશ્વાસ છે કે ઔદ્યોગિક રિપતિ મુધર્પા વગર અને તે દ્વારા આર્થિક રિપતિ મુધર્પા વગર કોઈપણ દેશની રાજનૈતિક ઉન્નતિ યથ શકે નહીં; આથી તેણી ઔદ્યોગિક આદિલનેમાં ભાગ લેવા માંડ્યા, એ દહુજ નહીં પણ પોતે પણ વ્યાપાર કરવા લાગ્યા. વર્ષે મુધી નુકશાન વેડી વ્યાપાર કરવાથી લોકોએ એમની મસ્કરી કરવા માંડી પણ તેની પરવા કર્યા વગર ખતંધી એ પોતાના ઉદ્દેશને અને વ્યાપાર કરવાની પાશ્ચાત્ય રીતિને વળગી રહ્યા. ઇ. સ. ૧૮૮૧ માં જ્યારે આકેલા મુકામે એ વકીલાત કરતા હતા ત્યારે એમણે ત્યાં " ધી બીરાર ટ્રેડિંગ કું. " નામની એક વ્યાપારી કં. પનીની પોતાના સાળા બજાવંતરાજ દિવેકરની સહાયતાથી સ્થાપના કરી. એજ કંપનીદ્વારા પાશ્ચાત્ય વ્યાપારી પદ્ધતિનું શિક્ષણ ઉદ્યોગ મધ્યાવાળાઓને મળે એવી મુખ્ય બ્યવસ્થા કરવામાં આવી હતી. ત્યાર બાદ ઉક્ત કંપનીનાજ આચારા હેઠે એક ઠાપડની દુકાન એમણે ખોલી અને દરેક પ્રકારની દેખરેખ પોતેજ કરવા માંડી. એ સંસ્થાના નિયમો નક્કી કરવા હોવાથી રંગરાવના એ સહેરે જોડી જવા પછી પણ એ સંસ્થાની બધી દુકાનો સારી પેઠે ચાલતી.

ઈંડીયન ઇંડસ્ટ્રીયલ કોન્ફેડરેસની સ્થાપના.

મુધાળકર વ્યાપાર કરીનેજ સુખ બેઠા નહીં. બહુ પ્રયત્નો કરી એમણે રાજમાતા વિમલેશિયાનાં રમારકરપ શિદ્ધપકલાતું એક સાઈ વિદ્યાલય બીરારમાં સ્થાપિત કરાવ્યું. એવુંજ એક વિદ્યાલય આખા હિંદને સાઈ સ્થાપિત કરવું બ્રહ્મણે એ બાબતપર એમણે બહુ ભાર મેલ્યો. ઇ. સ. ૧૯૧૦ ના અંતમાં વાઘસરોપની લેજરલેડીવ કાઉન્સીલમાં એમણે એવો એક પ્રસ્તાવ કર્યો કે કાનપુરમાં એક શિશુવિદ્યાલય એવું મહાવિદ્યાલય સ્થાપવામાં આવવું બ્રહ્મણે કે જ્યાં ઉચ્ચ કક્ષાની ઔદ્યોગિક શિક્ષાના સર્વે રીતે પ્રગંથ થાય. એ પ્રસ્તાવ તે વખતે તો પાસ ન થયો પણ હવે ગવર્નમેંટ કાનપુરમાં એક એવું વિદ્યાલય જોડવાની ઇચ્છા ધરાવે છે. મુધાળકરનાજ પ્રયત્નથી ઇ. સ. ૧૯૦૬ માં ' ઇંડીયન ઇંડસ્ટ્રીયલ કોન્ફેડરેસ ' નો જન્મ થયો હતો અને આજ દિન સુધી એ કોન્ફેડરેસનું મંત્રીપદ મુધાળકરજ ભોગવે છે-એજ એના પ્રાણવત છે,

સાહિત્ય તરફ દ્રષ્ટિ.

વ્યાપાર કરીનેજ એ બેસી રહ્યા નહીં પણ લોકમતને ટેળવવા સારૂ એક પત્ર કાઢવું એવી પ્રયત્ન એમને ધણા વખતથી હતી; પણ એમના જામણા હાથરૂપ એમના માળા બળ-વંતરાવ દિવેકરનું અકાસ મૃત્યુ થવાથી આ હેતુ સિધ્ધ કરવામાં બહુ વિતરંબ થયો. બચુ ઇ. સ. ૧૮૮૪ માં રા. દેવરાય બાબા, રા. બ. અણ્ણસાહેબ મહાજનિ અને દત્તોપંત. ભાગવતની સહાયતાથી “વૈદર્ભ” નામનું એક સાપ્તાહિક કાઢવું અને તેનું તંત્રીપણું પોતે સ્વીકાર્યું. ઘણું ખર્ચ તેના ઇંગ્લીશ લેખો રંગરાવજી લખતા. જ્યારથી એ પત્ર બંધ થયું ત્યારથી હવે ઘણું ખર્ચ એ મુંબઈના “ઈન્ડુ પ્રકાશ”માં લખાણ કરે છે.

પરોપકારી બાબત તરફ લક્ષ.

એજ અરસામાં લેડી ડરીન ફ્રાંઝી હિંદુ સ્ત્રીઓને સ્ત્રી યૌવનો તરફથીજ આપઘાત મળે એ ઉદ્દેશથી સ્થાપના થઈ. વૈધવ્યસાગરમાં ડૂબેલી સ્ત્રીઓને વિરોધનઃ આ સંસ્થાથી ગણુ લાભ થશે એમ લાગવાથી આ ફ્રાંઝી બીરારની જે કમીટી હતી તેના રંગરાવ જીંદગી સુધીના સલાસદ થયા અને પોતે આ ફ્રાંઝે રૂ. ૫૦૦ ૫ આપી પુષ્ટ કર્યું. આ ફ્રાંઝી સ્થાપના એટલે હાલનાં ‘સેવાસદન’ જેવી સંસ્થાનીજ નાના પાયા ઉપર સ્થાપના કહીએ તો ખોટું કહેવાશે નહીં.

રાજકીય બાબતોમાં પ્રવૃત્તિ.

રાજકીય બાબતોમાં લોકમત સરકારને જરૂર જણાવવો જોઈએ, એ વિચારથી એમણે ઇ. સ. ૧૮૮૬માં “બીરાર સાર્વજનિક સભા” સ્થાપન કરી. મોરોપંત જોશી અને યેશવંત-રાવ કેસકર એ બે મુદરથોએ તેમાં ખાસ મદદ કરી. ત્રણે જણ ‘સિકેટરી’ તરીકે કામ કરતા. એ સભા માર્હત સરકારને જેટલી અર્જીઓ ગઈ તેમાંની ઘણીખરી રૂ. રંગનાથજી કબજેલી હતી. થોડાજ વખતમાં એ સભાની મદદતા એટલી બધી વધી પડી કે નવા કાયદા કાનુન સંબંધી આ સભાને પણ સરકાર તરફથી અભિપ્રાય પૂછવામાં આવતો ! એ સભાનો અભિપ્રાય એટલે લગભગ રંગરાવનોજ અભિપ્રાય ! દક્ષીણના ખેડુતોના દ્વિતાર્થ કરા-યુક્ત કાયદા (The Deccan Agriculturists' Relief Act) હિંદુસ્થાનના બીજા પ્રાંતોને પણ લાગુ પાડવામાં આવવો જોઈએ, એવા વિચારનો એક લેખ રંગરાવે લખી સરકારને મોકલી આપ્યો હતો. એ લેખની સરકાર પર એટલી બધી અસર થઈ હતી કે તે બદલ સરકારે રંગરાવનો આભાર માન્યો હતો.

ખેડુતો તરફ નજર.

દેશદિન તરફ આવી રીતે જુદા જુદા પ્રકારે લક્ષ જવાથી એમને રાજકીય બાબતો સંબંધી અનેક વિષયોમાં પરિક્ષાગ્રન કરવું પડ્યું. તેમાં જે વિષયનો એમણે ખાસ ધ્યાનસ ક્યો હતો, તે વિષય “જમીનધારાની પદ્ધતિ.” એક હતો. એ સંબંધી બહુ વિચાર કરી એમણે ‘રીવીઝન સંબંધી લોકમત’ એ નામનો એક ૮૦ પાનાનો નિબંધ લખ્યો. એટલુંજ નહીં પણ રાત દિવસ ખેડુતોની રિયતિ સુધારવાની બાબતોમાં આપણા “ખેડુન પિતા” કહેવાતા આ. ગોકળદાસ કહાનદાસ પારેખની માફક અનેક પ્રયત્નો કર્યો. બીરારનો ‘લેડ રેવેન્યુ કોમિટી’ તૈયાર કરવામાં પણ એમણે બહુ મદદ કરી હતી,

આપણી સાર્વજનિક સંસ્થાઓનાં કમનસીબ !

આપણે ત્યાંની સાર્વજનિક સંસ્થાઓનાં-આપણાં-કમનસીબ જેમ કોઈ બિચારા પહેલાંથીજ ભક્ષમનસાથ વાપરી મરડું ડિંચકયા હાથે તો સ્મશાન સુધી તેને તે હાથ જવા વચર છુટકો નથી થતો, તેમ આપણે હાથે સ્થપાયેલી સાર્વજનિક સંસ્થાઓને આપણનેજ એકઠે હાથે પોપરી પડે છે. નવા માણસો અદાર પડતા નથી કે ધણીખરી વખત આપણે પોતે આપણું કામ-અધિકાર-કામ ન થતું હોય તોયે-છોડવા રાજ્ય હેડતા નથી ! આથી જેમ આપણી અનેક સંસ્થાઓ તારા પામે છે તેમજ રા. જોશી અને મુશાળકર બીજાં વધુ ઉપયોગી કામમાં ગુંચાતાં ઇ. સ. ૧૮૯૬થી “ બીરાર સાર્વજનિક સભાને પણ કોઈ ઉત્તમ આલક ન મળવાથી માંદી પડી મરી ગઈ ! લોકહિતનું કામ દરનારાઓએ પોતાની કુરસદના વખતમાંજ ભવિષ્યનો વિચાર કરી પોતાની જગ્યા લઈ રોકે એવા યુવાનો તૈયાર કરી રાખવા જોઈએ કે જેથી પોતે સ્થાપેલું કાર્ય અધુરું ન રહી જાય અને રખડી ન પડે.

પરદેશગમન.

ઇ. સ. ૧૮૮૫ માં રાષ્ટ્રીય સભા-કોંગ્રેસ-ની સ્થાપના થઈ અને ૧૮૮૮થી રંગરાવ એક પ્રયુષ્ઠ કાર્યકર્તા તરીકે તેમાં કામ કરવા લાગ્યા. હિંદુસ્થાનની રાજકીય સ્થિતિ સુધારવા સારૂ હિંદુસ્થાનમાંજ પ્રવેશ કરવા કરતાં વિદ્યાપત જઈ ત્યાંના લોકમત પણ જાગૃત કરવો, એ કલ્પના પ્રથમ ઇ. સ. ૧૮૮૯ માં નીકળી. જહુમતે એ વિચારને પ્રુષ્ટિ મળતાં નેડલાક પ્રતિનિધિ મોકલવાનું નક્કી કરવામાં આવ્યું; પણ રંગરાવ, મોરિપંત જોશી અને મુરેંદ્ર બાણુ શિવાય તે વખતે કોઈ ખ્હાર પડ્યું નહીં ! ઇ. સ. ૧૮૯૦ ના એપ્રિલ માસમાં આ ત્રિપુરી હિંદોના કીનારો છોડી ઈશ્વંડ વિદાય થઈ; ૧૧ મી મેએ ત્યાં પહોંચી. લંડન પહોંચ્યા પછી બાબન કલાકની ટુંક મુદતમાંજ એ ત્રિપુરીનાં ‘રીડીંગ’ મુકામે વ્યાખ્યાન થયાં. એ શિવાય બીજે અનેક સ્થળે એમનાં વ્યાખ્યાનો થયાં જે ધણું અસરકારક નીવડ્યાં.

બેંગલોર કૅંકલોનવાળાં રહેઠાણમાંજ ઉતારો !

આ વિદ્યાપતના પ્રવાસમાં એક મનોરંજક અને મહત્વની વાત એ બની કે શુભરે સ્ત્રી એક વર્ષ પૂર્વે અમેરિકાના પ્રતિનિધિ પ્રસિદ્ધ બેંગલમિન કૅંકલોન જ્યારે ઈંગ્લંડ ગયો હતો ત્યારે લંડન મુકામે જે ઘરમાં રહ્યો હતો તેજ ઘર કર્મ ધર્મ સંજોગે મુશાળકર અને જોશીને ઉતારા સારૂ મળ્યું ! પરિસ્થિતિના પ્રમાણમાં જોતાં એમના હાથે જે ઉપયોગી કામ આજે થાય છે તેવું એ શુભ શકનજ માનવું જોઈએ !

ઈંગ્લંડના અને હિંદના ઇંગ્રેજો.

એમનો ત્યાંની જનસમાજ તરફથી સ્વજો સ્વજો જે સત્કાર થયો તેથી એમના મનમાં સહજ એમ લાગી આવ્યું કે હિંદના અધિકારારૂઢ ઇંગ્રેજો તે ત્યાંના ઇંગ્રેજોથી તદ્દન ભુદાજ ! આથી હિંદુસ્થાનના આ પ્રતિનિધિઓના અભિનંદનાર્થ મી. અને મીસીસ સ્વૉન તરફથી જે મોટી પાર્ટી આપવામાં આવી તેમાં રંગનાથે જોખ્યું કહો દીધું કે “ તમે જેવી રીતે અમારી સાથે નહોં છો તેવીજ રીતે વર્તવાની તમારા હિંદુસ્થાનના અધુઓને ટેવ નથી. મમતા

તો હુજૂરદી, પરંતુ સાદો શિશુચાર પણ કેટલાકમાં અમારે કર્મે લાખાયો જણાતો નથી. અને તેથીજ તમારા આ સત્કારની અમને વિશેષ મહત્તા લાગે છે.

હિંદની અવનતિ કેમ થઈ ?

ખ્રીષ્ટીય રાજ્યથી હિંદને અનેક પ્રકારે ફાયદો થયો છે પણ આગળના વખતમાં અનેક લૂંટો અને લગાઇઓ, ધનને સારૂ થતી પણ તે સવચ્છ હિંદની જહાર ગતું નહોતું એ દેર ધ્યાનમાં રાખવા જોયો છે. ઇંગ્લેન્ડમાં દર માણસદીઠ પેદાશ રૂ. ૧૫૦૭ છે અને હિંદીઓની માત્ર રૂ. ૨૭ છે. સર વીશ્વમ હુંદરના મત મુજબ હિંદુસ્થાનમાં ચાલીશ લાખ માણસોને તો પેટ ભરવાની પણ પંચાત પડે છે. આસામના ચીફ કમીશનર ઇલીયટ સાહેબના મત મુજબ તો યુમારે સાત કરોડ માણસોને 'પેટ ભરીને અન્ન ખાવું' તે શું ?' એ આખા જનમમાં ખર્ચરજ હોતું નથી ! ઇ. સ. ૧૮૭૮ માં ખાસ એક કર નાંખી એક માત્ર દુષ્કાળ નિવારક ફંડ રચાવવામાં આવ્યું. એ કરથી ઉત્પન્ન થયેલા ફંડનો વિનિયોગ દુષ્કાળ નિવારણાર્થેજ થયો નોંધતો હતો પણ તેમ ન થતાં તેનો ઉપયોગ અફધાન યુધ્ધમાં કરવામાં આવ્યો અને એકંદરે બાનીશ કરોડમાંથી બહુ બહુ તો અઢી લાખ રૂપિયાજ દુષ્કાળ નિવારણાર્થે ખર્ચવામાં આવ્યા એ વગેરે અનેક બાજો રંગરાવે ઇંગ્લેન્ડની પ્રજા સમુખ સમગ્રમાણે કહી દિંદેનો બ્યાપાર રસાતળે કેમ પહોંચ્યો તે બતાવી આપ્યું. એકંદરે ઇંગ્લેન્ડની પ્રજાને હિંદના રાજકરિબ્યારના સંબંધની બધી ફરીઆદોથી અસરકારક રીતે વોકેફ કરી, અને બતાવી આપ્યું કે જેમ ખેતરને ખાતર આપવું નોંધ્યો તેમ હિંદમાંથી કમાવા સારૂ પહેલાં હિંદને સંશુદ્ધ કરવું એ ઇંગ્લેન્ડનો ધર્મ છે.

સરકારમાં વજન-રાવ બહાદુરનો ઇલકાબ.

મુદ્રાગકરનું સરકારમાં પણ બહુ વજન છે. બીરાર પ્રાંતની બાબતોમાં સરકાર એમનો મત હમેશાં લે છે. ઇ. સ. ૧૯૧૦ માં એ વાઘસરોયની વ્યવસ્થાપક સભાના સભાસદ નિર્વાચિત થયા અને ત્યાં સારૂં કામ બજાવ્યું. પણ જો એ પ્રેસ-એક્ટની તદ્દેશમાં પોતાનો મન પ્રકટ ન કરતો તો જનસમાજ એમની એ સુટણીયી વધુ ગણે યાત.

ઇ. સ. ૧૮૮૬ માં બીરાર પ્રાંતમાં સખન દુષ્કાળ પડ્યો હતો તે વખતે એમણે એક ફંડ રચાવી, રથજે રથજે ફરી, દુર્લિધ પીડિત મનુષ્યોની સહાયતા કરી હતી. બહુ દુર્બલોને બોજનની અને બીજાંઓને સરતે ભાવે અનાજ આપવાની એમણે યોજના કરી હતી. ૧૮૯૬ માં પણ પાછો એવોજ દુષ્કાળ પડવાથી એમણે ખૂબ મહેનત લીધી. એ કામોથી ખુશ થઈ નામતાર ખ્રીષ્ટીય સરકારે એમને રાવબહાદુરની માનવંતી ઉપાધિ આપી.

સંસાર મુદ્રારક તરિકે.

શીયુન મુદ્રાગકરની આ બધી પ્રવૃત્તિઓ છતાં સંસાર મુદ્રારની આજ્ઞામાં નેઓ બહુ આગળ પડતો ભાગ લેતા નથી. એમને વિશે એમ કહેવાય છે કે એ શાસ્ત્રસંમન નેટકા મુદ્રારા છે, નેટકા કરવા શક્ત છે. બાલ-વિધવા-વિવાહના એ પદાપાત્રી છે પણ તેમનાની વિરૂધ્ધ છે, એમ કહેવાય છે. બાલ-વિધવા-વિવાહને ચોગ્ય માનવા છતાં-સાચ સમગ્ર માનવા

છતાં-એમણે પોતે ઘોડાંજ વર્ષ પૂર્વે એક નાની બાગીચી બેઠે લગન કર્યું હતું એ રહેજ વિચિત્ર લાગે છે.

ઉપસંહાર.

શ્રીયુત મુધાગકરના આ મુગ્ધ આપણે જાદી રીતે પરીક્ષા લીધી જેમાંની માત્ર છેલ્લી માંગ તેઓ બહુ સારા માંક મેળવી શક્યા નથી. પણ બીજી બાબતોમાં એમણે બહુ સારા માંક મેળવ્યા છે એમ બેશક કહી શકાય. અનેક વર્ષો પૂર્વે જ્યારે સ્વદેશી આદિલનની ગંધ પણ નહોતી ત્યારથી એ સારી પેઢે બલુતા હતા કે દેશોધાર માત્ર મેદિની વાતોથીજ ચંપ શકતા નથી. તેને સારૂ તન, મન, ધનથી કામ પણ કરવું બેઠ્યે છીએ. સ્વદેશીગતિનાં કામોમાં આ પ્રકારે દરેક રીતે કામ કરતા શ્રીયુત મુધાગકર આપણા બીજા અકર્મણ્ય દેશભાષ્યોને, સંસાર સુખારાની હીલચાલ શિવાયની દરેક હીલચાલમાં, એક ધગરૂપ છે, અને તેથી કેમિસના પ્રમુખ થવાને દરેક રીતે લાયક છે. ઈશ્વર તેમને વધુ ઉત્સાહિત કરે !

ગ્રંથાવલોકન.

શ્રી જ્ઞાનેશ્વરી ભગવદ્ગીતા:—પ્રકટકતાં, સરતું સાહિત્ય વર્ધક કાર્યાશ્રય, કાશ્યા-
દેવી—મુખ્ય. ભાર્યાતર કતાં, શ. રત્નસિંહ દીપસિંહ પરમાર, ડોહોલી (સુરત): પ્રથમાવૃત્તિ.
૧૯૧૨ પાકું સોનેરી પૂઠું, ફેપરવેટ ઉંચા કાગળ. કીમત રૂ. ૨૭ તથા જ્ઞાનપટ અને સો-
પાન પટ—જ્ઞાનેશ્વર મહારાજ રચિત એક રમતનાં ચિત્રપટ. કી. દરેક ૭૦૦૦.

દાયક આઠ પેટા કુલે પંચર પાનાંનું ઉપરું પુસ્તક સમાલોચનાથે અમારી ઉપર ધણી
વખતથી મોકલવામાં આવેલું, પણ સમયાભાવને લીધે તેનું અવલોકન અમો અત્યાર અગાઉ
કરી શક્યા નહોતા. સરતું સાહિત્યવર્ધક કાર્યાશ્રયને અમારાથી બનતું ઉત્તેજન-ઉત્સાહ-આપવાને
આ પ્રકારે દીક્ષ મળે તેને માટે અમે દીક્ષગીર છીએ. સરતાં સાહિત્યનું દરેક નવું પુસ્તક આ-
મલાંથી વધુ સરતું જણાઈ આવે છે અને અમને બહુ રહે છે કે જ્યારે અમે પાછલાં પુસ્ત-
કની કીમત બેઠ અગદાંને તેના કરતાં રહેજ મોંઘું જણાવીએ તો અમારું પ્રથમ સમાલો-
ચના કરતી વખતનું વચન અસત્ય હરે ! હજી તો ગયા નવેંબરના અંકમાંજ અમે
“ ભારતનાં સ્ત્રી રત્નો, ભાગ-૨ ” ની સમાલોચનામાં તેની કીમતનાં સરતાપણા વિશે જણાવી
ગયા, તેટલામાં ભિક્ષુ અખંડાનદે આ પુસ્તક મોકલી અમારી ઉપર બીજું ધર્મસંકટ ઉભું
કર્યું ! કારણકે તેમણે સ્થાપેલી આ નવિન ‘ વેદાંત ગ્રંથમાલા’નું આ પ્રથમ અતિ ઉપયોગી
પંચર પાનાંનું દળદાર, સુંદર કાગળ અને ‘ ગ્રંથમંડલ’નું બીજી પ્રેસની ઉત્તમ ગણાતના નમૂના
રૂપ, સોનેરી પાકી બાંધણીનું, એક પુસ્તક જે રૂપિયાની કીમતમાં પ્રકટ કરવાથી સ્ત્રી રત્નોની
બહુ સરતી કીમતના અમારા રાષ્ટ્રે અમારે પાછા એથી લેવા પડે તેથી ફરજ પાડવાની
એણી ઉપર અમને લાવી મેળ્યા છે ! મનવ્રજ કે ધાર્મિક ઉકત પુસ્તકો બીજા પુસ્તકો કરતાં
બહુ સરતી કીમતે વેચવાનો મંત્રીના વિચાર અતિ ચતુર છે. સરતાં સાહિત્યનાં આગદિન

મુંઘીનાં બંધાં પુસ્તકમાં સુંદરતા, ઉત્તમ કામગીરી અને છપાઇ, તેમજ સસ્તાપણમાં આ પુસ્તક પહેલો નંબર લાવે છે.

પ્રસ્તુત પુસ્તકના ત્રણ વિભાગ છે:—ઉપોદ્ધાત; જ્ઞાનેશ્વરી મહારાજનું જીવનચરિત્ર; ગીતાના શ્લોક, શ્લોકાર્થ, ઓવા, અર્થ. ઉપોદ્ધાત એક સુંદર લેખનું લાખાંતર છે. જ્ઞાનેશ્વરી મહારાજનું જીવનચરિત્ર જુદા જુદા લેખોપરથી લીધું છે. જે જે મુખ્ય સંજોગો પર એ ચરિત લખાયું છે; તેમાંના એક 'સંભ-સેખ' મુમુક્ષુ નામનાં પુનાથી નીકળતાં એક માસિકનાં અધિપતિ રા. લક્ષ્મણ રામચંદ્ર પાંગારકરની કવચથી લખાયેલો છે. રા. લક્ષ્મણને ગુજરાતી વાંચકો ભાગ્યેજ ઓળખતા હશે, તેથી તેમનો સહેજસાજ પરિચય અમે કરાવીએ તો અરથાને કહેવાશે નહીં. રા. પાંગારકર દક્ષિણમાં એક સુપ્રસિદ્ધ કીર્તનકાર મનાય છે. એમની પકિતના કીર્તનકાર બીજા ભાગ્યેજ મળી આવે. ખૂબી તો એ છે કે એ એક એળ્યુએટ છે અને એમનાં કીર્તનાદિગાં આ જૂમિનાં સંતોનાં વચનો સાથે પાશ્વર્ય વિદ્વજનોનાં વચનોની લક્ષી વખતે તુલના થયેલી હોવાથી વાંચકને એ ખીચરી બહુ સ્વાદિષ્ટ લાગે છે. તેમની સાદાઇ વિશે એટલું જ કહેવું બસ યશે કે એળ્યુએટ હોવા છતાં એમને પ્રથમ દર્શને તો કાઠ મટજીવુવા જ કહી સંજોગે ! દિવસે દિવસે આપણો હરિકીર્તનોપરનો પ્રેમ ઓછો થતો જાય છે ને તેથી કુદરતી રીતેજ હરિકીર્તનકારો પણ ઓછા થાય તેમાં નવાઇ નથી. ઉપરાંત જુના સાધારણ પ્રતિભા, કથાકારો હામની પ્રજને સંતોષ આપી શકતા નથી; તેવે પ્રસંગે ઉત્તમ, વિદ્વાન, કથાકાર-કીર્તનકાર પદ્માર પડી આપણી નજર પોતા તરફ જાય તો આપણને તેથી બહુ જાણવાનું મળી શકે. પ્રાર્થના સમાજના ઉત્સવ નિમિત્તે યનાં શ્રીયુત ડો. ભાંગારકર અને નરસિંહરાવ ભોળાનાથ જેવાનાં કીર્તનોના મેળાવડામાં જેમણે હાજરી આપી હશે તેમને તે કીર્તનોની સફળતા વિશે કશે શકે ભાગ્યેજ રહેા હશે. મધ તા. ૧૪-૧૫ ડીસેમ્બરે માધવઆશ્રમાં શ્રી ધર્મ સંજીવની સભાદ્વારા શ્રીયુત પાંગારકરનું તુકારામનાં જીવનચરિત્રપર જે કીર્તન થયું હતું તે શ્રવણ કરનાર દરેકને એમની ચોગ્યતાની ખાત્રી થઇ હતી. શ્રીયુત પાંગારકર, અમે જાણીએ છીએ ત્યાં સુધી, તુકારામ અને જ્ઞાનદેવનાં ચરિત્ર અને મતના ખાસ અભ્યાસક છે. અને તેથી તેમને હાથે ઉત્તમ રીતે પ્રતિપાદન થયેલાં એ ચરિત્રનું લાખાંતર પણ સુંદર હોય તેમાં નવાઇ નથી.

મૂળ ગીતાના ૭૦૦ શ્લોકપર જ્ઞાનેશ્વર મહારાજે આશરે ૧૦૦૦ 'ઓવા' ઓવા લખી શ્લોકાર્થ લાંબી ટીકા કરી અતિ રમણ રીતે સમજાવ્યો છે. લેખકનો એવી રોગ એને પણ લાગુ પડ્યા વિના રહેતો ન હોવાથી લેખકોમાં એ ઓવાઓની સંખ્યા વિશે મતભેદ છે. પણ સારા આધારે ૯૦૦૩ ઓવાઓ શ્રી જ્ઞાનદેવજીએ લખેલી મનાય છે. અસક્ષનાં પુસ્તકોમાં પ્રસ્તાવના કે જૂમિકા લખવાનો રિવાજ નહોતો અને તેથી કવિએને ઘણીખરી વખત અતિશયોક્તિથી અને કેટલાંક પ્રકરણોની નકામી લખાણો વિગેરેથી પોતાનો ઉદ્દેશ સમજાવવો પડતો પણ શ્રી જ્ઞાનદેવજીએ દરેક અધ્યાયને વિસ્તૃત પ્રસ્તાવના લખી તે તે અધ્યાયના શ્લોકોનો ભાવાર્થ, શરૂઆતથીજ આપી દઇ નકામી લખાણ કરી નથી એ એમની પ્રથમ ખૂબી છે.

મીસ હેલન કેલરનું સ્વછવનચરિત્ર.

એક જન્મથી બહેરી, મુગી અને આંધળી કન્યા બી. એ. છે ! તેનું જન્મઘર નામ મીસ હેલન કેલર છે. પૃથ્વીમાં થેડાતુંજ છવન આ અમેરિકન બાલુથી વિશેષ વિચિત્ર હશે. નવજાયાની અદ્ભુત વસ્તુઓ પણ એના છવન સન્મુખ નિરસ અને ઝાંખી પડી જાય છે. એ વિદુષી પ્રતાપ્યશુએ હાલમાં પોતાનું સ્વછવનચરિત્ર પ્રગટ કર્યું છે, તે સ્વછવન ચરિત્રોમાં વર્તમાન સદીનું નહીં તો દરીદ્રનું સર્વોત્તમ અને સૌથી રસિક છવનચરિત્ર અવસર ગણાશે.

આ સ્વછવન ચરિત્રનું નામ “ જે કુન્યામાં હું રહું છું તે ” એનું અર્થદર્શક આપ્યું છે. તે પુસ્તકનો સારાંશ અત્ર આપવો એ કરતાં સત્યના વાચકોની વિશેષ સેવા હમે કરી શકીશું નહીં. આ કન્યાનાં અનેક છવનચરિત્રો અद्याપિ પૂર્વે ગુજરાતી ભાષામાં પ્રગટ થયાં છે પરંતુ તેનાથી નવીજ બાબતો “ The world I live In ” માં વાંચવામાં આવે છે. મીસ હેલન કેલરનો જન્મ આજથી બરાબર જત્રીસ વર્ષ ઉપર યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સના અલબામા પ્રાંતમાં થયો હતો. જન્મથી બહેરાં મુગાં જન્મમાં તો અત્યંત અસાધારણ નથી; કેટલાંક આખાં કુટુંબો ભાષા બહેનો-બહેરાં મુગાં જન્મે છે. વિધાતાનો આ કોપ થોડો કુર નથી; પરંતુ તે જાણે એાણું હોય તેમ કેલર કન્યા તો સાથે અપંગ પણ હતી. આ કન્યા આ પ્રમાણે પાંચ જ્ઞાનેન્દ્રિયમાંથી જે જ્ઞાનેન્દ્રિય વાળી હોવાથી તેને જગતમાં કોઇ પણ રીતે નિર્વાહ કરવો અશક્યવત્ હતો, અને નંકામીથી પણ ખરાબ, પોતા તેમજ બીજાને કેવલ ભાર રૂપ ઘણ પડી. કોઇ પણ જ્યોતિષી તેને પ્રત્યક્ષ જોય તો તેનાં ગૂઢોના ખરાબમાં ખરાબ સંધાગ કરી તે પ્રમાણે કુંડળી કરે; પરંતુ મનુષ્યોનો આત્મા જડ, કુદરત તેમજ જ્યોતિષનું પણ ઉત્સંધત કરે છે તે મીસ હેલન અને તેના ગુરુઓએ પોતાના સંયુક્ત પુરુષાર્થથી જગતને એક વખત પણ હમેશને માટે સિદ્ધ કરી આપ્યું છે.

૯

સ્વછવન પદાંતમાં મીસ હેલન કહે છે, “ હું સાત વર્ષની થઈ ત્યારે મારી અધ્યાપિકા મીસ સલીવાને મારા શિક્ષણને પ્રારંભ કરી. તે મને પાણીના નળ આગળ લઇ ગઈ. નળનાં ઊદ્ગર પર મારા હાથ મુકાવે. પછી હાથો ફેરવ્યા એટલે હું પાણીએ મારાં હાથ લીંબાઈ ગયાં. હંડકના ગુણનું મને દુઃખદાયકરીતે જ્ઞાન થયું. તરતજ બાદ મીસ સલીવાને મારી હથેલી ઉપર પા-ણી (૫-૩-૮-૮) એમ છુદ્ડા અક્ષરો અનેકવાર લખ્યા. તે મારા મને ગોખ્યા. પછી મેં તે બાલનું નામ સંજાથી પૂછ્યું, અને તેણે “ શિક્ષક ” એમ મારી હથેલીમાં લખ્યું. બાદ આંધળી પકડી મને પાછી ઘેર લઈ જતાં, જે પણ વક્ષ આદિ વસ્તુઓ રસ્તે આવતાં તેનો સ્પર્શ મારી પાસે કરાવીને પછી તેનું નામ હથેલી પર આંધળી વતી કલિપન રીતે તે લખતી. આ પ્રમાણે મારો કોપ ૩૦ સપ્તહેનો ધરતી જતાં અને પાછા ફરવા દરમીયાન મધ ગયો. ”

જેમની આંખ આદિ જ્ઞાનેન્દ્રિય જન્મથી નષ્ટ હોય છે તેમની તત્કાલ ઇન્દ્રિય અતિ તીવ્ર અને જાગૃત હોય છે, નષ્ટ જ્ઞાનેન્દ્રિયની શક્તિ જાણે તત્કાલીન સ્પર્શ શક્તિમાં લય ઘણ મળ હોય

તેમ યજ્ઞ ગયજ્ઞ હોય છે. તેની રમરણ શક્તિ પણ અદ્ભુત હોય છે. મીસ હેલન કેલરનું પણ એમજ હતું. આંગળીના રૂપરૂપ દ્વારા ૭ વર્ષની વયથી અગ્નિશાસ્ત્ર આલેખે તે પંચ જ્ઞાનેન્દ્રિયવાળાઓ કરતાં પણ વધુ ઝડપથી અને સરળ આલેખે. તેની આંગળીની અણી જાડુગરની જાડુઈ લાકડી હતી. તે વડે તે ૨ વર્ષમાં ફ્રેન્ચ, જર્મન, લૅટીન, અને ગ્રીક; અંગ્રેજી, સ્પાનિશ અને સાહિત્ય, બહુ ગદ્ય, શું અદ્ભુત હાથજાડુ હતું કે દુઃખી કન્યા તેના શિક્ષક જે બોલતો તેના મુંખમાંથી નીકળતા શબ્દોનું જ્ઞાન કરવા માત્ર તેના મુખ સમીપ હાથ ધરતી ને હાથ પર હવાનાં આલેખને (Vibrations) પડતા; તે જાણે જાણ કેલરના અંતઃકરણમાં ફોનોગ્રાફની સુડીમાં ગોંધાઈ જતા. આથી શિક્ષકને તેના હાથ ઉપર બહુવિધ હોય તે વારંવાર લખવું પણ ન પડતું.

હવે તે બોલતી થય !

જાહેરાં હોય છે તે મુગાં પણ હોય છે. તેનું કારણ જન્મથી જન્મ લુપ્ત હોવાનું નથી પરંતુ લુપ્તજ છે. મનુષ્ય ત્રણજ કરે છે તેટલુંજ બોલી શકે છે. બાલકને બોલી સંભળવાના ત્યારેજ તે તે પ્રમાણે બોલી બતાવે છે. હેલન કેલરના કાનમાં સાંભળવાના પડોજ નહોતો. તે સાંભળે તો બોલેકની ? આ પ્રમાણે વસ્તુ રિયલિટી હોવાથી બોલવામાં કુદરતનો કાંઈ વાંધો નથી એ મીસ હેલરે ધાર્યું. જન્મ ગમે તેમ આશરે ઉપાડી જોડાયે, એજ જરૂરી હતી. ડોક્ટરે ધારતા કે તે અશક્ય હતું; પરંતુ ન માની શકાય એવા ઉદ્ઘોષ, પુરુષાર્થ-અર્થ પુરુષાર્થ કરી શકતી હોય તો શક્તિઓ અને પ્રયોગોથી તે જન્મ વડે વગર સાંભળે ઉચ્ચારણ કરતાં જાને શીખી. સાયેંટીસ્ટો આ વાન સાંભળી ચક્રિત થયા અને તેમને તે અમાન્ય લાગી. તેથી બોલનનગરની મેડીકલ સ્કૂલના કાનના રેપેરીમેન્ટોની સત્તા મેળવવામાં આવી, જેમાં મીસ કેલરે અંગ્રેજી, ફ્રેન્ચ અને જર્મન એ ભાષાઓમાં સ્વમુખે સુંદર બોલણે કરીને તેમને ચક્રિત કીધા અને તેમને પોતાની રચેલી ટેકસ છોકરી અંદર પ્રવર્તવેશ સિદ્ધિતા ફેરવવાની ફરજ પડી. પોતાનું બોલણ પોતે સાંભળનાર મીસ કેલર જગતમાં એકજ છે. એકે પોતાનું બોલણ ન સમજનાર તો અનેક છે !

પશુભાષા પણ જાણે છે !

અપંગ અને બહેરી મીસ કેલર સાંગ-સાંભળતા મનુષ્યો કરતાં પણ વિશેષ બહુ ભાષા જ્ઞાની (polyglot) છે, કારણ કે મનુષ્યોને ગમે તેટલી પ્રાચીન અને અર્વાચીન ભાષા અને પાશ્વર્ય, ભાષાઓ આવડતી હોય પરંતુ મીસ કેલરને તો પશુઓની ભાષા પણ આવડે છે; જે મનુષ્યોને આવડવાની શુદ્ધિજ છત્વરે સામાન્ય રીતે આપી નથી. ફતરણું ભસવું, ગધેડાનું જુકવું, બીકાડીનું મીઆઈ-મીઆઈ, કાગડનું કા-કા, તથા મરઘાનું કુકરે-કુકર, એ સઘળા અવાજો મીસ કેલર તેમના હોઠ તથા ગળા ઉપર સાંભળી શકે છે. અને એ પશુઓ તથા પક્ષીઓ એ બહુઅરિહીના હાથમાં પંજ અથવા ચાંચથી જે લખે છે તે પરથી તેમના કથનનો આશય તે વિદ્યુથી અપંગ સદૃશ સમજી જઈ શકે છે. માણસના હાથના રૂપાંધીજ તે તેના સ્વભાવ પામી જાય છે—તેનું અંતર એવું જાણ્યું છે. તેનામાં વરમાત્મા એટલો સમીપ છે. અમુકના હાથ રૂપાંધી તે મૂર્ખ છે કે મરડો છે કે દાંભિ છે કે દલાળુ છે એવું જ્ઞાન આપો આપ કેલરને પોતાનાં દિવ્યચક્ષુથી થાય છે ! કાનને સંભળાય છે તે હવાનાં મોળાં પડતા

પર અથકાવાથી. મીસ કેસરને દેખીતી રીતે કાનની જરૂર નથી, કારણ કે તેની સમગ્ર ત્વચા કાનના પડદા રૂપ છે. ચામડી પર હવાનાં મોળાં અથકાતાં મોળાંના પ્રકારથી મોળાં ઉત્પન્ન કરતો મનુષ્ય શું કરે છે અને કેવો છે તે સિદ્ધાંત તે સમજી જાય છે. પગલાંના ધમકારાનાં હવામાં થતાં આદોલનનો ત્વચાને સ્પર્શ થતાં પગલાં ભરતો મનુષ્ય બાલક, મધ્યમ વયનો કે વૃદ્ધ વયનો છે તે પણ તે કહી શકે છે ! તેની ત્વચામાં આંખ તેમજ કાનના ગુંચ સંયુક્ત છે. ત્વચા ત્રણ ઇંદ્રિયમય છે.

અદ્ભૂત દ્રાણશક્તિ.

મીસ કેસરના નાકની શક્તિ પણ ચામડી જેવીજ દિવ્ય છે. કોડીને બે ગાઉ દૂરથી વાસ આવે છે તે માત્ર દ્રાણશક્તિની અધિકતા છે. પરંતુ કેસરની દ્રાણશક્તિમાં તે ગુણ વિશેષના છે. મનુષ્યનો ગંધ શ્વાનજાતિમાં છે તેથી. તેનાં પગલાં સુધી તે પોતાના શેઠ તથા ખીજને લિપ્ત પાડી શકે છે. તેથીએ ચમત્કારિક મીસ કેસરની શક્તિ છે. મનુષ્યની ગંધ પરથી તે કોઈ ધંધો કરે છે તે તે કહી શકે છે. વૈતો, ચિતારા, સિદ્ધીઓ, ગવૈયાઓ, મુથારો, ગંધીઓ, અને રસોયા તેણે એ ધંધાધારી છે એમ નાકદ્વારા વિવેક કરી શકી છે. વળી વાવાઝોડું થવાનું હોય ત્યારે વાતાવરણની સુગંધમાં ફેરફાર થાય છે. તે ગંધજેદથી અનેક કમાક આગમ્ય તે તોફાન થવાની અગમચેતી કરી શકે છે. મીટોથોક્સીનનાં યંત્રો અને તેના આમકો ! તમે જરા લજવાઓ !

ગાયન.

એક અક્ષર સંભળાતો નથી; છતાં મીસ હેલન કેસરને ગાયનનો આનંદ ધણા ગાંધનના રસીકાથી વિશેષ આવે છે ! તે તે સંભળતી નથી પણ તેને “ લાગે છે. ” “ તત્પ્રસાદના અર્થ-જનાં મોળાં મને છાતીથી તે “ ખસના નાક સુધી હયમચાવી મુકે છે. મારાં શરીરનાં “ પરમાણુ પરમાણુ (હવાનાં મોળાં નોંધનારા) વાઈબ્રેશન રૂપ છે. ” દરેક વાણું વાદનયંત્ર જુદાજુદા પ્રકારનાં મોળાં ઉત્પન્ન કરે છે; તે મોળાંદ્વારા તે બાહ્ય ગાયનવાદનનો સંપૂર્ણ આનંદ અનુભવે છે, એટલુંજ નહીં પણ કંઈ વાદન વગાડે છે તે પણ કહી શકે છે.

આ બાઈ દરે બોલતી યદ્ય છે, અને બી. એ. માન સહિત (With Honours) પરીક્ષા પણ પસાર થઇ છે. અપંગ છતાં ગૃહવિદ્યામાં નિપુણ છે. જન્મે મૂળી છતાં દેવી પ્રપન્નથી એક સુંદર વક્ત્રી થઇ છે. એક પ્રસિદ્ધ ગ્રંથકર્તા તરીકે તેણે નામના મેળવી છે, અને એક મિત્ર તરીકે પણ પોતાના સુરવખાવ અને મીલનસારપણાથી આનંદ આપે છે. દેખતા નિરર્થકે જન્મવા કરતાં આવા અપંગ સાર્થક જન્મવું બહેતર.

(સામાન્ય લોકોને તેનાં આજ્ઞાંકો ટવન વિષેનું યોગ છે; પરંતુ ગ્રીઠ વયમાં આવ્યા પછી તેના જ્ઞાન તથા શક્તિમાં યથાથી વૃદ્ધિ સંજંધી મહિતી થોડાજેઠ હોવાથી તેની પૂર્તિ સાઠ આ લઘુ લેખ લખ્યો છે. મીસ હેલનના જીવનચરિત્ર રૂપ આ લેખ સમજવાના નથી, તે તો પ્રસિદ્ધ છે.)

સાવનસ પદાર્થવિદ્યા વિભાગ.

વિજ્ઞાનીથી લેખકે ત્યારે નિદ્રા તથા જાગૃતિ આણવાની શોધ સંપૂર્ણ કરવાની અણી ઉપર જર્મન ડૉક્ટર દૌર નેજરમીટ છે. પ્રયોગથી ડૉ. નેજરમીટ દ્વિતર તથા સસલાં " વિજ્ઞાનિક સમાવિ " માં આણી સકયો છે, અને ડૉ. ના મન મુજબ મનુષ્ય પણ વીજ્ઞાનિક સ્પર્શથી તે દરમિયાન નિદ્રાવશ રહી શકશે. વળી એ નિદ્રાની અસર ચાલુ રહેશે ત્યાં સુધી વિશેષ લાભ એ થશે કે નિદ્રાવશ પુરુષને ટાંચણી તો શું પણ અંત વૈદ્યની છરીના પ્રયોગથી પણ નિદ્રાવશ થશે નહીં. પછી કૌરોડોદોષ તથા ક્રોડનના બાપ જરૂર થકી જશે.

શસ્ત્રવૈદ્યની એક ખીણ ક્ષતેલુ-એલદહામની એક દોરખીટલમાં વીજીયમ કાપર નામનો દારી દાખલ થયો હતો. તેની આંખમાં આશરે એક ધંધ (સાન અટમાંસ) લાંબી લાખંદની ખીસી પેસી ગઈ હતી. શસ્ત્રવૈદ્યે એક જલવાન લોહચુંબક અંગ આગળ મરવાથી તે ખીસી ખેંચાઈને જદાર આવી હતી અને આંખ સ્વીસલામન રહી હતી !

ગોળીનો ખુદાર !—શું અને કેવો છે તેની કથના પણ ધણાને નહીં હોય-દરે નવોન શોધની ખંડુકની ગોળીની વાત કરીએ છીએ. તે જે માણસથી ધણી વધારે દૂર વેર જાય છે, અને તે છેડે વળી એક માથુસ તથા એક ઝાડને પણ આરપાર વીંધી નાંખશે. દરે નવી ગોળીની ગોળી દવામાં ફરફર જતી કે ઉંચી નીચી થતી નથી. તે એકદમ સીધીજ જાય છે, તે માત્ર જમીનથી પાંચ ફુટ ઉંચી ધસી જાય છે-અને રસ્તામાં ૧૨ માથુસોને પણ આરપાર વીંધવા છતાં તેનું જોશ ખાસ નરમ પડતું નથી. આ ગોળીએ એ સેરો અને રામ મૂર્તિઓની કામત થકી નાંખી છે. કારણ કે તેની આગળ તો તેણે અનગુણ આગળ ચિવાદિ દેવા હતા તેમ નિર્જલ ખાસક સમાનજ છે.

મોટરની અત્યંત ઝડપ પકડનાર " પોલીસમેન " યંત્ર—આ યંત્ર મોટરના ડાપરા ઉપર મુકવાનું હોય છે અને એક નાના પત્રાના ઝાળા જેવું માત્ર દેખાય છે. ફરવેલી દર મુઠીમાં મોટર હોડે ત્યાં મુઠીમાં આ " પોલીસમેન " નામક યંત્ર શપથુપ બેઠું રહે છે પણ તેથી વધુ દરે મોટર હોડવા મોટે તો યંત્રમાંથી થકી વાગવા મોટે છે. તેને મચક ન આપે તો પછી તેમાંથી પત્રાના કટકા નીકળવા મોટે છે; જે રસ્તે વેરાત જાય છે. આ કટકા ઉપર તે મોટરના નજર લખ્યા હોય છે, જેપરથી ઝડપથી હોડતી ગાડી આપોઆપ પકડાઈ આવે છે, ખાદ તેનો દાંકનાર દંડાઈ જાય છે. આથી એટાખરા સાદીની પણ જરૂર પડતી નથી ! ચીકાગોની મ્યુનીસીપાલ કોર્પોરેશન આ શોધનો લાભ લઈને તે યંત્ર વાપરવાની મોટરીસ્ટોને ફરજ પાડવાનો કાયદો બકવાના સંજોગમાં ચિત્તાર ચલાવે છે. મુજબમાં આણી જરૂર નથી. ડરથીજ પોણું કામ સિદ્ધ થશે અને પોલીસ તેમજ મેટ્રોપોલિટન કરતાં એ યંત્ર વધારે કામ કરશે. તેમના કરતાં મોટરગાડીના યંત્રથી વધારે ડરશે !

એકજ રાત્રીનાં એ આદમીઓ !—એ લોકોની કહાણી—કુચાનું સૌથી ચિચિત

સંયુક્ત શરીરનું 'જેકું' હાલમાં સાઠ વર્ષની જુદુ વયે મુનાઈટેડસ્ટેટ્સનાં ચોરીઓ રાજ્યનાં બહાઈલીસ ખાતે મરણ પામ્યું છે, એ જાણીને અતિ શોક થાય છે. તે બે બહેનો હતી, અને અમેરિકાના આફ્રીકન ગુલામોની પુત્રીઓ હતી. સીયામનું પ્રખ્યાત 'આલુ' બાઈ બાઈઓનું 'જેકું' હતું. જે મહારાણી વિક્ટોરીયાને ખતાવવા વારતે તે ખાસ ઈશ્વરે હાથ જવામાં આવ્યું હતું. તે પછી દુનિયામાં આલુ એકજ જેકું હોવાનું જાણવામાં હતું. આ આફ્રીકન જેડાનાં નામ મીલી તથા ફીરટાઇન હતાં. તેઓ ગુલામચિંદમાં જન્મેલાં હોવાથી તેમને પ્રદર્શનના કામ સાથે આઠ હમર પાઉંની કીમતે વેચવામાં આવ્યું હતું. બાદ શીશાકાશીયામાં તેમને પ્રાપ્ત ચોરી થયું, માલિકને અનેક વર્ષે હડનમાં તેમની લાજ ન્યામી, અને તેમનો કબજો મેળવી તેણે બાદ સુરોપમાં તેમનું પ્રદર્શન કીધું. મીલી તથા ફીરટાઇને માથાં તથા નીચલા પગ બુદ્ધા બુદ્ધા પરંતુ પગ શિવાયનું ધડ, જાગે સુધી એકજ હતું. તેઓની રૂચિ અરૂચિ હમેશ એકજ હતી, તેઓ એકજ ચીજથી સામટાં માંદાં પડતાં. છતાં કેટલીકવાર તેઓને મોઢિમોઢિ મતભેદ પડતા અને એકજ હોજરી હોવા છતાં આમનસામન હડતાં! તેઓથી કેટકેટલાં ચકિત થતા અને આશ્ચર્યથી તેમનું અવલોકન કરતા. તેઓ રંગબૂમી પર સાથે નાચતા તથા ગાતા; તેથી આત્માનંદ થતા, ગાથાં બુદ્ધાં હોવાથી એક માથું એક તો બીજું બીજા સાથે વાત કરવામાં શું થાતું. મીયામનાં જેડાથી પણ આ વધારે વિચિત્ર હતું; કારણ કે, હમને ખબર છે ત્યાં સુધી, તેમને સ્વતંત્ર શરીર હતાં, માત્ર તે સંયુક્ત હતાં. સીયામમાંથી રાધિકા તથા દુધિકા નામની બહેનોનું જેડાપણું 'જેકું' પણ દસ વર્ષની વાત ઉપર મળી આવ્યું હતું. પરંતુ એકને કાપરોગ લાગ્યું પડવાથી એવો ભય ખન્યો હતો કે બીજાને પણ તે રોગનો એપ લાગશે; તેથી પેરીસમાં તેમને જૂથ પાડવા માટે સરકારેકનો પ્રયોગ કરવા લાઇ જવામાં આવ્યાં, પરંતુ તેઓનું મરણ થયું હતું. એક શરીરધારી બે માથાંઓને પણ મતભેદ ઉભો થાય છે તો બે સ્વતંત્ર શરીરધારી બાઈ બહેને હમેશ અનુજ રહેવું ભેદથી એવી આશા રાખવી કેટલી બધી?

કુતરાઓ શું ભારવાહકો ન થઈ શકે?—એક ઘોડાને કાઢ્યે પૂછ્યું કે કુતરો હોણીયાર કેમ? તેણે જવાબ આપ્યો કે, વગર કામ કાઢે કેમ આનંદ કરવો એનાજ તે વિચાર કરે છે, તેથી આ હાલમાં મર્મ છે. લોકો ધારે છે કે બળદ, ઘોડા આદિ ભારવાહકો પેટ કુતરો લધાવા લાયક નથી; પરંતુ તે જૂઠું છે. ઇંગ્લંડમાં ૧૮૬૩ સુધી તેઓને ગાડીમાં જેડવામાં આવતા! અને હાલમાં 'ડોગકાર્ટ' નામક જે બે પંડાંની દલકી ગાડીઓ જેડવામાં આવે છે તેનું મરણ, કુતરાઓને જોડી. અડીમાં જેડવામાં આવતા તે છે. ખડીમાં લિસાપતી કુતરાઓ પોતાના શેઠને એક દિનમાં ૫૦ થી ૬૦ માઇલ જેટલે દૂર ખેંચી જતા. અને બિચારાને ખાવામાં માત્ર 'બીર' થી પચાણેલી રોડીજ મળતી. ૧૮૩૬ માં પાર્લામેંટે એવો કાયદો કીધો કે કુતરાને ગાડીમાં જેતરવા નહીં, ત્યારથીજ એ પૃથા બધ પડી. દોલેન્ડ અને બેસલ્થમમાં દહણે દૂધવાળાં તથા રોડીવાળાં દુધ તથા રોડી બેરબેર પુગાડવાની ગાડીઓ કુતરાઓજ ખેંચતા બેવામાં આવે છે, એમને લસવાનો ઝાઝો વખત રહે તે સાડ તેમને જેતરવા એજ કીડ છે.

છ ફીટ બે ઇંચ જેટલી લાંબી કહારીનો નસીબવતો ધારક, દહિણુ રેરા-

લીના (અમેરીકા) નો મી. એસ. ડી. ઓક્સે છે. પોતાથી પણ તે લાંબી હોવાથી તેની આંટ તે રૂબેરૂ શુદ્ધાંત ખાવ એ લખથી કપાનીને દાઢ તેણે તે માત્ર પાંચ શીટ ચાર ઇંચ જેટલી નાની કરી દીધી છે. ૭ પુટની દહાડી તે બદાર નહીં પણ 'સ્ટ' ની અંદર રાખે છે ! દાઢ તે પર વર્ગનો છે, પરંતુ ૨૫ વર્ગનો હતો ત્યારથી તેની આટલી લાંબી દાઢી છે. પ્રથમ તે હમેશ દાઢી મજ મુગાવતો પણ એક અડવાડીયામાં એટલી ઘાસ પેટે વધી જતી કે અતે કંટાળી ગયો અને વધતો દીધો. આટલી લાંબી દહાડી છતાં, તેને કાંઈ દુખાના સોથી દહાડોદાર માણસની ઉપમા-ઉપાધિ મળી શકતી નથી. કારણકે ૧૮૦૩ માં પર્થ (સ્કોટલેન્ડ) ના મી. એલેક્ઝાન્ડર કેમ્પ્બેને ૭ શીટ ૨૧ ઇંચની સોથી લાંબી દહાડી મારેલું ફરીક્ષાઈતું ખાસ છનામ યંત્રી ગયો હતો. ઇંગ્લેન્ડના રોબર્ટ લેટરની દહાડી તો ૧૬ શીટ લાંબી હતી અને તે તે કમરપટા તરીકે કમરની આસપાસ વીણાળતો. તે કહેતો કે એના જેવો કમરપટો બીજા ગમે તેજા ખર્ચાળ કમરપટાથી મળે એમ નથી !

યુરોપમાં દીર્ઘાયુષી કેટલા છે ?—જર્મન આંકડાઓ પ્રમાણે યુરોપમાં હાલમાં ૭૦૦૦ થી અધિક સતાયુષી (centenarians) છે. સર્વે યુરોપીયન દેશોમાં બહુગણી પ્રથમ આવે છે. તેની વસ્તી થોડાજ લાખની છે છતાં, સતાયુષીની સંખ્યા બાકીના આખા યુરોપના ૪૦ કરોડ મનુષ્યોમાં છે તેથી અધિક, અર્થાત ૩૮૮૮ છે ! બાર્કન દ્વીપકલ્પ એ સતાયુષી તથા દીર્ઘાયુ જટાયુઓની ખાણ છે. રમાનીયામાં ૧૭૦૪ છે, અને સર્વિયામાં ૫૭૩ છે. રૂમની ઝોઝી વસ્તી તથા ટુર્કિ છતાં ૪૧૦; ડાન્સમાં ૨૧૩, ઇટલીમાં ૧૯૭; ઓસ્ટ્રીયા હંગેરીમાં ૧૧૩; ઇંગ્લેન્ડમાં ૬૨ છે. બાર્કનમાં રહેતા મનુષ્યો ઝાડ તથા વાસી દુધના પ્રિય છે તેથી જ દીર્ઘાયુની યાવ છે એમ માનીને પેરિસનાં પેસ્ચુ ઇન્સ્ટીટ્યુટનો વડો ડૉ. મેનની કાઢ બધાને હાલમાં ખાટું દુધ પીવાનો ઉપદેશ કરે છે, અને તેના વચનપર શ્રદ્ધા રાખીને આખું યુરોપ તેમ કરવા લાગ્યું છે !

કોણ વધારે અક્ષલવાળું ?—પંજાબમાં એક તરફ હિંદુઓ તથા બીજી તરફ મુસલમાનો વચ્ચે પંમનરવનું એક મહાન કારણ ઉત્પન્ન થયું છે. ત્યાંના માંસાદારી શીખો-હિંદુઓ બકરાઓનું 'જટકાથી' માથું ધડથી જુદું પાડીને પછી તેનો ઉપયોગ કરે છે. દરે મુસલમાનો, રક્તસાવનો વિધિ કરે છે જેનેજ તેઓ 'હલાલ' કહે છે. 'હલાલ' થી વિપરીત કિયાથી મારેલા પશુનું માંસ ખાવું તેઓ 'હરામ' ગણે છે. દરે મુસલમાનો તથા તેમના ખાટકીઓ કહે છે 'જટકા'નું માંસ ખાનરમાં વેચવાથી તેમની સામગ્રી દુખાવ છે માટે તે વેચતા અટકાયું. જો કે તેમને તે સેવા કોઈ ફરજ ખાટું નથી. આનો એક ઉપાય એ છે કે માંસાદારી હિંદુઓએ રોંગ કરવો કે હમણી 'હલાલ' કિયાથી લાગણી દુખાવ છે માટે તે ન વેચવા દેવું ! વિવિધશુ વાત એ છે કે મને વિપરીત એકમત એ વિષે છે કે મનવરને મારવામાં પાપ નથી પણ તેને અમુક પદ્ધતિથી ન મારવામાંજ પાપ છે ! એ ઉભય માંસાદારીઓને પરમાત્મા પુષ્કળ હલ્લ તથા થોડું મગજ આપો !

પવિત્ર ગ્રેમ સદીના વિભાગોરૂપી છરીથી પણ આકાટ્ય છે !—તેનો એક દૃષ્ટાંત હમે આ પત્રમાં આપ્યો હતો. એકબીજાના ખાસમાં પડતા પડી, ઊભે માનને વચન આપું

હવે કે તેના દુઃખી ભાઈની સુધુષા તેના જીવનપર્યંત તે કરશે. આથી લગ્ન અશક્ય હતું. બાદ ચાંળીસ વર્ષે તે ભાઈ મરતાંજ તે બાઈએ લગ્ન કીધાં હતાં, અને દરમીયાન પ્રેમપ્રતિજ્ઞા સ્વીકૃતિ માત્ર અકવાડીએ એકવાર મળીને સંતુષ્ટ થતાં. એ દાખલા ઉપરાંત હાલમાં પ્રગટ થયેલાં બીજા દાખલાઓ બતાવે છે કે, યુરોપમાં પ્રેમ જોડું હવે રહ્યું નથી એવી કહેવામાં આવતી વાતોના ટેકામાં ધૂરાછેડાના આપવામાં આવતા દાખલા હજી અપવાદરૂપ છે. ૫૮ વર્ષની વયે હાલમાં હેસઅર્ન નામનો એક મોથી પરણ્યો છે. જે કન્યા સાથે તેણે લગ્ન થયું તેની સાથે તે પ્યારમાં પડ્યો ત્યારે તે માત્ર ૨૮ વર્ષનો હતો. લગ્ન તરત નોકીયામાં પથ્ય તેની ધનાઢ્ય કાકીએ તે વખતે વીસમાં એ લશ્ચીળને વારસો આપતાં એવી શરત કીધી હતી કે જો ૩૦ વર્ષ દરમીયાન તે પરણે તો તેને વારસો ન મળે. એક પત્નીપ્રેમના નૃત્યારી મોથીએ ૩૦ વર્ષ સુધી અલગવર્ષ પાળ્યું. કન્યા પણ સદમત થઈ અને ૩૧ વર્ષની મુદત ખસાસ થતાંજ લગ્ન કર્યું ! હવે જન્મે રક્ષ થયાં હતાં પણ પવિત્રપ્રેમની જ્યોતિ તે મૂળ હતી તેથીજ શુદ્ધ જ્વલતી હતી ! (૨) આથી પણ વધારે લાંબી મુદત સુધી એક સ્ત્રીસ જોડાનો પ્રેમ દર્શાવેલો. ૨૦ વર્ષનો યુવાન, નામે હેઝ્ડેઈડ એક સ્વરૂપવતિ યુવતિ સાથે પ્યારમાં પડ્યો. બાદ તેણે પ્રતિજ્ઞા કરી કે ૩. ૩ સાપ્તને સ્વામી હું ન થાઉં ત્યાં સુધી કન્યાનું પાશ્વિગ્રહણ કરવા હું હાથો કરીશ નહીં, તે અમેરિકા ધનત્રાભાર્યે ઉપડ્યો, અને કન્યાએ તેના પાછા ફરવા માટે ૪૫ વર્ષ તપ તપ્યું. પ્રતિજ્ઞા પૂર્ણ કરી તે પાછો માતૃભૂમિ આવ્યો છે. દરમીયાન ચતિ તથા પત્ની યવા પ્રતિજ્ઞા કરનારાઓ વચ્ચે માત્ર પ્રેમાશુથી અંકિત પત્રવ્યવહાર ચાલતો તે પત્નીની સંખ્યા ૩૦૦૦ તથા પરસ્પર માંડવસા ફોટોગ્રાફની સંખ્યા ૫૦ થઈ છે. હવે તેઓએ પ્રતિજ્ઞાની લગ્નરૂપી પૂર્ણાંક દુનિ કરી છે ! જ્યાં સુધી યુરોપમાં આવો પવિત્ર અને હૃદ પ્રેમ પથર્તે છે ત્યાં સુધી તેની અનીતિનાં દ્રષ્ટાંતોથી તેમની સામાન્ય નીતિ પર ઝાઝો કક્કે આપશે નહીં.

દુન્યાની સૌથી પ્રચંડ વસ્તુઓ.

ઝાડ—સૌથી પ્રચંડ ઝાડા ડેલીઝિનીયા (યુનાઇટેડસ્ટેટ્સ) નો જંગલોમાં છે. ત્યાંના હુસેન નામનો પરણ્યામાં એક રાત્રું ઝાડ છે તેના ઘેરોવા ૧૦૮ ફુટ તેના મૂળ આગળ છે. અને ૧૨ ફુટ ઉંચે તે ૭૬ ફુટ છે.

રજી—સૌથી મોટું રજી આફ્રીકાનું સહારાનું છે. સહારાનો અર્થજ રજી યાવ છે, તેની લંબાઈ ૩૦૦૦ તથા પહોળાઈ સરેરાસ ૬૦૦ માઇલ છે. ત્યાં વરસાદ ૧૦ કે ૨૦ વર્ષે એકાદ વાર પડ્યો તો ગનીમત ! ઉંદાળામાં ત્યાં ગરમીનું તો પુછવું જ રું ? જ્યાં શિયાળામાં થર્મો-મીટરમાં પાંચે એક પણ ડીગ્રી ચડતો નથી !

જવાહરમુખી—મૅક્સિકોમાં પુખ્તો નગદીક આવેલાં ધોપો કાટેપેટલ નામક જવાહર.

મુખી જવાબામુખીઓનો રાજ છે. તે સમુદ્રની સપાટીથી ૧૭૫૫૦ ફુટ ઉંચો છે, અને જવા-
લામુખ ૨,૦૦૦ ફુટ પહોળું છે !

રેલ્વેની ટનલ—સ્વીટઝર્લેન્ડના પહાડી દેશમાં પહાડમાંથી રેલ્વે કોરી કાઢી છે. એક
કુમડો (ટનલ) ચાલુ હા માનસ લાંબો છે. તે ૨૬૫ ફુટ પહોળો તથા ૧૯ ફુટ ઉંચો છે.
આટલો લાંબો ખીજો કાંઈ કુમડો નથી.

દિવાલ—ચીનની દિવાલ ૧૫૦૦ માઇલ લાંબી ૨૦ ફુટ ઉંચી ૨૫ ફુટ ભોંયે તથા
૧૫ ફુટ ટોચે પહોળી છે. પહાડોનાં શિખરો અને ખીણો, અને નદીઓ તથા નાળાંઓનું
પણ તે વિસ્તંધન કરી ગઈ છે. ઇ. સ. પૂર્વે ૨૦૪ ના વર્ષમાં તે ટાટર દુર્મત્તા કરનારાઓથી
દેશનો બચાવ કરવા બાંધવામાં આવી હતી. હવે જલ્દી રથો તે ખંડીયર જેવી થઈ ગઈ છે,
જતાં આગલી મરામતને લીધે એકંદરે ૬૭ મણી સારી રિયનિમાં છે.

ધંદ—સૌથી મોટો ધંદ મોરકામાં છે. તેનો ઘેરાવો છે ૮૬ ફુટ છે. તે ૨૧ ફુટ ઉંચો
અને ટોચે ૨૩ ધંધ જ્યાં પગાંનો છે. તેનું વજન ૨૧૭ ટન છે. આવો મોટો ધંદ લટકા-
વાય ક્યાં ? તેથી લટકાવાયોજ નથી ! અને લટકાવ્યા વિના વગાડાય કેમ ? તેથી વગાડા-
યોજ નથી ! ! જનાવનારની દીર્ઘદ્રષ્ટિને ધન્ય છે !

કેટલાક ઉત્તમ માસિકોના ઉત્તમ લેખોનો

સારાંશ.

ઑસ્ટ્રેલીયામાં હિંદીઓ-ગોરી સાથે ફરજિયાત લગન !—ગોરીલીપસના પ્રખ્યાત
હોકુ દેશાભિમાની બેરીસ્ટર મી. મણીલાલ એમ. ડાક્ટર, એમ. એ; એલ એમ. બી. એ
ગયા ડિસેમ્બરના મોર્નિંગ નીચુ (કલકત્તા) માં જૂનીના પાંચમાખંડ ઑસ્ટ્રેલીસીયના સૌથી મોટા
બેટ ઑસ્ટ્રેલીયામાં વસતા હિંદીઓની રિયનિપર કેટલોક સારા પ્રકાર પાડ્યો છે. ત્યાંના એડીલડ
નગરમાં પંજબીઓ, કાશ્મીરિયા તથા પઠાણો વસી ગયા છે ! મી. મણીલાલ ત્યાં એગરટમાં
હતા ત્યારે ત્યાં મુસલમાનો રમજનના રોજ પાળતા હતા તેમની ત્યાં મસજદ પણ છે. સિંચો
નગરમાં નહોં પણ દૂર ગામડાંઓમાં રહે છે અને ધડે વગેરેની ખેતી કરે છે. અધ્યાત્મ તથા
પઠાણો ઉંટ રાખતા, ચલાવવાના ધંધા કરે છે. આખા ઑસ્ટ્રેલીયામાં આશરે ૫૦૦ હિંદીઓ
હશે. ઉંટનો ઉપયોગ ઑસ્ટ્રેલીયનોને પ્રથમજ વાર હિંદીઓએ જતાઓ, જેઓ હવે હિંદીઓને
તેઓ તે કામ સારું રાખતા રાંછ નથી. અનેક રથો ઉંટથીજ ટપાસ ધાપ લઈ જાય થઈ શકે
છે, જેનાં સરકાર પાસેથી હિંદીઓને કંટ્રાક્ટ મળ્યાં છે. ૬૭ એ દેશમાં રેલ્વે જડુ આવી છે.
ઑસ્ટ્રેલીયામાં હિંદીઓને ગોરાઓ જેટલાજ સખદારી તથા મ્યુનીસીપલ (નાગરિક) હશે છે.
ત્યાં બેલબાય કે અસબ્યતા પણ નથી. મેલ્બોર્ન નગરમાં હિંદીઓનું કેંડ મુખવાનના અમુકમતની

હીંદની નવાઇની ચીજોની ખુબર દુકાન છે. અહીં પણ ખુસુસીયાનોની મરીદ છે. સીડનીમાં પણ ઉક્ત મુશ્કતાનીનોજ શાખા છે. એ એ નગરોમાં ગરીબ હોદી વર્ગ શર્ટ બનાવીને ચુંગરા કરે છે. કાઠીયાવાડનો એક બાટીયો પણ ત્યાં છે. અનેક પઠાણોએ આસ્ટ્રેલીયન ગોરી કન્યાઓ સાથે લગ્ન કર્યાં છે. તેઓએ કાંઇ તે આનંદથી નથી કર્યાં; પણ આસ્ટ્રેલીયન સર્કારે એવો કાયદો કર્યો છે કે, તેઓથી સ્વદેશની સ્ત્રીઓ આણી શકાયજ નહીં, અને ગોરી મઝમે પરણવાને તેઓ ઉત્તેજન આપે છે. આ દેશમાં એક ન્યાતની કન્યા તેજ ગામમાં તેનાજ જેવા, તેજ વર્ણના પુરૂષ સાથે પણ પરણે તો પણ ન્યાતોમાં ધર્તિકંથ થાય છે, ત્યારે આસ્ટ્રેલીયાની સરકાર નાન-જાતના નહીં અને વળી પરદેશી સાથે સ્વકન્યાઓને પરણવા ઉત્તું ઉત્તેજન આપે છે. તેના રાજદ્વારી હેતુ છે. સ્વાર્થા પરંતુ દીર્ઘદ્રષ્ટિથી તે સરકાર જોય છે કે જે આસ્ટ્રેલીયન કન્યા સાથે હોદીઓ પરણશે તો તેમની સંતતિ આસ્ટ્રેલીયામાંજ રહેશે અને તેઓ શુદ્ધ આસ્ટ્રેલીયા બિમાની સ્વદેશીઓ રહેશે. સરકારને વર્ણસંસ્કરતાનો કાર્યનિક લાય નથી. આવાં લગ્નનો બીજો હેતુ પ્રભરદ્ધિ ઉપરાંત અર્થશાસ્ત્રીય એ છે કે, તેથી હોદીઓને આસ્ટ્રેલીયામાંજ વસવું થાય છે અને જે દેશમાં રજેલા તેજ દેશમાં ખર્ચવું પણ પડે છે. અલગત પઠાણો સાથે ઉચ્ચવર્ગની કન્યાઓ પરણી નથી, તેમજ આલે તો પઠાણો પણ પરણે નહીં, કારણ કે તેમને સ્વદેશી પઠાણી ધણી સોંપી પડે છે ને મઝમ સાહેબ ખર્ચાળ હોય છે. પરંતુ તેથી એક લાભ એ થયો છે કે તેઓ નીતિમાન છે. ઇસ્લામ ધર્મમાં પરધર્મી (મુર્તિપૂજક શિવાય) સ્ત્રી સાથે લગ્ન કરવાની છુટ છે—એ પણ મહમદની જેવી તેવી શુદ્ધિમત્તા નથી. હોદીઓને તે પરણવાની છુટ ન હોવાથી મી. મણીલાલ કહે છે કે, તેઓની નીતિ બદ થઇ છે અને દારૂ તરફ પણ તેઓ ચડી ગયા છે. દક્ષિણ આફ્રિકામાં આથી ઉલટુંજ છે. ત્યાં કાળા સાથે ગોરીનાં લગ્ન કાયદા વિરૂધ્ધ ઠરાવવામાં આવી છે તેનું કારણ એ દેશમાં કાળી ચામડીઓ માટે આસ્ટ્રેલીયા જેટલું માન ન હોવાનું છે.

અમેરિકામાં કન્યાઓને શિક્ષણ કેવી રીતે અપાય છે તેના સંબંધમાં મી. રફીદીન અહુમદ, નવેંબરના “ઇન્ડિયન રિવ્યુ” (મગસ) માં કહે છે કે, ત્યાંની કોલેજોમાં તથા યુની-વર્સિટીઓમાં હવે ધણખંડે કન્યાઓ તથા બહુચારીઓ સાથેજ, એકજ વર્ગોમાં લાણે છે. યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સમાં કુલ પાંચસો કોલેજો છે, તેમાંથી ૭૦ ટકા જેટલીમાં (૩૫૦ માં) કન્યાઓને પુરૂષ વિદ્યાર્થી સાથે ભણવાની છુટ આપવામાં આવી છે. (અમેરિકામાં શિક્ષણ લઇ આવેલા મી. સત્યદેવનો પણ એવો અભિપ્રાય છે કે એવાં “સહશિક્ષણ” થી લાભ છે. પરંતુ તે ઉચ્ચ-તમ વર્ગોમાંજ હોવું જોઇએ. બી. એ. થવા પૂર્વે નહીં. તેઓએ દમને કહ્યું હતું કે કોલેજમાં શિખતા વિદ્યાર્થીઓ તથા વિદ્યાર્થીઓની નીતિ એકદર ઘણા ઉત્તમ પ્રકારની છે, અને સહ શિક્ષણથી બગડવાને બદલે ઊંચી મુશ્કરવાનો સંભવ છે.)

વિક્રમ સંવત હ્યારે થયો ?—એ સંબંધી, ઇંદાના વાનપ્રસય નીંદ ૧૮૮૪, ૨૦ બા. ચિંતામણું પિ. વૈદ્ય, એક વિદ્વાતયુક્ત લેખ ઈન્ડિયન રિવ્યુ (નવેંબર) માં લખે છે. હોદુસ્તાનના પ્રાચીન ઇતિહાસનો યુરોપીયન અભ્યાસીઓએ અગલગ સર્વાનુમતે એવો સિદ્ધાંત સ્થાપ્યો છે કે, “વિક્રમ સંવત રચાયો ત્યારે કોઇ વિક્રમ એ નામક પુરૂષ જ નહોતો !

‘ અને તેની ચક્રવર્તી સ્થાપના અર્થાત્ સાર્વભૌમ પ્રચાર તો અનેક સત્તામિથ્યા પછી થયો. ‘ તે પૂર્વે કેવળ માળવામાંજ એ સંવત ચાલતો-અને વિક્રમ જેવું તો કોઇ-થયુંજ નથી. અને ‘ હોય તો તે ગુપ્ત વંશનો રાજ સમુદાયુત હતો. ” ડૉ. ક્રીસ્ટોન, મી. વીન્સેટ સ્મીથ, મી. કેનેડી વગેરેના આ મતનું સમર્થ ખંડન કરતાં મી. વૈદ્ય કહે છે કે ડૉ. ક્રીસ્ટોન વિક્રમ નામક પુરુષનું અસ્તિત્વજ એક ગપ છે અને એ સંવત પાછળથી પ્રચલિત થયો એવા સિદ્ધાંતના ટેકામાં કહે છે કે જે પ્રાચીન લેખો મળ્યા છે અને જેમાં વિક્રમ સંવત આપ્યો છે તેમાંના સૌથી પ્રાચીનમાં માત્ર સંવત્ લખ્યું છે પણ કોનો તે લખ્યું નથી. તેનાથી ઓછા પ્રાચીનમાં માત્ર સંવત્ લખ્યું છે અને છેક તે પછીનામાંજ વિક્રમ સંવત્ એમ લખ્યું છે. આ દલીલનું ખંડન કરતાં મી. વૈદ્ય કહે છે કે પ્રારંભમાં લેકોને કોનો સંવત્ એ તે તાલું હોવાથી ન લખે તેમાં શું આશ્ચર્ય ? ઉચ્છૃંસોને ને બદ્ધ અઘી રીતે મળતા હોવાની સાખીતીનું તે પરથી તો અનુમાન કરવું જોઈએ શિવાજીએ પોતાનો રાજ્યારોહણનો સમારક તરીકે નવો સંવત્ ચલાવ્યો ‘હતો-જેનું’ નામ “ રાજ્યારોહણ સંવત્ ” પડ્યું છે. પરંતુ જૂના મરાઠી દસ્તરામાં માત્ર સંવત લખનાં કોનું રાજ્યારોહણ તે લખ્યું નથી. તેથી શું શિવાજી વિષે શંકા લઇ જવાશે ? વિક્રમ રાજ આખરથી ૧૯૧૬ વર્ષ (ઇ. સ. પૂર્વે) પૂર્વે થઇ ગયલા હોવાજ જોઈએ, અને તેજોજ તે યુગ પ્રવર્તીવેલો હશે; પણ પ્રાચીનકાળમાં ચાલુ સંવત લખવાની પદ્ધતિ નહોતી. સમગ્રત એશીયા માત્રમાં રાજના રાજ્ય કરવાનું વર્ષજ લખાતું અને તેના મરણ પછી નવા રાજ્યથી ૧ છું વર્ષ પાછું મંડાતું ! પણ વિક્રમ સંવત ચાલુ રહ્યો, અને તે એકજ હોવાથી તેનું નામ લખાતું નહીં. બાદ ગ્રીક સંવતની દરિયાઇ યવાથી ગ્રેક પાડવાજ વિક્રમ એમ પાછળ લખવાની જરૂર ઉભી થયલી. ઇતિહાસથી સિદ્ધ છે કે, માલવાનું મખમિંદુ ઉજ્જયની. વિક્રમ પછી, અર્થાત્ ઇ. સ. ૭૮ થી તે લગભગ ૪૦૦ સુધી શાક નામક પરદેશીઓના હાથમાં હતી. આથી માળવામાં એ અરસામાં શાક સંવત ચાલતો હશે. વિક્રમે ઇ. સ. પૂર્વે ૫૭ (સંવત ૧૯૬૯) માં હાંદની વાયવ્યમાં હાંદના દ્વાર આગળ ત્રાસ આપતા શાક પરદેશીઓને રજુસંઘા-મમાં સખત દારૂ આપેલી, આથી ભારત હયમુક્ત તતકાલ તો થયું તેથી દર્શિત આર્થ માને તે મંગલવર્ષથી નવા સંવતેનો પ્રારંભ કર્યો. કાસ્મીરનો ઐતિહાસિક કદ્દણ આ વાત ન માને પરંતુ મદમદ ગજનવીના સમયમાં હાંદની યાત્રાએ આવેલા તથા આ દેશના ઇતિહાસ તથા શાસ્ત્રોનું જ્ઞાનસંપાદન કરનાર તથા તેનું પુસ્તક લખનાર અરજ વિદ્વાન્ અલખજની કહે છે કે, કાસ્મીરની લગાઇમાં વિક્રમેજ શોકોનો નારા કર્યો હતો અને તે કાસ્મીરના રાજ પ્રતાપાદિત્યનો સંબંધી થતો હતો. મી. વૈદ્ય કહે છે કે શાકાર વિક્રમની જન તથા દેહાંત બાદ પાછા પશ્ચિમના શોકોએ વિક્રમ વંશનો નાશ કર્યો, તે પછી તેઓએ માલવામાં રાજ્ય કર્યું-અને બાદ ૧૩૫ વર્ષે ગ્રીક રાજ્યોએ ફરીથી શોકોને હરાવ્યા; પરંતુ તે તો એક નાની જીત હતી તે પરથી વિક્રમજ નહોતો અને હેવ તો તે ૮૦૦ વર્ષ પછીનો કોઇ ગુપ્ત રાજ્યે એ નામ લઇ ચલાવ્યું એવું અનુમાન કરવું ઇતિહાસપૂર્વક નથી. વિક્રમ તેજ સંવતના વર્ષમાંજ હતો તેની સાખીતીઓ મી. વૈદ્ય એ માસિકના એક અંકમાં આપી છે.

જેકોકાબાદની ઠંડી કરતાં ગરમી વધારે પડતું છે !—“ સિંધ ” જેવા ગુજ્ઞ વિષયને પણ રસીસો કરવાનો પ્રો. જી. નેલ્સન ફેરરની કલમમાં કસ છે. હાંદુસ્તાન રીવ્યું

(અદલાખાદ) ના અકટોખર-નવેખરના ડિસેખરમાં હમને મળેલા સંયુક્ત અંકમાં તે કહે છે કે સિંધના જોડાખાખાદ નગરમાં ઉન્દાળો આખી દુન્યામાં સૌથી ગરમ અને લાંબો છે ! તે નવું વસાયલું નગર છે. કર્નલ જેકુએ તે નગર ૧૮૪૦ માં વસાવ્યું ને પોતાનું નામ તેને ઉછીનું આપ્યું. ત્યાં હજી છાવણી છે. નગર છાવાણું કરવા જેકુએ દસ લાખ ઝાડ ત્યાં રોપાવ્યાં હતાં ! ત્યાં ૧૩૦ ડીગ્રી જેટલો પારો ઉન્દાળામાં ચડી જાય છે. લોહાની ચી. ફેઝરને દવા આપી, અને તેમને તેણે વિદ્યાર્થીઓને પૂછ્યું કે આવા ઉન્દાળા કરતાં શિયાળો તમને પસંદ નથી ? તેઓએ કહ્યું કે ઉન્દાળો વધારે સારો !! ઉન્દાળામાં તવંગર લોહ પછી ઠંડા પ્રદેશમાં જતા નથી, ચર્મોમેટરની કમખપ્તી !

રાજા રામમોહનરાયનાં પરાક્રમનું રસીકું વર્ણન હીંદુસ્તાન રીવ્યુના ગતાંકમાં મી. શંભુચંદ્રે બી. એ. આપે છે. તેમાંથી નવીન અઘાપિ અદ્યક્ષાત પાતિજ આપીયું. રામમોહનરાય પ્રથમ રંગપુરના કલેક્ટરના દિવાન હતા, અને તે કલેક્ટર આજસુ હોવાથી હરોડો મુઝી રામમોહનરાયનેજ ખર્ચ કામ કરવા દેતો. છતાં તેણે કંઈપિ અપ્રામાણિક રીતે દ્રવ્ય પ્રાપ્ત કર્યું નહોતું. એની જે નાસેથી કરવામાં આવે છે તે હીયકારાપણું છે, તે ધનાઢ્ય હતા એ ખરું-ખરું સ્વચ્છ અને પુરવાર્થથી તથા પોતાના પિતા રામકાંન તરફના વારસાથીજ તેની પ્રાપ્તિ તેમને થઈ હતી. “ સતી ” યવાના ચાલને નાશુદ કરવા, તે વખતના ગવર્નર-જનરલ લોર્ડ વીલીયમ બેટીકને પ્રેરનાર તરીકે અલક્ષમાજના આ સ્થાપકનું નામ પ્રખ્યાત છે, પરંતુ તેવાજ બીએ કુષ્ટ રીવાજ પછી તે વખતે હતો. તેના નાશનું માન પછી મહાન રામમોહનને ધટે છે, ખંજાં જના અખાતમાં ખાલકાની ખરીદાન તરીકે આદરનિએ આપવામાં આવતી ! તે પછી સુન્દો કા-વવાનો ૧૮૨૯માં તેણેજ કાયદો કરાવ્યો હતો, કુલીન બ્રાહ્મણોમાં અનેક સ્ત્રી કરવાનો રીવાજ તેના સમયમાં હતો, પરંતુ તેને તેઓ એટલાજ માટે નહોતા અડક્યા કે તેમણે સમય તેની વિરુદ્ધ હોવાનું જોયું હતું. સાંપ્રત સુંદર ખંજાળી મઘનો પછી તેજ પિતા હતો. પ્રથમજ વાર તેણે સુંદર ખંજાળીમાં ગયો લખ્યા. અંગ્રેજ, ફાર્સી તથા સંસ્કૃત ભાષામાં પછી તેઓ પ્રવીણ નહોતા. જ્ઞેન રુઝ્મટ્ મીલ જેવા રિફસુફના પછી સુર, જેરેથી બેન્દામ રામમોહનરાયનો પરમમિત્ર થાય, અને તેઓ વચ્ચે ચાલુ પત્રવ્યવહાર હતો. બેન્દામ પોતાના એક પત્રમાં કહે છે કે રામ-મોહનરાય અનેક વિદ્વાન અંગ્રેજથી પછી સારું અંગ્રેજ લખે છે એમ કહે છે અને વળી કહે છે કે, જ્ઞેન રુઝ્મટ્ મીલના પ્રખ્યાત વિદ્વાન પિતા જેમ્સ મિલ પછી રામમોહનરાય જેવું સુંદર અંગ્રેજ લખી શકતા નથી.

ફાહાદારી છુથ કુટુંબ—અકટોખરની અતે પ્રગટ થયેલાં હૈરદક ઓફ ધી ગોર્સન એજ (લંડન) ત્રિમાસિકમાંથી સ્વચ્છાખાવને લીધે કાંઈ સારાંશ અત્યાર પૂર્વે ન આપી શકવા માટે વાંચકાની ક્ષમા માગીએ છીએ. તે પત્રના તંત્રી લખે છે કે, મુક્તિશેખરનો વડો પાછલા વર્ષા વર્ષોમાં ફાહાદારીજ હતો. તેના જેટલું કામ એ વરે થોડાએજ કરીયું હશે. ફક્ત ૧૯૦૭ અને ૧૯૦૮ ના વર્ષોમાં તેણે ૧૩,૦૦૦ માછલની મુસાફરી કરી હતી. સેન્ટ પૉલ (ઇસુ ખ્રીસ્તના પદ શિષ્ય અને પોપની ગાદીનો પ્રથમાચાર્ય) પછી આવેલો ધર્મપ્રવર્તક મીશનરી તે જનરલ છુથજ થયો છે. તેણે મંથમાંસનો કેવલ ત્યાગ કર્યો હતો, અને તેમ કરવાનો હમણાં

પોતાની ફાજના અમલદારોને ઉપદેશતો. તેના પુત્ર મી. એમવેલ, કુચ જે હવે મુક્તિદેશનો વડો છે તેણે તો પોતાના બાળકોને પ્રારંભથીજ વનસ્પતિ આધારી બનાવ્યા છે, અને તેની પાસેથી મીસીસ એમવેલ કુચ તો ફલાદારી માત્રજ નથી, પરંતુ તે સંબંધી લેખો અને લાખણો પણ આપે છે. સિદ્ધાંત પ્રમાણે વર્તનારા આવા સીપરથોની આ દેશમાં જેવી તેવી ખેલ નથી.

જર્મનીના આધુનિક વિદ્યાર્થીઓનું જીવન.

(અનુવાદક:—ડૉ. માયજી દામજી શાહ.)

યુરોપમાં આજકાલ સૌથી અધિક વિદ્વાન જર્મનો ગણવામાં આવે છે. મૂઠ પિયાર, ગંભીર વિષય, દર્શનશાસ્ત્ર અને વિજ્ઞાનશાસ્ત્રમાં જર્મની યુરોપથી સર્વદેશોમાં શિરોમણિ છે. દર્શનશાસ્ત્ર તો જર્મનીવાળાઓની ગળદૂતી છે, આધુનિક સંમયમાં સર્વથી મોટા દર્શનિકો જર્મનીમાં જન્મ્યા છે. ત્યાંના સ્કોળની વિચારસૈલી ભારતવર્ષની વિચારપદ્ધતિને ઘણી ખરી મળતી છે. તેઓનાં તત્ત્વશાસ્ત્રમાં અમારા દર્શનોની ઓંખા દેખાઈ આવે છે. જર્મનીનાં વિદ્વાનોને સંસ્કૃતનો ધણો પ્રેમ છે. તે લોકો સંસ્કૃત શિખવામાં ધણો પ્રયત્ન કરે છે. તેઓ સંસ્કૃત સાહિત્યના વિષયમાં ઘણી શોધખોળ કરે છે. મોક્ષ મૂલરે તો સંપૂર્ણ જીવનજ સંસ્કૃત બાપાનું અધ્યયન તેમજ તેના ગ્રંથોનાં અનુવાદ કરવામાંજ પસાર કર્યું. એટલા માટે આપું જગત તેનું ઝાણી છે. એ બધી વિદ્વાતા અને વિદ્યોત્તમિતું કરણ ત્યાંના વિચારસ્વાતંત્ર્ય તેમજ શિક્ષાપદ્ધતિ છે. અહિં આ બનાવવાનો અભિપ્રાય એ છે કે પ્રારંભિક તેમજ ઉચ્ચ શિક્ષા પ્રાપ્ત કરતી વખતે જર્મનીનાં સાધારણ વિદ્યાર્થીઓનું જીવન કેવી રીતે બનીત યાવ છે. અર્થાત્ ત્યાંના વિદ્યાર્થીઓ એટલા શી રીતે પુરુષાર્થપૂર્ણ તેમજ વિદ્વાન અને વિચારશીલ હોય છે?

વિદ્યાર્થીઓનાં બંધનો તથા સ્વતંત્રતા.

જર્મનીમાં વિદ્યાર્થીઓનું જીવન બે ભાગમાં વહેંચાયેલું છે. સ્કૂલ અને કોલેજ, આ બંને શિક્ષણ દેનારી સંસ્થાઓમાં જર્મનીમાં જેટલો ભેદ છે, તેટલો અન્ય દેશમાં નથી. આ ભેદનું અનુમાન અમે સારી રીતે કરી શકતા નથી. સ્કૂલ શિક્ષણનું મુખ્ય ઉદ્દેશ વિદ્યાર્થીઓની બુદ્ધિ વધારવી અને તેઓને માનસિક તથા શારીરિક શિક્ષણ દેવાનો છે. આ અવસ્થામાં વિદ્યાર્થીઓને પોતાની પાઠશાળા જીવન છે. તેના પર ઘણી કાળજી રહે છે. એથી સ્વેચ્છાપૂર્વક શહેરમાં ફરવાની સ્વાધીનતા હોતી નથી તેમજ તેઓ મનમગ્નતાં પુસ્તકો વાંચી શકતા નથી. જેઓનાં ચારિત્ર્યવધારણ, શારીરિક પુષ્ટતા અને બુદ્ધિવિકાસના માટે શિક્ષકો ઘણું બાન

* આ ઉપયોગો લેખ સરવતી નિર્માય અજ્ઞાપાદથી પ્રકટ થયા, હિંદુ માસિકમાં આવેલ હોય જેનો અનુવાદ કરી અહિં આપેલ છે.

લી. અનુવાદક.

એવે છે. સ્ટુડન્ટો આખર ઉદ્દેશ પાસે પહોંચે તે સુધી જે કે વિદ્યાર્થીઓ તરફ નવીન જીવનમાં પ્રવેશ કરે છે એટલે એ-ટ્રેસનું સર્ટિફિકેટ એટલે માનવી તત્વોનું રહસ્ય તેમજ પુરુષત્વનું યદ મહત્ત્વ, આખ્યાયનું હવે તેના પર કન્ટ્રી બેઠે નહિ. શિક્ષકની સલાહની હવે તેને કશી અગત્ય નહિ. જર્મનીના રાજ્યના જે વિશ્વવિદ્યાલયમાં પછી ગમે તેમાં તે પોતાનું નામ લખાવી શકે છે. દરવરસે ૪૦૦ રૂપિયા વિશ્વવિદ્યાલયને ભેટ કરવા પડે છે. જે ડોસ્ટ હોય તે લાઇ શકે છે. નામ લખાવ્યા બાદ મનમાં આવે તો કોલેજમાં જાય, ન આવે તો ન જાય, આખા વર્ષ પૂર્વે તે કેટલાય વિશ્વવિદ્યાલયોમાં તેમજ કોલેજોમાં અવગણ મારે મરજી મુજબ જઈ શકે છે. એમ નહિ કે એકજ કોલેજના વિદ્યાર્થી સર્ટિફિકેટ (પ્રમાણપત્ર) લઈ જાય છતાં તે અન્ય કોલેજોમાં ન લેવામાં આવે. ત્યાં વિદ્યાર્થીઓને કોલેજ બદલાવવાની સ્વતંત્રતા એ અભિગ્રાહ્ય આપવામાં આવે છે કે તેઓ જુદા જુદા શિક્ષકોના વિચાર, વિદ્વતા તેમજ વિદ્યાભંગરથી રાપદો ઉઠાવે.

આ વિષયમાં ત્યાંના શિક્ષણ વિભાગના કાર્યકર્તા અદિની માફક રોક ટોક કરતા નથી પરંતુ વર્ષભરમાં કેટલીયે કોલેજો બદલવા માટે વિદ્યાર્થીઓને ઉત્તેજિત કરતા રહે છે. ત્યાં ઇંગ્લંડની માફક વિદ્યાર્થીઓને રહેવાને માટે કોઇ ખાસ મકાન કે યોડીંગ હાઉસ નથી. દરેક વિદ્યાર્થી રહેવાને પ્રાથમિક પોતેજ કરે છે. વિદ્યાર્થી બાકાત મકાનમાં રહે છે. પ્રત્યેક વિદ્યાર્થીને ખાન પાનનો અર્થ પ્રતિવર્ષ સાધારણ રીતે ૫૦૦ રૂપિયાનો લગભગ આવે છે. વિદ્યાર્થીઓ પોતાની કક્ષો (સમિતિઓ) ઉભી કરે છે. પહેલાં એ વિદ્યાર્થીઓની મંડળીના મુખ્ય ઉદ્દેશ રાજકીય રહેતો હતો. ત્યાં તેઓ પોતાની કક્ષોમાં એકમિત થઈને રાજકીય વિષયો તેમજ પોતાનાં દેશની સ્થિતિ પર વિચાર કરતા હતા. પરંતુ હવે તો દેશમાં રામરાજ્ય થઈ જવાથી તેઓ એ કક્ષોમાં મનોરંજક અને દંડપૂર્ણ (Dope) પ્રત્યાહિક વિષયોની ચર્ચા કરે છે. તેમજ પરસ્પરના સમાગમથી લાભ ઉઠાવે છે. કોલેજમાં ઉચ્ચ તેમજ નીચ, ધનિક તેમજ દરિદ્ર સમદૃષ્ટિથી જોવામાં આવે છે.

સ્ટ્રીપુડપ વિદ્યાર્થીઓની સંખ્યા.

ગયા વર્ષમાં જર્મનીનાં વિશ્વવિદ્યાલયમાં વિદ્યાર્થીઓની સંખ્યા* ૫૭૦૦૦ હતી એમાંથી ૨૫૦૦ સ્ત્રીઓ હતી. ચાલીસ વર્ષ પહેલાં ત્યાં વિદ્યાર્થીઓની સંખ્યા માત્ર ૧૩૦૦૦ની હતી. ગયા વરસ ઉદાહરણને માટે બર્લિનના વિશ્વવિદ્યાલયમાં ૮૪૨૫ પુરુષ તેમજ ૭૭૭ સ્ત્રીઓ ભણતી હતી. સ્ત્રીઓમાં ૬૧૩ દર્શનશાસ્ત્ર, ૨૫૨ ડાક્ટરી, ૧૦ કાનુન, તેમજ ૨ અધ્યાત્મવિદ્યા ભણતી હતી. આ નાનકડા + દેશમાં ૨૧ વિશ્વવિદ્યાલયો છે. ત્યાં ઇંગ્લંડ કે ભારતવર્ષની માફક કંઈ વધારે પુસ્તકો ભણવાથીજ ડોમી નથી મળી જતી. પ્રત્યેક વિદ્યાર્થીનું વિચાર સ્વાતંત્ર્ય તેમજ નિજ શુદ્ધવિકાસનું પ્રમાણ આપીને અભાવીને શિક્ષકોને સંતુષ્ટ કરવા પડે છે. જર્મનીવાળાઓનું કથન છે કે અમેરિકા ઇ-ટ્રેસ ઇંગ્લંડની ખી. એ. ની બરાબર છે. ત્યાં ડાક્ટરની ઉપાધિ (L. L. D.) ત્યારેજ મળી શકે છે કે જ્યારે કોઈ વ્યક્તિ નવુંજ પુસ્તક (જેમાં

* જર્મનીની જન સંખ્યા ૬૫૦૦૦૦૦ છે. જર્મનીનાં ક્ષેત્રફળ (Area) ૨૮૫૦૦૦

વર્ગ મૈલ છે.

એજ અયોગ્ય છે. ભાઈએ તો શું પણ સ્વમાની પુત્રે પણ પિતાની સંપત્તિના ભાગ મેળવવાની આશા સુધ્ધાં ન કરવી એજ ઉત્તમ રહ્યું છે. જે કે સંબંધીઓ આજા પૈસાદાર હોવા છતાં સ્વમાની હોવાથી સહાયતાની અપેક્ષા પણ ન કરતા હોય તેથી કાંઈ ધનાઢયને સહાયતા કરવાની રહેતી નથી એમ નથી. ઉપર કહ્યું તેમ તેણે સદ્મ રીતે, આડકતરી રીતે સહાયતા કરવી જોઈએ. તેમની અપેક્ષાના કાલ લેવો એ તેની નીચતા છે. વળી ભાઈ તથા પિતૃ પક્ષનાજ ગરીબ વર્ગને તેણે પૂછીને ન બેસી રહેવું જોઈએ, પરંતુ તેથી દૂરના સંબંધીઓને તેમજ સ્ત્રીપક્ષના સંબંધીઓને પણ તેમની દરિદ્રતા તથા પાત્રતા તેમજ સંબંધની નિકટતા તથા પોતાની શ્રીમંતતા એ ચાર ચોક્કસ પ્રમાણમાં સહાયતા કરવી જોઈએ. એવી વ્યાપક, નિષ્પક્ષ, આવશ્યકતાને અનુકૂલ તથા આવશ્યકતાના યોગ્ય પ્રમાણમાં સહાયતા તો વિભક્ત કુટુંબની વ્યવસ્થાથીજ થઈ શકે છે. સંયુક્ત વ્યવસ્થામાં તો માત્ર આગસુ, અભિમાની, સહોદર કે પિત્રાદ્ય ભાઈઓનેજ કાલ થાય છે, અને બીજા બધા સગા તેમનાથી દુગ્ગર ગણા પાત્ર કેમ ન હોય છતાં રખડી ભય છે. લક્ષ્યાધિપતિ હોઈએની પગ ધસતી અને ઘડી ફળતી બહેનો તથા પુત્રીઓ, અપવાદ રૂપ કરતાં સામાન્ય વધારે છે. તેમની ગમે તેવી દરિદ્રતાથી તો તેઓ ચરમાતાજ નથી. ભાઈ ગમે તેવો સટાગીષો હોય તેની સદામાં ગવડી દુગ્ગરોની ખોટી શ્રીમંત ભાઈ આપશે; પરંતુ તેના પ્રમાણમાં ગરીબ વરને પરણેલી બહેનને સદાય આપવાનો તેને કદાપિ સંકેપ પણ નહીં થાય. એ સંયુક્ત કુટુંબની ગાંઠગાંઠ છે. સંયુક્ત કુટુંબમાંથી મુક્ત થઈ ગયા પછી પણ ભાઈના પોતા પર ખાસ દૃષ્ટિ એવો સાંકડા રનેદને સંસ્કાર તેને હાથ પેટ ચોંટીજ રહે છે. સંયુક્ત કુટુંબમાં ઓના તો મરોજ છે. તેમની કંગાળ દાહતથી પિત્રાધની ગરીબાઈ કરતાં શ્રીમંતોએ સોગણું અધોમુખ કરવા જેવું છે.

કદાચ ધનની કૃત્રિમ મદદથી તમે તમારા બંધુ આદિ સંબંધીઓ વચ્ચેના સ્થિતિ બેઠે પછી પછી શકો, અને તે રીતે તેમની જન્મોત્તરીમાં કરેલી ગણતરી ખોટી પાડી પણ શકો તોપણ તેમના તથા તમારા માન મરતજામાં જે મહાન અંતર છે તે તો કદાપિ વિશેષ આજો કરી શકશો નહીં. શું સરકારમાં કે શું જાહેર સભામાં કે પ્રતિષ્ઠિત તથા અન્ય બ્યક્તિઓ આગળ તમારી વિદ્યા વિશેષતા, શુદ્ધિ વિશેષતા કે ધન વિશેષતા આદિથી તેમને જે માન મળતું હશે, જે આદરસન્માન યોગ્ય હશે તેથી અર્ધું પણ તમારા પુત્ર કે જામાતા કે પિતાને પણ પ્રાપ્ત થશે નહીં. તમે તમારા સંબંધીઓને પક્ષપાત કરો તેથી બીજાને પણ તેમ કરવાની ફરજ પાડી શકશો નહીં. અને ધન કરતાં માન મરતજામાં અંતર ન હોવાની આજો જરૂર નથી. માન મળતાં સારું ધન ખર્ચવામાં લોભા સૌથી ઉદાર હોય છે. સંયુક્ત કુટુંબની વ્યવસ્થા પણ તે અંતર દૂર કરી શકી નથી. ધનની હીનતાનો નાચ કાંઈ પ્રમાણમાં ખોટી વાત નથી.

સદૃશ રાણકદેવીની પ્રાપ્તિ સાર તે દેવીના પતિ, સૌરાષ્ટ્ર અને ગિરનારરાજાના રવામી રાજેશ્વર ઉપર, મુજબ રાજેશ્વર સિદ્ધરાજ અપસિદ્ધે (ઇ. સ. ૧૦૬૪-૧૧૪૩) ચલાઈ કરી હતી અને તેને કેટલાક કથાઓ, એ પ્રસિદ્ધ ઐતિહાસિક બીજા છે. અને રાણકદેવી પૈતાના સતીત્વનાં સ્તંભ સાર જે અંતિમ પથમાં બરતણ પણ તે અચકાઈ હતી. તે બીનાએ તો કાઠિયાવાડમાં ધર્મનું સ્વરૂપ લીધું છે, અને એ મહાન સૌની દેવી રૂપે કાઠિયાવાડમાં સ્થિતિ પૂજા પણ પ્રચલિત છે.

ગિરનાર પથનાં દેવાલય કેવી રીતે બધામાં ?—કોના બાપની દિવાળી!

રાજેશ્વરની રાખબની જૂનાગઢ હતી. દબે જૂનાગઢ અને સૌરાષ્ટ્રમાંથી એતન ચાલ્યું જાય છે. કામોંધ સિદ્ધરાજ મનેવાડીની કુંભાર પુત્રી રાણકદેવીને તો કુમારી કે વિધવા હરતત કરવા નિષ્ફળ થયો—દિવાસમાં તેને તેના રવામીનો દેશ મળ્યો. પુત્રીથી તેણે જિજ્ઞાસનાં ૩૨૮૪ ચોરસ માઈલનાં સૌરાષ્ટ્ર એવી બધાં ચોરસ ઇંચના સૌરાષ્ટ્રની સ્ત્રીરૂપ પુત્રબીના બદલામાં રાન કીધું હતું ! પરંતુ કામોંધતાને કુદરતના રવામી પ્રત્યુત્તરથી ઉત્તેજન નથી. ગિરનાર થયો—રાજ પૌતાની રાજનગરી અણુદિલવાડ ચામી ગયો, અને “ પ્રમંથ ચિંતામણિ ” નો તત્સમપનો જૈન કર્તા મહે છે કે, સત્જનને તેણે સૌરાષ્ટ્ર દેશના દંડધિપતિ (સુગા-વાઘસરોઈ) તરીકે નીમ્યો. હવે સત્જનને કાંઈ સત્જનની સાધારણ વ્યાખ્યામાં સમાવેશ થતો નહોતો. એ કાંઈ ધર્મીય જૈન હતો. એણે તો સૌરાષ્ટ્ર દેશની તમામ મહેશ્વર ગિરનાર રાજ ઉપર તિર્થંકર નેમીતાલનાં પત્નરનાં બધા દેવાલયો બાંધવામાં લેધક, વચ્ચે પૂછેજાહે વાપરી કાઢી ! આપણા અંતરની રાજ્યો પણ કેવા બેાળીયા સજત હશે તેને તો સુખદના બારમાં આવતા રજવાડાના માનમાં છોટીસં સર-કાર તરફથી કુદતી તોપડું બીજ તે રજવાડાનેજ સુખવું પડે છે એ પ્રકારેય વર્તમાન સુખમાં ખ્યાલ પણ આવવો થજો કઠિન છે. પણ વધે સુધી તો સિદ્ધરાજને સૌરાષ્ટ્રની મહેસુલવું મહા-શયુ દંડધિપતિ થું કરે છે તેની ખચ સરખી પડી નહીં ! દર વર્ષે મહેસુલ જિજ્ઞેસીમાં ન આવવા છતાં, તથુ વર્ષે તો જોગા પેઢે ગણડી ગઈ. સુખરાતની તત્સમપની સરકારમાં, મહેસુલ ‘ જોડિય પાણું ’ ન નહીં એટલે કાંઈ થું કરે ! આપણા રાજ્યો આમ તો પૌતાના રાજ્ય-રોહણથી અધરા સુખરની કાંઈક દબ વચ્ચેની છતના મહારાજક રૂપે, પૌતાના નામના નવા સંવત્સરો ચલાવતા—એટલા મહા મિથાલિમાની હતા. સુખરાતના સમસ્ત રાજ્યોમાં શિરોમણિ તથા ચક્રવર્તી ગણતો સિદ્ધરાજ પણ એ મિથાલિમાનવી સરના મુકત નહોતો; પરંતુ નવા સંવત્સરો કરતાં હીસાબની પરાતાલ આદિ સદસ જણા આવરણક પ્રમંથના તેજ્યોએ સરેશ્વ પણ કર્યો નહોતો. મિથાલિમાનમાં મસ્ત મનુષ્યોને સ્પષ્ટ આવરણક વાર્તા સુઝતીજ નથી. એ કુદરતને કેપ

* આ લેખમાં ઇતિહાસના કેટલાક સ્તંભો રાજાના પણ સમાવેશ છે.

છે જે તેમનો અતેનારા કુર છે. સિદ્ધરાજને ખમર પડતાં તેણે સજ્જનને ચાર અમંદારો મોકલીને અશ્વિલંવાડ બોલાવી મંગાવ્યો. દરબારમાં તેના પાસે સિદ્ધરાજે ખુલાસો માંગ્યો. સજ્જનને તેને પ્રતિબ્રજ કીધો કે મહારાજ ! આપને માત્ર નગદ મહેસુલ જોઇએ છે કે દેવાલય બાંધવાથી જે અલ્પ પુણ્ય પ્રાપ્ત થયું છે તે જોઇએ છે ?—જાણે કે સજ્જન પાસે ૩ વર્ષની મહેસુલનું નાણું એના કપાટના ખાનોમાં પડ્યું હોયને ! આ સંભળતાંજ સજ્જન આગળી ગયો ! ધર્મના રહેરપને બદલે તેના વહેમમાં ચકચૂર રાગએ પુણ્ય પશુ બધું સાટોને વિષય હોય, તેમ માનીને પોતે તરત મહેસુલ માફ કરી અને દેવાલયનું પુણ્ય પાંપણના પક્ષકારમાં ખરીદી લીધું ! આશ્ચર્ય છે કે સિદ્ધરાજ કાંઈ જૈન નહોતો, છતાં જૈન દેવાલયની સ્થાપનામાં તેણે પુણ્ય માન્યું. એથી પણ વિશેષ આશ્ચર્ય એ છે કે, ત્રણ વર્ષની મહેસુલના દુરુપયોગ કરનારને સિદ્ધરાજે ફરીથી સ્તોત્ર પ્રાપ્તિના દંડાધિપતિ નીચે અને વળી હવે તો વધુ દેવાલયો બાંધવાની પોતેજ મંજૂરી આપી ! નેમીનાથનું દેવાલય હાલ છે તેની પૂર્વે કાષ્ઠનું મંદિર હતું અને ઘણું કરીને હાંફાવેલું હતું જે સજ્જનને નુક કયું હતું. પ્રાચીન દેવાલયો ગિરનાર ઉપર હાંફાવેલાંજ હતાં. ગિરનારની પહેલી ટુંક ઉપર નેમીનાથનું જે સૌથી લબ્ધ દેવાલય છે, અને જેથીજ ગિરનારની શોભા છે તે આજ સજ્જનનુકત દેવાલય છે. તેમાં સજ્જનનો શિખાલેખ હતો છે. તે પર સં. ૧૩૭૬ (ઇ. સં. ૧૧૨૦) છે. દેવાલયમાં દક્ષિણ દરવાજે જમણે હાથે તે છે. હમિ તે શિખાલેખ જોયો છે, અને તે હતો ઘણી સારી હાલતમાં છે. તેમાં સજ્જનના સાધુ યજ્ઞનાં નામ શિવાય વિશેષ કશું નથી.

સિદ્ધરાજને જીતવાની ધ્યાંધાણ તથા જૈનોની સ્પર્ધા.

પ્રખ્યાત જૈન મહાત્મા હેમચંદ્ર સુરી સિધ્ધરાજના પરંપ્ર મિત્ર થતા. તેમની યુક્તિ તથા બોધને લીધે સિધ્ધરાજ ગોબ્રાહ્મણપ્રતિપાળ સ્માર્તધર્માતુલ્યોથી છતાં જૈનો તથા જૈનદેવો પ્રત્યે મમતા રાખતો. સૌમનાથની બીજી યાત્રાએથી પાછા ફરતાં રૈતર્તક અર્થાત્ ગિરનાર પર તેણે જીવેણી કરી હતી. તેને સ્વાભાવિક રીતે સજ્જનને બધાવેલાં દેવાલયનાં દર્શન કરવાની ઇચ્છા થઈ પરંતુ તેમના નિકટવર્તી બ્રાહ્મણ સંસારદંડારીએ જોયું કે આવા સુંદર દેવાલય તથા તેની અંદરની સુંદર મૂર્તિઓની રાંતક જોઇને, બોળો રાખને જૈન ધર્મ પર આરથા થયા વિના રહેશે નહીં. બ્રાહ્મણોનાં ના પાડવાની તો હીમંમત નહોતી; તેથી તેઓએ એક અજન્મ યુક્ત કીધી, જે હાલ તો હોસ્વજ ઉપજાવે છે. તેઓએ રાંતને કહ્યું કે “ મહારાજ ! આપ જાણો તેમાં મૂકતે તો. યેશ પંજુ વાંધો નથી—પરંતુ—આપને જાત છે કે ગિરનાર તો શિખાકાર છે, અને તેના પર ચરશે તો સાક્ષાત્ ચંકર લગવાનું પર પણ અડવાનો મહામહા પાતકના આપ બાગી થશો ! માલવાના પરમાર રાંતઓને, કાડીવાવાડના રાખેગાર અને બાંબરીયાઓને જીતનાર મહાપરાક્રમી રાજા જે કરોડ તરવારથી ન બીજે તે આ બ્રાહ્મણ રાજાની એક કોહેલી કલમથી લેખ મૂક બની ગયો ! ” સુરા વાંચકો જાણીને આશ્ચર્યમૂલક થશે કે આ વાંધાથી સિધ્ધરાજે ઉપર જવાનું માંડી વાળી, પર્વતની તળેટીએજ તિર્થંકરોની પૂજા કરી સંતોષ માનીને તે રવાના થઇ ગયો. મહા આશ્ચર્ય છે કે, વરતુ માત્ર ગોળ અથવા નહીં ગોળ અર્થાત્ ચોખડી થોડી કે વત્તી છેજ. અને ગોળ એટલા જિગે તથા નહીં ગોળ એટલા વિશ્વ કે બહા માન્યા પછી તો ધરતી પર પણ મૂકવો પણ ભારે પડે ! પૃથ્વી પણ શિખાકાર હોવાથી અધધર ચાલતું પડે, અને

પક્ષીઓજ સર્વો જન્મ શકે ! પરંતુ એ સમયનું વાતાવરણ વહેમ તથા અધ્યક્ષામય હતું, અને સિદ્ધરાજ પશુ અતે મનુષ્યજ હતો. હાંદુશાનની દશા હાલ થઇ છે તે કાંઈ એમને એમ જોવી થઈ નથી.

“ કુમારપાલ ચરિત ” ના કર્તા કહે છે કે નેમીનાથનું મંદિર બંધાઇ રહેવા પૂર્વે સભ્ય નનો દેહાંત થયો હતો; અને તેના પુત્ર પરશુરામે તે સમાધિ કંપું હતું. તે પક્ષી સિદ્ધરાજ સામનાથપ્રાચીને અને પરશુરામ ને પોતાના પિતાના પદપર આવેલા, તેના પાસેથી સોતડની મહેસુલ મંગેલી. પણ તેનામાં લોભ કરતાં પશુ પુણ્ય પ્રાપ્તિની આકાંક્ષા વધારે પ્રગટ હતી. ગિરનારના દેવાલયો જ્યાં તેની આંખ ફરી ગઈ, તે પ્રસન્ન થઈ ગયો અને તે દેવાલયનું નામ પોતાના પિતાના નામપરથી “ કણ્ઠવિહાર ” પાડ્યું હતું. એટલી ખબર પડતાં તેણે થઈ ગયલા ખરચની મંજુરી પણ આપી દીધી હતી; ગિરનારની તથેટીપર પૂજા કરીને તે સત્સંજ્ય ગયો હતો, અને આઢી પશુ બ્રાહ્મણોએ તેને ઉપરોક્ત કારણથી હુમ્મરપર ચડતા ન દીધો. કહે છે કે બ્રાહ્મણોએ આ વખતે રાજને બંધાતારથી જતાં અટકાવેા હતા. નાગી તરવાર લઈને જતાં અટકાવજર હિંમત હતા અને અસખર કોઈ દર્શનરાજ તેઓએ તરવાર ઝાલેલી અને રાજ બચાવવા કરવાના બખને પ્રમતજ નહોતા; પરંતુ સિદ્ધરાજ હૃદયથી જૈન પશુ હતો તેથી રાત્રીએ તેપર છૂપા વેશે ચડ્યો, અને ગંગાના પવિત્ર જળથી આદીચર ભગવાનની મૂર્તિની પૂજા કરી અને ઘણી દેવને ધાનમાં પાસીનાં બાર ગામડાં કૃષ્ણાપશુ ધર્મો, હાંદુ તથા જૈનોની પરસ્પર વિરૂદ્ધ માન્યતાઓનું આ ચિત્ર વિચારણીય છે.

નેમીનાથનું દેવાલય.

પ્રથમ હુંક ઉપર જે દેવાલય આવે છે તે સૌથી બખ અને વિશાલ છે. નેમીનાથનીજ મૂર્તિ તેમાં છે એમ કાંઈ નથી, અનેક તીર્થંકરોની છે, અને સધળી મૂર્તિનાં સ્વરૂપ બાવદારિક રીતે ચોક્ષવતજ છે. તે જુદાજુદા મંદિરોમાં રચાપી છે, અને મંદિરો પર્વતના જુદાજુદા શિખરો પર છે, જેની આસપાસ એક કંપાઉંડ કરી લીધો છે. આમ હોવાથી, જુદાજુદા મંદિરોમાં જવા આવવા માટે પહોડોનાજ પલ્લેરોની નાગી મોટી સીડીઓ ઉતરવી ચડવી પડે છે. એક મૂર્તિ તો મનુષ્યથી પણ ધાંચ સાત ગણા મોટા કદની છે, અને મોટામાંની ઘણી ખરી અર્ધી કદની છે. સર્વોત્તમ આરસપહાણની તે છે, કેટલાક કાળા છે. મૂર્તિઓ સુંદર, તેજસ્વી અને મોહક છે. આ ઉપરાંત નાની મૂર્તિઓને તો પારજ નથી. સુખઈની સૌથી ઢાંખી ચાલીઓથી પણ વધારે ઢાંખી ચાલી જેવો માર્ગ કરીને, તેની સામે દિવાલ કરીને અંદર દારદાર સુંકેડો મૂર્તિઓ પધરાવી છે. તે સર્વે સુંદર આરસની છે. અને કુલ મૂર્તિઓની સંખ્યા ૫૫૦ કહેવામ છે. અનેક મંદિરોના ધુમટો ઘણાજ સુંદર છે અને તેપર ચિત્રકામ પણ તેવુંજ ઉમદા છે. મંદિરો અત્યંત સ્વચ્છ રાખવામાં આવે છે. હાંદુ દેવતાઓ પણ એક બે સ્વયં બહાર મુકેલા જોવામાં આવ્યા.

અન્યમંદિરો.

આ ઉપરાંત પ્રથમ તથા બીજી હુંકપર અનેક જૈન મંદિરો છે. તેમાંના કેટલાંક નવીન છે બપારે બીજાં પ્રાચીન છે, તેમાં જેજ સૌથી સુંદર મંદિરો છે. તે પૂર્વે રાખેઆર તથા રાણી

રાણીકદેવીના મહેલો હતા. આ વાત હમે સાંઝળી પણ પ્રથમ ત્યાંના સેવકોએ તેની ના પાડી પણ પછીથી કબુલ કરી. રાણેગારનો મહેલ તે હતો તે વિષે કશો સંદેહ નથી. તેની, મંદિરની નહીં પરંતુ મહેલનોજ આકૃતિ છે, અને તેને બે માળપણ છે. કોતર કામ બહુજ સુંદર છે, અને એકંદરે તે ધણે રમણીય છે. એમ કહેવાય છે કે રાણેગાર અંદોં અવર-નવર આવીને રહેતો, અને હમેશ નહીં રહેતો હોય તેથીજ તે ખીજા બધુકતા મહેલ જેવડો મોટો નથી. જૈનોના કબજામાં તે કેમ આવ્યો તેની ખબર નથી. આ જૈન મંદિરની બવરત્યા અમદાવાદની આણંદજી કલ્યાણજીની પેઠી કરે છે.

ગિરનાર મૂર્તિઓનું સંગ્રહસ્થાન છે.

ગિરનાર મૂર્તિઓનું પ્રદર્શન છે. હજારો અને હાથો મૂર્તિઓ દરો, શિંત, જત, અને થાંઝાપર પણ મૂર્તિજ મૂર્તિજ જોવામાં આવે છે. ખાસી જગા પર મૂર્તિ ઉપસાવવા વગર કારિગરથી રહેવાયું નથી. ગિરનારની વાતાવરણ જ મૂર્તિમય છે. ગિરનારના પહાડના સમીપના છેડેકા પત્થરો પણ નસીમદાર છે. પાસેના પ્રચંડ લાંબા પત્થરોપર પણ સિંદુર લગાડીને તેને દેવસ્વરૂપ કર્યા છે. બહુ દુરના કમનસીબ પત્થરોજ એ માનને પામના રહી ગયા છે. કહેવાની જરૂર નથી કે મંદિર બહારના તો હિંદુ દેવતાઓજ છે. વળી પગને પગને મહામાઓનાં પગનાં પણ પાડ્યાં છે, અને તે પણ પૂજાય છે. પત્થરપર પગનાં કેવી રીતે પડે ? પણ એ પૂજની પૃથા થઈ છે, અને પત્થર પગલાકાર કાપીને તેની પૂજા પ્રસિદ્ધ થઈ છે; વળી રથને રથને મહાદેવનાં સિંઘની પણ સ્થાપના છે. જ્યાં ઝરણું પાણી ટપકતું હોય છે ત્યાં તો મહાદેવ સિંઘરૂપે જલસિંચનની અનુકૂલતાને લઈને પ્રગટ થયા હોય છેજ. દેવીઓ પણ અનેક છે, તથા અંબાજીનું દેવાલય તો પ્રસિદ્ધ છે. તે સૌથી ઉંચે છે. જો કે દત્તાત્રેયનાં વચાંચણુ સ્થળ તેથીએ બહુ દૂર છે. અંબાજીની મૂર્તિ સાવંઝાલના ચૂર્ચ જટણી મોટી તેમજ તેરીજ ગેજ છે. આ દેવાલય ખંડીવેર જેવું થઈ ગયું હતું. તેનો ૧૮૮૦ માં “રાવજી” ની સહાયતાથી જીજોદ્ધાર થયો હતો. ગેરખનાય તથા ઘર દત્તાત્રેયનાં શિખર સુધી જનાનો શ્રમ લેવો એ કુંગર ખેત્રોને ઉદર કાઢવા જેવું છે. રસ્તો અતિ નિકટ છે અને કાલ પગથી માં થયાં કે. ને પૂરો તો ધણાને દરોન પૂર્વે મુક્તિ મળતી. ટોળાન વજોજ ખસાય કે; ત્યાં માત્ર ધંદ છે, નેજ જોવાલાયક છે. તે અતિ પ્રચંડ છે અને ત્યાં ક્યાંથી આવ્યો એજ આશ્ચર્ય છે.

ખંડિત મૂર્તિઓ—મુસલમાનોનું આક્રમણ.

સૌથી લક્ષ જોવાની બીતા એ છે કે, હોંદુ તેમજ જૈન દેવાલયોમાં જે પથરાવેલી છુટી મૂર્તિઓ છે તે અખંડિત છે તથા બહારની તેમજ અંદરની દિવાલ, ફરશ, છત્ર વગેરે સ્થળે જે વળગાડેલી ઉપસાવેલી મૂર્તિઓ છે તે સવળી ખંડિત છે ! આ ખંડિતનાજ તેની પ્રાચીનતા સૂચવે છે. સત્ય એ છે કે, એક પણ પ્રાચીન અખંડિત મૂર્તિ મુસલમાનોએ તગડે રહેવા દીધી છે. અંબાજીના સાધુ મદ્ધારાજે તેનો એવો ખુલાસો ગાંભીની ચક્ષમ પીગાં પીતા કર્યો હતો કે મુસલમાનોને મહાદેવ તરફથી મૂર્તિખંડનનું વરદાન મળ્યું હતું; કારણ કે નેમના તપથી મહાદેવ પ્રસન્ન થઈ ગયા હતા અને તેની સામિતીમાં કર્યું કે એ ન હોય નો નોડીજ કેમ શકાય ? ઇતિહાસમાં નહીં તો આનંદમાં તો આ આખ્યાયિકા સગીત વહિં કરે છેજ.

સોરઠ પર ચઢાઇ કરનાર પ્રથમ મુસલમાન દિલ્હીનો આદશાહ મહમદ તંગલખ હતો. ગિરનારના ગઢને વશ કરીને ખેંગાર રાજ પાસેથી ખંડણી કીધી (ઇ. સ. ૧૩૫૦). સોરઠની સ્વતંત્રતાનો અહીં નાશ થાય છે; પરંતુ હજી મુર્તિઓ સન્નામત છે. અમદાવાદમાં રહેતા મુસ-માન સુબાશીજી ૧૫ મી સદીમાં ધર્માધતા ધારણ કરવા લાગ્યા હતા. અદમદશાહે પ્રાંતોના પ્રાંતો મુસલમાન કરી નાંખ્યા હતા. તેણે ૧૪૧૪માં જૂનાગઢના રાવને હરાવ્યો. તે ગિરનાર નાઠો. ત્યાં તો અદમદશાહ ન જઈ રાક્યો પણ ઉપર કોટનો કિલ્લો હાથ કીધો. અતે રાય રાણે થયો, અને જૂનાગઢ અમદાવાદને ખંડણી આપતું થયું.

મહમદ બેગડાની ધર્માધતા.

જૂનાગઢ અને ગિરનારનું સત્યાનાશ કાઢનાર તો અમદાવાદનો સુન્નતાન મહમદ બેગડો હતો. એ મહા ન્યાયી હતો, પરંતુ ધર્માધ હતો. ૧૪૬૭માં જૂનાગઢના કીલ્લા પર તેણે હલ્લો કર્યો, અને રાવ માંડલિક તાબે થવાથી પાછો ફર્યો. પણ વળતે વરસે તેને ખંચર પ્રકી કે, રાવ હજીએ સુવર્ણની છત્રી આદિ રાજવંશી કાઢમાઢ કરીને મુર્તિનાં દર્શન કરવા જાય છે. તેરતજે લશ્કર મોકલ્યું. વાંધાવાળી છત્રી વગેરે ભેટ રાવે મોકલી પણ મહમદે તો હવે પ્રાંત લઈ લેવાનોજ નિશ્ચય કીધો હતો. પોતે ચઢાઇએ નીકળ્યો. માર્ગમાં રાવ સામે મળ્યો અને શું અપરાધ પોતે કર્યો તે નિવેદન કરવા માગ્યા કરી. મહમદે ભવાં ચઢાવી કહ્યું કે, મુર્તિપૂજન અને પાખંડ ધર્મ માનવો એ કરતાં ઘોર અપરાધ શું હોય શકે ? માટે જયવું. હોય તો મુસલમાન ધર્મ અપત્યાર કરવો. રાવ તો બડક્યો અને રાતોરાંત નાઠો તથા ગિરનારમાં બસણો. ૧૪૭૨-૩ એ બે વર્ષ તેણે કીલ્લામાં રહીને જયાવ કર્યો. અતે ખિરાકી ખુટી ત્યારે લાચારીએ મહમદને કીલ્લાની કુચી સીપુર્ફ કરી અને નીમાજ બધયો. પરંતુ રાજને તેજ તો નજ મળ્યું, માત્ર જીવન મળ્યું. જૂનાગઢને બેગડાએ મુસ્લમાન નામ આપ્યું અને ની સુદરતાથી આકર્ષાઈ મુસ્લા તથા મોલવીઓને ત્યાં રહેવા બોલાવ્યા. ગિરનાર પર મુર્તિખંડન આજ અરસામાં થયલું છે. જેણે જાન અને જિંત પરની, પૂજા માટેની નહીં પરંતુ માત્ર કીલ્લાની મુર્તિ પણ સહન ન કીધી, તે ખાસ પથરાવેલી મુર્તિઓ તો કેમજ રહેવા દે ? જાન પરની તથા માંડલા પરની મુર્તિનાં ડોર્કાં તથા એકાદ હાથ પગ ભાંગી નાંખ્યા છે. આંખોની મુર્તિમાંથી સ્તન ભાગ અવસ્થા હિંગવો હોય છે. હાલ-જે મુર્તિઓ મંદિરમાં પથરાવેલી છે તેમાંની કોઇપણ પ્રાચીન હોવાનો સંભવ નથી. કેટલીક તો ૧૦૦-૫૦ વર્ષનીજ છે. અને કોઈજ અંગ્રેજ રાજ્ય પછી ધણપલો મુસ્લમ પડે છે. મંદિરોની અંદર પ્રભુદાર પર કાઠની જે ગ્રીણી ગ્રીણી મુર્તિઓ છે તે પણ મુસલમાની કુહાડાથી બચી નથી. હાલ તે રંગીને જાણે છેજ નહીં તેમ જનાવવાનો પ્રયત્ન કરવામાં આવ્યો છે. તેમજ અતિખંડિત મુર્તિઓ કેટલેક સ્થળેથી તદ્દન કાઢી નાંખી છે, પરંતુ અત્યાચારનાં ક્રોધકારક ચિન્હો તો ડગલે ડગલે નગરે પડે છે. અને ખંડિત મુર્તિએ ૧૬ ડગા પ્રજાઓમાં પડેલી હમારા જીવામાં આવી હતી.

નરસિંહ મહેતાની ધાર્મિક ભાવનાઓ.

(ગદ્યા અંકથી ચાલુ).

૨.

(લેખક:—રા. મંજુલાલ જમનાદાસ દવે, બી. એ., અ.કે.એચ.૨.)

આનો જવાબ આપતાં મહેતાજી લખે છે કે,

એવા રે એવા રે એમો એમાં તમે કહો છો વળી તેવા રે,
ભક્તિ કરતાં ને જલ કહેયો તો કમળ દમિદરની સેવા રે,

તેનું ચિત્ત એક અનન્ય ભક્તિમાં પરોવાયલું છે, જેને શ્રીહરિની એક જ ધુન લાગી રહેલી છે:—

અખિલ બ્રહ્માંડમાં એક તું શ્રીહરિ, જુલવે રૂપે અનંત ભારો
દેહમાં દેવ તું તેજમાં તત્ત્વ તું, શૂન્યમાં રાખે યે વેદ વારો;
પવન તું માણી તું ભૂમિ તું ભૂધરા, વૃક્ષ યે ફુલી રહ્યો અપારો,
વિવિધ રચના કરી અનેક રસ લેવાને શિવ યજી છવ ધયો એ જ્યારે,
વૃક્ષમાં વીજ તું બીજમાં વૃક્ષ તું
બધે નરસૈયો એ મન તણી સોધના પ્રીત કરી પ્રેમથી પ્રકટ યારો.

તે પરમ બ્રહ્મને જાણતા શી? ત્યાં સર્વ પવિત્રતા, ત્યાં સર્વ પ્રેમાગતા, ત્યાં સર્વ સ્વચ્છતા, અને પરમાનંદ પ્રકાશિત યજી રહ્યા છે તે પુનિત હૃદયમંદિરમાં બ્રહ્માનો વાસ કેમ સંભવે? હવે વળી આગળ લખે છે કે:—

તેનું મન ને સાથે બંધાયું જેહું હવું ધર રાહરે,
હવે યજી છે હરિસ માતું ઘેર ઘેર હીડે છે જાતરે;

કેમ ન હીડે? 'હરિસ માતું' હૃદય ઘેર ઘેર હરિસ પાતું પાતું કેમ ન હીડે સમસ્ત જાતની કલ્યાણવાસનાથી પરિપૂર્ણ હૃદય એ કલ્યાણમંત્રે, કુમળું કુમળું કેમ ન વિચરે? ને તેમાં શ્રાવણ, સર્વજ્ઞ દેવો વૈશ્વ અને શુદ્ધ નેવડ તથા touchableness અને intouchableness એવા દૃઢિમં બાણે ક્યાંથી હોય? એવા *schism* ('સીઝમ'—એટલે) એમાં વિભાગ ક્યાંથી સંભવે? અને આગળ કહે છે કે,

સધળા સાથમાં હું એક બુડા

બુડાથી વળી બુડારે

તમારે મન માને તે કહેતે

નેહ લાગ્યો છે રહેને જાડે રે.

"તમારી લોકવાણી બધે મન બુડા કહે તોપણ મદાર તો હૃદય એક એવા તો જડા નેહમાં છે, એવા તો જડા ભક્તિભાવમાં મગ્ન છે કે તેને તમારી બુડાયા, કડવાશ અને કઠોરતાના જ્વાળા ઘાંઘા લાગવાના નથી." પરમ સુધારક 'પરોપદેશો પાંડિત્યમ્' ની જડા અંતઃકરણથી અંવગણના કરે છે અને પ્રથમ આત્મસુધારણા કરી પછી પરસુધારણાની અપેક્ષા રાખે છે. તેનું શુદ્ધતમ દૃષ્ટાન્ત નિરખવું હોય તો અત્રે મહેતાજીના આં રાખોમાં આજેટલુ હરેમાનુ યાચું છે. લોકવાણી ગમે તે વડે તેની દરકાર ન કરી હૃદયે ને પરમ સત્યો શ્રદ્ધાં હોય તેને વર્તનમાં યોગ સામાને જાણવતો જરિયે તેના સંકોચ ન રાખવો તે સર્વ સુધારાનું મુળ છે. પોતે એ સત્યો જીવજંતુમાં યોગ રહ્યામાં કને યોજવવા સમર્થ થવું એજ સર્વ સુ-

ધારણું જીવનબળ છે અને સર્વ સુધારકોનું પોષક અમી છે. નરસિંહ મહેતા આના અપૂર્વ સુધારાને અ-
વલંબતા હતા, આવી મંદોત્તમતાને સ્વીકારતા હતા અને આવા દૃઢ આગ્રહી હોવાને ક્ષીમે જ અમર પ્રીતિ
પ્રાપ્ત કરી ગયા છે.

આગળ પોતે લખે છે કે:—

કર્મ ધરમની વાત છે નેટલી તે મુજને નવ આવે રે,

૭

સઘળા પદારથ ને યજી પામે મારા પ્રભુની તોલે ના આવે રે.

ખરેખર આ પંક્તિઓમાં કેટલું સત્ય સમાયેલું છે તે સહજ તેનું નિરૂપણ કરવાથી માહુમ પડશે.
અને કાંઈ જ ભય નથી. કાંઈ જ સુકાય નથી. ને સત્ય છે તે કહેવામાં કોઈ ન્યાત ભત પ્રતિ આશ્ચર્ય ક-
રવાનો હેતુ નથી. તેમનાં કર્મો વિષે જતાએ ઉદાપોહ કરવાની ઇચ્છા નથી; પરંતુ અન્ય સાપેક્ષ દૃષ્ટિએ
હાલમાં જ્ઞાતિ બંધારણનું યથાશક્તિ યથાભિતિ ને કંઈ અવલોકન થઈ શકે છે તેને વિચારતાં આ ઉપરોક્ત
પંક્તિઓમાં કેટલું અલ્પર સત્ય સમાયેલું છે ? હાલની જ્ઞાતિઓને કેટલાક પ્રાચિન જ્ઞાતિઓ સાથે સરખાવ-
વાની-કેરણીસ કહે છે તો તેમાં તેઓ કેટલાક સફળ થાય છે તે બેઠકએ. ઝીંટાણમાં ભગવાન કહે છે કે:—

‘ રામ દમો દામો સત્ય જ્ઞાન વિજ્ઞાન આર્જવ, ’

‘ તપ આરિતકતા; સૌ તે બ્રાહ્મ કર્મ સ્વભાવથી. ’

‘ દક્ષતા દાન ઐશ્વર્ય યુદ્ધમાં નવ ન્દાસિલું, ’

‘ શૌર્ય ધૈર્ય પ્રભા સૌ તે ક્ષાંત કર્મ સ્વભાવથી, ’

‘ ખેતી વ્યાપાર ગોરક્ષા વૈશ્ય કરા સ્વભાવથી, ’

‘ સેવા ભાવી તેમ કર્મો શૂદ્રનાં થે સ્વભાવથી. ’

શ્રીકૃષ્ણના આ વાક્યોપર વિશ્વાસ હોય અને પ્રાચીન હિંદના જગતની રહેણી કરણી કંઈક
આવા પાયા પર ચાલતી હોય એમ પૂર્વ પશ્ચિમના લેખકોએ આલેખેલી હિંદના પ્રાચીન અર્ચાચીન ઇતિ-
હાસ ઉપરથી પ્રતીતિ થતી હોય તો સામાન્યતઃ ઉપરોક્ત પંક્તિઓના પ્રથમજ દર્શને અને તેમના પ્રથમજ,
વાચન હૃદયસ્પર્શ પર એમ છાપ પાડવા વિના નથી રહેતા કે હાલમાં નથી કોઈ બ્રાહ્મણ વા ક્ષત્રિ અને
ને છે તેમાં પણ છૂટા છૂટા છવાયલા આમ તેમ ફરતા વેરથો અને બહુમા તો સેવાભાવી શુદ્રોજ દિષ્ટિ-
ગોચર થાય છે. મહિને પાંચ હજાર રૂપિયાનો પગારદાર એક વડનગરો નાગર મહારથ—હાલમાં ગણ્યતી
ઉચ્ચતમ જ્ઞાતિ—અને આસિક રૂપિયા અડધી મેળવતો એક નીચ કાર્ય કરનાર અસ્પૃશ્ય ચાંદાળ—હિંદમાં
ગણ્યતી સૌથી નિચી જાત—આ ઉભય હાલમાં તો એકજ ભાવથી ધેરાયલા માહુમ પડે છે. પાંચ હજાર-
વાળો પણ સેવક છે અને અડધાવાળો પણ સેવકજ છે. ઉભય નિચા જંયા પ્રમાણમાં શુદ્રો છે. આમ છે
ત્યારે તો ‘ કર્મધર્મની વાત ’ જંયા નિચા કર્મોથી પડેલી જાતો શુદ્ર, સર્જ ભાવવાળા મહેતાજીને ન રથે
એ છેક નવાઇ નેહું નથી. માત્ર પોતાનો સ્વધર્મ One's own duty towards nature, God
and man—સમજનાર સર્વ કોઈ શુભેચ્છકોને તો મહેતાજીની ઉપરોક્ત પંક્તિઓ ઉંડી રામચાણની દવાની
અસર કરશેજ.

‘ મનમાં રામ બગલમે’ ફરી.

બગલ ભર્યા પછુ દાલત બૂરી. ’

એવા એવા જગતને ઈગતારા બાવાઓ, સાંઈઓ અને સન્યાસીઓને આ વાત કદી રચિકર
નહિ લાગે; પરંતુ સ્વામી શ્રી વિવેકાનંદજી જણાવે છે તેમ:—

“ The real spiritual man is broad everywhere. His love forces him
to be. Those to whom religion is a trade are forced to become narrow &

અર્થ—સત્ય ધર્મભાવનાવાળો મનુષ્ય સર્વત્ર વ્યાપક દૃષ્ટિવાળો હોય છે. પ્રીતિજ તેને તેમ કરવા
બધાકાર કરે છે. જોમને ધર્મ એક ધંધો થઈ પડ્યો છે, તેઓને સાંકડા મનના થઈ જવાની, તેમજ

mischievous by their introduction into religion of the competitive, fighting selfish methods of the world : ” અને આથી કરીને એઓશ્રી એક પત્રમાં લખે છે કે,

“ I have friends in this country amongst the clergy of the Episcopal and even Presbyterian churches who are as broad, as liberal as sincere as you are in your own religion :—જેવું પશ્ચિમના કેટલાક પાદરીઓનું અત્ર વર્ણવ્યું તેવું સમદર્શી વર્તન છે તેવુંજ અહીંના ધર્મના સુરત દિશાયતીઓનું હોય તો કેટલું સારું ? જીવાણી ને ધર્મપ્રચારકો આવીજ મત-સંદિગ્ધતાથી વર્તતા હોય તો જનસમાજનું કેટલું કલ્યાણ થવા સંભવે ? તેને શુદ્ધ સત્ય અને સરસ માર્ગ પર દોરવાને તેઓ કેટલા સક્ષમ થઈ શકે ? અને જ્યાં ત્યાં કહેવાતા ધર્મના અને ધર્મપ્રચારકોના અવાઝા થાય છે તે કેટલા એકા પછી બંધ ?—તદન નિર્મૂળ થઈ જાય.

નરસિંહ મહેતા ‘ Real Spiritual man ’ હતા અને તેથીજ તેમના દૃષ્ટ્યમાં ‘પદ્માવતી’ અને ‘ ભેદભેદ ’ જેવા Hair Splitting differences ને રચાવ નહોતું. એઓ ઉપરોક્ત કાવ્ય સમાપ્ત કરતાં જણાવે છે કે

‘ હજવા કર્મના હું નરસેવો મુજને તો વૈષ્ણવ બહાણે રે.

‘ હરિજનથી જે અંતર મળ્યો તેના ફોગટ ફેરા ટાળા રે.

સ્વ. મણિલાલ પોતાના ‘ જાગૃતિવાસ ’ માં ‘ ધર્મ ’ ના પ્રકરણમાં સામાન્ય ધર્મ અને વિરોધ ધર્મના ઉદાપોહ કરતાં જણાવે છે કે “ એઓ કંઈ ધર્મના ભર્તૃ નહોંએ કે તે બ્રહ્મા સરળ, સમ-વડતા બરેણો અને સિધા હોય, કાશ્યુ કે તે સત્ય છે, જેમ સિધા અને સરળ તેમ તેમાં વિષ્ણુ એણાં તેમ તેમાં શંકુ થવાનો સંભવ એણે. જગત્તે જે કર્મ ધર્મનાં માણખાં વધારે વધારાય તો તો તરતજ તેના ચેપ લાગે અને એ ચેપથી અણે કવિ લખે છે તેમ ચિત્ત રંજાય અને અદંભાવ પ્રાપ્ત થાય તેથી અતિ ‘Pride goeth before destruction’ (નારાની પૂર્વે ગર્વ) જેવું થાય. આગાનો પરમ અદ્વૈતભાવ જઈ થાય અને તેને સ્થાને દૃષ્ટને સત્તાવતાર ઉઠા વિશ્વાજો ભરાય દૃષ્ટમાં જડી નિરા પંથરાઈ રહે. ”

પરમ જ્ઞાનરૂપ પરમગુણી-એક અખંડ અનંત અગોચર અદ્વિતીય પ્રભુની ઉપાસના છોડી ને માત્ર કર્મધર્મની જાળો વધાર્યા કરે છે તેને અણે અણે પણ નરસિંહ મહેતાના જેવુંજ પરદે તેનાથી વધુ કમણ્યુકત કવે છે કે:—

તિલક કરતાં ત્રેપન ગણાં

જપ માળાનાં નાકાં મયાં.

તિરથ કરી કરી ચાકવા ચણું, તોય ન પોતા હરિને રાણું.

કથા સૂણી સૂણી કુટયા કાન, અખા તોય નાંવ્યું બ્રહ્મજ્ઞાન.

એક મૂરખને એવી દેવ, પવર એટલા પૂજે દેવ.

પાણીને દેખી કરે સ્નાન, દુગ્ધશી દેખી તેણે પાન.

એતો અખા બહુ ઉત્પાત, ધણા પરમેશ્વર એ કયાંની વાત ?

×

×

×

કણું કાંઈ ને સત્યન્યા કણું, આંખ્યનું કાન્ય ગણે ધરણું

ઉઠા ફેરા ને ફાડી જાણ, રાખ્યું સાંભળ્યું સર્વે ફોક !

દુન્યાની સ્વદ્દાધિકૃત તથા લગાડકાર પદ્ધતિઓ ધર્મમાં તેઓ દાખલ કરવાથી તેઓને દાનિકતાં યવાની ફરજ ન પડે છે.

મારે આ દેશમાં ખ્રીસ્તીઓના અનેક પશ્ચિમી એવા પાદરીઓ સાથે મિત્રી છે કે જેઓ એટલા વ્યાપક તથા ઉદાર વિચારના તેમજ પોતાના ધર્મને અંતઃકરણી માનનારા છે કે જેટલા અંતઃકરણ વર્ધે પોતે તમારો ધર્મ માનો છે.

અને નરસિંહ મહેતાં જેમ વરે છે કે 'જ્યાં' લગી આત્મા તત્ત્વ જોત્યા 'મહી' ત્યાં લગી સાધના સર્વે 'મહી' તેજ પ્રમાણે અષો પછી અને એવું 'હું' જ્ઞાન થીએ છે કે,

“ બળદંતી તે કેમ થાયે માથ, મુરખં નિશ્ચ કરે ઉપાય.

જ્ઞાનપિના તે કાપીને એવાં અંખા હેમાં ન લેવાં દેવાં: ”

આથી વિરોધ એ ઉભય પરમજ્ઞાન કવિઓમાં વિચારોનો સામ્ય થયો. અદ્વૈતજ્ઞતાથી દર્શાવેલાં જ્ઞાન્ય છે પરંતુ તે અને અસ્થાને હોઈ અન્વ કોઈ પ્રસંગે આપા. અને નરસિંહની તુલના કરીશું ત્યારે થઈ રહેશે.

હવે આપણે મહેતાજીની મતસદિષ્ટતાનું એમનાજ શબ્દોમાં નિરૂપણ કરીએ. એઓ એક પ્રસંગે લખે છે કે,

‘ વૈષ્ણવ જન તો તેને કહીએ ને પીડ પરાધ ભણે રે.

પરદુએ ઉપકાર કરે ને મન અગિમાન ન આણે રે.

આ પ્રમાણે એમની આ ઉત્તમ વૈષ્ણવ જનની ભાવનામાં એવી તો આત્મચર્ચાકરતા રહેલી છે એવી તો કંઈ પ્રભુભીતની પરમ પુનિત આંમં પ્રજાનો સ્વીકાર થયેલો છે કે આ આપણું પદ ભણે પ્રભુપ્રેરિત ન હોય એમ સ્વાભાવિક હૃદયમાં સમન છાપ પડી રહે છે. નરસિંહ મહેતાની આ વૈષ્ણવજનની ભાવના એકદરથી નથી પરંતુ સર્વદેશીય અને સર્વ વ્યાપી છે. જેનું વૈષ્ણવ શબ્દનું મુળ છે. (વિષ્ણુ to pervade-વ્યાપક હોવું) તેટલું તેટલું અર્થગાંભીર મહેતાજીએ અને સાચવ્યું છે.

સર્વદેશીયત્વ અને સર્વવ્યાપીત્વ: અને આથી કરી એ ભાવના ‘ પરાપકાશ સંતા વિશ્વદેવ’ ની સમાન ભાવનાને વિરોધ સંતેજ કરે છે.

સામાન્ય દુઃખ નિવારણ કરતું પછી તે ગમે તે ભક્તનો અને ગમે તે ન્યાતનો હોય અને એવા હુંખોનું દુઃખ નિવારણ કરી તે કાર્યને માટે જરૂરિયાત બિંદમાં અભિમાન ન ધરતું તેને સર્વને નરસિંહ મહેતા વૈષ્ણવ જન જણે છે. હાથમાં ને એક ભતની અંધકાદા વ્યાપી રહી છે તેનો અને મહેતાજી એનાંદર કર્તા હોય એમ સ્વમન્ય છે. પ્રાકાશને દાન કરે, સ્વર્ગ પામે પંચાય અને સુખ્ય થયું ગણાય. આચાર્યની દુઃખમાં નેમ વધુ દર્શાવાય તેમ વધુ દાન કયું ગણાય એવી ને દાન ધર્મની પાલમપોલ આવી રહી છે તેનો અને ધારો ધીકાર થયેલો બાસે છે પરંતુ તેને બદલે ગમે તે જ્ઞાતિનો ગમે તે જ્ઞાતિ વાળો—

“ પ્રજાંડ આ તો શુંહ તાતનું છે:

‘ દે છે સહુને સહુ કોઈ લે છે

‘ આધાર સૌનો સૌ ઉપર છે. ”

‘ આધાર સૌનો સૌ ઉપર છે. ”

આવી જ્ઞાત્યત્તમ ભાવનાથી તેના કાર્યમાં જોડી Social Helpfulness દર્શાવી રહે, અને એના પંથમાં પડેલાં વિદ્વાં અઠકાત્તવા સમર્થ યાય-તનથી મનથી, વા ધનથી-તો તેવા નરને વૈષ્ણવ જન કહેશે.

શુદ્ધતમ કેળવણી તે આજ કે જોના ઉપયોગ મંદાત્મા બેકના શબ્દોમાં કહીએ તો ‘ Glory of God and relief of man's estate માં યાય અને વાસ્તવિક રીતે અનુવાદ કરતાં જાણીને કે નરસિંહ મહેતાનું સર્વવ્યાપીત્વ આ ઉગ્ર સિદ્ધાંતનું પ્રદર્શ કરી રહ્યું હતું અને એના પરિણામેજ ઉપરોક્ત સરળ પરંતુ સચોટ ન્યાયનું દર્શન એઓ આપજીને કરાવી ગયા છે. આપણું આજ મધુર; સુંદર અને મનોહર આપણું દષ્ટિએ પડે છે ત્યારે સ્વાભાવિક એમ થઈ આવે છે કે જોની રીતે ગીતાજી સંસ્કૃતમાં પ્રભુ પ્રેરિત કહેવાય છે તેમજ નરસિંહનાં પદો શુનંદનિરમાં પણ પ્રભુપ્રેરિત ગણાઈ શકાય; કારણ કે ઉભયમાં આલેખાયેલાં જગતના કલ્યાણનાં સૂત્રો યથાં પદાં સરખાં સર્વોદ્દેશ લાગે છે. નરસિંહની ઉપદેશ પ્રતિષ્ઠા એવી તો મીઠી લાગે છે કે તે પરથી સ્વભાવિક એમ વદાય છે કે એની કલ્યાણપ્રાપ્તિના કેદશી સમય હોવી જોઈએ.

મહાત્મા જ્ઞાનદેવનું જીવન ચરિત્ર.

(લેખક-રા. મગનલાલ મા. ઝવેરી 'સુબર્ષ').

શ્રીયુત ગોવર્ધનરામના સરસ્વતીચંદ્રને સંન્યાસાશ્રમી બનાવી પાછો ગૃહસ્થાશ્રમી બનાવવાનો નવિને કલ્પના શિવાય બીજા બહુ શોડાજ દર્શાવે. એવાં મળી આવશે કે એક સંન્યાસી થયેલો પાછો ગૃહસ્થાશ્રમી થયેલો હોય. આપણાં શાસ્ત્રો મુજબ વગરનાને અને સ્ત્રીની પરવાનગી વગર સંન્યાસાશ્રમ ધારણ કરનારને તેમ કરવાની છુટ આપતાં નથી. આથી ઉલટું વર્તન કરનારને સમાજનો બારેમાં બારે દંડ-જાતિ બદ્ધિભૂત કરવાનો-આપવામાં આવે છે. ઇંગ્રેજ સરકારની દેશનિકાલની સત્તા અને જાતિ બદ્ધિભૂત થવાની જાતિ સરકારની સત્તા એ બેઉ બરાબર. શ્રી જ્ઞાનદેવનાં પિતા વિદુલપતે ગુરુને ' મને સ્ત્રી પુત્રાદિ કાઈ નથી ' કહી ડોંગ્રા. ગુરુજી એક સમયે આશ્ચર્ય તો વિદુલપતને ગામ ગયા અને વિદુલપતની સ્ત્રી જે ધ્રુવર બજનમાં રાત દિવસ રત્ન રહેલી, તે તેમને દર્શાવે જતાં ગુરુજીએ તેને ' પુત્રવતી ભવ ' કહી આશીર્વાદીધી. આથી સાધ્વી રૂકિમણી બાપજી કહ્યું કે " ગુરુજી, મારા પતિએ સંન્યાસાશ્રમ ગ્રહણ કરેલો હોવાથી આપણું વચન શી રીતે સિદ્ધ થશે ? " આથી ગુરુ રામાનંદ સ્વામીએ તે વિશે તપાસ કરી અને તેમને જણાવ્યું કે પોતાનો શિષ્ય વિદુલપત તેજ એ બાપનો પતિ. આથી ગુરુજીએ વિદુલપતને ગૃહસ્થાશ્રમી થવા આજ્ઞા કરી જે તેણે ગુરુ આજ્ઞાપાત્રનાર્થે સ્વીકારી. બાર વર્ષનાં બ્રહ્મચર્ય અને બીજાં વ્રતોને લીધે શુદ્ધ થયેલાં આ જ્ઞેઙ્ઞના આત્માથી નિરૂપિતાયઃ જ્ઞાનદેવ, સ્ત્રી પાનદેવ, અને મુક્તબાઈ નામના ચાર ઉત્તમ દીપક પ્રકટયા.

જ્ઞાતિએ માતાપિતાનો કરાવેલો આત્મધાત !

ઉકુન ચારેની ઉમરમાં બળ્યે વર્ષનો ફેર હતો. જાતિ બદ્ધિભૂત હોવાથી વિદુલપતને એમને યજ્ઞોપવીત આપવાની ફીકર થવા માંડી. બ્રાહ્મણોની સભા બોલાવવા પેલું ક્યોં પશુ પ્રથમ તો બ્રાહ્મણો એમની સાથે વાતચિત કરવી પશુ પાપજી લેખતા, તેથી બીજકુલ દાદજી દીધી નહીં ! બહુ આજીજી કરતાં બ્રાહ્મણોની સભા મળી. બ્રાહ્મણો અને દેવાના તુંડ મિલસીને પૂછાના દાખલાઓ આપણા ધાર્મિક ઇતિહાસમાંથી પુછાજ મળી આવતા હોવાથી તેમના એ વર્તન સાધ્વી કોઇને આશ્ચર્ય લાગશે નહીં. બ્રાહ્મણોએ જણાવ્યું કે " તમારા અપરાધને માટે શાસ્ત્રમાં કથાય પશુ પ્રાયશ્ચિત લખેલું જણાવું નથી. તેથી તમારા બાલકોને યજ્ઞોપવીત ધારણ કરવાની શાસ્ત્રની અનુજા નથી. તમારા અપરાધ એવા છે કે દેહાંત દંડના પ્રાયશ્ચિત શિવાય અન્ય કાંઈ પશુ પ્રાયશ્ચિત તેને લાગુ પડતું નથી. " જેમ એ અપરાધવતુ પ્રાયશ્ચિત જડ્યું નહોતું તેમ એ અપરાધને સાર દેહાંત દંડવતુ પ્રાયશ્ચિત પશુ ક્રિયા શાસ્ત્રાધારે બ્રહ્મદેવોએ શોધી કાઢ્યું તે તેઓજ જાણે ! આથી પતિપત્ની બેઉએ નાનાં નાનાં બાલકોને નિરાધાર છોડી જળ સમાધિ કરી ! બ્રાહ્મણોને એ આપધાત કરાવ્યાવતુ, પાપ લાગે નહીં. કારણ કે જાતિને અધિકાર હોય છે નહોતે, અધિકારાનુસાર તે ચાહે તે કરી શકે. તે પર કશો અંકુશ હોતો નથી. કે વરિષ્ઠ કોટની માફક ત્યાં કેઈ પશુ પ્રકારનો ' અપીલ ' યજ્ઞ-સાક્ષી નથી. વળી જાતિમાં ' ક્યોજીવ ' નહોતો !

પણ હોય છે! મર્યાદા પુરૂષોત્તમ ગણતા શ્રી કૃષ્ણચરિત્રને પ્રણીત પોતાની જાતની કૃપાને લીધે તોના પાકારવી પડી છે, જેના એક દાખલો પુત્ર શ્રી કૃષ્ણના શબ્દોમાંજ અમે આપીએ છીએ. એ કૃષ્ણ નારદ આગળ શ્રીકૃષ્ણે રડી જતાવેલું તેજ સુધિકરને લીધે શાંતિપર્વમાં કહી સંભળાવેલું. શ્રીકૃષ્ણ કહે છે કે: "મારા શાંતિજન્મોને મારા એશ્વર્યનો અર્ધો ભાગ આપ્યા છતાં પણ તેમનાં કંઠમાં વેણુ સંભળી તેમના દાસ તરીકે મારે વર્તવું પડે છે. અગ્નિ પાડનાર માણસ જેમ આખો વખત ચારણીનાં હાકડાંને ધર્યા કરે છે તેમ શાંતિવર્ગનાં દુર્વાક્યથી મારું મન હંમેશા બળથરા કરે છે." આવી કૃપાવાળી જાતિ તરફથી કયા પ્રકારના સ્વતંત્ર ન્યાયની આશા રાખી શકાય તે કળાતું નથી.

આ મુજબ એ બેકેએ આપઘાત કર્યા પછી આતિથ્યોએ તે મિત્રારાં અનોખા ખાંસકાને પોતાના આપઘાતના ઘરમાં સુંઘાં દાખલ થવા દીધાં નહીં. તેમની બધી મોટકત જાતે કરી લીધી. મિત્રારાંઓએ ફરી બાંહેજોને પ્રાર્થના કરી કે, "અમે અનાથ, પતિત, શરણાગત, દીન છીએ. તેથી અમને કૃપાદષ્ટિયા સનાથ ફરીને જોખે લ્યો." (અમને યજ્ઞોર્ષવિનં ધારણ કરાવો.) કેવી નજ અરહ ? પણ શરણાગતને કૃષ્ણ ન દેવાતું તો માત્ર ક્ષત્રિયોનેજ માટે લખાયેલું છે. બ્રાહ્મણોને તે ધર્મ પાગલાની આપરપકતા નથી! આથી બ્રાહ્મણોએ નિશ્ચય આપ્યો કે "સન્યાસીનાં બળકાને યજ્ઞોર્ષવિનં ધારણ કરાવવાની ત્રિપિ શાસ્ત્રમાં કયાંય પણ દ્રષ્ટિએયર થતી નથી, માટે તમને યજ્ઞોર્ષવિનં ધારણ કરવાની શાસ્ત્રાત્તા નથી, પ્રાપ્તિનથી તમને પાવન કરી શકાય નહિ, માટે તમે કેવી દશામાં હાલ છો તેવીજ દશામાં દરિયિંતન કયાં કરો. સર્વ જૂનોમાં ભગવદ્ભાવ ધારણ કરી દિગ્ધી લઇને યાંડાતપ્પત સર્વને વદન કરતા રહો. સર્વ જગતને કૃષ્ણ સ્વરૂપે જુઓ. છોતેદિ, થનાથી રહો. લંઝ કરીને સંસારની શલ્ક કરશો મા. દેહ છે ત્યાંસુધી વેશગપ વૃત્તિથી રહી, શ્રી હરીનું ભજન અનન્ય ભક્તિથી કરો કે જેથી સર્વ પાપનો નાશ થઇ તેને શુદ્ધ અંધને પવિત્ર થશે." શાંતિજનોનો આ ઉદાર (૧) નિશ્ચય સંભળી મિત્રારાં બાંહેજો દરિયજન કરવા સાર નીકળી પડ્યાં અને મહુપયત્ત બધાં કુંવારાંજ, રત્ના—સાસ્નારા કહેવાતી બ્રાહ્મણાણાં પાલન કર્યું, પણ બ્રાહ્મણોને કેટલાક અમકાર જતાવો પોતાની મદતા સિદ્ધ કરી આપી. બ્રાહ્મણોએ પોતાથી બનતું એમને સતાવવા સાર કહેલું—જેને ત્યાં એ ઉતરેલા તેને ન્યાત બદાર કપો; કુંવારને ત્યાંથી એકે વાસણ પણ તેમને ન ખરીદવા દીધું!

પૂજ્યને યત્તમાં અમપ્રજનતું માન આપતું એ પ્રાચીન પ્રત્તા છે. મહાભારતનો સમયમાં શ્રીકૃષ્ણને તેવું માન આપવાની દરખાસ્ત મેલનાં બીજાને તોમ્રી પાડનાં સિથુપાલે કૃષ્ણને અનેક દુવેણુ કયાં દતાં અને પરિણામે કૃષ્ણને સિથુપાલને ચત્તી શાંતિ અર્થે વધ કરવો પડ્યો હતો. એ સર્વશૂન છે. તેજ મુજબ એક યત્તમાં આવી તકરાર થતાં મધ્યમ રસ્તો—સાધારણ રીતે ધણીક કથાઓમાં વાંચવામાં આવે છે તેમ—દરિયની એક દાર આપી તે જોને અર્પણ કરે તેને તે માન આપવાનું—નકા કહ્યું. સર્વેને પોતાને તે માન મળે એવી અંભિજા પા દત્તી પણ તેવી અભિજા પા વગરના શાંતિવર્ગનેજ હસિનીએ આવી માથા અર્પી!

૬. ૬૬ વર્ષની વય તે વખતે જ્ઞાનદેવની હતી, જ્યારે ચાંગદેવ નામના એક બીજા મદતે સાધુની ૧૪૦૦ વર્ષની હતી! પણ જ્ઞાનદેવ કરતાં ચાંગદેવનું યોગ વિવાનું બળ મદતે ઉત્તરતી પોતેજ, દત્તે ચાંગદેવ વર્ષપર સવારી કરી સર્જન-દાયમાં અમુક તરીકે લઇને અધિયાસીરે

જ્ઞાનદેવ જે ઓટલા પર બેઠા હતા તે ઓટલાનેજ યોગ મઠથી ચલાવી તેને સામે લેવા ગયા ! આ કથામાં અમને તો એટલુંજ સત્ય લાગે છે કે જ્ઞાનદેવનું બલ ચાંગદેવ કરતાં બહુ વધારે હતું. ૧૪૦૦ વર્ષ જીવવાની વાત અને ઓટલા ચલાવવા જેવી વાત એક નિકળવા નું ! ઉદ્દેશ સમજાવવા અર્થે કરવી પડેલી અતિશયોક્તિઓ.

ચાંગદેવને અનેક ચેલા હતા જે હમણાના ચેલાઓની માફક રાતાચોગ જેવા, ફેકટના મીસ-પાણી ઉડાવી, ચપેલા હતાં. જ્ઞાનદેવને આ બધું ન ગમવાથી તેમને દુર કરવાની એક સુચિત્ત વધી “ એક જીવો બલિ આપો તો પાસણિનો અર્થ સમજાવું ” એમ ચાંગદેવને કહ્યું. આથી ચાંગદેવ પોતાના શિષ્યોને કહ્યું કે “ તમારામાંથી મારે સાર પોતાના પ્રાણનો બેગ આપવા કોણ તૈયાર છે ? ” શિષ્યો મહાત્મા કશીરજીના નીચલા દોહડા પ્રમાણેના હતા તેથી ધીમે ધીમે એક પછી એક વળે માપી ગયા:—

સંત મિતતકે તીન ગુન, દર કોઇ લાગે પાવ;

ખાનેકો મિથ્યાન્ મિત્રે, અગર વૈકુંઠ જતવ !

આથી ચાંગદેવ પોતે પોતાના પ્રાણની આહુતિ આપવાનું જ્ઞાનદેવને કહ્યું પણ જ્ઞાનદેવ તેમ કરવાનું કારણ સમજી નીકળ્યું કે “ તું મરણ પામશે તો પાસણિનો અર્થ તને શી રીતે સમજશે ? ”

આખરે પાસણિનો ચાંગદેવને અર્થ સમજાવવાનું કામ જ્ઞાનેશ્વરે મુકનાજાણને શાંખ્યુ. અને તે તેણે બળવ્યું. આથી મુકનાજાણનાં જાનપર પણ સાર અજવાળું પડે છે. જ્ઞાનદેવે પંદરમે વર્ષે ગીતાપર ભાવાર્થ દીપિકા ટીકા લખી અને તેને વિશે કંઈ પણ કહેવું એ જોનાપર ટોળ ચલાવવા બરાબર દોવાથી અમે તેનું સાદસ કરતા નથી. જ્ઞાનેશ્વરી નિરંજન મહારાષ્ટ્રમાં સૌથી પ્રથમ છે એટલુંજ કહેવું બસ છે. બાવીસમે વર્ષે એમણે સમાધિ કરી. એમને “ મહારાષ્ટ્રી વેદવ્યાસ ” ની ઉપમા અપાય છે.

એમનાં તથા એમના બાપ રોપાનદેવનો રચિત જ્ઞાનપટ તથા રોપાનપટ ખાસ ધ્યાન આપવા જેવા છે. આપણાં સાધારણ પાનાં રમવામાંએ જેમ ઉડેા ઉડ્ય હેતુ સમાવસો. છે (દાખલા તરીકે એક બાદશાહને પણ એકકા એક સપથી મારી દલાવે-જીતી લે તેથી એક સપ કરવો વિગેરે) તેના કરતાં રાત ગણો અર્થ આમાં સમાવસો છે. એ પટો ચોખ્ખું પાસવું છે કે અડકાર, દોષ, અવિચેક, દુષ્ટ મોહ, વિસ્રા, દેવ, દુષ્ટોદિ, વગેરેથી અધિભરિ યાવ છે. એ પટો અત્યંત બોધદાયક છે અને ગમન સાથે રાત બાવનારો છે. ખીછ રમના કરતાં એ રમવામાં અમને વધુ મજાદ પડે છે એમ કહેવામાં હમને કશો રાક નથી, અને અમે દરેક જગ્યાને કંઈ નહીં તો એ પટો લઈ એ બોધદાયક રમન શીખવાની બજામણ કરીશું.

બૌદ્ધધર્મ પ્રસારક કાર્યો. *

(લેખ-૨૧ નંબરનાં કર સહાયિય વિવેચી.)

હરિશચન-૫ માથી ૧૦ માં લેખ સુધી અર્ધ જગત બૌદ્ધધર્મનાં હૃદય હૃદયને તેમની સંખ્યા પૂર્વે દર્શાવેલી થઈ ગઈ છે, તથાપિ હજારો બૌદ્ધધર્મનાં નવ-સંખ્યા સૌથી અધિક છે. વિગતોમાં ધર્મ માનનારાની ગણતરી નીચે પ્રમાણે થઈ છે.

પારસી	૧,૫૦,૦૦૦	રોમન કેથોલિક	૧૫૨,૦૦૦,૦૦૦
શિખ	૧૮,૬૨,૭૨૩	રોષ ક્રિશ્ચિયન	૧૦,૦૦૦,૦૦૦
ચલુદી	૭૦,૦૦,૦૦૦	હિંદુ	૨૦૦,૦૦૦,૦૦૦
ગ્રીક કેથોલિક	૭૫,૦૦૦,૦૦૦	મુસલમાન	૧,૫૫૦,૦૦,૦૦૦

બૌદ્ધ ૫૦૦,૦૦,૦૦૦ (પચાસ કરોડ).

એ મહાત્મ બૌદ્ધ ધર્મના ઉદયસ્થાને ઉત્પત્તિદાસ મહા આશ્વર્થનનક છે. પચાસ કરોડમાં અન્ય એવા કોઈ ધર્મ નથી કે જેના ઉત્પત્તિદાસની સમાનતા, બૌદ્ધ ધર્મની ઉત્પત્તિ અને અવનતિના ઉત્પત્તિદાસની સાથે કરવામાં આવે. આપણને એવો ખ્યાલ થયે ધર્મ મળી રાત્રે છે જેને ઉદય અને વિસ્તાર આપણે શીખ અને આશી રાત્રિથી થયો હોય ? આજથી ચોવીસસો વર્ષ પુર્વે કે પિંચવસતુંની કેમ્બેલિયામાં એક મહાન આત્માનો ઉદય થયો. આપણા દેશના ઉત્પત્તિદાસનાં એ સમયે મહાન અધ્યક્ષાત પચેશો હતો. એ વખતે મહાદેવ અધર્મ અને દુરાચારનું શબ્દ હતું. લોકો પોતાના પ્રાચીન શુદ્ધ ધર્મ અને સદાચારને સુધારે શકુનું સંસારિક વિષય ભોગમાં હવે થઈ રહ્યા હતા. કુણે, લોકોની આ અધીનત દશાનો તે તેમની સદન થઈ શક્યું નહિ. તેણે લોકોને શીખ અને સદાચારનો ઉપદેશ આપ્યો તેઓને પ્રવૃત્તિ ધર્મ આપી પાછા હાથી નિર્વાણને વરતો દેખાડ્યો. સંસારે આ તમા ધર્મોપદેશના ચરણમાં શિર ઝુકાવ્યું અને એ દિવસથી બૌદ્ધ ધર્મના પ્રસાર આરંભ થયો. ઇસાઈ (ખ્રિસ્ત) અને મુસલમાની ધર્મોની જે એ ધર્મને રૂપિતની નદીઓ વહેવડાવવા થઈ નથી. બૌદ્ધ ધર્મોની તો એ ધર્મને પોતાના અનુયાયિઓનાં સિરે કપાવવાં થયાં નથી; તો પણ ચોક્કસ સત્યાગ્રહોમાં એ ધર્મ ભારત વેપારમાં નહિ, કિન્તુ આખા એશિયાખંડમાં ફેલાઈને પૃથ્વીની બીજી બાજુ અમેરિકા આદિ દેશોમાં પણ વ્યાપ્ત થઈ. મયેદ એ રીતે ચોક્કસ કાળમાં એ ધર્મનું આદ્ય અધિક ફેલાઈ નહું, ધાર્મિક ઉત્પત્તિદાસનાં પાત્ર આકર્ષનનક બતાવે છે, અને એની આશી ત્વરિતોત્તરિતાં કાળે ભોગવવાં એ ઉત્પત્તિદાસનો એક ચિહ્ન પ્રમ છે. કિન્તુ ઉત્પત્તિદાસ લોકો હતું એ વિષયમાં કોઈ નિમિત્ત પરિણામજર આવ્યા નથી. એ ધર્મનું સાહિત્ય એટલું વિસ્તૃત છે અને હાલ તેમાં એટલા યોગ્ય મૂલ્યનું સંગ્રહિત અને પ્રકાશિત થયું છે કે તેના આધારે ઉત્પત્તિદાસ બૌદ્ધ ધર્મનો ઉત્પત્તિ અને અંતિમ વિષયમાં પોતાનો અંતિમ ફેરવો આપી શકે નથી. મુજ બૌદ્ધ ધર્મ કેવલદેવે તેવું આરબિક ફેરવું કેવું હતું ? કુણે નાસ્તિક હતો કે આદિક ? એલે પચાસ ધર્મને પ્રતિનિધિત કર્યા કે એ એક નવા ધર્મનો પ્રચાર

અર્થજી કરી લીધું છે, તેથી એ વિષયના અન્યે અતિ સીધા પ્રકાશિત થઈ રહ્યા છે. જૈન સાહિત્યનું અનુસીલન કરવા માટે, અને જૈન ધર્મના પ્રકાશન કરવા માટે આ દેશ અને વિદેશમાં કેટલીક નવી સભાઓ સ્થાપિત થઈ છે, જે મહા પ્રાર્થના અને તેજથી ચોતાવું કાર્ય કરી રહી છે. જૈન ધર્મ અને જૈન ધર્મ સંબંધી પ્રાચીન અને પ્રમાણિક અન્ય, તિબેટ, ચીન, સીચીન આદિ દેશોમાંથી જુદાં આવેલા યોગ્ય રીતે સંપાદિત અને પ્રકાશિત ગ્રંથોમાં આવે છે. જે એ પ્રયત્ન આ રીતે આવેલાં સ્કેચો તો યોગ્ય વર્ષોમાં એટલું સાહિત્ય પ્રકાશિત થયે કે વિદ્યાર્થી ઇતિહાસજ્ઞો વિવિધરૂપે વિષય ઉપર કોઈ નિશ્ચિત સમજૂતિ આપી શકશે. તે વખતે જો કોઈ પ્રતિભાસાથી લેખક જૈનધર્મની ઉત્પત્તિ અને અવનતિને ઇતિહાસ સંબંધી તે તે અન્ય Gibbon ના Decline and Fall of the Roman Empire નામક પ્રસિદ્ધ ગ્રંથથી ન્યૂન મનોનંજ અને મહત્વ યુક્ત થયે નહિ. પરંતુ તે સમય હતો દુર છે. તદ્દતર ઉપલબ્ધ સામગ્રીના આધાર પર જૈન ધર્મના પ્રસારનાં કારણોની સરૂપમાં. આદિત્યના કરી નિર્ણય નહિ ગણ્યો; કેમકે એ વિષય ધણે મનોનંજ હોયને આજના આપણા દેશમાં આવડી ધાર્મિક દિલ્લયાલે ઉપર પણ ધણેપરે પ્રકાર પાડી શકે છે, અને એ દિલ્લયાલેમાં જોડાનારાઓને કેટલીક ઉપેયોગી શિક્ષા આપી શકે છે. શિક્ષક વર્ગને એ ઇતિહાસ શિક્ષણના વિષયમાં કેટલે ઉપેયુક્ત છે તે કેહેવું વ્યર્થ છે.

જૈન ધર્મના સમયમાં ધર્મની સ્થિતિ કેવી થઈ પડી હતી?

૧. જૈન ધર્મના વહણનાં કારણો નજુવા માટે સૌથી પહેલાં આપણે તે સમયની ધાર્મિક અને સામાજિક અવસ્થા તરફ ધ્યાન આપવું જોઈએ. જે ધાર્મિક અવસ્થા પ્રતિ પંથાન આપીશું, તો જ્ઞાત થાય છે કે તે વખતે પ્રાચીન વેદિક ધર્મનું શુદ્ધ રૂપ નહિ થઈ ચુક્યું હતું, અને તેને સ્થાને તેનું અતિ વિકૃત રૂપ પ્રચલિત થયું હતું. યદ્યપિ વર્તમાન સમયના પૌરાણિક મતની ઉત્પત્તિ જૈન ધર્મની પછી થઈને આપણે મુખ્યમુખ્ય સિંધાનોમાં પૌરાણિક ધર્મને જૈન ધર્મનો નામ પુત્ર કહીએ તો કંઈ હાનિ નથી. તથાપિ કંઈ અંશેમાં જોની સાથે મળતાં એક બીજે મત સુધના નમ્રથી ઓડી શતાબ્દોમાં પૂર્વેથી આ દેશમાં પ્રચલિત થઈ ચુકી હતી. જે આપણે એથી પણ આગળ વધીને કહીએ કે તે વખતે અધિક ભાગ સંખ્યાનો કોઈ ધર્મને નહોતો, તો તેમાં કંઈ અત્યુક્તિ કહેવાશે નહિ. કેમકે તે સમયે ધર્મનું અસદ સ્વરૂપ નહિ થઈ ચુક્યું હતું, તેમાં બાહ્ય ચિન્હોને લોકો ધર્મ સમજવા લાગી ગયા હતા. ધર્મનો પ્રામાણ્ય નહિ થઈ ચુક્યો હતો, માન તેનું બાહ્ય શરીરનું સેવું રહી ગયું હતું. પ્રાચીન ઋષિઓની ઉચ્ચ ભક્તિ નહિ થઈ ચુકી હતી. પ્રાચીન સર્વવ્યાપક ઉચ્ચરૂપે સ્થાન કહેવાતા નાનાવિધ સ્વર્ગમાં વસનારા મનુષ્ય સદૃશ દેવતાઓએ લઈ લીધું હતું. ઉદા. વરુણ, આદિત્ય આદિ નામોના આત્મિક ભાવે ન સમજીને તે સમયના લોકો. નડ-પ્રકૃતિનાં વસ્ત્રોના પૂજક થઈ ગયા હતા. અનેક પ્રકારના રજા અને તરંગમંધી કમોને લોકોએ ધર્મ સમજી લીધા હતા. કે જે પ્રાચીન ધર્મનું કેવળ બાહ્ય શરીર હતું; જાદીર તથા હતી. લોકોને શિખવવામાં આવતું કે યજ્ઞના વિશેષ મંત્રો બહુને અર્ચનામાં આહુતિ આપવાથી સ્વર્ગ (જેને તેઓ પ્રાણ સમજતા હતા) મળી જાય છે. આ ધૃતીપર પરિમિત સરિમાં સુખ મળે છે, પણ સ્વર્ગમાં એ કમો કરવાથી તેનું સુખ અનંત રેશિમાં મળવાની આશા લોકોને આપવામાં આવતી હતી, એનો પ્રમાણ લોકોની પ્રવૃત્તિઓ ઉપર ધણે નહારી પડ્યો. લોકો સુખેચ્છુ બની ગયા; વિવશ્વજની કામના તેમને ઉદેશ થઈ, અને એ સુખેચ્છની ભાવમાં ફરીને તેઓ સરાવાર અને નિરુચાર કર્મના મદતને ભૂલી ગયા. ઉપનિષદકર્તા ઋષિઓએ તદ્વિરુદ્ધ રાખે ઉગાથ્યા, પરંતુ તેમના રાજા એ પ્રચાદને સર્વથા રોજી ન શક્યા.

થથા પ્લવા હોતે અંદા યંજ્ઞસાં અન્દદશોક્તમવરં ચેપુ કર્મ ॥

एतच्छ्रेयो येऽभिनन्दन्ति मृदानमृत्युं ते पुनरवापि यन्ति ॥

मुण्डकोपनिषत् ॥ ૧. ૨ ॥

એજ પ્રકારે તપ અને યોગના પણ આંતરિક અર્થો ભૂવાની દીધા; કેવળ બહિર્ગાંધાર માત્ર એજ રહી ગયેા રહી તથા ગરમીમાં શરીરને કંઈ આપતું, નહીં નહીં. પ્રકારનાં પ્રત્યે રાખવાં, એવેજ લોકો યોગ અને તપ સમજ્યા. અર્થપિ એ ધર્મ સર્વ માટે આવશ્યક બતાવવામાં આવતો, તથાપિ ચક્ષોમાં એટલો વર્ષન અને ધનનો વ્યય થતો હતો, તથા “તપ” કરવામાં એટલું કંઈ લોકાવતું પડતું હતું કે સર્વ સાધારણને માટે તેનું પાલન અત્યંત હલુ. તેથી જ્યાં એક તરફ એવો એક લોક સમૂહ લેખન થયો કે જે ઉપવાસોથી શરીર સુકાવવામાં અને આખો દિવસ યજ્ઞાતુંધાનમાં લાગ્યો રહેતો હતો, ત્યાં બીજી તરફ સર્વ સાધારણ લોકો એ વાતોથી બેપરવાહ થઈ ગયા, અને વિષયસુખોમાં સિપ્ત થઈને સર્વથા ધર્મશૂન્ય થઈ ગયા.

છુદ્ધના સમયની સામાજિક દશા.

તે સમયે સામાજિક દશા પણ ધાર્મિક દશાથી કોઈ રીતે સારી નહોતી. પ્રાચીન સમયમાં જે વર્ણુ વિભાગ શુભ અને કર્મથી મનાતો, તે હવે જન્મથી માનવા લાગી ગયા. આશ્મલોએ પોતાનું આસન સર્વથી ઉંચા સ્થાનપર જમાવ્યું, અને બિલ્લ વર્ણુવાળાને ત્યાં પહોંચવાનો અધિકાર બંધ કરી દીધો. યજ્ઞાદિ સર્વ ધાર્મિક કાર્યોમાં આશ્મલોનું પ્રધાનત્વ થયું, અને રોમના પોપની પેઠે તેઓ સર્વના પ્રતિનિધિ બની ગયા. વિદ્યાર્થયત્રમાં આશ્મલોનેજ અધિકાર બતાવતો. અને રોષ વર્ણુવાળા તેના આધીન સમજવામાં આવતા. શુદ્ધ ઉપર અત્યાચાર થવા લાગ્યો, અને તેમની ઉન્નતિ અટકાવવામાં આવી. આશ્મલોને લોભ અને ધનેચ્છા * બહુ વધી ગઈ અને તેમણે લોકોને કમવાનો આરંભ કર્યો.

તે સમયે આ રીતે ધાર્મિક અને સામાજિક દશાની અવનતિ હતી. વસ્તુતઃ ધર્મની છાયાં માત્ર રહી હતી, ને તેનો આત્મા નષ્ટમાયઃ પડ્યો હતો. એ રીતની અવનત ધવેડી દશા કોઈ નવા ધર્મોપદેશકની પ્રતીક્ષા કરી રહી હતી, કે જે એ બાહ્યબંધનોને નાશ કરીને મૂળ ધર્મનું રાત્ત્ય સ્થાપિત કરે. કાર્લાઇલ (Carlyle)નું કથન છે કે “તે સમયે જ્યાં ધર્મનો આત્મા નષ્ટ થાય છે, અને તેનું કેવળ બાહ્ય રૂપ (Form) રહી જાય છે, તે વખતે ત્યાં પવનપ્રભા કોઈ એક મહાન આત્માને ધર્મસુધારકના રૂપમાં મોકલે છે.” એજ રીતે બીતામાં પણ “ચત્વાવદા ધ. કહ્યું છે.

છુદ્ધના સામાન્ય સિદ્ધાંતો.

એ નવો ધર્મોપદેશક ના ધર્મ સુધારક છુદ્ધના રૂપમાં પ્રાદુર્ભૂત થયો. તેણે શીલ અને સદાચારનો લોકોને ઉપદેશ આપ્યો. તેણે લોકોને દસાંચું કે ચત્ર, તપ અને ઉપવાસ કરવા માનથી સુન્નિ મગની નથી; નિર્વાણ અર્થાત માનસિક શાન્તિ, સદા સદાચાર, મનની શુદ્ધિ અને ઇચ્છાઓ એાછી કરવાની મગી રાકે છે. ન્યારે એણે એક તરફ સુચેચ્છા, નિષ્પત્તિ, અને લોકાનુકૂળતા નિન્દા કરી, ત્યારે બીજી તરફ તેણે શરીરને મત અને ઉપવાસોથી પણ કંઈ આપવાનું નિરર્થક જણાવ્યું. * એ બન્ને અભા-

* જુઓ છાન્દોગ્ય ૧ અધ્યાય, ૧૧ ખંડ, લૈમિનીવમીમાં ૧૧ અધ્યાય, ૩ પાદ, ૩ જુ તથા ૪ જુ મુન.

* “હે બિશ્વકો, જે એવી અંતર્ગામી વાતો છે કે જેમણે સંસાર ત્યોગ કર્યો હોય, તેમણે તે કરી ન ભેદ્યે; અર્થાત એક તો જે વિકાર અને કામસકિત લેખન કરનાર વસ્તુઓ છે તેની આજ્ઞાન પાણી ભેદ્યે, કેમકે એ માર્ગ નીચ, મિથ્યા, અચોગ્ય અને અલાભદાયક છે, જે કેવળ સંસારી મનુષ્યોને ચોત્ત છે. બીજું તપસ્યાઓને નિર્દા કરવી ભેદ્યે કેમકે તે દુઃખદાયી, અચોગ્ય અને નિરર્થક છે.”

“હે બિશ્વકો એ બન્ને અંતર્ગામી માર્ગો ત્યાંની એક વચ્ચે માર્ગ છે, જેને તથાગતે (બુદ્ધિ) પ્રકટ કર્યો છે, તે માર્ગ તેનેને ઉઘાટે છે, અને જ્ઞાન આપે છે, જેથી મનની શાન્તિ, ઉચ્ચતમ જ્ઞાન અને પુરુષપ્રભા અર્થાત નિર્વાણ પ્રાપ્ત થાય છે.” ધર્મ ચક્ર પ્રવર્તન

ગાંધી માર્ગો હોવાને એણે મધ્યમ અપદાંતક માર્ગની નકલેશ આપ્યો કે. નેથી ખરું નિર્વાણ મળી શકે છે. લોકો એ વાતોથી પ્રયમન ગમતાછારણ હતા; તેથી તેમણે આ નવા ધર્મોપદેશાને સદર્શ આદર સહાર-ને રવાનગત કર્યું. સમય બૌદ્ધ ધર્મને અનુકૂલ હતો એટલું નહિ પણ તે તેની પરીશાન કરી રહ્યો હતો. જે વખતે જુધે નાતમવતું બંધન તોડી સર્વને સમાનતા (Equality) નો ઉપદેશ આપ્યો; જ્યારે એણે કહ્યું કે મનુષ્ય શ્રાદ્ધાણુ. જન્મથી નહિ કિંતુ કર્મથીજ બંધી શકે છે; જ્યારે એમણે નીચમાં નીચ જાતના લોકોને માટે પોતાના સુખકારી ધર્મનો માર્ગ ઉપાડી આપ્યો, નતે વખતે સર્વ આધારણુ લોકોમાં એ ધર્મ શીઘ્રજ અગ્નિવત ફેલાઈ ગયો. લોકોને જે વાતની નકર હતી તે જુધે તેમને શીખતી. સમયની અનુકૂલતાજ બૌદ્ધ ધર્મ ફેલાવાનું પ્રયમ કારણ છે.

બૌદ્ધ ધર્મના પ્રચારની અનુકૂલતાનાં કારણો.

૨-બૌદ્ધ ધર્મનું ભારતવર્ષની પ્રકૃતિ અનુકૂલ થતું, અને સાથે સાથે તેનું અર્થત સુગ્રાધ અને સરલ હોતું એ તેના ફેલાવાનું બીજું કારણ હતું. આપણે વીશમી શતાબ્દીમાં રહેનારા આદે તે એ વાતની પ્રમાણ કરો અથવા નિન્દા, પરંતુ એમ બિવકુલ સદેહ નથી કે ભારતવાસિઓની પ્રકૃતિ સંસારને સદા દુઃખ અને હેય સમજાતી રહી છે. ભારતવાસિઓએ સંસારને કદી પોતાનો ઉદ્દેશ માન્યો નથી; તેઓ તેને હવ્ય અવસ્થાને પ્રાપ્ત થવાનું એક સાધન માત્ર સમજતા રહ્યા છે. તેથી તેઓ એ મત હતો કે જ્યાં સુધી બંધી શકે ત્યાં સુધી આ દુઃખમય સંસારમાંથી શીઘ્ર છુટકારો થવો જોઈએ. જુધ ધર્મ ભારતવાસિઓની પ્રકૃતિને સર્વથા અનુકૂલ હતો કેમકે તે સિંધાન્તનો પ્રગલ રીતે પ્રચાર કરતો હતો. એ ધર્મ સંસારને 'દુઃખ' અને 'મુખમુખ' સમાન જાણવતો, અને એનાથી સદા નૂત રહેવાનો ઉપદેશ કરતો હતો. જેમકે-ધમ્મપાદ નામક ગ્રન્થમાં લખે છે કે " સંસારને પાળીના પરપોણા સમાન અથવા મૃગઃ મુજાવવડ સમજો. જે એ રીતે સમજે છે તેની તરફ વધરાજ આંખ પણ કરી શકતો નથી. " " સંસાર અધકારમય છે. " એવા ધર્મને ભારતવાસિઓ જલદી પ્રકળ કરી લે તો તેમાં આશ્ચર્ય થું છે ? " પુનર્જન્મ અને કર્મસિંધાન્ત આદિ બીજા પણ એ ધર્મના દાર્શનિક સિંધાન્તો એવા હતા કે જેને ભારતવાસી પ્રાથમ પ્રયમથીજ માનતા આવ્યા હતા. બૌદ્ધોનાં આર મહા સત્યો-દુઃખ, દુઃખની ઉત્પત્તિ, દુઃખનો નાશ, દુઃખના નાશનો ઉપાય-મરિજના સિદ્ધાંત સાથે મળતાં છે. દુઃખનારાનો ઉપાય કયો છે ? એ વિષયમાં કંપિલ અને જુધનો જલુ મતભેદ છે, પરંતુ એજ મતભેદ બૌદ્ધધર્મ ફેલાવાવાનું મહા કારણ હતું. કંપિલ દાર્શનિક હતા, તત્ત્વવેત્તા હતા; તેથી એના સિંધાન્ત જ્ઞાન પ્રધાન છે. તે પ્રકૃતિના સ્વરૂપ જ્ઞાનથી મુક્તિ માને છે, કિન્તુ જુધનો ધર્મ સધારણુ લોકોનો ધર્મ છે, તેથી તે પ્રેમ, કરુણા, અને શીલ ઉપર અવરૂપિત છે. જ્યારે કંપિલના દર્શનને કોઈકજ લોકો સમજી શકતા, જ્યારે જુધના બતલિલા સરલ ધર્મ માર્ગને સમજીને સદેશો લોકો તેના અનુયાયી થઈ શકતા હતા, એ ઐતિહાસિક ઘટનાએ પુનઃ સંસારને :

* અપદાંતક માર્ગ આ છે- (૧) સમ્યક્ દૃષ્ટિ (૨) સમ્યક્ સંકલ્પ (૩) સમ્યક્ વાક્ય (૪) સમ્યક્ કર્મ (૫) સમ્યક્ જીવન. (૬) સમ્યક્ વ્યાયામ (૭) સમ્યક્ સ્મૃતિ અને (૮) સમ્યક્ સમ્પદિ.

x " જ્યાં વધારવાથી, હવ્ય કુલમાં પેદા થવાથી, અથવા જન્મ સરકારથી મનુષ્ય શ્રાદ્ધાણુ થતો નથી. જે સત્યાચારી અને સાચો છે તેજ સુખી, તેજ શ્રાદ્ધાણુ છે.

" જન્મથી અથવા અમુક માતાના પેટથી પેદા થવો છે એજ જાણીને કું કોઈને શ્રાદ્ધાણુ કહેતો નથી. " ધમ્મપાદ. (જુદકેત મુખ્ય ધર્મ પુસ્તક.)

+ જુધે પોતાના સંધમાં જાતિ બંધન સર્વથા તોડી નાખ્યું હતું. એનું સૌથી મોટું પ્રમાણુ એ છે કે એ સમયે જીવ્ય સમજવામાં આવનાર જાતિયોને પણ પોતાના સંધમાં લઈ લેતા હતા. (જૂલો, 'વિરમયા' માં સુનીતલું જ્ઞાન્તા). ઉપાની પણ જે બૌદ્ધોનો પૂજનીય વિદ્વાન ગણાય છે, તે નીચ ગણતરી જાતિનો હતો.

એકંદર દેખાડી આપું' કે વલજ્ઞાન (Philosophy) અને તેટલું જ્ઞાન મળે યાં, પણ તે ધર્મનું સ્થાન પૂર્ણ કરી શકતું નથી; સાધારણ લોકો માટે ધર્મની સદાએ આવશ્યકતા હોય છે. વર્તમાન સમયના કોમટે (Comte) અને કોટ્ટર કેરેસ (Dr. Carot's), કે જેમણે ધર્મની જગ્યા તત્વજ્ઞાનને આપવાને શિતોડ પ્રયત્ન કર્યો, તેઓ પણ એમાં ફલિત્ય થઈ શક્યા નહિ.

૩. બૌદ્ધધર્મ પાલી અર્થાત દેશભાષામાં હતો, એ પણ એના પ્રસારનું મોટું બારે કારણ હતું. જુદાના વિદેશી બ્રાહ્મણોની ભાષા સંસ્કૃત હતી, જેને સર્વ સાધારણ લોકો સમજી શકતા નહિ. તેમના સર્વ ધર્મ ગ્રંથો પણ એજ ભાષામાં હતા, કે જેને યોગ્ય વિદ્યાન લોકો સમજી શકતા હતા. પરંતુ બુદ્ધ પોતાના ધર્મ પ્રચાર માટે પાલી ભાષાનો આશ્રય લીધો કે જે તે વખતે સામાન્ય લોકોની બોલચાલની ભાષા હતી. દેશભાષામાં હોવાના કારણે એ ધર્મ સામાન્ય લોકોમાં અતિશીઘ્ર ફેલા ગયો.

૪. બૌદ્ધ ધર્મનું ઉત્પન્ન થવાનું મોટું કારણ જુદા પેલે જીવ્ય વ્યક્તિ હતો. તે સ્વયં મહાત્મા અને પવિત્ર આચાર સખનાર મનુષ્ય હતો. એની સાધારણ રહેણી કરણી, એનો સત્યાચાર, લોકો માટે એની અગ્રાધ કરુણા અને પ્રેમ, લોકોને પોતાપ્રતિ આકર્ષવાને ચુન્નકરૂં કામ કરતાં હતાં. બૌદ્ધ ધર્મ ફેલાવા માટે ને અન્ય કારણો પશુ ન મળ્યાં હોત તો જુદાની પોતાની મદતી વ્યક્તિજન તેના ફેલાવામાં પર્યાપ્ત કારણ હતું. બુદ્ધ એવા નિષ્કલંક ચરિત્રના ધણુજન એકા ધર્મ સુધારકો થયા છે. બુદ્ધના દાયમાં સંસારના દુઃખિત જનો માટે એક કરુણાનો પ્રવાહ હતો, જે લોકોને તેના દાસ બનાવી દેતો હતો; તર્કશાસ્ત્રમાં પ્રવીણ બ્રાહ્મણો તેની સામે શસ્ત્રાર્થ કરવા આવતા, પરંતુ તે શુદ્ધ ચરિત્ર મહાત્માના પ્રભાવ સામે તેમનું શિર નમી નહતું હતું. બુદ્ધ કોઇ મોટો વિદ્વાન નહોતો, તે કોઇ અતિ મોટો દાર્શનિક નહોતો; તો; પરંતુ જે તેની પાસે કોઇ બલ હતું કે જેથી તે લોકોને જીતતો હતો, તો તે ચરિત્રનું જ બલ હતું. બુદ્ધનો અસાધારણ ત્યાગ પણ લોકોના મોહનિધી. મનુષ્ય કામ કરતો હતો. ધર્મસુધારકોની સાંખી સુશીલતામાંથી એક એ સિવાય કોઇપણ ધર્મસુધારક ત્યાગમાં બુદ્ધની બરાબરી કરી શકે નહિ. રાજા પુત્ર જુદા જગાએ સત્યાસીના વેશમાં, હાથમાં કમવડુ લઇને પોતાના શિષ્યોસહિત લીખ માગવા; માટે ગુપ્તપણે કોઇ ગૃહદેશના દ્વાર ઉપર જઇ ઉભા રહેતા હશે. ત્યારે લોકોપર આશ્ચર્યજનક પ્રભાવ પડતો હશે. જે મનુષ્ય સંસારમાં ધણામાં ધણો વિષયત્રોમ પ્રાપ્ત કરી શકે છે, જે મનુષ્યને પરામત્તમ સર્વ સંસારી રિં સુધે ભોગવવાનું સામર્થ્ય આપું છે, તે મનુષ્યદ્વારા કહેવા, સાંસારિક મુષોને તુલ્ય અને હેય સમજાવવાના; અને તે માટે તેનાથી ન્હા રહેવાના, ઉપદેશમાં એક પ્રકારની શક્તિ આવી જાય છે, જે અન્યના ઉપદેશમાં આવતી નથી.

૫ બુદ્ધને, રાજપુત્ર હોવાના કારણથી, પોતાનો ધર્મ ફેલાવામાં એક બીજી રીત પણ મોટી સદાયતા મળી. રાજાઓમાં કોઇ ધર્મના ફેલાવાથી તે ધર્મને મોટી સદાયતા મળે છે. બુદ્ધનું રાજપુત્ર હોવું એ બૌદ્ધ ધર્મનું રાજાઓમાં ફેલાવાનું મોટું કારણ હતું. રાજાને ભણવામાં છે કે બુદ્ધના પિતા કુલેશ્વરને બૌદ્ધ ધર્મમાં વિશ્વાસ હોવાથી એ ધર્મનું મદદ કરું, નહતું, કિન્તુ એને બૌદ્ધ બનવાનું કારણ પ્રવૃત્તિ હતો. શુદ્ધાધન મહાપ્રભાવશાસ્ત્રી અને અતિશીઘ્ર રાજ હતો એ બૌદ્ધ બનવાથી જ બિન્ન બિન્ન રાજાઓ બૌદ્ધ બનવા સિવાય કરવા લાગ્યા અને એ પ્રકારે એણે એ ધર્મ ફેલાવાનો માર્ગ સુગમ કરી આપ્યો.

ઉપદેશાર્થ જગતમાં વિચરનારા સિદ્ધુઓ અને સિદ્ધુણીઓ.

૬. બૌદ્ધ ધર્મ ફેલાવાનું અન્તિમ પરંતુ સૌથી મોટું કારણ બૌદ્ધ બિહુકોનો સંઘ હતો. જે જુદાને એ ધર્મની લક્ષની લાગેલા અને પ્રોત્સાહન નિવૃત્ત પ્રચાર કરનારા બિહુકો ન મળ્યા હોત, તો એનો ધર્મ અર્થે દુનિયામાં ન ફેલાતો માત્ર બાર જ વર્ષના એક જુગમાં જ પડેલા રહેત. એ વાત નિવાન્ત સત્ય નથી. હસાઈ ધર્મનું જ્ઞાનસમયના દરમિયાન આપણી આંખો સામે ખડું છે. હસાઈ ધર્મના ફેલાવામાં, તેના

મિશનરીઓનો નિસ્સ્વાર્થ પ્રયત્ન સૌથી મોટું કારણ છે. દૂરદૂરનાં દેશોમાં બૌદ્ધધર્મના ફેલાવાનું કારણ પણ તેના બિશુઓનાં હતાં; બૌધિષ્ઠ્ય નીચે જ્ઞાનપ્રાપ્તિના દિવસથી તે મૃત્યુપર્યંત જુદા સ્વયં ધૂમને પોતાના ધર્મનો પ્રચાર કરતો રહ્યો. ધર્મપ્રચાર શરૂ કર્યા થયો છ માસ બાદ જુદા પોતાના ૬૦ સિંધ્યેને બેઠકા કરીને એ આદેશ કર્યો કે—“ હે બિશુકો ! તમે જાવો, અને લોકોની બહાઈ માટે, લોકોના કુશળ કલ્યાણ માટે જાવો. સંસાર પર કંટાળો કરો, અને દેવતા તથા મનુષ્યોની બહાઈ માટે ધર્મનો પ્રચાર કરો. તમારામાંથી કોઈ પણ બે જાણ એક રસ્તેથી જતા નહિ. હે બિશુકો ! ને આદિ, મધ્ય અને અંતમાં ઉત્તમ છે એવા ધર્મનો તમે પ્રચાર કરો. ”

તે બિશુકો ગયા અને તેમણે પોતાના આત્માર્થના આદેશાનુસાર સેંકડોની સંખ્યામાં લોકોને બૌદ્ધ ધર્મના અનુયાયી બનાવવાનું આરંભ કરી દીધું. જુદાના જીવન કાલમાં સેંકડો એવા બિશુકો હતા, કે જેના જીવનદેશ જુદા ધર્મનો પ્રચાર કરવાનો ન હતો. તેઓ આજ્ઞાકાણના ધર્મ પ્રચારકોની જેમ વૈતનિક ઉપદેશક નહોતા, પરંતુ તેમને પોતાના આત્માર્થમાં પૂર્ણ શ્રદ્ધા હતી, અને પોતાના ધર્મ માટે જીવંતો હોવા એ બિશુકોની રહેણી કરણી પણ બહુજ સારી હતી. આવશ્યકતાથી અધિક કોઈ પણ વસ્તુ રાખવાની તેમને આજ્ઞા નહોતી. બિશુ માગીને તેઓ પેટ ભરતા. જુદાને એવાજ આદેશ હતો. જુદા વારંવાર તેમને લોકોની દુઃખિતાવસ્થા દેખાડીને શાન્તિકારી બૌદ્ધધર્મ ફેલાવવા માટે તેમને મોત્સાદિત કર્યા કરતો. બિશુકો માટે તેનાં અંતિમ વચન પણ આજ્ઞા હતાં, કે—“ બિશુકો ! ને સત્યતાઓ મને જાણી હતી, તે મેં તમને બતાવી દીધી છે. તમે એ સ્વયં સમજો, તેપર આશ્રય કરો, તેપર વિચાર કરો, અને એને દૂર દેશોમાં ફેલાવો. ” જુદાના એ સંખ્યા વિદેશીઓના કહ્યુંમાં પડોંચ્યા નહોતા; પણ તેના મૃત્યુ પશ્ચાત્ તેની આજ્ઞાનુસાર તેના શિષ્યોએ “ સંસાર અને લોકોના કષ્ટાર્થે ” બૌદ્ધ ધર્મના સંદેશો દૂરદૂર દેશોમાં રહેનારા લોકોના ઈર્ષુવિવર મુખી પડોંચાડ્યા. જુદા પશ્ચાત્ જોઈને બૌદ્ધ રાજ યથા તેઓ વિદેશમાં ઉપદેશકો મોકલવાનું સ્વકર્તવ્ય સમજી મોકલતા રહ્યા પ્રસિદ્ધ બૌદ્ધ રાજ મિથિલમાં અશોકે પોતાના પુત્ર મહેન્દ્ર અને પુત્રી સંઘમિત્રાને ધર્મ પ્રચાર માટે વિદેશ મોકલીને સદાને માટે સ્વાર્થ ત્યાગનું એક ઉચ્ચત્ત્વ દર્શાવત રજાપિત કરી આપ્યું. એ એવી રીતેજ જુદા અને પોતાના ધર્મ પર શ્રદ્ધા રાખનારા, નિસ્સ્વાર્થ, પરિશ્રમી, અધ્યવસાયી, અને ત્યાગી ધર્મ પ્રચારક બિશુકોના પ્રયત્નોનું ફલ હતું કે મોટા સેનામાં અર્ધો સંસાર બૌદ્ધ ધર્મના અનુયાયી બની ગયો.

સત્યજીત

(એક ' એરીઝનલ ' વાર્તા-નવલેથી અનુસંધાન.)

લખનાર-મવાસી.

પ્રકરણ ૧૧ મું.

આયનાનો આત્મધાત !

“ એક સહીય નામનો બાલક હતો. તે પોતાની સ્ત્રી રાહુમુખી પ્રતિ આત્મિક વાતો હતો. રાહુમુખી પોતાના સાસરાના સમક્ષે સાથે હમેશા કંકાસ કરતી હતી તો પણ પ્રેમજન્ય રાહીય પોતાની સ્ત્રીને એક સમય કહેતો નહોતો. એક દીવસે ધરમાં ચાલતા નિત્ય કલહથી, રાહીય કંઈક ગયો અને તેથી પોતાનું કુટુંબ છોડી રાહુમુખી સાથે દુર દેસ નવા નીકળ્યા. એકા અરણ્યમાં તેઓ આવી પહોંચ્યા. આ વખતે રાહુ મુખીએ રાહીયને કહ્યું કે મને ત્યાં બહુ લાગી છે મારે મને મને ત્યાંથી જળ આણી આપો. રાહીય જળ લેવા ગયો. ત્યારે એ જળ લઈને જાણે ક્યો ત્યારે એણે રાહુમુખીને મગજ પામેલી જોઈ. અનાથ રનેહને લીધે એ રોષ કરવા લાગ્યો. એટલામાં આકાશવાણી થઈ કે હે બ્રહ્માજી ! ને હું તારું અર્ધું અભુજ તારી સ્ત્રીને આપશે તો તારી સ્ત્રી જીવતી થશે. રાહીયે પુરાણી રાહુમુખીને મોતાવું અર્ધું અભુજ આપ્યું અને તેથી તે સ્ત્રી જીવતી થઈ. કુળકુળાદિ ખાઈ, પાણી પી તેઓ અગાડી ચાલવાં લાગ્યાં અને થોડા વખતમાં એક ગામની ધર્મશાળા આવળ આવી પહોંચ્યાં. રાહીયે કહ્યું કે મિત્રે ! હું ગામમાંથી ખાવાનું લઈ આવું ત્યાં સુધી તું અર્ધજીવ બેસને. આ પ્રમાણે કહી રાહીય ગામમાં ગયો અને રાહુમુખી આમ તેમ ફરવા નીકળી. એટલામાં તે સ્ત્રીએ એક પંચને મધુર સ્વરે લલકારતો સાંભળ્યો. પવનની ક્લેદીથી જેમ તણખડું અસ્થિરતા પામે તેમ રાહુમુખીનું અંતઃકરણ તે મધુર સ્વરથી ડોલાયમાન થયું. રાહુમુખી પંચને મળ અને કહ્યું કે મિત્રમ ! ને તમે મારી સાથે રનેહ ન બાંધો તો હું આપણા કરીશ, અને, સ્ત્રી હતાવું ખાપ વમને લાગશે. તે પંચ બોલ્યો કે તું મારા રનેહ મેળવી શો લાભ પામશે ? હું વહન વ્યાધિથી પીડાયેલો છું. તે સ્ત્રીએ જવાબ આપ્યો કે બજવાન ! હું ત્યાં સુધી છડું ત્યાં સુધી મેં આ કાયા આપને અર્પણ કરી છે મારે અપ્પ મારી સાથે ચાલો. તે પંચ કૃત્ત્વ ગયો અને રાહુમુખી સાથે ચાલવા લાગ્યો. પેલા રાહીય આવી પહોંચ્યો. રાહુમુખીએ તે પંચ જૂથો હોવાથી તેમને શેકું ખાવાનું આપવા રાહીયને આગ્રહ કર્યો ભોળો રાહીય કંઈ સમજ્યો નહિ. એણે તે પંચને ખાવાનું આપ્યું ત્યાર પછી તે બ્રાહ્મણી બોલી કે હે પતિ ! આપ ત્યારે મને ખૂણને જહાર નવો છે ત્યારે મારા સાથી તરીકે મારી સાથે કોઈ હોવું નથી, મારે ને આપણે આ ગરીબ પંચને સાથે રાખીશું તો કીકું પડશે. રાહીયે કહ્યું કે એ ચાલવાને અશક્તિવાન છે; તેથી એમને આપણે સાથે શી નીતે:લઈ નઈ રાખાશું ? તે અર્થજાએ ઉત્તર દીધો કે હું એમને પેડીમાં મૂકી, તે પેડી માથે લઈ આવી રાહીય. રાહીયને રાહુમુખી મોટા ભેદ પ્રેમ હોનો; તેથી પોતાની મરજી ન હોવા છતાં એણે તેમ કરવા રાહુમુખીને રજા આપી. બીજો દીવસે તેઓ એક ફાસ નમ્મદીક આવી પહોંચ્યાં. જેવો રાહીય ફાસ પર વિશ્રાંતિ લેવા બેઠો કે રાહુમુખીએ એક ધડકો મારી તે બ્રાહ્મણને કુવામાં નાખી દીધો ત્યારે પછી રાહુમુખી તે પંચને સાથે લઈને બીજા કોઈ ગામે ચાલી ગઈ. ત્યાંના રસોયો ને સોને પેડી સાથે જોઈ તેથી સડ પડવાથી તેઓ તે સોને ત્યાંના રાજા કને લઈ ગયા. રાજા સમક્ષ પેડી ઉપાડવામાં આવી અને તેમાંથી પેડો પંચ બહાર નીકળ્યો. રાજાએ આ સર્વઈ જાણું પૂછ્યું ત્યારે રાજાં રાજાં રાહુમુખીએ જવાબ દીધો કે, હે નૃપતિ ! મારો પતિ વ્યાધિગ્રસ્ત હોવાથી તેમને એના સમાજો બહુ કૃત્ત્વ દેતા હતા. આથી હું તેમને પેડીમાં ફાલોને આ-ગામમાં લઈ આવી. તે

સીનો પોતાના પતિ પ્રતિ આવે. અગાધ પ્રેમ જોઈ રાત્રી પૂરી થશે અને રાત્રીપૂર્ણીને એ ગામોની ઉપજ આપી અને તેમને ત્યાં રહેવા આજ્ઞા કરી.

“ નરીય જોયે કોઈ સાધુએ પેલા રાત્રીને કુવાની બહાર કાઢ્યો. તે વાકાણુ રખડો. રખડો પેલાજ ગામમાં આવી પહોંચે. રાત્રીપૂર્ણીએ પોતાના પતિને જોયો. એ રાત્રીને ગઈ અને કહ્યું કે મહારા પતિનો બેરી આ ગામમાં આવ્યો છે. રાત્રીએ તે માણસને વધ કરવા પોતાના માણસને હુકમ કર્યો. રાત્રીએ રાત્રીને “વિનતિપૂર્વક કહ્યું કે હે દેવ ! એ સીએ મારું કંઈ લીધું છે; આપ ધર્મવત્સલ છે તો મહારા ને એણે લીધું છે તે એની કનેથી પાછું ચૂપાવો. તે સી બોલી કે મેં કંઈ લીધું નથી. રાત્રીએ કહ્યું કે—હે સી ! મેં મહારા અર્ધ છવન તને આપ્યું છે તે તું મને પાછું આપ. રાત્રીપૂર્ણીએ અર્ધ છવન પાછું આપ્યું અને તરત મરી ગઈ. રાત્રી વિસ્મય પામ્યો, પણ તે વિસ્મયતાને રાત્રીએ ખરી જતાં કહીને મહારા લીધી.

“ જોણે, હવે હે સી વર્ગના વર્ગીય ! દુનિયામાં સીએ પુરોના પ્રેમની કેટલી દરકાર રાખે છે ?

“ હે અંદ્રપૂર્ણી આવના ! આથીંદુ એમ કહેવા નથી મંગિને કે બધીજ સીએ રાત્રીપૂર્ણીને બેરકાર હોય છે, તેમજ એમ પણ કોઈ રીતે સિદ્ધ થવું નથી કે બધા પુરોના ઇત્કાના નેવા હોય છે. એક નતિમાં એકાદ મનુષ્ય અંગાર રૂપ નીકળે તેથી આખી નતિને નિંદવી એ અયોગ્ય છે. માત્ર સીતાજીવું નામ આખો સી નતિને અવકાર રૂપ છે અને શ્રી રામજી નામ આખા પુરુષ વર્ગને રોખા રૂપ છે. એક સી દુનિયામાં ફેરી હોઈ રાત્રી છે તેવું દિવસના સીતાજીએ આપણને કરાવ્યું છે અને એક પુરુષ ફેરા હોઈ રાત્રી છે તેના ખ્યાલ શ્રીરામે આપણને આપ્યો છે. આ કાળને લીધેજ આખા આર્થ-દેશના સી-પુરોના સીતા-રામજી ગાન ગાયા કરે છે કે જેથી સીઓમાં સીતાજીના નેવા શુભો આવે અને પુરોનામાં શ્રીરામના નેવા શુભો આવે. આવના ! તમને નેટલું તમારી નતિને માટે માન છે તેના કરનાં વધારે માન મને છે. ”

“ ત્યારે આપ એક સી પ્રતિ આટલા કહ્યું હૃદયના કાં યાઓ છે ? ” આવનાએ કરમીને પૂછ્યું.

“ હું, તમને તેવું કાલુ કહું છું. એક રાત્રી પોતાની પ્રતિ તરફ સ્નેહની લાગણીથી વર્તવાના સ્વભાવવાળો હોય છે તો એ પોતાની પ્રતિ તરફ નેટલો સ્નેહ દર્શાવે છે તેટલો સ્નેહ અન્ય પ્રતિ તરફ દર્શાવી શકતો નથી. આજ પ્રમાણે તમે ને સ્નેહ છજો છે તે હું તમારા પ્રતિ દર્શાવી શકતો નથી. ત્યાં આવા સ્નેહની ન્યૂનતા હોય છે ત્યાં કંઈક કહ્યુંતા માલમ પડતી સંભવે છે. ”

“ શું ત્યારે હજી પણ આપ આપનો નિયમ બદલવા માંગતા નથી ? ”

“ નહિ. ”

“ નકી ? ”

“ હા. ”

“ બહે, જેવી આપની મરજી. ધણી કોઈ ધણી નથી. ” આમ કહી આવના પુરોનાપરથી દડી ગઈ અને પાસેના પવનપર ચા...છ...ગ...અંદ્ર વાળો પાછળ અર્થવ થઈ ગયો.

સત્યજીત પાસેના બોરડામાં ગયો. રાત્રી સમુદ્રમાં પવન આવવાથી નેટલા તરંગો ઉભા થાય તેટલા તરંગો એના મનમાં આવવા લાગ્યા. દેવો એવી વચલી ખારી ઉપાવી એ વિચાર-સાગરમાં વિચારરૂપ નિદ્રા લેવા નમીનપર સેતો.

પણ ચાર કલાક પછી એના મુખપર અનેક તરેહના બાવનુચક દેખાવો નજારવા લાગ્યા. ધણી કાં એનો મહેરો ફીકા પડી જતો, અને ધણીકાં લાલ થઈ જતો અને ધણીકાં રૂપામ થઈ જતો. કેટલી-

રસ્તામાં રહેજેદહાન આવત હતી. પછીઓ ફરી છવાયો અવાજ ક્યાં કરતો હતા. એવામાં નશીબ ભેગો અબકરી નીમકના ઘર આગળથી પોતાના વિચારની ધુનમાં માલ્યો જતો જણાયો.

“કેણ અબકરી ! અહો ! ત્તર અહીં પધારીને. હું આપની રાહ જોતો હતો.” નીમકે પ્રદેશ માળની બારીમાંથી હસ્તેયુગે ઉપલાં વચ્ચે કહ્યાં.

“રહારી રાહ જોવાનું શું પ્રયત્ન હતું ?” અબકરીએ ચમકીને પૂછ્યું.

“અને ! જુઓની આપણી ખીણમાં હાલ ઘણું અવનવા બનાવો બને છે. આવી સ્થિતિમાં આપણે શું રસ્તો લેવો એ વિષે હું વિચાર કરતો હતો. આપ હો તો આવી બાબતનો નિર્ણય કંઈ થઈ નય એ વિચારથી હું આપની રાહ જોતો હતો. એટલામાં આપનાં દરન વચાં. નિરસાય, આપનું આશ્ચર્ય તો બહુ લાંબુ છે !”

“એ બાબતનો વિચાર પછીથી થયો હાલ શી ક્ષણ છે ? રહારે વેળાસર ઘર જતું જોઈએ. ત્યાં રહારો પુત્ર રહારે મટે ખેડી થતો હતો.”

“બહારા સરદાર ! શું અહીં મારે ઘર આવતાં આપને બધ લાગે છે કે આપ આમ અર્ધ પગમાં બહાર કાઢો છો ?”

“નહિ. નહિ. એમ તે હોય ? તારે ત્યાં આવવાનો બધ શો ?”

“ત્યારે અબો, તમારે બહુ વાર ખેડી થવું પડ્યો નહિ.” એમ કહી નીમકે નીચે હતી બારણું ઉપાડી અબકરીનો સંકાર કર્યો અને હાથ ઝાલી ઉપર લઈ ગયો. પહારના બોરડામાં બેસવાને બદલે તેઓ અંદરના બોરડામાં ગયા અને ધડ ફડને વચકું બારણું નીચે પડ્યું. તે અવાજે અબકરીના હૃદય અને બોરડાનું વક્તાવાણ ફેરવી નાંખ્યું અને બોરડો જાણે ખાવા ધોતો હોય એમ જણાવા લાગ્યો.

બોરડામાં વચ્ચે એક ન્હાનું ટેબલ પડેલું હતું. તેના પર બે ન્હાની શીશીઓ પડેલી હતી. ટેબલની આગળ પાછળ ચાર ખુસીઓ મૂકેલી હતી. આ સર્વ જોઈ અબકરી અસ્થાય વિચારોના બળથી લ્પિતો ત્યાં જ રી ગયો.

એટલામાં નીમક, પ્રમોદ અને સુફેનશ ખુસી તરવાર હાથમાં રાખી આવ્યા અને અબકરીને એક ખુસી પર બેસી જવા દુકમ કીધો.

“મિત્ર નીમક ! આ હું શું લેકું છું ?” અબકરીએ આંખ ફેરવીને પૂછ્યું.

“તમારા કર્મનું ફળ !” નીમકે વટે જેટ જવાબ કીધો.

“અબકરી ! હવે ત્તર પછુ તમે બોલવાલ કરીશો તો આજ દાણે તમારું મણું તમારા ધાંધી નહીં કંવામાં આવશે. આ ખુસી પર મૂકા મૂકા બેસી નહો.” સુફેનશએ કહ્યું.

શું તમે મને મારી નાંખવા અહીં બોલાવ્યો છે ?” અબકરીએ સરસામાં ને સરસામાં ખુસીપાં બેસતાં પૂછ્યું.

“તે પછીથી જાણો; પણ અમે પૂછીએ તેનો જવાબ આપો. સત્યજીવને કોણે મારી નાંખ્યા ?”

“એ તો ખાલી ગપ છે. શું તમે એજ ગપથી ઉક્તિગ્રહ ગયા છો ? એ ગપ તો સત્યનો તરફથી ઉગવવામાં આવે છે. આથી, હવે મને જવાબ દો, તમારા મનમાં કે કંઈ અનિયત કામ હતું.” કહી એમ અબકરી ઉભો થયો.

૧

“અબકરી ! તમારી તત્ત્વા પર બેસી નહો. તમારે એ તત્ત્વા પરથી ઉઠવાનું નથી. હાલ ત્યારે તું ક્યાં છે ?”

“એ કાલ-સુવનમાં હતો.”

સુદૈનવચ્ચે બહાર જઈ કાચ-બુવનમાં સત્યછત્તુ છે કે નહિ તેની ખબર કાઢવા એક માણસને મોકલ્યો. થોડા વખતમાં સમાચાર મળ્યા કે કાચ-બુવનમાં દોષ નથી.

“અમરી તમે ભૂલું બોલી અને બતાવો છે. સાચું હોય તે કહી દો છો કે નહિ. સ્ટેન પણ સંશય રહે એવું બોલશે તો આ તરતાર દમભૂંગ તમણે માથાપર પડશે.” સુદૈનવચ્ચે ગુરસાથી કહ્યું.

“સુદૈનવા ! સ્ટેન થોભો. આજ કહેવું સાંભળ્યો, સત્યછત્તને કાચ-બુવનની નીચેના કોંવરામાં સંતાડવામાં આવ્યા છે. મ્હારે ઘેર જવાનો વખત થવા આવ્યો છે; માટે દલે અને રત્ન આપો. અમર-શીમે કરમરીને કહ્યું.

“તમારે એમને સંતાડવાની શી જરૂર હતી ? ત્યાંથી તમારી સત્તા સત્યછત્તને જાણવામાં આવી છે ત્યારથી તમારી આંખ સત્યછત્તપર છે. આજે તમે એમને સંતાડવા કાઢો તમે એમને મારી નાંખવા તાપર યશો એમાં શો સંદેહ ? મઠિ દે સરદાર ! આપના મનમાં બરાઈ રહેલા વેરથી મુક્ત થવા આ શીશીમાંની દવા પી લેજો. વેરથી બચી રહેલા તમારા છત્તને એથી સાંતિ થશે.” એમ કહી સુદૈનવચ્ચે ટેમવ પુરની એક શીશી અમરની નજીક ખસેડી.

“એ શીશીમાં હેર દશે તો ?” અમરનીએ પૂછ્યું.

“હેર દશે તો તમે આ જાતમાંથી મુક્તિ મેળવશો અને કુમ્ભલ દશે તો તમારી કાષા અમર થશે; મઠિ દલે એ દવા પીવા તમે વિજય ન કરો.” નીમકે ખુલસો કર્યો.

અમરનીએ નીમકને પોતાની છાંદશી બચાવવા ધણી કાલાવાલા કર્યો; અને પ્રકારની લાકડે આપી તે છતાં કેમયું દૃઢ પીનન્યું નહિ. સત્યછત્તપર વઘણિ રાખતાર કાઢ પણ મનુષ્ય ખીણમાં દશા ન રહે એવા તેમણે નિયમ હતો. તેમણે તેથી અમરનીની જાણ દવા આપી નહિ.

“શું મારી છાંદશી બચાવવાને કાઢ પણ ઉપાય નથી ?” અમરનીએ ફેટલી વાર વિચાર કરીને પૂછ્યું.

“છ ના આપ વિચારવાને ફેટલીવાર કહેવું પડે ?”

આ જવાબથી નિરાસ થઈ અમરની શીશીમાંની દવા પી ગયો અને.....

અમરનીના કહેવા પ્રમાણે સત્યછત્તને કાચ-બુવનના કોંવરા નીચે સંતાડવામાં આવ્યા હતા. એ વાત જો ખરી હોય તો એની છાંદશી ધાસ્તીમાં દોષ રાકે નહિ; પણ જો અમરનીના મરણ સમાચાર ખીણમાં મંચરે તો અમરનીના સાથીઓ કાચ કાપના આવેશમાં સત્યછત્તને પ્રમુખ છે. આથી બનતી તરતજ સત્યછત્તને ન્યાં હોય ત્યાંથી ચોથી કાઢવા સુદૈનવચ્ચે નિમય કર્યો અને નીમક અને પ્રમેદે તેમાં અનુમતિ આપી. તેઓ પહેલા કાચ-બુવન તરફ ગયા. નીમક અને સુદૈનવા છે અંદરના જોરશમાં ગયા. વચલા જોરશમાં આવતાવતું યજ પતંગપર પડી રહ્યું હતું પણ તે જોવાની તેઓએ દારૂ દુરાખી નહિ. જોરશમાં બેસાડેલી માટીઓ તેઓએ ઉમેલી નાંખી. પહેલાં કેમયે જોરશ ઉપાડ્યું હોય એમ પાણીપરની પૂળવાળી જમ્યાપર પડેલાં પતંગોની જાણ હતી. આર પાણીમાં અંદરની માણુમાં ખસેડી દેવામાં આવ્યાં. અંદરથી એક લોહાનું કડું પાણીમાં નરેડું હતું અને તેની સાથે એક નડું તોરડું ખાવેડું હતું અને તે છેક નીચે પહોંચતું જાણતું હતું. જોકે ઉપરથી પ્રકાશ સ્ટેન થતું નીચે જતા નહેતો તે છતાં કોંવરામાં અજાણ્યું હતું. નીમક ઉપર રસો અને સુદૈનવા તોરડું કાઢી નીચે ઉતરી પાડ્યો.

સુદૈનવા અંધમ બાંધાનો માણસ હતો. એના માંથાના વાગ મોટી વધને લીધે સુદૈન થઈ ગયા હતા તે છતાં એવું બગ થયું નહેતું. ત્યારે એ જાણેશમાં હોય ત્યારે એ દમેરડા વિગત લખતો અને ત્યાંથી એ આવેશનું કારણ સમે નહિ ત્યાં સુધી એ કહી નહા થશે નહિ એ માન કરવાનું પૂરામાં આવ્યું તે કાળપણ નવના લેખને પૂરા કરવું એ તેનો સિદ્ધાંત હતો. ફુનોશમાં બધું થઈ છે એની એ

જનર નહોતી. કાળી કોઠાની રાત્રી જેવું અંધારું હોય તો પણ એ પ્રાણીઓમાં ત્યાં જીવો નહિ. બેના વિચારવાનું મિત્રો એને ઉદ્ધવ કરેલા તેના લગ્નગાથાં એ તેમને બાથવા કરેલો આથી ભોંયરાના છે નીચેના બાજમાં એકલા પગ મૂકતાં એ બીજા દરિદ્ર એવું નિયતો ચોરડાની બારીક તપાસ કરવા મીઠી.

(અપૂર્ણ)

પ્રાચીન્ય (વિજ્ઞાન) ની નવીન શોધો તથા વિચારો (સરિક.)

લાઠકાનો વ્હોર કે ખાંડ?—મી. જી. ખામરને “રોષલ સોસાયટી ઓફ આર્ટ્સ” સમક્ષ દાવમાં એક રાસાયણિક નિર્મણ દર્શાવ્યો હતો. તેમાં તે કહે છે કે, કાળમાં મિટલ તરફ કુસ્તી રીતે તો નથી; પરંતુ તેને શરમી આપીને માળીને શુદ્ધ કરવાની ભૂમિ પર ચલાવવામાં આવે અને વાતાવરણના અચુક બાર હેઠળ તેમાં જાતી રીતે અંધારું એસીડ મેળવવામાં આવે તો તેથી વ્હોરનાં તરવોમાં ધણું વિચિત્ર પરિવર્તન થાય છે—અરે! કીમીયા જેવો બનાવ બને છે! જેટલો જુઓ હોય તેવો પા ભાગ ખાંડ બની જાય છે! જેટલો હલ તે બા ભાગ ખાંડના જુઝાથી કેમ છુટો પડી શકે એવો એટલીજ પીડા રહે છે. આ મિટલ જુઝા માણસોને નહિ તો ઠોરોને ખાવા લાગે તો જરૂર બને છે. એળ, એળ વગેરે ખવડાવવાને ખાંડે મળેથી વ્હોર પશુઓને ખવડાવી જોતાં તેમની તબીબતામાં ધણો સુધારો તથા માંસમાં શક્તિ થઈ છે. કાલકાની ખાંડના ઘોડાઓને તે ખવડાવવાનું તો ચાલુ થઈ ચુક્યું છે. રાસાયણિક મેળવણીવાળી કાળી ખાંડ ધૂળ, રજાર વગેરે ચીજો બનાવવામાં પણ કામ આવી શકે છે.

માપ તથા વજનનાં સાધનોને સરખાં રાખવાની વિચિત્ર શક્તિ અને ક્રિયા—ચાલુ વપરાસ દરમ્યાન અચુક માપ અથવા વજનનું ઘેરણું વધેલું ન થાય તેની સંભાળ રાખવી એ પણ સરકારની એક નિર્ણય બેખમતારી નથી. સ્વાભાવિક રીતે તેમાં લેણાના બહેનના બે વહાને શીષે વધેલું થાયજ. સરકારે કાબજા કરીકે, આટલી લંબાઈને એક વાર દર્શાવ્યો; પરંતુ તે લંબાઈ કેવી રીતે બજારી રાખવી? એ પ્રશ્નને વાર દેલો એથી મુશ્કેલીના અંત આવેલો નથી, કેમકે પ્રશ્નની લંબાઈની વધેલું થતી કેમ અટકાવાય? હજેવડમાં પુટ એ મુખ્ય માપ છે, અને તેનો મૂક અર્થ પણ થાય છે. રાખને પણ તે પુટનું માપ મળ્યું. પણ નવા રાખ આવે તેવો પણ નાનોમોટો હોય તેમજ ચાલુ રાખને પણ પણ દર વર્ષે આગિને લઈને નાનો મોટો થાય! માપની અચ્ચરથા ન થાય તે સ્પષ્ટ, અમેજ સરકારે આજથી ૧૦ વર્ષની વાત ઉપર એક મુકિત કરી હતી આમની સમગ્રી કચેરી કેમ આજના દીવાલમાં એક બોક્સ પાડવામાં આવ્યું તેમાં નમુના તરીકે એક ચાંડ તથા એક સ્તંભ એમ બે ચીજો મુકવામાં આવી છે. સમગ્ર અમેજ રાખમાં રાખનાં માપો તથા તેઓનાં કાટલાંઓના એ બોક્સમાં બેઠેલા દૈનિક ચાંડ તથા પાંચેડ રાખલાણી છે! તે “સ્ટાન્ડ” માપ તથા વજનો છે. બધા ખોટા પણ આજ ખરા, તેજ સ્વર્ગ પ્રમાણ, અને ધોષ જેવા અચુક (infallible) છે. પણ સાયેંટીસ્ટોને દલબે નિર્ભર નથી; કાલે કે એ ભે ચીજો પણ અતે પ્રમાણમાં, પરમાણુઓની બનેલી છે, અને

પ્રકૃતિ નાશવંત છે, તેના પર ગરમી વર્ષોની ખાસ અસર થાય છે. તેથી તે પોતે - ખંચ - માંચ તેમજ વજનમાં વધવટ યવતો બારીક બપ રહે છે ! ગરમીનો શ્રેય ચીજને પુષ્ટિવાનો તથા મોટી કરવાનો છે તેથી વારને પણ ગરમી સાથે તે તે બેડું ગુડું એમને એમજ નોંધે છે. જેટલું બધું વધુ થયે ત્યજ અને ૦૦૦૧ જેટલું થંડીથી તે મટી પથ જાય ! અને માણસોના માંખેમાં તેથી થોડા આખા ઈચનો ફેર આવી જાય ! આવે અન્યથા ન થાય અને તેમની તમીષને ન બગે તે સાર જે ચોરડાની દિવાલમાં થીમાન થાઈ તથા થીમાન રતમ પધાર્યા છે ત્યાં થયુંજ નાંજુક થતો હવા-ગરમ કે ઠંડી ન થાય તે સાર ગોઠવી દેવામાં આવ્યાં છે. જ્ય પથ ત્યાં ગરમી વધે તો થંડીમાંથી ચેતવણી તરોકે એક દીવો સગમી ઉઠે છે અને તે થતો એવાં નાંજુક તથા ખજરદાર છે કે એક માણસ પણ તે ચોરડામાં દાખલ થાય છે તો તેની ગરમીની અસર પણ અમુક થંડી પર થાય છે અને તરત દીવો ઝગમગી ઉઠે છે ! એકના એક રાજકુંવર કરતાં પણ આ થાઈ તથા રતમદેરની વધારે રક્ષા-સેવા કરવા છતાં પણ તેનાં માંખ વજનમાં થયે વર્ષે તેમાં કિંચિત્ પણ વધવટ યવતો બપ રહે છે તેથી દર થોડે વરસે પછી સંભાળથી તેને ઈચછાને આમની સમામાં જે બીજાં વાર તથા રતમ છે તેની સાથે તે સરખાવી જોવામાં આવે છે ! દર દસ વરસે આમની સમાના અગુક અમલદારોનું ડેપુટેશન આવે થાઈ તથા રતમ પાસે જઈને, બીજાં થાઈ તથા રતમને તેની સાથે સરખાવીને, તે જાજ ખર્ચાં માનીને બીજા બધામાં જે વધવટ થઇ દોષ તે પાંસરી કરે છે. આવી સૂક્ષ્મતાથીજ સુરો પના સાથે-દીરો મનુષ્ય માનવી શુદ્ધિના આલક મદો (Guiding stars) થઇ પધાર્યાં છે એમ કાણ નો કહેશે ?

અમેરીકાનાં પિદ્ધાન એકુતો !—અહીંના ત્રિયાસ ચીધર દામ એકુતો સાથેની અને રીકન એકુતોની વ્રતના તે ધ્રુવ સાથે માહત્તની સરખામણી કરવા જેવુંજ છે. રસાયણવિદ્યા તથા યત્રોના લાભ તેઓ સેતા હોવાથી, જમીન તેમને કાયાં સોના જેવી થઇ પડી છે. ધન તથા બીજા લાભોએ તેમને વિશેષ સદાવતા કરી છે. માત્ર એ એકરના જમીનના દુકમ ઉપર યુનાયટેડ સ્ટેટસના પશ્ચિમ ભાગમાં આવેલા કંસિડેરેડના એક એકુત બેજમીન આવેને ર. ૧૫૦૦ થી ર. ૨૫૦૦ સુધીની કીમતનાં ખરાડા નીપજ્યા છે. આઠી જમીનમાંથી વધારે પાક નીપજવાની વિધાને “ ક્રાઉન્ડ-સીક કલ્ચર ” કહે છે. જમીન વધુ દોષ તેના પ્રમાણમાં વધુ પાક પેદા કરેલાં એ તેના માણસોની રમત છે પણ જેટલી ને તેટલી જમીનમાંથી જમણું નમણું પેદા કરું, તેને વધારે ફલદુપ કરવી એમાંજ ખરી ખુની છે. એક એકરમાં સાથી વધુ કીમતનો માત્ર નીપજવનારને સરકારનું એતીવાડીખાતું ખાસ ઉત્તેજન પણ આપે છે અને એ ઉત્તેજનનું સ્વરૂપ ખાસ જણવા જેવું છે. ઉત્તેજન પાત્ર એવા એકુતના એક પુત્રને એતીની કંસિડેરેડમાં બજાવાં માટે રકોસશીપ (સિમ્પરશીપ) આપવામાં આવે છે ! એતીવાડી ખાતાના એજન્ટ જણાવે છે કે એ જલ્દમાં એકુતો અમુક અમુક ઈચાઈ તથા દવામાં કષ જાનના પાક સાથી સરસ થાય તેના દાલમાં અખતરા કરે છે. આ પ્રમાણે પરીક્ષા કરીને, ખાતરસંદિત વાવેતર કરવાથી એક એકુત ૧૦ એકરમાંથી ૧૧૦ પાઉન્ડના કાંસ ઉત્પન્ન કરી શકે છે ! આ રેસના એકુતોના પ્રમાણમાં નો, અમેરીકાના એકુતો એકુતો નથી પણ જમીનદાર છે ! તેઓ એકુતો નથી પણ સાથે-દીરો છે ! અહીંના બીજાં એકુતોના પુત્રમાં જોડાના અને એકરમાં સુપરસ, સાંસ

છે ત્યારે અમેરીકન ખેડૂનો વલુદિકરી સંદેહન મોટરો, દોડાવે છે, સાંચાઓ ચઢાવે છે અને બંગલામાં રહે છે. એમ સંત નિંદાસિંઘની અમેરીકન પત્ની મીસીસ કેથેરીન નિંદાસિંઘ પોતાના એક લેખમાં કહે છે. ખેતીથીજ અમેરીકન દેશ ધનવાન બન્યો છે, અને આ દેશની પરમવચચકના પશુ તેમ છે.

સીનામેટોઆઈ કે કામધેનુ?—સીનામેટોઆઈ અત્યારસુધી નાટકની પેઠે અથવા મુગ્ધ નાટક પેઠે માત્ર આનંદ આપનારાજ ગણાતા હતા. તેનો વ્યાપાર ઉડ્યો છે. એટલુંજ નહીં પરંતુ અન્ય વ્યાપારમાં પણ તે હવે બહુ ઉપયોગી થઈ પડ્યા છે. વિદ્યાર્થીઓને ઇતિહાસ ભૂગોળ, પુસ્તકોના ફોટો, પૃષ્ઠોથી નહીં પરંતુ પ્રત્યક્ષ જ્ઞાન આપવાનેજ તે હવે કામ આવતા નથી. વેપારીઓને પણ પોતાની જાહેરખબર, પોતાના એજન્ટ તથા ફોક્સમેન તરીકે પણ તે કામ આવે છે. ખાસ કરીને યંત્ર બનાવનારાઓને તો તે આશીર્વાદ રૂપ થઈ પડ્યા છે, યંત્રો ચઢાવી બતાવો માટે આઈફોને ત્યાં પ્રથમ તે લઈ જવા પડ્યાં અને સતોષ પડે, તોજ-વેચાણ થયું, નહીં તો લાવલેઈન્ગ કરવાનું તુર વેપારીને ચિર પડ્યું. વળી સંચિત 'ફેટલગથી' પણ આઈફોને સંતોષ પડે તો નહીં કેમકે તેથી યંત્રની યોગ્યતાનો ખરોખર ખ્યાલ આવી શકતો નહીં. હવે તો ખરેખર કામ કરનાં યંત્રોના ચિત્રની શીઘ્ર ખાડીને, આઈફોને તે ફિલ્મજે લઈ જેડતે તંબૂતીપર રજુ કરવામાં આવે છે! એંજનીયરીંગ પેઠીઓ ઉપરાંત બીજી બીજી બનાવનારી પેઠીઓ પણ પોતાની બનાવટની ચીજ શું શું ચમત્કારો કરે છે તે ફિલ્મમાં પાડી લે છે. ઘરસંસારી ઉપયોગની અમુક ચીજથી કેટલો વધારે આનંદ થાય છે, કામ કેટલું વધારે સારું તથા વધારે અડપથી થાય છે, અર્થ કેટલો ઉગરે છે તે ઘરેરે લાભો પ્રત્યક્ષ અનુભવથી સીનેમાના ચિત્રપટ ઉપર દર્શાવવામાં આવે છે. જરીપુરાણી રીતે કામ કરનારા આપણને વિશ્વાસનીઓ સહેલથી મારી દેવાવે તેમાં બહુ નવાઈ નથી.

મી. ફોટોએ રોડલી હલકી કુલેલી તથા સસ્તી કરવા શોધેલું પાઉડર-જેમ થોડા આઠામાં રોડી, રોટલી, પાંડે કે બીરકુટ વિશેષ દુલ્લે એ તે પાકશાસ્ત્રની સીમા છે, તેથી પણ વિશેષ ચમત્કારિક ગુણો ધરાવનાં એક પાઉડરની પ્રખ્યાત વ્યાપારશાસ્ત્રી મી. યુલેન ફોટોએ શોધ કરી છે. અને થોડા વખત ઉપર પ્રખ્યાત ડોક્ટરોની સમા સંમુખ તેના લાભો વર્ણવવા સારૂ તેણે એક બાપણ આપ્યું હતું. વાંચકોને ખબર હશે કે મી. ફોટો માત્ર એક મણ નથી, તે ડોક્ટર પણ છે અને સારી રચના શાસ્ત્રનો તે ખાસ અજાણી છે. સારીની તંદુરસ્તીના નિયમોનો જ્ઞાતા હોવા ઉપરાંત તંદુરસ્તીની કેમ વૃદ્ધિ કરવી તેના ઉપાયો યોજવામાં તે પોતાનું જ્ઞાન બનીને કરે છે. શુદ્ધ પ્રુટિફિકેશન માટે અત્યાર પૂર્વે મી. ફોટોએ ઘણું કયું છે, તેને કોમો તથા એકલેટ પ્રખ્યાત છે. તેથી પણ વિશેષ ચમત્કારિક આ નવો "બેકીંગ પાઉડર" છે. તેમાં ફોસ્ફરસ હોવાથી તંદુરો તથા બેકીંગ માટે પણ તે ઘણું સારું છે. કણમાં આ પાઉડર બેગવવાથી પછી કણકે એમને એમ રાખી મુકવાથી બગડતી નથી. અને સીએને ઉતાવળ કરવાનું દુઃખ મટી જાય છે. આ પાઉડર વગરના તથા સંદેહના એમ બે જાના રોડલાઓ વગેરે બનાવવાના નમૂનાઓ પણ આ પ્રસંગે મી. ફોટોએ પ્રદર્શિત કર્યાં હતા. પાઉડર વાળા નમૂના વધારે દુલ્લે, વધારે નરમ, સંવાળા, તથા વધારે સફેદ રપાટ દેખાતા

હતો. પાઉડર નાખવાથી ૨૦ ટકા જેટલી રાટલી વધુ મુલે છે એમ જણાયું હતું. વળી આ પાચક પૃથ્વી વિશેષ છે. હાદીઓને કદાચ આનો ઉપયોગ બહુ નહોતો હોય તો પણ તેનો જેવી મર્યાદા જરૂર હોવાની ના પાડી શકાશે નહીં. રાટલા-રાટલીમાં તે શા માટે ન વાપરવો ?

એક લીટીના એક સિદ્ધાંત સ્થાપવા અસહી શોધકો કેટલી ઝહેમત ઉઠાવે છે ?- તેનો લાભદાયી ઇટલીના પ્રખ્યાત શિસ્તુક સ્વ. પ્રો. લોમ્બોઝોએ ડામડીમાંની ડાબે હાથે કામ કરવાની વૃત્તિનું મૂળ કારણ શોધતા તેણે તેઓની શોધ તથા તપાસ કરવામાં વખતનો જે ભોગ આપ્યો હતો તે નમૂના રૂપે છે. મંદ શુદ્ધિવાળાને ડામડીમાં થવાની વિશેષ પ્રવૃત્તિ હોય છે તેમજ અપરાધ કરવાની વૃત્તિ પણ તેમને વિશેષ હોય છે એ સિદ્ધાંત સ્થાપવાં તેણે કેટલામાંના કેટલા ડામડીયા છે તેની તપાસ કરી. તેને માત્રમ ૫૫૫૫ કે દુર સો પુરૂષ કેદીએ ૧૩ તથા દર સો સ્ત્રી કેદીએ ૨૨ જમણાને બદલે ડાબે હાથે કામ લેના. પરંતુ સામાન્ય પુરૂષોમાં સાંધે માત્ર ૪ ટકા તથા સ્ત્રીઓમાં ૮ થી ૯ ટકા ડાબે હાથે કામ કરતા. તે સાથે તેણે રીપાઇઝ વગેરે ૧૦૨૯ ધંધાદારીઓ તપાસ્યા હતા. આથી સામાન્ય નિયમ સિદ્ધ થયો કે પુરૂષ કરતાં સ્ત્રીઓમાં ડાબે હાથે કામ કરનારી જમણી સંખ્યા છે અને શુદ્ધો કરનારા પુરૂષોમાં પણ ડાબે હાથે કામ કરનારાની ૩-૪ ગણી સંખ્યા છે. પરિણામે અનુમાન એ નીકળ્યું કે ડામડીવાપણુંને મંદશુદ્ધિ અથવા શુદ્ધો કરવાની મગજની ખાસીયત સાથે કાર્ય કારણનો સંબંધ છે. આ એક લીટીના સિદ્ધાંત નિર્ભય રીતે લખતાં પ્રો. લોમ્બોઝોને અનેક વર્ષ થયાં ત્યારે આપણા લેખકો પોંચે મીનીટમાં પાનાનાં પાનાં બરી કાઢે છે !

કેણુ છતરો, કેલસો કે ધાસલેટ ?—કોલસાનાં માત્ર હવે ઉતરી જવાનાં એમ લાગે છે. ઉલ્લી હડતાલે તેનાં અવખામણાંપણાંમાં વધારો કર્યો છે. આ વિષે હમે 'સત્' માં અગાડી લખી ગયા છીએ. વિશેષ વીગતો પરથી જણાય છે કે, વીસ વર્ષપર અમેરીકામાંજ તેજ પાકતું અને હજી ને કે ૬૦ ટકા ત્યાંનાજ કુવામાંથી બરી કઠાય છે, તોપણ હવે તેના ધણુ દરીફા જાગ્યા છે. અને ૨૦ વર્ષમાં તેની વાર્ષિક પેલાસ ૩ કરોડ (મિલ્લિક) ટનથી વધીને ૫ કરોડ ઉપર ચડે છે ! વળી જે કાચું તેજ નીકળતું તેના કચરાનો ઉપયોગ હવે અનેક રીતે રસાયણની મદદથી 'પીપ્પ' બસતણ તરીકે થઈ શકે છે. તેથી પણ તેના વિસ્તૃત ઉપયોગની સુગમતા થઈ છે. કોલસાથી તે સરતું પડે છે. એટર્વીપ (બેલ્કપમ) થી બેંગોક (સીયામ) સુધી મુસાફરી કરવા માટે તેજ કકડ પા. ૧૫૭૫ (૯૦૦ ટન. ૩૫. શિ. ના ટનને લાવે) જોઈએ. ત્યારે કોલસો પા. ૩૦૦૦ (ટનની ૧ મીની લેખે ૩૦૦૦ ટન) જોઈએ છે. વળી તેજ જગ્યા પણ કોલસાથી અડધીજ રહે છે, તે પણ ખર્ચના જ્યો તેવો ઉગારો નથી. તેથી ગંદુ પણ બહુ જોઈએ થાય છે અને તે બરતા માણસો વગેરે પણ જોઈએ જોઈએ છે. વળી રસ્તામાં કોલસો બરવાને બંદર કરવાની તેજ હોય તો જરૂર રહેતી નથી. આ કારણથી અતિ પૂર્વમાં અનેક સ્ટીમરો તેજ બરીનેજ જવા લાગી છે. સ્ટીમર કરતાં પણ રેલ્વેમાં તેથી મોટો ફર પડી જશે. દુન્યામાં હાલ આશરે વીસ લાખ મોટર ગાંડીઓ છે. તે પણ પેદાશ તેજજ વાધરે છે. તેલનો ખંપ હવે કોલસા તથા લોખંડીજ આછે છે. શોધ વખતમાં તે સાથી વધી જશે.

સંચુદની લુદી લુદી ઉઠાઈઓએ લુદી લુદી જાતની માછલીઓ વસે છે !-

સમુદ્રની એકદમ અંદરના ભાગ મહાસંવંકર છે. માછલીઓ પણ બહુ ઉંડી રહેી શકતી નથી. ૧૧ માઇલ પછી સમુદ્રની સાંત પ્રવાહરહિત પાણીમાં માંત બેજાં નીતની માછલીઓ, જેવામાં આવે છે, અને તે પણ નાની હોય છે, તેનાં માથાં મોટાં તથા શરીર નાનાં, એવી હોય છે. સમુદ્રવિદ્યામાં સાથી પ્રવીણ અને પ્રમાણરૂપ ગણાતાં સર જન મરેનાં કમન પ્રમાણે, સમુદ્રનાં જલનાં અણુ, માછલીઓની દૃષ્ટિથી, પ્રદેશો અથવા સ્તરો હોય છે. અમુક ઉંડાણ સુધીજ અમુક માછલીની ગતિ વસે છે, તેની ઉપર કે નીચેના પાણીમાં તે જઈ શકતી નથી, અને જ્યાં છે તે તફાતને મરી જાય છે. અથવા નીચથી ખસી જાય છે. ૧૧ માઇલથી ઉંડે રહેનારી માછલી જો બૂલેચુકે ઉપર ચડી આવે છે તો તે બહાર આવતાંજ એની મોજે ફાટી જાય છે. પાણીના અતિશય ભાર હેઠળ રહેવાને લીધે તેનાં ફેફસાં ઘસાઈ મજબુત હોય છે. આથી ન્યારે જોઈ ભારવાળા પ્રદેશમાં જાય છે ત્યારે ફેફસાંના જોરથી તેનું શરીર ફાટી જાય છે. વળી જો ઉપર રહેતી માછલી બૂલેચુકે નીચે જાય છે તો પણ તે યુગ્મશાષ્ટ જાય છે, કારણ કે તેનાં ફેફસાં પાણીના વધારે ભારવાળા પ્રદેશમાં પણ શ્વાસ લેવા પુરતાં મજબુત થઈ જાય છે. આથી મોટી માછલીઓ સામાન્ય રીતે પોતાના અધિભારની ઉપર કે નીચે જવાનું સાહસ કરતી વધી. સમુદ્રની આડે ઉંડે પણ ઘણું શીખવાનું પડ્યું છે એમ નમ્રતાથી સર્વેએ સ્વીકારવું જોઈશે.

માણસો ઉન્હાળા કરતાં શિયાળામાં કેમ તથા કેટલું વધુ ખાય છે? એવી ગણતરી કરી છે કે જો ઈંગ્લંડમાં સખત શિયાળો ન હોય તો તેને તેનાથી સ્થિત પ્રવાહનમય પ્રવાસ કરેલ શિયાળો દર વર્ષે જે ખર્ચ કરવો પડે છે તે કરવો પડત નહિ. પરંતુ જો પણ તેથી, જો વિશેષ સમ છે કે, જો અર્ધા અજમજ શિયાળા મળે વધારે કમાવી આવે છે. હંડીને લીધે અંગ્રેજ એટલું વિશેષ કામ કરી શકે છે. વિષયાંતર ન કરતાં, હવે કહીશું કે 'હંડી' સાતરજા ઈંગ્લંડમાં ૧૧ કરોડ ટન કાલસો વપરાય છે. હંડીથી બચવા 'મોટ ખાચરેની' ખાતુઓ 'ફર' નામના ચર્મના અંગરખા પાછળ અડધો કરોડ પાઉંડનો ખર્ચ કરે છે. એવા એક ફેશનેબલ ઠોટની કામગીરી હંડીનારથી દસ દગર પાઉંડ હોય શકે છે. પણ સાથી વિશેષ વાત એ છે કે શરીરની અંદર હંડી હોવાથી શરીરની અંદરના અમ્મિ બહાર જઈ શકતો નથી, તેથી શરીરમાં વિશેષ ગરમી રહે છે. શિયાળામાં જકારાનિ તેજ હોવાનું જોઈ કોરણ છે. અને આપણા વધેશ પાક ખાવાને મદિમા આજ રીતમાં બતાવે છે તે વાસ્તવિકજ છે. શિયાળામાં વિસાપતમાં અન્નમાંસ અતુમાન સવાયાથી ટાળું ખપે છે. આ દેશમાં તો અષ્ટાયન મવાનો લખજ નથી.

માણસના શરીરમાંથી કઈ કઈ સ્ત્રીને બની શકે છે? માણસના શરીરમાં અનેક અણુજ આદિ તત્ત્વો અમુક પ્રમાણમાં છે. એક વિદ્યાનવેતા તે પરથી એવી ગણતરી કરે છે કે સામાન્ય માણસમાં એટલી ચરણી છે કે તેમાંથી સાણુના સાત 'બાર' યાય, એક મધ્યમ કદનો ખીસો બનાવવા એટલું લોખંડ નીકળે, નાનું પાણું ભરાય એટલું ડુધ નીકળે, થોડું નીમક નીકળે, મરધીનું ઝાણ ઘોળાય એટલો ચૂનો, ૨૨૦૦ ઠોંડી બને એટલો શેરફરસ, ૨૫ કરોડ માટીની તોપમાં ગડમવા એટલો પોરેલીપથ (દાર), કુતરા પર એટલી માખ મરી જાય, એટલો બેક, તથા કેટલોક સોડીયમ, મેગ્નેશીયમ તથા ઈર્ઝની ઘાસ અને એટલું અલ્પુમી-નોહસ નીકળે એમ છે.

ઈસ્ટની આમની તથા ઉમરાઓની સભાના સભાસદોની ઉચ્ચાઈ તથા વજનની સરેરાસ-આ પ્રમાણે છે. કુલ ઉમરાવેલું વજન ૪૭૫ ટન બનવા દર ઉમરાવ દીઠ સરેરાસ ૧૭૩ સ્તલ છે. કુલ આમના સભાસદોનું વજન ૫૨૫ ટન છે, અર્થાત સરેરાસ દરેકનું વજન ૧૭૬ સ્તલ છે. ઉમરાવની સરેરાસ ઉચ્ચાઈ ૫ ફુટ ૧૦ ૧/૨ ઈંચ તથા આમની સભાના સભાસદોની યુ. ૫' ઈંચ ૧૦' છે. સૌથી લંબાવમાન ઉમરાવ (મદાસનો માટ ગવર્નર) સોર્ડ એમ્પ્લીય છે. તે મદાસય ૭ ફુટ ઉપરાંત ૪૫ ઈંચ સુધી નિરંતર આકાશ ભેદી રહ્યા છે. સૌથી રંધૂલ મૂર્તિ ઉમરાવોમાં ૨૪૦ સ્તલના વજનની સોર્ડ દ બ્લેકરની છે. નીચલી સભામાં સૌથી હારિ ગદા મી. વોસન છે. એ મદાસય ૨૭૧ સ્તલ પોતાના હેડેવાડે છે, ન્યારે સૌથી આમ-સભેદી નીચલી સભામાં કર્નલ આધરવ શ્રીલીપ્સ છે. તે સોર્ડ એમ્પ્લીયથી. ૫૫. ૦૫ ઈંચ વધારે ઉંચે માથું ઉંચે છે. રાક્ષસે અને રાજધિઓની આપણે આ તો વાન કરી વાલખિલ્યો અને બહુ પશુ રમરહીય છે. સૌથી દીગ્ધા ઉમરાવ ડ્યુક એફ હેમીલ્ટન પા ફુટના છે, ન્યારે નીચલી સભામાં સૌથી બેંટીયા પાંચ ફુટ અને એક ઈંચનો મી. વોલ્ક એમ. પી. છે. આ આક્રમણી પરથી ખાસ અંતુમાં નીકળે એમ નથી, પરંતુ તે કષ્ટા રચ્ય છે.

અંદુલુત સંગ્રહ.

જાડી મહાપ્રભાનો સૌથી જોડો આદમી-દુ-વાની મેદાપ્રજાઓમાં અંગ્રેજી સૌથી જાડા ગણાય છે. ' પંચ ' માં " જોનથન " હમેશાં રંધૂલ આમેજનામાં આવ્યો હોય છે. તેમાં એ. બુલ્કરહેમ્પટનનો મી. જોર્જ સોવેટ સૌથી જોડો હોવાનું માન લેવાય છે. શ્રીમાનનું વય ૪૪ વર્ષનું છે, અને વજન માત્ર ૪૭૬ સ્તલ છે. પારદાન સદિત કે રહિત તે રંપેટ નથી. પ્રેસીડેન્ટ ટેફ્ટ પશુ મી. સોવેટનો સેફ્ટેન્ટ યવા યોગ છે । તે જ-મથોજ માંસવાદી હતો. દર વર્ષે તેનું માંસ વધુ જ ગયું. પશુ છેલ્લે ૩ વર્ષે યથાજ સાંતિ અને કુપા થઈ છે. માણસ કેટલા જાડા થઈ શકે છે તેની સીમા તરીકે પદાર્થ વિજ્ઞાના શરીર શાસ્ત્ર વિભાગ તરીકે મી. સોવેટ એક અવ્યાસ કરવા લાયક ઉદાહરણ છે. પેટી દર પેટી સોવેટના કુટુંબના મનુષ્યો જાડા હતા. તે પરથી સિદ્ધ થાય છે કે એ રોગ-કે ગમે તે કહો એધે ઉતરે છે. તે પોતે ૬ ફુટથી અધિક ઉંચા છે, તેથી જ ૪૭૬ પૂરા સ્તલનો તેના-ચર્મમાં સમાવેરા થઈ શક્યો છે. મી. સોવેટ પૂર્વે લુહાર હતો, અને એ જોડેલ લખાને લીધે પશુ રંધૂલતા વધી હોય. દરે એ સ્ત્રા કાસનો વેપારી છે. કહેવાય છે કે જાડા મનુષ્યો બહુ મંદ ગનિ હોય છે, પરંતુ મી. સોવેટ તથા પ્રેસીડેન્ટ ટેફ્ટ તે માન્યતા યોગી પાડે છે. મી. સોવેટ ચળરાક છે; અને સારી રીતે હાલચાલ તથા ખીલું કામ કરે છે. જાડા મનુષ્યો અર્ધ ઉલ્લસી હોવાની માન્યતા પશુ મી. સોવેટ એક વાર તો યોગી પાડે છે કારણ કે તેને ૭ કણકની નિંદ્રા બસ થાય છે. વળી શરીરના પ્રયંક પિંડના પ્રમાણમાં અનુનો આદાર નથી. તે બીજાઓ જેટલું જ ખાય છે. ખરી રોગના દરદીઓને ભસે મી. સોવેટનો દેવ આવે, પરંતુ તે છતાં તે સુખી અને સતોષી છે ।

દુન્યાનો સૌથી મોટો ભાગ—સૌથી નાનું માણસથી સૌથી મોટા ભાગની વાત એ એક મોટો કુદરત છે. પરંતુ “સૌથી” નું પ્રકરણ એક છે. આ સહેરતા બાજીના પ્રમાણમાં યુરોપ તથા અમેરીકાના નગરોના ભાગો વચ્ચે મોટા છે. હોદમાં કાઠજા ભાગ એક ચોરસ માઇલ પણ હશે. પરંતુ અમેરીકાના બેઝિનિંગ નગરનો યુરોપનો પાકો નામનો ભાગ. દુન્યાનો સૌથી મોટો બગીચો છે. તેનો વિસ્તાર વિસ લાખ એકરથી મોટો છે, અને ઇંગ્લંડના ૨-૪ પ્રદેશોનાં એકત્ર વિસ્તારથી પંચું તે મોટો છે.

દુન્યામાં સૌથી વધુ તં ૧૬ કોણ. કુકે છે?—વિનાયકના નવસારીયા લેખકને એવો દીસાણ કારણ છે કે બેથલ્યમના લોકો સૌથી વધારે તંબાકુલક્ષ્મી છે. સરરાસ રીતે અગ્નિને કરતાં તેઓ ૩ ગણો વધારે છે. અગ્નિનેથી જર્મનો ૧૧૧ ગણો, આસ્ટ્રીયનો ૧૧, તથા અમેરીકનો ૨૧૧ ગણો પીપે છે. તંબાકુના ખપની વાતજ પૂછવામાં માલ નથી. જો અમજ રતજ દર વરસે ખપે છે, અર્થાત સરરાસ દુન્યાનો દરેક માણસ વર્ષમાં ૧૧ રતલનો. ધાણું વાળે છે!

મૃત્યુવશ પહાસાંની યાદ રાખવાની નવીન યુક્તિ—રોડિ વગેરેથી પણ આ નવીન યુક્તિ વિશેષ સારી છે. એક સ્ત્રીને દેહાંત થતાં તેના અન્નિવંદ કરવામાં આપ્યો. તેના પતિએ તે સારી રાખ લઈ જઈને એક રસાખણીને તેમાંથી લોખંડ ભરું પાડી આપવા સૌથી. (શરીરમાં લોખંડ અધિક લાગે હોય છે એ જાણીતી વાત છે) જે થોડી રતી લોખંડ નીકળું તે હવે શોકાતુર પતિ પોતાની પીડામાં દીસપેટ મલાવીને પહેરે છે!

ઈંગ્લંડમાં પિત્તાક્રમો વચ્ચે થતાં લગ્ન—ઉંટ મુકે આકડો અને ખકરી મુકે કાકરો તેમ અનેક જાતિઓ માત્ર માજહેન સિવાય બાકી લગભગ કોઈપણ સગીને પરણે છે. આમાં પાક્ષીઓ પ્રથમ પ્રક્રિયાએ આવે છે. ઇંગ્લંડમાં સગા બાઈબાઈની પુત્રપુત્રીઓ વચ્ચે લગ્નનું પ્રમાણ હજારે એકવીસ ટકા જેટલું મોટું આવે છે! અને ઉમરાવો તો હસ્કાં કુટુંબમાં પુત્રીઓ આપવા નારાજ હોવાથી, તેઓમાં તો આવા ધરમથુ લગ્ન હજારે ૪૫ જેટલાં થાય છે. વેલ્ક દષ્ટિથી આ રીવાજ ઉત્તેજન આપવા લાયક નથી.

એક નવો ન્યારો પંથ—જુદીદાર આલજો ઉત્તર દિશુસ્થાનમાં વસે છે, પરંતુ તેઓ ખરેખર ભૂમી ખાતા નથી. પણ જર્મનીના હેનોવર પ્રાંતમાં તો કેવલ મટોડીનું જ પાન કરનારો પંથ હાલમાં નીકળ્યો છે! રેલ્વીક જંગલી જતો મટોડી ખાનારી છે તેનું તેઓએ અનુકરણ કર્યું છે. અને ક્રેદરતી ખોરાક તથા જીવન મનિકાલક્ષણમાં જ છે એમ સિદ્ધ કરનારાં ચોપાનીયાંઓ પણ ફ્રેન્ચ, જર્મન તથા અંગ્રેજી બાણમાં પ્રગટ કર્યાં છે, જે તેઓ છુટથી બહેચે છે. ગાંડપણમાં પણ કહાણયુની પાનળી રેખા દેખાય છે!

યુરોપમાં લઠાઈ માટેની તૈયારીમાં સોનું—હાલની લઠાઈના ખરો દારૂઓ તો નફા છે, કારણ કે તેથીજ દારૂગોળો અને ગણું-માણસો સુદ્ધાં મળે છે. કપી મીનીટ લઠાઈ કરવી પડશે તે કોઈ જાણકાર કે હરિદર કહી શકતો નથી તેથી યુરોપનાં રાજ્યો તે માટે અખંડ તૈયારી કરી રાખે છે. ક્રાન્સે એ કામ સાદ સાત કરોડ પાઉંડનું સોનું અને પાંચ કરોડ પાઉંડનું રૂપું એક લોખંડની ગોઠવિનમાં સીમી રાખ્યું છે. સ્વીશ્વએ પણ દસ કરોડ પાઉંડનું સોનું રૂપું ભાંપરામાં

દાદી રાખ્યું છે. ઓરડીવાને ત્યાં ૪ કરોડ પાઉંડનું સોનું ઢાટ ખાય છે. એમ ગણાય છે કે યુરોપની લગાઇ માટે કુલ ૪૦૦ અબજનું સોનું રૂપું તેણે છે. જરૂર પડતાં તે તરત ટંકસાળમાં મોકલવામાં આવશે. આમ પડી રહ્યું છે તે કરતાં ખાણમાં શું ખાડું હતું ? ઉદ્ધુ લગાઈનાં બચકાતાં ઉત્તેજક તરીકે તે હાલ તો કાંમ આવે છે.

અથેલ માસિકના ઉત્તમ લેખોનો સારાંશ (સટિક).

લાલા હરદયાલને પ્રત્યુત્તર-નવંજરતા મોડર્ન રીવ્યુમાં પ્રાચીન આર્ય રીતિ વિદ્યા આદિનું ખંડત કરીને પાશ્ચાત્ય રીતિનીતિ વિદ્યાનું લાજા હરદયાલે જે અતિ મંડન કર્યું હતું તેના પાંચ માસના વૈદિક મેગેઝીન (હરિદ્વાર) માં, હરિદ્વાર યુરકુત્તના પ્રોફેસર તુલસીરામ એમ. એ. એમ. આર. એ. એસ. યથોચિત્ત પ્રત્યુત્તર આપે છે. તેઓ કહે છે કે લાલા હરદયાળ ચાર વર્ષો માટે વાંધો લે છે; પરંતુ એ વર્ષો જે ખરું જોતાં મનુષ્ય જાતિ તથા પ્રત્યેક પ્રજાના વિભાગોજ છે, તે તો કુદરતી છે અને સર્જન છે ! શિક્ષક તે બ્રાહ્મણ, રાજક તે ક્ષત્રિય, બાપરી તે વૈશ્ય અને દાસ તે શૂદ્ર છે. વળી વર્ષોમાં એકાદની સમસ્ત પ્રજાઓમાં પ્રધાતના હોય છે. પ્રાચીન આર્યો અને ગ્રીકો બ્રાહ્મણો હતા; રોમનો અને પ્રાર્થીયનો ક્ષત્રિય હતા; વર્તમાન અંગ્રેજો અને જર્મનો વૈશ્ય છે તથા હાલનીઓ અને બર્મરો જગતની પ્રજાઓમાં શૂદ્રરૂપ છે. મનુષ્ય રાજ્યમાંજ નહિ પણ પશુ પક્ષી તથા વનસ્પતિ રાજ્યોમાં પણ વર્ષોના મહાનિવસ છે ! ચોપગા ટોરામાં દાદી બ્રાહ્મણ છે, સિંહ ક્ષત્રિય-રાજા છે, રૂપસ વૈશ્ય છે અને ગર્દભ શૂદ્ર છે. કુપગા પક્ષીઓમાં દંડ બ્રાહ્મણ છે, ગરૂ ક્ષત્રિય છે, કબૂતર વૈશ્ય છે અને કામડો શૂદ્ર છે ! વનસ્પતિ રાજ્યમાં તો ઉત્તમ જાતનાં કાષ્ઠને બ્રાહ્મણ કાષ્ઠ સંસ્કૃત ગ્રંથોમાં કહ્યું છે. સુગંધી ઝુખડનું ઝાડ બ્રાહ્મણ છે, પ્રચંડ દેવદાર ક્ષત્રિય છે, સાગ વૈશ્ય છે અને બળતથુતાં બાવળ વગેરેનાં લાકડાં શૂદ્રરૂપ છે. વેળી ગ્રો. હરદયાળ કહે છે કે, પ્રાચીન શાસ્ત્રોમાં કહેલી સમાજ વ્યવસ્થા કાંઈ હાલને અનુકૂલ નથી, તેથી તેનો અભ્યાસ નિરર્થક છે; તેઓ પૂછે છે કે મનુસ્મૃતિમાં અષ્ટપ્રધાનોની રાજસમા શું શાસ્ત્રતંત્રી રાજદારી સંસ્થા છે ? હમે કહીશું કે ના. વાઈસરોયની કરોબારી સમા હાલ પણ ૮ સભાસદોનીજ છે. જર્મનીની કેબીનેટ પણ આજ સભાસદોની છે. તેમાં બન્ને વધવટ થાય પરંતુ વ્યવહારમાં સર્વ કામ માટે આઠ સભાસદો પેસ છે. ઇ. સ. ૫. ૨૦૦૦ ની વ્યવસ્થા આ પ્રમાણે ઇ. સ. ૨૦૦૦ માટે પણ યોગ્ય પુરવાર થઈ છે ! સાચ એ છે કે, મો. હરદયાળ વિચારક કરતાં લેખક વિશેષ છે. તેઓ પાશ્ચાત્ય સીડીડીઝેલના પ્રદાસથી અંગ્રહ ગવજા લાગે છે. પાશ્ચાત્યોત્તરી ધાર્મિક યુક્તિઓ તથા સામાજિક વ્યવસ્થાથી લાજા હરદયાળને ઝગઝગીયાં આવી ગયાં છે. પરંતુ તેજે રમરથ રાખવું કે મનુષ્યની ખરી મહત્તા તો નૈનિક તથા આદિમિક ઉત્તમતામાંજ છે. પ્રાકૃતિક પ્રકરણમાં તો સામાન્ય કીડાઓ પણ ધણી શુદ્ધિપૂર્વક યુક્તિઓ કરતા માલમ પડ્યા છે. કોડી ધણા ખરા મનુષ્યો કરતાં વધારે કરકસરીવણ તથા અનુભવગરની વધારે ઝાઢી વ્યવસ્થાપક છે. મધમાખીઓનો પુડો, ફૂંચ કે અમેરીકન પ્રજાસત્તાક ચેત્તવ કરતાં વધારે

સંપૂર્ણ રીતે નિયમપુરસ્કાર તથા સંપૂર્ણ છે. અરે, કરોળીયા પશુ મોરોમોટા રોષસ એક નીપેરો કરતાં વધારે હોથીવાર મીકેનીકલ એકનીયર છે. તેનો તાનજો, રેલરોડ તાર, ટેલીફોન તથા ખાતમીખાતું સપ્તજી એકત્ર છે. અને રોમન પ્રતિહાસકાર પ્લીનીના કથન પ્રમાણે પ્રાયમિક મનુષ્યને અનેક ઔરડાતું ઘર ખાધવાતું ચકલીના માળાપરથીજ પ્રથમ સુચ્યું ! લાલા દરદયાળે કહ્યું કરવું જોઇશે કે, નર કરતાં વાનર વધારે સારો અખાખાખાજ, રીછ વધારે સારો કુસ્તી-ખાજ, ઘોડો વધારે શીઘ્રગામી, સમડી વધારે સારી રીતે ઉઠનારી, કુતરો વધારે સારો ભાકર, લોકડી વધારે સારો રાજકુલ તથા શુભશુભ વધારે ઉત્તમ ગાયક છે. વ્યાવહારિક પ્રાકૃતિક વિધામાં પશુ પ્રાચીન દુન્યા આજથી ઉત્તરો જન એમ નથી, ઇજીપ્તના પારેમીડ, જીપીસોલોની સુવલી વાડી, એશીયટા વગેરે હીંદુસ્તાનની શુભઓ, રામનો સેતુબંધ આદિ જુવો ! પ્રાચીન કાલમાં હીંદમાં દુષ્ટાદિમાનોપશુ દત્તા. તે વિષે કાળીદાસ કહે છે:-

કવચિત્પથા સંચરતે મુરખાં કવચિદ્દનનાં પતતાં કવચિચં ।

યથા વિદ્યો મે મનસોઽમિલયઃ પ્રવર્તતે પદય તથાવિમાનમ્ ॥

અર્થ:-જુવો (પદય) ! આ વિમાન કંચિત દેવોના પથમાં (અનિ ઉંચે ગમનમાં) કંચિતમાં મેળોની મંથમાં, અને વળી કંચિત પક્ષીઓના માર્ગમાં સંચાર કરે છે, અને મનની અભિધાયા પ્રમાણેજ તે ગમન કરે છે.

આમજ આશર્તા વેદોનાં અભ્યાસ વિના વેદની મી. દરદયાળ નિંદા કરે છે તે માટે તેની સત્ શાધકતામાં ખાધા આવે છે, એમ ટિકાકાર કહે છે. ગ્રે. તુમસીરામ કહે છે કે, પાશ્ચાત્યોની પ્રથ્થા કરનાર ભેતો નથી કે તેઓનાં જીવન તથા કર્તવ્ય વિષેનો આદર્શ કેટલો સાંકડો છે. પ્રકૃતિવાદ તથા હિનિવાદારી સિવાય તેઓ કશું સમજતા નથી. એટલા માટે તેમને સંપૂર્ણ ગણવા એ અશોભ્ય છે.

પાર્દીથી રાજ્યતંત્ર ચલાવવાની પાર્દીએટરી પદ્ધતિનું ખંડન-પ્રગ્લંબી મહાન સીમરત્ત તેમજ કોન્ઝર્વેટિવ વગેરે પાર્દીઓથી ઉદાસીન અને તરેશ્ય રહેનાર લોહી રોઝેન્બર્ગી ડીસેન્જરનાં ગત માસનાં મધ્યમાં અને મગેન્ઝા રીવ્યુ ઓફ રીવ્યુઝ (લંડન) માં કરે છે. મી. રોડેન્ઝા દેદનિં પછી ' રીવ્યુ ' ની ખુબી પશુ તેના તંત્રીની સાથે એટલેન્ડીકમાં હુબી મળે છે. પરંતુ આ સ્વતંત્ર લેખમાં ' પાર્દી ' થી રાજ્ય ચલાવવાની દાનિ ધણી નિષ્પક્ષ રીતે રીતે દર્શાવી છે, તે કહે છે કે અંગ્રેજોએ જ્યારે દુન્યા પછાત પડી હતી ત્યારે પોતાની શુદ્ધિ અને સાંદ્રસંથી દિગ્વિજય હાથે પરંતુ હવે અન્ય દેશો તીવ્ર સ્પર્ધા કરતાં થયા છે' તેવું પ્રસન્ન આપણી પ્રવેદનો વારસો વગર મહેનતે ટપી રહેવાનાં દદાડા વહી ગયા. ચારિત્ર્ય તથા દિગ્મતથી આપણે (અંગ્રેજો) અનેક ભૂતો કરેલા છતાં એટલા કાળ્યા છીએ કે પ્રવેદની બીજી ટાઇ કુંચી જાળવી લેવાં વિષે આપણે જોરકાર થયા છીએ. આપણે જાગૃત તો પ્રયુજ રીતે થઈશું ૧. દેખીતી પડતી (હીંદુઓ તે છતાં નથી થતા !) ૨. અજ્ઞાનક આશ્રિત, તથા ૩. દિલ ઉશ્કરનારો દાખલો જોવા કે જોવાનનો. કેટલાક ધારે છે કે આપણો દેશ એટલો પ્રાચીન છે કે તે નવી ચાલ કે નવી રાજ-આન કરી શકશે નહીં-દિગ્વિજયી ગાળકું ન મુગ્ધ એટલું જીજ્ઞે વજ્ર તે ચક્ર ગયું છે. બેશક તદ્દન નવી દમે તો ચાલવું અશક્ય છે. પણ જોવાને તેમજ માત્ર ૩૦ વર્ષમાં કીધું છે. તેઓનાં દેશ

એજ તેમની મૂર્તિ અને દેશભિમાન એજ તેમનો ધર્મ છે. આપણા કાચો માણ, બળશુદ્ધિ આદિ પુખ્ત છે; પરંતુ તેની ખીલવણીમાં બહુ ખોટ આવે છે. કાણુમાંથી દોળાઇ જાય છે. એક કારણ તે આપણા રાજતંત્રની પાટી છે. અપુષ્પ પદ કે પ્રધાનની જગ્યા પર આપણું એજ દરેકનું સદ્ગુણિદુ છે. પાર્લામેન્ટમાં બંધી પાડી આ માત્ર પરસ્પર રાજદો ફેંકવામાં, એક ખીલને પાનખર ઝડપી લઇને બંદરે લાવવામાં ફેંકવામાં કરોડો રાજદોનો વર્ષો માત્ર કરીને અમૂલ્ય શક્તિ ખર્ચાદ કરે છે । ફલાણાએ કેવું ફક્ક લાવ્યું કહ્યું અને દીકણુએ હમેશા જેવી વસ્તુના નહિ કીધી એમ પાતે કરીએ છીએ; જાપાન સોપોરોંગ જાણે રાજની રાટલી થઇ પડ્યાં છે; છતાં તે બધું અનિવાર્ય હોય એમ ધણુ ઉચ્ચ પદરાજાઓ ધારી બેઠા છે એ શોકપ્રદ છે. તેથી કારાખારની ઉત્પત્તિમાં મજા આવે છે. મહેનેતો જાણેશ અને યોગ મનુષ્ય, તે રાજ બોગવતી પાર્લીમેન્ટ ન હોવાથી નકામો પડી રહે છે, જ્યારે નાકાબંધ માણસને પ્રેક્ષાને મળવો જોઇતો હોજો મળે છે તેથી દેશના હાલને દેટલી બંધી દાનિ થાય છે ? પાર્લીમેન્ટ પૂર્વ જેવી સખત નથી, તેની વિનયતાસંકેતી કીડીઓ ફેરાય છે એ ખરું; પરંતુ તેથી યોગ્યમને યોગ્ય પા ન મળતાં, ખીલનેજ લાલ થાય છે, એ પણ તેટલુંજ ખરું છે. જેવાનમાં મહેનેતવી પાર્લીમેન્ટ હોય પણ પદો કાંથી યોગ મનુષ્યનેજ મળવામાં તેથી વાંધા આવશે નથી; કારણ કે નીમવાની સત્તા તેમજ બીજી સત્તા હોય પાર્લીમેન્ટ દાખમાં નથી, પણ રાજના સમ્રાટકાર 'મિસ્ટર' (વોયટ્સ અનુમતિથી) ના દાખમાં છે. તેથીને પ્રજામત કે પોતાને મદદ આપનારાઓની કે તેઓ સાથે કરેલી સરોગ તથા આંધરી લાજઓના લા ન હોવાથી નિષ્પક્ષ રીતે દેશદેનની દ્રષ્ટિથી ગમે તે પણ તે હોય છતાં યોગનેજ યોગ્ય કામ ક્રીપે છે. દેશનનિતિનાં જોવાં ધણુએ અધરાં કામ કરવાનાં પડેલાં છે કે જેમાં એક પણ ભાગ્ય કે જગ્યા પણ વકરાર કરવાની જરૂર નથી; પરંતુ આપણા પ્રધાનો તે દાખ ધરી ચક્રતા નથી. સામા પક્ષના હુમલાઓ સામે રક્ષણ કરવામાંજ તેમની શક્તિ ખર્ચાદ થઇ જાય છે । તેથી મોટી યોજનાઓ પર નિર્ણય વિચાર કરી તે અમલમાં મેળવવાને વારોજ નથી આવતો. માટે પ્રધાનપદ સામે પક્ષ યોજિતો ન ઝુટવી જાય તેનો ઉપાય ચાલુ પ્રધાનો યોજતા રહે છે । પાર્લામેન્ટ તો મળવીજ જોઇએ અને ભાવણો તો આપણાં જોઇએ । માટે આપણે પાર્લીમેન્ટમાં જોનાં એ ઉચ્ચતા જેવી રીતે પ્રારંભ કરી તે જેવાન પાસેથી શિખરું જોઇએ.

દુન્યાનું સૌથી મહાન વર્તમાન પત્ર-એ સિરિઝ હેલ્થ, મન્યુઆરીના તે માસને અંતે મળેલાં, હિંદુસ્થાન રીઝ્યુ (અઢદાવાદ) માં " લંડનનો એક અધિપતિ " એ સંજ્ઞાથી એક લેખક લંડનના " ટાઇમ્સ " ની અતિ પ્રશંસા કરે છે. તે દૈનિકનું એ કે પૂર્વ જુલું સામાન્ય નથી, તેથી તે અનેક રીતે હજી અદિતીય છે. તે જેટલો પૈસો તામ્રમાં તામ્ર સમાવીને મેળવવામાં આવે છે તેટલો કાંઈ ખીજું પત્ર યુરોપમાં અર્થનું નથી. ચંદતા તથા બજેથ વર્ગોમાં તે વિશેષ વંચાન છે. એ કે તેની રાજ અપની નકમ ૬૦,૦૦૦ થી અધિક નથી, જ્યારે બીજાં અનેક પત્રોની ગ્રાહક સંખ્યા લાખોની છે, પરંતુ ટાઇમ્સની જ્ઞાતિ તથા અમુક રાજાના નીતિને લીધે તેના પ્રભાવ પડી ગયો છે તે પડી ગયો છે. જેન વાસ્તવે તેની રચાવના ૧૭૮૫ માં કરી હતી. તેના હેતુ એ પત્ર શરૂવામાં કાંઈ વર્તમાન-પત્રોની ઊંચાઈ કરવાને કે પ્રભામાં ચાન પ્રચાર કરવાનો નહોતો. વારંવાર સામયિક આવતા

અક્ષરોના દાહપ તેના સમય પૂર્વે છુટાછૂટા કપોજ થતા. તેજી વારંવાર એક સાથે આવતા અમુક અક્ષરોનાં એક એકજ બીજાં પદાર્થો અને એ શોધ પેટન્ટ કરાવી. એ શોધની ઉપક્રમતા સિદ્ધ કરવા અને પોતાનાં પેટન્ટની શોધ પ્રચલિત કરવા, જાહેરખખર રૂપે તેજી થાયું હાલુ! તે એક મદાન રાજ્ય વા રાજ્ય રૂપે આજ સુધી પડ્યું છે. યુરોપના પરદેશમાં થતા કરતા અંગ્રેજો ત્યાં જો તેમના પર દાંધ જીલમ થતો તો કસમ ખતા કે “ટાઇમ્સ” જે લખીશ અને જરૂર તેની અસર પણ થતી અને વારંવાર ન્યાય પણ મળતો હતો પણ જેમને હાંધ કરવાદો કરવી હોય તેઓ “ટાઇમ્સ” ને જ તે ચર્ચાપત્ર રૂપ લખી મોકલવી સાચી પસંદ કરે છે. ચર્ચાપત્રો ટાઇમ્સનું ખાસ લક્ષણ છે અને તે છતાંસાપૂર્વક વચ્ચે છે. હવે મુલ દલીલ પર આવીએ. તેના સ્થાપક મી. જોન વોલ્ટર પાકાને કાળો કહેતાં કરતો નહોતો. ને સાક સક આમાણિક રીતે લખતો. આથી રેનું પત્ર દસ વર્ષમાં આગેવાન થઇ પડ્યું. તેનું પુત્ર, ‘ટાઇમ્સ’ નો ‘રામ’ વોલ્ટર ૨ એ ૧૮૦૩ માં પિતા વાનપ્રસ્થ થતાં ગદીએ આવ્યો તેજી ૧૮૩૭ સુધી “રાજ્ય” કહ્યું. ટાઇમ્સ સર્વોત્તમ તેનાજ સમયમાં થયું. પત્રમાં કાંઈ જુલમ પણ અસલ સમાચાર ન આવે તેની તે ખાસ સંજોગ રોતો, તેમજ મોટા વજ વાળો તેના નોકરો હતા. ત્રીજા જોન વોલ્ટર ૧૮૪૭ થી ૧૮૬૪ સુધી રાજ્ય કહ્યું, અને તે સમય પર્ષત તે અદ્વિતીય હતું. તેના સદાધ્યક્ષી હીલેન હતો અને ગારીએ આવતાં હીલેન માત્ર ૨૪ વર્ષનો છતાં, તેજી હીલેનને પોતાનો મદા પ્રધાન (મુખ્ય તંત્રી) નીમ્યો અને હીલેન જ સિદ્ધામાં ૨૧ વર્ષે ઈંગ્લંડનો વડા પ્રધાન થનાર પીટ જેમ્સની નીવડ્યો. તેજી ૩૦ વર્ષ નિહાળી ગયું. તે સભાઓ અને મેળાવણીઓમાં ફરતો, રાત્રે બહાર જમતો પણ ફરીને ૧૧ વર્ષ ટાઇમ્સની ઓફીસમાં આવીને આર્ટિકલ લખતો. યુરોપની સરકારોને તેજી જાણે એ અતીશ દારા પોતાની મરજી પેટે લખાવતો! તેના કલમ નહોતી પણ જાદુગરની સીડી હતી, જ્યેષ્ઠ વર્ગની ચર્ચામાં થયું ખરું “ટાઇમ્સ” નાજ ચિચરો અને રાજ્યનો ઉપયોગ થતો. સત્તા માટે પણ તેજી એવી નામના મેળવી કે બીજાં પત્રો ગમે તેવી ખતર આપી હોય પણ પણ ‘ટાઇમ્સ’ માં ન આવે તો સુધી તે ખરી માનતા નહીં. હજી કેટલાક એવા છે! ‘ટાઇમ્સ’ થી અંગતવાનું બીજું કારણ તેની ગુપ્તતા છે. તેની ઓફીસમાં તમારો જરાનો થાક નહીં લાગે. તેના એડીટર તમા લેખોમાં ક્યાં છે અને કાણ છે તે પણ કોઇ જાણે. નહીં. તે “ઓફિસ-ગાયો” પણ મોટા દાદીપણા, ગંભીર, પ્રિચ્છિત લાગતા પુરૂષ છે! ‘ટાઇમ્સ’ માં ગોપરી મળે તે તે. લોકો એક માત્ર સમજે છે! સરકારી જોડી. મને પણ તે માટે મુંઝવણ થાય છે. જો તે વારે મળતો હતો તેથી ત્રીજા લાગ જોડેલો પચાર આવતા તેજી હોતો તે છતાં નથી થતા રૂર લેતે. ખરજી કરો તો ૨-૪-૬ વર્ષે જરાય આવે કે જોડેલો તે કેટલાક ધારે છે કે આ ૧૮ વર્ષે જવાબ આપ્યો! વર્ગી તે સર્વે દેશોમાં ગોધુ છે-સિદ્ધામાં! શેકસે નહીં-હીંગણથી ગાંધી છે ત્યારે આ જો આનાનું છે. તે રતનન કહેવાય છે, અને તે તો આલુ અશક્ય છે. મજા તે રી આવે છે. પરંતુ રાસની લીજરસ સરકારને તો ૭ વર્ષ રાં નેન વોલ્ટર તેને કુકુંની મીમકન બનાવીને સરકારને પોતાના રીર બીજાને આપ્યા. આપી વધતા વધતા છે-જો બચરથામાં ફરતારૂપ કરવાથી મામલી કાઢે મળે તેજી

વ્યવસ્થા સાથે તેની હવે જોઈએ રોક કંપની થઈ છે. હવે તેમાં દુન્યામાં સૌથી વધારે ન્યુસ્પે-પરો (માસિકથી તે દૈનિક પર્યંત અસંખ્ય) નો માસિક, ' કેલી મેજ ' નો સ્થાપક પ્રખ્યાત લોર્ડ નાર્થકીશ પણ તેમાં ધુરણ છે. ઇશ્વર જાણે ' ટાઇમ્સ ' ના એક માસિક થતા તેણે કેટલા હજાર કે લાખ પાઉંડનો ખુદો કીધો છે.

આજનું જોપાન-એ વિશે હીંદુસ્થાન સીબ્યુમાં, મી. હેમીસ્ટન હેલ્ડેન્સ-એ જોપાન સંબંધી ઘણી ઉપયોગી વિગતો પૂરી પાડે છે. એ દેશમાં સંપૂર્ણ ધાર્મિક સ્વતંત્રતા છે. આગાખાની થતા માટે લક્ષ્મી નારાયણના મંદિરમાં દેશદેશવારથી ખાસ તારથી જોડાયેલા શાંતિ સમાસહોનાં સાંજનાની ઠંક (સરતમાં હાલ થયું તેમ) જામતી નથી. જોપાનમાં પ્રાચીન મૂંઝ સીંચો ધર્મનાં ૧૬૨૪૪૨, ખ્રીસ્તી ધર્મનાં આશરે ૧,૫૦૦, તથા બૌદ્ધ ધર્મનાં ૭૧,૬૨૭ મંદિરો છે. સિંચો ધર્મ વાજાનાં મંદિર બૌદ્ધોથી જમણાં છે પણ તેમના ધર્મગુરુઓ માત્ર ૧૪૮૩૬ છે જ્યારે બૌદ્ધોના ૫૨૬૮ છે. તાર્પર્ય કે જીવંત ધર્મ તરીકે સિંચો ધર્મ હવે ઘણો પડી લાંગર્યો છે. પણ રાજ્યનો ધર્મ હજી તે જ છે તેથી સરકાર પક્ષપાત કરે છે તો તેનેજ. તે ધર્મનાં મૂલ્ય તત્વો તે રાજ પ્રતિ વફાદારી, તથા પિતૃઓ, મહાપુરુષો અને કુરુનની પૂજા છે. બૌદ્ધ ધર્મનો મૂંઝ સિદ્ધાંત મનુષ્ય માત્રનો જાતુભાવ છે. જે દેશમાંથી એ ધર્મ ફાંકી કાઢ્યો ત્યાં તેની શાખા રૂપ એ સિદ્ધાંત ક્યાંથી હોય? વળી ઘણા જોપાનીઝ એ બન્ને ધર્મ માને છે. ખ્રીસ્તી ધર્મ જોપાનીઝોમાં માત્ર મધ્યમ વર્ગોમાં છે. હજી તેમજ ઉચ્ચ વર્ગોમાં તેનો સ્પર્શ થયેલ નથી. તેને પ્રસાર ત્યાં ન થવાનું એક કારણ તેના પંથોની પરસ્પર લગાઇ છે! પરંતુ નાસ્તિકતા, જડવાદ આદિ પણ પશ્ચિમમાંથી દાખલ થયો છે! સર્વે ધર્મોની નીતિ એક કરીને નવી ધાર્મિક વ્યવસ્થા થઈ શકે કે નહીં તે વિશે પણ જોપાનીઝ સરકાર હાલ વિચાર ચલાવે છે અને તેના સંબંધમાં કોન્ફરન્સ પણ હરવામાં આવ્યું હતું જે યોગ્યતા નિર્ધાર કરે છે. જોપાનીઝો નક્ક કરનાર છે પણ આંધળી નહીં. પોતાને અનુકૂળ તથા પોતાનું નહું ઉપાળીને યોગ્ય નક્ક કરે છે. તેઓ દીર્ઘ દૃષ્ટિવાળા અને વીગનચાર વ્યવસ્થા કરનારા છે, જે હેતુ રચીવન લગાઇમાં સિદ્ધ થયું હતું. તેમની ગઢાડુરીની તો અતિ પ્રશંસા કરવીજ અસાધ્ય છે. સ્ત્રીઓ પણ અદ્ભુત દેશસિમાની છે. કુટુંબ પ્રેમને લીધે જે જોપાનીઝો ધરજાર છોડીને લગાઇના ક્ષેત્રમાં જતાં અચકાતા તેનો માર્ગ સરળ કરવા અનેક પનીઓએ આપવાન કર્યો હતો! તે ઉપરાંત, તેઓ સખા, સ્વચ્છ, સંતોષી અને સુંદરતાના પ્રેમી છે. દરેક જોપાનીઝ રાજ ગરમ પાણીએ દેશની ઠંડી છાંં સ્નાન કરે છે. વ્યાપારમાં પ્રામાણિકતા ન્યૂન છે એવી જે તેમનો નિંદા થાય છે તેમાં સત્વનો અંશ છે ખરો. કંટાળામાં ખોટ માલમ પડતાં તે મુઠી દેનાં તેઓ ખંચાતા નથી. તેનું કારણ એ છે કે તેઓ વેપાર કરતાં હાલ હાલજ શિખ્યા છે. અત્યાર પૂર્વે તો વ્યાપારને નીચ ધધો મણીને તેઓ તેને ધિક્કારતા! હવે સુધારના જાણ છે. આંખોને પશ્ચિમ જોડી સ્વતંત્રતા નથી, પરંતુ તેઓ ધરનેજ પોતાનું સ્થાનક માને છે. જોપાનીઝો આપણથી એટલે નીચિમાન હોવાનું કેટલક કહે છે. પણ તેમ નથી. આપણે ધમધાકાર ચાલની અંતરે ગુપ્ત રાખીએ છીએ ત્યજ જોપાનીઝોની જે છે તે સ્પષ્ટ છે. શહેરથી દૂર ખુશા વેસાવાસ સિવય હવે જોપાનમાં જતીતેતાં સ્થળો નક્ક કરવામાં આવ્યાં છે. કેટરીઓમાં માણસોનો જકૂજ કુચો કાઢવામાં આવેલો ૫૨ તાર ૧૮ ઠલાક કામ કરાવતા! પણ હવે કાલક વગેરેથી રિયનિ સુધરે છે. ત્યાં કેટરીઓમાં અંગ્રી

પુરોધાથી ધણી વિશેષ છે. તેમને રાજ સરસસ યુનાઈટેડ સ્ટેટસથી આડપો તથા ઇંગ્લેન્ડથી ત્રીજા ભાગ જેટલો પગાર મળે છે.

વેદમાં આપતા મિત્ર તથા વરણ એ દેવતાઓ નહીં કિન્તુ હાઇડ્રોજન અને ઓક્સીજન છે !—એવા સિદ્ધાંતનું માધ માસના વૈદિક મેગઝીન (દરિદાર ગુરુકુલ-કોંગ્રી) માં “નિગમાનન્દ” સંવાપારી પ્રતિષ્ઠાન કરે છે. તે કહે છે કે ભારતના પૂર્વે વેદવિદ્યા તેના મુખને લીધે જન્મતું વિદ્યાસુર હતું. મનુ સ્મૃતિમાં કહ્યું છે કે પતંદ્રશપલુનસ્વ સકા-શાદ્યજન્મન સ્વં સ્વં ચરિત્રં શિશેરમ્ પૃથિવ્યાં સર્વમાનવાઃ ઇ. અર્થાત્ પૃથ્વીના સમસ્ત મનુષ્યો પોતપોતાના ચરિત્રો-કર્તવ્યો કુશ્લેષ બ્રહ્મચર્ય આદિના આલેશ પાસેથી શિખરો. આથી વિશ્વને જગત્ કહેતા તેજ તેમના જાનની સીમા સિધ્ધ કરે છે. શબ્દજ વિશ્વ રિથર નહીં પણ હંમેશાં ગતિમાં છે તે બતાવી આપે છે. વિષય પર આવતાં લેખક કહે છે કે, જળનો સંસ્કૃત શબ્દ આપઃ છે. હવે તેને વ્યાકરણમાં બહુવચની કહેવા છે તેથી તે બહુવચનાનો હોવો નોંધવો. એને વ્યાકરણે બહુ વચની કહેવા છે તેજ તે બહુ વચનાનો હોવો નોંધવો એ વ્યાકરણકારનાં જ્ઞાનનું સૂચન કરે છે. વેદમાં લખ્યું છે કે મિત્રં દુરે પૂતદક્ષં વરણં ચ રિશાદશમ્. ધિર્યધૃતાર્ચી સાધનતા આ મંત્રનો અર્થ મધુ ડંદ તથા દેવતા મિત્રા વરણે (મિત્ર તથા વરણુ) છે. આ મંત્રનો અર્થ લેખક એવા કરે છે કે, રસાયણ પ્રિય મનુષ્યે પૂત દક્ષ મિત્ર તથા રિશાદસ વરણુને એકત્ર કરવાં કે જેથી જળ બનાવવાની વિદ્યા પ્રાપ્ત થાય. આ કાંઈ કલ્પિત અર્થ નથી તે સિદ્ધ કરવા લેખક મિત્ર શબ્દનો અર્થ સિદ્ધ કરે છે. મિત્રનો એ શબ્દ બ-યો છે. ઉચ્ચારિ કોષ (૪-૧૧૮) માં પ્રખ્યું છે કે અમિ ચિમિ રાશિમાઃ ષ્ર. મિનોતિ માન્યં કરોતિ રૂતિ મિત્રઃ અર્થાત્ જે ધરતા ઇત્યાદિનું માપ કરે છે તે મિત્ર છે. હવે એ વ્યાખ્યાનુસાર મિત્રનો અર્થ હાઇડ્રોજનજ થઈ શકે છે ! નિષંદુ (વૈદિક કોષ પ્રયો) માં મિત્રનો ઘાતર્થ મદર્ષિ યારાચાર્ય મિત્ર રૂતિ વદનામણુ પટિમ્ એ પ્રમાણે કરે છે. અર્થાત્ જીભ જોડે જોડવા ઇચ્છનાર તે મિત્ર અને હાઇડ્રો-જનની તેજ શક્તિ છે એ પ્રસિદ્ધ છે. વળી વેદમાં મિત્ર તથા ઉગ્રન શબ્દ પર્યાયવાચી અર્થાત્ એકજ અર્થવાચી તરીકે વાપરાં છે. હવે ‘ ઉગ્રન ’ નો અર્થ સૌથી દક્ષ કરી હતા કે જે બીજાને ઉપાડી શકે એવો થાય છે. મર્યાતિ રિવિહાતિ ઘા અર્થાત્ જે પાણી બનાવે છે તે એ પ્રમાણેથી પણ મિત્ર તે હાઇડ્રોજન દેવજ પ્રાચીન ગ્રંથોથી સિદ્ધ થાય છે. પ્રખ્યાત પ્રયંડ સંસ્કૃત કોષ “ શબ્દ કમરુભ ” માં સ્નેહની વ્યાખ્યા કરતાં લખ્યું છે કે, જલીયપરમામાવયં નિતા તૈલાંત તત્પર્યંત દહનસ્વાનુકુલતા અર્થાત્ મિત્ર અનેક જાનના તેજોમાં તે તેજ બળી શકે તે સાર તેમાં હોય છે, અને તેજોમાં અમુક અંશમાં હાઇડ્રોજન હોય છે એ પ્રસિદ્ધ છે.

ઉપરાંત વેદ મંત્રમાં પૂતદક્ષ આજો છે તે જુવો ! પૂત નો અર્થ શુદ્ધ અને દક્ષ નો અર્થ શક્તિ (energy) થાય છે તે નિષંદુ (૨-૬) થી રજા છે. હાઇડ્રોજન શોધકજ છે. આ પ્રમાણે જતાં મિત્રનો અર્થ હાઇડ્રોજન જે ન માને તેનો ઉપાય નથી.

હવે વરણુ તે ઓક્સીજન છે. એ શબ્દ ષ્રઃ (to choose=સંકે કરવું) એ ધનુષી બ્યુત્પાન છે. અર્થાત્ જેને સર્વે સ્વીકારે છે, જે સર્વથા સ્વીકાર્ય છે તે એવા થાય છે. વરણો મામવરઃ ષ્રેષ્ઠઃ આદિ પ્રમાણથી બ્રાહ્મર્થ સિદ્ધ છે કે પ્રાણિઓને તે અનિવાર્ય

છે. તેનો સર્વત્ર વાસ છે એમ પણ લખ્યું છે. પુરાણોમાં લખ્યું છે કે વરુણ જલમાં રહેતી આસરા છે. આથી પણ સિદ્ધ છે કે જલ ઓક્સીજન તથા હાઇડ્રોજનનું મિશ્રણ છે. એનું જ્ઞાન આર્યોને તો પરાપૂર્વથી હતું. ઉક્ત વેદ મંત્રમાં વચ્ચળને માટે રિશાદ્વસમ્ વિશેષણ વાપર્યું છે. રિશાદ્વસમ્ નો અર્થ રોગ નાશક તથા રક્ત, માતૃ, હવા આદિના શોષક છે. અને તેજ ગુણો ઓક્સીજનના છે. હવે તે એનું મિશ્રણ એમને એમ થતું નથી. અગ્નિ-ઉષ્ણના દુરાજ તે સાથે મળે તોજ યાય છે. ૩ ચીજે હોય તો ૧ પાણી અને આપીજ પાણી માટેના આપઃ શબ્દ સંસ્કૃતમાં બહુ વચનીય ગણાય છે. હવે પ્રશ્ન એ ઉઠે છે કે મિત્ર વરુણ નામક વાયુને કેટલા કેટલા પ્રમાણમાં મેળવેથી જળ યાય. વેદમાં તે પણ લખ્યું છે, યથા, ઋતેન મિત્રાવચ્ચળાવૃતાવૃ ધાવતસ્પૃશા । ઋતુ વૃહત્તમાશાયે । આ મંત્રમાં મિત્રો શબ્દ વાપર્યો છે, તે દિવચની છે. " એ " દિવચની પ્રત્યય છે જે અંદી બાકરજાનુસાર " આ " થયો છે. અર્થાત્ જો ભાગ મિત્ર તથા એક ભાગ વરુણ ભેગવવો. આથી હાલની કેમીસ્ટ્રીની H₂O ની ' ફેમુસ ' વેદમાં આખાદ શબ્દશબ્દ મળી આવે છે । આ ' થીયરી ' કાંઈ ફલદુપ કલ્પના નથી પરંતુ અક્ષરશઃ સત્ય છે તે સિદ્ધ કરવા લેખક વેદમાંથી અન્ય અનેક પ્રમાણો આપે છે. ઋગ્વેદના ૧ લા મંડલમાં (અધ્યાય ૧, સૂક્ત ૨ જી, મંત્ર ૮ મો) મિત્ર તથા વરુણને ઋતાવૃદ્ધા ઋતસ્પૃશૌ કલા છે તેનો અર્થ જલ વર્ધક, જલના ઉત્પાદક એવો થાય છે. ઋત્મ્ નો અર્થ નિષાંદુભાગ " જળ " એવો કીધો છે. તેજ મંડળના ૧૫૦ માં સૂક્તમાં મિત્ર વરુણને વૃષણી અર્થાત્ જમના ઉત્પાદક કલા છે. પશુવેદમાંથી પણ લેખકે અનેક પ્રમાણો આપીને મિત્ર વરુણના તેમાં દર્શાવેલા ગુણ આખાદ હાઇડ્રોજન તથા ઓક્સીજનનેજ લાગુ પડે છે, અને તેનાં ગુણોનુંજ તેમાં વર્ણન છે તે બતાવી આપ્યું છે. વિદ્વાનોને આ વિષય અવશ્ય વિચારણીય થઈ પડવો જોઈએ.

હાકોરનાં રણછોડરાયજીનાં મંદિરની વ્યવસ્થા-રણછોડજીનાં મંદિરના વ્યવસ્થાપકોની વિશ્વ સેવક કુપારાંકર દાછ વગેરે સેવકોએ પ્રોવી કાઉન્સીલમાંજે અપીલ કરી હતી તેનો નિર્ણય બોર્ડે લેા. રીપોર્ટરના મુદ્દા તા. ૧૫ મી જાનેવારીના અંકમાં પ્રકટ થયો છે. અનેક રીતે આ સુકાલે અત્યંતોષકારક છે. હાઇકોર્ટ ધડેલી વ્યવસ્થાની યોજના પ્રમાણે સેવકો તથા ભટ્ટોના પુત્રોને કેળવણી આપવા સદે શાળા બોલકામાં આવી હતી. પરંતુ દેવધનનો દેવ નિમિત્ત શિવરાત્રી બીજા જમે તેવા ઉત્તમ કામે પણ ઉપયોગ ન થઈ શકે એવો સંકેતો અર્થ પ્રીવી કાઉન્સીલના ઉમરાવોએ કર્યો છે, અને પરિણામે ઉઘડી ચૂકેલી શાળા પણ બંધ થઈ નહોં હોય તો થઈ જવાની ! સેવકોને લંડનમાં અપીલ કરવાનો આ એક લાભ અવશ્ય થયો છે. બીજી રીતે તો ત્રિયાઈ મંદિર રચ્યું છે, અને સોશીસીટી તથા બેરીસ્ટરોજ દર્યા છે. બન્ને બાજુનો ઠંઠ લંડન પર્વત લડવાનો અર્થ પ્રીવી કાઉન્સીલે મંદિરના ફંડમાંથી આપવાનું કરાવ્યું છે । કોર્ટો તંત્રધરી દરેટની મુકદમાખાલમાં ખરચ દરેટફંડમાંથી સામાન્ય રીતે અપાવવામાં આવે છે. તેનો અયોગ્ય લાભ લઈને બન્ને બાજુ જીતપર આવીને ઠંઠ સુધી લડે છે. હાકોરના મંદિરના આ પ્રમાણે લાભેક રૂપીયા ખર્ચાઈ ગયા હશે ! અર્થ જાહે કરતાં જે સિદ્ધક રહે તેનો અર્થો ભાગ દર વર્ષે, વ્યવસ્થાપક કમીટી સેવકોમાં વહેંચી લેવા માટે આપવામાં આવશે, બ્યારે બાકીનો અર્થો ભાગ દરેટફંડ ખાતે જમે થશે. આ રકમ દર વર્ષે વધ્યા જવાની અને તેનો

કરો પણ સદુપયોગ કરવો હાથની યોજના-પ્રમાણે અણપ છે. મંદિરની આવક તથા મુંડીને વિવાદિ કાર્મ-પાળા ઉપયોગ ન થવાથી, દેશનાં દરિદ્રમાં જુદી થાય એ દેખીતું છે. એ બન નકામું પડી રહેવાથી ખાણમાં પડી રહેવા બરોબર છે. યોજનામાં હવે પછી ઘટતા મુદ્દારા વધારા કરવાની મુંબઈની હાઈકોર્ટને સત્તા છે. એથી-આશા છે કે ભવિષ્યમાં પણ મંદિરની ત્રિજી-રેઈન્ડ્રી ધણી મોટી રકમ થઈ જાય ત્યારે કાંઈ નહીં તો ડોક્ટરના લોકોના ઘાભાઈ તેનો ઉપયોગ કરવાની સત્તા મેળવવા બ્યારથાપક કમીટી હાઈકોર્ટને અરજી ચુભરશે.

અહીંસો રૂપીઆમાં અમર નામ.

પુણ્યશીલ દાતાએ માટે ઉત્તમ તક.

(અત્યાર સુધીમાં ૩૦ દાતાએ પૈતાના નામની આરડીઓ બધાવી છે.)

નડીઆદ હિંદુ અનાથ આશ્રમમાં અનાથો અને અપંગોની સંખ્યામાં મોટા વધારો થવાથી અનાથોને રહેવા વિગેરે માટે ધણી અગવડ પડતી હોવાથી, આશ્રમના મધ્ય સ્થળમાં વધારાનું મકાન બાંધવાની જરૂર છે. આ નવા મકાનની નીચેની આરડીઓમાં અનાથ અપંગો વિગેરેનો ખાસ સમાસ કરવામાં આવશે. મકાનને લગતી દરેક આરડી બાંધતાં લગભગ પાંચસો રૂપીઆ ખર્ચ થાય છે, તથાપિ કોઈ દાતા ગૃહસ્થ એકી વખતે રૂ. ૨૫૦ આપશે તો તે ગૃહસ્થનાં નામની એક આરડી બાંધી તેના મુબદ્દાર ઉપર આરસપાઠાણની તખ્તી ચોઢી તે સંખી દાતાનું નામ અમર કરવામાં આવશે. આ મકાન બાંધતાં ચાર લગભગ રૂપીઆ સુધી ખર્ચ થાય તેમ છે પરંતુ મોટા શ્રીમંત સખી ગૃહસ્થ ત્રણ લગભગ રૂપીઆ સાંમટા દાન આપે તો એ આખું મકાન એ દાતાના નામથી બંધાવી અમે રૂપાઈ થઈશું; આ મકાન આશ્રમમાં ધણીજ આગળ પડતા સ્થળમાં શોગળ સમયમાં બધાનાર હોવાથી દાનશીલ સત્તજનો આ ઉત્તમ તકનો લાભ લેતા ચુકશે નહીં એવી આશા છે. વધુ વિગત માટે લખો.

છવીતદાન આપનાર સૌ પાળક પણ નહીં નીકળે ?

દાન વાસણી !! પ્રભુની ખાતર દયા લાવો અને અનાથોનાં પાળક બનો દર માસે રૂ. ૭] આપનાર મહાત્માના નામથી બાર વર્ષથી એકી ઉમ્મરના અનાથને અને દર માસે રૂ. ૮-૮-૦૦ આપનાર મહાત્માના નામથી એકી નાની ઉમ્મરના અનાથને પાળી વિવાદાન આપી સત્યાગ બનાવીશું. આ પુણ્ય લુભીમાંથી અનાથના પ્રાણદાતા એવા માન સૌ (૧૦૦) પાલક પણ નહિ નીકળે જરૂર દયા લાવી લખો. મંત્રી, હિંદુ અનાથાશ્રમ નડીયાદ.

સચિત્ર સુન્દરી સુખોદ.

શ્રીઓ, ખાલકો અને કુટુંબીજનોને ઘણુંજ ઉપયોગી, તથા હેમની જગવણી સુધારણા, આરોગ્ય ઉન્નતિ અને કલ્યાણને માટે હૃદયથી આપુ પ્રવલ કરતું, — સુખોદક સચિત્ર માસિક પત્ર વાર્ષિક લવાજમ, ફક્ત સતારૂપિયોઃ દિંકુચાલની બહાર માટે, — દોઢ રૂપિયો.

ઘણુંજ સરતું સરળ, અને મોટું ! સુન્દર, રસીકું, મનારજક અને ઉત્કર્ષક !

દરેક ગૃહસ્થ, જે પોતાનાં શ્રીબાલકોને જગવવા, તથા હેમને ઉન્નત કરી, પોતાને અને પોતાનાં કુટુંબને સુખી કરવા ઇચ્છા રાખે છે; પોતાના ઘરમાં, પડોશમાં અને પોતાની ચારે તરફ સુખશાન્તિ આપાદી અને સતોષ, આનન્દ અને પ્રસન્નતા જોવા માગે છે; અને પોતાના દેહનો ઉદય યાવ એમ આશાવન છે, તેણે પોતે સુન્દરી સુખોદ વાંચતું જોડ્યું, એટલુંજ નહિ પણ પોતાના અને પોતાના સ્વજન મિત્રોના કુટુંબની શ્રીઓ પાસે તે વચ્ચાવતું જોડ્યું, એ ખાસ જરૂરું છે. કારણ શ્રીજગવણીનું તે એક બહુ ઉત્તમ સાધન છે. ઉપરાંત ખાલકો માટેનો ખાસ વિભાગ હેમને પણ 'અમત સાથે જ્ઞાન' આપતો હોવાથી બહુ ઉમંગથી તે વાંચાય છે.

સુન્દરી સુખોદમાં શું આવે છે ? રસીલી વાર્તાઓ અને નવલકથાઓ, મનોહર સતી ચરિત્રો, વૈદક, ભરતગુચ્છ, પાકશાસ્ત્ર, તથા વિદ્યાકલાના વિષયો, ઉત્કર્ષક ધર્મનીતિનાં સમાજો, પ્રયત્નકારક ગરમતના ફક્ત અને દૂયકો, શ્રી જગવણી, શ્રી સુધારણા, અને શ્રી ઉન્નતિની સુખોદક ચર્ચા, મધુરી કવિતા અને ગીત ગરબીઓ, તથા ખાલકોને માટે ખાસ વિભાગઃ આ ઉપરાંત એક અથવા વધુ મનમોહન અને આકર્ષક ચિત્રો પણ આ માસિકનાં દરેક અંકને સુશોભિત બનાવે છે. ફક્ત એકવારજ વાંચનાર પણ હેના આહક થાય છે અને આહકોજ નવા આહક વધારે છે એ વાત આ માસિકની લોકપ્રિયતા અને ઉપયોગિતાની ખાતરી કરશે ! છે ફક્ત સવા રૂપિયામાં આટલા બધા લાભ એવો છે ?

સુન્દરી સુખોદના આહકોને અનેક લાભ છે ! — (૧) મોટાં રોયલ જત્રીય પાનાંનું માસિક. (૨) દર મહિને એક અથવા વધુ ચિત્રો, (૩) ઉત્તમ, રસીકું મેટલું પુસ્તક, (૪) અનેક ચિત્રોવાળો, મોટો ખાસ અંક, અને (૫) સંખ્યાબંધ કીમતી શ્રી ઉપયોગી પુસ્તકો આહકોને ખાસ જોઈ લાવે મળી શકે છે ! આ પત્રના આહકોને ખીલ પણ ઘણી તરેહના ફાવડ મળે છે.

નવા આહક — સપ્ટેમ્બર માસથીજ (એટલે આ પત્રના વર્ષની શરૂઆતથી) આહક ધવાય છે, અને દરેક નવીન આહકને 'પાછલા અંક, ખાસ અંક તથા મેટલું પુસ્તક' મળે છે. નમુનાનો અંક ફક્ત એક આનાની (પ્રેસવાળી, ટપાલની ટિકિટ ચાકતવાથી મળી શકે છે; અને તે મંગાવનાર આહક ચર્તા તે પૈસા લવાજમમાં વસતું ગણવામાં આવે છે. (એટલે તેમણે નમુનાનો અંક માવત્રામાં ખર્ચેલા પૈસા નોંધે જતાં હેમની પાસેથી ફક્ત રૂ. ૧-૩-૦ લેવામાં આવશે.) મહેને શીરનામે લખો : —

સુન્દરી સુખોદ મંદિર, અમદાવાદ,

લોકપ્રિય થયેલાં ઉત્તમ પુસ્તકો.

સી ઉપયોગી નવું પુસ્તક :

સ્વર્ગની સુંદરીઓ.

આ સી ઉપયોગી પુસ્તક દામમાં પ્રસિદ્ધ છે. અનુકરણ કરવાનું મન થયે ત્યારે તેવાં પોતાના વર્ણન સાથે ઉત્તમ વિચારોથી ગરબર થઈ શકે. આ પુસ્તકમાં આપેલાં છે. મીસરોજી, લલિતાગાથ, ધીરજ જ્ઞેન, સુંદરયા, શિરાદીની રાજકુમારી, મધુરી મૈયા, મનોહરી જ્ઞેન, ચં જુલાદી, મર્પાદામરી, ઉત્તમ જ્ઞેન, સવિતજ્ઞેન, મરેની વર્ણના વાંચતાં વાંચતાં મન એક તાર થઈ જાય છે અને તેની સચોટ અસર થાય છે. ભાષા સાદી અને સ્પષ્ટ છે. પૃષ્ઠ ૫૦૦, ચાર રાનેરી નામ સાથે પાકું પુસ્તક કિ. રૂ. ૧૫ પૈ. છું.

સીઓનું સ્વર્ગ:-આ પુસ્તક પણ ઉપયોગી પુસ્તક જેવું આસ ઉપયોગી છે. ૫૫ ૪૪૦ કિ. રૂ. ૧૫ પૈ. છું.

વૈદ અમૃતલાલ સુંદરજી પરીવાર, કાલ્યાણેરી રોડ, હાથોખિદગી, સુંબઈ નં. ૨.

સ્વર્ગનાં રત્નો.

કલિત-ગાન-પ્રભુ પ્રેમના ૧૦૧ દાખલાનું આ પુસ્તક દામમાં પ્રસિદ્ધ થયું છે. તેમાંના દાખલા ઉત્તમ. સિદ્ધાંતો સ્પષ્ટ રીતે અને અતરમાં ૩૮ દષ્ટને ઉતરી જાય તેવી રીતે વિસ્તાર પૂર્વક લખાયેલું ખુબસા-સાથે આપેલા છે. તપ, તપમ, જ્ઞાન, કલિત, પ્રભુપ્રેમ, સત્સંગ, તીર્થ, વન, નિવસ, નામરમરણ, પ્રાર્થના, ધર્મ, શાંતિ મોક્ષ માયા અજ્ઞાન, મોહ, ક્રોધ, મીઠા, વંચન, વાંચન, ગુરુ, મહાકાવ્યો, અને અંગ્રેજી તથા પરમાત્મા વિષેના દાખલાઓ છે. પૃષ્ઠ ૩૮૦, ત્રણ રાનેરી નામ. પાકું પુસ્તક કિ. રૂ. ૧૫ પૈ. છું. સ્વર્ગનું વિમાન:-સ્પષ્ટ સ્પષ્ટ ૩૨૫ દાખલા ટૂંકાંટૂંકાં લખાયેલાં છે. ૩૮૦ કિ. રૂ. ૧૫ પૈ. છું. સરસારમાં સ્વર્ગ, સાચું સ્વર્ગ અને સ્વર્ગની સીરી વિગેરે પુસ્તકો પણ આસ વાંચના જેવાં છે કિ. દરેકની રૂ. ૧૫ પૈ. છું.

ખુદાયાનો નાશ અને નવી જુવાની

કેકટમાં વાપરે.

ડા. ડી. એચ. લટનું નામરદને મરદ બનાવનારી રજીસ્ટર નં. ૮૧૬.

રાજવંશી નવરતન યાકુતી :

કી. રૂ. ૧૦ ગ્રેડમાં " સેનટો."

લીલી નસોને મજબુત કરનાર.

રાજવંશી સાંઢાનું તેલ.

કી. રૂ. ૫, ગ્રેડમાં " સાદો."

અસખ્ય દરદીઓએ માત્ર એક જ દબી વાપરી અમુત શક્તી મેળવી છે. ગવન મેંટ એને કાઢી અને વૈદ કાકટોએ તપાસી વાપરી ઉત્તમ સર્દી કીકટો આપ્યો છે.

કેકટો.

ડા. ડી. એચ. લટનું દવાખાનું.

૩૮, જાનગીરી મેડોલો, સુબઈ.

સુવિગ્નનં ચિકિત્સે જનાપ સચાસનઃ ઘવસી પરપૂઘાતે ।

તપોર્પત્સત્યં ચતરવ્જાંયસ્તાદિત્તોમોન્દતિ હત્યસત્ ॥ ધ્રુવંદ, ૭-૧૦૫-૧૨

અર્થ:—(ચિકિત્સે) ગાત્રી (જનાપ) જાનને માટે, એ (સુવિગ્નનમ) જામળના લેગ છે કે, (સવત્+ચ, અતત્+ચ) સત્ અને અચત્ (વચસી) વચસે (પરપૂઘાતે) પરપૂ એક બીજાને દબાવવાની કપડાં કરે છે; પરંતુ, (તપોઃ) તે બેમાંથી, (વત્+સત્યમ) જે સત્ય છે, (સતરત્) એ બેમાં જે (પરજીવઃ) માલુ અધુરિત છે (વદ્+યત્) તેનું (સોમઃ) પરમાત્મા (જવતિ) રક્ષણ કરે છે, તથા (અતત્+આ+હન્તિ) તે અસત્યના છે તેનું હતલ કરે છે.

પુસ્તક ૨ છું.

માર્ચ, સન ૧૯૧૩.

અંક ૬ નો.

પ્રેમ.

રાસ.

ક્યારે દુખીશું પ્રેમપાસવાર ?

ક્યારે ઝીઝીશું પ્રેમઅમીપાર ?

સચ્ચિદાનંદની જડી સાકાર.

ક્યારે દુખીશું પ્રેમપાસવાર ?

૧

બૂઝશું ક્યારે અમ જાગતાભાર ?

ભરશું ક્યારે જાન-કૃપા અપાર ?

સ્મરશું ક્યારે હૃદયપુ નિરાકાર ?

સર્વન જાહીલાવશે ઉચ્ચાર :

ક્યારે દુખીશું પ્રેમપાસવાર ?

૨

હાલ ! ક્યારે તોડીશું જાન-કૃપા-તાર ?

ક્યારે તોડીશું રોડે વેદમના અપાર ?

હિંમનીયમેદ ક્યારે જાશે દિવિપાર ?

સર્વ એકકેસા બાલ થાયું સાકારઃ
કપારે રૂપીશું પ્રેમપારાવાર ?

સરીરે એકે આત્મ એકે મનશું કે વાર ?
'હું', 'તું', 'તું', 'તું', 'તું', એક એમ આચરશું કે વાર ?
નિમિત્ત લાવ લાવ નિમેષ મિળશું કે વાર ?
આવેદન જોઈ જ લહર સ્થાપશું અનિવારેને
કપારે રૂપીશું પ્રેમપારાવાર ?

પ્રજ્ઞાચી (સ્ત્રી, જો.)

અમર આશને.

(હરિગીત).

નદુભરી ટુંગ આંખડી નદુભર્યો પલકાર છે,
નદુભર્યો નૃપુરનો નદુભર્યો ઝલકાર છે;
મરણશય્યા પર પડેલા મનુષ્યમાં ટુંગ વાસ છે,
હા ! કર્ણમાં એ ટુંગ મીઠી નૃપુરનો અવકાશ છે,
આસા અમર જો ! તું ખરે વિચિત્ર નદુગરે ખરી,
શીખાવી દે મુજને અજ્ઞય ટુંગ મીઠી નદુગરી;
કાળ લક્ષે સર્વને, ના ટુંગને લક્ષી રહિ,
શું એવું તારી પાસ છે જો નદુગર મુજને કહે !
સરસોણ.] [બળવંતરાવ મણીલાલ દેસાઈ.

દિવ્ય અમારો અવતાર.

૧
દિવ્ય અમારો અવતાર,
અમે દિવ્ય દેશ વસનાર;
નહિ અમે પૃથ્વી-તલે રહેનાર,
એવો દિવ્ય અમારો અવતાર;

૨
દિવ્ય-માર્ગે અમે હઈએ,
સ્વર્ગીય સુખ ચડાનાર;
નહી જન-જગમાં અમે રસનાર—એવો

૩ . ૧ . ૧

જ્ઞાન-ધારા સી અમે છઠ્ઠી,
 નહીં કદી જ્ઞાન-મંત્ર થનાર;
 સદા અમે અધ્યાસી રહેનાર—એવો.

૪

પ્રભુ-પ્રેમના અમે ભૂખ્યા • છઠ્ઠી,
 દિવ્ય પ્રેમ-રસ પીનાર;
 નહીં જમ-રાગથી - અમે રીઝનાર—એવો.

૫

હિંચ ગિરીપર. વાસજ કરવા,
 હિંચ હિંચ ચઢનાર;
 નહીં અમે નીચે પડી રહેનાર—એવો.

૬

નહીં માન જ્ઞાન અમને ભેદી,
 અમે વિષ્ણુ નહીં હજીનાર,
 કરીએ અમે વિદ્યાતણા વિચાર—એવો.

૭

વિષ્ણુ કદી જો દીધું ધરતર,
 ન તેથી ગર્વ અમે કરનાર;
 પણ તે દાન-માર્ગે દેનાર—એવો.

૮

પરકષ્ટ કાપી, સુખ ખડુ લહીએ,
 એ ધર્મ અમે ધરનાર;
 નહીં અમે સ્વાસ્થ્યમાં સડનાર—એવો.

૯

દુઃખ કંટક કાપીને સર્વે,
 વિકટ પથે અમે પડનાર;
 નહીં અમે નિષ્પત્તિથી ડરનાર—એવો.

૧૦

(આતી) પ્રભુ પ્રસાદી મધુરી ચાખી,
 અમે આનંદમય રહેનાર;
 અન્યને તે આનંદ દેનાર—એવો.

“ મધુકરને વિનંતિ. ”

ગુન્ગરવ કપમ કરે,

મધુકર, ગુન્ગરવ કપમ કરે.

પચિની ગુજ સંગે કદિ ન વિહરે,—મધુકર—

પચિની પૂંઠળ પૂંઠળ હામે ભરમાયો બાણી કોમલતા,

કોમલાંગીનું અંગ કોમલ નવ હલ્ય—વરતી કંકણતા

પૂંઠ અવલંબનથી ધ્રુવયું નવસરે,—મધુકર—

હિન્નત પચિની ખત સુખી તવ પ્રિતિ પ્રાર્થ કરાવે,

વિક્રપાલી પચિની પ્રિતિ યાચના તારી જણાવે,

ગુજ તરલ મપલ જીત વ્યર્થ સહુ હરે,—મધુકર—

પ્રભા પ્રભાકરની પેળી પચિની હિર પ્રહુલ્લાસ,

પ્રભાકર પ્રભા અમત થતાં પચિની હિર નિમીલાસ,

પ્રેમી દુન્દે વિરહે ત્વમ વિરહ વ્યથા સંચરે,—મધુકર—

વિદલસતી પચિની વિસાદ સરજલ રવિ હલ્ય થાતાં,

પ્રિય વ્યથિંગન લેવા માટ પચિની ખત વિકસાતાં,

પ્રિય રંજન સર સુરલિ સુવાસ પ્રસરે—મધુકર—

નતાંગી સમ રોમાંચિત પચિની પ્રભાસ્નાને મગસર,

કંઈ નવીન રંગ ભરી અંગ પચિની રવિ સંગે ચક્રમૂર

તે ગુન્ગને કપમ ઘોષે કર્ષ ગુજ સરે—મધુકર—

નદિ હિર જાગી ધ્રુવ કદિ પચિની પૂરે,—

મધુકર, ગુન્ગરવ કપમ કરે.

ગુરુત. હવાડીયા ચક્રો.

જાલી. છાદુસાઈ દાહલાઈ.

સમુદયાત્રા અને હીંદુશાસ્ત્રો.

આપણા સદ્ગત મહારામ જોડવડનાં રાજ્યાભિષેક પ્રસંગે રા. મુજજી બારભાયા વિલાપત ગયા ત્યારથી પરદેશગમનના અનુભૂ હીંદુ સર્માજમાં પુષ્કળ આદોષન થયું છે. હજી પણ સમજ ન જાતિ વ્યથે થીમચંકરાચાર્ય માધવવીરજો નિર્જીવ સ્તીકાપો નથી. આ. મી. પદ્મણી લેવા પગુ જાતિની પંડિતની જલદર રણ છે. સામાન્ય જીવસંયોને, શાસ્ત્રોમાં પરદેશગમનને પાપ આ માટે દુષ્કર્મ છે તેની સમજ પડતી નથી અને તેને પાતક માન્યુ હોય તોપણ તેનું પ્રાયશ્ચિત, જ્યારે મદાપાતકો માટે છે તો એનું કેમ ન હોયુ જોષ્યે એમ તેઓ પૂછે છે. શાસ્ત્રીઓએ ઉભય વિરહ પક્ષોની તરફેણમાં તથા વિરહમાં સાંમંસામા રાજ્યાર્થો આપ્યા છે; પરંતુ તે ભાગ્યેજ

જેમજ્યે તેટલી સરલ વિદ્યાત્રાયુક્ત અથવા નિષ્પક્ષ છે. ગ્રામીન શાસ્ત્રોમાં પ્રાયશ્ચિત્ત નથી અને અર્વાચીનમાં તે કેવી રીતે પ્રક્રિયિત થયું તેના ઐતિહાસિક દૃષ્ટિથી કોઈ શાસ્ત્રી નિર્ણય કરી શકે એ નથી. આર્યધર્મ તથા અર્યદેશનાં એ ધનસાગર છે કે, કોશીનાં અગરવાલવૈશ્યની સાતિનાં યૌધરી બાણુ મિશ્રઅરદાસે તેજ સાતિના એક બીજા યૌધરી બાણુ ગોબિન્દદાસને, બાણુ લખમીચંદ એમ. એ. નાં પરદેશગમનની ખટપટનાં સંબંધમાં આતબહાર મેલ્યો. બાણુ ગોબિન્દદાસે પોતાના નહિં પરંતુ પરદેશગમનના પ્રશ્નના તથા સાતિના આપખુદ શેષાઓની સત્તાની હદ દર્શાવવા, રૂ. ૧૧૦૦૦ ની તુકસાનીની ફરીયાદ પ્રતિવાદી. મિશ્રઅરદાસ વિરૂદ્ધ માંડી. એ પણ ધન્યનીજ વાત. બની કે આ મુકદ્દમા કાશીના સખ-જજ, પ્રખ્યાત સંસ્કૃતના વિદ્વાન બાણુ શ્રીશયંદ્ર બસુ સન્મુખ આવ્યો. પરદેશગમનાર્થે પ્રાયશ્ચિત્ત છે કે નહિ અને છે તો તે કેવું અને શામાટે તથા સાતિઓના રીતરીવાજની વિરૂદ્ધ પ્રાયશ્ચિત્ત છે કે નહિ એ પ્રશ્નો મુદ્દારૂપે તેમણે ઉઠાવ્યા. બન્ને પક્ષ તરફથી શાસ્ત્રીઓ સાહેદી આપવા આવ્યા ! વાદીના પંડિતો સુધારક અથવા પરદેશગમનના વાદી તથા પ્રતિવાદીના પંડિતો સંરક્ષક અથવા પરદેશગમનના વિરોધી હતા. ચાર માસ સાક્ષીઓની તપાસ ચાલી. જજ પણ ધૈર્યની શ્રુતિ હતો, અને તેણે ૧૦૫ ડાપેલાં પાનાનું જજમેંટ આપ્યું છે. સર્વે શાસ્ત્રીઓના મત મેળવી તે ક્યાં સુધી ખરા તથા ખોટા તેનો નિર્ણય તેણે પોતાના અદિતીય જજમેંટમાં કર્યો છે. જજ એટલા વિદ્વાન છે કે મહામહેાષાધ્યાય પં. શિવકુમાર શાસ્ત્રી જેવાની પણ તેમણે ભૂલો કાઢી બતાવી છે ! શાસ્ત્રીઓએ પણ નહીં જોયલાં-જણેલાં ગ્રંથોનાં પોતાના નિર્ણયની પુષ્ટિમાં તેમણે પ્રમાણો આપ્યાં છે. હાઈકોર્ટનો કોઈ જજ પણ આવા કેસમાં આવડેલો ઉડો જઈ શકે એ હોવા વિષે હમને શંકા છે. જજ જન્મો તો શ્રીશયંદ્ર જેવાજ જન્મો એ ઉદ્ગાર એમનું અપ્રતીમ જજમેંટ વાંચ્યા પછી સહજ હોકમાંથી નીકળી જાય છે. જજમેંટનો અર્થ યુગ્ંજરાતીમાં ભાષાંતર કરવાનો થાય છે; હમે માત્ર મુખ્ય કરીને તેને આધારે સમુદયાત્રા માટે પ્રાયશ્ચિત્તજ નથી એવું લખકર મહાપાતક તે કેવી રીતે ગણવામાં આવવા લાગ્યું તેનાજ ઇતિહાસ સારરૂપે તે ઘણી વિચિત્ર કથા હેવાથી આપીયું.

સમુદયાત્રા વિરૂદ્ધ શાસ્ત્રોમાં મૂલ એકજ ઉપપુરાણનો કથા રસોડ છે !

સામાન્ય રીતે સંસ્કૃતની અઘાન પ્રજા ધારે છે કે સર્વે શાસ્ત્રોમાં સમુદયાત્રાનો નિષેધ છે. વસ્તુતઃ તેનું યાવત પુરાણોમાં એકજ સ્થળે અને તે પણ એક ઉપપુરાણમાં જ ખંડન છે. એ સત્ય છે કે, અનેક અર્વાચીન ગ્રંથોમાં તથા મુખ્ય કરીને કમલાકરના નિર્ણય-સિંધુ તથા રધુનંદનના ઉદ્દાહૃતત્વમાં પણ ખંડન છે. પરંતુ જે અર્વાચીન ગ્રંથોમાં એ ખંડન છે તે માત્ર હિત ઉપ-પુરાણનો સીધો ઉતારોજ છે. એ ખંડન બૃહન્નારદીય ઉપ-પુરાણમાં આ પ્રમાણે છે:—

સમુદયાત્રાસ્વીકારઃ ક્ષમંડલુવિધારણમ્ ।
 દ્વિજાનામાસવર્ણાસુ કન્યાસુ પંચમસ્તથા ॥
 દેવરેણ સુતોત્પતિઃ મનુપત્તે પશોર્વેધઃ ।
 માંસવાનં તથાગ્રાંદે દાનમસ્થાધમસ્તથા ॥

વૃક્ષસ્ત્રાપ્તોઃ કન્યાપ્રાપ્તોઃ પુત્રઃ દાનં પરસ્વ ચ ।
 વીર્યકાલં વ્રહ્મચર્યં નરમેચસ્વમેષ્વકૌ ॥
 મહાપ્રસ્થાનગમનં ગોમેધં ચ તથા મક્ષત્ ॥
 હમાન્ધમાન્કલિયુગે ઘર્જ્યાન્ ઝાદુઃ મતીપિતઃ ॥

૧. સમુદ્યાત્રાનો સ્વીકાર.
૨. કર્મકુલનું ધારણ.
૩. દિવેનો અસવર્ણ કન્યા સાથે લગ્ન.
૪. દેવરે (લાઇની પત્ની વા વિધવાથી) પ્રભેત્તિ કરવી (નિયોગ).
૫. (અતિથિના સત્કારાર્થ) મધુપર્કમાં પશુનો વધ કરવો.
૬. ગ્રાહમાં માંસનું (બોજનાર્થ) દાન કરવું.
૭. વાનપ્રસ્થાગ્રમનો સ્વીકાર કરવો.
૮. એકવાર દાન કરેલી કન્યાનો બીજા વાર વિવાહ કરવો.
૯. લાંબા કાળ સુધી બ્રહ્મચર્યનું પાલન.

૧૦-૧૨. મનુષ્ય, ઘોડો અથવા બળદનું બલીદાન, નેતથા

૧૩. મહાપ્રસ્થાનગમન અર્થાત્ હિમાલયની અંતિમ યાત્રા કરવાનું મત લેવું.

એ અગીયાર વાતો કશિયુગમાં વર્ત્ય છે એમ સુધિધર્મિનાનું કહેવું છે.

ગીતાને બદલે યદું !!!

આમાં પ્રથમ વર્ત્ય વસ્તુ તે “સમુદ યાત્રા સ્વીકાર” છે. તેનો અર્થ દાલના પંડિતો સમુદનું ઉદ્ધવન કરીને પરદેશ જવા સ્વીકારવું એવો કરે છે; પરંતુ તેજ મહાત્મ્ય છે. સમુદયાત્રા સ્વીકાર પોતેજ એક પ્રાચીન હતું. કુર્મપુરાણના ૩૦ માં અધ્યાયના ૧૮ માં શ્લોકમાં લખ્યું છે કે, “જે મનુષ્યે સજ્જન મનુષ્યહત્યા કરી હોય, તેણે અંબોજનથી, અથવા “શિખર ઉપરથી પડીને અથવા અગ્નિજવાલામાં પ્રવેશીને, અથવા જલમાં ડુબી મરવું.” આદિત્યપુરાણમાંથી પણ પોતાની પરાયણ કરીને ટીકામાં પ્રાધનાયર્થ પણ એજ અર્થનો (૧૦મે અ., શ્લોક ૧૧મે) શ્લોક આપે છે. આ “સમુદયાત્રા સ્વીકાર”થી અલગભવના કથન પ્રમાણે ન અમુક દુષ્ટવૃત્તિ, તે હત્યાસની પાપનિવૃત્તિ થાય છે. આ પ્રમાણે સમુદયાત્રાનો અર્થ. સામાન્ય નહીં પણ પારિવારિક-૨૬-technical (ટેકનીકલ) છે. જે હત્યારા મનુષ્ય ડુબી મરવાને માટે સમુદની મધ્યમાં જાય છે તેને માટે અહીં સમુદયાત્રા શબ્દ વાપર્યો છે. સામાન્ય અર્થ તો હાસ્યજનક, અસંલગ્નિત છે. તેમ હોય તો તો, મુળમાં પાલકા બેંદરપર રોજ જ સર્વે મનુષ્યો આઠ આના આપીને બે ઘડી દિવાલોડી સુધી સહેલગાહ કરી આવે છે તેવો મહાપાતકી યથા; વળી ઉક્ત શ્લોકમાં એ ૧૩ વર્ત્ય વસ્તુઓને ધર્મ કહી છે એ લક્ષમાં રાખતાં પણ સમુદયાત્રાનો સામાન્ય અર્થ બેદુરો-તથા અસંબંધ સિદ્ધ થાય છે. ભર-દરીયે ડુબી મરવાનું પ્રાચીનકાલમાં નિયોગ પેદા સાધારણ હતું. તેજ મનુષ્યહત્યાના મહાપાપનું સર્વોત્તમ નિવારણ મણીતું. કાઝાંતરે એવું લખકરે મન અપ્રવક્ત મણીતું તેથીજ હતનારકી-પરિ તે ધર્મને કશિમાં વર્ત્ય ગણ્યો. નહીં તો ધર્મ શબ્દ સમુદયાત્રાને બામુજ પડતો નથી.

આનંદ અથવા વિદ્યાપ્રાપ્તિના સ્વાર્થે સાર કોઈ સમુદ્રયાત્રા કરે તેને પુરાણકાર ધર્મ કહેજ નહીં. એ તો રાજનો સાંસારિક વ્યવહાર માત્ર છે. અન્ય દેસ વર્ત્ય ધર્મો જેતાં પણ માલમ પડશે, કે પ્રાચીનકાલમાં તે ધર્મરૂપ ગણાતા, અધાર્મિક ગણાતા નહોતા, અને તે ધર્મસંબંધીજ છે. પણ સામાન્ય સમુદ્રયાત્રા તો એક ગામથી બીજે ગામ માત્ર જવાની બાબત છે—સ્થળને બદલે જલ માર્ગે. એજ બેદ ત્યાં ધર્મનો પ્રમ્નજ ક્યાં આવ્યો? નારદીયપુરાણમાં ઉક્ત **Ropealing Act**, જૂના કાયદા ૨૬ કરવાના કાયદારૂપ-માત્ર છે.

સામાન્ય સમુદ્રયાત્રાનો ઉક્ત ઉપપુરાણમાં નિષેધ નથી પણ તે મનુષ્યવધના એક પ્રકારના પ્રાયશ્ચિત્તરૂપમાજ અર્થમાં વર્ણીત કરવાનો સામાન્ય ઉપદેશ માત્ર છે. એ કાંઈ કપોલકલ્પના નથી રચનાયદ્ધ “ ઉદાહતત્વ ” નામક ગ્રંથની ટિકા આશરે ૧૦૦ વર્ષપર થઈ ગયલા પં. કાશીરામ વાચસ્પતિએ લખી છે. તેમના ઉપર સુધારાનો વા વાવો હોવાનો આક્ષેપ આણી શકાશે નહીં. એ ટિકા કલકત્તાની સંસ્કૃત કોલેજના પ્રોફેસર પં. હરિકૃષ્ણ શાસ્ત્રીએ પ્રગટ કરી છે. તેમાં સ્વ. પં. કાશીરામ “ સમુદ્રયાત્રા ” ની ટિકામાં કહે છે:— મરણમુદ્દિય સમુદ્રયાત્રા સ્વીકાર અર્થાત્ મરણ પામવાના ઉદ્દેશથી જે સમુદ્રની યાત્રા કરે છે તે, “ મહાપ્રસ્થાનગમન ” (૧૩ મો વર્ત્યધર્મ) નો અર્થ પં. કાશીરામ વાચસ્પતિ મરણમુદ્દિય હિમાલયગમનમ્ અર્થાત્ મરણ પામવા સાર હિમાલય જવું તે (તેના બરફમાં ઠરીને મરી જવું) એવો કરે છે.

નિર્ણયસિન્ધુ જેને કાશીના પંડિતો ધર્મક્રિયા પ્રાયશ્ચિતાદિના પ્રકરણમાં બહુ માન્ય કરે છે તેમાં “ સમુદ્રયાત્રા સ્વીકાર ” ને બદલે સમુદ્રયાત્રા-સ્વીકાર શબ્દ છે. તેનો એવો અર્થ કરવાનો પ્રયત્ન કરવામાં આવે છે કે, સમુદ્રયાત્રાનો સ્વીકાર કરવો એ કલિમાં વર્ત્ય છે. હવે નિર્ણયસિન્ધુકરે જાને બદલે તુ શબ્દ વાપર્યો છે તે તેનો અક્ષર દોષજ છે. નહોતો તોપણ અર્થ બેદ થતો નથી, સમુદ્રયાત્રાનો પણ ૨૬ અર્થ છે. જે બ્રહ્મહત્યામાં ભરદ્વાજે કુબી મરવા જવાનો સ્વીકાર કાઢ્યો છે, તેનું નામ સમુદ્રયાત્રા છે! અને તેવાં પ્રાયશ્ચિત્તનું વિધાન પણ પરાશર (પ્ર. ૧૨-શ્લો. ૬૪) માં છે:—

“ ચતુર્વિંશોપપન્ને તુ વિધિવત્ દ્રહ્મઘાતકે
સમુદ્રસેતુગમનં પ્રાયશ્ચિત્તમ્ વિનિદિશેત્ ” ॥

અર્થ:—ચારે વેદમાં વિદ્યાનુ એવા બ્રાહ્મણે બ્રહ્મઘાતક માટે “ સમુદ્રસેતુ ગમન ” નાં પ્રાયશ્ચિત્તનો નિર્દેશ (વિધાન) કરવો !

બૃહત્પરારદીય ઉપપુરાણમાં સમુદ્રયાત્રા સ્વીકારને જે સ્લોકમાં વર્ત્ય કહ્યો છે તે સ્લોક પોતે યાજ્ઞવલ્ક્યની સ્મૃતિની ટિકા રૂપ છે ! નારદીયના જે સ્લોકો હમે ઉપર આપ્યા છે તેની પૂર્વે તે ઉપપુરાણમાં જે સ્લોક છે તે આ પ્રમાણે છે.

કર્મણા મનસા વાચા યત્નાઞ્ચ ધર્માન્સમાચરેત્ !

અસ્વબ્ય લોકવિદ્વિષ્ટં ધર્મ્યં અન્યચરેન્ન તુ ॥

અર્થ:—મનુષ્યે કર્મ થકી, મન થકી તથા વાચા થકી ધર્મોનું પ્રત્યેક આચરણ કરવું, પરંતુ જે ધર્મપૂર્વક હોય છેતાં લોકોને મન તિરસ્કારપ્રેરક હોય તે કરવું—શિર્વણ

કે તે કરવા વિના સ્વર્ગ પ્રાપ્તિ ન થતી હોય (અર્થાત્ તે ' એટીકેટ ' (સમ્યક્તા) નો જ્ઞાન પ્રાપ્તિ હોય ત્યાંજ લોકાન્તરને માન આપવા સમર્થ છે).

હવે આ શ્લોક યાતવલ્કયસ્મૃતિના ૧ અધ્યાયનોજ ૧૫૬ માં શ્લોક છે ! અને તે સંપદશ નારદીય પુરાણમાં વર્ત્ય ધર્મોની ગણતરીની ઉપર લખ્યો છે. તેથી સિદ્ધ છે કે, નારદીય પુરાણકાર યાતવલ્કયને અનુસરે છે. અને યાતવલ્કયસ્મૃતિ જે યોગશિક્ષા પરિતો મનુસ્મૃતિથી પણ કલિયુગ માટે વિશેષ આન્ય કરે છે તેમાં " સમુદ્રમાના " (સામાન્યપદકે વિશેષ કાંઈ પણ અર્થમાં) નો કાંઈ પણ સુગ માટે નિષેધ નથી ! અને નારદીય પુરાણ પણ યોગાના કથન પ્રમાણે ક્યાં વર્તે છે ? એજ પુરાણમાં અન્ય સ્થળે, કેમ જીવ ધારણ, શ્રાદ્ધમાં માંસ તથા વાનપ્રસ્થાશ્રમનું વિધાન લખે છે !

ચાંદ્રાલ સાથે એક વર્ષના ભોજનથી ૧૭૫૨૦ દિનના ઉપવાસ !

પરદેશગમન ન કરતું એવા તો કોઈપણ શાસ્ત્રનો આધારજ નથી ! શાસ્ત્રોમાં માત્ર " સમુદ્રમાના " નોજ વિરોધ ઈધી છે, અને તેનું એ પ્રાપ્તિત લખ્યું, નથી કારણ કે તે માત્ર એક સમ્યક્ હોય હતો, માત્ર કલિમાંજ વર્ત્ય કરવાનો ઉપદેશ હતો. છતાં વર્ત્ય કરે તેને સિર માત્ર લોકાપવાદ રહેતો, પ્રાપ્તિત કે બીજી કોઈ શિક્ષા નહોતી. છતાં, સમયાંતરે જ્યેને માટે પ્રાપ્તિત નહીં તેવા તો પક્ષિતિવ્યવહારજ કદાપિ પણ ચર્ચ નહીં શકે એવી વિપરીત કથના ઉદાવવાની હિન્મત કરવામાં આવી. સમુદ્રગમન માટે શા માટે પ્રાપ્તિતનું વિધાનજ નહીં તેનું કાંઈ કારણ શાસ્ત્રે કે પરિતો પાસે નથી. પરંતુ કોઈમાં ' પક્ષિતોને સાક્ષી તરીકે બોલાવવામાં આવતાં તેઓએ કાંઈને કાંઈ કારણ આપવા વગર તો, છુટકાજ નહોતો. ઉદા સુક્રમામાં અગરવાલ ગાતિના પ્રતિવાદી તરફથી, સંરક્ષકવિચારના શ્રેષ્ઠ ગણાતા પંડિત, મહામિહોપાધ્યાય શિવકુમાર શાસ્ત્રીને બોલાવવામાં આવ્યા હતાં. તેમણે, સમુદ્રગમન અપ્રાપ્તિતવ્ય હોવાનું એજ કારણ આપ્યું હતું કે શ્લેષ્ઠો, સહબોજન પરદેશ ગતીઓ કરે છે. પં. શિવકુમારે શૂલપાણિ નામક એક અર્વાચીન સાસ્ત્રકારના મતને આધારે એવી જુથાની આપી હતી કે, પરદેશગતીએ શ્લેષ્ઠો સાથે ભોજન કરવાના ધાર્મિક અપરાધ માટે શાસ્ત્ર પ્રમાણે તેણે ૧૭,૫૨૦ દહાડા અપવાસ કર્યો બેઠો, અને માતૃપી આયુષ્યમાં તે અસંભવિત હોવાથીજ અપરાધ અપ્રાપ્તિતવ્ય છે. એટલા દહાડા અપવાસ કરતાં પૂર્વે તો તે કપારનેયે મરી પરાચરેલો હોવો બેઠો. બે સહબોજનનોજ વાંધો શાસ્ત્રકારને હતો તો તે કારણ સમુદ્રગમનનો પ્રતિબંધ કરતાં કેમ લખ્યું નહીં, તેમજ સ્થલ માર્ગના પરદેશગમનમાં પણ એ આપતિ તો તેટલીજ છે તેનો પ્રતિબંધ કેમ ન કીધો કે તે વિષે શાસ્ત્રીઓ ભોન છે.

બાણીબેઠને જમનારને પ્રાપ્તિત-પ્રાપ્તિતનો વર્ણોત્તર લેક.

પ્રતિવાદીઓનો પક્ષ એ હતો કે પરદેશીએ શ્લેષ્ઠો છે. પરંતુ મનુ પ્રમાણે તેઓ શ્લેષ્ઠી ઉતરતા નથી, કારણ કે તેઓ બ્રહ્મ દ્વિજ છે, એમ તે રાજર્ષિ કહે છે, અને મનુને, શ્વરનું ભોજન લેવાનો વાંધો નથી. શૂલપાણિ બીજી રીતે સમ્યક્ હોવા છતાં પણ માટે વાંધો લેતો નથી ! અને યાતવલ્કયનું તે માટે (અ. ૧-૨-શ્લો. ૧૬૬) પ્રમાણ પણ

આપે છે. હવે યુરોપીયનો સાથેનાં સહભોજન માટે શુદ્ધપાણિ જેવા પણ શું પ્રાપ્તિત આપે છે? તે કહે છે કે અંગીરા (સ્મૃતિ) તું એવું વચન છે કે:—

અંત્યવસયિનં અન્નં અશ્વિયાત્ યઃ તુ કામતઃ ।

સ તુ ચાંદાવણં કુર્યાત્ તપ્તઘૃત્નં અથાપિ વા ॥

(પદ્મઉદ્દ હમે પાળ્યાં છે)

અર્થ—જેઓ અંત્યજ (જેવી) અતિ ઉતરતી કામોતું જાણીએછેને કિમિત પણ ભોજન ખાય, તેઓએ ચાંદાવણ અથવા તપ્તઘૃતન (નામક પ્રાપ્તિત) કરવું. (તે પછી લેખક કહી છે જાતિ અંત્યવસયિન (અંત્યજ) છે તેની ટીપ આપે છે જેમાં વેદિકા તથા માગધા-મગધ દેશના લોકો-પણ છે ।

આગિરાના આ શ્લોકપર શુદ્ધપાણિ ટિકા કરે છે કે, એકજવાર એવું ભોજન દર નારે ચંદ્રાયણ કરવું કે જે ૮ ગાયના દાન બરાબર છે. (આ બ્રાહ્મણ માટે છે-ક્ષત્રિય માટે ના, વૈશ્ય માટે ના, તથા શૂદ્ર માટે ના બસ છે). વળી, શુદ્ધપાણિ કહે છે કે જે બ્રાહ્મણ જોણીએછેને ૪૮ વાર ચાંદાવણ ખાય તે તો ૨૪ વર્ષ પર્વત પ્રાપ્તિત કરે તોપણ અઅપદાર્પ તો રહેજ રહે છે. જે પ્રાપ્તિત ન કરે તો તે ચાંદાવણ યદ્દ બાપ છે. હવે એટલા પ્રાપ્તિત બદલ ૩૬૦ ગાયોનું દાન કરે તોપણ ચાલે. ક્ષત્રિયનો આમા બ્રાહ્મણથી ના હોવાથી તેણે માત્ર ૨૭૦ ગાયનું દાન કીધેથી તેનો અપરાધ ક્ષમા થાય છે અને વ્યવદાર્પ પણ થાય છે, તથા વૈશ્ય તો માત્ર ૧૮૦ ગાય આપી કે પત્યું. આ કારણથી કાંઈ પણ શાસ્ત્ર પ્રમણે બ્રાહ્મણ શિવાય બીજાને પ્રાપ્તિત કરવા જતાં હમેશ જાતિના વ્યવદારથી બદિષ્ટન યદ્દ શકે નહીં. શુદ્ધપાણિનો અર્થ ન સમજવાથીજ પં. શિવકુમાર પોતાની ગણતરીમાં બૂન કરી છે એમ જાણી. બાસુ કહે છે અને ઉમેરે છે કે, એક દહાડા ચાંદાવણ હોજન કરવાથી જે અપવાસ કરવા પડે તેથી જેટલા દહાડા એવું ભોજન થાય તેટલા દહાડાને એક દિનના અપરાધ માટેના અપવાસની સંખ્યા સાથે ગુણવી એવી શાસ્ત્ર મર્્યાદ નથી. પં. શિવકુમારે તેમાં પણ ગોથું ખાધું છે, અને તેથીજ ૧૭,૫૨૦ દિવસની ખોટી ગણતરી કરી છે. વિદ્યાનેશ્વર (યાજ્ઞવલ્ક્ય સ્મૃતિનો પ્રખ્યાત ટીકાકાર) ચાલુ વેસ્વાગમન માટે સામદું પ્રાપ્તિત કેટલું તેનો નિર્ણય કરે છે, જે કાંઈપણ ચાલુ પાપનાં પ્રાપ્તિતનાં હિસાબને પણ સરખી રીતે લાગુ પડે છે. લુગા-ફીતા કચ્છને આશરે ચિહ્નનેશ્વર કહે છે કે, ગ્રંથસ્ત્રા ૩૨ કિલ્લ માટે તો કરોડોના પુરા હિસાબે પ્રાપ્તિત કરવું. તે પછી દર માસનાં પાપ માટે ૧ જ દિનનું પ્રાપ્તિત ઉમેરવું. ચાંદા-લોના ઉચ્છિષ્ટ અન્નનાં ભોજન માટે પં. શિવકુમાર કહે છે કે, વિદ્યાવતમાં રહેતો દોઢ રોજ બે વાર જમે, અર્થાત બે વાર પાતક કરે છે. એક વારના પાપનિવારણ માટે ૪૮ અપવાસ કરવા તે કહે છે. તે ખરું હોય તોપણ એક માસ વિદ્યાવતમાં રહેતા માટે ૩૦×૨૪=૭૨૦+ (ઉચ્ચ) ૪૮=૭૬૮ દહાડા અપવાસ કરવો જોઈએ. હવે શુદ્ધપાણિ પ્રમાણેજ, દર માસનાં પાપ માટે એકજ દિનનાં પાપના અપવાસ કરવાના હોવાથી છ વર્ષ વિદ્યાવતમાં રહેનારે ૧૧૫૨ દહાડા અપવાસ કરવો જોઈએ, અને તે ન થાય તો હિસાબે ૧૯૨ ગોશાન આપવી જોઈએ. બ્રાહ્મણો માનવી કિંમત હાસમાં ૩. ૧૧ અને યજ્ઞમાનોની શ્રદ્ધા ન હોય તો માત્ર આઠ આઠ આનામ.

આંકે છે-તે હીસાએ ગાત્ર રૂ. ૯૬ નો આ પ્રકરણમાં અર્થ આવે છે-અર્થાત્ પ્રાપ્તિતની કિંમત રૂ. ૯૬ કઠિનમાં કઠિન અને કઠોરમાં કઠોર શાસ્ત્ર પ્રમાણે છે. મિતાક્ષરો (વાંચક વક્ત્રવ પરની દિકા) પ્રમાણે ઉક્ત ૧૧૫૨ દહામ તથા ૧૯૨ ગોદાનનો હીસાખ ખરો છે. સ્વયં પ્રતિવાદીના પંડિત હરણચંદ્ર ચક્રવર્તીને તે સ્વીકારવું પડ્યું હતું. આ કારણથી ચાંકાસ બોજન અથવા પુરદેશ ગમન (જેઉ પર્યાવવાતી થઇ ગયા છે) કમમાં કમ વૈશ્વ માટે તો મહાપાતક નથી પણ ઉપપાતક છે. કારણ કે જન્મપર્ષત અવ્યવહાર્યતા તો મહાપાતકમાંજ હોઇ શકે છે.

આ શાસ્ત્રીય વિષય હોવાથી હમારા કેટલાક વાંચકોને તે શુષ્ક લાગશે, પરંતુ હમે તે બને તેટલો સરલ તથા રસિક કરવાને યથારાકિત પ્રયત્ન કર્યો છે તે વાંચકો બોધ રાકવા હશે. આ પરથી સિદ્ધ થાય છે કે અર્વાચીન શાસ્ત્રો પણ કેટલાક શાસ્ત્રોના અનુવાસી, સુધારકો ધારે છે તેટલાં દુષ્ટ નથી. એને તો કેટલાક સ્વાર્થી બ્રાહ્મણોએ તથા પ્રળને આઘાપાટ બંધાવનારા દોષક ઝાપાપાગાઓએજ દુષ્ટરૂપ આપ્યું છે. શાસ્ત્રો જ્ઞેતાં તેમાં કદાચ ભૂલ દેખાશે પરંતુ, અજ્ઞાન તેમજ સુધારક સમૂહ ધારે છે તે કરતાં તો તે વધારેજ સમજદાર, વ્યાજબી તથા તોડ કહનારા છે. ઉપરોક્ત વિષય હમારી એ માન્યતાને પુષ્ટ કરે છે.

સંયુક્ત કુટુંબ કે વિલકત?

(૫)

સંયુક્ત કુટુંબની પુષ્ટિમાં એક દલીલ એવી લાવવામાં આવે છે કે તેથી વંચ બોજનાદિમાં અર્થનો ધણો ફાયદો થાય છે. આ દલીલ ધણા ખરી માનીને કાન પકડે છે. પરંતુ હમને તેની સમજ પડતી નથી. શું સંયુક્ત કુટુંબની વ્યક્તિઓ આણું ખાય છે અથવા આણું પહેરે છે કે જ્યેથી ખર્ચે આણો થઇ શકે છે? સત્ય એ છે કે ખર્ચ આણો થાય છે એ માન્યતા એક ભ્રમણા કરતાં બીજું કશું વધારે નથી.

આણો અર્થ એ માત્ર દ્રષ્ટિ ભ્રમણા છે !

ખાલી મેદાનવાળી જગ્યા ઉપર ઘર બંધાય છે ત્યારે તે મોટી લાગે છે. નહીં તો ખુલી હોય ત્યારે નાની લાગે છે. ઘર બહારથી નાનું લાગે છે, અંદરથી મોટું લાગે છે. વસ્તુતઃ તે બંને નથી. નાનાં કે નથી મોટાં થતાં. ખાલી એરોડો નાનો લાગે છે, ભરેલો એરોડો મોટો લાગે છે. બે સમયોરસ આકૃતિમાં એક કાળી લીટીની અને બીજી ધોળી લીટીની કરો તો ધોળી આકૃતિ માપતાં બરાબર સરખી હોવા છતાં તે કાળી સમયોરસ કરતાં આંખને નાની લાગશે. આ અને એવા બીજા અનેક ચક્ષુની ભ્રમણા (optical illusions) છે તેવીજ સંયુક્ત કુટુંબમાં આણો ખર્ચ લાગે છે એ માનસિક ભ્રમણા છે, એ ભ્રમણાનું કારણ એ છે કે સંયુક્ત કુટુંબમાં માણસડીક ખર્ચ વિલકત કુટુંબ કરતાં કાંઇક આણો આવે છે. પરંતુ તેમાંથી સંયુક્ત કુટુંબની કશી કરામત નથી. તેમાં કાંઇ બહુ

કે ચમકાર નથી. કોટમાં રહેનારાઓને માણસદીક ખરચ કામાદીપરામાં રહેનારા કરતાં બહુજ પ્રધારે આવે છે, તેથી કામાદીપરામાં રહેવાના ખરચ ઓછો થાય છે. એ અનુમાન કરતાં ઉપલું અનુમાન વધારે વાજ્યની નથી. સંયુક્ત કુટુંબમાં એકદર ખરચનો ઘણો મોટો આંકડો આવે છે. તેથી કાંઈ બધાજ ખરચની તે યોદી રકમનો ઉપભોગ કરે છે એવું કશું નથી. ઘરમાં આવતી દરેક ચીજ, ગમે નેટલી પુષ્કળ હોવા છતાં બધાને ભાગે વહેંચાઈ જતાં દરેકને ઘણો નાનો હીસોજ મળે છે. અર્થાત્ સંયુક્ત કુટુંબીઓ વિભક્ત કુટુંબીઓ કરતાં-વ્યકિત વ્યકિતએ-બહુ ઓછું સુખ ભોગવે છે. વીસ માણસના સંયુક્ત કુટુંબમાં રોજ સાંજના પાંચ શેર દુધ વપરાય અને વિભક્ત કુટુંબના ૨ માણસ રોજ સાંજે શેર દુધ લે તો પ્રથમ કુટુંબ વધુ જથ્થા છતાં તેના વ્યકિતઓ ખૂં જોતાં વિભક્ત કુટુંબના વ્યકિતઓ છતાં બહુ ઓછું દુધ વાપરે છે. આવી આવી રીતેજ સંયુક્ત કુટુંબમાં કસર થાય છે. મોટું મોટું દેખાય પણ ભાગ પાડો તો કશો દમ ન મળે ! સામાન્ય રીતે વિભક્ત કુટુંબવાળાઓ સુખ-સ્વાદ તથા આનંદ-આરામની વસ્તુઓ (luxuries) ઘણી વધારે વાપરે છે; હવે એતો સૌ કોઈ સ્વીકારશે કે ખરચ જરૂરી વસ્તુઓની ખરીદીમાં નહીં પણ બીજી ઓછી જરૂરી ચીજોની ખરીદીમાં પુષ્કળ વધી જાય છે. સંયુક્ત કુટુંબો ગમે તેવાં ધનાઢય હોય તોપણ તેમાં બનના સુધી ખાસ જરૂરી ચીજો શિવાય બીજી પાછળ ખર્ચ કરવામાં આવતો નથી એ પ્રસિદ્ધ છે. તેમને કોઈ કહેશે કે “ ફક્ત દુધ, ” તો કહેશે કે ‘ હમને ગરીબને કેમ પાલવે ? હમે કાંઈ એક નથી. ’ બચરવાળા કુટુંબોમાં પણ માણસ દીક ઓછો ખરચ થાય છે તેવું કારણ એજ છે કે બચરવાળા કુટુંબો નિર્વાહ માટે જરૂરી સિવાયની ચીજોની ખરીદીજ બંધ કરી નાંખે છે. સંયુક્ત રહેતા કુટુંબમાં ખર્ચ ઓછો લાગવાનું બીજું કારણ એ છે કે, કુટુંબ તરફથી ઘણે ખર્ચે જ્યો માત્ર ખાવાપીવાનો તથા રહેવાનો ખર્ચ કરવામાં આવે છે. કપડા લતાનો, તથા બીજો ખાનગી ખર્ચ દરેક ઉપકુટુંબ પોતપોતાની ખાનગી પુલમાંથી કરી લે છે. અને ઉપલક ખાનગી ખર્ચ સંયુક્ત ખર્ચમાં ન ગણાવે; હોવાથી સરવાળો નાનો આવે તેમાં આશ્ચર્ય નથી. વિભક્ત કુટુંબમાં તેવો ભેદ રાખવાનું પ્રયોજન ન હોવાથી સામગ્રી સરવાળો મંડાય. આથીજ ઓછો ખર્ચ હોવાની ભ્રમણા થાય છે ધનાઢયમાં ધનાઢય સંયુક્ત કુટુંબના પુરો સાધારણ રિયલિટી વિભક્ત કુટુંબના પુરો કરતાં વધારે સુખપૂર્વક રહેતા નથી. એક દ્રષ્ટાંત આપીશું. સંયુક્ત કુટુંબ કદાપિજ નાટક ભેવા જરો. જાણ કયાંથી ? એવેસ્ક્રીને હીસાએ એક તરફ ૫૦ રૂપિયાની લાગે ! વિભક્ત કુટુંબમાં બે કે ચાર આદમી હોય તો ૪-૫ રૂપિયાજ થાય તે ફકી દેતાં ખુશીથી જીવ ચાલે. આ પ્રમાણે કાંઈ ખરી કરકસર થતી નથી-ન ભોગવવાથીજ ઓછો ખર્ચ થાય છે. ફરકનું કારણ માત્ર ‘Standard of living’ હલકા કરી નાંખવાનું છે. બહુ તો તેલબતી, અથવા કોકોરજના નેવેઘમાં જરા ફેર પડશે. તે શિવાય શામાં શું ઓછું ખર્ચે કે શું સરવું મળે તે હમને તો અડધજા છે. જે સગા ભાઈઓએ વિભક્ત રજા-પછી એક ગામમાં બધાનો નોકરી ધધો થતાં સંયુક્ત થયા છે પણ સુખ-સગવડ વિભક્ત હતા તે કરતાં ઓછી કરી નાંખી નથી. તેઓ પોતાનો અનુભવ કહે છે કે સાથે રહેવાથી સહેજ પણ ઓછો ખરચ થયો નથી. ઉલ્ટું દેહાકનું તો એવું કહેવું થયું કે વધુ છે ! તે એવી રીતે કે સામગ્રી રહેવાથી વધુ ખર્ચ થાય તો તે કાંઈ

અર્થ કરનારને એકલાને ભોગવવાનું પડવાનો નથી. બચાવ કે કસર કરવાથી કાંઈ તે કરનારનેજ કાંઈ સધળો લાભ મળતો નથી. જે ધરમાં વસિલનો ધાક કે સત્તા સંપૂર્ણ નથી હોતી અને દરેક લાભ ભોગમણને મરજીમાં આવે તેટલો અર્થ કરવાની સત્તા હોય છે તો તેઓ એવો લખવટ અર્થ કરે છે કે જેટલો તેઓ પોતે વિલક્ત હોય તો કવચિત્ કરે ! લાભ કહેશે મારે એકલાને શું પડે છે ? બાક કહેશે, કે મારે એટલીને શું પડે છે ? એક કહેશે, એવું અર્થ કીધો તો મેં શાં પાપ કીધાં ? એમ ચડસા ચડસી ધરનો અર્થ દમ બાંધીને હલ કુદી જાય છે. ગમે તેટલો નકામો ખગાડ થાય તેની પણ દરકાર પતી નથી. જે બાપદાદરું મોટું ધર હોય છે તો વિલક્ત થવાથી માત્ર લાકડો ફેર પડે છે. વળી રાચત્ખીંટાં વગેરે માત્ર વાપરવાની કેટલીક જાંથુકની ચીજોની જેડી સંયુક્ત કુટુંબોમાં જરૂર રહેતી નથી એટલો લાભ થાય છે. પરંતુ તેમ તેમાં અગવડ વધુ પડે છે. જાણું હાંચિકો કાચ વગેરે એક વાપરતો હોય ત્યારે બીજી વાપરી શકે નહીં, જેમણું હોય ત્યારે કાઢીને ન મળે, એવી અનેક અગવડો અચાનક સાટામાં મળે છે. મરજી પડે ત્યારે એ જાંથુકની ચીજો વાપરવાની મગરો એવી કરી ખાત્રી સંયુક્ત કુટુંબમાં હોતી નથી. તેથી એ ચીજોદ્ધાર મળવું સુખ પણ જેટલો વ્યક્તિ તેટલા ભાગોમાં વિભક્ત થયેલું જણવું જોઈએ. સરખે સરખું સુખ ભોમયો તથા ચીજો વાપરો તો એક દોહીયું. પણ એકો અરચ સંયુક્ત કુટુંબમાં યરો એમ કાંઈ હીસામ કરીને બતાવી આપશે તો હમે ધણા ઉપકૃત થઈશું. માત્ર રાચાતનો અર્થ બેચક કરવો પડે છે. પણ આણુ અર્થ તો બંધિત દીકાં સરખા આવવાજ જોઈએ. ગણિત શાસ્ત્રથી તે સિદ્ધ છે.

અત્યાર સુધી તો વિલક્ત વ્યવસ્થામાં તથા સંયુક્ત વ્યવસ્થાના લાભ દાનિઓ બતાવનારાનેજ હમે જવાબ આપ્યો છે. હવે સંયુક્ત વ્યવસ્થાની જે દાનિ તે જવાબ આપવા દરમ્યાન હમે દર્શાવી છે તે ઉપરાંત બીજી દાનિઓ તથા વિલક્ત વ્યવસ્થાના લાભ બતાવવાનો પ્રસંગ આવે છે.

સંયુક્ત વ્યવસ્થાની કેટલીક દેખીતી દાનિઓ.

પ્રથમ દાનિ એ કે, ગમે એટલો અર્થ કરો પણ કોણનું ધાર્યું તો થતુંજ નથી. સાંસારિક અથવા ખાનગી સ્વતંત્રતા નષ્ટ થાય છે. દરેક વ્યક્તિ કાંઈ નહિ તો પોતાના ધરનો રાખ હોવો જોઈએ. તેને જાણે તે અહીં ધરનો શુભામ હોય છે. પોતાની મરજીનો તો ધરમાં કાંઈ પતોજ નથી હોતો ! વારંવાર બધા એવું. કરવામાં એકમેત થાય છે કે જે એકની પંજુ મરજીનું નથી હોતું ! કાઢની પંજુ ભાપામાં છત્તર બોલે તો તેથી તે ભાવા બોલનારાને પક્ષ-પાન કીધો એમ કહેવાય નહિ તે સાફ તે, કાઢનેજ ન સમજ પડે એવી નવીજ ભાવા શોધી કાઢી તેમાં બોલ્યો એવી જે ફતકયા છે તેમ સંયુક્ત કુટુંબ વર્તે છે. વારંવાર થોડો ખાલી જાય અને બધા ચાલના જાય તેમ બને છે. કાઢનું પેટ ભરાય અને સતોષ થાય એટલી પુષ્ટિ ને પુરતી ચીજો તો ખરીદાતીજ નથી. એ અત્ય વધી જશે ! એક પંજુ ચીજ બધાને પહેંચે એટલા પુરા જ્યામાં લાવનાં મોટી રકમ ઘુસી જાય તેથી તે લવાતીજ નથી. કેવલ ખાવાપીવાની ચીજો સંજોધી એમ નથી. બીજી અન્ય ખાજતોમાં એમજ થાય છે.

ત્યાં સુધી બધાનો અથવા લગભગ બધાની મરજી ન હોય ત્યાં સુધી મરજી મારો નાંખતી પડે છે; કારણ કે કાઢને ન પરવાડું થયું તો તે અસંતુષ્ટ થાય તથા કલહ કરે; કલહ ન કરે તો ડાચું તો જરૂર ચડાવે, અને દર્દીનથી અવશ્યક કરાવ્યા કરે. સામાન્ય રીતે નિર્દોષ છત્તરને

તૃપ્ત કરવી એ એક ધર્મ છે. તેથી ચિત્ત પ્રસન્ન થાય છે, અને તેથી શરીર તેમજ મનનું આરોગ્ય વૃદ્ધિ પામે છે. ખાસ કરીને બાળકોમાં વિવિધ ઇચ્છાઓ બહુ વિશેષ વારંવાર પ્રદિપ્ત થાય છે, અને તેમાં ઇશ્વરનો આશય છે. ઇચ્છા તૃપ્તિદાર બાલકનાં મન તથા તનનો વિકાસ થાય છે, અને બાળાવસ્થા વધ વિકાસની ઝડપ છે. સંયુક્ત કુટુંબનું સ્વરૂપ ગમે તે ભોગે સમાનંતર છે, તેથી એકની ઇચ્છા ત્યારેજ તૃપ્ત થાય કે જ્યારે બીજાની ઇચ્છા પણ તૃપ્ત કરવામાં આવે. એક બાલકને અમુક રૂઢિચુસ્ત આપવાનું અથવા અમુક રમકડુંજ રમવાનું મન થયું તેથી માત્ર કંઈ તેના એકલાને માટે ખરીદી થઈ શકશે નહિ. ખરીદ કરો તો ઘરમાં જોડલા બાળકો હોય તે બધાને માટે એક એક ખરીદ કરવાંજ પડે અને તેટલામાં તો ગળ ઉપરાંતનો ખર્ચ થાય તે ક્યાંથી લાવવો? કોની પાસે માંગવો? એક બાળકની ઇચ્છા તૃપ્ત કરવા એવડી મોટી રકમ ખરચી નાંખવી વાજબી નથી! વગેરે વિચારોથી માત્ર બાળક પુત્રની ઇચ્છાને તૃપ્ત કરવાને બદલે તે ગુંગળાવીજ નાખે છે. એમ દરેકજ દરેક વ્યક્તિના સંબંધમાં અનેક પ્રકારે અનેક વખત અને છે. કુદરતી લાગણીઓ (emotions) નું પુનઃ કરવાની કસરત સાળા રૂપ સંયુક્ત કુટુંબ છે. આ દ્રષ્ટિએ જોતાંકે બહુ તુચ્છ લાગશે પરંતુ તે નિયમ દર્શાવતું હોવાથી ધણું ઉપયોગી છે.

સંયુક્ત વ્યવસ્થામાં કુદરત વિરૂદ્ધ વ્યવસ્થા.

સંયુક્ત કુટુંબમાં દરેકજેણે પોતાનું કામ પોતે કરવાને બદલે, દરેક જણ બીજાનું કામ કરે છે. એક બીજા ઉપર ઉપકાર કરવામાં એક બીજાને રીઝવવા અને બનાવ ન હોય તો એક બીજાની લાગણી કુઝવવાની ક્રિયા કુદરતમાં સંયોગની અને નહીં તો વિયોગની (decomposition) રાસાયણિક ક્રિયા નિરંતર ચાલતી હોય છે તેમ ચાલે છે. પોતાનું કામ તો પોતાની જોગેજ સૌથી સારી રીતે સૌથી ઓછી શક્તિના વ્યયમાં કરી શકાય, કારણ કે પોતાના હૃદયની હાજતો પોતા જેવી બરોબર બીજું કાંઈ સમજી શકતું નથી અને તે વિના તે જોઈએ તેવી તૃપ્ત કરી શકાતી નથી. તમારા ઘરનું બધું કામ પડોશી કરે અને પડોશીનું કામ તમે કરો તો મંઝા જોઈ જશે. છતાં સંયુક્ત કુટુંબમાં માત્ર વધારે નાના પાયા ઉપર, એટલે કેર-બીજું શું થાય છે? દરેક બીજાની ફિકર રાખે છે, અને બીજાઓ પોતાની ફિકર રાખે છે. ૨૫ માણસના કુટુંબમાં એક છોકરું માંદું પડ્યું તો બધાને તેની ફિકર-તેને લીધે બધા જતા આવતા અટકી જાય, અને જો માંદુંજ ન હોય તેમ વર્તે તો છોકરાંની માતાને લાગે કે, મારાં માંદાં છોકરાં માટે લાગણીજ નથી. યાં તો કોઈજ દરકાર ન કરે અથવા બધાજ કરે. એમ બે વાનાં બની શકે છે. મધ્યમતા તો રહી શકતીજ નથી. જે યાંય તે યાંય બીજાકુલજ નહીં યા હદ બહાર થાય. દરેક જણ પરત્ર રહે છે, અને તેથી કાંઈ બીજા તેજાને પરવશ છે એમ નથી. પરસ્પર પરત્ર હોવાની વિચિત્ર સ્થિતિમાં તેજો છે. નાનાં શહેરોમાં રખડતાં બકરાંઓને કે ગાયોને ઝુનીસીપેલીટી પકડીને એકજ દોરડાના લુંદા લુંદા ફાંસમાં તેમની ડેક બાંધીને પછી કેમ છુટાં મુકી દે છે? તે બકરાંઓની જેવી પરસ્પર પરત્ર સ્થિતિ થાય છે તેવી સંયુક્ત કુટુંબિકાની થાય છે! બધાને સામટાંજ દારદાર સરખાં ચાલવુંજ પડે છે, જો એક અગાડી પછાડી થયું તો બીજા બધા હેરાન થાય છે. કાંઈથી નહીં ઝડપથી ચલાવ નહીં ખીમે ચલાવ, ધીમે ચાલે તો ધસડાવું પડે, અંધાં બીજાને ધીમા થવું પડે, આમ એકજ.

સંયુક્ત દોરડાનાં બાકી જેટલાં ગળાપુર ફાંસા સંયુક્ત કુટુંબમાં કરેલા હોય છે. કોઈથી મરણ પ્રમાણે, તબીબત પ્રમાણે ચક્રાવૃત્ત નથી. દરેક પોતાની મરણ પ્રમાણે નહીં પણ બધાની મરણનો સરવાળો કરીને જાણી તેનો બકિતની સંખ્યાથી દ્રવ્યભાજક કરવામાં આવે અને જે સરેરાસ (Average) નીકળે તે મરણ, પોતાને-સ્વમનેલ્પન. મરણ એ જાણે બકિતિયારાત્પન હોય તેમ તેને નાનારસ ને ગેર કાયદેસરની હાવીને-દત્તક કરવી પડે છે ! એવા કાંઈક એક રોજ પ્રસાતકરે તે ચપનપર્ષત થાય છે.

એકની ઉપાધિ બધાને એટલી નડે છે કે, થોડાકજ દલાપ નિરૂપાધિની નિરાંત તો હોય છે. ઘેર ગયા તો કોઈને છોકરું કાંઈ નહીં તો રાત્રુંજ દશે, કામીજ નેક અટકાવનું. માટે ધરતી કોટમાં કોઈને કોઈ લાડવુંજ હવુંજ દશે. એકાદ કેસ તો ખરોજ, હોહા, ને ગરબ સર-ખાથી ધર ગાજેલું ને ગાજેલું ને જાગતું ને જાગતુંજ. જ્યાં જુવો ત્યાં ટોણું ને ટોણું, અને નહીંતો કશું નહીં. ૧ નહીં તો ૨૧ પણ નહીં અને ૧ તો ૨૧ જ. પછી વીસને કરી લેવા દેવા પણ કેમ ન હોય ? આવી નિર્ધિક પરિસ્થિતિ શું કાંઈ પણ રીતે છાપે છે ?

હીંદુસ્તાનના સૌથી પ્રખ્યાત લેખક

બાબુ રવીન્દ્રનાથ ઠાકુર.

(સખનાર, રા. મગનલાલ મા. એવેરી—મુંબઈ)

આ મહાપુરુષ હીંદુસ્તાનમાં એક અદિતીય સ્થાપને પ્રાપ્ત છે. એમના પિતા મહર્ષિ દેવેન્દ્રનાયને, આદિ બ્રહ્મોત્સાહમાં રથપક તથા આત્મક તરીકે અને રામ રામબોદનરાયના મિત્ર તરીકે કેવળ નથી ઓળખતું ? પ્રથમજ “ કાળા પાણી ” ઓળંગીને યુરોપ, જનાર એમના પિતામહ દારકાનાથ ટોગેર પણ બહુ ઓછા પ્રસિદ્ધ નથી. ૧૮૩૦ માં યુરોપમાં ફ્રેંચ મહારામ હાઈ શીટીપ જેવા જ્યારે એને પોતા સથે સહભોજન કરવા આમંત્રણ કરે ત્યારે તે જેવો તેવો પુરુષ નજ ગણાય. આશરે ૩૦૦ વર્ષની વાતપર દાકાના નવાજને ઘેર દારકાનાયના પૂર્વજ બીજ હીંદુએ સાથે ગયા હતા. ત્યાં તેમને મુસલમાની રસોઈની વાસ માત્ર આવવાથી તે સહજાને પતિત હાવી. સાતિયદ્વિભૂત કરવામાં આવ્યા ! આથી બીજ તો, કોઈપણ સમાજ (સોસાયટી) માં રહેવુંજ બ્રહ્મએ એમ ધારીને મુસલમાન થઈ ગયા, પણ રવીન્દ્રના પૂર્વજ સાતિયદાર. છતાં હીંદુ રહ્યા, તેના વંશજેએ પણ દ્રઢતા રાખી. અતે અંગ્રેજ રાજ્ય તથા વિદ્યાના ચંદ્રમાનાં કોરણ અધિકારજન જંગમાં પ્રવેશ્યાં. બ્રહ્મોત્સાહની રથપના થઈ અને તેમાં રવીન્દ્રના પિતા તથા પિતામહ જોડાયા. બે એટલું થેય ન રાખ્યું હતે અને હીંદુ. સમાજે પોતાનો તિરસ્કાર કરવાને લીધે પરધર્મનો સ્વીકાર કર્યો હતો, તો રવીન્દ્રનાથ આજે રવીન્દ્ર નહતે ! તેઓ કાલીદાસના શાર્દૂલવિક્રિદિતને પ્રાર્થે હાથીઝની બેતો અને ગરજો ગાતા હતા ! પરમાત્માની દયાથી તેઓ આજે આદિ બ્રહ્મોત્સાહ જે વેદને પવિત્ર માને છે, યજુર્વેદી શાસ્ત્રીય ગણે છે તેના નેતા છે અને સમસ્ત હીંદુ ધર્મને તેમણે પોતાના લેખથી ચેતન બનાવ્યો છે.

રવીન્દ્રની બહુશ્રુતતા અને વિવિધ લેખશક્તિ.

કવિવર રવીન્દ્ર બંગાલના એક સુપ્રસિદ્ધ પુરુષ છે, એટલુંજ નહિ પણ બંગાળના સાહિત્યના એક દેહિયર્માન રત્ન છે. બંગાલમાં એવું કોઈ પ્રજા હશે નહિ કે જ્યાં એમનાં કાવ્ય અને નિબંધ, ઉપન્યાસ અને નાટક, આખ્યાયિકા અને ગાથા, ગાવામાં કે વાંચવામાં નહિ આવતાં હોય. એમણે પોતાની લેખનીતાં બધી સુશિક્ષિત બંગાળીઓના વિચારોમાં બહુજ પરિવર્તન કરી દીધું છે. એમ કહીએ તો ચાલે કે એમની કલમ બંગાળીઓને જેમ નયવે તેમ તેઓ નાચે છે! એથીજ એ દાલના જમાનામાં બંગલાવાના અને સર્વરીકુંત રીતે સર્વોત્તમ એક અદ્વિતીય લેખક મનાય છે.

એમની વર્ષગંદિના ઉત્સવ બંગાળની સમસ્ત પ્રજા તરફથી ગયા વર્ષની તા. ૨૮ મી જાન્યુઆરીને દિને ઉજવવામાં આવ્યો હતો. એમનું સન્માન કરવા બંગાળી સાહિત્ય પરિષદની તરફથી કલકત્તાના ટાઉનહોલમાં એક મોટી સભા ભરવામાં આવી હતી, જેમાં કેવલ સાહિત્ય એવી લોકોજ નહિ, પરંતુ બંગાળના મોટા મોટા રાજ્ય મહારાજાઓ, ધનાઢ્ય, ધર્મનિષ્ઠ, વિદ્વાન, વિદ્યાનવેતા, દર્શનિક, કવિ, પદ્ધિત, ચિત્રકાર, સિદ્ધકાર, અધ્યાપક, વિદ્યાર્થી, બાલક, વૃદ્ધ, વનિતા અને યુવાન બધી કોટિ, દક્ષા અને શ્રેણીના અતિનિધિ લોક રવીન્દ્રની જન્મગાંઠ ઉજવવા ઉપરિચિત થયા હતા!

રવીન્દ્રબાણુના જન્મ સને ૧૮૬૦ માં થયો હતો. પ્રખ્યાત બાણુ દારકનાથ ઠાકુરના પૌત્ર અને સુપ્રસિદ્ધ મહર્ષિ દેવેન્દ્રનાથ ઠાકુરના પુત્ર છે તે હમે ઉપર કહી ગયા છીએ. એમને વંશ વિદ્વાને વારંતે ગીરકાલથી પ્રસિદ્ધ છે. આજ વંશમાં કેટલાંકે ધાર્મિક, દાર્શનિક, સાહિત્યસેવી, અને સિદ્ધકાર પુરોણે જન્મ લઈ બંગ દેશનું મુખ ઉજ્જવલ કર્યું છે.

બાલ્યાવસ્થા—“બંગદેશનું યુલ્લસુલ.”

રવીન્દ્રબાણુ માતૃસ્નેહથી વર્ણિત રહ્યા છે. બચપણમાંથીજ એમની માતાનો દેહાન્ત થઈ ગયો હતો. પિતા—મહર્ષિ દેવેન્દ્રનાથ ઠાકુરજ એમનું પાલનપોષણ કર્યું હતું. રવીન્દ્રબાણુએ કોઈ કૌલેજમાં શિક્ષણ મેળવ્યું નથી. રૂઢની સાધારણ શિક્ષા પ્રાપ્ત કરી એમણે બહુવું છોડી દીધું. ઘેર એમનેજ શિક્ષા મળી, અને એમના પિતાએ એમનાં હૃદય હેતર પર જે શુદ્ધિવિકાસક બીજનું રોપણ કર્યું, તેના પ્રતાપેજ રવીન્દ્ર બાણુ ધીમે ધીમે શું ના શું બની ગયા! બચપણમાંથીજ તેઓ પોતાની કુશાચલુદ્ધિને પરિચય, “પુત્રનાં લક્ષણ પારણેથી જણાય” ના ન્યાયે, આપવા લાગ્યા હતા. પૂરા સોળ વર્ષનાયે નહોતા તે સમયથીજ એમણે ગદ્ય અને પદ્ય રચવા માંડ્યાં અને પિતાને બહુધા પારમાર્થિક ગીત સંભગાવી એટલા પ્રસન્ન કર્યા કે “બંગદેશનું યુલ્લસુલ” એવી ઉપાધિ એમને પોતાના પિતાજીની મુનિવસોટી તરફથી મળી!

જેમ જેમ એમની ઉંમર વધતી ગઈ તેમ તેમ એમના વિશેષશુભે પણ ખદાર આવવા લાગ્યા. બંગાળ સાહિત્યના જે વિભાગમાં એમણે હાથ નાખ્યો તે બધામાં સાહિત્ય પ્રાપ્ત થયું. રવીન્દ્રબાણુ માનવજાતિના લિન-લિન લાવેને શબ્દચિત્રથી દોરવામાં બહુજ કુશલ છે. એમની લખવાની શૈલીમાં કંઈક એવો જાદુ છે કે તે જેમ ચાહે તેમ વાંચકની રચિ શ્રેણી દે છે!

એમના લેખોમાં આધ્યાત્મિકતા પણ રહેલી છે અને એ કારણે બંગાળનાં આધ્યાત્મિક જીવનમાં બહુ મોટો ફેરફાર થઇ ગયો છે. નાની આખ્યાયિકાઓ લખવામાં તો એમનો કાંઈ દંરીફજ નથી ! 'ભારતી,' 'પાલક,' 'સાધના,' અને 'બંગદર્શન' નામનાં ચાર બંગાલી માસિકોનું સંપાદન પણ એમણે બહુ કાલ સુધી કર્યું છે.

સ્વીન્ડ્રબાણુ કેવળ લેખકજ નહિ કિન્તુ એક બહુ મોટા અભિનેતા પણ છે. એમનો સુર ખર્ચે-મીઠો તો નથી પણ ગાયનકળાના પૂર્ણ જ્ઞાતા છે. એમણે અનેક ગીત બનાવ્યાં છે. તે ગીત ગાવામાં એ નવા નવા સુરોનો પ્રયોગ કરે છે. કદી કદી તહેવારો અને બ્રમ્હોસમાજના ઉત્સવોપર સર્વસાધારણ સમક્ષ પણ એ ગાય છે.

સ્વીન્ડ વક્તા પણ બહુ સારા છે. એમની વક્તા બહુજ હૃદયહારિણી થાય છે. ઘણું ખરું એ લખી લાવીને સંભળાવે છે. એમનો વાંચવાનો ટંગ એટલો ઉત્તમ છે કે લોક તેમાં લીન થાય છે. જ્યારે એમનું લાપણુ યા ગાયન સર્વસાધારણમાં હોયછે ત્યારે બેઠક બીડ થાયછે.

સ્વીન્ડબાણુ બહુ સ્વદેશભક્ત છે. એમણે સ્વદેશભક્તિપર અનેક કવિતાઓ લખી છે. બાતબૂમિના એ ચુરન આરાધક છે, અને સ્વદેશ પ્રેમથી એમનું હૃદય પરિપૂર્ણ છે. પરંતુ ખૂબી તો એ છે કે એમના લેખો અને કવિતાઓમાં બંદનતત્ત્વ-આયર્ષકૌટલતત્ત્વ-ખીલકુલ હોયું નથી—નિજ દેશભક્તિમાં સંગોર્ણતા અને વિદેશ તથા વિદેશિયો પ્રતિ દ્વેષ નામ માત્ર પણ હોતો નથી. એ રાજનીતિજ પણ છે. પરંતુ એમની રાજનીતિજ્ઞતા મોડાના વાદમાંજ નથી સમાપ્ત થઇ જતી. ચરિત્રનિર્માણથી એમની રાજનીતિજ્ઞતા બહુ સંબંધ છે.

સ્વીન્ડબાણુ નથી બી. એ. નથી એમ. એ. ! એમને કાંઈ યુનિવર્સિટીમાંથી કાંઈ ડીગ્રી મળી નથી; પરંતુ એ એટલા અધ્યયનશીલ છે કે પ્રસિદ્ધ પ્રસિદ્ધ બાલાઓની નાનીચી ચોપડીઓમાં ભાગ્યેજ કાંઈ એવી હતી કે જેથી એ પરિચિત નહીં હોય ! કેવલ માનરૂઢિને સારજ એમણે માત્ર ભારતમાંજ નહીં કિન્તુ યુરોપમાં પણ ભ્રમણ કર્યું છે. લંડનમાં એમણે કેટલોક સમય સુધી અંગ્રેજ સાહિત્યની શિક્ષા પણ પ્રાપ્ત કરી છે !

શાંતિનિકેતન, અને પ્રહાર્યર્થશ્રમ.

કલકત્તાની પાસે બેલુર નામનું ગામ છે ત્યાં સ્વીન્ડબાણુનું એક 'શાંતિનિકેતન' છે. તેમાં એમણે એક પ્રહાર્યર્થશ્રમ યોજ્યું છે. ત્યાં વિદ્યાર્થીઓ પોતાના શિક્ષકોની સાથે રહી, 'પ્રહાર્યર્થનું' પાલન કરતાં, ઉપયોગી શિક્ષા પ્રાપ્ત કરે છે. એ તો ગુરૂકુળ જ છે. પ્રખ્યાત અમેરીકન વેદાંતી-સંન્યાસી મી. ગાવરન એચ. ફેલ્સ બી. એ., એલ. એલ. બી. એ આ સંસ્થાની ખાસ મુલાકાત થોડા સમયપર લીધી હતી અને તેની વ્યવસ્થાથી ઘણા પ્રસન્ન થયા હતા.

સાહિત્ય સેવીઓમાં ઘણું ખરું પરપરની પ્રીતિનો અભાવ જણાય છે. એને દૂર કરવાની ચેષ્ટા સાહિત્ય પરિષદમાં કરવામાં આવે છે. એ વિષયમાં સ્વીન્ડબાણુએ પોતાના એક લેખમાં પોતાનો અભિપ્રાય નીચે મુજબ આપ્યો છે:—

“એમાં સંદેહ નથી કે સાધારણતાઃ મનુષ્યોમાં પારસ્પરિક પ્રીતિનું હોવું કદાચુકારી છે. સાહિત્યસેવીઓમાં પણ કદી પ્રીતિવંશન મળજી ન હોય તો બહુ સારું. પરંતુ સાહિત્યસે-

વીધોમાં પ્રીતિવિસ્તારથી કોઇ વિશેષ ક્ષત્રી પ્રાપ્તિ થઇ શકે એમ માનવાને હું તૈયાર નથી. બ્યવસાયની દૃષ્ટિથી પ્રત્યેક સાહિત્યસેવી રવનંત્ર છે. તેઓ પરસ્પર પરામર્શ કરી, સમિમિલિત ભાવથી, પોતપોતાનું કાર્ય કરતા નથી. (કારણ કે તેઓ કાંઇ કોઇ જોડાઈ રોકાઈ કંપનના મેંબર નથી!) પ્રત્યેક લેખક પોતપોતાની પ્રજાની અનુસરણ કરી પોતપોતાની વિદ્યાશ્રદ્ધિ અનુસાર સરસ્વતીની સેવા કરે છે. જે લોક દશ આદર્શોને બતાવેલે રસ્તે જઈ, નિશ્ચિત નિયમો અનુસાર કામ કરવા ચાહે છે તેમને સરસ્વતી કહી અસ્ત-શૂન આપવાની કૃપા કરતી નથી. સાહિત્યમાં સંપ્રદાયિકતા છાંટકર નથી. રવીન્દ્ર બાણુને ઉપદેશ ગુર્જર સાક્ષરો માન્ય રાખશે ના માત્ર 'હેમનું' કે 'એમનું' 'જ્યારે' કે 'જ્યારે' વગેરેના પ્રમાણમાં નિરર્થક જગડાઓમાં પડવા કરતાં કંઈક વધુ સંગીન અને વ્યાવહારિક કાર્ય કરી શકશે.

રવીન્દ્ર બાણુ આગળ ચાલતાં જણાવે છે:—

“ જે સાહિત્યસેવી આ મુજબ એકાધિપત્યદ્વારા પરિવેશિત છે, તેમાં કદી કદી પાર-સ્થિક પરિચય અને પ્રીતિ નથી જણાતી; કદી કદી તો તેમનામાં ઇર્ષ્યા અને કલ્પદની સંભાવના પણ થઈ જાય છે! એક ધર્મારાજામાંની ચડસાચડસીનો ભવ દૂર કરવો અશક્ય છે, મનુષ્ય સ્વભાવમાં બહુ સંકીર્ણતા અને વિરૂપતા છે, તેનું સંશોધન કરવું, પ્રત્યેક મનુષ્યની પોતાની આંતરિક એકાત્મ કામ છે; કોઇ કૃત્રિમ પ્રજ્ઞાવીથી તેનો પતિહાર નથી થઇ શકે. જો આ પ્રકારના પ્રતિકારનો સંભર હોય તો, આ સમયે, આ વિષયમાં જે ઉલ્લેખ કરી રહ્યા છીએ તેની બહુ પહેલાંજ સલાયુગનો આદિમાં જ થઈ ગયો હોય. ”

રવીન્દ્ર બાણુએ મહાપદ્મક એક નદી, બે નદી, એક, બે ઝળ નદી, સેંકડો પુસ્તકો બંગલપામાં લખ્યાં છે! અંગ્રેજી લખી શકે તેવા હોવા છતાં પણ એ તે ભાષામાં પોતાના વિચારો પ્રકટ કરતા નથી એટલે સુધી કે જે લોક પોતાના દેશભાષાઓ અને આત્મીયતા સાથે અંગ્રેજીમાં પતંગવદાર કરે છે તેમનાં તે કામને રવીન્દ્ર બાણુ લગભગનક અને ગોદોત માને છે.

રવીન્દ્ર બાણુ એક મદાન પુરુષ છે. સરસ્વતીનીજ આરાધનાથી એમણે મદાનપદ પ્રાપ્ત કર્યું છે. ગત જાનેવારીમાં બંગાળે જે એમનું સન્માન કર્યું અને હાથીગંતના પત્રપર કોંતરેમાં અભિનંદન પત્ર, રમત અર્ધ-પાત્ર, સોનાનું એક કમલ અને એક માત્રાદિ જે ચીજો એમને ભેટ કરી તે સન્માન અને ભેટ ધર્માર્થ રીતે રવીન્દ્ર બાણુની નદિ દિનુ સરસ્વતી દેવીની હતી. ધન્ય છે તે દેશ અને તે માતિ કે જે પોતાના સાહિત્યસેવીને નો આદર કરી ભંગવંતી સરસ્વતીની ઉપાસના કરે છે, અને ધન્ય છે તે મદાન પુરુષને કે જે સરસ્વતી મહિતા પુત્રી હોવાને કારણે પોતાના દેશ અને જાતિવાળાથી સન્માનિત થયો છે.

ગુર્જર ભાષામાં આવા અર્ધ-અરે, પા-રવીન્દ્ર પણ હસિત ધરાવતા ક્યારે થશે? ગુર્જરી! કર ઉત્પન્ન!

રવીન્દ્ર બાણુ ફરીથી છાંડામાં.

રવીન્દ્રનાથ ફરીથી ગયા વર્ષમાં ઇંગ્લેન્ડની યાત્રાએ સીધાબા હતા. એમને પરદેશમનનો

પ્રતિબંધ-તો હજોજ નહીં કારણ કે તેઓ જાણે છે. કલકત્તાની બ્રહ્મસમાજના ગૃહસ્થો હોઈ શાનિબંધનથી મુક્ત છે. ઇંગ્લેન્ડમાં તેમને અપૂર્વ માન મળ્યું હતું. રોસનશીન જેવા પ્રખ્યાત અંગ્રેજ ચિત્રકારે તેનાં ચિત્ર ખાસ પાડ્યાં હતાં અને તે તેમનોજ એક અભ્યાગત (પરોણ) હતો. રવીન્દ્ર વિલાપતમાં જાણું સંડનમાં રહ્યા નહોતા; પરંતુ “દેશ” (Country) ના નિશ્ચિત નિરૂપણે એકાંતમાંજ કુદરત સાથેના નિકટ સમાગમમાં રહ્યા હતા. તેમની નાની નાની બંગાળી જિવનઓમાં એટલો અદ્ભુત નૈસર્ગિક રસ છે કે તે અંગ્રેજી જેવી સર્વોદ્ગ્રસ્ત કવિતાઓથી બરપૂર સાહિત્યમાં પણ શ્રદ્ધિ કરે એવી ધારવામાં આવી હતી. તેથી ‘રવીન્દ્ર’ પોતે મિત્રના આગ્રહને માન આપી પોતાની બંગાળી કવિતાઓનું પોતેજ અંગ્રેજીમાં ભાષાંતર કર્યું હતું અને તેના સંગ્રહ હાલમાં પ્રગટ થયા છે. અગ્રણ્ય વેશ્ય કવિએ એ કવિનાને શેકસ્પીયર જેવાની પ્રસાદી સાથે તુલના કરી છે, અને દિલ્હીના રેવરંડ મી. સી. એફ. એન્ડ્ર્યુઝ જે હોઈડીઓના દિવેથી તથા વિદ્વાતાયુક્ત વિવિધ લેખોના લખનાર તરીકે ઘણો પ્રસિદ્ધ છે તેણે પણ રવીન્દ્રની કવિતા કીડ્સ વગેરે પ્રથમ પંક્તિના અંગ્રેજ કવિઓથી ઉતરતી નહીં એવી મુકતકો વર્ણવી છે. જો અંગ્રેજી ભાષાંતરમાં પણ આટલો રસ દર્શાવે છે તો મૂળમાં તો અતિ વિશેષ રસ તથા લાવણ્ય હોયું જોઈએ એ દેખીતું છે. રવીન્દ્ર કવિ માત્ર નહીં પણ નાટકને રચયિતા, તથા ગદ્યમાં વાર્તા, ઇતિહાસ તથા ધર્મના વિષયોના પણ એવાજ ઉત્સાહ લેખક છે. જે વિષયને તે દાખમાં લે છે તેનાં રૂપમાંજ પરિવર્તન ધર્મ લાવે છે. તેની કલમ બરોડાંની નહીં પણ ‘રપરમિ’તામયિની હોય તેમ પ્રતિષ્ઠાદિન વિષય સુવચનમય તેજસ્વી બની જાય છે. જેના નિબંધોનું પ્રેક્ષક ભાગનાથ સરકાર એમ. એ. તથા જેની કવિતાઓનું ડૉ. આર્નલ્ડકમાર રવામી ડી. એસ. સી. જેવા મહાસમર્થ પ્રખ્યાત વિદ્વાનો ભાષાંતર કર્યું પણ માન સમજે છે તે પોતે કુદરતે પ્રાંતી હોવા જોઈએ એ સહજ કંઈપી શકાય એમ છે. ‘મોડર્ન રીઝ્યુ’ જેવા સુંદર લેખો હોઈડીનાનના ખીન કોઈ માસિકમાં હાલમાં પ્રગટ થતા નથી છતાં તેમાં એ રવીન્દ્ર બાણના બંગાળી લેખોના માત્ર અંગ્રેજી ભાષાંતરને પણ ઘણુંબધું સાથી પ્રથમ પ્રગટ કરવામાં આવે છે !

આ જમાનામાં તો હોઈડીઓમાં લેખક તરીકે રવીન્દ્રનાથ ઠાકોર જેટલે ઉચ્ચે શિખરે કોઈ ચડ્યું નથી. મહાશબ્દમાં દરિનારાયણ આઠે, તથા હોન્ડીમાં ‘સરસ્વતી’ ના સંપાદક પં. મહાવીર-પ્રસાદ દ્વીવેદી એક ગણાય છે તેમજ શ્રીકૃષ્ણ યજ્ઞ સુકેશ નામકિન લેખકોમાં ગુજરાતીમાં સ્વ. ગોવર્ધનરામ માધવરામ ત્રિપાઠી તથા હોંડી ભાષામાં કાશીના સ્વ. લક્ષ્મણલાલનાં નામે અગ્રસ્થાને આવે છે. એ છતાં કે મૂળ કોઈ રવીન્દ્રનાથ ઠાકોરની ઉચ્ચ પંક્તિએ અને પ્રસિદ્ધિએ પામ્યા નથી એમ કહેતાં હમે બંગાળની બદારના એ મહાન લેખકને અન્યાય કરવાના દોષી થતા નથી.

આર્થર્ એ છે કે આ સધળું તેમજે ઉચ્ચ કેશવણી નિયમિત રીતે લેવા વિના પ્રાપ્ત કર્યું છે અને તેથી પણ વિશેષ આર્થર્ એ છે કે, “સરસ્વતી” ની શરૂ અને ઘટક ગણાતી એવી લક્ષ્મીના પંચમાં તેઓ જન્મથી સપડાયા હોવા છતાં તેઓ સરસ્વતીના પ્રથમ બકત થઈ શક્યા છે. રસીન બનવાનો પુત્ર હોવા છતાં નિદાન થયો એ જેમ વિલાપતમાં અપવાદ ગણાય છે તેમ આ દેશમાં રવીન્દ્ર બાણ એક અપવાદ ગણાવા જોઈએ.

પૂર્વીય અને પાશ્ચાત્ય આયુર્વેદનો ઇતિહાસ.

મૂળ 'મરાઠીમાં લખનાર--ડૉ. નીલકંઠ અનંત પુરંદરે, એમ. ડી. (મુંબઈ).

યુર્વેદ એટલે આયુષ્ય વિષયક જ્ઞાન. આ જ્ઞાન કયાંથી અને ક્યારે પ્રકટયું, અને તેની ઉત્તરે તાર શક્તિ કેમ થતી ગઈ એ, ઉપરજુલ સાધનોની સદાચત્રતાથી આજે આપણે જોઈશું.

રોગ એ ઇશ્વરી કોપ છે, એવી પ્રાચીન કલ્પના.

બહુજ પ્રાચીન કાળમાં, એટલે કે મનુષ્ય પ્રાણીને યનારા રોગનાં કારણોની અદ્ય પછી કલ્પના કર્યારે ન્હોતી અને તે સોથી કાઢવા ન્હોતી વિચાર શક્તિ પછી જ્યારે પ્રગટ થઈ ન્હોતી તેવે વખતે, કોઈને અર્ધાંગ વાયુ યતો કે આંકડી આવવા માંડતી

અથવા કોઈ એકાગ્રિ જેપુરૂ થઈ જતો કે કોઈને તાવ આવવા માંડતો હિંવા કોઈનું આંગ્ર અંગુળા કે શીતળાથી લાગ થઈ જતું કે ધીમે ધીમે હાથ જેવા રોગથી અંદર અંદર ગગાઈ તે અસ્થિપંજર થઈ જતો તો તે જોઈ મનુષ્ય ગયાઈ જઈ એ બધું ઇશ્વરી કોપનું પરિણામ છે એમ તેને તેનાં આજાને લીધે સકળ ભાસતું. એને વાસ્તે આપણને બહુ લાંબે જરાની જરૂર નથી. હાલના સુધારાના વખતમાં એટલે વીસમી સદીમાં-૧૫ વર્ષ પૂર્વે જ્યારે ધેગ રાર થયો ત્યારે-લોકોમાં મનની શી સ્થિતિ થઈ હતી અને તે રોગ સંજ્ઞાથી શી શી કલ્પનાઓ બંધાતી હતી એ સરને સુવિદિત છે. એટલું જ નહીં, પણ શીતળા કેવીની પૂલ તો હજીએ લગભગ દરેક સ્થળે થતી જોવામાં આવે છે !

મંત્રત્રોપાયન યોજના.

રોગ એ દેવજ ઇશ્વરના કોપનાં લક્ષણ. એમ માની તેનાં નિવારણાર્થે લોક ઉપાય પશુ નેવાળ થોળે છે. તે ઉપાય એટલે ઇશ્વરી કોપ સાંભ કરવા સારની ઇશ્વરાધના કરતી તે. અસ્થિ નિવારણાર્થે મજ તંત્રાદિ ઉપાય પ્રત્યેક ધર્મ પુસ્તકમાં જોવામાં આવે છે. આથી સ્પષ્ટ જણાય છે કે મૂળારંભમાં સર્વના સરખાળ વિચાર હતા. એ મંત્રોત્તુ ઉચ્ચાસુ સ્પષ્ટ યાય અને તેથી ઇશ્વર સંપૂર્ણ યાય-દુષ્ટો ટાળે-એટલા સાદ એ કામ તે વખતે પૂજ્ય માનવામાં આવતા ધર્મધિકારીએને સોંપવામાં આવ્યું. સર્વજન રોગ પ્રાપ્ત થાતક હોતા નથી. કેટલાક રોગ રાતીરમાંથી તેડું ત્રિષ નાસ પામતાં આપોઆપ સાગ યાય છે. એ રોગ સારા થયાં તે માત્ર ઇશ્વરાધનાથીજ એમ લાગી જોના મંત્રત્રો માત્રથી આ કાર્યભાગ પાર પાડ્યો હોય જ, તેની પ્રશંસા થઈ અને તે મહા પુરોહિતમાં જણાયા. મજા જાહ તેમને અવતારી પુરુષ લેખી તેમના દેવજો બંધાવવામાં આવ્યાં હોય તો નવાઈ નથી.

ઇજાપતના સિધ્ધેવ.

આ પ્રકારે ઇજાપતમાં “ આયેમ હોતેષ ” અને ગ્રીસમાં “ એસ્ક્યુલિપીઅસ ” એવા બિશ્વદેવ અસ્તિત્વમાં આવ્યા. આયેમ હોતેષનું પદજૂ દેવજ એમગ્રીપ મુખમે બાંધવામાં આવ્યું અને એ. સ્ક્યુલિપીઅસનું મુખ્ય દેવજ એ ડીડારસ મુખમે એ. ન્યુ લેપિઅસને એ પુત્ર હતા. તેમનાં નામં એકેયોન અને પોડાસી રેઅસં હતાં. એ દેવજના ઘેસના સમાધા પ્રસિદ્ધમાં આજા એમ હોમરપરથી જણાય છે.

આપણા હિંદમાં આવા બિશ્વદેવોમાં દેવજ ન હોવાનું કાર ૧, આર્યાવર્તમાં બે ધર્મના પ્રચાર પછી દેવજો દક્ષિતમાં આવ્યાં ને છે; એટલું જ નહીં પણ આ સનાય પૂર્વેજ વેદશાસ્ત્રની રાશ્યાન થઈ તેઓ પા આશ્રીય ધર્મશ્રિથી ઉપચાર થવા માહુ થઈ ગયા હતા.

દેવારાધના અસાધ્ય રોગોને સારા કરે છે એવી આન્યતાનાં દટનાંક દૃષ્ટાંતો.

તે રોગોને માર દેવારાધના કરી ફાયદો થતો નહીં તેને દેવનાં સાત્ત્વિકથી આરમ થયો એમ માની દેવળમાં લઈ જઈ રાખવામાં આવતો ! આવા રોગોને રહેાને સાર એકપુલ્લિપિઅપ્તનાં દેવળમાં એક ખાસ જુદી એવી રાખવામાં આવતી. તે જગ્યા “એપિડેન” કહેવાતી. રોગો નિદ્રાવશ થતાં એકપુલ્લિપિઅપ્ત દેા નેને રોગ પશિહારક સ્વપ્ન દેતા, અને ઉપચાર કરી અપ્રાપ્ય રોગ સારા કરતા અસાધ્ય રોગો આ પ્રકારે સારા કરાવવાનાં પુણ્ય દૃષ્ટાંતો સ્ત્રીસનાં જુવાં પુત્રકોમાં મળી આવે છે. તેમાંથી કેટલાક નીચે આપવામાં આવે છે:—

એક મનુષ્યને માથે વાજ નડેતા તે દેવળમાં નિદ્રાવશ થતાં દેવે તેને માથે અંબમ, લગ્નપદ્મો અને સવારે ઉઠાને જતાં તેને માથે મેઘા ખૂબ વાજ દેખાયા !

જ્યોત્સ્ના રોગવાળા મનુષ્યની ચિકિત્સા અને ઉપાય તો ત્રિલક્ષ્ય જુદા. દેવ પ્રથમ ‘દેવીનું’ માથું કાપી ધડ તૂટી કરેતા; પછી પગથી તે ધડને કંચકી માથાંનો અગ્નિશિષ્ટ બાજ નીચે કરતા એટલે તેમાંથી જનુ પાણી નીકળી જતું. બાદ તે ડેકું ધડને ચોંટાડવામાં આવતું અને રોગી કાયમત્રે સજી થતો !

એપિડેનસ (Epitriptas) માં એકપુલ્લિપિઅપ્ત દેવળ એક મોટી ખીસમાં દેવાથી દેવળની આજુબાજુ પુણ્ય પીઠા સર્પ હતા. તે આજની મનુષ્યના રોગચાળા બાંધે પોતાની છત્રી આડી રોગોને સારા કરતા. આ સર્પોની ખાતે સર્વત્ર પ્રસરી રહી હતી. રોગ શરૂમાં કાઠજીવી ૩૦૦ વર્ષ પૂર્વે આ રોગી રાગ પ્રસરી ત્યારે રોગને જીતી પાડેલી પેલા દર્શનાં એક સર્પ, માંથે કર્મ ધર્મ સંયોગે સર્પ રોગ શરૂમાં જઈ પડેલાંનાં તે રોગી સાર નામું થઈ ગયો !

આ અને આવી ખીસ જાળતો પગથી લોહોનાં મનમાં દેવ, દેવળ, અને તેને લગતી વસ્તુઓને કેટલી અધેશવા હતી એ અજ્ઞ થયો. આજુબાજુમાં રાજામત શરૂ થતા પછી આ પ્રકાર ચાલુ થયો અને હજી આજનાં માન નહીં પણ મોટા સંસ્કારો પણ તે જોવામાં આવે છે. રોગીનાં માતા, પેતા, પીઠ, નાથદેવતા, વાજ પર સવારી કરનારી દેવતા વગેરે ખીસ અનેક દેવ દેવોઓનાં દેવળો છે, અને તેના પર લોહોની જાંબા પણ કંઈ આડી નથી. દક્ષિણ કોણમાં તો લોહોના રોગ “દેવકામ” કર્યા સિવાય સારાજ થતા નથી !

વૈદ્યશાસ્ત્રનો આદંભ:

આજનાં જતાં જેમ જેમ વિચાર શક્તિ વધતી જાય અને મનુષ્ય પોતાની પરિસ્થિતિનો વિચાર કરેતો એવો અને ભૂત પિતાયને બદલે જુદાજ પ્રકારના મદામ્નોની આ લગ જવાથી રજુ છે, એટલે તેને લાગતા માંથું ત્યારે રોગ એ કેવળ ઇશ્વરી કોણથી જ કંટાળે છે એમ ન માનતાં સારીરમાંની અને બહારની પરિસ્થિતિના ફેરફારથી તે વાજ છે એવું તે સમજવા લાગ્યું. રોગી પ્રથમ આવતા પદાર્થોનાં ગુણોથી લેવાથી કલ્પના મનમાં ઉદ્ભવતી અને પ્રત્યક્ષોપસ્થ રોગોથી ઉપચારોની ચોખ્ખા ખબર પેઢ દ્વારા થતા લાગી. બાદ જેમ જેમ પોતાની અસમક્ષતા પરિધોનું બાંકી અગ્નિજન કરતાની કટ્ટા વધતી જાય, તેમ તેમ પણ પછી પોતાનાં કાળ મૂંડેલાં મદામ્નો માંડ વને પામતો કાળોજ કરે છે એવું બનુમાન થતું ગયું અને એવાની પાછે નરક લક્ષ જતું ગયું. આમ કરતાં કાંઈએ બૂઝતી કાંઈ જેવી યાત્રા મૂળ, પાંદડું કે ફળ ખાતું. રજીને સ્ત્રી યનારે પરેશુષ ધ્યાનમાં રખી નેત્ર પરેશુષ લાવવા સાદ તેમ વનરપતિનો

પ્રાચીન આર્ય વૈદ્યક, અને તેના થયેલા વિલાસો.

આપણા દેશમાં અસ્તિત્વમાં આવેલા સર્વે વૈદ્યક ગ્રંથોમાં અરક અને સુશ્રુત એ સર્વથી પ્રાચીન ગ્રંથો છે. અરક સુશ્રુતની અગાઉ લખાયેલા અને તેના કર્તા અગ્નિવેશ હતા. આ ગ્રંથમાં પ્રથમ બારદાસ નામિ ઇન્દ્ર પાસે જઈ આયુર્વેદ શીખી આવ્યા અને એણે વૈદ્યશાસ્ત્ર બન્યા એવો ઉલ્લેખ છે. બારદાસનું નામ મગધેશમાં પણ લેવામાં આવે છે. આ પરથી જણાય છે કે અરકથી પશુ ધનુષ્ય વર્ષ અગાઉ વૈદ્યશાસ્ત્રની શરૂઆત થઈ હોવી જોઈએ. સુશ્રુતને મગે આયુર્વેદ અપવૈદ્ય એક ગ્રંથ છે. તે બહુ પ્રાચીન છે. તેના હબર હબર સ્થાવરજાતી સૌ અંગ્રાસ હતા. મનુષ્ય પ્રાણીની નિષારસાકી અને આયુષ્ય ગ્રાહ્ય પદ્ધતિ બધી છે, પરંતુ રોગ વધતા બધી છે એમ જોઈ દેવાએ આયુર્વેદ સંક્ષિપ્ત કરી તેના આઠ વિભાગ કર્યા. તે આ પ્રમાણે:—

તદયથા શલ્યં શાલાક્યં કાયચિકિત્સા ભૂતવિદ્યા કૌમારમૃત્યુસમ અગદતન્ત્રં
રસાયનતન્ત્રં ઘાતીકરણતન્ત્રમિતિ । યદ્યમાયુર્વેદોઽર્થગ ઉપદિશ્યતે ।

૧. શલ્યતન્ત્ર:—આમાં શસ્ત્રવિદ્યા (surgery) ની માહિતી આપેલી છે. મજા વગેરે થતાં સાં ઉપાય યોજના, મૃત્યુતર્ક ક્યાં શસ્ત્રથી કાઢવો, એ આમાં લખ્યું છે. જુદાંજુદાં શસ્ત્રોનું વર્ણન અને ઉપયોગ પણ વર્ણવેલું છે.

૨. શાલાક્યતન્ત્ર:—આમાં ઉર્ધ્વ બામ એટલે કાન, નાક, મુખ, પ્રાણેદ્રિયોને થતાં વ્યાધિ અને તેનું ઉપશમન કેમ કરવું એ વિસ્તારથી લખેલું છે.

૩. કૌમારચિકિત્સા:—જ્વર, અતિસાર, રક્તપિત્ત, ક્ષય, ઉન્માદ, અપસાર, કુષ્ઠ, એવું નિદાન અને ચિકિત્સાનું વિરલુ આ વિભાગમાં છે.

૪. ભૂતવિદ્યા:—જૂત, પિરાય અને મડથી થતી થીડા અને તેના ઉપશમનાર્થ શાંતિકર્મ, એ વિવિધ આ વિભાગમાં આવે છે.

૫. કૌમારમૃત્યુ:—કુમારમરણ, ધારીનું કુષ્ઠ ખરાબ હોવાથી તેનાં કાસણ, બાજરેખા, બાજ ચિકિત્સા, ગ્રહપિડા, હલ્લદિકોના સમાવેશ આમાં થયો છે.

૬. અગદતન્ત્ર:—વિષ અને તેના માફક ઉપાય, તેમજ સર્પ, કંદર, વીંછી, ક્રાંતા, વગેરેનાં વિષપર ક્રિયા ક્રિયા ઉપચાર યોજના એવું વિવેચન આ વિભાગમાં આવેલું છે.

૭. રસાયનતન્ત્ર:—આમાં રક્તિત્, સૌંદર્ય, યૌવન, આરોગ્ય અને સ્મૃતિ કાયમ રાખવા સાર ક્રિયાં ક્રિયાં રસાયન યોગ્ય છે તેની સમજાવ્યું આપેલી છે.

૮. ઘાતીકરણતન્ત્ર:—પ્રત્યેકપતિસાર જનનેદ્રિય ચિકિત્સા આ અભ્યાસમાં છે.

આપણા આયુર્વેદની પ્રાચીનતા.

આ વિસ્તારથી કહેવાનો હેતુ એટલોજ કે પાશ્ચાત્ય પદ્ધતિ ઇજીપ્ત અને ગ્રીસ એ દેશોમાં વૈદ્યશાસ્ત્ર પ્રથમ શરૂ થયું એમ કહે છે તેમાં કશી સમ્યાહ નથી. ઇજીપ્તમાં ખ્રિસ્તી શપ્તવર્ષે એક હબર વર્ષપર લખેલા અને હાલમાં ઉપજાવ્ય લેખોમાં રોગપરિદોષાર્થ ઇશ્વરોપાસના અને કેટલાક તુલ્યાઓ સિવાય કંઈ વિશેષ જણાવ્યું નથી. આપણા આયુર્વેદની રચના બહુ પ્રાચીન છે એમ આગળની હકીકત ઉપરથી સ્પષ્ટ જણાઈ આવશે કાળની દાટમાંથી જાણી ગયેલા તેના અવરોધ ભાગપરથી અરક અને સુશ્રુત એ બાંધેલા લખનામાં આપ્યાં, તેમજ બહુ પ્રાચીન સમયમાં લખાયેલા સુશ્રુતમાં આપેલાં આયુર્વેદનાં આદ્યંતનાં વર્ણનપરથી, વૈદ્યશાસ્ત્ર, આર્યોના વખતમાં, એટલે જો વખતે પૃથ્વીપર બીજા સ્થાને તેની ગાંધી પ્રજા થઈ નહોતી તે વખતે, કેટલી દીનતા દશાએ પહોંચી હતી તેનું અનુમાન કરી શકાયો.

પ્રાચીન શિશુપ્રજ્ઞાસી.

ઉપર જોઈ ગયા તેમ ચાર સુશુત્રી અગ્રક લખાયેલું તેમાં વિષય સંકલના સુશુત્ર એવી, વ્યવસ્થા સર નથી, કારણ આવેલ મુનિએ વૈદ્યશાસ્ત્ર પ્રત્યેકતરણે શીખવેલું. શિશુને એકદેક વિષયની માહિતી જોઈતાં તે મુનિને પ્રશ્ન કરતા અને મુનિ તે આગળી ઇતિમુખી આપતા. આમજ જતાં અગ્નિવેદી ગુરુની આજ્ઞાથી ચરકસંહિતા થી આ મધ્ય વેદકમાં પ્રથમજ લેવાયી, અને કર્તાને સંભાષણ રૂપે જ્ઞાન મળેલું હોવાથી જે વર્ણન ચિકિત્સાસ્થાનમાં આપેલું એકથે તે નિદાનસ્થાનમાં આપ્યું. ચરકના આઠ વિભાગ છે: (૧) સ્થાનસ્થાન (સૂત્રસ્થાન), (૨) નિદાનસ્થાન, (૩) વિમાનસ્થાન, (૪) રાત્રીસ્થાન, (૫) ઇન્દ્રિયસ્થાન, (૬) ચિકિત્સાસ્થાન, (૭) કલ્પસ્થાન, અને (૮) સિદ્ધસ્થાન. વેદકમાં ચરકનાં ચિકિત્સાસ્થાનને અગ્ર મના છે. "ચારકસ્તુ ચિકિત્સતે" । ઉપચાર સાથે હોઈ હિંદુસ્તાનમાં ઉત્પન્ન થનારી ઔષધીઓનાં નામ ચિકિત્સાસ્થાનમાં મળી આવેછે.

સુશુત્ર અને ચરકના ઇતિહાસ.

સુશુત્ર મધ્ય એલ નામના એક ઋષિએ લખ્યો છે. સુશુત્ર કેટલાક ઋષિઓ સાથે આરંભમાં આયુષ્ય માળતા. કાશ્મીરા દિગ્વિજય ધર્મતંત્રિ યાન પાસે આયુર્વેદ શીખ્યા મળે, પૂર્વતત્ત્વે આયુર્વેદ અગ્રજ નિવેદન કરી "તમને ક્યું તંત્ર શીખડું?" એમ પ્રશ્ન; તેના જવાબમાં "અસ્માકં સર્વેષામિવ શલ્યજ્ઞાનં મૂલકૃત્વોપદિશતુ મગ્યમનિતિ" । કહ્યું. આથીજ સુશુત્રમાં શલ્ય વિજ્ઞા (Surgery) ની માહિતી વિશેષ મળે છે. એમાં છ સ્થાન છે. (૧) સૂત્ર સ્થાન, (૨) નિદાન સ્થાન (૩) રાત્રી સ્થાન, (૪) ચિકિત્સા સ્થાન, (૫) કલ્પ સ્થાન, અને (૬) ઉત્તર સ્થાન સુશુત્ર રાત્રીસ્થાન વેદકમાં એક માનવામાં આવે છે. "શારિરે સુશુત્તઃ પ્રોક્તો" । સુશુત્ર મધ્યની ભવ્ય પદ્ધતિપુસ્તક છે. તેમાં Lithotomy (ચીરીને "પથરી" કહો નાંખવી), Caesarian section (અર્ધશય ચીરી પેટમાંથી ગર્ભ કાઢવા), ગુદાર્થ, બહેદ્ર, જોરે પો' રાત્રપ્રવેશ અને અસ્થિભંગ, ચિદ્રશી જોરેના ઉપાય કહેવા છે. સુશુત્ર ચરક એક વેદક મધ્યેનો આમજ વધારો થતો મધ્યે હોત તે આર્થ વેદક આજ જુનીજ પાપરીપર હોત.

ચરક અને સુશુત્રનાં પ્રથમ લખાવાંતર-કાસોં ચરકમીમાં.

પરિશ્વન અને અજાલ લોકોને આ મધ્યની ખજર પડતાંજ તેમણે તેનાં લખાવાંતર કરાવ્યાં. કાસી આખાંતર ખરેખર નામના પાર્શ્વન વેદે છઠી સદીનો મધ્યમાં ક્યું. તેને પરિશ્વિના રાજા નસિરખાને વેદકમધ્ય, વૈદ્યમધ્ય, રોગોપચાર, વર્ણવેની માહિતી મેળવવા સાર અને સંસ્કૃત લખાવોને અલ્લાસ કરતા સાર જે વખત હિંદુસ્થાન એકલો દેશ સુશુત્ર અગ્ની લખાવાંતર તે હજીમે ઉપલબ્ધ છે. તેનું નામ 'કિલાલે શાવર દુરબલ હિંદે' છે.

પ્રાચીન ઇજીપ્શીયન વૈદ્યક.

ઇજીપ્તમાં પુણત લેખોની જે શોધખોળ આવી છે તેનાં પશ્ચિમમધી નજાથ છે કે ત્યાં પણ ખજ પ્રાચીન કાળમાં વૈદ્યશાસ્ત્ર પર લેખ લખાયા હતા. તે લેખ આજણુ આયુર્વેદ નેરા રાસતીય નહોતા. ઉપર કહા મુજબ હયાન-નુસખાથી પરિપૂર્ણ હતા. થા. ફિનકસને એ રવાદન નામનાં ગામ પાસે પાસના પહાડ પર લખેલો એક વૈદ્યક લેખ મળ્યો. તેના કાળ ખિસ્તરી રાક પૂર્વે ૧૬૦૦ વર્ષના સુમારે. હો એમ અનુમાન મનાય છે. એનર્સ પાપિરસ (Ebers Papyrus) નામનો લેખ મસલો બરીની સુનેલાં એક સુનાં (Memnon) ના જે ધરમાંથી મળ્યો તે ઇ. સ. પૂર્વે ૧૫૦૦ વર્ષ. પર લખાયેલો.

૭ એમ કહે છે. બર્લિન મેડિકલ પાપિરસ ઇ. સ. પૂર્વે, ૧૦૦૦ વર્ષ પર અને બ્રિટીશ મ્યુઝિયમ પાપિરસ ઇ. સ. ની ૧૦૦૦ વર્ષ પૂર્વેના છે. તેમાં દેખે પર ચમકારક ઉપચાર કહેલા છે. એ ઉપચાર એટલે ઔષધિ તૈયાર કરતી વખતે કે રોગી પર તેની ચોળના કરતી વખતે જુદા જુદા દેવતાઓની કરવાની આરાધનાઓનો એક નમૂનો આપણે આપીએ—

“એબરસ પાપિરસમાં નૈરરોગ પર મનુષ્યનાં મગજનો ઉપયોગ કરવાનું આ પ્રમાણે કહેલું છે :
“ મગજના બે સરખા વિભાગ કરવા. એક ભાગ સાથે મધ મેળવી તે સંધ્યાકાળે ડોળાને લગાડવો અને બીજો ભાગ સૂકવી તેની ભૂખી કરવી અને સવારે ડોળામાં ધલવી. ” આ ઉપચાર કરતી વખતે “ હોરસ (Horus), ૧ હમ (Hum), ૨ અને ઓસિરિસ ૩ (Osiris) દેવતાની પ્રાર્થના કરતી પડતી !
બાદ સમય જતાં ઇજીપ્શીઓ ઔષધોનો ઉપયોગ કરવા લાગ્યા. સૌથી પ્રથમ તેમણે અરીસ, એળીચો, એરંડીયું, લસણ, દાડમ, પીપરમીટ, ટર્પેન્ટાઇન, જનસન, મરી, હાવસિયામસ, મેગ્નેશિયા, ચૂનો, જવખાર, લોખંડ, બંગજરમ ઇત્યાદિ વસ્તુઓનો ઉપયોગ કરવા માંડ્યો. બાદ ગોળીઓ, લેપ, નેત્રાંજન, દંતમંજન, વગેરેનો ઉપયોગ થતો ગયો.

પ્રાચીન ગ્રીક વૈદક.

ગ્રીસના એરક્યુલિપિઅસનાં દેવળમાં રોગોની ચિકિત્સામાં ધીમે ધીમે ફરક પડવા માંડ્યો. દેવળના વ્યવસ્થાપકો રોગોને હસકું, અલ્, વ્યાધામ, ચેપી, જુદા જુદા પાણીનાં રેનન, પોલિટરીસ—” પો-ટીસી ” વગેરે ઉપચાર કરવાનું કહેવા લાગ્યા. અછર્જીયી પીડિત રોગીને દહીં ને દોઢલો પથ્ય ગણતાં. રસાયનશાસ્ત્ર પ્રો. મેયનીકોફે ઊરામાંના Lactic Acid Bacilliને અછર્જી પર બહુ ઉપયોગ થાય છે એ હાલમાં સૌથી કાઠ્યું છે, પણ તેનો ઉપયોગ તો બહુ પ્રત્યેક કાલથી કરતા આવ્યા છે. આપણા દેશમાં તો ગાયબળદને પણ, પેટ ફુગે તો, ઊરા અને હાંઘ પાવામાં આવે છે !

હિપોક્રેટસ.

આગળ જતાં તત્ત્વવેત્તાઓના હૃદય પરી એક પછી એક વિચારી જતો ઉપલ્લય થવા લાગ્યો. તે તે વખતે પ્રચલિત ભોળા અને જ્ઞેમી વિચારોનું ખંડન કરી સુષ્ટિ ઉત્પત્તિ વિચયક બિન્ન બિન્ન મત પ્રદર્શિત કરવા લાગ્યા. આ તત્ત્વવેત્તાઓને અજ્ઞાની લોક નસ્તિક સમજ તેમની નિર્ભક્ષના કરતા અને તે રસ્તામાંથી ચાલતા ત્યારે તેમની પથસાચેથી પૂલ કરતા ! કેટલાકને તો દેહાંતરંડ પણ ભોળવતો પડતો ! આ પૈકી થેડસ, હિમાક્રિટસ, હાયપોક્રેટસ, અને ફિલોસોસ વૈદશાસ્ત્ર પર ચોતાના નવિન વિચાર મોકલ કર્યા. પરંતુ નૈવશાસ્ત્રનો ખરા પાયો તો હિપોક્રેટસે નાંખ્યો. એને પાશ્ચાત્યો વૈદશાસ્ત્રનો જનક માને છે.

(અપૂર્ણ).

અથાવલોકન.

(તથા અંચસાર.)

નિર્ભાગી કુસુમ—સ્વનાર રા. રૂનલાલ બલ્લભ કલર, વ્યવસ્થાપક “ અંદ્રપ્રકાશ ” માસિક;
કેમત પાંચ આના “ અંદ્રપ્રકાશ ” એડીસ—નવસારી—મહુઆથી પ્રાપ્ત.

૧ : હોરસ—અલ્. ૨ હમ—અલ્. ઓસિરિસ—મદેય—અનુવાદક.

મરાઠી બાપાના પ્રસિદ્ધ લેખક યશોદાતનય કૃત “હતભાગી ઇંદુ” ને આધારે રચાયેલી આ સામાજિક નવલકથા રા. વૃજલાલે “હેવું, હાણું, હેમના” વગેરે રાખેલી સાક્ષરી જોડણીવાળી ભાષામાં પ્રકટ કરી છે. બીજાઓની સાફફ. મૂલ લખનારનું નામ ન આપવાનો રા. વૃજલાલે ન આદેશો પ્રવાસ દેલે અંશે અનુકરણીય છે તે કહેવાની જરૂર નથી.

બીજા બાપાઓનાં પુસ્તકોપરથી કોઈ પણ રચના કરનારે પ્રથમ એટલું ધ્યાનમાં રાખવું કે પોતે જે બાપામાં એ રચના કરે છે તે બાવા બોલનારી પ્રભમાં મૂલ રચના પ્રમાણેનાજ આચાર, રીતિરીવાજ આદિ છે કે કેમ? ને નથી તો તેને બદલે કરવા ધારેલી રચનાની બાપાના-દેશના લોકોમાં જેવા રીતરીવાજ હોય તેવા ફેરફાર કરી નાંખવો. હાખજા તરીકે દક્ષિણમાં વર-વિક્રયનો ચાલ હોવાથી મૂળ લેખકે પહેલાં પ્રકરણમાં તેનો કંઈક ઉલ્લેખ કર્યો છે. ગુજરાતી પ્રભમાં ધર્મખર્ વર-વિક્રયને બદલે કન્યાવિક્રયનો ચાલ છે. આથી ને ચોખ્ય ફેરફાર અને કરવામાં આવ્યો હોય તો વચારે સારું થાત. અમારા ધારવા પ્રમાણે તો ૩ ના પાનાંની (પહેલાં પ્રકરણની) પ્રથમ સાત લીટી તદનજ ઉઠાવી દેવામાં આવી હોત તો બહુ સારું થાત.

એકંદરે રચના સુંદર થઈ છે. પ્રકરણ ૧૧ સુ’ હિંદુસમાજની સ્થિતિનો સારો ખ્યાલ આપે છે. ચાળીસ પાનાંની આ નવલકથાની કીમત પાંચ આના વધારે છે.

શ્રીમતી હાકટર આનન્દીબાઈ જોશી:—મૂળ બંગાળીમાં લખનાર પ્રૌફેસર સખાશમ ગણેશ દેવસ્કર, અનુવાદક રા. શિવપ્રસાદ દલપતરામ પંડિત, પ્રસિદ્ધ કરનાર સસ્તું સાહિત્ય વર્ધકાકાર્ય હય-મુંબઈ. પ્રથમાવૃત્તિ: ૧૯૬૮ ૭૫ પાકું (૩૫૬પૃ) પૂઠું. ૧૧, [પણ અંદરનાં પૃષ્ઠપર ૭૩ લખ્યા છે] હાયમંડ ન્યુબીકી પ્રેસ—અમદાવાદ.

શ્રીયુત પ્રૌફેસર સખાશમ ગણેશ દેવસ્કરનાં નામથી અમારા વાંચકોમાંના કેટલાક પરિચિત હશે. મહારાષ્ટ્રી હોવા છતાં બંગાળી બાપાના એક ઉત્તમ લેખક તરીકેનું માન મેળવનાર એ પહેલજ હતા. કલકત્તાની નેશનલ કોલેજમાં એમણે કેટલોક વખત ઇતિહાસના અધ્યાપકનું કામ કર્યું હતું. બાં બંગાળી દૈનિક ‘હિતવાદી’ ના એ સંપાદક નિભાયા હતા. એમણે અનેક પુસ્તકો બંગાળીમાં લખ્યાં છે જેમાંનું પ્રસ્તુત પુસ્તક પણ એક છે. અફરોસ એટલે જ ચોડા દિવસ પૂર્વે એ આપણને ઊડા મળા છે. આપણું લખવાની મતજબ એટલી જ કે તેમનું લખેલું પ્રસ્તુત પુસ્તક પણ કેટલું સુંદર હશે તેમો વાંચકને કંઈક ખ્યાલ આવે.

મરાઠીના પ્રસિદ્ધ લેખક શ્રીમતી કારણીબાઈ કમ્લીકરે પણ આ વિદ્યુતી બાઇનું ચરિત્ર લખ્યું છે; અને તેનું ગુજરાતી બાપાંવર શ્રીમતી દ્વાતકંબાઈ સાહેબે ગુજરાતીમાં કર્યું છે. પણ મૂળ મરાઠી પુસ્તકની કીમત રૂ. ૧૧ રાખવામાં આવેલી હોવાથી અને ગુજરાતી બાપાંવરની રૂ. ૧૫ રાખવામાં આવેલી હોવાથી તેમજ આપણી પ્રભમાં જીવન ચરિત્રો વાંચવાની રૂચિના અભાવથી તે બહુ પ્રસિદ્ધિમાં આવ્યું નથી. આથી એક સરતાં ચરિત્રની બહુ જરૂર હતી જે સરતાં સાહિત્ય પૂરી પાડી છે.

શ્રીમતી આનન્દીબાઈ જોશીનું ચરિત્ર સ્ત્રીઓએ તેમજ પુરુષોએ ખાસ વાંચવા લાયક છે. પુરુષોએ માત્ર આનન્દીબાઈના પતિનો સાહસિક સ્વભાવ અને દેશપ્રિમાનની લાગણી રાખવા જેવી છે નહીં સ્ત્રીઓએ તો આનન્દીબાઈના અલિંગમ ગવા મંત્રોનો જીવનસાચ્ચાસ કરવો થયે છે.

શ્રીમતી આનન્દીબાઈનાં જીવનચરિત્રની બે સારૂપ રૂપ રેખા દોરવી હોય તો નીચેથી લીટીઓ દોરી રાખાય:—

બાલ્યજન—પતિએ સ્ત્રીના પિતા સાથે કરેલી પતિને બહુવચની કબજાત—સુધરેલા વિદ્યા પણ ઘાત દોષે બરમાર અને અનિશ્ચિત. (Wavering), વિચારવાળો પતિ—આનન્દીબાઈનો બહુ

કંઠાળી-કાંધથી તેના પતિએ તેને નજીવું કાઢીસર આગ્યમાપાના અપરાધોમાં ગાળ દેવી તથા લાકડે લાકડે સખ્ત માર મારવો-આખરે કંઠાળી તેણે સ્વીકારેલો, બજાવવાનો યીજે ઉમાય-સફલતા-બેઠનાં સ્વતંત્ર વર્તનપર બંનસમાજની ટીકા-આનંદીને સ્વપ્નમાં મળતું જ્ઞાન-પાદરીઓની ભળ-સીનો સાદસ અને ધૈર્ય વધારવાના પતિએ યોજેલા ઉપાયો-પ્રોત્તી બળનો પ્રકટ થયેલો “ક્રિશ્ચિયન વિન્યુ” માં પત્ર-વ્યવહાર-તે વાંચી ઉપજેલી એક અમેરિકન બાઇને દયા અને સહાનુભૂતિ-બેઠ વચ્ચે પત્ર-વ્યવહાર-આખર સુધી તે બાઇએ કેટલી કામગીરી મદદ-આનંદીમાઇને નોકરી તરફ વિરક્ત-અમેરિકા એકલું જીવુ-પૈસાની તંગી-સગાં થયાથી બાઇએ પ્રેમ, લાવચ અને છેવટે બચ દર્શાવી ક્રિશ્ચિયન ધર્મ સ્વીકારવા કરેલું આશ્ચર્ય પશુ અસાધ્ય-સ્ત્રીમરના ઈંછનીયરે ચલાવવા ચાહેલી બદલાવ-વિદેશી પોષાક પહેરવાની અને માંસાદાર જરૂર પડેલે કરવાની પ્રતિગી પરવાનગી છતાં સ્વદેશી પોષાક અને નિરામિષ ખોરાકનું આખર સુધી કેરું પાલન-કામ પાર પાડ્યા શિવાય પાછું ન આવવાની દૃઢ પ્રતિજ્ઞા-ક્રીપાકેશીઆની મુખ્ય અધ્યાપિકાએ બતાવેલી દયા-તેણે આપેલી સુઝવણી-પાછળથી પ્રોત્તી બનાવવાની ઘાત-તે સાથે આપેલો ત્રાસ-કેંડા પેદારનાં ગપાં છાંટનાર અમેરિકની ધર્મમાનવનો-સ્વધર્મ અને સ્વદેશભિમાનનો અભળ જુરસો-પાદરીઓનો આખર સુધી ત્રાસ-ગાળવન અને સખ્ત મદેનતનાં પવિત્રોએ એમ. ડી. ની. કીમી મેજનીને આવતાંજ લાગુ પડેલી બીમારી-આવીશ વર્ષની ઉમરમાંજ અવસાન-મહાદુર રમણી-સુદર ચરિત્ર-પશુ બધું પતિ ગોપાલરાવની મહત્વાકાંક્ષાનેજ આભારી !

“સત્ય” ના વાંચકોને આ મહારાષ્ટ્રી રમણીનો પરિચય અને જોડે જોડે કરાવનાર હતા પશુ આ પુસ્તકના પ્રસિદ્ધ થવાથી અમને એમ લાગે છે કે આના કરતાં સારો પરિચય કેસવી આપવો શક્યમ અસંભવિત છે. દરેક સ્ત્રીએ એ ગ્રંથ વાંચવો ધટે છે. ચરિત્ર વાંચતાં વારંવાર ચિત્ર ભેરા તરફ આંખ ફોડે છે પંજુ તે ન જડતાં મનને નિરાસ કરે છે.

‘ભારતના મહાન પુરુષો’-ભાગ ૧ લો; ૧. યોગીરાજ હરિદાસ, ૨ મહારાજ છત્રસાહજ, ૩ હેન્રિય વીરેમ ત્રણે દિગ્ગી પરથી. ભાષાંતરકર્તા, શ. રત્નસિંહ દીપસિંહ પરમાર, પ્રસિદ્ધ કર્તા સેતુ સાહિત્યવર્ધક દાર્યાવ્ય મુબલ. કૌમલ ગાઢ; પાછું પુકું ગાઢ હાથમંડળ્યુગીરી પ્રેસ, અમદાવાદ.

(૧) યોગીરાજ હરિદાસજ એક એવા યોગી હતા કે જ્યેા એક વર્ષ સુધી સમાધિ કરતા એમ કહેવાય છે. એટલું જ નહીં પણ એક વખત તો કાઠના પૂજારી એમણે એમ પણ કહી દીધું. હવે કે “હું” સો વર્ષ સુધી પણ સમાધિ લઈ રહું !” એમના ઉક્ત કથનની સાચતા નિદાનવાને અમે શક્તિ-વાન પ્રથા નથી તેથી એ વિરો કરો, પણ ઉચ્ચાર કરવાને અમે અસક્ત છીએ. હરિદાસજ પૈસાનેજ સાર સમાધિ ચલાવતા એ વાત તો એમનાં ચરિત્રથી સ્પષ્ટ જણાઈ આવે છે. કુટુંબો આપવામાં લગભગ ત્રીજા ભાગની જગ્યા રોકવામાં આવી છે અને લખાણમાં તેજ કુટુંબોનો સાર-અને થણે કેમણે તો સબ્દસબ્દ-આપવામાં આવ્યો છે જેથી વાંચન કંઠાળાગરું થઈ પડે છે. પિટ્ટેપણુ બહુજ યશુ છે અને મૂળ રચનારને કદાચ તેમ કરવાની પુસ્તકકર્તા કદ વધારવા સાથે જરૂર પડી હશે. માત્ર ભાષાંતરક કરાવતું એજ ને મંત્રીનો ઉદ્દેશ હોય તો અમે નથી ધારી શકતા કે મંત્રીજીને તેમની ચરિત્રમાળામાં બહુ યશ પ્રાપ્ત થાય. શા સાથે કુટુંબોનું લખાણ અસહ્ય લખાણમાંજ ન દાખલ કરી, અસહ્ય લખાણમાં તેજ મદલજનું ને કંઈ છે તે ન જડતી દેવામાં આવે ?

(૨) મહારાજ છત્રસાહજ બુદ્ધેશ્વરના સત્તાધીસ હતા અને તેમણે પોતાની સત્તા અને કીર્તિ તરવારથી મેજવી હતી. બીજા રત્નપુત્ર અને છત્રસાહજમાં ફેર માત્ર એટલોજ હતો કે જ્યારે બીજા રત્નપુત્ર પોતાને સોયે સો ટકા ખાતી હોય કે વિજય મગવાને નથી અને પોતાનું લશ્કર સામાની સામે “ચલો” થઈ જાય છે તો તેઓ પોતાને અને પોતાના લશ્કરને સંહાર કરાવવામાંજ ધર્મ માનતા !

(મુસલમાનોને હિંદુશત્રુઓ નારા કરવામાં હિંદુઓની આ રીતિ પણ ખુબ લાભદાયક થઈ પડી હતી.) પણ છત્રસાલગ્રંથે આ રીતિનો ત્યાગ કર્યો હતો. છત્રસાલગ્રંથે એકંદરે પચીસ શાહીઓ હતી, જેમાંની છ પરજાલિય હતી. સ્વજાતિની રાણીઓના ઉદરથી તેમને બાળન પુત્રો અને પાંજાનીય શાહીઓથી સેવક પુત્રો થયા હતા. તેમાં એક મુસલમાન રાણીનો અને એક વેશ્યાનો પુત્ર હતો. કુચે, આ પ્રમાણે, તેમને ૬૮ પુત્રો હતા અને એક વેશ્યાપુત્રી મસ્તાની હતી જેને પ્રખ્યાત પૈશા બાદશાહે રાખી હતી. બીજી પુત્રીઓ વિશે ઉલ્લેખ નથી. આથી ધૃતરાષ્ટ્રને સો પુત્રો હોવાનો કેલગણના મનનો સંશય દૂર થવાનો સંભવ છે. આઠવી પરજાલીય, મુસલમાન અને વેશ્યાઓને રાણી તરીકે રાખવા છતાં છત્રસાલગ્રંથે કોઈએ પાતાળહાર મેટા નહતા! શૂદ્રકોનાં મૃત્યુકુટિક નાટકમાં વેશ્યા પુત્રી વસંતસેના સાથે બાહ્ય અંશરૂપ હન કરવામાં આવ્યું છે પણ તેમાં વસંતસેનલ્લે હન પહેલાં કોઈ સાથે વ્યભિચાર કર્યો નહોતો અને આમાં હતો એટલેજ ફેર છે! છત્રસાલગ્રંથ મમે તેટલા તરવાર-ખંડાદુર હોય છતાં તેમના ચરિત્રમાં આદર્શ મ્યું નથી. જેમ ભારતનાં સ્ત્રીરત્નો વાળાં પુસ્તકોમાં અનેક નકામાં-અરે ખરાબ ચરિત્રો-માત્ર સંખ્યા વધારવા સારૂ આપવામાં આવ્યાં છે તેમજ આ ચરિત્ર પણ બીજાં ચરિત્રોની ગેરહાજરીમાં આપવામાં આવેલું અમને તો લાગે છે. સ્ત્રીઓમાં કેટલાંક ચરિત્રો તો માત્ર ૩ થી ૪ લાઇનનાં છે. અને તે એટલાજ સાર કે ચરિત્રવાળું પાત્ર એક કવિ કે એક જાતીનું હોઈ હતું! હાથલા તરીકે સ્ત્રીરત્નોના બાગમાં સમર એત્રમતું ચરિત્ર આ સાર આપવામાં આવ્યું હશે તે તો લેખક પોતેજ નહિ! માત્ર એક બાદશાહની મદદે પોતાની મેળે તે ગઈ હતી એટલાંજ શરતને (૧) સાર એક વિષયમાં થયેલી, પારાંગના અને બે પતિવાળી આ સ્ત્રી ચરિત્ર આપવામાં આવ્યું છે! માત્ર પરચુરણ નોદસની માફ આ પુસ્તક લખાયલું તેના પાછળના બાબથી જાણાય છે, અને નીતિનો રહેલેરહાજર શ્રાવન આગળ વિચાર કરવામાં આવ્યો નથી! અમે સ્ત્રીરત્નોનો સમાલોચના કરતી વખતે આ બાબતમાં હુકમાં લખી હતી પણ આજે વધારે એટલાજ સાર લખવામાં આવી છે કે સસ્તાં સહિય મદદ લખનારાઓએ મનો અને મહાન રાષ્ટ્રોની વ્યાખ્યા મત્તમાં ઉતારવાની પૂરતી તરફી લીધેલી જણાતી નથી. સ્ત્રીરત્નોમાં માત્ર આદર્શ રમણીઓનાં ચરિત્રો સમાઈ શકે. આ એક પુસ્તકમાં અમને તો એજ જણાઈ આવે છે કે માત્ર શ્રાવનનેજ ચરિત્રનું લક્ષણનું બનાવવામાં આવ્યું છે અને બનિયમાં 'પણ એ'નીતિ આજ ન રહે તે સાર આજે અમારે નિષ્પક્ષપાત રીતે આટલું વિવેચન કરવું પડે છે. છત્રસાલગ્રંથના છ વનચરિત્રમાં જોકે એક જે પ્રસંગ ખુબ જીવંતદિયતાના બતાવવામાં આવ્યા છે છતાં એમનું ચરિત્ર એમના શ્રાવનનો ખ્યાલ કરતાં અમને કોઈ રીતે " આદર્શ " લાગતું નથી. જે એવાં ચરિત્રો શોધીને બહાર પાડવાની છાજ હશે તો ભારતના છેલ્લાં હજારેક વર્ષોના અરસામાંનાં અનેક રત્નપુત્ર ચરિત્રો એવાં-અને એથી પણ વધુ સરસ-મગા આવશે. પણ શું તેથી તે મહાન પુરોણની વ્યાખ્યામાં સમાઈ શકે છે! વધારે વિચિત્ર તો એજ લાગે છે કે આજ એક પચીસ સ્ત્રીવાળા પુસ્તકનું ચરિત્ર આપ્યા. ખજી એક નૈમિષિક લગ્નચારીતું ચરિત્ર આપવામાં આવ્યું છે!!

(૩) મહાત્મા બીષ્મપિતામહનું આ છેલ્લું આપવામાં આવેલું ચરિત્ર ખરીતે જ્ઞાન ખેત્રે છે. મહાત્મા બીષ્મ ખરીતે એક આદર્શ પુરુષ હતા અને તેમનું ચરિત્ર આટલું હુકમાં આપવામાં આવે એ ઉચ્ચત્તે વેગ નથી. જેમ કૃષ્ણ ચરિત્ર લખનાં બ્રહ્મવિષ્ણુએ આપું મહાભારત, લખાં પુરાણો, વગેરે ન્યાં ન્યાં કૃષ્ણનું ચરિત્ર આવે તે તે ગ્રંથોને ખૂબ ધોળી અંદરનો રસ ચૂસેલા છે તેવીજ રીતે બીષ્મ ચરિત્ર લખનાં કંઈ નહોં તો અ.પુ. મહાભારત ખાસ દૃષ્ટિથી ચૂસવું જોઈએ આવી સમાલોચકદૃષ્ટિથી આ ચરિત્ર લખાયું નથી. આમાં ચરિત્રપર તો લેખકની (બલે તે હિંદી લેખકનીજ હોય) લાંબી દીકા હોયી જોઈએ. સૂચ્યમ્રં નૈવ દાસ્યામિ વિનાયુષ્યેન કૌરાવ (યુદ્ધ કર્યાં શિવાય તો એક સોપની અણી નેટલું પણ હું આપનાર નથી) એવું કહેનાર મુષોધન-દુર્યોધન-નું લણ ખાઈ એક સ્વતંત્ર, મહાત્મા, જેના જેવી પ્રતિજ્ઞા આજકલિન સુધી કોઈથી લેવાઈ નથી એવા હુક-મહિમાને પણ માત્ર " લણ ખાવાને " કાર-

છેજ કેવા અધર્મમાં ઉતરવું પડે છે તેના દાખલા મહાભારતમાં કેડેકાણે મળી આવેછે અને તેનો વિસ્તૃત વિચાર કરવો ઘટે. એક પત્રના લેખમાં તે સપૂર્ણ રીતે સમાવ્યાઈ રહે નહીં, પણ એક પુસ્તકના ચરિત્રમાં તો તે ખાસ લાવવું જોઈએ. આ કામસાર એક વર્તમાનપત્રના લેખનું બાધાતર બહુ કામ લાગી રહે નહીં. તેને સાર તો કંઈ ખાસ પુસ્તકજ નોંધએ. ઉપરાંત તે વખતની વર્ણવ્યવસ્થા, નિયોગ અને પુનર્લેખન આદિ બાબતોપર પણ યોગ્ય પ્રકાર પાડવો ઘટે. આટલું છતાં ચરિત્રનાવક ખાસ એક આદર્શ પુરૂષ છે, અને એકે તેનું ચરિત્ર સાધારણ રીતે આપવામાં આવ્યું છે છતાં દરેક હિન્દુના મનમાં એ ચરિત્ર રમી રહેલું હોવાથી તેનો આદર્શભાવ કુદરતી રીતેજ મનમાં ઉભે છે. આ ચરિત્રમાત્રમાં કમ સો રાખવામાં આવ્યો છે તે અમને સમજતું નથી. કંઈ નહીં તો શા સાર રામાયણના કાવ્યથી શરૂઆત ન કરવામાં આવે? એકંદરે ચરિત્રમાત્રમાં અમને તો છુદ્ધચરિત્ર પછી કોઈપણ બહુ સાદું પુસ્તક પ્રકટ થયેલું બાસતું નથી, એ દિશાથી સાથે અમારે અને જણાવવું મોટે. અમને આશા છે કે મત્રીજ મહાન અને રત્નોની યોગ્ય વ્યાખ્યાપર વિચાર ચલાવી પોતાનું કામ આગળ ચલાવશે, અને બને ત્યાં સુધી કમ રાખશે.

સ્વર્ગની કુચી:—કર્તા રા. અમૃતલાલ મુંદરજી પરીઆર: પૃષ્ઠ આશરે ૪૦૦. આવૃત્તિ ત્રીજી ૧૯૧૨; કીંમત રૂ. ૧—કાલબાદેવી—મુંબઈમાં કર્તા પસેથી પ્રાપ્ય.

ઉત્તમ છપાઈ ઉત્તમ બાઈબીલ અને ઉત્તમ કામળનાં બાઈ ૧૫૨૪ સાથે ઉત્તમ લખાણથી બનેલું રા. અમૃતલાલનું આ કંઈ મહેલુંજ પુસ્તક નથી, તેમ જેમ બને તેમ જનસમાજને એનો લાભ વધુ મળે તેવી કીંમત રાખવાનો પણ કંઈ આ તેમનો પહેલોજ પ્રયાસ નથી. રા. અમૃતલાલનું શુભશક્તી પ્રભમાં નામ એટલું તો નાણીતું છે કે તેમનો વધુ પરિચય કાવવાની બીજકુવ જરૂર નથી—નેમ કરતું તેમની માનહાનિ કરવા બરોગર બાસે છે! આજ દિન સુધી રા. અમૃતલાલે ૧૭ નાનાં ચોટાં પુસ્તકો પ્રકટ કરી આગળના બ્રાહ્મણે જેમ શ્રીમંત તેમજ શ્રીગોને સન્નિધિ આપી પોને તો માત્ર એક હુંપડીમાંજ પોનાતું સાદું જીવન ગાળતા તેમ, રા. અમૃતલાલનાં પુસ્તકોની કીંમત જોઈ, તેઓ એવા એક સફલ પ્રયત્ન કરતા હોય એમ બાસે છે!

સ્વર્ગની કુચી એ એમની અનુગમે બીજી કૃતિ છે અને તેમાં ઉત્તમ બજન પદ સાથે ૨૧૦ મુંદર દાખલા સાદી ભાષામાં રજૂ કર્યા છે એમનાં પુસ્તકોની ખૂબી એ છે કે પુરોષ અને બાલકો નેટલા પ્રેમથી એમનાં પુસ્તકો વાંચે છે તેટલાજ પ્રેમથી સ્ત્રીઓ પણ વાંચે છે. નેટલા પ્રેમથી એક વૈશ્ય એ પુસ્તકો વાંચે છે, તેટલાજ પ્રેમથી એક જૈન, શૈવ, આર્ય સમાજસ્ત, પ્રાર્થનાસમાજસ્ત, સ્વામીનારાયણી, વગેરે પણ વાંચી રહે છે! પુસ્તકોને સર્વસાધારણ પ્રિયતાનું આત્મા કરતાં ઉત્તમ ઉદાહરણ બીજી રીતે આપી શકાય તેમ નથી. રા. અમૃતલાલની બીજી એક એ ખૂબી છે કે તેઓ બીજા ઉપદેશકોની માફક પોતાના ચોરડાની માત્ર ઉધાર બાળુ—બીજા પાસેથી નાણાં લેવાની—બતાવતા નથી પણ લોકોનાં નાણાં પોતાની ઉપર નીકળે છે તે પણ—જમે બાળુ પણ—બતાવે છે. એમનાં આ પુસ્તકને ૧૯૫ મે થાને તેઓ મુક્તકંઠે સર્વે ઉપદેશકોને એજ રસ્તો સ્વીકારવા બ્રાહ્મણ કરે છે, અને તેપર સર્વ ઉપદેશકોએ ખાસ ધ્યાન આપવાની જરૂર છે. તેઓ પોતાના એ ૧૦૩ નાં દુષ્ટાંતમાં લખે છે કે:—

“ જેમ આબરહમ, મૂર્તિપૂજ, અવતારની જરૂર, પુત્રજન્મ, યોગની સિદ્ધિઓ અને મહાત્માઓનાં ચરિત્રો બતાવવાં છીયે તેમજ લોકોને અભેદનો માર્ગ બતાવવો જોઈએ. ભ્રાતૃભાવનો રસ્તો બતાવવો જોઈએ. આજની પેઢી હજારો નાનો જન્મે નહીં પણ ચારજ વર્ષમાં લોકો રહેતા હતા એમ લોકોને સમજાવવું જોઈએ.....આજણુ, ક્ષત્રીય અને વૈશ્ય એક બીજાનું આધારીધારી વટલાતા નહીં એવાં પ્રમાણે હોવાની પ્રજાને પૂરા પાડવાં જોઈએ... બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રીય વૈશ્યની કન્યા મરણી શકતા અને ક્ષત્રીઓ પણ કન્યાસ્ત્ર નમે વ્યાપી લાની શકતા એમ

લોકોને સમજવવા જોઈએ, અને પવિત્ર આરંધ્રિયતા પેશમાં આપણા બધા મતભેદ જોઈએ નહીં...ત્યાં સુધી શાસ્ત્રોમાં રહેલા આવાં તત્ત્વો લોકોને સમજાવીએ નહીં અને તે વખતનો દેશકાળ આ ભેદ પડ્યા ત્યારનો તથા હાલના દેશકાલમાં પડી ગયેલા ભેદ લોકોને સમજાવીએ નહીં ત્યાંસુધી આપણે ધર્મ તેના ખરા રૂપમાં આવી શકે નહીં. કાશ્યપે આપણે માત્ર ઉદાર બાહ્ય જતાનીએ છીએ, પણ જંમેની રકમો બતાવતા નથી એટલે એ સંપ્રદાયમાં કયાંથી થોંચે ? ”

જેમનાં લગભગ બધાં પાનાં ઉત્તમ દૃષ્ટાંતોથી બરપૂર છે. પાનું ૨૦, ૨૧, ૫૬, ૧૦૬, ૧૨૩, ૧૬૫, ૨૦૨, ૨૮૭, ૩૪૨, વગેરે પાનાં તો ખ્યાલ બાળ બેઝે છે. ઉપરાંત ટેકેઓએ ઉત્તમેત્તમ પદો આપેલાં છે. ૨૧ માં પાનાંના દૃષ્ટાંતનું પદ નીચે મુજબ છે એ અમે માત્ર એક સાદા નમુના તરીકે વાંચકો સમજાવવા કરીએ છીએ.

૫૬.

બળમ તો બળત નાંહી, મન તો સેલાની રે. ટક.
અઘે અઘે બોળવ ચઢ્યે, કંડા જલ પાની રે;
ચાવમેકા બીડીયાં ચઢ્યે, ચોર પીકાંબી રે, બળમ ૧
કુલદંડી સેન ચઢ્યે, રૂપવંતી રાણી રે;
પુત્ર તો સપુત ચઢ્યે, કુલપી નિરાળી રે. બળમ ૨
હસ્તી ઘોડા માલ ચઢ્યે તણુ આસમાની રે;
ફિલા તો અજળી ચઢ્યે, તોપ મુલતાની રે. બળમ ૩
અર્ધ ખર્ધ ધનમાલ ચઢ્યે, રનેહી ખાની રે;
મૂળદાસ કહે ચુંકર દુનિયાં, લોકો લક્ષ્યાની રે. બળમ ૪

૨૮૮ પાનાના દૃષ્ટાંતમાં દેવમંદિરમાં હાલ શા સાર લોક નય છે તેનો ચિતાર આપતાં અને બોધ કરતાં શ. અમૃતલાલ કહે છે:—

“ મંદિરમાં દર્શન કરવા જતા વખત એ પશુ બૂઝી જતું જોઈતું નથી, કે આપણે ત્યાં કાંઈ ગામગણા મારવા જતા નથી, આપણે ત્યાં એક બીજાની મુલાકાતે લેવા જતા નથી, આપણે ત્યાં કાંઈ બજારમાવ પૂછવા જતા નથી, આપણે ત્યાં કાંઈ લગ્નનાં રાહાં કરવા કે પ્રેમની ઇશારતો કરવા મટે જતા નથી, આપણે ત્યાં કાંઈ લોકોની ખુશ્ખુશતી જોવા કે માનુષ્યોના હારમાત્ર તપાસવા જતા નથી, આપણે ત્યાં કાંઈ આપણી મેદાઈ બતાવવા કે આપણું કલ્યાણ બતાવવા જતા નથી, અને આપણે પાછી રીતે સમજતું જોઈએ કે પ્રભુનું મંદિર એ કાંઈ નિંદા ખાનાનું મકાન નથી, પણ ઉચિતની પ્રાર્થના કરવાનું પવિત્ર સ્થાન છે. ”

૩૨૩ માં પાનાનું આ નરસિંહ મહેતાનું પદ કેવું સુંદર છે ?

૫૬.

જો બાઈ રે સન્નિત પમાડે, તેને તે સંત કહીએ;
તેના દાસના દાસ થઈને રહીએ. (ટક)
વિવલું મૂલ મારા ગુણે બતાવ્યું,
ત્યારે મેંતાનો માર શીદ ખાઈએ. (૨)
કાંધા ગુરૂને ભાધ નવ આપે
ત્યારે તેના ચેલા તે શીદ ચઢ્યે—જો
ચેલની જાણ ખાતાં ને કુઃખ નવ ભય,

ત્યારે તેની ગાળા તે શીદ ખાઈએ (૨)

લીધા વળાવા ને ચોર ન્યારે છુટે,

ત્યારે તેની સોળતે શીદ જઈએ—ઓ

કલપદક્ષ સેનીએ ને દારિદ્ર દલે,

ત્યારે તેની ઊંચા તમે શીદ રહીએ (૨),

રાખની ચાકરીમાં જૂજ નવ બાએ,

ત્યારે તેની વેડે તે શીદ જઈએ—ઓ

રા. અમૃતલાલની કૃતિઓની કીર્તિ કંઈ ગુર્જર પ્રજામાં વીંટળાઈ રહી નથી. તે તો હિંદુસ્તાનીઓ અને મહારાષ્ટ્રીઓમાં પણ પ્રસરી રહી છે. પ્રખ્યાત વેકટેશ્વર પ્રેસવાળા વિદ્યાગ્રાસંગી રોક સેમરાજ શ્રી કૃષ્ણદાસને પણ આ પુસ્તક તેમજ “સ્વર્ગતું વિમાન” બહુ ગમવાથી તેમણે તેનાં હિંદી ભાષાંતર કરાવ્યાં છે. તેમજ ભૂસાંવળના મામતદાર મી. એમ. સી. કેળકર, બી. એ., નાં વિદુષી પત્ની સૌ. ગિરિ-જાજી “સ્ત્રીઓતું સ્વર્ગ” નું મરાઠી ભાષાંતર છપાવે છે. *

અંગે ઇચ્છીએ છીએ કે દરેક કુટુંબ સ્વર્ગની કુચીની એક નકલ તો પોતાના ઘરમાં રાખીએ.

ઇશ્વર રા. અમૃતલાલ સુદંરજી પરીવારની “સ્વર્ગનાં પુસ્તકો” પ્રકટ કરવાની ‘સોલ એન્ડ સી’ ને કીર્તિદેવી ધનથી સમૃદ્ધ કરી રા. અમૃતલાલની સદ્વિચાર પાર પાડે !

શ્રીમદ્ ભગવદ્ગીતાતું આધ્યાત્મિક ભાષાંતર—કર્તા રા. હરિલાલ તુલસીદાસ વ્યાસ, પ્રકાશક, સર્વ સાહિત્યવર્ધક કાર્યાલય-મુંબઈ. પાનાં, આસરે ૮૦—કોમ્પ ૦) (પૃષ્ઠ પૃષ્ઠ ૦) રૂ. ૧. ૧) ની અનુક્રમે ૧૪ અને ૭ નકલો.

૭૫૬ પુસ્તક સમાલોચનાર્થે અમદાવાદી ઉપર કાર્યાલયના મંત્રી તરફથી મોકલવામાં આવ્યું છે, જેની પહોંચ સ્વીકારતાં અમને અતિ આનંદ થાય છે. પુસ્તકની સુદંર છપાઈ અને કાગળના પ્રમાણમાં કોમ્પેટ ભેતો તે સરતાં સાહિત્ય તરફથી પ્રકટ થયેલું હોય એમ સ્પષ્ટ જણાઈ આવે છે. વિવિધ અંશમાલો આ ૨૭ મો મણકો હૈમરાના રફ કાગળપર ન છપતાં સારા કાગળપર એટલા સારા છપવામાં આવ્યો છે કે તેના ૪૦૦૦ આલોકોની સંખ્યા વધીને જ સવા ધોંચ હજારની થાય તો કેવા કાગળો એટલી જ કોમ્પેટમાં વાપરી શકાય તેનો વાંચકોને ખ્યાલ આવે. આ મણકાની ત્રણ હજાર પ્રતો વધુ કાઢવામાં આવી છે જેથી તેનું છુટક વેચાણ પણ થઈ શકે. (વિવિધ અંશમાલોના બીજા મણકો છુટા અપાતા નથી.)

આ ભાષાંતર રા. વ્યારે સંવત ૧૯૪૫ માં સ્ત્રી “વિજ્ઞાનવિલાસ” નામના તે વખતે નીકળતા એક માસિકમાં છપાવેલું. તેની જ સ્વતંત્ર આદૃતિ કરાવે સં. ૧૯૪૮ માં છપાવેલી. જેની જ ફેરફાર સાથેની આ બીજી આદૃતિ સરતા સાહિત્યે છપાવી બહાર પાડી છે. મંગળાચલણથી રાજ યતી કેટલીક કઠિણો ગાગરીયા જરૂરના-વ્યાસજીની છે.

વૈરાપાચન નૃસિ એણેરે બોલ્યા તું મુજુ જનમેજય રાય;

વિસ્તારીરે તુજને સંભળાઉં કહું.....પર્વ મહિમાય.....

આ રાજ્યાતની કડીને ખ્યાલ આવે છે ! ભાષાંતર સરળ અને સદા રાગમાં હોવાથી સહેલથી મોટે કરી શકાય તેવું છે.

*સૌ. ગિરિજાજી કેળકર મરાઠીના એક પ્રસિદ્ધ સહિત્યક છે. એ વર્ષ પૂર્વે ત્રિવિહી-ભૂષણ નામનું એક પુસ્તક તેમણે મરાઠીમાં લખી પ્રસિદ્ધ કર્યું હતું; અને હાલમાં તેનું ગુજરાતી ભાષાંતર પણ નેચાય છે.

સ્વામી રામતીર્થ—એમના સદુપદેશ-ભાગ ૫ મેઃ-અગ્રિમ ૧૨૫ી અનુવાદક-૨. માધુભાઈ બાબારાવ. પ્રકટ કર્તા સસું સાહિત્યવર્ધક કાર્યાલય, પૃષ્ઠ ૨૪૦: મૂલ્ય ૦૧. કાર્યાલયથી વિવિધ ગ્રંથ માતાના ગ્રાહકોને મળ્યા.

સસ્તાં સાહિત્યની વિવિધ ગ્રંથમાલતી ૨૫-૨૬ સું. આ પુસ્તક અમને અવલોકનારો મેલકવામાં આવ્યું છે. કાર્યાલયના મંત્રી ભિક્ષુ અખંડાનંદને માત્ર ૮. એક સાથે કંઈક વધુ લેવાદેવી માગે છે, કારણ કે આ ભાષાંતર તેમજ શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતાનાં પદ્યાત્મક ભાષાંતરનું પુસ્તક—એ બેક એમને માત્રે જ મેળવી આવ્યાં છે! જેમ ગીતાના ભાષાંતરમાં ભગવાન શ્રીકૃષ્ણની છબી સદામાતમાં આપવામાં આવી છે, તેમ આ ભાષાંતરમાં સ્વામી શ્રી રામતીર્થની, એમ. એ. ની છબી આપવામાં આવી છે, તે સુદર રીતે છપાય છે. આ પુસ્તકમાં સ્વામીશ્રીએ અમેરિકા ખાતે જુદી જુદી જગ્યાએ આપેલાં વીંટા ભાષણો પ્રકટ કરવામાં આવ્યાં છે. પુસ્તકની છપાય સુદર છે અને કીંમત તો સસ્તા સાહિત્યની જ છે. ગીતાના ભાષાંતરની માફક સ્વામી રામતીર્થના બોધ વચનોની પણ છુટક ચેચાણુ સાર કેટલીક વધુ કોપીઓ મંત્રીશ્રીએ છપાવી હોત તો વધારે સારું થાત.

પણ અમારે મંત્રીશ્રીનું એક બાળક ૫૨ ધ્યાન ખેંચવાનું છે; લખાણની વચમાં ભહેરજગર પછી તે પોતાની દોકે પાકી-નાંખરી એ પસંદ કરવા યોગ્ય નથી. મંત્રીશ્રી ભવિષ્યમાં જો એ પદ્ધતિ ઇતી દેશે તો વધારે સારું થશે—એથી એમના પ્રચારને બીજાકુલ વધી આવશે નહીં એમ અમારું માનવું છે.

નડીયાદ-હિંદુ અનાયાત્રમને ઇ. સ. ૧૯૧૧-૧૨ નો વાર્ષિક રીપોર્ટ:—આ રીપોર્ટ જોતાં જણાય છે કે આ અનાયાત્રાને બાળપણમાં અનેક મુશ્કેલીઓ વેડી છે અને હવે તે જુવાનીમાં આવ્યું છે. ગયું વર્ષ 'કુમારજી' હતું તેથી વ્યવસ્થાપક કમીટીને મજેડી કેટલીક ખાસ સૂચનાઓ આપવાની પડ્યું હતું. એકંદરે વ્યવસ્થાપક કમીટી આગળ ચાર બાબત લાવવામાં આવી હતી. (૧) કુમાર-પીઠિત જનોની વચ્ચે દુર કરવાના યોગ્ય ઉપાયો યોજવા. (૨) અનાયોને વિદ્યાર્થિયા સ્વચ્છ પૂર્વક આગળ વધે તે સાર એક વિદ્યા-સભા નીમવી (૩) અનાયોને કોઈ વિરોધ ધર્મનું શિક્ષણ ન આપતાં માત્ર નીતિધર્મનું શિક્ષણ આપવું. (૪) બાલઅનાયો ઉપરાંત, અનાયાત્રમના વિશાળ હેતુને યોગ્ય વજન, અર્થગત, વિધવાઓ, વગેરે માટે પણ સેટલાવ વગરની સગવડ કરવી. આમાંની પહેલી બે સર્વાનુમતે પસાર થઈ હતી.

કુમાર કુંડ—નડીયાદ, ગુર્જર વિદ્વાનોની-સામુદાયની-જનમૂર્તિ છે. 'નડીયાદમાં જેટલા સ્ત્રી સુરો પેદા થયા હશે તેટલા બીજે ભાગે જ થયા હશે! આથી ગુર્જર પ્રાંતને એ જામ તરફ કંઈ વિરોધ પ્રેમ હોય એ સંભવિત છે. કુમાર કુંડ રથપાનાં ચત્ર વચ્ચેનાં દાંત ઉપરાંત આ અનાયાત્રમને રૂ. ૨૮૪૩-૪-૪ દાંતમાં મળ્યા હતા.

ઓરડીઓ ખાતે—દર ઓરડી દીઠ રૂ. ૨૫૦ ની માત્રાની ભહેર પ્રાંતને કરવામાં આવતાં કુલે ૨૪૭ ઓરડી સાર રૂ. ૫૯૮૯-૧૦-૬ જગ્યા થયા છે. ઉપરાંત ચાર ઓરડીનાં દાંતનાં વચન મળ્યાં છે.

ગુણિ કુંડ તથા રેલ્વે-પેડીઓ—ગુણિ કુંડ દ્વારા રૂ. ૧૩૩-૨-૦ ની કીંમતનું અનાજ એકું થયું હતું જ્યારે રેલ્વેની પેડીઓ દ્વારા કુલે રૂ. ૧૩૪૩-૧૦-૧૧૧ ની ઉપજ થઈ હતી. રેલ્વે પેડીઓ દ્વારા બહુ સારું દાંત એકત્રિત થયું હતું પણ 'રેલ્વે દવાઓ' ના વેચનાર હોયને, ઉત્તરએને દુઃખ દેતાં ન બંધ કરનાર રેલ્વે કંપનીએ આ કુંડે થયું અડાચનું હતું!

ભહેર અખરો—આ આપત્તિને ખર્ચ વાળવા-વ્યવસ્થાપક કમીટીએ ભહેર ખખરો આપવાને અને બીજા એવો જ રસ્તો દાંત મેળવવા સારી ધોષા જોને ધરિણીમે રીપોર્ટવાળા વર્ષમાં કુલે રૂ. ૫૪૧૦-૨-૧ નું પરચાર દાંત મળ્યું હતું.

આ રીતે કાર્યકર્તાઓના અધાગ ક્રમથી આશ્રમને કુલે રૂ. ૧૯૩૩૬-૩-૦૦ તું દાન પ્રાપ્ત થયું હતું.

શિક્ષણ:—અનાથાશ્રમમાં અનાથોને લખવા ભણવા ઉપરાંત નેતર ભરવાનું, દરજીનું, ગ્રંથવાનું, ભરવાનું, વગેરે કામો શીખવવામાં આવે છે. અને સારા નમૂના લેવવા સારૂ મૂકવામાં આવે છે. હાર્મોનીયમ અને નરદાં આદિ વગાડવાનું પણ ભજન આદિ ગાવા સારૂ શીખવવામાં આવે છે. ભજનો શીખવવા દયાનંદ અનાથાશ્રમ અન્નમેરના એક અંધ અનાથને રોકવામાં આવ્યો છે.

ગુરુકુળના શ્રદ્ધાચારીઓની મદદ:—વંદ્રાવન ગુરુકુળના શ્રદ્ધાચારીઓએ તા. ૯-૬-૧૨ ને દિને પોતાના આશ્રમમાં એક સમાં બરી ગુજરાતના દુષ્કાળ પીડિતોને મદદ કરવા કરાવ કર્યો હતો. શ્રદ્ધાચારીઓ પાસે રોકડ નાણું હતું. સંબંધિત નથી, તેથી તેમણે પોતાને મળતું, કુધ સાત દિવસ અને ધી બે દિવસ અંધ કરી તેની રૂ.૨૫ (રૂ. ૧૫-૧૧-૦) આ અનાથાશ્રમને મોકલી આપ્યા હતા. હરિદ્વાર ગુરુકુળના શ્રદ્ધાચારીઓએ પણ એક સારી રૂ.૨૫ એકડી કરી મોકલી આપી હતી.

ઉત્તરહિંદના આર્ય અનાથાશ્રમોની મદદ:—ભાવનગી આ અને શ્રીરાજપુરનાં આર્ય અનાથાશ્રમોએ બરો અનાથો લેવા સ્વીકાર્યું હતું. અન્નમેરના દયાનંદ અનાથાલય તરફથી પણ બાલક બાલિકાઓની અમુક સંખ્યા સ્વીકારવા કબૂલાત આપવામાં આવી હતી એટલું જ નહીં પણ અન્નમેરના દયાનંદ આશ્રમે તો સ્વપુરુષાર્થે અને પોતાને અર્થે દુર્બલિને બચાવવાનું કામ ઉપાડી લઈ પં. સુંદરદત્ત શ્રોતીય સર્માને નડીયાદ આશ્રમની જેમજેમ નીચે ગુજરાત કાઠીયાવાડમાં બમણાંયે મોકલ્યા હતા. આવા પ્રકારની લોક લાગણી જુદા જુદા પ્રાંતોમાં ઉત્પન્ન કરવા સારૂ રૂ. ૧૭૨૦-૪-૬ અર્થે જાહેરખબરોમાં મુદ્દું હતું તે બે કે વધારે લાગે છે છતાં તેના વખર અનાથરક્ષાનું કાર્ય આટલી હદ સુધી થાત નહિ.

આ રીતે આ વર્ષમાં આશ્રમમાં તમામ અર્થ રૂ. ૮૨૩૮-૪-૧૧૧૧ તું થયું છે જેમાં અનાથોની ખોરાક, પોષાક, કેળવણી, દવાશાળા, અને મોશાળાનું અર્થ દર અનાથ દોક દરમહીને એકંદરે આશરે રૂ. ૭-૪-૦ આવે છે. અનાથ અને અપંગો મળી હાલ કુલે ૫૬૭ ની સંખ્યા આશ્રમને આશ્રયે છે, આશ્રમ કેટલાં દુકે અર્થમાં આના મોંઘવારીના સમયમાં પણ પોતાનું કામ ચલાવે છે તેનું બીજી સંસ્થાઓએ પ્રમાણ કાઢી અતુકરણ કરવું પડે છે.

ટોલ માસનું બાળક અને ન્યાતનો માસ:—આ વર્ષમાં આ આશ્રમે એક રોક માસના અનાથ બાળકની રક્ષા કરી છે. અનાથને આશ્રમની આપા કે ધાવોની ગેરહાજરીમાં નડીઆદની એક સુધરેલ વિચારની ખડાચતા વાણીશ્યને ઉછેરવા આપવામાં આવ્યું હતું. પણ થોડાક દિવસ પીત્યા પછી ન્યાતના કેટલાક દુષ્કાંઓએ અને તેના બીજા સગાઓએ તેને ગળીવરાવી ન્યાતબહાર મેલવાની ધમકી આપતાં તે બાઈ આ અનાથ છાકરાને પાછો મૂકી ગઈ હતી. આ અનાથનો ફેટો જોતાં આગળ જતાં તે એક હુસિયાર વિધાર્થી મઈ નામ મેળવશે એમ સ્પષ્ટ પ્રતીત થાય છે. આ અનાથ કચાંથી મળ્યે રૂ. અને તેના માતપિતા સંબંધી કરી ખબર રીપોર્ટમાં જણાવવામાં આવી નથી.

મકાનાદિ:—આ આશ્રમને હવે પોતાનું મકાન મળી ગયું છે તેથી તેનાં બાડાં આદિ સારૂ કર્યો અર્થ થતો નથી. હલોમ શાળા બાંધવી થોડી ફાવેલી ગેરહાજરીમાં બાકી છે. આશ્રમને અગે એક ચિકિત્સાલય પણ સ્થાપવામાં આવ્યું છે.

M. M. J.

નવી યુગન મામાંસા !

હોંદુસ્તાનમાં ૧૯૫૬ માં દુકાળ પડ્યો તેના નિવારણકર્તામાં સહાયતા કરવા એક સુંદરી અંગ્રેજ કન્યાએ બજારની મધ્યમાં ઉભા રહીને પ્રસિદ્ધ કંથુ દંતુ કે જે એક સિલિંગ મર્ચન્ટશો તેને હું મારા મુખનું યુગન લેવા દઈશ, એ વાત તે વર્ષના વર્તમાનપત્રોમાં પ્રગટ થયેલી ઘણાએ જોઈ દશે. તેના લાશ ઘણાએ લીધા હોતો, પછી દુકાળપીડિતો માટેની દવાથી કે ખીજાં કારણથી તે ભગવાત ગયો ! પરંતુ અત્યંત ધુરોપમાં યુગનનાં સાટાંગ નહીં પણ હરાથ પણ થાય છે ! પેરીસની એક સૌથી સ્વરૂપવતી નદીએ ધર્મદા કામ સાફ થોડ વખત ઉપર ૧ યુગનની હરાથ કરી હતી. એક તોપને ગોળે ઊરાડી મેલવાલાયક કંદકખેર ફટનદેવાળીયાઓનો આ માટે મેળો ભરાયો હતો. દેખીતી રીતે એકજ જથ્થે અપવાદરૂપ હતો કે જેણે સૌથી ઊંચી ખીટ ૩. ૧૫,૦૦૦ ની કરીને નદીદેરીને યુગનવાનો અધિકાર ખરીદ્યો ! આ ખરીદાર એક વૃદ્ધ પુરૂષ હતો ! યુગન આપવા દસને વદને નદી આગળ આવી ત્યારે આ કરતાં વધારે શાંતિ નહીં હોય ! “દેરી” જાણ્યાં, મોંઝવ, આવો ! વૃદ્ધે વળતાં કહ્યું “મને ખડું માન મળ્યું” છે, પણ એ માન મારા જેવા વૃદ્ધને થોડ નથી તેથી મારા પ્રતિનિધિ તરફ હું મારા આત્મક પૌત્ર મોકલીશ ! ૩. ૧૫૦૦૦ મળેલા અને વળી પ્રતિનિધિ નહીં ચાલે એવી કાંઈ બાંધી નહોતી તેથી સ્વીકાર અનિવાર્ય હતો. વૃદ્ધે પોતાના સ્વરૂપવાન પૌત્રને ઉંચાથો અને નદીના મુખ આગળ ધરીને તેની પાસે નિર્દોષ યુગન કરાવ્યું ! આ વખતે ઉર્ધ્વાદ અને હામ્પનાદ મધ્ય રહ્યો, નદીને થોડા સિલ્લા થઈ !

૨

ઝીની ઇન્સ્ટિટ્યૂટ યુગન થાય તો તેની શિક્ષા નથી, તેમ તેનાં પતિવ્રતમાં ધુરોપમાં પાંધો આવેલો નથી-પરંતુ નહીં તો તો ભારે પડી જાય છે. ધુરોપના એક પ્રખ્યાત રાજકુવર કેનેડામાં મુસાફરી કરતા હતા ત્યારે તેને જરા પણ ભારે પડી ગયું હતું. ઝીની સમ્મતિ વિના યુગનને કેનર કાંઈ અનીતિવાન ગણાતો નથી, એટલેજ આ વાત પ્રગટતાને પામી છે. એ રાજકુવર કેનેડામાં હતા ત્યારે એકદા દળમ પાસે દળમત કરાવી, તે દળમની પત્ની જરા દેખાવડી હતી. તે સુવાન પ્રોન્સને તેનું જરા યુગન લેવાની ઇચ્છા યામ, અને તત્કાલ ઇચ્છા તૃપ્ત કરી ! અને વળી સુમાનમાં કહ્યું કે હે કલ્યાણી ! તારી બહેનપણીઓને અભિમાનથી કહેજો કે સ્વયં ધુરોપના રાગના કુવર તરફથી બાદશાહી, યુગનનું માન અને ગળ્યું ! દળમનું પાછી, આત્મનું નેત્રિ, નો. ઉઠાવીને કુવરને એક લાનજ ધધણાવી કાઢી અને ઉમેર્યું કે તમે પણ તમારા સ્વદેશીઓને બહેર કરજો કે મને એક અમેરીકન દળમે બાદશાહી લાનને સ્વાદ ચખાડ્યો હતો !

૩

અમેરીકા દેશ મોઝોનો હોવા છતાં સમ્મતિ વિનાની યુગન માટે તો ત્યાંના જાજે સખન સખ કરે છે.

૧. એક વિધવાને યુગન કરવા સાફ મી. હાઈમન પાછપરને ૩. ૩૫ દંડ થયો.

૨. એક પર સધવાં મીસીસ વાયોલાડાયસને યુગ્મન કરવા સારૂ મી. માર્શલ કેરોનીયસ રૂ. ૯૦ ફડાયો.

૩. આવીજ રીતે મીસીસ હેન્રી બેકના હેડપર યુગ્મનરૂપી દુમતો કરવા સારૂ જોજી બટલરને ૩૦ દહાડાની તથા કેટલાક ફટકાની સજા થઇ. જો કે યુનાઇટેડ રેટેસની સુપ્રિમ કોર્ટના પ્રેસીડેન્ટે એવા “રૂઝોંગ” આપ્યો છે કે “યુગ્મન આપણું એ કાંઈ, અપરાધ નથી. ઉલટું ઉબ્બુ સદાનુભૂતિનું ચિન્હ છે!” પરંતુ બીજા જગે તે મત સાથે મળતા થયાનથી એજ કાંઈક દિશાસો છે. ૧૯૦૦ અપાળ્યા હતા.

૪.

ઈંગ્લંડના પ્યુરીટનોના જમાના પૂર્વે યુગ્મન બહુ પ્રચલિત હતું. જતાં આવતાં, મળતાં મુકતાં મિત્રો તથા મિત્રાણીઓ પરસ્પર યુગ્મન લેતાં. પરંતુ કોમવેશના સમયમાં પ્યુરીટન પંથ સત્તામાં આવ્યો જ એવા પ્રકારના અસભ્ય આનંદથી વિરૂધ્ધ હતો. પરપુરુષનાં દેખતાં આશુકમાશુકા યુગ્મન લે તેમને બન્નેને મેજસ્ટ્રેટ આગળ ખમ્મ કરીને સખત સજા કરવાનો કાયદો પસાર કરીને સખત રીતે અમલમાં મેલવામાં આવ્યો હતો. તે કાયદા પ્રમાણે પત્નીને ખમ્મે કે કમ્મરે હાથ નાંખવો એ મહા પાપ ગણીને તે શિક્ષાપાત્ર કરાવવામાં આવ્યું હતું.

૫.

સોક્રિનિંદા એવા અપરાધ સારૂ પુરોત્ત અટકાવ કરનારી થઇ પડવી જોઈએ અને બીજા નહીં તો આ પ્રેક્ષણમાં હિંદુસ્તાનમાં સોક્રિનિંદાનો ભય એવી અસભ્યતા અટકાવવા સમર્થવાન થયો છે એ સતોત્રની વાત છે. અદર્શ સામાજિક વ્યવસ્થા એજ છે કે સોક્રિનિંદાના ભય માનથી દુબટા દુબટા કરતા અટકે-અને તેથી તેમને માટે કાયદા ઘડવા તથા અમલમાં મુકવા ન પડે; કારણ કે ગમે તેવા સંપૂર્ણ કાયદા કદાપિ સતોત્રકારક રીતે કે સંપૂર્ણ રીતે અમલમાં મેલી સકાતાજ નથી એ જગતનો અનુભવ છે.

હિંદુસ્તાનની પેદાશને ખીલવવાની અગત્ય.

હિન્દુ કંડ્યાણુ તેમાંજ છે.

(‘સત્ય’ માટે ખાસ.)

સેખક—ઠાકુર શ્રી જસરાજસિંહજી સીસોદીયા.—તંત્રી “ધિ રાજપુત હેરદેડ ”—સંડન.

હિન્દને ધનાઢય કરવા માટે હીંદી ખપદાયોને ખીલવવી આવશ્યક છે. આપણે દેશ ધણો ફળદ્રુપ છે અને જગમાં મલ્લની દરેક ચીજો તે ઉત્પન્ન કરી શકે છે પણ તે સ-

ધળી કાચી જાણસોને કેળવી ઉપયોગમાં લેવા લાવક કરવા માટે આપણને મોટો પ્રયત્ન થવો જોઈએ છે. આ પરિશ્રમ જે અવાધીજ દેશમાં ધન એકઠું થઈ શકે અને તેથીજ તેનું કલ્યાણ થઈ શકે. 'સત્યના' અસંખ્ય વાંચકોને ખબર હશે કે એશીયાખંડની લિન્ન લિન્ન પ્રકારની ઉત્પત્તિઓ ઉપર યુરોપની વ્યાપારી મોટાઈનો આધાર રહેલો છે. એશીયામાં મળતી, ઉગતી, તથા ખનતી દરેક ચીજો તેના સુધારા વધારા માટે યુરોપ જાય છે અને ત્યાંથી ઘટિત આકારમાં એકઠું ત્યાં પાછી ફરે છે અને તે માટે આપણને એવકું દામ (તેના કરતી સંધે) આપવું પડે છે. સારાંશ કે આપણી મહેનત અને હથેરીઓથી આપણા દેશમાંજ મલી શકતી જાણસોનાં ફોજો આપણે ખરીદીએ આપી શકતા નથી. એશીયા જેવા એક મોટા ખંડને અને હિન્દુસ્થાન જેવા એક મોટા દેશને આ ધણું ચરમ હરિણું છે. આપણે ત્યાં પૈસા છે અને આપણા જવાનો આવાક છે છતાં આપણે આપણા દેશને માટે અને તેની કીર્તિ માટે કંઈ ખર્ચવી શક્યા નથી એ અપ્રસાસની વાત છે. દરેક ચીજ માટે આપણને યુરોપ તરફ નજર ફેરવવી પડે છે તો કાં નહીં આપણે તે ચીજો આપણા દેશમાં કેળવી શકીએ; તે હું સમજી શકતો નથી.

દરેક માલ માટે પરદેશમાં ફેરવવી પડતી નજર.

કાપડની મુંદતા માટે આપણે મેનચેસ્ટર તરફ જોઈએ છીએ. ગરમ કાપડ માટે આપણે ચોક્કશીયર પુગી જોઈએ છીએ. કટલરી માટે જર્મની અને શ્વેડિશ લખવું પડે છે. અને સારાં ચામડા માટે બેરિંગ્ટન જવું પડે છે. આ સઘળી ઉપયોગની અને અતિ અગત્યની જાણસો જે દરોજના વપરાશમાં આવે છે તે માટે આપણે યુરોપના ચોરવાળા છીએ. હિંદી યુરોપ જવાના માર્ગો આજે ખુલા છે તો તે સગવડનો આપણને લાભ મળે છે પણ લાભિયાના બીજા તરફની વાત કોણ જાણે છે? આ સગવડો ખંધ થઈ જાય તો શું હિન્દુદેશ પાછો અધિકારમાં ધસીશ જાય? હિંદુ દેશની મોટાઈ વધારવાની અને તે વ્યાપાર અને હુન્નરના વધારાથી વધારવાની કેટલી અગત્ય છે તે ભોવણ લાખનારાઓ આ રીતે જોઈ શકે છે.

લેકેશાપર જેવું સુતમગડ કાપડ અને ચોક્કશીયરમાં બને છે તેવું ગરમ કાપડ શું આપણે બનાવી શક્યે નહીં? લાન લાનનાં તેડો જે આપણા દેશમાં ઉગતાં બીયાંમાંથી યુરોપમાં કાઢવામાં આવે છે તે શું આપણે આપણાજ મુઠકમાં ન કાઢી શકીએ? ચામડાં કેળવવાનો સાદસ શું આપણે ન ઉઠાવી શકીએ? ધરગથ્ય વપરાસની ચીજો શું આપણે ન ઉત્પન્ન કરી શકીએ? જો કરવા માંગીએ તો આપણે ધણું કરી શકીએ પરંતુ સ્વયંભોગ અને સાદસની ગેરદાજરીમાં એવું કંઈ બની શકે નહીં. યુરોપ તરફ દરેક માલ અચ્છા માટે આપણે જોઈએ છીએ તો યુરોપના સ્વયંભોગ અને સાદસ એકનારા વીલાઓ ઉપરથી પંજુ કેમ પડે લઈ શકના નથી એ સમજવું હકિત છે. ત્યાં કાપડનું નવો હુન્નર થા નહીં ચોળના તુરત આગળ પડે છે; કેમકે તેમને આગળ પાડનારા લક્ષ્યાધનિઓ ત્યાં તૈયાર છે. દેશની પ્રતિષ્ઠા વધારવામાં પૈસાના વાધા ઉત્તા કરવા એ તેઓના ધર્મવિરુદ્ધ છે. અને ખરું તોનાં આરા પુરવો ઉપરજ દેશની ઉન્નતિ અને દેશની મોટાઈનો આધાર રહ્યો છે.

હિંદને પૈસે કમાનારા સાહસિક પાશ્ચાત્યો.

ચોગ્રજ દિવસની વાત ઉપર એશીયા ખંડની પડત જગ્યા ખીલવવા માટે એક મોટી

કંપની લંડનમાં સ્થાપવામાં આવી હતી. આ મંડળના સધળા લાગના વળગતાઓ પરદેશી અને તેની થાપણુ જે ઠરોડોની રાખવામાં આવી છે તેના મોટા ભાગ પૂર્વમાં ભરાવાની ગોઠવણુ કરવામાં આવી છે. પણ આ તો નક્કી છે કે આ સંસ્થાનો મોટા નરે. પશ્ચિમમાં જશે. આવી રીતે પૂર્વને પૈસે પશ્ચિમની મોટાઇ કયાં સુધી રહેશે તે ઉપજાણુ, અધિપતિ સાહેબ, તમારા વિદ્વાન વાંચકોને માટે હું રાખુ છું.

આપણે અશીષ ખંડ પેટ્રોલીયમ પેદા કરી શકે છે. તેપછ લોહું, તાંબુ અને બીજા ધાતુઓની ત્યાં ખાણો છે. મોતાં સીસેન અને બેદરીંગ (પરશીયન ગ્રાફ) માં મળે છે કે જે આખી દુનિયામાં રંખાણુય છે. અનાજ દાણો જોઇએ એટલે, રૂ, અશીસુ આદિ વસ્તુઓ મોટા જથ્થામાં અગ્રે ઉગે છે. આ સધલી ઉત્પત્તિઓ ઉપર પોણી દુનિયાનો આધાર છે અને આપણે જો કરવા માગીએ તો આખી દુનિયાને ખવડાવી, પહેરાવી સજીવે એમે છે; પણ આવા ફળદ્રુપ ખંડ અને દેશના પુત્રો ઐદિધ તથા સાહસ તથા તેવાજ ફોર્દુપ નુથી એકાદ બે તેવા લોખંડના સાહસ કે થોડીક કાપડ વણવાની મીત્રો કે થોડાક રૂ દાખવાના પ્રેસો સિવાય આપણે આગળ જોઇ શકતા નથી, અને વળી આવી મીત્રો કે આવા પ્રેસોમાં પણ સુધારા વધારા કરવામાં હીસ કરીએ છીએ. ખરેખર એક સામ્યા હિન્દીવાનને અફસોસ છુટે છે કે આવી રીતે કયાં સુધી હિન્દ દેશ, કે જે એક વેળા મહાન ગણ્યોતો હતો જે જગતના ઇતિહાસમાં પ્રથમ હતો તે, આમ પારમાં દેશ ઉપર આધાર રાખતો રહી જશે.

હૈંદીના ૭૫૦ રાજ્યો શુ' કરે છે ?

આપણે ત્યાં ૭૫૦ રાજ્યો છે કે જેઓ સધળા પૈસે પુર છે. આ ઉપરાંત લક્ષાધિપતિ અને જાગીરદારોનો રોટો નથી આપણે ત્યાં યુવાનો ચંચળ હોઇ દરેક ખાખન ઝટ સમજી જાય એવા કુસામ છુપિયા છે. તે દરેક સાચા માતૃભૂમીના ભાવિક સેવકની ફરજ છે કે પોતાના પૈસા અને પોતાના પુત્રોને દેશને કલ્યાણ કરતા વ્યાપાર ઉખોળની સાહાસિક અગવળમાં નાખે અને પરિણામે આપણો દેશ પોતાની યોગ્ય કીર્તિ પાછી સંપાદન કરશે એમાં કશો સંદેહ નથી.

રાજદ્વારી બાગો.

રાજદ્વારી બાગોથી જેટલું ન થઇ શકે એટલું વ્યાપારથી થઇ શકે છે. અને જે મોટાઇ રાજદ્વારી બાગો લાવી શકતી નથી તે વ્યાપાર લાવી શકે છે. એક વેળા હિન્દને પોતાનો વ્યાપાર અને પોતાની વ્યવસ્થા ખીજવવા, રૂ, અશીસુ આદિ વસ્તુઓ મોટા જથ્થામાં અગ્રે ઉગે છે. આ સધલી ઉત્પત્તિઓ ઉપર પોણી દુનિયાનો આધાર છે અને આપણે જો કરવા માગીએ તો આખી દુનિયાને ખવડાવી, પહેરાવી સજીવે એમે છે; પણ આવા ફળદ્રુપ ખંડ અને દેશના પુત્રો ઐદિધ તથા સાહસ તથા તેવાજ ફોર્દુપ નુથી એકાદ બે તેવા લોખંડના સાહસ કે થોડીક કાપડ વણવાની મીત્રો કે થોડાક રૂ દાખવાના પ્રેસો સિવાય આપણે આગળ જોઇ શકતા નથી, અને વળી આવી મીત્રો કે આવા પ્રેસોમાં પણ સુધારા વધારા કરવામાં હીસ કરીએ છીએ. ખરેખર એક સામ્યા હિન્દીવાનને અફસોસ છુટે છે કે આવી રીતે કયાં સુધી હિન્દ દેશ, કે જે એક વેળા મહાન ગણ્યોતો હતો જે જગતના ઇતિહાસમાં પ્રથમ હતો તે, આમ પારમાં દેશ ઉપર આધાર રાખતો રહી જશે.

તથાસ્તુ.

ચંપલી અવનતિનું તુલનાયુક્ત જ્ઞાન કરાવે છે. ઔરંગઝાબમાં પાનચોકી નામની મસજીદ દીંદની સાંધી સુધય ગસજીદ છે. મઝાઈ દરવાજો, જુમ્મા મસજીદ તથા મલીક અંબરની મસજીદ પણ જોવાલાયક છે. શહેરથી ૧૬ માઈલ દૂર રોઝા ઔરંગઝેબની પોતાની કબર માટે પ્રખ્યાત છે. તે મુસલમાનોમાં પવિત્ર સ્થળ ગણાય છે. તેની ધર્મી ધતાની નજીકે મંરકરી કરવાળ, આ કબરની ફાટમાં તુલસી ઉગ્યાં છે ! આ કબર સાંધી સાદી અને સાધારણ છે. કુરાનના ફરમાન પ્રમાણે કબર જોવીજ હોયી. જોઈએ તેથી તેવીજ કરવા ઔરંગઝેબના પોતાના મરણ પહેલાં એ આદા હતી. તેણે પોતાના પસંદનામાંમાં ફરમાવ્યું હતું કે, તેના મરણોત્તર કિયાનો ખર્ચ પોતે જો ટાપી ભરીને તથા કુરાનની નકલ કરીને કમાયો હતો તેમાંથી કરવો. (તેના હાથની ટરેલી કુરાનની નકલ વેચ્યાં ૩. ૮૦૫ ઉપજ્યા હતા.) તથા વધે તે ગરીબોને દાન કરવું. આ કબર પાસે પ્રખ્યાત પીર સૈયદ હઝરત ખુદરુદ્દીન (મરણ ૧૭૪૪) ની કબર છે. ૧૭ મી સદીને અંતે તે ૧૪૦૦ શાહિદો સહિત તે ઉત્તરથી અહીં આવેલો હોવાય છે. તેનો હેતુ હોંદુઓના ધર્મશત્રી ધર્મનો પ્રચાર કરવાનો હતો. સૈયદના મરણ પછી તેના શિષ્યો ભૂમિ મરચાં લાવ્યાં. પછી સૈયદની પ્રાર્થના કરતાં એક અદ્ભુત ચમત્કાર થયો. રાતોરાત સૈયદે બંધાવેલી મસજીદની દક્ષિણ દિશાની ફરસખદ જગ્યા ઉપર રૂપાનાં નાનાં ઝાડો ઉગી નીકળ્યાં ! ! જ્યાં સુધી આ મસજીદના નીચાંચ માટે એક નાની ભગીર જલવામાં ન આવી ત્યાં સુધી, વધે પડત રૂપાનાં ઝાડો ઉગતાં રહ્યાં ! આશ્ચર્ય છે કે રૂપાનાં ઝાડ ઉગતાં હતાં તો પછી ભગીર જુ કામ લીધી કહે છે કે હજી પણ રાતે એ ઝાડોની જગ્યાએ ઝાડના અંકુરો પુટે છે પણ કિંવસ પડનાં પાણી સોપ થાય છે એજ જરાક વાંધો આવે છે. સર માઈ ફવીટુક પિદસન (દીંદના નાણું ખાતાના પ્રધાન) ની હમને દયા આવે છે !

મીસીસ સેની બીસંટ અને થીઓસોફી-અધ્યારમાં ગયા ડિસેમ્બરની અંતે થીઓસોફીકલ સોસાયટીના થયત્તા ૩૮ મા મહોત્સવ પ્રસંગે ગત ૫ વર્ષમાં ચાલેલાં તે મંડળના કામની પ્રજ્ઞાલિ વિષે વિવાદ કરવા તે મંડળના સભાસદોની સભા મળી હતી. તે વખતે પ્રોફેસર નરસિંહ આદિએ એવો અભિપ્રાય દર્શાવ્યો હતો કે થીઓસોફીકલ સોસાયટીને તેનો ગુપ્ત અંતરંગ (-એસોટેરિક) મંડળ સાથે સંબંધ નથી માટે તેને થી. સો. થી જુદું "પાડી નાંખવું" અને મીસીસ બીસંટ થી. સો. ની પ્રધાન હોવાથી ગુપ્ત મંડળની પ્રધાન તરીકે તેણે થી. લેક્ચરીટરની તરફેણમાં રાજીનામું આપવું-વળી "આર્ડર ઓફ ધી રાઇઝીંગ સ્ટાર ઇન ધી ઇસ્ટ" મી. મુશ્મુર્તિને લવિધ્યાનાં અવતાર-શુદ્ધ તરીકે માનનારાઓનાં નવાં મંડળને પણ થી. સો. થી દૂર કરવું (પં. બગવાનદાસના પણ એજ મત છે.) આના જવાબમાં મીસીસ બીસંટે આ. પેલુ બાપજી ગયા ભનેવારીના થીઓસોફી ઇન ઈંડીયા (કાર્ટી) માં પ્રગટ થયું છે. તે વિદુષીએ કહ્યું કે ગુપ્ત મંડળને ખસેડવા માંગનારા થીઓસોફીસ્ટોએ પોતે તેને ખસેડવાને બદલે થી. સો. ને ખસેડવી જોઈએ ! ખરી થીઓસોફી તો ગુપ્ત મંડળનીજ છે. એ મંડળના પ્રારંભમાં થી. સો. ના ૩ વિભાગ હતા, (૧) મહાત્માઓ, (૨) તેમના તથા મેડળ પ્લેવેટરની શિષ્યો તથા (૩) સામાન્ય સભાસદો. મહાત્માઓની હસ્તી વિષેજ અ. શ્રદ્ધાળુ સભાસદોને સંકા પડનાથી તેઓ સભાસદમાંથી નીકળી ગયા અને તેથીજ થીઓસોફીની પ્રગતિ અટકી પડી, પછીજ હાલનું બંધારણ કર્નલ આલફોર્ડે ૧૮૮૮ માં સ્થાપ્યું. મહા

તમાને માનનારા ગુપ્ત મંડળનો સિદ્ધાંત પ્રથમનો હોવાથી તેજ ખરી થીઓસોફી છે. તે ગુપ્ત મંડળના પ્રમુખ તરીકેના પોતાનો આધો છોડી દેવાની સૂચના વિષે બાક્ય એ કહ્યું કે મને તેના પ્રમુખ તરીકે કાંઈ તમે નથી નીમી પણ મહાત્માઓએ નીમી છે, માટે જીવ, છે ત્યાંસુધી તે રાજનામું નહીં આપું ! મહાત્માઓ કહેશે ત્યારે આપીશ. કુખ્યમર્તિના પંથ વિષે બોલતાં તેણે કહ્યું કે થીઓસોફી કાંઈ સંપ્રદાયની નથી. તે સર્વે ધર્મ તથા સંપ્રદાય સ્વીકારે છે તે આ નવીનનો શા માટે નિરસ્કાર કરેલા ? શું થી. સો. માં ધર્મની સહનશીલતાના અભ્યુત્થા પશુ નથી રહ્યા ? ગયેજ વર્ષે થી. સો. ના દાંદી વિભાગના સેક્રેટરી પ. લગવાનદાસ એમ. એ. એ. આર્યસમાજને પણ થી. સો. નો ચાખા તરીકે ' આર્ટર ' આપ્યું તે કરતાં આ ' યો. યો. યો. થી રા. સ્ટાર ' ગયો ? એ યોર્ડરના થીઓસોફોસ્ટ વિરોધીઓની તકરાર એ છે કે એ યોર્ડર પીળા પથો પેઢે થી. સો. થી તટસ્થ ન રહેતાં તેના બાગ તરીકે બળી જાય છે-તેનો જવાબ મીસીસ બીસ્ટે આપ્યોજ દેખાતો નથી.

ફ્રેંચ લોકો અને પૌર્વ વિદ્યા—એ ત્રણ માસ બંધ રહ્યા પછી રાજપુત હેરલ્ડ (લંડન) નો જનવારીનો અંક પ્રગટ થયો છે. પણ બંધ રહેવા માટે તંત્રી ખુલાસો કરે છે કે બંધ રહેવા દરમિયાન હમે કાંઈ બેચેની રહ્યા નહોતા, પરંતુ હમારા આદર્શો સુધારતા રહ્યા હતા ! વળી એ આરામથી હમારી શક્તિની શુદ્ધિ તથા તાજગી યદ છે. આવા અંકક્રમો વાંચકોએ શાંતિથી સેવવા જોઈએ. જનવારીના અંકમાં શ્રીમતી એલ્સી એલિ શિર્ષકવાળા વિષય પર લખે છે. વિદુધી વિલાપ કરે છે કે, અંગ્રેજો સુદરતાના રસિક નથી, પરંતુ વ્યાપારિક વૃત્તિ. નાજ નિર્ણયાંશ છે. પૂર્વ દેશોના અનુપમ સુદર દુન્નરની, તે દેશના તેઓ રાગ હોવા છતાં તેમણે પુરતો કેદર કરી નથી. લેખક કહે છે કે ફ્રેંચ લોકો સુદરતાના અધિક રસિક છે. જો દીંદુરતાન ઇંગ્લેન્ડને બદલે ફ્રાન્સને હસ્તક હતે તો પેરીસ પૂર્વના દુન્નરના નખૂના તેમજ ઇંગ્લેન્ડ, મધ્યમિંદુ યદ પડ્યું. હતે. સાધરણ ફ્રેંચો પણ સાહિત્ય અને દુન્નરના વધારે રસિક છે. પ્રભાસના દૈનિક પત્રમાં કાંઈ લાંબો નિબંધ આવશે તો ફ્રેંચમેન તે આનંદથી વાંચશે, બ્યારે વાણીયા બુદ્ધિના અંગ્રેજને તે કચરારૂપ લાગશે. જો ફ્રાન્સ દીંદુરતા ધાડા સંબંધમાં આબુ, હતે તો ફ્રેંચોના રાષ્ટ્રીય જીવનમાં દીંદીપણ આમેજ-એતરેલ યદ જત. પૂર્વ તરફની ભાષા-આના પ્રખ્યાત ફ્રેંચવેત્તા પીએરીસોફીએ દીંદી મુંગકાત લીધી, તે યાત્રાની શુદ્ધિથી, નહીં કે ટિકાની દ્રષ્ટિથી કરી હતી. પૂર્વની ગુપ્ત વિદ્યાઓએ તેનું મન હરી લીધું હતું. સત્ય એ છે કે. ફ્રાન્સ દુન્નર માત્રની પૂજા કરે છે. પૂર્વ પરતે મહિલ છે. સેબો એટલા મળતાપડા છે કે પ્રાચીન રોમનોએ ફ્રાન્સ જીતતાં રોમનોને પણ ફ્રેંચોએ પોતાનાં રચનાદિથી પણ મિશ્રિત કરી. દીધા ! સ્ત્રીની પ્રતિકાતા પ્રકરણમાં પણ ફ્રેંચો પૂર્વનેજ મળતા આવે છે. ફ્રેંચ સ્ત્રીની પ્રતિષ્ઠા ઘણી છે, ખાસ હક નથી અને માંગતી નથી.

આર્યન પ્રધુલ્લેહન પ્રીતિભોજન તથા જ્ઞાતિનો ખળભળાટ—હમારી ઇચ્છા છતાં સ્થળભાવને લીધે ગુજરાતી માસિકોનો સાર હમે પ્રગટ કરી શકતા નથી. પરંતુ રા. બ. રમણભાઈને લેખ એટલો ઉત્તમ છે કે અને તેમાં એજ ગૂઢ તથા હાલપણમાં વિચારો હાલપણભરી રીતે દર્શાવે છે કે સ્થાવરકાચ છતાં તેનો કેટલોક ભાગ નીચે આપીએ છીએ:—

ગુજરાતની નાતોના આ અગભગાટને લીધે આ ભોજન સમારંભની યોગ્યયોગ્યતા વિશે અનેક દૃષ્ટિબિન્દુથી ચર્ચા કરવામાં આવી છે. કોન્ફરન્સમાં નાતની વ્યવસ્થા વિશે દર્શાવવામાં આવેલા વિચાર અને ચર્ચેલાં કરાર સંબંધમાં નાતોએ કાંઈ ઉપાય લીધા નહિ. અને માત્ર ભોજન સંબંધમાં જ ઉપાય લીધા; તેમજ, વર્તમાનપત્રોમાં પણ ભોજનને ધણું મહત્વ આપવામાં આવ્યું તથા કોન્ફરન્સમાં બનેલી હકીકતને ધણી ગણી ગણવામાં આવી; એ સિદ્ધિત ફરીથી એ વર્ણિત પ્રતિપાદન કરે છે કે હાલની નાતની વ્યવસ્થા જેને શુદ્ધતા ગણે છે તેમાં વિચારની કે મનની શુદ્ધતાનો સમાવેશ થતો નથી, પણ માત્ર, આદ્ય આચારની શુદ્ધતાનો સમાવેશ થાય છે અને તે બાદ આચારની શુદ્ધતા ખરી ન હોય અને દાંભિક હોય તો પણ ચાલે છે, —તે દાંભિક છે. એવું જણવામાં હોય તો પણ ચાલે છે, હાલની નાતની વ્યવસ્થાએ કશ્વેલી શુદ્ધતાની ભાવના નાતના માણસોના મોટા ભાગના ચિત્તમાં પ્રાપ્ત રહી નથી, અને, એક બીજાને તત્કાળ અંગત અડચણ ન આવે માટે તે શુદ્ધતા જાળવવાનો હંભ કરી કામ ચલાવી લેવામાં આવે છે એ સ્પષ્ટ છે. આવી દશા કાયમ રાખવામાં હિન્દુ પ્રજાનું દિલ સમાધેશું છે એમ કાંઈનું પણ અંતઃકરણ સાંદી પુરે છે ?

જેમનું એમ કહેવું હોય કે હાલની નાતની વ્યવસ્થાએ માનેલી શુદ્ધતા પૂરેપૂરી અક્ષરશઃ જાળવવી જોઈએ, અસ્પૃશ્ય મનાયેલી જાતિઓનો સ્પર્શજ ન કરવો જોઈએ અને ખાતપાનના વ્યવહારની મના છે તેવી કાયમ રાખવી જોઈએ — તેમના અને કોન્ફરન્સના વિચારોનો વિરોધ તકની કસોટીએ ચડાવી શકાય તેવો છે. રાજના કામકાજમાં સહુને ખીસ્તી, પારસી, મુસલમાન વગેરેને સ્પર્શ કરવાના પ્રસંગ આવે છે; રેલવે ટ્રેનોમાં, નાટકશાળાઓમાં, તમાશાઓમાં અને એકા બીજા જાહેર મેળાવડાના પ્રસંગોમાં હિન્દુ ‘અન્યથા’ સામેલ થઈ શકે છે અને થાય છે. મોટા શહેરોમાં પાણીના નળ હોય છે ત્યાં બધી કામે અને બધી જાતો નળમાંથી પાણી લઇ શકે છે; યુરોપમાં બનેલી દવાઓ અને પુલિકારક યોગાકની ચીજો જથ્થાબંધ વપરાય છે; ખરફ અને ‘એપરેટ્ડ વોટર્સ’ નો છુટથી ઉપયોગ થાય છે. આ સહુમાં સ્પર્શસ્પર્શની અને ખાતપાનના વ્યવહારની શુદ્ધતાના નિયમોનો ખુલ્લી રીતે જંગ થાય છે, અને, તે જંગ : માટે કોઇને નાતજહાર મુકવામાં આવતા નથી, કોઇ પ્રાયશ્ચિત્ત કરવું નથી, કોઇ સ્નાન કરવું નથી, લુગડાં બાળી નાખવું નથી કે જનોઇ બદલવું નથી. આ બધું આપત્તિકાળને લીધે કરવું પડે છે એમ કહેવું એ વ્યર્થ છે અને અપ્રમાણિક છે. એમાંના એક પણ પ્રકારનું વર્તન કરવાની કોઇને ફરજ પડતી નથી, અને, એમાંના દરેક કાર્યથી દૂર રહેવું હોય તો દૂર રહી શકાય તેમ છે. કેટલાક એમાંના કાલ કાલ કાર્યથી દૂર રહેવાના પણ રહે છે. વ્યવહારના આર્થ માલિકા સાફ નોકરી કે વેપાર ખાતર અસ્પૃશ્ય જનેનો સ્પર્શ કરવામાં આવે છે અને રેલવેની મુસાફરી કરવામાં આવે છે, તેમાં કાંઈ આપત્તિકાળની ફરજ નથી; અસ્પૃશ્યનો સ્પર્શ કોઇ પણ રીતે ન થાય એવી શુદ્ધતા જેને જાળવવી હોય તે એવા પ્રસંગ આવે તેવી નોકરી કે વેપારથી દૂર રહી શકે છે અને રેલવેને બાકે પગરસ્તે મુસાફરી કરી શકે છે. કેટલાક સાધુઓ પગરસ્તેજ મુસાફરી કરે છે, અને, જગ્યાના કેટલાક સઘ હજી પગરસ્તે જાય છે. નાટકશાળામાં અને તમાશાઓમાં ન જવું હોય તો ત્યાં જવાની ફરજ પડતી નથી. પાણીના નળનું પાણી ન પીવું હોય તો કુવા અને ટાંકિનું પાણી પી શકાય છે અને તેમ કરનારા કેટલાક હોય છે. યુરોપથી

આવતા ખાનપાનના પદાર્થોનો અર્થ જરૂરનો તથા ' એવરેડ વોટર્સ ' નો સમૂહગો ઉપયોગ ન કરવાનો નિયમ કરવો હોય તો તે યથ શકિ છે. જેઓ આ બાબતોના નિષેધને શુદ્ધતા માને છે તેઓ રાજ્ય ખુશીથી પોતાના હિત ખાતર, સગવડ ખાતર અને તન્નુરસ્તી ખાતર એ નિષેધના નિયમ તોડે છે. ' પ્રાચીનતે પશુ ધાર્મિક શુદ્ધતા જાળવવા અમે તત્પર છતાં શુદ્ધતાને ત્યાજ ક્યાં વિના અમારે છુટકો નથી ' એમ તેઓ કહેતા હોય તો તે માત્ર દંભ છે. જ્યોત્સનાની કહેવાતી ' શુદ્ધતા ' જાળવનાર શોધ છે, અને, પ્રજાનો ધણો ભાગ એ ' શુદ્ધતા ' જાળવતો નથી એ વાત દર્શાવે છે કે પ્રજાના ધણા ભાગને એ ' શુદ્ધતા ' જાળવવા જેવો ભાગની જ નથી.

ઉપર કહેલા પ્રસંગો દાહના જમાનામાં, જદાપણે સ્થિતિમાં થરીતના અને સ્વાર્થના લાભ ખાતર આવશ્યક છે માટે તેમાં ' શુદ્ધતા ' નો નિયમ સિધ્ધિ ક્યાં વિના છુટકો નથી, - એમ કહેવામાં આવે તો એ હકમાં રાખવું જોઈએ કે એ દષ્ટિબિન્દુએ દાહનો જમાનો તે આપત્તિકાળ નથી પણ સંપત્તિકાળ છે; કેમકે, સંપત્તિ માટે એ દાહનાં સાધનોનો ઉપયોગ થાય છે, કાંઈ બંધિ ઉપર આરી પેટથી શોધ કાળની આકર્ષિત આપત્તિ દુર કરવા માટે એ સાધનોનો ઉપયોગ થતો નથી, વળે, નાતોએ માનેલા શુદ્ધતાના નિયમોમાં જો વર્તમાન સમયમાં જદાપણે લાચક હોય તો એ ફલિત થાય છે કે નિયમોમાં ' સનાતન સત્ ' નથી, પ્રજાના સદાકાળના વર્તન માટે પાળી રહાય એવા ' ત્રિકાળદર્શનથી ' એ નિયમો ધરાયેલા નથી, એ નિયમો તર્કવરે પરીક્ષા થવાને પાત્ર છે, શાસ્ત્રનો આધાર છે માટે એ નિયમો પાળવા જો જોઈએ એમ કહી રહ્યાં નથી-જ્ઞાનમુખા (અમદાવાદ)માં એનરેબલ રા. બા. રમ. જુભાર્ડ નીલકંઠ (મકરંદ) ના લેખ.

વિદ્યુત, વિજ્ઞાન, તથા વૈદ્યકની નવી શોધો તથા વિચારો (સટિક).

દાંડણીઓ ક્યાં જાય છે ? દાંડણીઓ ભેટથી કાઢ ચીજ કારખાનામાં બનતી નથી. જર્મી ગદામના એક જ કારખાનામાં રાજ ૧ કરોડ દાંડણી તૈયાર થાય છે. વળી તે નમણી પણ નથી કે ભાંગી જાય ને નવી જોઈએ. છતાં આટલો ધણા ખર્ચ અને હોય તો એ જાય છે ક્યાં ? હીન્ડુસ્તાનમાં કાતણો ક્યાં જાય છે ? તેઓ આ ચિકટ પ્રસન છે. કાતણો માટે તો પરાપૂર્વથી એવો ખુશી છે કે રાવણ દંડ લંકામાં બળે છે તેને આગ્રવા વાયુદેવતા લઇ જાય છે. દાંડણીના નીકામનો ખુશી એવો છે કે તે ઝોલાઇ અતે મટરમાં મુક્તિ પામે છે, અને તેમાં તેઓ ધીમે ધીમે એક થઇને કાતણ મોટા ગુના ગુના પણ વારંવાર થઇ જાય છે, અને મટરનો કચેરા સાફ કરતાં ઈંગ્લેન્ડમાં એ ગદાઓ વારંવાર હાથ લાગે છે.

પાનામાની નહેર કેણે બાંધી-ઈન્ડોનેરોએ કે ડોક્ટરોએ?-પાનામાની અમેરીકન નહેર આ સદીના પ્રારંભની કુદરત પરની સૈધી માટી શેલ છે. કુદરતે સંયુક્ત કરેલાં ઉત્તર તથા દક્ષિણ અમેરીકાને માણસના પાવડાએ ભિન્ન કરી નાખ્યાં છે ! એ નહેર કરવાની યોજના

રવેઝની નહેરની વિજયી ફેંચે યોજક મોરિય દલેસેસીજ કરી હતી અને ફેંચેએ આક્રીક્ર તથા ઐશીવાના કુદરતી સંયોગને મિન્ન કરનારી પહેલી નહેરની ફતેહથી પાનામાની નહેરનું કામ પણ આગળ ચલાવ્યું હતું; પરંતુ ધાપી કરતાં અર્થ, એટલે, બધા વધી ગયો કે તેની સીડીકે દેવાણું કાઢ્યું અને ભલભલા પાપમાત્ર થયા. ધણીએ આપવાત કપોઈ અને ધણી કેમમાં ગયા. આ નિરાશાનું એક કારણ હતું કેટલાક આગ્રહોની અપ્રમાણિતતા હોય, પરંતુ બીજું મુખ્ય કારણ એ હતું કે એ પ્રદેશમાં નહેર બંધવાપર હામે લાગેલામાં રોગો એવા લાગુ પડ્યા કે સરખાતથી તે ૬ વર્ષમાં કામ કરનારાઓનો વધારે મોટો ભાગ મરી ગયો! પરંતુ ડોહ-રોની વિઘાની ઉન્નતિથી હવે તે રોગો એટલા કાણુમાં આગ્યા છે કે મુનાઇટેક રેટસની સારકરે આ નહેરકામ હાલમાં હાથમાં લીધું તે વખતે પહેલાંથી ચોથો ભાગ પણ મર્યો નહોતો. જો હાલ પણ મરતે તો કદાચ હાલ પણ નહેર બંધાતે નહીં. આમ જાણ્યા પછી આ નહેર બાંધનારા 'જીંહનીપરોજ નહીં' પણ ડોહટરો પણ આડકતરી રીતે દતા તેની કાણુ ના પાડશે? જુદા જુદા ધંધાઓ એકજ કામની ફતેહ માટે સાથે સાથે કેટલા ઉપયોગી ધંધ પડે છે તેનું આ નહેર એક અનુપમ ઉદાહરણ છે.

ઉધરસ ખાતું ઝાડ!—વનસ્પતિ રાજ્યની વિચિત્રતાઓ સંબંધી આ પત્રમાં આવેલા લેખમાં માખી વગેરે ખાતાં માંસાહારી જૂથોનું વિવેચન આપી ગયું છે. દસતા અને રડતા ઊંડા વાઘોની વાંતો પણ તમે સાંભળી હશે. ૧૬ વર્ષની નવોદા જેની ધરમિંદો લગ્નમંથુની વાત તો સૌ જાણે છે. હવે વનસ્પતિ રાજ્યની દિવાના શાળામાં એક ઉધરસ ખાતા ઝાડનો વધારો થયો છે. આ ખાંસીયો છાડયો એક ફેંચ વનસ્પતિવેત્તાના કથન પ્રમાણે અનેક ગરમ દેશોમાં ઉગે છે. તે ધૂળથી બહુ મીઠાય છે. તેનાં પાંદડા પર ધૂળની થોડી રજકણ પડતાં, જહાના પાંદડાના જે પોરામાંથી તે આસ પ્રહણ કરે છે તેમાં ધૂળથી મીઠાયેલા ઝાડનો આત્મા એક જાતની પોતાના શરીરમાંની હવા ભરે છે અને તે ગંસ તે ધૂળ પર અવાજ કરીને છોડે છે. જેમ ધૂળ ઉડી ગય છે. ગેસ છોડતી વખતે સરડીની ઉધરસ ખાતા જેવોજ આત્મા અવાજ યાય છે. એક તરફ કેટલાક વિજ્ઞાનવેત્તાઓ કહે છે કે મનુષ્યમાં પણ આત્મા નથી, પરંતુ આ નવીન શોધ સિધ્ધ કરે છે કે જહામાં પણ આત્મા છે!

હવે ખાવાની પીડા મટી જશે ખરી?—'પેટ, કરાવે વઢ' એ કહેવત ભવિષ્યમાં ખોટી પડવાને સંભવ વિજ્ઞાનીના ફેંચે શોધકોની સુધ્ધિને લીધે ઉભો થયો છે. પેટમાં થોડું ધણું અન્ન તો લાલભલાએ નાંખવું પડે છે. વિજ્ઞાનવેત્તાઓ કહે છે કે જોજનને હેતુ માત્ર શરીરને ગરમી આપવાનો છે. જો ખાવાનો હેતુ શરીરને ગરમીજ આપવાનો હોય તો પછી બીજી રીતે ગરમી આપી શકાતી હોય તો પછી શા માટે ખાવું? વીજળી જે ગરમીનું સૌથી સુક્ષ્મ સ્વરૂપ છે તેના પ્રવાહને શરીરમાં પ્રવેશ કરાવવાથી કુદા-અન્નનું જોજન કરવાની આવશ્યકતા કેટલે અંશે ઓછી થાય છે તે સિદ્ધ કરવા કેટલાક પ્રયોગો કર્યો છે. આ સિધ્ધાંત પ્રમાણે માત્ર વીજળીના ઉંચા પ્રવાહવાળા ઓર્ડોમાંજ માણસે ખાવાને બદલે થોડી મીનીટ બેસી રહેવાનું છે. વળી શરીરનાં જુદાં જુદાં અંગોને ઓછી વત્તી ગરમી જોઈએ છે. તેથી દરેકને ઓછી વત્તી વીજળી પણ આપી શકાય છે. પરંતુ વ્યવહારમાં આને લગ્ય મળવો મહા કઠિન છે. બડો નગરમાં એક પ્રોફેસરે કરેલા પ્રયોગ અત્યાર સુધી તો

એટલેજ અંશે ફત્તેહમંદ થયા છે કે, વિદ્યેય બોજન વિના વિજ્ઞાનીક પ્રવાહથી મનુ-
ષ્યોની તંદુરસ્તી સુધરે છે, અર્થાત્ પ્રસાદો માત્ર અન્નની દાસી રૂપે નહીં કે 'શોક્ય રૂપેજ
ઉપયોગી પુરવાર થઇ છે. અત્યાર પૂર્વે સાયેન્સીસ્ટો એમ માનતા કે અન્ન જમીનમાંથી. ઉ-
ત્પન્ન કરવાની કુદરતી વ્યવસ્થાએ અત્ રસાયણ વિદ્યા લાવશે, અર્થાત્ અમુક ચીજો મેળવી
દીધા માત્રથી જોષએ તે અન્ન લેબોરેટરીમાં તથા કારખાનામાં પેદા થઇ ચકશે. તેમાં તો
નિષ્ફળતા મળી છે. વિજ્ઞાની કદાચ વિશેષ ફત્તેહમંદ નીરડે. પરંતુ વિજ્ઞાનીક બોજન સિધ્ધ
થાય તોપણ તે અન્નથી સરતુ ન થાય તો શા કામનું ? અને માથ તોપણ જેને અન્ન મ-
ળશે તે તો ભાગ્યેજ પ્રવાહથી " પ્રેટ બરશે, " કારણ કે ખચિત્ત અબજો રવાદ અને કદીના
સજડકા મારવાનો જે આનંદ આવે છે તે તો આવવાનો સંભવજ નથી !

ટેલીફોનથી હીપ્પોટાઇઝમ !—સામે ઉઠા રહીને કામકામ મનના મનુષ્યને હીપ્પોટાઇઝ-
મથી ચકુની વિષુત થઈ વચ કરવો તો પ્રમાણમાં સહેલ છે. પરંતુ યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સના
આદામી પ્રાંતમાં તેથી પણ આગળ એ વિદ્યા લઈ જવાનો ફત્તેહમંદ અખતેર દાખા થયો છે.
" હીપ્પોટાઇઝ " કરનાર, મી. ફર્નાન્ડો લોન્ટ એનદોઝર હીપ્પોટાઇઝ ધનારથી ૧૩૦ માઇલ દૂરના
ગામમાં હતો—મધ્યમાં માત્ર ટેલીફોન તાર હતો. પ્રેફેસર પીટસર્ગર્ તથા તેની વિદ્યાના થઇ
પડેલા બોર્ડ કંટન નગરમાં હતો. ટેલીફોનનાં ભુજાગામાંથી મી. લોન્ટ એનદોઝર પોતાની વિદ્યા
સામે છેડે ટેલીફોન આપીસમાં સંદેશાતુ કામ કરનારા દસ કામદારો પર અજવાળી. ૯ પર,
અસાર થઇ નહીં, ને એક પર થઇ તે સંપૂર્ણ થઇ. હીપ્પોટાઇઝરે તેને ટેલીફોનના ભુજાગામાંથી
ખચર આપી કે તેનો ડાબો હાથ જડ થઇ ગયો છે. કહેનાં સાથે તથાસ્તુ થયું ! આ અખતેરો
જેવા છે ડોક્ટરો ખાસ હાજર હતા. વહીમૂન, જડીમૂન અંગ પર તેઓએ ધરૂંએ ટાંચણી
ખાસી પણ પેશો જરાએ ચમક્યો નહીં. પીટસર્ગર્થી જાનુઆરી બાદ આઠા દરિ કે જમણો
પગ ઉંચકો અને પેસે કામદાર કંટનમાં તત્કાલ આઠા પાલન કરી. ૭ ડોક્ટરો મંડતા છતાં
પગ નીચે વળ્યો નહીં ! પછી અતે જાનુઆરી તે વચ થવાને ખચર આપી કે તે પચર છે !
અને તે તરત ગળીને નીચે પડી નિષ્વેષ થયો ! ડોક્ટરોએ તેની પણ ખાતરી કરી. વિદ્યુત
ચમુદારા મોકલી ચકાવે છે તો તારથી પણ મોકલી ચકાવે છે, કેમકે મોકલવાતું વાહન
આકાંઠા (ક્ષયર) તાર તથા નહીં તારમાં એક સરખું છે.

વગર નોકર ચાકુંથી માત્ર વીજળીની મદદથી ફ્રાન્સમાં ચાલતી હોટલ—
પેરીસમાં એક બોજનશાળામાં જિલ્લુલ નોકર કે અણુસુ પચ નથી સચકું સત્વતા. પુષ્પવતું કામ
સંચાલીજ થાય છે તે હમે અગાડી જણાવી ગયા છીએ. " જામે જમણો " ના રા. મર્જનાન
ફ્રાન્સ " મોદોળથી માર્સેલ્સ " નામક મુસાફરીનાં પુસ્તકમાં પણ તેની વીચન આપી છે પરંતુ
હવે તો કામ આગળ વધ્યું છે. મોંસર જોર્જ નેપે પેરીસના એક સ્થાનો ફેશનેસલ લતા પર " લ-મે-
સન-ધેલેક્ટીક " નામક એક હોટલ ઉઠાકયું છે. અનેક હોટલોથી આ મોટી-તથા ભવ્યદાર
છે. તેમાં રહેવા આવનારની ગાડી હોટલને બારણે આવી પુગે છે એટલે વીજળીક-ગળથી
ચાલતી શેન્ટ્રી ગાડીના દારથી તે હોટલના દાર સુધી પચરાઇ જાય છે. તે પર પચ મુડીને
આપે દરવાજામાં દાખલ થવું. હવે એક બીજી ચાલતી પરચાગે આપને ટેગલે આગળ લઇ
જાય છે ત્યાં આપની એની મેજે ૩ સરીયા કાજંગ પર લેવાય છે—એક પોલીસને, એક

હોટલને તથા બીજી તમારા બેંકરને માટે. તમારો સામાન તમારા ઓર્ડરમાં તમે ત્યાં પુર્યા હો. તમારે પહેલાજ હોય છે. લીસ્ટમાં છેલ્લા ખાલી નંબરનું બટન દાખતાં તમે ઉપર ચઢો છો અને તમારે માટેનાજ ઓર્ડરમાં તમે આવી પહોંચો છો. જે પશુ ચીજ-વસ્તુ, ખાણ, સીંગર વગેરે તમારે જોઈએ તે માટે વીજળીનું બટન જુદું જુદું વેચીકરના ક્રમમાં હોય છે તે દાખતાં જોઈતી ચીજ ચાલી આવીને હાજર થાય છે. જે કેટલા વાગ્યા તે જાણવું હોય તો “વખત” નું બટન દાખતાં ધડીઆલના જે કાંટા તરત તમારા પાસંગ ઉપર દેખાવ આપે છે. જોજન ગૃહમાં માત્ર વીજળીક પેનથી ચીડી લખતાં તેમાં લખેલી ચીજો ગરમાગરમ પાકાલવમાંથી પ મીનીટમાં આવે છે. એક પશુ મનુષ્ય આખી હોટલમાં દેખાતો નથી. અનેક વાહનો તથા બેંક વાગે છે તે પશુ વીજળીક બળથી!

ટેલીફોનથી રાહુરની સમસ્ત નાટકશાળાનાં ગાયનો સાંભળી દેવો!—ટેલીફોનથી ‘લીનેટ્રાઇઝ’ તો કરનારજ કરી રહ્યો, પશુ ગાયન તો બધા સાંભળી રહ્યો, જર્મનીના પાટનગર બર્લિનની જે ટેલીફોન કંપનીઓએ ત્યાંની પ્રજાના સુખમાં જે મથ્યા હતી તે પૂરી પાડવાને એવી યોજના કરી છે કે, દરેક ઓપેરા તથા નાટકશાળા સાથે જોડ્યા શી આપે તેના ધરનાં ટેલીફોનનું જોડાયું કરી આપવું. આથી નાટકનાં ગાયનો ઘેર બેઠાં જુગઝુ ધરીને સંભળાશે! અત્યક્ષ પાસેથી સાંભળવા જેટલો સતોષ ન થાય તો પશુ આ કાંઈક દિલ્લાસો તો ખરોજ.

વાળ કેટલા માઈલ છે?—યોડીજ ઓશોને ખચર છે કે તેઓ પોતાના માથામાં ૪૦ થી ૫૦ માઈલ જેટલી કુદ જાણના વાળ પોતાના માથામાં લપટે ફરે છે! વળી જેમના વાળ સોનેરી પાતળા હોય તે તે રાજ ૭૦ માઈલ જેટલા વાળ રાજ સચરે હોયતી હશે! હવે વાળની મજબુતીનો હીસાજ પશુ ઠાઠનારે કાઢ્યો છે. કહે છે તેના ૪ ઓસ જેટલા બાર લટકાવવા છતાં તે તુટશે નહીં—વળી તેને કાંઈ વજન લટકાવનાં તે કાંઈક લાંબા થાય છે અને એમને એમ રમર પેટે ટુંકાઈ જાય છે. કાળા વાળનીજ આ મજબુતી છે, બૂરા વાળ તો રાઝ ઓસથીજ તુટી તુટી યાય છે.

દુન્યાની સૌથી મોટી હીરાની ખાણ—ગ્રાવીન કાલમાં તે ગોલકોંડાની હશે, પરંતુ હવે તો તે પ્રીટોરિયા (ટ્રાન્સવાલના પાટનગર) થી ૨૫ માઈલ આવેલી “પ્રીમીયર” કામકાં માઇન છે. તેમાં ૧૫૦૦૦ કારેરા (આફ્રિકાની એ તરફની જાતને આ નામ મળ્યું છે) તથા ૧૦૦૦ ગોરા કામકારા છે. હીરાની ખાણની મોટી ભૂમી હોય છે, જેમાંથી હીરા જડી આવે છે. એ પ્રમાણે આ ખાણમાંથી ત્રણ કરોડ રૂપિયાના હીરા દર વર્ષે મળે છે! દુન્યાનો સૌથી મોટો હીરા જે ચારેક વર્ષે પર જડ્યો હતો તે બાજ ખાણમાંથી અકસ્માત જડ્યો હતો. તેનું નામ કુશીનેન છે અને એ કંપનીના ચેરમેન સર ચોમસ કુશીનેન પરથી તે નામ તેને આપ્યું છે. તેનું વજન “કેહીતર” થી અનેક ગણ, ૩૦૨૫ કેરટનું હતું. હવે તો તેના ૧૨ ટુકડા કરવામાં આવ્યા છે. ટ્રાન્સવાલની સરકારે તે હીરા ઈંગ્લેન્ડના રાજા જોર્જને મફત જેટ હીધા હતા, અને સૌરા મોટો કાપેલો ટુકડો રાજાનાં મુકુટને શોભાવી રહ્યો છે. આ ખાણનો વિસ્તાર ૮૦ એકર છે. તે કાલમાં ૩૫૦ પુટ જેટલી ઉંડી ગઈ છે, અને ખોદાતાં ખોદાતાં ૧૫૦૦ પુટ જેટલી જઈ રહ્યો. જેમ ઉંડે ખોદાય છે તેમ હીરાની જાત ઉંડી નીકળે છે, કાલસ

વગેરે ચીજોનું પણ અમળું છે. અતિ દુષ્પાત્ર કામસા તેજ દીરા છે એવો રાસાયણિક સિદ્ધાંત છે. આટલી મોટી પેદાસ, જતાં દીરાના ભાવ ગ્રમણા નથી કારણ કે દીરાની ખાણોનો એક સંપ છે. અને એક સંપ કરવો સહેલો છે કેમકે તેની ૪-૫ જ કંપનીઓ છે. તેઓ ભાવ ઘટે તો અમુક ખાણ ખંધ કરે છે એટલે માલ કમ થતાં ભાવને પાછા તેજ પરખ આવવું પડે છે.

તમારા સરવાળાની રકમો—નીચે પ્રમાણે છે. તમે નીચલી ચીજોના મુલ્યાંકના રૂપ છે:—

૧—તમારી આમડીમાં ૨૦ લાખ હિરો છે.

૨—તમારા શરીરમાં ૨૦૦ જુદાં જુદાં હાડકાં છે.

૩—તમારા ફેફસાં ૩૨૦ ઘન ઈંચ જેટલો વાયુ માથે એટલાં મોટાં છે.

૪—દરેક આસોવેશ્વિસ વખતે બે તૃતીયાંસ પાઈટ (ગિલ્નનો આક્રમો ભાગ તે પાઈટ) જેટલો વાયુ તમે ખાસવો તથા ભરો છો.

૫—તમારા શરીરમાં જેટલું રક્ત છે તેટલું બધું એક મીનીટમાં તમારા હૃદયમાંથી દર મીનીટ પસાર થઈ જાય છે. એમ નિરંતર જીવો ત્યાં સુધી દર મીનીટ થાય છે.

૬—તમારા શરીરમાં ૫૦૦ ઉપર જુદી જુદી માંસ પેશીઓ (મસલ્સ) છે, તેટલાંજ જ્ઞાન-તત્ત્વોનાં દોરડાં તેમજ તેટલાંજ રક્તારાધો છે.

૭—તમારાં હૃદયનું વજન ૮ થી ૧૨ આઉન્સ છે. (૨૧ તોલાનો આઉન્સ)—તે ૨૪ કલાકમાં એક શાખ વખત ધબકે છે.

૮—પસીનો જે હિરમાંથી આવે તે હિર એક નળી રૂપ છે, જેના ઈંચ લાંબી છે, અને તે સઘળી નળીઓ જોડે તો ૯ માઈલ થાય.

૯—સરેરાશ મનુષ્ય રોજ પાંચ રતલ અન્નજલ સ્વાદા કરે છે અને દર વર્ષે લગભગ એક ટન અન્નજલનો ખુશી કરે છે. આ તે કાચી ટાકી કે બૃહત્ પટ કે શું?

યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સ (અમેરિકા) ના નવા પ્રેસીડન્ટની ચુંટણી- ડોક્ટર વુડ્રો વીલસન.

આ વર્ષે અમેરિકાનાં સંયુક્ત રાજ્યના પ્રેસીડન્ટ ડોક્ટર વુડ્રો વીલસન નિર્વાચિત થયા છે એ સંભળી પેત્રી “ બે બીકાડી ને વાંદરો ” વાળી વાત યાદ આત્યા વિના રહેતી નથી. ડોક્ટર વીલસન સંયુક્ત-રાજ્ય અમેરિકાના મહાન રાજનીતિજ્ઞ પુરુષોમાં ગણાતા નથી. આરે પ્રેસીડન્ટની ચુંટણીને સારૂ ઘોર અશક્તિ થઈ હતી ત્યારે સંયુક્ત રાજ્યની સાસનદારી ડોક્ટર સાહેબના હાથમાં આવશે એવી ખ્યાલવૃત્ત સંભવના નહોતી. હોડોનો નિષ્પત્તિ હતો કે બૃત્તપૂર્વે પ્રેસીડન્ટ મી. રૂઝવેલ્ટને પાછા ચુંટારો. ને એમ નહીં થાય તો કામચલાઉ પ્રેસીડન્ટ મી. રૂઝવેલ્ટને જાણ દળશે. અમેરિકાના આ બેઉ મહાન પુરુષોમાં—મી. રૂઝવેલ્ટ અને મી. ડે.

ફટમાં-એ વિશે ખૂબ હરીદાઈ આસતી હતી. એક પોતાપોતાને સારિ મતાધિકતા પ્રાપ્ત કરવા બનતી ડોશીશ કરતા હતા. તે એટલે-સુધી કે એક બીજા પર આક્ષેપ કરવા પશુ ચૂકતા નહીં. સંસારની દૃષ્ટિ એમનાં આ દ્વન્દ્વ-સુધ્ધની તરફ એવી રીતે જોતી હતી કે જે લગનારાઓમાંથી એક મહા જરૂર “ચિત” થશે. પણ આખ્યર્ષની વાત તો એ યથા કે બેઠેના બેઠે. હારી ગયા અને ત્રીજોજ, ન ધારેલો-એક ગૃહસ્થ પ્રમુખના સિંહાસન પર જઈ બીરાજ્યો !

રજીનીતિતત્ત્વને સાર તો નહીં પણ વિદ્વાતા સાર તો ડાકેટર વિલસન બહુજ પ્રખ્યાત છે. કહેવામાં તો અહીં સુધી આવે છે કે, આજદિન સુધી એમના જેવા વિદ્વાન સંયુક્ત રાજ્યના પ્રેસીડેન્ટ તરીકે નિમાયો નથી ! હાલ ડાકેટર : સાહેબની ઉંમર ૫૫ વર્ષની છે. ત્રીશ વર્ષની ઉંમર સુધી તો એ બચુતાજ હતા ! બાદ એ પ્રિન્સટન-વિશ્વવિદ્યાલયમાં રાજનીતિના અધ્યાપક નિમાયા. તેમણે રાજનીતિ ખૂબ શણગારી. એમની પાસેથી એ વિષય લોક બહુ રચિથી બચુતા. ઇ. સ. ૧૯૦૨ માં એ પ્રિન્સટન વિશ્વવિદ્યાલયના પ્રમુખ નીમાયા હતા.

રાજનેતિક બાબતોમાં તો એમણે હજી જે ત્રણ વર્ષથીજ માથું મારવા માંડ્યું હતું. ઇ. સ. ૧૯૧૦ માં એમની વિદ્વાતથી મોહિત યથા લોકોએ એમને ન્યૂ-જર્સી પ્રાન્તના ગવર્નર નીમ્યા હતા. જે ૫૬૫૨ રહી એમણે બહુ કુશલતાપૂર્વક કારભાર ચલાવ્યો હતો. લોકો એમની વિદ્વાતા ઉપર મોહિત તો હતાજ-હવે એમની કાર્યદક્ષતા પર પણ તેમનો વિશ્વાસ બેઠો. આજ કારણથી મી૦ રૂઝવેલ્ટ અને મી૦ ટેફ્ટની સહાયમાં ‘મી૦ વિલસન રોટલી ઉડાવી લઈ જઈ શક્યા !

આ પ્રસંગની ખુશાલીમાં એક માણસે પોતાના ૧૩ વર્ષથી વધારેના વાળની એક ધડી-વાળની સાંકળી યુધી નવા પ્રેસીડેન્ટ સાહેબને ભેટ આપવા નિશ્ચય કર્યો છે !

ડા૦ વીલસન અને કમનવેલીઝ ૧૩ નો આંકડો !

૧૩ ના આંકડા સાથે ખ્રીસ્તીઆને બારમો ચંદ્રમા છે ! કોઈ પશુ સારું કાર્ય તેઓ ૧૩ માં તારીએ, ૧૩ મે કલકે, ૧૩ માણસો મળી-હુંકમાં જેમાં ૧૩ સજ્જ આવે તેવું તેઓ ધણું ખર્ચ કરતા નથી; કારણ કે તેમના હતિદાસના મોટા મોટા કમનવેલીઝ બંનાવો ૧૩ ના આંક-નેજ આભારી છે. એમ તેમનું માનવું છે !

પણ ડાકેટર વીલસનનું ખાતું તદ્દન જુદીજ પ્રકારે કામ કરતું આવ્યું છે ! તેઓ તો એ આંકડાને લીધેજ પોતાની ચંદ્રતી ખાને છે !

તેઓ જણાવે છે કે મારું નામ ૧૩ અક્ષરોનું બનેલું છે (Woodrow Wilson) હું તેર વર્ષ સુધી પ્રિન્સટન યુનિવર્સિટીનો પ્રોફેસર હતો; તથા ૧૦૦૦ વિદ્યાર્થીઓના એક મેજાબજ સમક્ષ મેં એક છટાદાર વાણ્યુ કહ્યું હતું. વળી તેમણે બહાર પાડેલી પોતાની ચોપ-ડીઓની-હારમાસા ખરીદવાર તેમને તા. ૧૩ માં ડીસેંજરે મળ્યો હતો; “ વાશીંગ્ટનના જીવન ” ને લગતું જે પુસ્તક તેમણે લખ્યું છે તે તા. ૧૩ માં જાનવારીએ બહાર પાડવામાં આવ્યું હતું. આ રીતે જોતાં તેઓ હજી પણ કહે છે કે ૧૯૧૩ નો સાત મારે માટે બાગ્યશાગી નિવડશે.

આ સુટલુની ખર્ચ.

આપંચી મ્યુનિસિપલ સુટલુમાં ગાડીઆમાં આદિ જેવા જે ખર્ચો થાય છે તેમજ

“ વોલ્ફ ” ની જે પ્રમાણે થાય છે તેના પ્રમાણમાં આ સુટણીનાં ખર્ચાદિ સરખાવવા સાધક છે. ઉપરાંત સુટાનાર ગૃહસ્થ પોતાની જાહેરખર્ચ ‘કેવી રીતે ફેલાવે છે તે પણ જરા જોવા સાધક છે.

ગઇ સુટણીમાં ઉમેદદારીક પદને ૨,૨૦,૦૦૦ પૌંડ ખર્ચ થયો છે જેમાંના ૧,૦૦,૦૦૦ પૌંડ તો ‘ફંડ કરી એકત્ર કરવામાં આવ્યા હતા ! ન્યુયોર્કની મુખ્ય ઓશીસદારા ૨૬૦,૦૦,૦૦૦ હેંડબીલો બહેંચવામાં આવ્યા હતાં, જેમાં ૧૨,૦૨,૦૦૦ ક્રિસ્ટાલિયન, ૧૭,૦૦,૦૦૦ જર્મન, ૪૦,૦૦૦ ગ્રીક, ૨૫,૦૦૦ રવેનીસ તથા ૪,૫૨,૦૦૦ દિશ્વ ભાષામાં જાણવામાં આવ્યા હતાં ! ઉમેદદારીક પદના પ્રધાન ઉમેદવાર ડો. વીલસનના ફોટો જાણેલા ૬૩,૭૦,૬૫૦ બટન બહેંચવામાં આવ્યા હતાં, જેની કીંમત ૧,૫૭૮ પૌંડ હતી ! સુટણીના સંબંધમાં જે પત્રબ્યવહાર થયો હતો તેની કુલ સંખ્યા ૨૫,૦૦,૦૦૦ ની હતી અને તે બધાંને ટાઇપ કરવા સાર ૧૫૦ ટાઇપીસ્ટોને રોકવામાં આવ્યા હતા ! મોકલાવેલા તારોની સંખ્યા ૧૯,૯૦૦ હતી અને લગભગ તેટલાજ તેના જવાબમાં પણ આવ્યા હતા ! આ કામ સાર ૧૧ તાર મારતરો રાખવામાં આવ્યા હતા ! ડો. વીલસનના ૧૫૦૦ ફોટો બહેંચવામાં આવ્યા હતા ! ન્યુયોર્કની મુખ્ય ઓશીસના કર્મચારીઓનું બીલ ૧૫,૭૩૬ પૌંડનું થયું હતું તથા ઓશીસ રોકેલી ૨૦,૦૦૦ ગ્રેસ કુટ જમીનનું ભાડું ૧,૭૦૫ પૌંડ આપ્યું પડ્યું હતું ! આ તો માત્ર એક ઉમેદવાર-મી. વીલસનનું જ ખર્ચ ગણીએ. એ ઉપરાંત મી. રૂઝવેલ્ટ, ક્લાયન, ટેલર, આદિ ઉમેદવારો ખૂબ પડ્યા હતાં જેમાંનાં ખર્ચની રકમ તો જુદીજ ગણવાની છે ! આ ખર્ચ સાથે જ કાઉન્સીલ અને યુનિસિપાલિટીના મેંબરોની સુટણીને પરિશ્રમ અને ખર્ચની સરખામણી કરવામાં આવે તો તે કેવળ દારૂપારપણ જણાય ! ! !

સમાજ શાસ્ત્રીય તથા વિદ્યાભ્યારુક વિષયો (સટિક).

ચીનમાં સંયુક્ત કુટુંબ—સંયુક્ત કુટુંબના હમણા ચાલુ લેખના સંબંધમાં એ વિષયમાં મહાવયોદ્ધ, મહાપ્રજાઓનાં પિતામહ ચીનાઇ પ્રજાને શું મન અને મર્પાદા છે તે જાણવાનું થઇ પડશે. ચીનાઇઓને એક સૌથી માનવતો સાંસારિક ઇષ્ટકામ તે પુ-કુ-કુ-ગ-ટૅંગ છે, એટલે કે પાંચ પેઢી જેની અવિભક્ત રહી છે તે. અવિભક્ત કુટુંબને ચીનમાં અતદહ માન મળે છે જતાં એ દેશમાં પણ પાંચ પેઢી સુધી એકત્ર રહેનારા પિતૃકાંડા દુર્લભ છે. વી-દાઇ-વાઇમાં એક વદ્ધ વિધવાનું કુટુંબજ એ પાંચ પેઢીવાળું જણાયું છે. ધરમાં પ્રપાત્ર સદિત ૬૬ જણ છે અને તેઓ વચ્ચે ૧ નોકર મળી રોજ ૬૭ સુખો ખાવાને ઉધડે છે. આખરદાર કુટુંબમાં ૨૦-૨૫ મનુષ્યો તો સાધારણ રીતે હોય છે. અને ત્રણ ચાર જ જણનું કુટુંબ હોય તો તે બહુ ધરમબરેલું ગણાય છે ! આપણા દેશમાં તથા ચીનમાં પાંચ પેઢીની મર્પાદા હરાતી છે, દોઢમાં બેઢી એટલે કે બે પાંચ પેઢી જીવતી હોય તોજ તેમના આવને અમુક પદવી મળે છે. જે પાંચ પેઢીની દર્શન કરે તે જીવતા જીવતે સર્વે જાય છે

આવી પૌરાણિક ઉક્તિ છે. ૨૪ર્ગે બદારોદ્ધાર મોકલવાની ખાસ ક્રિયા વિદ્વાન બ્રાહ્મણો પેઢી તોડી આજે જોનાર વૃદ્ધાચાર્ય પાસે કરાવે છે, જે ક્રિયાનું નામ સ્વર્ગસોપાનાંરોહણ સોપાન એટલે દાદર. આ ક્રિયા સાડ સોનાનો એક ખાસ નાનો દાદર-અણખત થયો ને દાદર-દાદરની માત્ર પ્રતિમા રૂપે-તૈયાર કરાવવામાં આવે છે અને તેને પગનો ૨૫ર્ગ થતાં ૨૫ર્ગ કરનાર ૨૫ર્ગે ગાયલો માનવામાં આવે છે. ઉપર ચઢી ગયા પછી અને ૨૪ર્ગમાંથી ઉતરવાની જરૂર કે ઇચ્છા ન હોવાથી દાદરની કાંઠે તે પર ચઢનારને જરૂર રહેતી નથી, તેથી તે બ્રાહ્મણની કાયળીમાં બંધ છે. મોટા કુટુંબની બાવા તો ઘણી બાહુવો જોવી છે.

યુરોપમાં રાત્રિ જોઈ સુદ્ધાં સર્વેને છુંદણાને શોખ !—આખા નફાઓ—આપણા રેળવાણા જુવોને ન્યાતની જે કન્યાની ઘડીએ એકજ છુંદણું હોય તો તેની સાથે વેશવાળો કરવા ના પાડે છે. પરંતુ યુરોપીયનોને તેના બારે શોખ છે. એટલું ખરું કે એ બહુ સુંદર ચિત્ર નથી, તેથી મુખ પર નહીં પણ ચરીસના જે અવયવો ઢંકાયલા રહે છે તે પરજ છુંદણાં છુંદાવે છે. બાઈબલમાં તો તેના નિવેધ છે (“ લેવીટીકસ ” પ્રકરણ જુવો) છતાં પૃથ્થા ચાલી છે તે ચાલી છે. યુરોપીયનોના આ બાળતમાં અજબ શોખ છે. બના બનાને છુંદણાના મોહ છે. આપણા માનવંતા રાત્રિ જોઈના હાથ ઉપર ઉડતા ડ્રેમન પક્ષીનું ચિત્ર છુંદણું છે. રેડના પ્રીન્સ ફ્રેન્સીસના હાથ પર તો દેડકા પાડ્યો છે જે એક કસારી પર કૂદતો ચિત્રવામાં આવ્યો છે. ફ્રાન્સમાં ઈર્નલ ફ્રેન્ચ ઉપર જે જંગ વિખ્યાન કેસ ૧૦ વર્ષ પર ચાલેલો અને જેના રીપોર્ટ લેવા પૃથ્વીના દેનિકાના ૩૫૦ રીપોર્ટરો રોજ ભેગા થતા તે કેસમાં કોર્ટના દરોજના મળીને કુલ ૧૨૦ દેખાવોજ એક જણે છુંદણા રૂપે ચારીસના છુંદણું જામ પર છુંદણા કીધા હતા ! આ કામ ૨૧ વર્ષ ચાલ્યું હતું. યુરોપના અનેક રાજ્ય રાષ્ટ્રોમાં એ અનેક ચિત્રો છુંદણાથી પડાયા છે. પાદરીઓ પાર્થિક ‘ કેસ ’ પડાવે છે. ખજારીઓ તથા લશ્કરીઓ તો સૌથી શોખીન છે. કેટલાક તો બાઇબલમાંથી લીટીઓ લખાવે છે ! એક જણે તો લીટીનાર્મી દવીન્સી પ્રખ્યાત ચિત્રકાર કૃત એક ચિત્રની નકલજ દિલ પર ઉતારેલી હતી. આથી હાનિ નથી એ સિવાય વિશેષ લાભ નથી. જેટલી શોભા તેટલીજ બદસૂતી પણ થાય છે. પરંતુ આપણી સ્ત્રીઓ ગાલ, કપાળ તથા ઘડી પર એકેક છુંદણું છુંદાવે છે તે કરતાં તો હાલ યગ પર પાંચસો હોય તે વધુ ચલાવી સપાય !

ઇટલીમાં લગ્નના દલાલો—અનેક વ્યાપારિક ધંધાઓમાં હોય છે તેજ પ્રમાણે છે ! કણ્યા દલાલોને તો સરકાર કાયદાથી અપ્રતિષ્ઠિત કર્યો છે, ત્યારેજ તેઓ દેખીતી રીતે નષ્ટ થયા છે પરંતુ લગ્નની દલાલી અર્થાત્ લગ્નનાં ચોકડાં ધંધાના હેતુથી જોડવી આપવાનું કામ તો લોકોમાં એટલું બહુ અપ્રશસ્ત છે કે તેઓ ધંધા કરનારા આ દેશમાં તો તેને બંધ કરનારો કાયદો ન હોવા છતાં હરતીમાં નથી. પરંતુ ઇટલી દેશમાં તો તેઓ છે, અને જાહેર રીતે પોતાનો ધંધો વ્યાપારના દલાલો પેઠેજ કરે છે. તેઓ કાચરી રાજે છે અને તેમાં ઉમેદવાર સ્ત્રીપુરુષનાં નામ તથા વીચતો લખી રાખીને એક બીજાને ગેળાપ કરાવી આપે છે, અને તેમને લગ્ન થતાં કમીશન મળે છે તેમજ બહીસ પણ મળે છે. હીંદુસ્તાનને આવા સેવકોથી બચાવો !

સુવિજ્ઞાનં ચિકિત્સુષે જનાયં સચાસચ ઘચસો પસ્પૃષાતે ।

તયોર્યત્સત્યં યતરદૃઝીયસ્તદિત્સોમૌષ્યતિ હન્યસત્ ॥ ઋગ્વેદ, ૭-૧૦૪-૧૨

અર્થ:—(ચિકિત્સુષે) ઝાલી (જનાય) બાળને માટે, એ (સુવિજ્ઞાનમ્) બાલ્યુવા ભોગ છે કે, (સત્+ચ, અસત્+ચ) સત અને અસત (વચસો) વચનો (પસ્પૃષાતે) પડપડ એક બીજાને દબાવવાની રૂપકા કરે છે; પરંતુ, (તયોઃ) તે બેમાંથી, (યત્+સત્યમ્) જે સત્ય છે, (યતરત્) એ બેમાં જે (જ્ઞાતૌયઃ) ઝાલુ અકુટિલ છે (વદ્+ચત્) તેનું (સોમઃ) પરમાત્મા (અવતિ) રક્ષણ કરે છે, તથા (અસત્+આ+દન્તિ) જે અસત્યજ છે તેનું હાન કરે છે.

પુસ્તક ૨ છાં.

એપ્રિલ, સન ૧૯૧૩.

અંક ૧૦ મે.

વસંત-વર્ણન.

(વસંત તિલકા.)

જે ! બહેની આજ ઝાલુ આવી વસંત મીઠી
મુકી રહી તર વિશે અંતિ રમ્ય ઝાલી;
દીસે કુસુમિન યથેવ વનોજ ઝાઝાં
ને ભૂંગ કાંઈ ચૂમતાં બની મદ્ મોતાં.

જે ! આગ્રહ પ્રપ્રુલિત યથેવ દીસે
ને દિવ ખાલી બનતાં પ્રમુદિન સંગે;
ત્યાં દુહુદુ કરતી પરભૂન ફળે
જેથી વિયોગી બનતાં હૃદયોજ ચીરે.

પંચમ સ્વરે મધુર જ્ઞાન વળી અગ્રાપે
જેના મદ્+રમ સુણી પ્રભુપોજ ગયે;
ભૂંગાવળી મધુર મરન બની મધુ. પી
શુંજે રસાળ હિરે બીનને બળવી.

ખીલ્યાં ચતુર્દિશ વિશે તરૂં વૃંદ નીલાં
 કિંશુક ફૂલ દીસતાં રમણીય રાતાં;
 ને માધવી ભરતી અંક રસાળી બાણે
 ચંદ્રાનની લલિત કા નિજ કંથ ભેટે.
 વૃક્ષા અનેક ધરતાં નંવ પલ્લવાદી
 દીસે સુપુંખ નવલાં અતિ ચારૂં જૂલી;
 લાવે સમીર મધુ મિષ્ટ પરાગ આંહી
 આનંદ ઉર્મિ ઉછળે હૃદયેજ તેથી.
 અમ્બુજ શ્વેત વિકસી સર વારિ ચૂમે
 ભૂં ભૂં કરી મધુકરો મદુ રમ્ય ગુણે;
 ને ! શિંદુડાં કમળ પત્ર પરેયાં બાઝ્યાં
 જે મોતિયાં સમ દીસે અતિ ચારૂં દેવાં.
 ને ! ને ! મધુર તહીં પૂર્ણ કળાથી ન
 ને દેલ સંગ ઉડતો વળી વૃક્ષ વૃક્ષ;
 હંસો અનેક રાશિપૂર્ણ સમાન શ્વેત
 દીસત વારિ સરમાં તરતાં સ્વચ્છંદ.
 ને ! મંદ મંદ ગતિથી મધુરો સમીર
 આલાપતો મધુ તણા યશ ગુણ ગાન;
 લીલા વસંત ઝલુરાજ મધુર ભેષ
 જ્યોતિ અનુપમ રહે હૃદયે પ્રકાશી.

મુખ્ય, તા. ૫ માર્ચ, ૧૯૧૩.]

[હીરાલાલ મ. દેસાઈ.

મૃગતૃણિકા !

(માલિનીવૃત્ત.)

જળ વિહિન અરણ્યે એકદા ગ્રીષ્મ કાળે
 ગગન ધ્રુમટ મધ્યે ભવ્ય ભાતુ વિરાજે
 પ્રખર કિરણ રાશી ફેંકતો ચાર દીશે
 વિહંગમ પશુ પ્રાણી વૃક્ષ જાયે પ્રવેશે. ૧
 વિકળ હરિણ ક્રોધ તપ્ત છે ઉત્ત તપ્તે
 તૃપિત અતિ અિચારૂં વારિ અર્થે મત્રાપે

અખિત વન વિષે એ આમથી તેમ દોડે
 કચચિદિપિ નવ દીપ્ત વારિનું ભાળતું એ. ૨
 x x x x x
 x x x x x
 સરવર જળ જેવું ભાસતું દૂર કાંઈ
 અતિ કૃતિ તરૂં ઝાઝાં પામતાં વારિ માંદિ

હરિણુ જળ વિલોપી હાર્યા દોટ મોકે .
 અધિક અધિક વેગે જાય દોડયું : ઝપાટે ૩
 દબડ દબડ દોડે : હામ હૈયે ધરીને
 નહિ નહિ જળ તોયે : હાથ આવે જરીએ
 મધુર મધુર આશે જાય છે એ તણાતું
 મુરખ મન ન જાણે નીર એ ઝાંઝવાતું : ૪
 'અમ વ્યથિત થયું' એ માલવાને અશક્ત
 ટગર ટગર ભેટું દૂર એ જાન્યિત
 પ્રખળ અધિક તૃપ્ત્યા કંઠે શોષે ધણેએ
 તલપ તલપ હૈયે આસ રૂંધાઈ જાયે : ૫
 અરર ! મૃગ મિત્રાઈ મૃત્યુરાયે પડ્યું 'તું'
 મરણ શરણ કાળે આરા રાખી રહ્યું 'તું'
 વિજન વન વિષે એ વારિમિન્દુ ન પામ્યું
 હાણિક જગત ત્યાગી અન્ય લોકે સિધાવ્યું : ૬

મુખ્ય
 વિલસન કોલેજ રેસીડંસી. }

મૃગજળ સમ ભાસે કૌખ્ય સંપત્તિ, સર્વે
 પ્રિયજન મમતાશુભોપ સ્વાર્થા જણાયે
 વિપુલ ધન હશે તો જાત ને જોડેન મ્હારો
 મધુર મધુ હશે ત્યાં મહિકા ઉભારો. ૭

સકળ જગત આં છે કાંઈ આધે તણાયું
 વિવિધ વિવિધ આધિ વ્યાધિથી છે ધવાયું
 સમજ સમજ પ્રાણી ચેત રે ચેત કાંઈ,
 સકળ જન તણી છે આ દશા અંત માંદિ. ૮

નરવર અભિમાની કે ભડે હો દરિદ્રી !
 પરિજન ગૃહ ઘસી કે ભડે રાન્યરાણી !
 તનમનધન અર્પો પ્રાણુ દાતા વિભુને
 ચરણ શરણ આહો મોહ માયા ત્યજને. ૯

“અપનીધર.”

“ગરવી ગુજરાત સુખાલ અમે !”

(તોટકવૃત્ત)

ન્યમ બાંગ, ધંરે ઉદરે જનની
 તમ માત તું ઉદર દેહ ધરી
 યદને તવ અંત મુખી રહીશું,
 ગરવી ગુજરાત સુખાલ અમે ! ૧

તવ અંક રવિયે પ્રણયે રમતાં,
 પી પી જ્ઞાનમુખા રસમાં કુખનાં,
 શિશુ કામળનાં શિર અંક રૂકે,
 ગરવી ગુજરાત સુખાલ અમે ! ૨

ભરણ દિલ દેશ પ્રીતિથી સદા,
 ભરણ દિલ દીન દયાથી સદા,
 બળશું કરી ભક્તિ મહાની મહી,
 ગરવી ગુજરાત સુખાલ અમે ! ૩

જપશું જશ મંત્ર સ્વદેશ તણા,
 ધરણું કદી બેખ સ્વદેશ તણા,
 જપશું કદી માગ સ્વદેશ તણી,
 ગરવી ગુજરાત સુખાલ અમે ! ૪

પરદેશ સ્વદેશ કદી વસણું,
 ગીરિગાઢ ગુફા ગહને વસણું,
 વહશે પ્રીતિ તાપિત રક્ત રંગે,
 ગરવી ગુજરાત સુખાલ અમે ! ૫

કદો અસ કદી ધન હીનું હશું,
 દુર્દો અંધ કદી બળ હીન હશું,
 પણ માત સદા તવ દાસ છોએ,
 ગરવી ગુજરાત સુખાલ અમે ! ૬

અમ ખંધુ તણા દુખને હરવા,
અમ જીવન કંઈક યારસી થવા,
નહી પ્રાણતણી કરશું મરવા,
ગરવી ગુજરાત સુખાલ અમે !

કરતા હિર હર્ષથી નાદ અમે,
ધૂમ ધનિ જ્યવંત અમે,

વલસાડ]

વરશુ જળની વરમાળ અમે,
ગરવી ગુજરાત સુખાલ અમે !

સહુદેવ હિલા મગને સ્તવશે,
પૂલ જુષ્ટિ અમોપર તે કરશે,
જવ મંગળ મંગળ અંત થશે,
ગરવી ગુજરાત સુખાલ અમે !

[હોટાભાઈ બાવાજી પટેલ.

ભેદાભેદ.

(રાસ.)

ભેદ ભેદ દૂર થયે, પ્રજાભાવ જામે;
પ્રજાભાવ જામે, હો ! ખંધુભાવ જામે:
ભેદાભેદ દૂર થયે, (કુવ)

૧

વિમલતા બધે મુહાવે,
રસિક રાસ આત્મ માણે:
હિર વિશાળ લગ્ય બને,
હૃદય-ચોળ ચોપે:
ભેદાભેદ દૂર થયે:

૨

મગન, મીરિ, મન્દર સર્વ,
સાગર, સરિત, કીધત ભર્ગ,
દિશાચિદ્રા રંગે રક્ત,
પીમળ દિવ્ય ભીડ:
ભેદાભેદ દૂર થયે:—

૩

અણુઅણુ શું એક થાય,
અનેક એક શું સમાય:

અકલ અકલ મુષ્ટિ ગાય,
ચરાચર વિસંસે,
ભેદાભેદ દૂર થયે:—

૪

અજર અમર સુખમય સહુ,
પુનિત હિર-ગુજન હિંદુ,
આપ પ્રીછી પ્રકૃત્ત બન્યું,
ડોલત અનુરાગે:
ભેદાભેદ દૂર થયે:—

૫

જનહિતાર્થ જીવન વહને,
પ્રજાંડ પત્ર-લવન:
વસુધૈવ કુટુંબીજન:
ચોર લલક ભાસે:

ભેદાભેદ દૂર થયે પ્રજાભાવ જામે
પ્રજાભાવ જામે, હો ! ખંધુભાવ જામે:
અંકદેશર] [' પ્રણેયી ' (બી. એ.)

વસંત !

તેનો દિવાળી, હોળી, તથા વર્ષારંભ સાથેના સંબંધની

ઐતિહાસિક આદિ દ્રષ્ટિથી તપાસ.

ગદ્ય શાસ્ત્રનું શુદ્ધ પ્રતિપદા-શાગણ્ય સદ્ એકમયી વસંત ઋતુનો પ્રારંભ. ચામું ચૂકવે છે. તેમાંથીજ આ યત્ર અને સર્વ વર્તમાનમાં પસાર થાય છે. સ્વાભાવિક શંકા થાય છે કે, લોકો વસંતને ઋતુઓના રાજા કેમ કહે છે? કવિઓ ઋતુઓમાં વસંતનેજ કયે કારણે સૌથી વિશેષ સંભારે તથા સંબોધે છે? તે વાસ્તવિક છે, એ સિદ્ધ કરવાનું આ લેખનું પ્રયોજન છે.

વસંત એ વર્ષનો નિષ્કર્ષ-સાર-તથા શિરો ભાગ છે. સ્પષ્ટિ સર્વાંગ સુંદર રૂપ ધારણ કરીને આજીવન ઋતુમાં દીપી રહે છે. શું પક્ષી, શું પશુ, શું મનુષ્ય સર્વેના ગાત્રોમાં આ ઋતુમાં નવીન ચેતન, નવીન રસનું સિચન અને પ્રેરણુ થાય છે. માતા પૃથિવિ પોતે પ્રતિ શાસ્ત્રનું રસવતી યદન તેના પર આધાર રાખનાર જીવંત પ્રાણિ માત્રને હુમ્મામૃતનું પાન કરાવે છે. વિના જંલસિચને વસંતનો પ્હો ફાટતાં, જ્ઞાને નવપક્ષવ આવે છે, જ્ઞાનાં જીર્ણ અને શુષ્ક પાંતરાઓ એક શરદ ઋતુ (પાનખર-આશ્વિન અને કાર્તિક માસ) ના ખરી ગપલા તેની જગ્યાએ નવા લીલાં તારાં રેશમી પત્રોની ઘટા એક ચમત્કાર પેઠે એક સપ્તાહની રાતમાં આવી જાય છે ! હવે કોકિલ (cuckoo) નો રાખ્દનાદ યતાં-વસંતગાંજ એ પક્ષી ઘોય કરે છે-જાણે કે ઘંટનાદ યતાં જાણે રણસંગ્રામમાં યુદ્ધ કરવાને સજ્જ થવાનું રણુસીંગનું વાગતાં વેંત જડ પ્રકૃતિ જીવંત પ્રકૃતિને પોતાનો રસકસ પ્રદાન કરવા સજ્જ થાય છે. વસંતમાં જ્ઞાથી લંબને મનુષ્ય જાતિ પર્યંત સર્વે, પ્રત્યેકના શરીરમાં નવુંજ રક્તસિચન થાય છે. અને એ નવીન બલની પ્રસાદોથી તેઓ આનંદોલાસમાં આવી જાય છે. જ્ઞા દુર્ભેદ છે, અને પૃથ્વીદેવી નવીજ સીનરી અને નવાજ પહેરવેશ ધારણ કરે છે. પુષ્પો પણ સૌથી ઉદારતાથી પોતાની સ્વાદુ મુગધ તથા સંખ્યાનો પ્રસાર એજ એમના માનીતા માસમાં કરે છે. પક્ષીઓ પણ આજ પુણ્ય ઋતુમાં ઉલાસમાં આવીને પુષ્કલ કલ્પોલ કરે છે. નરો માદાઓને પોતાને આવડતાં સૌથી ઉત્તાંદી, ગાયનોથી આનંદમાં ભાગ આપવા અને ભાગ લેવા આકર્ષે છે. પશુઓ પક્ષીઓના મધુર કંઠ કે લલિત વાચાથી વચિત હોવાથી તેઓ પોતાને ભાગતા આનંદનું લેમના શિર પર ઉડતા પક્ષીઓ જેટલું પ્રદર્શન કરવા તો અસમર્થ છે. છતાં પણ તેઓ મુગ્ધારીતે વા બરાડીને પોતાનો આનંદ દર્શાવવા અને તેમાં અન્ય જાતિને ભાગ લેવા-આપવા બોલવવા વિના તો ચૂકતાં નથીજ ! મનુષ્ય સિવાય સમસ્ત યોનિઓના આનંદ કેવળ સ્થૂલ અને વિપ્લવી છે. આજ ઋતુમાં પશુઓ તથા પક્ષીઓ આનંદના આવેશમાં સૌથી વિશેષ આકર્ષાય છે. અને મનુષ્ય જેવી જુદી પ્રધાન યોનિનાં સૌથી જુદાંમાન, સ્ત્રી પુરુષો પણ પોતાના જીવનના અમુક ભાગમાં વિવિધ સુખને પ્રધાનથી ઓછું ગણી શક્યા નથી તો કેવલ બોજનમાની પશુ પક્ષીઓને અપરાધી દેરવવા ખર્ચ છે. મનુષ્યો પણ આજ ઋતુમાં શરીરમાં નવું રૂપિર આવવાથી, અન્ય યોનિઓ પેઠેજ કામદેવનું વિશેષ પૂજન-ભજન કરે છે, અને જાહેર ધર્માંદા સુવાવડખાનાઓમાં જાનેવારીમાં શ્રીમં કાષ્ઠ માસ કરતાં અધિક સુવા-

વડના ફેસ આવે છે તેનું એક કારણ કદાચ તેની નવ માસ પૂર્વે આગલા માર્ચમાં—કામદેવે કરેલી લીલાજ હોય તો કાને માલમ !

પ્રત્યેક રીતે કુદરત વસંતને સંપૂર્ણ કરવા અતુલ્લતા કરી આપે છે. મરત દેવતા ગ્રીષ્મમાં ઉપ્પત્તિ તથા હેમંતમાં શીત યથા જાય છે. મનુષ્યને સુખી કરવા હોય તો એ અસ્થિરદેવે ગ્રીષ્મની વર્તણૂક હેમંતમાં અને હેમંતની ગ્રીષ્મમાં અલ્પાવધી જોઈએ. પણ સ્વભાવે આવો અવરચક હોવા છતાં, એ દેવ વસંત ઋતુને તો વશ છે ! વસંતના તો સર્વે દેવ દેવીઓ મિત્ર છે—તેના પર સર્વે ઉપકાર કરવા તૈયાર છે. એ ઋતુમાં તો વાયુદેવતા નહીં ઠંડો, નહીં ગરમ, નહીં અતિશય હાજર, નહીં બિલ્કુલ ગેરહાજર, એવો કાચકો, મિતાહારી, પ્રેમાલ અને દયાળુ બની જાય છે.

પવન તે ^{માર્ચ-ગ્રીષ્મ} ^{ફાગુન-ગ્રેષ્મ} નો ઠંડીમાં તેમજ ગરમીમાં તે દુઃખકર છે, પરંતુ વસંતમાં તેની મંદમંદ એકપર એક અચડાતી પછડાતી, એક પછાડી એક ચાલી આવતી સંમુદ્રનાં તરંગો જેવી લહેરીઓ સરીરને અપૂર્વ આનંદ આપે છે. દિન અને રાત્રિનાં તાંડીયા કાછે દિવસ સંરખા નહીં, એક લાંબો ત્યારે બીજી ટુંકી અને બીજી લાંબી—જાણે સંવતન (wining) કરવા હંમેશા એક બીજાની પાછળ દોડતા પણ કદાપિ પકડાતા નહીં એવા વિચિત્ર-ત્યારે પૂંછો ટુંકાં—તે પણ વસંતમાં તો સરખા—સીધા થાય છે. સૂર્ય દેવતા જેવા ઉગ્રદેવતાં પણ વસંત દેવતા તો દંડવત પ્રણામ કરી આધીન રહે છે ! વસંતમાં જ લગવાનું ઉત્તરાયણ (Summer solstice) માં પધારે છે. કરોડો વર્ષથી નિર્માણ કરી રાખેલા અને સેંકડો વર્ષ પૂર્વથી પંચાંગ રૂપ પોતાના સરકારી ગેઝેટમાં આગમયથી જાહેર કરેલા પોતાના પ્રોગ્રામ (કાર્યક્રમ) પ્રમાણે તે પ્રતિવર્ષની તા. ૨૧ મી માર્ચને દિને પોતાની એ રાજધાનીમાં પ્રવેશ કરે છે, ત્યારે દિન અને રાત્ર સ્તબ્ધ થઈ જઈને સર્વત્ર સરખા થઈ જાય છે, અને મનુષ્યને તેમની અનિયમિતતાનો ત્રાસ આપતાં અટકે છે. આ પ્રમાણે વસંતના સોનેરી દિવસોમાં રાત્ર તથા દિવસમાં સરખાપણાથી પણ આનંદમાં વિશેષતા આવે છે.

સૂર્ય દેવતા વસંતમાં જ ઠાહ્યા છે !

જે સૂર્ય દેવતા હેમંતમાં અને શરદમાં મંદ અને નિસ્તેજ પડી જોઈને, ઘેટાંથી પણ નમ્મજો અને ઠંડો બની જાય છે—સૂર્ય ઉપ્પત્તિ આપતો બંધ પડવાથી લોકો ઉનાં વસ્ત્ર ધારણ કરે છે—અને જે સૂર્ય ગ્રીષ્મમાં પાછો ગમન રૂપ અરણ્યમાં પૂર્વથી પશ્ચિમમાં ફળ ભરતાં મનુષ્યને પ્રાણી પ્રાણી કરી નાખે છે અને સમુદ્રને પણ શુષ્ક કરી નાખે છે એવા ઝરત નહીં હોય ત્યારે ઝાવતા એવા સૂર્ય લગવાનને પણ વસંત ઋતુ તો ઝલો; નહીં ખેંચીતો, નહીં ખેંચીવાડતો, નહીં મદવાળો, નહીં મંદતાવાળો કરે છે. એ જ ઋતુમાં એ ગાંડો હાથી ઝલો રહે છે. વસંત ઋતુ, સૂર્ય, મરત આદિ કુદરતી તત્ત્વના દેવોનો Lyrid interval છે. એ સમયમાં જ તેમનું આરોગ્ય રહે છે, અને તેમાંથી બ્યતીત થતાં તેઓ અનર્થકારી અથવા નિર્રર્થક થઈ જાય છે !

વસંત એ વર્ષ દેવતાની વર્ષગાંઠ છે !

કૃષ્ણનો જેમ પ્રતિવર્ષ જન્મ થાય છે (લોકમાન્યતા પ્રમાણે) તેમ વર્ષનાં પણ પ્રતિવર્ષ એક પ્રકારનાં પ્રકૃતિ સાથે લગ્ન થાય છે અને વસંત ઋતુ જ તેનાં લગ્ન તથા ‘હનીમન’ નો મંગલ માસ છે. લગ્નમાં પોતા તરફની વધાઈ અને વધામણી તરીકે વનસ્પતિઓ નવ પક્ષવ

પત્રોની, તથા પુષ્પદક્ષી નવીન સુગંધી પુષ્પોની એ : ઋતુમાં હેલી કરે છે, અથવા એવારણું તરીકે નવ પત્રો અને નવ પુષ્પોથી વરવધૂને વધાવી લે છે અથવા નવીન વર્ષ-પોતાની. જન્મગાંઠ કે લક્ષ્મી ખુશાલીમાં પોતાની એ અર્ધચિત્ત વનસ્પતિ રાજ્યની પ્રજાને નવપત્રો અને નવ-પુષ્પોનું ' યોનસ ' આપે છે-એમાં સત્યતર શું છે તે અકળ છે !

કુદરતની દિવાળી તો વસંતમાંજ આવે છે-સર્વે પ્રજાનું નવું વર્ષ તેજ ઋતુમાસમાં પ્રારંભ થાય છે.

કુદરતના દિવાળીના દિવસો તે તો વસંતનાજ છે ! અને મનુષ્યોની દિવાળીના દિવસો પણ કુદરતથી અસલ જૂઠા નહોતા ! હજીએ સર્વથા જૂઠા કયાં છે? શાલિવાહનનું વર્ષ ચૈત્રીજ છે અને ચૈત્ર વસંતની મધ્યમાંજ છે. ચીનાઓનું વર્ષ પણ ચૈત્રથીજ પ્રારંભ થાય છે, અને પ્રાચીન તેમજ અર્વાચીન ધરાનીઓ-આપણા પાર્સીઓ-નું વર્ષ જમશેદી નવરોઝ તો જે દિને સૂર્ય ' વર્નલ ઇક્વિનોક્સ ' (મહાવિષુવ) માં પ્રવેશ કરે છે તેજ દિને-તા. ૨૧ મી માર્ચે શરૂ થાય છે. સ્થાનિક પાર્સી દૈનિક " સુબઈ સમાચાર " તે દિને રજા લે છે, તેનું કારણ " કુદરતી બેસતું વર્ષ ", તે દિને હોવાનું જ છૂટી કાપડીમાં જાહેર કરે છે. સૂર્યની ગતિ પ્રમાણે જે પ્રજાઓ વર્ષ માપે છે તેમાં ખ્રીસ્તી તથા હિંદુ મુખ્ય છે. તેમની દિવાળી-વર્ષાંત-માર્ચને બદલે નવેબર-ડીસેબરમાં આવે છે પરંતુ તેમના વર્તમાન સંવત્સરોની પૂર્વે જે સંવત્સરો પ્રચલિત હતા તેના પશુ પ્રારંભ કાલનથીજ થતો હતો. મહાભારતમાંથી પ્રથમ બાબતની અનાપાસે સાબિતી મળે છે.. કહ્યુંનું અસ્તિ રાજા જન્મેજયને કથતાં વૈશંપાયન કહે છે કે " આકાશમાં જેમ ચંદ્રને ઉદય થાય તેમ કુંતીના પવિત્ર ઉદરમાં ૧૧ મે મહીને એટલે માથ યુક્ત પ્રતિપદાને દિને ગર્ભાધાન કરવામાં આવ્યું.* " મૂલ સંસ્કૃત શ્લોકમાં અગ્નીઆરમ્ભ માસ માટે વૃશોત્તર શબ્દ લખ્યો છે, અને એ પદનું વિશેષ સ્પષ્ટીકરણ કરવાને માથ શુક્લમત્તિપદિ એટલું વધારે લખ્યું છે. આ ઉપરથી સિદ્ધ છે કે ચૈત્રથી માથ અગ્નીઆરમ્ભો માસ છે, તેથી ભારતકર વ્યાસજીના સમયમાં, શાલિવાહનની સહસ્રો વર્ષ પૂર્વે પણ વર્ષારંભ ચૈત્રથી, વસંતના બહારના મધ્યમાં મનાતો હોવો જોઈએ.

આપણું વર્ષ પ્રાચીન કાલમાં ચૈત્રથી પ્રારંભ થતું, અર્થાત્ સુધિભિરનો સંવત્ ચૈત્રથી પ્રારંભ થતો એટલુંજ નહીં, પણ એના ટેકામાં આપણાં પુરાણો તો એટલે સુધી કહે છે કે " બ્રહ્માએ ચૈત્ર માસના શુક્લ પક્ષને પ્રથમ દિને પૂર્ણ સૂર્યોદય વખતે જગત્ બનાવ્યું. " બ્રહ્માએ જે મુહૂર્તમાં જગત્ રચ્યું તે સમયનો કોઈ સાક્ષી હોવો અસંભવિત છે, પરંતુ ચૈત્રના પ્રારંભમાં જગત્ની ઉત્પત્તિ યદ્ય એ માન્યતાજ વર્ષારંભ ચૈત્રથી પરાપૂર્વથી ગણાતો હોવાની જેની તેવી સાબિતી નથી. રોમનોનો સંવત્સર જે ખ્રીસ્તી સંવત્ પૂર્વે યુરોપમાં સાર્વજનિક હતો-તેનો પણ માર્ચથીજ પ્રારંભ થાય છે. તેથીજ ડીસેબરનો અર્થ દસમેા માસ (માર્ચથી) થાય છે, અને જાનેવારી તથા ફેબ્રુઆરી ખરૂં જોતાં ૧૧ મા તથા ૧૨ મા માસ છે. માર્ચ-એપ્રિલ એ-વસંત ઋતુ છે, અને વસંતના સદૃશ્યો તેનાં અગ્રેજી

* મહાભારત, વનપર્વ, કુંડલાદરણપર્વ, અધ્યાય ૨૩૮, શ્લોક ૧.

✕ પ્રતરાજ નામક ત્રીણા માન્ય ગ્રંથમાં ૫૩૫માં મતોનું બંધન કરતો ઉક્ત ઉક્તિ બ્રહ્મ પુરાણમાં હોવાનું તે ગ્રંથનો કર્તા સંખેશ્વર ઉર્ફે દેવજી સર્મા કહે છે.

પ્રાચીનવાંચી શબ્દ spring (સ્પ્રિંગ) માંજ લઈ છે. “સ્પ્રિંગ” નો ધાત્વર્થ તેમજ સામાન્ય અર્થ અઘાપિ “ફૂલવું” થાય છે, અને મનુષ્યો હર્ષ તથા બલની અત્યુક્તિ કરતાં હિસાસમાં આવી ફૂલફૂલ કરે છે એ સર્વસ્વીકૃત બિના છે.

કાલીદાસ અને વસંત.

આપણા સંસ્કૃત કવિઓએ પણ વસંતને તો નમસ્કારજ કર્યા છે, તેને : ઋતુપતિ, ઋતુરાજ, ઇત્યાદિ નામો આપીને તેની સર્વોત્તમતા સ્વીકારી છે. કવિરત્ન કાલીદાસ ઋતુ-સંહાર નામક પોતાના નાનકડા અંશમાં વસંત ઋતુને પ્રારંભ કરતાં વસંતને “કામીજનના ચિત્તનું ભેદન કરવાને આવેલા યોદ્ધાની ઉપમા આપે છે. સર્વે ઋતુઓનાં લક્ષણો જીભોગની દ્રષ્ટિથીજ એના લેખકે વર્ણવી છે, પરંતુ વસંતના ખીજ સદૃશ્યો તો કાલીદાસે સ્વીકાર્યા છે.

દુઃમાઃ સપુષ્પાઃ સલિલં સપદ્મં સ્ત્રિયઃ સકામાઃ પવનઃ સુગન્ધિઃ

સુખાઃ પ્રદોષા દિવસાશ્ચરમ્યાઃ સર્વે પ્રિયે ચારુતરં વસંતે ॥ ૨ ॥

અર્થઃ—(હે પ્રિયે !) આ વસંત કેવી અપૂર્વ છે કે, તે કાળમાં વૃક્ષો પુષ્પવાળાં, જળ કમળવાળું, સ્ત્રીઓ કામવાળી (પુરુષો કમ કેમ ?) પવન સુગંધી પુષ્પોથી, તથા લીલાં સારી વાસવાળાં વૃક્ષોના સંસર્ગથી વાયુ પણ સુગંધદાર થવાથી ‘સંધ્યા’ રાત્રી સુખદાયક અને દિવસો પણ રમ્ય હોય છે.

વળી કવિ કહે છે કે, “ પુષ્પના ભારથી નમેલા કેસડાના વૃક્ષોથી ભરી વસંતમાં, રાતાં વસ્ત્ર ધારણ કરેલી કોઈ નવ વધૂ હોય તેવી દેખાય છે ! ” (કવિની ઉપમાઓ પણ જાઈ જાહને ક્યાં કરે છે !)

હોળી એ નવા વર્ષનો બૃહત્ મજા છે.

વસંત પંચમીથી હોળીની મોસમ શરૂ થાય છે, અને તેજ, અરસામાં આપણા પરાંણી ખંડ (યુરોપ-પ્રાચીનોના, ‘હરિવર્ષ’) નો “એપ્રિલ ફૂલ” શરૂ થાય છે. એ અકસ્માત કાંઈ સર્વથા ભોગભોગનાં નથી ! હોળી એ વસંતના પ્રારંભના યજ્ઞનું બ્રહ્મ સ્વરૂપ છે. આર્યો પ્રાચીન કાળથી પ્રત્યેક નવીન ઋતુના પ્રારંભમાં યજ્ઞ કરતા, અને વસંત પ્રસંગે તો સૌથી મોટો ‘સમારંભ’ કરતા, કારણ કે તે પ્રસંગે ભર મોસમનો ચાલતા વ્યાપારમાં તેમને લાભ પણ સારો મળેલો, માસ અને ઋતુજ નહીં કિંતુ વર્ષનો પ્રારંભ, (એકાદ વર્ષ), ખુશ્તુમા હવાપાણી તથા હસતી રમતી કુદરત તથા હરીયાળી વનસ્પતિનાં અવલોકનથી થયેલો મનનો હિસાસ તેમજ વળી શરીરમાં પણ નવચેતન તથા હલ્કાપણ રક્તપીર્ણદિવૃદ્ધિને લીધે આવેલું હોયજ. વર્તમાન હોળી તે પ્રાચીનોની દિવાળી છે. અને તે પ્રસંગે જે યજ્ઞ થતા તે હજી પણ વર્ષાતમેદ થવા છતાં નષ્ટ થયા નથી. ધણે સ્થળે હોળીના અગ્નિ હજી પણ લાગ્યાગટ પાંચ દહાડા પર્વત પ્રવલિત રહે છે. રાજધાનીનું સ્થાનાંતર થતાં જૂની રાજધાની જેમખિસ્માર હાલતમાં પડી સડતાં સડતાં ખંડી-

૧ આ ગ્રંથ કાલીદાસકૃત હોવા વિષે ઘણાને સંદેહ છે. તેમાં વાપરેલી ગિરિત્સ બાષા ભેતાં તે તેના કરતાં શોભામદ્દ તો નથીજ. કેવલ સ્ત્રીઓનાં રતન તથા નિર્જાની નગ્ન તથા કીણાં વસ્ત્રોમાંથી દેખાતી “શોભા” તથા રતનપરનાં ચંદનાદિનાં લેપન તથા તેનાપર આવી રહેલા આભરણોના બાજથીજ તેનો લેખક મોહિત થઈ ગયો છે !

૨ ઋતુસંહાર, વસંતવર્ણનમ્, સ્લોક. ૧૯.

યેર યષ્ઠ ન્યૂ છે. જેમ બેસતાં વર્ષના દહાડા ચૈત્રથી બદલાઈ આશ્વિનમાં કાલાંતરને પામ્યાં તેથી હોળી- (બુદ્ધત યત) તું મહાપર્વ પશું જગડતાં સડતાં, નિસ્તેજ થતાં, ધોંગામત્તાં માત્ર કરવાના ખાડો-અખાડો યષ્ઠ પડ્યો! " જેમ પાટલીપુત્ર અને દાકા, પ્રભાસ અને અણુ-દિલવાડ રાજધાનીઓનાં ખંડિયેરો છે તેમ, પર્વોમાં હોળી એક ગંભીર ખંડિયેર છે. દિનેએ હોળીને ત્યાગી દીપાવંતીને પટ્ટાણી કરી છે, તેથી જૂનીનાં માન ઉતરી ગયાં છે. તે દિને રૂપ પતિથી ભક્ત હવે શૂદ્રોનો સંગ કપારતી કરવા લાગી છે! જૂનીને પૂરાછેડા આપીને તેનો જીવણ ત્યાગ દ્યાણુ હીંદુઓ કરે એવા નથી. પરંતુ વસ્ત્રાભૂષણ માત્ર જેટલુંજ પૂછે છે! હવે વસંતયત્ર કર્મનિધિ બ્રાહ્મણોના વેદમંત્રોના ઘોષથી ધ્વજિત થતો નથી. બ્રાહ્મણો તેને ન સંધ-રતા હોવાથી, તેમને રથજે શૂદ્રો તેને સંધે છે અને તેઓ નામ માત્ર પણ પ્રાચીન પરિપાટીને માન આપે છે. બ્રાહ્મણોના વેદમંત્રો તો તેમને આવડતા નથી. આવડવાનો તો (શિખવાનો) તેમને " અધિકાર " પણ નથી તેથી તેમને આવડતા મંત્રો (બિસ્તૃત ગાંધિઓ) થી પણ તેઓ હોળીનાં યત્રસંભારએ ઘોષનાદ કરે છે! હોળી વૈરથી અને બ્રાહ્મણોની મટી હવે શૂદ્રો તથા બાળકોની યષ્ઠ છે. અનાદરમાત્ર ચીર (યજ્ઞ) ના અધિકારી ચિકારી પક્ષીઓ થયા છે. આ હોળીના પ્રસંગે ધોંગામત્તા કરવામાં આવે છે, દાસ્તાદિ આનંદ ઉડાવવામાં આવે છે એ સર્વે વસંતની ઋતુએ પાર્થિવ તત્વોમાં કરેલા પરિવર્તનનું પરિણામ છે. જે રવામાનિક હતું તેણે માત્ર રૂપ રૂપ લીધું છે. સ્વાભાવિક આનંદ તો યાવજ, તે રૂઢિ રૂપ થયો છે. અને અચાન મનુષ્યોની પ્રધાનતાને લીધે એ આનંદ પર્વ મર્યાદા તથા સંસ્કૃતના બહાર ઉભરાઈ ગયો છે. ઉપવન, વિદ્યાનુ માળીના હાથે કપાળું ઝડકાળું ન રહેવાથી વન રૂપ યત્ર ગયું છે.

પ્રાચીન કાલના રોમનો પણ આજ ઋતુમાં આવજ પ્રકારનો મહોત્સવ માનતા-તેને તેઓ Festum saturnium (ફેસ્ટમ સ્ટરનિયમ) કહેતા. અર્વાચીન રોમ તથા ઇટલીમાં હજી પણ વસંત ઋતુમાં હોળી જેવીજ ' લગાડી ' કરવામાં આવે છે. આ એકતા સુચવે છે કે વસંતોત્સવ પ્રાચીનકાલમાં સુધરેલા જગતમાં સાર્વજનિક હતો, અને તેમ હોવાનું કારણ એજ હોય શકે કે, આપણા પૈર્વ આપો તેમજ પાશ્ચાત્ય આર્થો (પ્રાચીન લૅટિન-રોમન-ગ્રીક) કાળ અતિ પૂર્વ કાલમાં એક હતા અથવા પૈર્વ ગ્રીક પ્રાચીન કાલમાં પાશ્ચાત્યની વિદ્યાગ્રહ હતી.

રોમનોની હોળી- ' ફેસ્ટર્ન લીયા ' નોકરો રોક સાથે જમવા બેસતા!

વેદમાં આવતા દાવા પૃથિવી (ધૈ) કહેતાં આકાશ તથા પૃથ્વી) ને વિદ્યાનો કુદ-રતી મહાતરવો મને છે; પરંતુ એ કુદરતશક્તિને અત્રે સ્વચ્છિત્તમંત દેવ માનતા, અને ઓકા પશુ તેમ માનતા. પૂર્વે જે અસંકર હતો તેને સાક્ષાત્ સત્ય માનીને એ. આકાશ પૃથ્વીના, વવનોએ જે અનેક પુત્રો (ટાઇટન રાક્ષસો અથવા જગતના દેવો) માન્યા હતા, + તેમાંના સૌથી કનિષ્ઠ પુત્ર સૈટર્ન જેમ ક્રીડાનો દેવ હતો તેમ પાશ્ચાત્ય આર્થોની બીજી સાખા રોમનોનો પણ સૌથી પ્રાચીન દેવ હતો. તેના માનમાં લીસેન્જરને અતે એક અકરારાણ્ય હોળીના જેવોજ તહેવાર રોમન રાજ્યમાં પાળવામાં આવતો. આ પર્વની વિશેષતા, સર્વની સ્વતંત્રતા, છૂટ, તથા

+ કશ્યપ અને અદિતિના પુત્રોની પુણ્યોમાં ને વતો આવે છે તેવો આ છે. પુરાણો પ્રમાણે દેવો અદિતિના પુત્રો હતા! અદિતિનો મૂળ અર્થ આકાશ-આદિ નદી તે-એવો છે.

આનંદોત્સવ હતો. સૈંટર્ન દેવની મૂર્તિને હુકકર ધરાવવામાં આવતું, અને જે કાંચદાએ લુગારને અન્ય સમયે ગેરકાયદેસર ઠરાવ્યો હતો તેને આ પ્રસંગે કાંચદેસરનો ઠેરવ્યો હતો ! નેપાળમાં હજીએ હોળીમાં એવોજ કાયદો (ગેરકાયદો !) છે ! આનંદનાં મંતવું પાત્રન થતું અને શેડનું શેકપણું તથા નોકરનું નોકરપણું રહેતું નહીં । હોળીમાં સ્ત્રીઓ પ્રચ્છે ચાલે છે; તેમ રોમન શેડો નોકર થતા, અને નોકરો તેમના શેડે થકને, હાસ્યમાં તેમની પાસે શેડ તરીકે પીરસાવતા. અને રોમન શેડો ભૂત્યવર્ગ મૂર્તિ નિખુર હોવા છતાં, ખરીદિલા શુધામ માત્ર તેઓ હોવા છતાં, આ 'સૈંટર્નલીયા' ના હિંગામમાં તો એકજ ટેબલ ઉપર એક પંક્તિએ ભોજન કરતા । દરેક વર્ગે પરસ્પર ભેટસો- ગાદ કરતા, જેમાં મુખ્ય મીણુખતીઓ? તથા બાલકોનાં દીંગણાં હતાં. દુષ્ટ રાક્ષસી બાલકોને સંહાર કરતી, તેનો નાશ કરવા વસિષ્ઠની સ્વનાયી હોલી પ્રગટાવવામાં આવી, એવી હોલીની ઉત્પત્તિની દંતકથા છે, તેવીજ રોમનોમાં પણ છે. શ્રીનીશીલન દાનવ 'બાલ' પણ બાલકોનુંજ ભક્ષણ કરતો મનાતો, અને કથિજ નગરમાં અનેક બાલકોને બચાવવા એક વા ચોડાકનો ભોગ આપવામાં આવતો, સૈંટર્ન તેજ 'બાલ' છે. હમને તો હોળીના ઉક્ત પૌરાણિક ઉત્પત્તિ તથા પાશ્ચાત્ય મોથોસોજની ઉભય મળતી આવતી વાર્તામાં એજ સત્ય લાગે છે કે, આ પ્રસંગે ઋતુભેદથી વાતાવરણમાં વિકાર થતાં ખાસ કરીને બાલકોમાંજ અમુક પ્રકરનો રોગ ફાટી નીકળવાનો સંભવ હોવાથી, તેમજ ઋતુ પ્રભાદ ઉપજનવનારી હોવાથી, બાલકોનાં રક્ષણ સાર પ્રાચીન કાલના વિદ્વાન વિજ્ઞાનવેતા આર્યોએ યત્નની પરિપાટી પ્રવર્તીવેલી હોવી ભેદએ. આથી વાચુ વિશુદ્ધ રહેવાથી બાલકોનું પણ આરોગ્ય જળવાતું. યત્નનો આ અનેકમાંનો એક હેતુ ઉત્તરકાલમાં, અજ્ઞાન વધતાં વિરમૂત થયો. દાધ પગવાળા દેવદાનવો તેમની કલ્પનાએ કલ્પ્યા અને માન્યા. તેમની કુરતા, તેમનું સામવર્, તેમનો ક્રોધ, તેની તૃપ્તિના ઉપાયો આદિ પણ એજ કલ્પન કલ્પનાએ ઉત્તરોત્તર કલ્પ્યાં. હવાના કીશ્કાને પાણીના ચાંભકાઓથી મજબૂત કીધા. યત્ર તથા બાલકો વચ્ચેનો શુદ્ધ વાતાવરણદ્વારનો સંબંધ તો અજ્ઞાન પ્રજા ભૂલી ગઇ; પરંતુ તે શબ્દો યાદ રહી ગયા. તેથી કલ્પેશ્વરા રાક્ષસને બાળકો આવી ભક્ષ કરી જતો અને યત્નને અનેક બાળકોને તેના પંજમાંથી છોડવના એકાદ બાળકના ભોગ આપવાની ક્રિયા માની । યત્નમાં હિંસા કરવાની પૃથાની પ્રચિત્ત યત્નોજ ખરેખાર બાળકો આપવાં સાર થયાં. પરંતુ આ જિના મૂલ યત્નની શુદ્ધિ તથા હેતુ કાંઈક જાંખી રીતે પણ દર્શાવી આપી શકે છે. ઋતુભેદ પ્રસંગે આ દેશમાંજ પ્રાચીનકાલમાં યત્ર યતા એમ નથી. આપણી પાશ્ચાત્ય અર્ધાંગ આર્ય પ્રજામાં પણ તે પૃથા અલ્પાપિ પર્યંત વિદ્યમાન હતી. સૂર્યની ઉત્તરાયણ તેમજ દક્ષિણાયનમાં રિથિતિ યતાં યુરોપના ધણાખરા દેશોમાં નવીન અગ્નિ પ્રકટાવવામાં આવતો, અને જર્મનીમાં તો તે ધણેજ પ્રચલિત હતો. જ્ને આ યજ્ઞો નહીં તો શું મૂલમાં હોઇ શકે તે કલ્પી શકાતું નથી.

રોમનોનો સૈંટર્નલીયા તેમજ હીંદુઓની હોળી, એ બાળતમાં પણ મળતાં આવે છે કે બાળક છોકરાઓ તેમાં સૌથી વધારે ભાગ લે છે. વચંત ઋતુની બ્રહ્મદાપિની હવા તેમના પર સૌથી વધારે અસર કરે તેમાં શી નવાઇ ?

મધ્યકાલના યુરોપમાં રમાતી હોળી.

ખ્રીસ્તી ધર્મ ખ્રીસ્તની ૫-૬ શી સદીમાં યુરોપમાં સર્વોપરિ તથા સાર્વજનિક થતાં, એ

૧ આ યજ્ઞનું દુકે સ્વરૂપ યજ્ઞનું હોવાનું અનુમાન થાય છે. આ હમારું નહીં પણ પાશ્ચાત્ય વિદ્વાનોનું પોતાનું અનુમાન છે.

ધર્મના આર્થિક મજબુત રીતે, લોકોને પૂર્વકાલના નષ્ટ હીધન (રામન) ધર્મના 'સેટનેલીયા' નાં ધર્મનું પાલન કરતાં અટકાવ્યા હતા. પરંતુ ધર્મતા કરતાં સંસ્કારબલવત્તર છે અને સંસ્કારોથી પણ આસપાસના સંજોગોથી થતી ઇચ્છા-પ્રગતિ વધારે બલવત્તર છે. અમુક વખતે સ્થૂત રાજાઓ તથા હાસ્ય કરવાની વૃત્તિ અર્ધ સુધેરથી પ્રભને યથા વિના રહેતી નથી. લોકો તે એક રૂપે નહીં તે બીજા રૂપે 'સેટનેલીયા' ના જેવું કરતાજ. આથી સ્વયં પાદરીઓએ તેને ખીરતી સ્વરૂપ આપ્યું ! આનું નામજ *East of Food* (બેવકુદોની ઉત્પત્તિ-ઉત્સવ) પડ્યું છે. આ પ્રસંગે અમુક દિને દેવળમાં એક છોડરો બીજાપ યત્રે અને બીજા છોડરાઓ તેના હાથ નીચેના પાદરીઓ યત્રને દેવળની ક્રિયા કરવાનો વેશ ભજવતા, પણ બારમી સદીમાં તે સખ્યતાનો દેખાવ પણ રહ્યો નહોતો. ક્રાન્સમાં ઢોંગસોંગ એ દિનોમાં ઘણાજ વધી પડ્યો હતો. છોડરાઓજ નહોં પણ ખુદ પાદરીઓ વેશ ભજવવા લાગ્યા. સૌથી ઉતરતી પાવરીના પાદરીને સૌથી વડો પાદરી બનાવીને તેને વાંજતેગાજતે દેવળમાં લઇ જઈને હાસ્યરસિક 'માસ' ની ક્રિયા કરવામાં આવતી અને સ્વયં પવિત્ર વેદો ઉપરજ પાસા વડે લુગાર રમવામાં આવતો ! નાથ ચતા, ખિલતસ ગાયનો પણ દેવળમાં થતાં. આપણા મંદિરોમાં તથા મંદિરો બહાર પણ હોળીના દિનોમાં આનું હાસ્ય રસિક આહુત્ય થતું નથી. એ હાસ્યજનક ક્રિયાઓનો મધ્યકાલના વિદ્વાન પાદરીઓ તે તિરસ્કાર કરતા, તેનું ખંડન કરતા પરંતુ આલિશ વૃત્તિના લોકોને કાંઇ તેથી ધર્મનો તિરસ્કાર યથા જેવું લાગતું નહોં.

ગધેડાની સ્વારી.

આ 'પ્રીસ્ટ ઓફ ફૂડ' નીચાવતી હોળી-માં ૯ મી સદીમાં યુરોપમાં ગધેડો પણ હાખત કરવામાં આવ્યો હતો ! તે કાંઇ ખરો નહોં પણ તેની લાકડાંની પોલી પ્રતિકૃતિ હતી. આ ધર્મની ક્રિયાના સ્વાંગમાં એક સાધન માત્ર હતું. જરૂરસલામમાં ઇસુખીરત ફત્તેહ કરીને હાખત થયો તે વખતે તે ગધેડા ઉપરજ સ્વાર હતો, એ ઐતિહાસિક બનાવની લીલા માત્ર કાંઇક ધર્મભાવ, કાંઇક હાસ્યભાવથી આ પ્રસંગે કરવામાં આવતી. ઇસુ ખ્રીસ્તના આગમન પૂર્વેના સમયનો આ લીલા અથવા રાસમાં ચિતાર આપવામાં આવતો. પેદ્રંબરો, વગેરેનું સરધસ નીકળીને દેવળ તરફ જતું. બાઈબલમાં આવતા પેદ્રંબર બાલામનો સ્વાંગ લેનાર ગધેડા પર સ્વારી કરીને આ સરધસમાં જતો. એ 'ગધેડાની' ની બખોલમાં એક પાદરી બરાબ રહેતો; જે તેમાં કુલકુલ કરતો અને પછી અંદરથી ગધેડાને દેવવાણી થતી હોય તેમ ઇસુ ખ્રીસ્ત અવતાર ધારણ કરશે એ મતલબની ભવિષ્યવાણી કરતો !

ગધેડા પર સ્વાર થતી નગરની સૌથી સ્વરૂપવતી છોકરી.

ઉપલેા નાટક રાઉન નગરમાં ભજવાતો, ત્યારે બોવેસ નગરમાં એથી પણ વધારે ચમત્કારિક બીજો ભજવાતો. સુંદર બીજાનાંથી સખવેલા ખરા ગધેડા ઉપર એ નગરની સૌથી સ્વરૂપવતી કન્યાને બેસાડવામાં આવતી. તેના હાથમાં એક નાનું બાળક અથવા એવડી દીંગણી આપવામાં આવતી. વડા ધર્મશુર (બીશપ) નાં દેવળમાંથી આ બેવા લાચક વરઘોડો (કે કન્યા ગધેડો ?) સર-ધસાકારે ધામધૂમથી નીકળતો. તે બીજો દેવળે જઈ પહોંચતાં ત્યાં પાદરીઓની ભેગી મળેલી ઠઠ, સરધસ તથા સ્વરૂપવાન કન્યા તથા તેનાં કુરૂપવાન વાહનનો સાકાર કરતા. તે પછી " મા-

સતી ” પ્રખ્યાત રોમન કેથેલીક પંથની ક્રિયા કરવામાં આવતી. તેને અતે ક્રિયા કરનાર મુખ્ય પાદરી ત્રંબુવાર “ આમીન્ આમીન્ આમીન્ ” કરવાને બદલે ગર્દાબો હોંગી હોંગી હોંગી એવો મધુર સ્વર લલંકારતો. લોકો પશુ તેવીજ રીતે ભુલ્કાનોજ અવાજ કાઢીને પ્રત્યુત્તર આપતા ! આ પછી દેવળમાં ગધેડાની આગળ પછાડી અનેક પ્રકારની ધીંગામરતી તથા ખિલત્સ એટા થતી અને આખી રાત તેમાં વહી જતી. *

આ ‘ શીરટ ઓફ પ્રુફ્સ ’ ધર્મપૂર્વક છે એમ વિદ્વાન ખ્રીસ્તીઓ તો માનતાજ નહોતા; પરંતુ તામ્બુતતું તોફાન ધર્મની આડા ન હોવાં છતાં જેમ હિંમુ યથું છે તેમ તોફાન કરવા સા- ર્જ આટલી હદે તે પર્વ લઈ જવામાં આવ્યું હતું. મધ્યકાલમાં તે દાખી દેવાને સત્તાધિકારી-ઓએ ધણા પ્રયત્ન કર્યા હતાં. પેરીસ નગરના વજાએ ૧૧૯૮ માં ખિલત્સ વર્તન બહેરનામાંથી તથા કાયદાની મદદથી દાખી દીધું હતું. ઇ. સ. ૧૨૧૦ પોપ ગ્રીગ હોનાસ્ટ પાદરી માત્રને એ ‘ શીરટ ’ માં લાગ લેતા અટકાવ્યા હતા, અને ૧૨૪૬ માં પોપ ૪ થા હોનાસ્ટે જોયો તે આડા પ્રમાણે ન વર્તે તેમને પાદરી વર્ગમાંથી બહીષ્કૃત કરવાની આજ્ઞા કરી હતી. પરંતુ તેની તથા બીજા અનેક એવા પ્રગટ થતા રહેલા ટુકડોની ઝાંઝી અસર થઈ નહોતી. છેક માર્ડીન દ્યુયરના વખત સુધી યુરોપમાં એ જલુ પ્રભાવિય પર્વ હતું, અને ક્રાન્સમાં તો તે પછી પશુ તેવું પાલન થતું રહ્યું હતું. ૧૬૪૫ ના એક પત્રમાં માર્ચુરીન દ-ન્યુરે સિન્ડીકેસના મંડળમાં એ પ્રસંગે થયેલી ધીંગામરતી વિષે નીચે પ્રમાણે લખે છે:- “ પેગન લોકો પશુ પોતાનાં ‘ વહેમો પર્વો ’ આવી બેટુદી રીતે ઉજવતા નહીં. સાધારણ મનુષ્યો, કૃષી વેચનારાઓ, રસો- ‘ છઆઓ વગેરે મહાત્માઓ દેવળમાં પાદરીઓ બની જાય છે, તેઓ પાદરીનો સુલતો ઝરમો ‘ ધારણ કરે છે, પશુ હાથે કરીને ઉઠે પહેરે છે ! પછી ઉપદેશ કરતાં ; ચોપડી પશુ ઉઠી ‘ પકડે છે, અને અસમાં પહેરીને તે દ્વારા વાંચવાનો હોંગ કરે છે. આ અસમાં કાચને બાલે ‘ નારંગીની જાલ મુકેલી હોય છે ! ”

હવે યુરોપનાં જ્ઞાનયક્ષુ ખુલવાથી તેઓની સ્થિતિમાં પરિવર્તન થઈ ગયું છે. વિધાના પ્રચારને લીધે, યુરોપની પ્રજા હવે આનંદ પ્રાપ્ત કરવા મૂર્ખ થતી જઈ પડી છે. તે વિધાનો નિર્દોષ સાર્થક આનંદ ભોગવે છે. હોળીના હોળીયાઓ હવે યુરોપીયનો બનતા નથી. પીયકારીથી અને કાદવથી પોતાનાં વજ, શરીર તથા મુખને વાનરમય કરતા નથી. હીંદુઓ ક્યારે સુવરશે ? જમણે રેખાતી. રીતે, આલી. બાએ. છે. વરંત. અનુષ્ઠિ. પ્રાંત. પલ્લ. મયી. જલને. ધીંગામરતી. તથા મારામરી કરતાં વધારે સદુપયોગ કરતાં આર્થજાતિના અધિકારી વંશજોએ શીખવું ઉચિત છે. જાતકાને હોળીમાં લાકડાની ચોરી કરવા ચોકલવા કરતાં વધારે સારા સંસ્કારની છાપ પાડવી આવશ્યક છે. હોળીને ઉજવવાની ના નથી તહેવાર માત્ર ઉજવવા જોઈએ. પરંતુ સમ્મતા તથા

• આ દેશમાં બીજાં નગરોની દમને ખસ ખસ નથી, પરંતુ સુરતમાં હોળી પ્રસંગે જે લીસ નીકળે છે તેમાં અને મળતું પશું આવે છે. કાંઈ મૂર્ખને ધીસના સરપ્રસંગમાં પેસા આપીને વરેશન બનાવવામાં આવે છે. અને તેને જતાં જતાં અનેક પ્રકારની કુચેષ્ટા કરવામાં આવે છે. દોળીમાં ગેથેશ પર બેસાડવાનો રવાંજ પશુ ધણે જાળવાય છે. આ સમયસભો હેતુ મૂલ સંસારિક-ધાર્મિક દોષ દાત માત્ર અપવ્રંટ થયો છે. પણ પ્રસંગે એક બીજા મદોહવાઓમાં મદોહવાવાળાઓ મુલાકાત લેવા જવાની સમ્મ પૂરવાનું જ વર્તમાન વર્તન રૂપાંતર દેણું જોઈએ.

નિર્દોષતાને ભોગે તે ઉજવણી ન હોવી જોઈએ એજ હેમારું કથન છે. હાસ્યરસની પણ હમે વિરહ નથી. તે વિના જીવન શુષ્ક છે. પ્રાણીઓમાં મનુષ્યનેજ તેના પ્રભુએ. અધિકારી કીધા છે. પણ તેના સદુપયોગ કરવો જોઈએ, અને મર્યાદામાં. રહીનેજ તે રસતું પાન કરવું જોઈએ, નહીં તો ખીજેજ તેની નિકટ રહેતો રસ-રહન-દપકવાનો ભય રહે છે. વસંત ઋતુને પ્રાચીન પરિપાટી પ્રમાણે યતાદિદ્વારા ઉજવવી એ આર્ષાવર્તનિવાસી વેદધર્માનુયાયી માનવું પરમ કર્તવ્ય છે.

પૂર્વ અને પાશ્ચાત્ય આયુર્વેદનો પ્રાચીન-અર્વાચીન ઇતિહાસ.

મૂલ લેખક, ડૉ. નીલકંઠ અનંત પુરં દરે ડી. (મુંબઈ.)

(રજાકંઠી અનુસંધાન)

હિપોક્રેટસની માન્યતાઓ અને ચોજનાઓ.

આ વખતે એમ્પિડોકલીસ (Empedocles) નામના તત્ત્વવેત્તા તરફથી પ્રતિપાદિત સૂચિનાં મૂલ તત્ત્વો ચાર છે એમ માનવામાં આવતું. તે પરથી Hippocrates ને જાતુંના પદાર્થોમાં ચાર મુખ્ય શક્તિ છે એમ જણાઈ આવ્યું તે, શુષ્કતા, આર્દ્રતા, ઉષ્ણતા, અને શીતલતા છે. તેમજ શરીરમાં સ્વત, શ્લેષ્મ, કૃષ્ણપિત્ત અને પીતપિત્ત, એવા ચાર પ્રધાન રસ છે, એવું લેણે બતાવ્યું. માર્ગમાં એ ચાર રસ પ્રધાન માંની 'તેણે' એવું અનુમાન્યું કે જો એ રસ શરીરમાં સમપ્રમાણમાં હોય તો મનુષ્ય નિરોગી થાય છે; પણ એકાદેક રસતું પ્રમાણ કમી અધિક થતાં રોગ ઉદ્ભવે છે. રોગ સારો કરવાને કુદરતનો પ્રયત્ન રોગ ચાલુ હોય છે, અને જે રસ શરીરમાં અધિક હોય છે તે તે બહાર કાઢી નાંખે છે. આ કામમાં સુત્ર વેધે કુદરતી ચલનરાશિને મદદ કરવી, અને એવા ઉપચાર કરવા કે જેને યોગે વધારે પડતો રસ શરીરમાંથી નીકળી પડી સર્વ રસ સમસમાન થયે રોગી સારો થાય. ઉદાહરણાર્થ, કોઇને રાત્રી યઈ હોય કિંવા પિત્તની ઉલટીઓ થવા લાગી હોય તો નાકમાંથી રસ કે ઉલટી દ્વારા પિત્ત નીકળી જાય એવા ઉપચાર કરવા તેનો અવરોધ એકદમ કરવો નહીં. તેવું આ તે વખતે અધિકૃત અનુમાન કેટલું સંયુક્તિક હતું તે કહેવાની જરૂર નથી કમણ કે એની સત્યતા હવે બધા પ્રમાણવા લાગ્યા છે. એણે રોગનું નિદાન અને તે પર અવલંબિત ચિકિત્સાનો મૂળ પાયો નાંખી આપ્યો એમ કહેવું અતિરાયોક્તિ બરેકું નથી.

હિપોક્રેટસે કેવળ ઔષધો પરજ અવલંબિત ન રહેતાં ધ્યાન પણ ઉપાયો ચોન્યા. આ પરથી તે એક સારો, અનુભવી વૈદ હોવો જોઈએ એમ સ્પષ્ટ જણાય છે. રોગ નિવારણાર્થે તે રક્તમોક્ષ કરતો અને પોષકીસ ઔષધવતું કહેતો. રોગીને તે કાળજીપૂર્વક પરેજ પાળવતું કહેતો અને જરૂર પ્રમાણે રોગ કે મૂત્રજ ઔષધો આપતો. અર્વાચીનપદ્ધતિ પ્રમાણે હજા પાણી બદલવાની પણ તે બતાવણી કરતો.

તેની ઈદ્રિયવિજ્ઞાનશાસ્ત્રની કદખના જાનુ સાધ્યતણ હતી. રક્તવાદિનીઓ દૃશ્યમાંથી નીકળે છે એમ તે કહેતો. મગ્ગતંત્ર, રનાયુગંધન, અને અરિયજંધન વગેરે બધું એકજ એમ તે માનતો. બધાં રનાયુની તે માંસનાં મધાળાં હેઠળજ ગણ

સ્થાન બન્યું. કારણ કે આજ શુભારમાં ગણેને વેધશાસ્ત્રી રૂઢિમાં આપ્યું; ઓસના પીરાગામસ મુ એને જન્મ થયેલો અને ઔલેકાંડા વિદ્યાવધમાં એ વેધશાસ્ત્ર શીખેલો; પણ નવીન પ્રસિદ્ધિમાં રોમ સહેર તરફ તેનું લક્ષ દોરવાવાથી તે ત્યાં ગયો. ત્યાં શારીરશાસ્ત્રમાં ઇરાઝિસ્ટ્રેટસ અને પ્રમાણે નવીન શોધો કરતાં પોતાનું નામ અજસમર કરી રાખવા સાર તે પ્રેતવિદારજી કરવા હાથે મનુષ્યનું પ્રેત મળતું મુકેલ હોવાથી તે વાંદરાને પાણીમાં ફેંપાડી કાર મારતો અને પછી તેના પર ક્રિયા અજમાવતો. એજ રીતે પક્ષી, મછલીઓ, વગેરે નાનાં પ્રાણીઓ પણ ચીરીને તેમનાં અવશેષ તપાસતો એક હાથીનું રાજ પણ તેણે ચીકું કહેવલું છે. યદ્યપિ શારીરશાસ્ત્રમાં, તેણે લોધએ તેટલી શે કરી નથી છતાં શારીર-ધર્મ-શાસ્ત્રજ્ઞની કીર્તિ તેણે મેળવી. હિપોક્રેટસ પછી શારીરમાંના અવશેષ, પ્રત્યક્ષ પ્રયોગ કરી તેના ગુણ ધર્મ જાણવાનો પ્રયત્ન પ્રથમ એણે કર્યો, કેટલાક તો આ પ્રથમ પ્રયોગ જનકલ્પ હિપોક્રેટસને ન હતાં ગણેનેજ આપે છે. એણેજ પ્રથમતઃ મગજ, કંઠાડ-રંગત્ત અને તેની સાથે સંબંધ રાખતા મગ્ગતંતુના ગુણધર્મ સપ્રમાણ શોધી કાઢ્યા. છતાં તે વખતના લોકોનો તેમાં વિશ્વાસ ન હતો. એક વખતે વિદ્વાનોની સભા યોજાઈતેણે પોતાની શોધ તેમની આગળ સમુક્તિ રીતે મેલી તા એ મનનું કેકાણું ન હોવાથી જાણવાની સર્વ ક્રિયા મગજ કરે છે એવું તેણે બતાવ્યું. તેણે બતાવ્યું કે હૃદયને એ વામાં આવેલી નળીઓ મગ્ગતંતુ ન હોતાં રક્તવાહિનીઓ છે; મગજનો ધર્મ કેવળ હૃદયને કંઈ કરવાનું હોત તો તે એક “સ્પંજ” (વાદળી) સરખું જ દેખાત. તેને આવછાડન, રક્તવાહિનીઓ, અને મગ્ગતંતુ જોડવામાં આવ્યા ન હતા. મનમાંના વિચાર હૃદયમાંથી બહાર પડતા નથી. મગજમાં વિચાર ઉત્પન્ન થતાં છે જનિત કરવા સાર મગ્ગતંતુ દ્વારા છાતી અને કંઠના સ્નાયુ જુડી જુડી રીતે આકુચિત થયા એટલે જીવ જીવા રાખે બહાર પડે છે. વગેરે પોતાના મતો તેણે એ વિદ્વાનોની સભા આગળ મેક્યા.

જ્ઞાન-મન-નું સ્થાન કયું ?

આ બધું સાંભળી લઈ ક્રિસિપસ (Crisippus) નામનો તાવવેતા ઉભો થયો અને કહેય લાગ્યો કે હૃદય એજ મનનું સ્થાન છે. મનુષ્ય પોતાને વિશે જાણતો વખતે પોતાનો હાથ કપાળને ન લગાડે હૃદયને લગાડે છે; અને હૃદયના વિચાર તેજજ લાગી તેની સાથે રહેલી શ્વાસ નળીઓ (Tracheas) માં બહાર પડે છે. તેણે એમ પણ કહ્યું કે ગણેને દોષો અને અદ્ભૂત વાતો કહેવાર માણસ છે અને માર પોતાનું મદત્ત વધારવા સારજ ઔરિસ્ટોટલ જેવા મહા વિદ્વાન તાવવેતાના વિચાર તોડી પાડવાનો નિષ્ફ પ્રયત્ન કરે છે. આ સાંભળી મગેને ઝુરસે ન થતાં એમ પૂછ્યું કે “હૃદયને જો જ્ઞાનનું સ્થાન ખાનીએ તો માણસનાં માથાને આવ્રાત થતાં તેનું જ્ઞાન નષ્ટ થઈ તે અસાવધ અને અજિતનારહિત કેમ થઈ જાય છે ?” કોઈ આ પ્રશ્નનો ઉત્તર આપી શક્યું નહીં.

રોગનું મૂળ ક્યાં હોય છે ?

ગણેને પછી જ્ઞાનતંતુની રચના (Nervous System) પર યુક્ત પ્રયોગ કરી હાલક મુદાસના જમાનામાં પણ માન્ય રહેતી કેટલીક શોધો કરી. મગજના એક ખાલુના અર્ધા બાજને ઇલ થઈ શરીરની બીજી બાજુ પણ ચેતનારહિત થાય છે એ તેણેજ પ્રથમ શોધી કાઢ્યું. મગજ અને કંઠાડ-રંગત્ત જુડે જુડે રચેલે અર્ધા કે આખા કાપી નાંખવાથી કયે કયે ડાહ્યોના સ્નાયુ દુર્બલ થાય છે તે શોધી કાઢી, ન્યાંના સ્નાયુ ક્રિયાશૂન્ય થયા હોય તે ડાહ્યે રોગનું મૂળ છે એમ તેણે કહ્યું. સાંત્રાં, મગજ તંતુના ખસા ગુણધર્મ જાણવાનો માર્ગ તેણે બતાવ્યો.

ધર્મેપિદરાકોની સોલ એન'સી-તેનો જીલમ.

મગ્ગતંતુ કાપી કાઢતાં સ્નાયુનું આકુચન અને ત્વચાનું સ્પર્શજ્વાલ નષ્ટ થાય છે એ જોઈ શોધી કાઢ્યું તોપણ તે નષ્ટ કેમ થાય છે તેનું કારણ તેને સમજાયું નહોતું. તેનો એવો તર્ક દોનો કે

મનનતંત્રમાંથી એક પ્રકારનો વાણ કિંવા વિદ્યુત્તમ પ્રવાહ વહે છે અને તે દ્વારા ચેતનાનો પ્રવાહ સર્વત્ર યાય છે. આ ક્રિયાને તેણે ન્યૂમસ (Proemias) નામ આપ્યું.

મૂત્રે દ્રિય પર પણ તેણે પ્રયોગો કર્યા અને મૂત્રવિક્રાંત (Ureters) બાંધી મૂત્રપિંડમાં મૂત્ર તૈયાર થાય છે અને મૂત્રાશયમાં રિયત થાય છે એમ જણાવ્યું, આ મુજબ હિપોક્રેટસ, અને હિરા ફિસ્ટ્રેટસ અને હિરોફિદેસે અસ્તિત્વમાં આણેલા વૈદ્યશાસ્ત્રમાં ગલેને બહુજા ઉપયુક્ત અને બહુમુલ્ય ઉમેરો કર્યો. પરંતુ તેનાં મનજી બાદ કેટલેક વર્ષે આ શાસ્ત્રનો પ્રચાર કમી થયો. કાળ ત્યારબાદ એવો આવ્યો કે ન્યાં ત્યાં ધર્મ-બોળાપણું પ્રસર્યું. ભૂત, પિરાચ, વગેરે વિદ્યા પર લોક વિશ્વાસ રાખવા લાગ્યા. ઍલેક્ઝાંડ્રીય, રોમ, અને કૉનસ્ટેન્ટીનોપલમાં ખરી શાસ્ત્રીય શોધ થવાને બદલે ધર્મશાસ્ત્રપર ચિત્ત ઘાટવવાનું થવા લાગ્યા. જ્ઞાન-પ્રચારની 'રોલ એન્સી' આપણીજ પાસે છે એમ તેઓ માનવા લાગ્યા. બીજા શાસ્ત્રોદ્ધારા ધર્મશાસ્ત્રના ઠરાવેલા મત વિરૂધ્ધ કોઈએ પણ ચોતાનો મત દર્શાવેલો નહીં એવું તેમણે ઠરાવ્યાથી, વૈદ્યશાસ્ત્રનેજ નહીં પણ બીજા શાસ્ત્રોની પણ શક્તિ થતી અટકી.

નેસ્ટોરીઅન્સ.

આ કાળ સત્તામી સદીથી, એટલે યૂરોપ, એશિયા, અને આફ્રિકા ખંડોમાં અરબ લોકોની સત્તા ચરૂ થઈ ત્યારથી, બદલાતો ગયો. જે કે તેમણે પ્રથમતઃ ઍલેક્ઝાંડ્રીયા વિશ્વવિદ્યાલયમાંનાં પુસ્તકો ધર્મશાળાપણાને લીધે બાળી નાંખ્યાં હતાં છતાં હિંદ, ઇરાન, વગેરે તે જમાનાના સુધરેલાં શાસ્ત્રોનાં સાનિધ્યથી તેમને વિદ્યાની કીમત જણાઈ અને સંસ્કૃત ગ્રંથનાં ચોતાની અરબી ભાષામાં ભાષાંતરો કરાવ્યાં; તેમજ શ્રીક તરવેતા, કવિ, ન્યોતિર્વિદ, વૈજ વગેરેનાં ગ્રંથોનાં યજુ ભાષાંતરો કરાવવાની તજવીજ કરી. નેસ્ટોરિયન (Nestorian) નામના શ્રીક લોક બહુ વિદ્વાન છે એમ તેમને જણાયું. તેઓ જો કે તે વખતે યુફ્રેટિસ નદીની પાસેની એક ખીણમાં રહેતા હતા, છતાં તેમનું મૂળ વસતીસ્થળ કૉનસ્ટેન્ટીનોપલ હતું. તેમના કહેવાતા " નાસ્તિક " વિચારોને લીધે જુઝમી પાદરીઓએ તેમને ઇ. સ. ૪૩૧ માં હાંધી કાઢેલા હોવાથી તેઓ અને આવી વધારા હતા અને આથી તેમણે એક શાળા સ્થાપન કરી અને વૈજ શાસ્ત્રપર પદ્ધતિસર પુસ્તકો લખ્યાં. નેસ્ટોરીયનો પૈત્રી કેટલાક વિદ્વાનોને ખગદાદના અશીફએ બોલાવતી લઈ જઈ ચોતાની પાસે રાખ્યા; તેમની પાસેથી શ્રીક પુસ્તકોનાં ભાષાંતરો કરાવી લીધાં અને શ્રીમંત અરબોના ઊકરાઓને તેમની પાસે સિદ્ધાણુ પણ અપાવ્યું.

પરિવર્તન.

અહીંમાનસર અશીફ રાજ્ય કરતો હતો તે વખતે તેની પાસે રોહોદરાના મહાવિદ્વાન, સંસ્કૃત, શ્રીક, પર્શીઅન અને હેડીન જાણુનાર પંડિત, કવિ, ન્યોતિર્વિદ, ગણિતી, તત્ત્વવેત્તા, અને વૈજ હતા. તેની પછી હાઈન-મનલ રશીફ ઇ. સ. ૭૭૩ માં ગાદીએ બેઠો. તેણે એના-નિયમ કર્યો કે તે પ્રધારો ગયો હોય ત્યારે પણ તેની સાથે સો પંડિત હોવા જોઈએ. બીજે એક એવો ઉલ્લમ કર્યો કે પ્રત્યેક મરીદને એક એક શાળા નેડેલી હોવી જોઈએ. આ મુજબ હજા અશીફની સત્તા યૂરોપમાં ચાલુ થવાથી શાસ્ત્રીય વિષયોનું અધ્યયન વધી ગયું.

કીમીયાના નાદથી થયેલો નાશ.

અરબ લોકોની સાથે રસાયનશાસ્ત્ર (Chemistry) યૂરોપમાં ધૂર્યું. તેમને કીમીયાનો બહુ નાદ હતો. તેમનું લક્ષ અમૃત અને પારસ ચોથી કાઢવા સુંચાયું હતું. આ નાદથી કેટલીક મહત્ત્વની શોધો થઈ, તત્કરે નાદથીકે ઍસીડ શોધી કાઢ્યું. તેમજ નાદથીકે ઍસીડ અને નવસારનાં મિશ્રણથી સોનું તાવતાં તે ગળી ન્યય છે એ સિદ્ધ કરી બતાવ્યું. વાતાવરણના ઘટકાવચનનું ચોક્કસ જ્ઞાન તેને થયું. રઝીરે (Rhaza) ગંધક ગર્ભ (Sulphuric Acid) અને અચિલ્ડ બેચિલે (Achild Bechil) ફોસફરસ (Phosphorus) ની શોધ કરી.

પ્રવાસથી થયેલા-લાલો.

અરબ લોક પોતે પ્રવાસ પ્રિય અને તેમના સિદ્ધિ નેરરીયન્સ પણ તેવાન હોવાથી શરૂ થયેલાની જોડોન મળી હતી ! એ જોડે મળી અનેક નવીન આપધિઓની શોધ કરી. સુશુત અને અરબમાં આપધિઓ પરથી હિંદુસ્થાનની આપધિઓનો ઉપયોગ પણ તેમને સમજાયો. આથી અરબોના સમયમાં આપધિઓની પુષ્કળ વૃદ્ધિ થઈ. તેમણે લખેલા આપધિ ગ્રંથોમાં હિંદુસ્થાનમાં જગનાર અને અરબ કે સુશુત શિવાય બીજા કોઈ ઐશ્વર્યમાં જેનાં નામ ન હોય એવી અનેક આપધિઓનાં નામો મળી આવે છે.

૮

બીજા નંબરનું કુરાન !

આરબો રાજક્રિયામાં પ્રવીણ હતા, છતાં તેમના સમયમાં શારીરશાસ્ત્રી અને શારીર ધર્મ વિજ્ઞાન શાસ્ત્રની લેશ માત્ર પણ વૃદ્ધિ થઈ નહિ. તેનું કારણ મુસલમાનો પ્રેતને રૂપરૂપ કરવો ધર્મ-વિરુદ્ધ માને છે તે છે. પ્રેત ચીરવાની મનાઈને લીધે આરબોને શારીરશાસ્ત્રમાં નવીન શોધો કરતાં આવડી નહીં; પરંતુ તેમનામાં શુભ આહવાનો વાસ હોવાથી ઇરાજિસ્ટ્રેસ અને મલેનના મતના તેઓ અનુયાયી થયા. મલેન ખરેખર તો તેમને બહુ પૂજ્યભાવ હતો અને તેના લેખોને તે કુરાનથી બીજા નંબરનું માન આપતા.

રાહી.

આરબોના વખતમાં આપધિઓ રૂપે પુષ્કળ પુસ્તકો લખવામાં આવ્યાં. રાહીએ એક પ્રેટા જોધિક મથ ઇ. સ. ૯૨૫-૨૬ માં લખ્યો. તેની રચનામાં તેણે હિપોક્રેટસ અને મલેનના શ્રીક લેખોની પુષ્કળ મદદ લીધી હતી તે ગ્રંથનું આગળ જતાં લેખનમાં આપધિઓ થયું. ડૉ. રોય એ (Dr. Roy) અર્થ 'સેપ્સન' પુરાતત્ત્વ સાબીત કરવા સાર જે નિબંધ લખ્યો છે તેમાં રાહી અને સિરેપિયોન (Serapion) ના ગ્રંથોનાં લેખન આપધિઓમાંથી કેટલાક ઉતારા લઈ તે સંપૂર્ણ અરબના રૂપાંતર છે એમ ખતાવ્યું છે. રાહીએ પોતાનું નામ માત્ર આ ગ્રંથોની અગર ક્યું નથી પણ શીતળા અને તેના જેવા રોગોનાં લક્ષણોનું પૂર્ણત્વથી સ્પષ્ટીકરણ કરી અવિરમસ્વીય ક્યું છે. અપૂર્ણ.

મનુષ્યનું મગજ-બુદ્ધિ સાથે તેને કેટલો સંબંધ છે !

માણસના મગજનું વજન સામાન્ય રીતે કેટલું હોય છે; અને તે બસિષ્ટ હોવા માટે કેટલું હોવું જોઈએ તથા વજન સાથે બુદ્ધિને કાર્પ કારણનો કેટલો અંશે સંબંધ છે એ બહુ ઉપયોગી પ્રશ્નો છે. ચતુર્થી દ્રશ્ય પ્રાણિઓમાં કીડી સૌથી નાનું છે, તથા કદના પ્રમાણમાં તેનું મગજ સૌથી મોટું છે, અને એ કીડી મહાબુદ્ધિશાળી તથા ચતુર છે એ સર્વસ્વીકૃત્ય સિદ્ધાંત છે. એથી ઉલટું, કદના પ્રમાણમાં ગધેણું મગજ ઘણું કરીને સૌથી નાનું છે અને તેની બુદ્ધિ એટલી કહેવન રૂપ થઈ પડી છે કે ગધેણાની બ્રહ્મ નિર્જલ મનુષ્યની બુદ્ધિનાં પર્વાવવાચી શબ્દ રૂપે પણ સર્વે આપધિઓ તથા દેશોમાં વપરાય છે ! પરંતુ કદના પ્રમાણમાં બુદ્ધિની વિશેષતા અમુક દેહ સુધી છે અને તેમાં પણ અપવાદો છે. પુરુષનાં મગજનું સરેરાશ વજન ૪૮ આઉન્સ (૨૧ રૂપીયા અથવા તોડાનો એક આઉન્સ) તથા સ્ત્રીના મગજનું સરેરાશ વજન ૪૩.૫ આઉન્સ થાય છે. બીનું મગજ આ પ્રમાણે એટલું હોવાથી તેની બુદ્ધિ કમ છે એમ સિદ્ધ થતું નથી, કારણ કે સ્ત્રીનાં સમગ્ર શરીરનું કદ જ પુરુષથી સરેરાશ નાનું હોય છે, અને મગજ

તેનાજ પ્રમાણમાં નાનું છે. હવે જીવનના કયા ભાગમાં મગજનું વજન સૌથી વધુ હોય છે ? એ પ્રશ્નનો ઉત્તર એ છે કે પુરૂષમાં તે વય ૨૫ થી ૩૫ છે અને સ્ત્રીમાં તે વય તેથી ઠાંધક થોડી છે. સ્ત્રી પુરૂષથી વિશેષ શીઘ્ર વયમાં આવે છે અર્થાત્ પક્વ થાય છે તે જ્ઞાનાં તેનું. મગજ ઉત્તરું મોટું પક્વ થાય છે એ વિચિત્ર છે. સ્ત્રીનાં શરીરનો પુરૂષથી શીઘ્રતર વિકાસ મગજને ભોગે થાય છે એજ તેનો ખુલાસો દોષ થકે. જન્મતી વખતે મગજનું કદનું વજન હોય છે ? તેનો ઉત્તર એ છે કે તેમાં પણ વિચિત્રતા છે. તે સૌથી નાનું હોવાને બદલે પ્રમાણમાં ઘણું મોટું હોય છે. તરતના જન્મેલા યુરોપીયન બાળકનું વજન સરેરાસ ૬ રતલ આવે છે, જ્યારે હિંદુઓનાં બાળકનું જન્મતી વેળાનું વજન સરેરાસ માત્ર ૬ રતલ છે. આ પ્રમાણે જન્મથીજ યુરોપીયનો આપણાથી દોઢા-પચાસ ટકા-વધુ હોય છે, અને પછી તો કેટલા આગળ વધી જાય છે તેનો આધાર ત્રેષ્ઠતા સ્વીકારવાની વ્યક્તિની નિષ્પક્ષશક્તિ પર રહે છે. આ હીસામે, ૧ કલાકની વયના યુરોપીયનના બાળકનાં મગજનું વજન ૧૫ રતલ તથા હિંદુ બાળકનું ૧ રતલ છે, અર્થાત્ શરીરનો હજો ભાગ મગજ દેકે છે. ૫-૨૦ જન્મ પછી આ પ્રમાણ રહેતું નથી. બાળકનો સૌથી કામલ ભાગ મગજ છે. અને જોપરી સુધ્ધાં એટલી કામલ છે કે બાળકની બેઝાળ જોપરીને પાટા પાટીનાં બાંધીને સુઆકૃતિવાનું પણ ડોક્ટરો કરી શકે છે. બાળકના મગજની આ કામળતાને પરિણામે કે ગમે તે કારણથી મગજનું વજન બીજાં અવધવો પેકે અને તેનાં પ્રમાણમાં વધતું નથી. ૧૦ વર્ષે શરીરથી ૧૪ મા, ૨૦ વર્ષે ૩૦ મા, અને ૪૦ મે વર્ષે ફક્ત ૩૬ મા ભાગ જેટલુંજ મગજનું વજન રહે છે. જીવનકાળમાં એથી પણ સહેજ વિશેષ પ્રમાણ થયું છે.

બુદ્ધિમાનોનું મગજ.

હવે મુખ્ય પ્રશ્ન એ છે કે સૌથી બુદ્ધિશાસ્ત્રી મનુષ્યોનું મગજ શું સૌથી વજનદાર હોય છે ? તેનો નિશ્ચિત ઉત્તર સાયેન્ડીસ્ટો આપી શકતા નથી, કારણ કે મહા પુરૂષો કાંઈ વારસામાં કે ઉછીનું તોળવા માટે પોતાનું મગજ આપી જતા નથી. બેન્ચામ તથા પરમાર્થી મીસ ફીલો-રેન્સ નાઈટગેલેજ વસીયતનામામાં ચરોત્રચિત્રાવસાજની ઉન્નતિ અર્થે પોતાનું શરીર દોષથી-ટલને દાનમાં આપ્યું હતું ! પરંતુ કેટલાક મહાબુદ્ધિશાસ્ત્રી પુરૂષોનાં મગજનાં વજન લેવાયાં છે. પ્રખ્યાત બુદ્ધિશાસ્ત્રી ફ્રેંચ નેચરલીસ્ટ કુપીયરના મગજનું વજન ૬૪૫ ગ્રામિસ તોળાયું હતું અને એ વજનનો રેકર્ડ છે. એથી વધુ ભારી કેઈ માણસનું તોળાયું નથી.

ગુડસરના મગજનું વજન પણ પડા ગ્રામિસ જેટલું દોષીટલને “ ધરમને કાટ ” જોખાયું હતું. પણ સાયેન્ડીસ્ટો ચેતવે છે કે આ આજા દાખલાઓથી રસ્તી જવાતું નથી. બુદ્ધિ માટે અપ્રસિદ્ધ કેવલ સાધારણ મનુષ્યોનાં મગજ ૬૦ ગ્રામિસ ઉપર માલમ પડ્યાં છે. એટલુંજ નહીં પણ બ્રમચિત અને રમરજીવિત આદિ બુદ્ધિનાં કોઈ પણ તત્તરદિત એવા ‘ ધીરપદ ’ મનુષ્યોનાં મગજએ પણ છેક ૬૦ ગ્રામિસનાં કાટનાં પડતાં સુધી કાટો ફરવા હીધા નથી !

ફરતની દેખણતી અનિયમિતતામાં પણ પાછા નિષેષો જોવામાં આવે છે. જો કે મોટા વજનદાર મગજવાળા પંજુ બેવકુફ હોઈ શકે તે પણ તેથી ઉત્તરું સૂચ સત્ય નથી. ૩૨ થી

આંછા ઝોસના વજનવાળું મગજ સામાન્ય વ્યવહાર કરવા અસમર્થ છે, અને જન્મથી મૂઠ મતિઓનાં મગજ એ વજનથી ઘણાં હલકાંજ માત્રમ પડ્યાં છે, એ મૂઠમતિઓને (idiots) મગજનો ભાર સુધારાવાળાઓને જેવો માથે પાધડોનો ભાર અસહ્ય લાગે છે ! તેથી પણ વધારે અસહ્ય લાગે છે ! આથી તેઓએ વારંવાર માથામાં મગજ માત્ર ૮૧ થી ૧૦ આઉંસથી વધારે ન ખોસવાનો સંપ કીધો હોય છે.

બેઠેલીયા માણસોની બુદ્ધિ.

વેંતીયાં માણસોની બુદ્ધિમત્તાતું પ્રમાણ લેતાં પણ મગજનાં વજન અર્થાત કદનાજ પ્રમાણમાં બુદ્ધિ હોય છે એ સિદ્ધાંત સિદ્ધ થઈ શકતો નથી. ગણ સદીનો યુરોપનો પ્રખ્યાત સૌથી બુદ્ધિશાલી તત્ત્વવેત્તા ઇમેન્યુઅલ કેંટ (અમર “ ફિઝિક ઓફ મ્યુર રીઝન ” નો કર્તા) જેની ફીલ્સુફીને તેની પછી થયેલા પ્રસિદ્ધ શીલ્સુફેએ પણ ભોળીયા તથા માર્ગદર્શક સ્વીકારી છે, તે શરીરે ફૂસ, તથા ઉંચાઈમાં પૂરો પાંચ ફુટ પણ નહોતો. આથી તેના મગજતું કદ તથા વજન પણ સરાસરીથી બહુ ઉતરતું હોતું જોઈએ. પણ તેથી વિરૂધ્ધજ હતું. તે સ્વયં છે કે અમુક ૬૬ પછી મગજ મોટું હોતું બુદ્ધિમત્તા માટે આવશ્યક નહો. પ્રખ્યાત બુદ્ધિશાલી અંગ્રેજ કવિ અલેક્ઝાંડર પોપ વિષે તેનો જીવન ચરિત્રકાર ડૉ. જનન્સન (“ લાઇઝ ઓફ પોપ્સ ” કવિઓનાં જીવન) માં લખે છે કે, તે એટલો હીનું હતો. (ડૉ. જોન્સન જેવો સ્થુલ પણ નહોતો) કે પુરશીપર જેસતાં એતું માથું લગભગ ટેમ્સની સપાટી સુધીજ પહોચતું ! છતાં એની “ ઇલીયડ ” અમર છે. હીંદુસ્તાનમાં પણ દ્રષ્ટો મળશે. આનંદમલ ડૉક્ટર સર ગુરદાસ બેનરજી શરીરે એલેક્ઝાંડર પોપનો અવતાર છે. “ માણિકચંદ એમ. એ. ” જેવુંજ એમતું શરીર છે. છતાં તેમની વિદ્યા તથા બુદ્ધિતો અનુપમ છે. કલકત્તાની યુનીવર્સિટીના વાઇસ ચાન્સેલર કોઇ સાધારણ તો નજ હોય. લૉર્ડ કર્જને નીમેક્ષાં યુનીવર્સિટીઝ કમીશનના સભાસભ તરીકે તેમણે કમીશનના મોટા ભાગથી જુદા પડતાં જે ‘ મીનીટ ’ લખી હતી તે તેમની અદિતીય બુદ્ધિજ્વળની જેવી તેવી સાબિતી રૂપ નથી.

મગજના ગુણદેખની આ ટુંકી નીરિક્ષા બડા તથા પાતળા માણસના મગજનાં વજનની સરખામણી વિના અપૂર્ણજ ગણાય. સિદ્ધ છે કે માણસ જેમ લાંબો તેમ તેતું મગજ વધારે લારી હોય છે પરંતુ લંબાઈના પ્રમાણમાં તો હીંજ્યા માણસનાંજ મગજતું વજન વધારે હોય છે.

“ બહુત લંબા સો બરા બેવફૂર ! ” એ કહેવતમાં કેટલું સત્ય છે.

‘ બહુત લંબા સો બડા બેવફૂર ’ એ કહેવતના કારણતું પ્રયત્નજ કરવાનો પ્રયાસ કરવા વિના આ લેખ પૂર્ણ કરવો એ લેખને અક્ષમ્ય દોષ ગણાશે-કારણ કે એકજ અધ્યાયની એ પણ વાત છે. અનેક હીંજ્યા માણસો મૂર્ખ નથા લાંબા બુદ્ધિમાન હોય છે. અનિશ્ચય ત્રાંબા વારંવાર મૂર્ખ હોય છે એવી સામાન્ય પ્રજાની માન્યતા છેજ. તેથીજ એ કહેવત ઉત્પન્ન થઈ છે તેમજ બહુ પ્રચારને પામી છે. લંબાઈના પ્રમાણમાં બુદ્ધિ ન હોવાથી મહેજ્યા તથા મરકરી તરીકે ચરીર તથા બુદ્ધિ વચ્ચે દાર્શનિકાદિક વિરોધ દર્શાવવા પણ એ પ્રજાપ્રિય કહેવતના પ્રચારને ઉત્તેજન ગમ્યું છે. અનિ લંબાવમાન આકૃતિ શરીરના અવયવોનાં સુપ્રમાણ તેમજ સુપ્રમાણથી આવતી સુંદરતાતું ખંડન કરનાર તાવ છે. એથી પણ તે ખિચારાની મરકરી કરવાતું એ સાપથી મુકત જોનો

મન થાય છે. એ કહેવત સર્વથા અસત્ય નથી હોય તો પણ તેના એટલા બધા અપવાદો છે કે તેને એક સામાન્ય નિયમ તરીકે સ્વીકારવો બહુ જોખમ લાગે છે. પરંતુ આટલું સત્ય છે કે શરીર મગજને બોલે પણ વધી શકે છે અને મગજ શરીરને બોલે વધે છે. અભ્યાસ શરીરને પીગળાવી નાંખે છે એ પ્રસિદ્ધ છે. જો વિદ્યાર્થીઓ અનોખી ઉત્તમતર ભોજન તથા વાયુનો ઉપભોગ ન કરતા હોય તો તેમનું શરીર છે તેથી પણ બહુજ દીણુ હોય. આ કારણથી શરીરના વિકાસની વય (૧૬ થી ૨૧) માં જેઓ એકદમ એકચિંતા ધર્તિકેષ દરમિયાન જેમ, સપાટી દત્તી ત્યાં પહોંચે ત્યાં જ્યાં તેમ જોતજોતામાં ૧-૨ વર્ષમાં તેટલાજ પુટ વધી જાય છે, તેઓની શુદ્ધિ વારંવાર સ્પષ્ટ રીતે મંદ પડી જાય છે-શુદ્ધિ અર્થાત્ તેનો કોઈ ભાગ જેમકે સ્મરણ શક્તિ ઇત્યાદિ પણ મંદ થઈ જાય શકે છે. દબાઈ સ્પેન્સર પોતાના સ્વજીવન ચરિત્રમાં પોતાની સ્મરણશક્તિ અત્યંત દુર્બલ હોવાનું કારણ એજ કહે છે કે હું આ વર્ષે (ધણું કરીને ૧૬ મે) એકદમ બહુજ લાંબો વધી ગયો. ફ્રાંકસ બર્ક વગેરે મહાશુદ્ધિશાલીઓ ૬ પુટ કે તેથી વિશેષ દત્તો, અને જીવંતોમાં લોડે એપેન્ડીસ તથા લોડે કીચનર તો ૬ કરતાં ૬૫ ના વિશેષ પક્ષપાતી છે. છતાં તેમની શુદ્ધિ ઉચ્ચ પંક્તિની હોવા વિશે જાને શક છે ! આનો ખુલાસો એજ છે કે, શરીર મગજનો ભોજ લીધા વિના કેવલ જલવાયુ તથા અન્નનાજ આધારથી પોતાનું કદ વધાયું છે.

બાંકીપુર ખાતે બરાયેથી ' સૌશીલ કોન્ફરન્સ ' ના મહા વિદ્વાન પ્રમુખ

સાહિત્યાચાર્ય પંડિત રામાવતાર શર્મા એમ. એ. નું સંક્ષિપ્ત
જીવન ચરિત્ર અને તેમનો ઉપદેશ.

લેખક—રા. મગનલાલ. મા. ઝવેરી.

यद् विज्ञानविद्वद्भ्यो नित्यं तद् येन सन्त्यज्यते ।

वाक्यं स्यात्क्रियते न येन वित्तं वाक्—श्रुतीनामपि ॥

यस्यास्ये परमार्थदर्शनमयो वाणी ननर्त्ताङ्गता ।

સૌંદર્ય શર્મ તનોતુ ધર્મધનિનાં રામાવતારો મુખઃ ॥

ભાવાર્થ:-વિજ્ઞાન વિદ્વદ્દે જે કંઈ હોય તેનો જે ત્યાગ કરે છે; શાસ્ત્ર-શ્રુતિનું પણ વાક્ય ખોટું હોય તો તે માનવાને જે તૈયાર નથી; જેના મોંમાં અદ્ભુત અને પરમાર્થ દર્શન મળી વાણી નાચી રહી છે, એવા આ વિદ્વાન રામાવતાર, ધર્મ પુરુષ પંડિતોમાં આનંદ પ્રસરવે છે.

માજિક પરિવર્તની ગદ્ય વખતની જે બેદર, બાંકીપુર ખાતે “ કોન્ફરન્સ ” ની સાથે થઈ હતી, તેના પ્રમુખ સાહિત્યાચાર્ય પંડિત રામાવતાર શર્માનું સંક્ષિપ્ત જીવનચરિત્ર વાંચકો સામે મૂકવામાં અમને અત્યંત આનંદ થાય છે. સાહિત્યાચાર્યનું એ નિમિત્તનું વ્યાખ્યાન એટલું તો શુદ્ધ અને મનનીય હતું કે

મુખ્ય મુખ્ય ઇંગ્રેજ અને દેશી ભાષામાં પ્રગટ થતાં વર્તમાન પત્રોમાં તે વધાવી લેવાયું હતું. બિહાર પ્રાંત શિક્ષણ પ્રસારની બાબતમાં બીજા પ્રાંતો કરતાં ઘણું ઉતરતો હોવાથી સામાજિક સુધારાની બાબતમાં હોવા જોઇએ તેટલો-ઉત્સાહ ત્યાં ન હોય એ સ્વાભાવિક છે; છતાં પંડિતજીએ જે વ્યાખ્યાન આપ્યું છે તે વિહારવસીઓના આજ ઉત્સાહની ઉણપ પૂરી પાડે છે. અમે એમ કહેવામાં જરાયે અતિશયોક્તિ નથી કરતા કે સાહિત્યાર્ચણના જેવું અપૂર્વ વ્યાખ્યાન આજ દિન સુધીમાં સામાજિક સુધારાના ‘પ્લેટફોર્મ’ પરથી રાનાદેના સ્વર્ગવાસ પછી પ્રથમજ વાર આપાયું છે.

જન્મ અને શિક્ષણ.

પંડિત રામાવંતારજીનો જન્મ ઇ. સ. ૧૮૭૭ માં બિહાર પ્રાંતમાં હંપરા ગામે ગરીબ પણ વિદ્વાત વિશે નામાંકિત યથેલા એક સરયુપારીજી આદ્યજી કુટુંબમાં થયો હતો. પંડિત દેવનારાયણના ચાર પુત્રોમાં રામાવંતાર જોડે છે. એમનું પ્રાથમિક શિક્ષણ એમના પિતા અને બીજા એક પંડિતના હાથ નીચે થયું હતું. બાદ સંસ્કૃત વિદ્યાના કેન્દ્ર-કાશી-માં ચૈદમ્બેવર્ષે જઈ ત્યાં મદ્રાસહોપાધ્યાય ગંગાધર શાસ્ત્રી સી. આઈ. ઇ; (બનારસ કવીન્સ કોલેજના સંસ્કૃતના ‘પ્રોફેસર’) જેવા સુપ્રસિદ્ધ પંડિતનું શિષ્યત્વ સંપાદી સંસ્કૃત ભાષાના અભ્યાસ કરવા લાગ્યા. બરાબર સાત વર્ષ સુધી આ ભાષાના અભ્યાસ કરી ‘સાહિત્યાર્ચ’ ની સૌથી ઉચી માનવંતી પદવી કવીન્સ કોલેજમાંથી પહેલા વર્ગમાં પણ પહેલા (First class first) આવી એમણે પ્રાપ્ત કરી. એ સાત વર્ષના એમના અભ્યાસ દરમ્યાન એમણે સત્તરમે વર્ષે, ઐટલ ત્રણ વર્ષ પછી, કલકત્તાની સંસ્કૃત કોલેજની ‘કમ્પીટીશન’ પરીક્ષા પહેલા વર્ગમાં પસાર કરી હતી ! બનારસમાં રહી એમણે સંસ્કૃત સાથે ઇંગ્રેજીના પણ અભ્યાસ કરવા માંડ્યો, અને આઠ ગણીસમે વર્ષે કલકત્તા તેમજ અલ્હાબાદ-એ બેઉ યુનિવર્સિટીની પ્રવેશ પરીક્ષા (Entrance) એમણે પસાર કરી. ઉત્તર તરફની અલ્હાબાદ અને કલકત્તા યુનિવર્સિટીથી ખરવારી તેમને બહો રહેલી પંજાબ યુનિવર્સિટીની પરીક્ષા આપવાનું મન થયું અને એક. એ. ની પરીક્ષા ત્યાં આપી. સંસ્કૃતમાં પહેલા આવી સુવર્ણપદક અને ‘સોલરશીપ’ (છાત્રશ્રી) મેળવી. ત્રેવીશમે વર્ષે કલકત્તા યુનિવર્સિટીની બી. એ. ની પરીક્ષા ફર્સ્ટ ક્લાસ ફર્સ્ટ આવી પસાર કરી. તેમણે સંસ્કૃત ભાષાની અપૂર્વ કુશલતા સાર સુવર્ણપદક અને સોલરશીપ મળી. બીજે વર્ષે એમ. એ. ની પરીક્ષા પણ ત્યાંજ આપી; તેમાં યે ફર્સ્ટ ક્લાસ ફર્સ્ટ આવ્યા. આ પરીક્ષામાં યુનિવર્સિટીનું સુવર્ણપદક અને કેટલાંક પારિતોષિક તેમણે મેળવ્યાં. ઘરની સાંપતિક નમળી હોવાથી પંડિતજીને પોતાના શિક્ષણને બધા ભાર પોતાનેજ (સોલરશીપાદિ મેળવી) ઉપાડવો પડતો.

વ્યવસાય.

પહેલાં પંડિતજી બનારસ ખાતેની યીપેસીટીકલ સોસાયટી દસ્તકની પ્રખ્યાત “સેન્ટ્રલ ડિવિઝ કોલેજ” માં સંસ્કૃતના અધ્યાપક (Professor) તરીકે રહ્યા. બાદ પટના કોલેજમાં પણ તેજ પદ પર રહી ત્યાંથી કલકત્તા જઈ ત્યાંની યુનિવર્સિટીના પ્રોફેસરનું બહુ મહત્ત્વ લેકચરરનું કામ કરવા લાગ્યા. પાછા પટના આવતાં સંસ્કૃત ભાષાના મુખ્ય અધ્યાપકની જગ્યા તેમને મળી હતી તેથી ત્યાંજ છે. સેનેટના સભાસદ અને સંસ્કૃત ભાષાના પરીક્ષક તરીકે તેમને કલકત્તા યુનિવર્સિટી સાથે સંબંધ છે. પંડિતજી દ્વારિશાસ્ત્રના ખાસ અભ્યાસી છે.

સાહિત્ય સેવા.

સંસ્કૃત ભાષામાં ગદ્યપદ રચના કરવામાં પડિતજી એકા છે. દિંદી ભાષાનાં વ્યાકરણ અને વ્યુત્પત્તિ સંબંધી તેા એમણે કેટલાક અમૂલ્ય ગ્રંથો અને લેખો લખ્યા છે.

“મુદ્ગાર હુત” નામનું એક અજ્ઞાન સંસ્કૃત કાવ્ય એમણે લખ્યું છે કે જે કામિદાસના મેધદૂતની “Parody” છે. તેમાં પુરાણાદિમાં વર્ણિત અઐકિક વાતોની અને મનુષ્યાતુંગ શક્તિઓની ઠીકડી પેટ ભરી કરી છે ! સંસ્કૃત અને પાલીભાષાઓમાંના કેટલાક મહત્વના ગ્રંથો અને લેખોનું સંશોધન અને પ્રકાશન એમણે કર્યું છે. વેદાન્તાદિક વિષયોપર ઇંગ્રેજીમાં પણ તેમના લેખો પ્રસિદ્ધ થઇ વખણાયા છે. “સરસ્વતી” નામના એક સર્વોત્તમ દિંદી માસિકમાં એ પોતાના લેખો વારંવાર લખે છે. હાલમાં પણ એમનો ભૂગર્ભ-વિદ્યા પરનો એક અત્યુત્તમ લેખ તે માસિકમાં કટકે કટકે પ્રકટ થાય છે. કાલીદાસના સમય નિરૂપણવાળો રામાવતારજીના એક અંગ્રેજી લેખ પરથી ઉપભવી કાટનો એક લેખ “સરસ્વતી” ના કિશોર માસના અંકમાં પ્રકટ થયો હતો. તેનું ભાષાંતર વસંતના માર્ગશીર્ષના અંકમાં પ્રસિદ્ધ થયું છે. માત્ર તેમાં એ લેખ દિંદી માસિકના અધિપતિએ ઉપભવી કાઢ્યો છે. અને ગુર્જર લેખકે તેા માત્ર તેનું ભાષાંતર કર્યું છે એટલું સ્વીકાર્યું છે. સાહિતાચાર્યની મૂળ અંગ્રેજી સંસ્કૃત હસ્ત લિખિત પ્રત એવાની તરફી લીધી નથી-એટલું જણાયું નથી.

મતલબ કે જેમ પ્રખ્યાત બંગાળી લેખક સ્વીરનાથ ટાગોર, કે જેનું જીવનચરિત્ર આપણે ગયા માસના “સત” માં અવલોકી ગયા છીએ, તેમના લેખોનાં અંગ્રેજી ભાષાંતરો પણ ઉત્તમોત્તમ અંગ્રેજી માસિકોમાં પ્રથમ સ્થાન ભોગવે છે. તેમ સાહિતાચાર્યના અંગ્રેજી સંસ્કૃત લેખના ભાષાંતરનાં ભાષાંતરો પણ ગુર્જરાતમાં પ્રથમ સ્થાન મેળવ્યું છે. હાલ એણે અનેક ગ્રંથો લખે છે. કેટલાક પ્રાચીન પુસ્તકોનું પણ સંપાદન કરે છે. રાવલ એશિયાટીક સોસાયટીને સારૂ પણ એમણે એકાદેક પુસ્તકનું સંપાદન પ્રાપ્ત કર્યું છે.

માતૃભાષાપર પ્રેમ.

“સરસ્વતી” માંના એમના લેખો એમની વિદ્વતા તથા માતૃભાષાપરનો પ્રેમ વ્યક્ત કરે છે. દિંદીભાષાના ઉત્કર્ષ સાથે એમના પ્રવલ સનત્ર ચાતુર્ય હોય છે. જુદુ જન સમાજમાંનાં અજ્ઞાન દૂર થઇ દેશની ઉન્નતિ થાય એવી પડિતજીની ઉત્કટ ઇચ્છા હોવાથી તેઓ માતૃભાષામાં વારંવાર લખાણ કરે છે; તેમની બાળા જુદુ રહેલી અને સાધારણ લોકોને સમજાય તેવી છે. લૌકિક શાસ્ત્ર વિષેના પડિતજીના “સરસ્વતી” માંના લેખ જોમણે વાંચ્યા હશે તેમને અત્યાર અગાઉ તેમની વિદ્વતાની ખાત્રી થઇ ચૂકી હશે. હાલ તેઓ દિંદીભાષાના એક પ્રયંક વિશ્વકાશ લખવાની તૈયારી કરે છે.

સ્વતંત્ર “દર્શન” લેખક તરીકે.

પડિતજીની વિવેચક શક્તિ તીવ્ર હોઇ અધ્યત્મદર્શક પ્રામાણ્ય માન્ય ન કરતાં દરેક જામન, આ લેખને મથાળે આપેલા અન્ય પડિતોએ એમના કરેલા વખણુના સ્થોક પ્રમાણે પુકિતવાદની કસોટીએ લગાડી જીએ છે. જુદુ વેદનું પ્રમાણ પણ તેઓ અધ્યત્મદર્શક-પુકિતવાદની કસોટીએ ચઢી પોતાની યોગ્યતા ન સિદ્ધ કરી શકે તેા તેઓ માનતા નથી !

આથી તેમના મત જુના પંડિતોના મત કરતાં વારંવાર તદ્દન જુદાજ પ્રકારના હોય છે. ૫૪. દર્શનનું મંથન કરી, નવીન શાસ્ત્રીય શોધોને અનુસરી પંડિતજીએ “પરમાર્થ દર્શન.” નામનું એક નવીન “સાત્ત્વ” દર્શન રચ્યું છે. આ ગ્રંથનો કેટલોક ભાગ સંસ્કૃતમાં અને કેટલોક ભાગ હાંગ્રેજીમાં પ્રસિદ્ધ થયો છે.

ધાર્મિક અને સામાજિક મતમાં પરિવર્તન.

૧. પંડિતજીએ પોતાના એક લેખમાં આ બાબતનું નિરાકરણ કરતાં લખ્યું છે કે—
 “મારાં જીવનક્રમના બે પરસ્પર ભિન્ન વિભાગ છે. મારી પત્નીશ વર્ષની ઉંમર સુધીને પુરાણ મત વાદને પકડીને આજનો યોજવાખી આયુષ્યક્રમ, અને ત્યાર પછીનો પકવ ઉંમરમાંના વિચારપૂર્ણ આયુષ્યક્રમ. પ્રૌઢ ઉંમરે જેમ જેમ સામાજિક, શિક્ષણ વિષયક, ધાર્મિક, વગેરે પ્રશ્નોનો હું અભ્યાસ કરવા લાગ્યો તેમ તેમ જાંલ વિવાદ, પક્ષા, જહુ પત્નીકેત, જાતિભેદ, નિરક્ષરતા, સાધુ લોકો અને વિધવા સ્ત્રીઓનું ફરજિયાત બ્રહ્મમર્થ, અને પંથ વિષયક ભેદ, આ સાત વાત પુરાણ મતવાદ તરીકે ગણાતી રીતિને અનુસરનાર હિંદુ સમાજને હાનિકારક અને હાજનારપદ છે, એવું મને જણાવા લાગ્યું. જે સમાજમાં રહી મારું પૂર્વ વય ગયું તે સમાજની પરિસ્થિતિને લીધે ઉપર કહેલી સાતે અનિષ્ટ બાબતોના મારા પર પ્રત્યક્ષતાવા અપ્રત્યક્ષતા: પરિણામ થયા વગર રહ્યું નથી; પરંતુ આગળ જતાં સામાજિક બાબતો વિશે હું વિચાર કરવા લાગ્યો ત્યારથી તે પરિણામોનું નિરાકરણ કરવાના પ્રયત્ન મેં આદર્યા. આ અનિષ્ટ બાબતો માંથી મારી પોતાનીજ મુક્તતા કરવા હું મર્યું છું એમ નથી પણ સમાજમાં પણ તેનું ઉચ્ચાદન કરવા સારું હું મારી પરામર્શ કરું છું. એ કામનો આધાર હું મંડળો, પરિષદો, અથવા સમાજો પર અવલમ્બિત રાખતો નથી પણ પોતેજ કરું છું. નૈતિક ધર્મના અભ્યાસને આરોપ આવે નહીં તેટલા સારાજ મજબુત પાયાપર ઉભી કરેલી સામાજિક ચળવળમાં હું સામીલ થાઉં છું. કેટલાક લોક અન્ય ધર્મનો સ્વીકાર કરી સમાજ મુક્તારક થાય છે તેમ હું ઘણો નથી. મારો સ્વયં ધર્મ મેં જોડ્યો નથી. આજના પુરાણ મતાનુસારી ધર્મમાં જે જે કંઈ અશ્લાઘ્યત બાબતો ધુસી ગઈ છે તેનુંજ નિર્મૂલન કરવામાં હું મર્યો રહું છું. આથી જુના વિચારના લોકોને મારા પર વિશેષ કટાક્ષ છે. તેમના અંગેલ કિસ્સામાં આ (હું) એક મોટું ગામડું પડ્યું છે એમ તેમને લાગે છે અને તે કારણે જો કે તેઓ મને બહિષ્કૃત કરી શક્તા નથી તોખજી ખીજ સમાજ મુક્તારક મારી સાથે મળી કામ કરી શકે નહીં એવા આઠકતરા પ્રયત્નો તેઓ કરતા હોય છે.”

રહેણી કરણી વગેરે.

પંડિતજી એકદમ સાદા માણસ છે. કપડાં લઈના કાઠમાઠ તરફ તેઓ જતું લક્ષ બાપતા નથી. જ્યેને ગમે તેવો તેણે વેશ પહેરવો, અમુક પોશાકજ પહેરવો એવું ધર્મનું કે સમાજના નિયમનું બંધારણ નથી, એવો તેમનો મત છે. આથી તેઓ કદીકતો માત્ર શાલજ આદીને નીકળી પડે છે તો કદીક એકલો ફાટજ ધાલી લે છે ! કદીક માથે ટોપી કે કદીક ઉધાડુજ તો કદીક ‘ હેટ ’ ધાલી શરે છે ! આવું જતાં ખીજ મોટા પંડિતો એમની અસાધારણ વિદ્વાતથી સુપરિચિત હોવાથી મુક્તકંઠે પ્રશંસા કર્યા વગર રહી શકતા નથી. સ્મૃતિ ગ્રં.

ચોમાના વચનોનો વિચાર શબ્દશઃ ફરી એકાદેક સુધારાની હુષ્ટતા કે અનિષ્ટના સિદ્ધ કરવાના, અને સ્મૃતિ વચનોનો અર્થ કરની વખતે એકાદેક વ્યાકરણનાં સૂત્ર પર એકાદેક સામાજિક સુધારાનું ભવિતવ્ય લટકાવી રાખવાના પ્રયત્ન તેઓ કદી કરતા નથી ! સ્મૃતિ પુરાણાદિ ગ્રંથોમાંના નિયમો મનુષ્યો વાસ્તે છે, મનુષ્યો તેમને સાડ નથી એવું માની સામાજિક અને ધાર્મિક પ્રશ્નોના વિચાર યુક્તિ અને વસ્તુરિચિતિને અનુસરીનેજ તેઓ કરતા હોવાથી અમુક ભાગ પ્રક્ષિપ્ત છે કે અમુક વિક્ષિપ્ત છે એ ભાંગઝડમાં એમને ઉતરવું પડતું નથી !

જીના વિચારનાઓને ઉપદેશ.

સામાજિક પરિપક્વતા પ્રમુખ તરીકે તથા ખીજી રીતે એમણે આપેલા ઉપદેશોનો સાર નીચે મુજબ છે:—

આજકાલના જે આચાર પ્રાચીન પરંપરાગત છે એવું માનવામાં આવે છે તે તેમ ન હોતાં વચક્ષા કાળમાંના અત્યંત યુગમાં ઉત્પન્ન થયેલા છે [શ્રુતિ, સ્મૃતિ અને પુરાણોમાં સમાજ સુધારણાની અનુકૂળ અનેક આધાર મળે છે એ પંડિતજીએ પોતાના પ્રમુખપદ પરનાં ભાષણમાં અનેક વચનાધારે સિદ્ધ કર્યું હતું]. પડો, જ્ઞાનવિવાહ, વિધવા (પુનઃ) લગ્નનિષેધાદિ ઉપર કયિન સાત બાજતો તીવ્ર હાથમાં ખંડન કરવા હાલકજ નહિ કિન્તુ પ્રત્યક્ષ દૂર કરી બનાવવી અત્યંત આવશ્યક છે, કારણ કે તેથી દેશની ઉત્થતિમાં બહુ પ્રતિબંધ આવે છે. પંડાના રીવાજથી ધણીક વખતે તો એક દસ બાર વર્ષના છોકરાનાં તેનાથી અનેક વર્ષ મોટી કન્યા સાથે લગ્ન કરી દેવામાં આવે છે, કારણ કે કન્યાના નખાત્ર પણ જોરા મળતો નથી ! કેટલીક વખતે તો ૮૦ વર્ષના શુદાને ૪-૫ વર્ષની નાની અમથી જુઓજ વળગાડી દેવામાં આવે છે ! ધણીક વખતે તો કારણ્યાની મધ્યસ્થોનાં કાતતરોને પરિજીમિ વર વધુ બેઠે એકજ ભતિનિજ હોય છે ! એક વખતે મારા (પંડિતજીના) એક પાંડેશીનું લગ્ન તો કેવળ એક ઉખળાં સાથેજ કરવામાં આવ્યું હતું ! દુષ્ટાંત એવું છે કે એક એંથી વર્ષના શુદાને પરણવાનું મન થતાં એક જણે એક નવ દસ વર્ષના છોકરાને નખસિખાન્ત કપડાં પહેરાવી એકાદી 'તે મારી બહેન છે' એમ કહી પરણાવી દીધી ! પરંતુ ખીજેજ દિને ખરી વાત બહાર આવતાં " મને મારી ઓ લાવી આપ " એવો વરરાજીએ આગ્રહ કર્યો. આથી ફરીથી લગ્ન ન કરનાં પેલા નવ દસ વર્ષના જે છોકરા સાથે લગ્ન કરવામાં આવ્યું હતું તેના કપાળનું કંકુ કાઢી એક નાની છોકરીને કપાળે લગાડી આ ' દાદા ' ને સમર્પિત કરવામાં આવી ! આવું અર્થક થેર લાઇ જઇ શું કરવું એવું ધારી જરૂર વર દેવે તેને તેના પીપરમાંજ રહેવા દીધી. બાદ થોડે વર્ષે જૂદા વરરાજીની આ લોકની યાત્રા પૂરી થતાં પરદોષ સિધાર્યા. તે બિચારી બાળકી વિધવા થઇ ! આજે તેની ઉંમર ૩૫ વર્ષની છે અને તે અનિતિના માર્ગમાં આવ્યું-બ્યકમણ કરે છે ! આવા પ્રકારની વિવાહ પદ્ધતિ પ્રચલિત હોતાં કેવળ ગેરના મંત્ર-પટપટારાથી તેને વિધિમુક્ત વિવાહ બંધેનો (Sacramental marriages) દરાવવાં અને વરકન્યાએ આપ ખુશીથી સ્વીકારેલા બ્યવહારિક કરારના વિવાહ બંધનને (civil marriages) ગમે તેવાં નિંબ નામો આપવાં અને તેવો કાલો થયો અટકાવવાના પ્રયત્ન કરવા એ ખયિન આપણા કમજાગ્યનીજ વાત ! જે લગ્નમાં વરકન્યાના પરસ્પર પ્રેમનો ખીલકુલ સંબંધજ

નથી, તે લગ્નને પ્રેમવિરહિત વિડમનાંમકે લાગે loveless mock marriages એવીજ સંજ્ઞા દેવી ઉચિત છે ! હાલનાં લગ્નો તે લગ્નો નથી, અને હાલની વિધવાઓ તે વિધવાઓ નથી.

નવે મૃતે પ્રવ્રજિતે ક્ષ્મિતે ચ પતિતે પતૌ ।

પદ્મસ્વાપત્નુ નારીણાં પતિરન્યો વિધીયતે ॥

વિધવાના આધારે વિવાહ નિષાધર્ય અને વિધવા વિવાહને ખીજા કેટલાક સમાજ દ્વિતરી રીતરીવાજ મુજબ દ્વિધુર્ધ્મ-સાત્ત્વમાં યુરોપિયન કાયદા કરતાંએ વિશેષ ઉદારપણે અનુતા છે.

Divorce and remarriage like many others philanthropic institutions are more liberally sanctioned by our Dharmashastras than even by modern European Codes.

સ્ત્રી, શ્વર, અતિથિ, વગેરેને પોતાની માનસિક ઉન્નતિ કરવા સાર, હર પ્રકારે સર્વજ કરી આપવી જોઇએ; આશવિવાહ અને વિધવા વિવાહને પ્રચાર નામશેષ થઇ સ્ત્રીપુરુષની પરસ્પર હૃદયને અનુસરી વિવાહ સંબંધ થયા જોઇએ; નિર્જીવ વસ્તુ કિંવા જનાવરના કૃત્રિમ પ્રભાવે શરીરસંબંધ કરવામાં આવવા ન જોઇએ; ભાવિ પ્રજા તેજસ્વી અને બલવીરશાલી થાય એવા પ્રારથે નાનપણથી બાલકોને વળણ અને શિક્ષણ આપવામાં આવવું જોઇએ, અદ્યવયમાં ધનારી સંતતિ રહી પણ શરીર, બુદ્ધિ કે મનથી સદ્દ હોઇ શકે નહીં તેથી નિર્ધારિત વયોમર્યાદાથી સ્ત્રીપુરુષો બ્રહ્મચર્યપાલન થાય એવી વ્યવસ્થા થવી જોઇએ; માત્ર તે વયોમર્યાદા પછી સ્ત્રીપુરુષો પર-વિધવાઓ અને મહાંત વગેરે ધર્મધિકારીઓ પર-સમાજે ફરજિયાત (Compulsory) બ્રહ્મચર્ય પગાવવાનો ફરમાવડ તથા દેવો જોઇએ, કારણ કે તેના પરિણામ સામાજિક નીતિમતાને વિધાતક હોય છે; પરદેશગમનની બાબતમાં નિર્બંધ ન રાખતાં આધુનિક જ્ઞાન મેળવવાના પ્રયત્નમાં અધિકાધિક ઉત્તેજન હેતુ જોઇએ અને ખાવાપીવાની બાબતમાં આશરહટના નિષ્કારણ નિર્બંધ ન રાખતાં વૈદ્યકીય નિયમોનું પાલન થાય તેટલુંજ પાળવાની સંજ્ઞા લેવી જોઇએ.

સુધારકોને ઉપદેશ.

સુધારકોમાં પણ તેમને જે હોય જણાયા છે તે તેઓએ ખૂટથી કહ્યા છે.

સૈવ, વૈષ્ણવ, શક્ત, કૃત્યાદિ લિન્ગ પંથીય પુરાણ મતાનુયાયી લોકોમાં, જોટલું નહીં પણ કેટલીક જાતિઓમાં તો વૈદિક અને જૈન ધર્મનુયાયીઓમાં પણ રોટી અને બેરી વ્યવહાર પ્રચલિત છે. (ખાસ કરીને કાઠિયાવાડમાં) પરંતુ એકાદેક આર્યસામાજિક કે બ્રહ્મસામાજિકને પોતાની વિધવા (કે કુમારી) પુત્રીનું લગ્ન કરવાનું હોતાં આવડે કે બ્રહ્મસામાજિક વર જોઇએ, એવી જાહેરખતર તેની તરફથી આપવામાં આવે છે !-એ સંમત થઈ વિશાળ યોજના પર રચાયેલા-ધર્મભેદ પ્રમાણે ન્યાયધારણ જેવુંજ છે. એ કીક નથી એમ તેઓ કહે છે. મનને શુદ્ધિપૂર્વક વિચાર કરતાં શુદ્ધ અને તત્ત્વ સાગે તેજ આચારવિચાર ધર્મિક બંધનરૂપ થયા જોઇએ, એ તેમના કૃત્યનો સાર છે.

સત્યજીત

(એક ' એરીઝનસ ' વાર્તા-વર્તોક્તી અનુસંધાન.)

લખનાર—મવાસી.

પ્રકરણ ૧૨ (ચાલુ).

ખીણમાં ગરબડ.

એરિઝની એક બાલુ તટન સફેત કાચથી બાંધેલી હતી તેમણે બહારના ડરાનું સ્વચ્છ પાણી જમ્યાનું હતું. બાળીની બધી બાલુએ પથ્થરની બાંધેલી હતી. એક બાલુએ બાંધમાં લોડાનું કચાટ જોડું તંતુ ત્યાં ખુલ્લી તરવાર સાથે એક નિડુ ફર્યો કરતો હતો.

“ શા માટે તમે અહીં આપ્યા છો ? ” બહારથી હાંમલ ધરી નિડુએ સુફેનજાને પૂછ્યું.

“ તે કાચનું તને કહેવાની જરૂર નથી. હું તને પૂછું છું કે કોના હુકમથી અને શામાટે તું અહીં ફરે છે ? ”

“ તે કહેવાને હું બંધાયેલો નથી. હું મારા રોડની નોકરી કરું છું. મારા રોડનો હુકમ છે કે મારે કોઇને જવાબ આપવો નહિ. આથી તમારે મારી કનેથી કોઇ જવાબની આશા રાખવી ફોક્સ છે. ”

સુફેનજાનો મીલસ ગયો. એણે નિડુ કનેથી તરવાર છુંડી લીધી અને એને જમીનપર પાડી નાંખ્યો. સુફેનજા નિડુની છાતીપર એક મજ મૂકી ઉભો રહ્યો અને જવાબ નહિ આપે તો તરતજ મારી નાંખવાની ધમકી આપી.

“ મને મારશો નહિ. ને ખરું હોય તે તમને કહું છું. આજ જ્યાં ધીરજ ધરો ” નિડુએ આંખમાં આંસુ લાવી બિનંતી કરી.

સુફેનજાએ નિડુની છાતીપરથી પગ લઇ લીધો અને નિડુને બેસવા કહ્યું. ત્યાર પછી નિડુએ સુફેનજાને નીચે પ્રમાણે કહ્યું:—

“ જઇ કાઢે તમે અજમરીના ધરમાંથી આવી ગયા કે તરત અજમરીએ કુંજલ સાથે સત્યજીતને મારી નાંખવા નિમણ કર્યો. થોડો વખત વિચાર કરી તેઓ અહીં આપ્યા સત્યજીતને આ બોંધમાં તેઓએ નાંખી દીધા અને મને અહીંજ રહેવા હુકમ કીધો. અડધા કલાક પછી કુંજલ અહીં આપ્યો અને પોતાની સાથે સત્યજીતને લઇ ગયો. એ પોતાના માલુસોને રાખને ખીણની ટોચ પર લઇ જવા હુકમ આપતો હતો તેથી હું ધારી-રાકું છું કે એ લોકોએ સત્યજીતને ખીણની ટોચપરથી ફેંકી દેવા નહીં કહ્યું હતું. આથી તમારે બનતી કડમે ત્યાં જઈ સજાઈકારક છે. ”

આ વાત સાંભળી નિડુને ત્યોતો ત્યાં રહેવા કહ્યું સુફેનજા ઉપર ચડી ગયો. નીમક અને મરોહને બનેલી બીના એણે કહી. તેઓએ ટોચ તરફ જવા માંડ્યું. તારકો અતિશય હતો. જમીન તપી મઇ હતી અને તેથી તેઓને રત્નો કાપતાં અતિશય કષ્ટ પડ્યું. થોડા વખતમાં તેઓ ટોચ આગળ આવી પહોંચ્યા ત્યાં સુફેનજાના બે મિત્રો ફરતા હતા. તેઓને સુફેનજાએ સત્યજીત વિષે ખબર પડી.

“ કુંજલ અહીં દમશ્કાં ફરતો જતાનો હતો. અમે અહીં દત્તો તેથી કે બીજા કોઈ મારનુંથી કુંજલ પાછો આપ્યો ગયો. અમે દોડીને કુંજલને એના પાછા ફરવાનું કારણ પૂછ્યું. એણે માત્ર એક મોજ

જ્યાં આપો મહારે કાચ-ખુવન નહું છે. એમ કહી એ જતો રહ્યો. "તેઓએ જે બન્યું હતું તે કહ્યું."

સુફેનલા અને એના સાથીઓ નિરાશ થઈ પાછા ફર્યા. રસ્તા પર તરતનાં પગલાં પડેલાં હતાં. તે પગલાંને આધારે તેઓએ ચાલવા માંડ્યું. એટલામાં અજકરીનું ઘર આવી પહોંચ્યું, અહીં પગલાંમાં ફેર પડ્યો. સંક્રાંતિ યવાથી સુફેનલાએ પ્રભોદને અજકરીના ઘરની તપાસ રાખવા કહ્યું અને પોતે નીમક સાથે કાચ-ખુવન ગયા.

નીમકને ઉપર રાખી સુફેનલા ભોંયમાં નીચે ઉતર્યો, આ વખતે લોહાનું કબાટ ઉઘાડું હતું. પોતા નિહુ પલ્લુ ત્યાં ફરતો જણાતો નહોતો. એક ખૂણામાં લોહીના છાંસ પડ્યા હતા. વધારે બહારથી ભોંતો માલમ પડ્યું કે એક લોહીવાળી બાંછી ગયલી જોખરી પડેલી હતી. જે ત્રણ મળ દૂર લોહીથી ખરડાયેલું ખજાર પડેલું હતું. સુફેનલાની આશા તુટી. શું કરવું તે સૂઝ્યું નહિ. આખરે દોરડું કાઢી એ ઉપર ગયા અને નીમકને સળંગ પાત કહી, ફરીથી ભોંયમાં આવ્યાં અંધાર કામ માટે ઉપયોગ ન થાય તેટલા માટે તેઓએ કાચની બીંત તેથી પાડી. બીંત તુટવાથી ઝરાતું પાણી અંદર ધસી આવ્યું અને આવું ભોંયર પાણીથી ભરાઈ ગયું.

વધારે વખત શુભાચ્યા વિના તેઓ અજકરીના ઘર નજીક દોડતા નહોતો પહોંચ્યા. સુફેનલાએ પ્રભોદને બનેલી બીના કહી. ત્રણે જણ કોઈની રમ લીધા વિના અજકરીના ઘરમાં પેડા. અજકરીની મા અગાડીના ઘોરડામાં બેસી હતી. કોઈએ એની સાથું જોયું નહિ. હાપમાં તરવાર ખુલ્લી રાખી માણીયા થઈ તેઓ અજકરીના ઘરમાં ફરવા લાગ્યા. કુંજલ પાછલે બારોજે નાસી ગયા, અંદરના એક અંધાર ઘોરડામાં તેઓ નહોતો પહોંચ્યા. એક ખૂણામાં સ્થેન અજકરીનું જણાતું હતું ત્યાંથી એક નીચે ભોંયમાં જણાતો રસ્તો હતો. તે રસ્તે સુફેનલા અને એના સાથીઓ સાવધાનતાથી નીચે ઉતર્યા.

ભોંયમાં એક ખૂણામાં રૂપાને પક્ષમ પડેલો હતો. તેની અંદર સત્યજીત રૂતો હતો. દારૂ અંગારા સત્યજીતને ધીમે ધીમે પાંચ નાંખ્યા કરતી હતી. પગલાંને અવાજ સાંભળી સત્યજીત અમી પક્ષમાં બેસી થયો અને સુફેનલા વિગેરેને જોઈ તે આશ્ચર્યમાં ગરકાવ થઈ ગયો. સુફેનલા આદિ સત્યજીતને સહીસલામત જોઈ સતોષ પામ્યા અને એક બીજાને વધામણી આપવા લાગ્યા, ઘોડા વખત પછી નીમક એક પાલખી મંગાવી. તેમાં સત્યજીતને બેસાડી તેઓ સુફેનલા સાથે એને ઘેર ગયા.

ત્યાં ગયા પછી સત્યજીતે પોતાના ઉપર પડેલી આફતો પોતાના હિત ચિંતકોને કહી સંભળાવી. કુંજલને ઉદ્દેગ સત્યજીતને ઘોડા વખત સંતાડી રાખી પછીથી મરી નાંખવાનો હતો. વખતો વખત કુંજલ સત્યજીતને ખીણમાંથી કાઢને જણાવ્યા વગર ચાલી જવા સમજાવતો હતો. પલ્લુ સત્યજીત એને ખીણક ગણકારતો નહિ.

સત્યજીત સહી સલામત છે એની ખજાર ખીણમાં મસરી ગઈ. જોશા નિહુએ ખીણમાં દર્બનાં કરવા લાગ્યા. આયનાના મરણનો શોક રાખી ગયો. દુષ્ટ મનુષ્યોની બાબતમાં જેમ થયું ખરું હોય છે તેમ અજકરીના મરણથી કોઈને ખાસ શોકની ગ્લાની થઈ નહિ. ઘોડા વખતમાં નીલ પરતમાં કંઈ નહું જુવું નહિ બન્યું હોય એમ જણાવવા લાગ્યું.

આશરે બે મહીના પછી પ્રભોદે સત્યજીતને એક કાગળ આપ્યો. કાગળ પરના અંદરો જોઈ આ નંદ પામી તેની અંદર લખેલો સંદેશો દુરત દુરત અમલમાં મૂકી રાકાય એવાં પગલાં બરવા સત્યજીતે પ્રભોદ અને સુફેનલાને યોગ્ય દુકામે આપ્યા.

પ્રકરણ ૧૩ મું.

કૃષ્ણક.

છઠ્ઠા પ્રકરણમાં જણાવી મયા તે પ્રમાણે નિયોદિતની દેખરેખ નીચે કુસુમપુરના વલીઓ પર જળમાં પોતાનું જીવન ઉત્તરિના શીખરે પહોંચાડવા પ્રયત્ન કરી રહ્યા હતા. જળમાં સર્વ પ્રકારનાં મુખો પણ તરીકે નહિ પણ મનુષ્ય તરીકે જોવાવાનો તેઓનો હવ્ય અભિગ્રાહ હતો. ધર્મનો દ્વિષ સમી ગયા હતા. એક બીજા પ્રતિના દ્વેષને તિલાંજલી આપાઈ ગઈ હતી. શારીરિક નિર્બળતા ઝાંઝવાના માફક જળની ઢેરી મધ હતી. સર્વે સ્ત્રીપુરુષોનાં મનો કોડીયાના જેવાં સકેત્યાલસાં નહોતાં પણ કમજની માફક વિઘસને પામ્યાં હતાં. હજી લગ્ન પ્રમાણે પર સ્થપાયલા વ્હેમોને રહેવાને એક સ્થાન પણ રહ્યું નહોતું. દરેક કાર્ય વિવેક વિચારથી થતું હતું. સ્ત્રી ભવિ જળને ખીલવનાર સગવડ રાખી રૂપ ગણાવી હતી. બાળકો સ્વચ્છિની નવીનતા નિહાળવા સદા હસતા હતા અને રહેા પોતાના ન્હા વિચારના કુટુંબ મનમાંથી અદૃશ્ય થવાથી આત્મ ભોગવતા હતા. સંપદ, પ્રેમ અને જ્ઞાન એ ધર્મજળ વાસીઓનાં મુખ્ય લક્ષણો હતાં. અને તેને લીધે એ જાળમાં કંઈ એક ખૂબી માલમ પડતી હતી.

આ રીતે હદય પામતા ધર્મજળના એક નિર્ભય રસ્તાપર જે મનુષ્યો ગૂંપગૂંપ વાતો કરતા ચાલ્યા જતા હતા એકનો પોતાક બોલને મળતો હતો અને બીજાનો પોતાક કોઈ સામાન્ય ચાકર જેવો લાગતો હતો. તેઓ એ કે પછાત ધર્મિ જાવાળે બોલતા હતા તેમણે તે રસ્તે બીજાક વસ્તો ન હોવાથી તે એ જળ વચ્ચે ચાલતી વાત રસ્તે જવાને સ્પષ્ટ રીતે સંભળાઈ ચકતી હતી.

"તે હું તને સત્ય કહું છું કે ફરી ફરી આવી તક ન મળશે. હાંમી ચાંદી કરવા અવિ ત્યારે તારા જેવા રાહા પુરશે મોંડું ધોવા ન જવું લેઈએ " તે બોલે જેવા દેખાતા મનુષ્યો કહ્યું.

"આવી બાબતમાં હાંમી લક્ષીરૂપ છે કે જલવચ છે તે હમણાં ન માલમ પડી શકે; પણ હવે મને ચાકરપણું પસંદ નથી અને તેથીજ તારા કામ પાર હોવાવાને હું મન કરું છું."

"લે કૃષ્ણ! હું તને મહા મહેનતે મળો ચકચો છું. અહીંના રક્ષકો ધણા અચળ અને લાગે છે અને તેથી કરીને હું તને ફરીથી અહીં મળો રાખીશ કે નહિ તે સચાલ છે. આ કારણને લીધે હમણાજ એ બાબતનો નિશ્ચય કરી દેવા હું તને આગ્રહ કરું છું. લે ધ્યાન દઈને વિચાર કર. એક તરફ જાંઘી લગીનું દાસત્વ છે અને બીજી તરફ જાંઘી સૂઈતું સ્વામિત્વ છે. અહીંથી તરત આપણે આપણું કામ સાધી કુસુમપુર જઈશું. ત્યાં નીઆ તને પોતાના અંગત મિત્ર તરીકે રાખશે અને જાંઘી લગી હું કુસુમપુરમાં સ્વતંત્ર રહી રહે એવી ગોઠવણ કરી આપશે. આ બધી મહેરબાનીના બદલામાં તારે શું કરવાનું છે? ફક્ત એક પ્રધાનના શરીરપર કાળીક ફૂટકો મારી અહીં મારી પાસે તારી આવવાનું છે. સત્યા પક્ષમાં અમને નિયોદિતનો જ હર છે અને તેથીજ એનું કાટવું કરવા કઈ ઉપાય થેજવા મ્હારે ધર્મજળ આવડું પડ્યું છે."

"જેટલો તને નિયોદિતનો હર છે તેટલોજ મને એની પુત્રો ચોખવાનો હર છે. લે કે એનું શરીર સીનું છે પણ એનું હૃદય અનેક પુરુષોને હૃદયે એનું છે. નિયોદિતને મારી નાંખવામાં લે હું કદાચ લીધથી નીતવું તો ત્યાર પછી એ સળગા શું કરશે અને શું ન કરશે એનો વિચાર કરતાં મારે મન પાછું હટી જાય છે."

"અરે ગાંડા માણસ! આમ મરદ મધને જમરાઈ શું જાય છે? તારે કાં અહીં રહેવું છે? આ કામ પુર થયું કે ચાલ્યા કુસુમપુર " તે મનુષ્યે હાંમત આપવાં કહ્યું.

"ત્યારે કબૂલ છે. પણ લે જે હું આ જળચેષી આવી જઈશ નહિ. ધણું ખરું નિયોદિત એકલાજ આ મંજતે ઘેર હોય છે અને તેથી કામ ખલાસ કરી પાછાં ફરતાં મને વાર ન લાગશે."

" ઠીક છે. મારા તરફથી હારે નસ વિદ્યાસઘાતની આરામ રાખવી નહિ; પણ સાંભળ એક વાત કહેવાની રહી નય છે. તે નિલોહીતને મારી નાંખ્યા એવી નિરાસની તરીકે એના હાપપરથી વીંછી નરૂર હોતો આવશે. નીમ્માને બતાવના મહારે તે જોઈશે. "

" મારી નાંખ્યા પછી વીંછી લાવતાં મહેને શું અડચણ છે. હું કહેતો હોય તો એવું આપણું શરીર સાથે લેતો આવું. "

" મુર્ખ ! એવું કંઈ કરીશ નહિ. એને લીધે તો આપણે ન પકડાતા હોય તો, પણ તારું પકડાણુ નહિ. "

" જરોબર, હાથ કહેવું ખરું છે. ઠીક હવે હું નહીં છું; અરે ! પણ તારું નામ શું છે તે તો પૂછવાનું રહીજ નય છે. "

" મહેને લોકો રેંકી કહીને બોલાવે છે. "

" રેંકી ! શું વિચિત્ર નામ છે. તમારાં લોકોનાં આવાં અન્ય નેવાં નામ હોવાનું શું કારણ ? "

" ભલા માણસ ! એ તો દેશેદેશનાં નામો નામ હોય છે. એમાં ત્યારે આશ્ચર્ય પામવાનું કંઈ કારણ નથી. જેની ત્યારે નામ મું એણું વિચિત્ર છે ? ક્યૂંકે તે નામ મને તો કાઠ હોવસ રવખામાં પણ એવું નામ આપ્યું નથી. "

" અરે ! માથે નામ તો મદા મહેનેતે રોપી કઠાયું છે. વાત એમ હતી કે મારા બાપને એવું નામ પસંદ હતું કે જે ઉલટ સુલટ બોલતાં એવું એક જ રહે. કેટલાક લાંબા વખત સુધી એવું નામ ન જડવાથી મારું નામ પસંદ નહોતું પણ આખરે મારા બાપે ક્યૂંકે એવું નામ પાડ્યું. "

" રેંકીએ હસતાં હસતાં ક્યૂંકેને સત્વર જવા કહ્યું. એ જગ્યાએ ચોખવાનું રેંકી અને વચન લાઇને ક્યૂંકે નિલોહીતના પર તરફ આંધો. "

એક કલાક ગયો. બે કલાક ગયા પણ ક્યૂંકે આંધો નહિ. સાંજ પડવા આવી પણ કાઠ-માણસ રસ્તા પર નહીં આવતું જણાયું નહિ. વખતે ક્યૂંકે કસાઇ તો નહિ ગયો હોય એવી ચિંતા રેંકીના મનમાં પેઠી. વખતે ક્યૂંકે પકડાઇ ગયો હોય અને મારી મેળવવાની લાલચમાં જે કદાચ એ રેંકીનું નામ કહી દેતો થોડા વખતમાં પોતાને પાનજનાં કેંખાનામાં દવા ખાવાનો વારો આવે એવો ભય રેંકીના મનમાં પેઠો. રેંકી નાસી જવાને મઠે પાછાં પગલાં બાંસી હતો એટલામાં એણે દુશ્મનો કાઠનો બોલવાનો અવાજ સાંભળ્યો. "

" કાણુ રેંકી કે ? ફતેહ, ફતેહ, અરે શું કહું હોસ્ત ! મેં નહોતું ધાણું કે આટલી મહેનેત મને એ ડાસાને મારી નાખતાં પડશે. ગમે એટલો નિલોહીત રહે પણ અસહ્યું પાણી નો. " ક્યૂંકે હમ ખેયતાં કહું. "

" ગમે એવું પાણી હો પણ આપણું ધાણું મધુ એટલે નિરાંત થઈ. પણ વીંછી ક્યાં છે ? " રેંકીએ પૂછ્યું. "

" હવે આ રહી. વળા એમાં કંઈ ભૂલ યાચ કે ? " એમ કહી ક્યૂંકે વીંછી રેંકીના હાથમાં આપી અને રેંકીએ તેને ગળવામાં મૂકી. " ચાલો હવે અહીં વધારેવાર રહેવામાં માલ નથી. જેવી વાત ગામમાં ફેલાશે કે પરજળના લોકો આપણી પુઠ પકડશે. "

રેંકીએ પણ હવે રસ્તો-માપવા નરૂર જણાવી. જાને જણાવે અડપથી કુસુમપુર તરફ ચાલવા માંડ્યું. તેઓએ અડપોએક ગાઉનો રસ્તો કાપ્યો નહિ એટલામાં પાછળથી થોડાની ખરીનો અરાજ સંભળાયા. રેંકી અને ક્યૂંકે મૂડી વાળી નાસવા માંડ્યું પણ પાછળ આવનારાઓ થોડાપર હોવાથી તેઓ વચ્ચેનો અંતર ધીરે ધીરે ઘટવા લાગ્યો. ક્યૂંકે પાછા વળીને જોયું તો દરોઝ ઘોડેસવારો એક સરખી અડધે ધસવા આવતા હતા. તેઓ સમઘા પરજળના વલોઓ હતા તેથી ક્યૂંકેના તો હોંસકાસ હડી ગયા; કારણ કે પરજળવાસી કેમ્પ. એનાપર કયા કાવે એ અસંભવિત હતું. ક્યૂંકેની અતિ ધીમી પડી ગઈ. થોડા વખતમાં

રેંકી અને ક્યૂંક પરજીના રસકોના હાથમાં સપડાઈ ગયા. તેઓએ બનેલી ઝડતી લીધી. રેંકી કનેથી નિસાહીતની વીંટી મળી અને ક્યૂંકના કપડાપર લોહીના ડાંધા ખુસા નજીવા હતા. એટલે વધારે સાબી-તીની જરૂર નહોતી. બે ઘોડેસવારોએ પોતાપોતાના ઘોડાપર અગાડીથી રેંકી અને ક્યૂંકને બેસાડયા. તે નાની ટોળીના મુખીએ જરાપણ તેઓ સામાં થવાની હીલચાલ કરે તો તેજ જરૂંયાએ તેઓને મારી નાંખવાની ધમકી આપી. 'ક્યૂંક ઢગલા જેવો થઈ ગયો હતો પણ રેંકી શરસાથી ફાટી ગયલી આંખે આમતેમ નંગર ફેરવ્યા કરતો હતો. આથી રેંકીને સાવચત્ત તેઓ ધણી સાવધાનતા રાખતા હતા. અડધા કલાકમાં તેઓ મરજળ જઈ પહોંચ્યા. રસ્તાપર જતા આવનારોએ ક્યૂંકપર હાંત કચકચાવીને ભેતા. હજી પણ ક્યૂંક દૃષ્ટિ નીચી વાળવા સિવાય કંઈ જવાળ વાળતો નહિ.

મુખીએ પોતે રેંકી નામના નિહુને અને ક્યૂંકને નિસાહિતને મારી નાંખનાર માણસો તરીકે પકડી લાવ્યાના સમાચાર શોભનાને કલા. જો કે પોતાના પિતાના આવી રીતના મરણથી રોકાની હાથ શોભનાપર ફરી વળેલી હતી તે છતાં તે છાયાએ તેના મનપર કંઈ અજળ નતની અસર કરી હતી. તે કુંવારીકા પોતાની હીંમત ઢારી ગઈ નહોતી. નિસાહિતના મરણથી પોતાને માથે કેટલી ભોખમદારી, આવી પડે તો તેની એ ગજબની કરી ચૂકી હતી. નવા હબા થયલા પ્રસંગનું છેવટ આણુવા પુખ્ત વિચાર કરી તે બાળા બેસી કે " એ બાબતનો ન્યાય હું આજેજ સતે બાર વાગે એક ખાસ સભામાં નિમ્નપ્રજાપાત્રણે કરાવીશ. જે લોકોને એ સભામાં હાજર રહેવું, હશે તે સર્વને આવવાની છૂટ છે. આપણા વિદ્વાનસહાયક મંત્રી મુની મોહનજી રેંકી અને ક્યૂંકના બચાવ કરો કે જેથી કોઈને અન્યાય થવાનો સંભવ ન રહે. મુખી જિંભો, ટગર ટગર ભેથા શું કરો છો ? સભાને માટે યોગ્ય બંદોબસ્ત કરો. " સ્તબ્ધ થઈ ગયલા સરદારને શોભનાએ આજ્ઞા કરી.

(અપૂર્ણ)

સમાજ શાસ્ત્ર.

વિધાને માટે અમેરીકન ક્રીમ્તોલું દાન-ન્યારે હીંદુસ્તાનમાં શાંતિ સુધારણાંની કોન્ફરન્સના પ્રમુખો 'પણ શાંતિભોજન પાછળ તેલું પ્રમુખ તરીકેના ભાષણમાં ખંડન... કીધાને ખીજેજ વર્ષે, હજારો રૂપિયા ખર્ચે છે, ત્યારે અમેરીકન ક્રીમ્તો પોતાના પૈસાના પોતાની અમેરીકન મહાશાંતિને વિલાસ માનસિક અપ્રુટ ભોજન આપવામાં ખર્ચે છે. માત્ર ૧૯૧૨ ના એક વર્ષની સંખ્યાવતની ટીપનો સાર નીચે પ્રમાણે છે:-

૧ સ્ટીફ દુસ્ટવાળો મી. પીએર પોટ મોર્ગન-૧૫ કરોડ રૂપિયા એમણે એ ક્રીમ્તો પોતાનો 'આર્ટ સંગ્રહ' ન્યુયૉર્કનાં જાહેર સંગ્રહાલયને મક્કન લોકલાભાર્થ આપી દીધો.

૨ પ્રખ્યાત દાનવીર મી. કાર્નેજી-૩ કરોડ રૂપિયા.

૩ જેમ્સ ટેર્કિફાન કંપની ૩ કરોડ રૂપિયા.

૪ પૃથ્વીના સાથી ધનાઢ્ય રૅટાઈડ આણલ તથા અનેક રેલ્વે કંપનીના માલિક તથા સા-

લક મી. જનનં રોકફેરે ૧૯૧૦-૧૧ ના વર્ષોમાં ૪૫ લાખ પાઉંડ આપ્યા હતા. ગયે વર્ષે સરેરાસથી ઓછા આપ્યા હતા.

અમાન લોકોમાં અમુક વિચિત્ર વહેમો હોય છે. સુધરેલી પ્રજાઓમાં પણ હોય છે. યુરોપમાં ઘણું કરીને સૌથી વ્યાપક વહેમ ૧૩ નો અકિડો અપશુકનીયો હોવાનો છે, અને આ અલ્પ માસિકમાં રા. મગનલાલ રતનજી બી. એ. બી. એસ. સી. એ. તેના સંબંધમાં ફેટલાઈઝેડાઈસરણો પણ યુરોપમાં ચાલતા વહેમો એ શિર્ષક હેઠળના પોતાના લેખમાં આપ્યો હતો. ૧૩ સંબંધી વહેમ દૂર કરવાના હેતુથીજ લંડનમાં દાલમાં ત્યાંના સુધારકોએ એક કલ્પ રચાવી હતી. તેમાં સલાસદોની સંખ્યા ૧૩થી ગુણાકાર થાય એટલી સંખ્યાની રાખી હતી, અને બનતા સુધી બધું ૧૩ થી અપૂર્ણાંક દ્રઢભાજક થાય, અથવા ૧૩મી સંખ્યાનું હોય. એ જ રીતે કામ કરવામાં આવતું ! એવો વહેમ છે કે ૧૩ જાણી સાથે એક ટેબલે જમવા બેસે તો તે તેરમાંથી એક જરૂર વર્ષ દરમ્યાન ખરી બાળ ! આ વહેમ છે એમ સિદ્ધ કરવા તેર તેરની પંક્તિમાંજ તેઓ ટેબલ પર રતાર થતા. તા. ૧૩ મીએ ખાસ મળે છે છતાં લોકો સુધરે એ આરા અંતિ રંગીન છે. છતાં સીધા સામા યવા સિવાય વારંવાર વ્યાવહારિક સુધારો થઇ શકતો નથી. આ દેશમાં મરણોત્તર તેરમું સૈમી અપશુકનયુ ધમું છે તેવું કારણ પ્રાચીન કાલમાં યુરોપીય તથા આર્યાવર્તિય પ્રજા એક હોવાથી તે વખતનો ૧૩ ની સંખ્યાનો બનને સરખો વહેમ હોવાનું તો નહીં હોય ? “ રેટેઈડો ” ની આ બદાદુર કલ્પ ૧૩નાજ વહેમનું ખંડન કરીને એટકી નહોતી, દરેક વિલાયતી પણ જરીપુરાણ વહેમનું તે વ્યાવહારિક ખંડન કરે છે. દાદરની પાછળથી પસાર થયું, આરસી ભાંગવી, બીજને માથે છત્રી ઉઘાડવી, મીઠું વેરવું, છત્રી કાંટાની ચોકડી કરવી (આડા રાખી), એથી અમુક અમુક અનિષ્ટ પરિણામ આવશે એવો વહેમ હોવાથી તેઓ કલ્પમાં આરસી-ભાંગતા, મીઠું વેરતા અને વેરાવતા, છત્રી કાંટાની ચોકડી કરતા ! ! આથી જરાક ગાંડા જેવા તો બન્યા હોય. કમનશીમે જો કે દુદરતી રીતે આ કલ્પનું દબે અનસ્તિત થયું છે. પણ તે કાંઈ વહેમ ન માનવાથી મરી ગઇ નથી એ નક્કી છે. તેનાં કારણ બીજાં હતાં. સલાસદોમાં સરેરાસ કરતાં વધારે મરણ પ્રમાણ કે દુઃખ પ્રમાણ આબું નથી. તે વહેમ ખોટા તો ક્યાં છે પણ તે તર્કશાસ્ત્ર પ્રમાણેજ. પ્રજાએ તર્કશાસ્ત્રજ ક્યાં ખરો માન્યો છે કે તેને કલ્પનાં પરાક્રમની અસર થાય ?

વિલાયતમાં પુસ્તક પ્રચાર-ઇંગ્લેન્ડમાં દર વર્ષે કયા વિષયપર કેટલા ગ્રંથ પ્રગટ થાય છે તેની વીગત ત્યાંની પ્રજાની વિશ્વવિલાસિતા પર સારો પ્રકાશ પાડે છે. ગયે વર્ષે નવે લક્યાઓની ૨૨૯૦ ચોપડી પ્રગટ થઇ હતી ! બીજે નંબર ધર્મ તથા ધર્મરવાદનાં પુસ્તકોને આપ્યો, તે વિષય પર ૯૩૪ પુસ્તકો પ્રગટ થયાં. નિઃશ્વે તથા ઉંચા સાહિત્યના વિષયની ૮૯૫, ખેતીવાડી તથા વનરપતિ વિદ્યાની ૬૭૪, તથા કવીતા અને નાટકની તેટલીજ ચોપડીઓ પ્રગટ થઇ. બાળાશાસ્ત્ર જેવા સહરાના રણમાં ઉગેલા શુષ્ક ઘાસ જેવા વિષયની પણ પાંચ ચોપડી છપાઇ. એ. પ્રો. પોલોજની ૪, ૨૬ રેટેપોલી પણ ૩, તથા ઉત્તમ સંતતિ શાસ્ત્રની ૧ પ્રગટ થઇ. લોકોની રચિત આ વીગત જેવું તેવું પ્રતિબિંબ નથી. જે દેશમાં દરરોજ દરેક મુખ્ય વિષય ઉપર પાંચી અડધી ડાઉન નવી ચોપડી પ્રગટ થાય તે દેશની વિશ્વવિલાસિતા વિષે કાંઈ શક તો

નજ હોય. વ્યાપાર પરાયણ ધંધામાં સરેરાસ રોજ નવું ધાર્મિક પુસ્તકો પ્રગટ થાય છે તે જોતાં તેને ધર્મમંદ ગણી શકાય નહીં !

પૃથ્વીની સૌથી મોટી લાઇબ્રેરી—લંડનની બ્રીટીશ મ્યુઝીયમમાંની છે. તે સંબંધી ફેટલીક ઉપયોગી વીગતો હમે “ જર્મતની પ્રાચીન તેમજ અર્વાચીન લાઇબ્રેરીઓ ” એ મથાળાવાળા લેખોમાં આપી ગયા છીએ. હમે આપેલી વીગતો તો ૨ વર્ષ જેટલી જુની થઈ છે, અને આ રાક્ષસી સર્વબક્ષી પુસ્તકાલય તો રોજ વધતું જાય છે. તેનાં છાપેલાં પુસ્તકોનો સંખ્યક ડૉ. ફોર્ટરેકે પોતાના છેલ્લા રીપોર્ટમાં કહે છે કે તેમાં હવે ૩૫ થી ૪૦ લાખ છાપેલાં પુસ્તકો છે, અને પ્રતિ વર્ષ ૫૦ હજાર વધે છે. ચોપડીની અમરાઇઓની એક લાંબી હાર કરે તોએ તે ૪૬ માઇલ થાય !

“ બીયામ ” ની ગોળીઓ વિષે શું ધારો છો ?—કોઇકજ અંગ્રેજી પત્ર એ ગોળીઓની જાહેરખબર વિના હશે. જાહેરખબરને પ્રભાવે તે ગોળીઓ દરરોજ દસ લાખ ખપે છે, અને દર વર્ષે ૫૦ ટન જેટલી ગોળીઓ લોકોના પેટમાં જાય છે. દર વર્ષે આશરે ચોપન લાખ રૂપિયાની એ ગોળી માત્રથી ઉચલપાયત્ર થાય છે ! તે ગોળીનો માર્લિક પશુ કોઈ જોવા જાહેરખબરો નથી પણ સર જોસફ બીયામ છે, જે ધણી ઉઠાર બસા મરુબી તરીકે પ્રખ્યાત છે. હીંદુસ્તાનની “ બીયામ ” ની ગોળીઓ તો “ આતંકનિગ્રહ ” પીલત છે, અને આ દેશનાં સર જે. બીયામ તે મણીયાંકર ગોવિંદજી છે. એમની “ આતંકનિગ્રહ ” ની ખપતની વીગત જાણવાને હમે ધણી ખુશી થઈશું.

અંગ્રેજી માસિકોના ઉત્તમ લેખોનો સારાંશ (સટિક).

૨૬. ઇસ્લામ સૂર્યશમ દેશાઇ—ની કરનો એક લેખ મોર્ડન રીઝ્યુ (કલકત્તા-માર્ચ) માં ૨૧ ફેબ્રુઆરી મો. જાહેરી એમ. એ., એલ. એલ. બી. લખે છે. તેમાં સાચાંઆપેલો ફોટો “ યુન્નાતી ” માં છપાયો હતો તેજ છે લેખક કહે છે કે ૫૫ વર્ષની વયે ગયા કિરોબર માસમાં મુંબઈમાં કોઈક ઓશિંતા દેહાંત પામેલા સાપ્તાહિક “ યુન્નાતી ” ના તંત્રી જેઓ અગ્ર જર્નલિસ્ટમાં એક હતા તેમને યુન્નાત રોક કરે છે. તેઓ દરેક રીતે રનાયવધીજ ઉત્તર થયા હતા ૮૦ ના હાલકામાં તેઓ સુસ્તથી ગજબામાં માત્ર ૩. ૩૫ લઈને આવેલા અને તે બાદ ૩૦ વર્ષમાં તેમજો છાપું તથા છાપખાના તથા બીબાંખાનાંની જે સ્થાપના કરી છે તેનું મૂલ્ય ૩. ૩૫ ની મૂલ મૂંડાથી અનેકધા અધિક છે. તેઓ ગતીબ પણ આબરુદાર દેસાઈ કુટુંબના હતા. અકબર, જહાંગીર, સાહેબજાં તથા જોરજગેમે તેમના પૂર્વજોના લાલચ સદૃશ્યોને લઈને ૩. ૧૧૦૦ રૂં વતન કરી આપ્યું હતું. તેમને સાલારિસસુ નો પ્રાથમિકજ પ્રાપ્ત થયું હતું પરંતુ પાછળથી તેમાં એટલો જોશ સુધારો કરી નાંખ્યો હતો કે યુન્નાતની પ્રેસમાંથી પ્રગટ થયેલા ફેટલાક સર્વોત્તમ રીતે લખાયેલા ગ્રંથો તેની કલમના હોવાનું કહેવાય છે. (બાબતરમાં અન્યાય ન થાય માટે મૂલ અંગ્રેજી પણ આપીએ છીએ:—*are attributed to him.*) તેઓ સ્વબાધે નિદર અને સ્વતંત્ર હોવાથી ૧૮૭૮ નાં લાઇસન્સ ટેકસને લીધે સુસ્તમાં પડેલા હુલ્લમાં સામેલ હોવાના આદેશમાં સંપેદાઈ ગયા હતા. ફેટલાક સ્વાધીઓ વગેરેના પ્રયત્નથી તેઓને જેલમાં જવું પડ્યું હતું. પરંતુ તેમના બેરીસ્ટર સર ફીરોજશાહ મહેતાની ફોતેહમંદ વજીલાતથી તેઓ હુલ્લ વખતે હાજર નહોતા એમ સાબિત કરવાથી છૂટી ગયા હતા. સંસાર સુખાસની બાબતમાં તેઓ “ સનાતન ધર્મ ” પછીની

તરફથી કરતા, પણ જ્ઞાતિની અટકાયતોમાંની કેટલીક અટકાયતો ધીમે ધીમે દૂર કરવાની વિરૂધ્ધ તેઓ નહોતા એમ કહેવું નેપથ્યે. પુતળજન તથા પંક્તિબેદ રહિત જોગજન વ્યવહારની નેટણ: સંપૂર્ણ રીતે વિરૂધ્ધ તેમણે લખ્યું હતું તેટલું જ સંગમતિવચના તથા પ્રાચીન બીજીની વિરૂધ્ધ લખ્યું હતું. આ કારણથી, પોતાના દેશ-ઓના વધુ મોટા ભાગ કે જેમના વિચારો હજી જૂનાં, એકમાત્ર છે તેમના એ માનીતા હતા. એમણે જીવનની સુકીલીશી નેપથ્યે હતી તેથી ગરીબો માટે તેમણે હજી ઘણું દ્રવ્ય હતું. પોતા પાછળ કંઈ નંચુકની અસર થાય એવું ફરી ગયા છે કે નહીં તે, તેમજ પ્રભુમતને સંસ્કારી તેમજ સાંસારિક બાળતેજનાં કાયદામંદ રીતે તેમણે કેળવ્યું છે કે કેમ તે તો વખત જતોને જણાઈ આવશે, પણ જીવનની સાહિત્યની નિરંસદેહ તેમણે અનુપમ સેવા કરી છે.

હરિદ્વાર ગુરુકુલની પુકત પ્રાંતોના લેફ્ટનન્ટ-ગવર્નર મુલાકાતે-સંયુક્ત પ્રાંતોના નવા લેફ્ટનન્ટ-ગવર્નર હીઝ બોનર સર જેમ્સ મેરટને પોતાના ચીફ સેક્રેટરી મી. બર્નસ તથા સાહરનપુર તથા ખીજનોર જલ્લાઓના કલેક્ટરો તથા રત્ન-સહિત, ગઈ તા ૬ ફી માર્ચે ગુરુકુલના ગવર્નર લાલા (મહાત્મા) સુનશીરામના આમંત્રણથી હરિદ્વાર સમીપ આવેલાં કાંગડીના પ્રખ્યાત આર્થિક ગુરુકુલની મુલાકાત લીધી હતી, તેનો સવિસ્તર વર્તાવ એ ગુરુકુલના મુખપત્ર દૈનિક-મેગેઝીનના ચૈત્ર તથા વૈશાખના સંયુક્ત અંકમાં આપવામાં આવ્યા છે. લાટ સાહેબ (પુકત પ્રાંતોના પોતાના લેફ્ટનન્ટ-ગવર્નર) ને ' લાટ ' કહે છે) હરિદ્વારથી હાથી પર આવ્યા હતા. તેઓ આવતાં હારમધ્ય ઉમેશ પીત વસ્ત્રધારી બ્રહ્મચારીઓ તથા અન્યોએ ધરતો આવકાર આપ્યો હતો. તે નામદાર બાદ કોલેજ વિભાગ, શાળા વિભાગ, તથા બ્રહ્મચારીઓના આશ્રમોત્ ' ઇન્સ્પેક્ટર ' (નિરીક્ષણ) કોષ્ટ હતું. આ ગુરુકુલની એક વિશેષતા એ છે (જે બાબિ હોતું સુનીવર્સિટીમાં હોવાની નથી) કે રસાયણ, અર્થશાસ્ત્ર, વૃક્ષશાસ્ત્ર, ગણિત, ઇત્યાદિ, ઉચ્ચતર વિષયોતું શિક્ષણ આર્થ બાધા (હાંદી) દ્વારાજ આપવામાં આવે છે. અને ગુરુઓના સવાલ પત્રકો તથા બ્રહ્મચારીઓના જવાબ પત્રકો પણ તેમાંજ હોય છે. છતાં કરી અઘમથ કે વિચાર કરાંનમાં સુદિ, આવતી નથી. લાટસાહેબ આ સ્વબાધા દ્વારાજ પાશ્ચાત્ય જ્ઞાન આપવાનો નવીન અખતરો નેપથ્યે પ્રસન્ન થયા હતા. વળી તેમણે વિદ્યાર્થીઓને રસાયણની પ્રયોગશાલામાં વ્યવહારિક પ્રયોગો કરતા પણ જોયા. ' સાયન્સ ' વર્ગના વિદ્યાર્થીઓએ જોતજોતામાં ત્રાંબાની એક વકાળીને સોનાનો ધીનળાક રીતે ટોળવાથી દીપ્તિ અને એ વકાળી શ્રીમતી લેડી મેરટનેને અર્પણ કરવાની હોવાથી તેના તરફથી તેના પતિએ તે સ્વીકારી હતી. શ્રીમાનને બાદ વનરપતિતું, સ્વદેશી નૃત્યતું, મીઠાઈઓ તથા પકાઈઓ (ઉત્તર હિંદમાં બજારને પકાઈ કહે છે) નો ઉપાદાર કરાવવામાં આવ્યા તથા ઉપરથી તુલસીના અર્કતું રાજપત પાવામાં આવ્યું. તે પછી સંસ્કૃતમાં સ્વેતું માનપત્ર હાથીદાંતના સુંદર કોતર કામતા દાખરામાં મૂકીને તેમને અર્પણ કરવામાં આવ્યું. તે પવનો સાર એ હતો કે ગુરુકુલનો હોદ્દા મનુષ્યસેવાપરાયણ, ધન ત્યાગી સત્ય બાહ્યો ઉત્પન્ન કરવાનો છે. હવે પછી આસુવેદનો વર્ગ કાઢવાને વિચાર છે. પીકમાં પધારતા પ્રાચીન રાજર્ષિની સર જેમ્સ મેરટનેને ચોખ્ખું ઉપમા આપવામાં આવી હતી. સર જેમ્સ વિદ્યા મેરટને માનપત્રનીજ બાધામાં પ્રલુત્તર આપવાની પોતાની અસમર્થતા (હાસ્યમાં) મગદ કરીને અગ્રેજીમાં ટુંક ઉત્તર આપ્યો હતો. તેમણે જણાવ્યું કે ગુરુકુલ આખા હિંદમાં એક સૌથી નવીન જાણવાજોત પ્રથમ છે. વળી સરકારી પત્રોમાં ગુરુકુલને અપમેય, જર્જર અજ્ઞાત (રાજદ્વારી) બનતું કારણ વર્ણવવામાં આવ્યું હતું (હસાહસ). એ આગ્રેજોનો સર્વોચ્ચ જવાબ એજ છે કે હું પોતે અહીં આવ્યો છું (તાળીઓ). અહીં સાધુ પ્રયોગ વનમાં, પ્રાચીન ઋષિઓની તથા અર્ચાચીન ધર્મચરિતોતું મિશ્રણ કરીને પોતાની ફરજ જાળવે છે. વિદ્યાર્થીઓ પણ તદુરત, કદાચ, વફાદાર, તાબેદાર, સત્યવાદી, સુખી તથા હૃદયપુષ્ટ છે. અહીં રાજદ્વારી જાણતું નામનિરાલ નથી, ત્યાં રાજદ્વારી દૃષ્ટિથી આ સંસ્થા વિષે કાંઈ જોડવાતું રહેતું નથી. બાધાજ પછી કોલેજ તથા બોર્ડિંગ હાઉસની મુલાકાત લેંધને વિદ્યાર્થીઓ સાથે વાતચીત કરી હતી. વિદાય થતાં તેમને ચાર વેદાદિ પુસ્તકો અર્પણ કરવામાં આવ્યાં હતાં.

વૈદિક મેગેઝીનનો આ ખાસ વાર્ષિક ન્યૂનિત્વ અંક છે. તેમાં શુદ્ધ સંબંધી, ન્યૂનિત્વ વિદ્વાનોના લેખો છે. મુખ્ય લખનારા મધ્યાત્મ ધીઓસોફીસ્ટ બાબુ ભગવાનદાસ એમ. એ., ન્યુયોર્કના મી. ફેલ્ડસ, અમેરીકાની મીસ એલ્બર્સ. એમ. એ. હીક્લીના દેવરંડ મી. સી. એફ. એડ્વુડ (જેણે પણ શુદ્ધવર્તી મુલાકાત લીધી હતી અને એ સંબંધી માર્ચના ' મોડર્ન રીયુ ' માં ખાસ લેખ ફેટાગ્રાફી સહિત લખ્યો છે) કલકત્તાની હાઇકોર્ટના વાલપ્રસન્ન જન બાબુ સારદાચરણ મિત્ર ઇત્યાદિ છે. કુલ ૧૭ લેખો છે અને લેખકો સંખ્યા (૨ ચિવાય) એમ. એ. છે. ગણ હોલી પ્રસંગે ત્યાં ને મહોત્સવ ધનાર હતો તેને હફેશને આ વિશિષ્ટ અંક કાઢવામાં આવ્યો છે.

તાતાનું સાકચ્છી ખાતે લોખંડનું રાક્ષસી કારખાનું—આનું 'સુદર સંચિત્ર વર્ણન' શીરોદ કુમાર દે ગત માર્ચના મોડર્ન રીયુમાં આવે છે. ૧૬ વર્ષની વાત ઉપર ને વર્ષે બીજાઓ વાન-પ્રસન્ન યવાનો સંકલ્પ કરે કે પૌરો ખેલાવસ થેર બેસી સુકયા હોધ તે વર્ષે, મહા સ્વદેશોર્થિમંત્રો મી. જર્મોસોફ ન. તાતા વીલાયતમાં લોખંડ કેમ બનાવવામાં આવે છે તે જોવા ત્યાં ઉપડી ગયા પાદ તેની પદ્ધતિ જોવા જર્મની ગયા. તેને પરિણામે આ જંગલર કારખાનું સ્થપાયું. ત્યાં જવા માટે કાઢીમતી રેલને ઉતારવાનું છે. તે કલકત્તાની પશ્ચિમે ૧૫૫ માઇલ છે. ચાર વર્ષ પહેલાં તેનો કોઈ ભાવ પૂછવું નહોતું. હવે તો હાઈમાં ત્યાંથી જ ગરમી પડોંચાડવામાં આવશે! તે વખતથી બાંધકામ શરૂ થતાં તે પૂર થતાં સુધી રોજ ૨૦—૨૫ હજાર મનુષ્યો કામે લાગ્યાં હતાં. તે સ્થળની આસપાસ જંગલ હોવાથી અને વસ્તી ન હોવાથી એ સેનાને જમાડવા રાખવાની, બાંધકામના અમેરીકન વડા મી. રેન્કીન્ગને ને વ્યવસ્થા કરવી પડતી હતી તે કાંઈ જોવી તેની નહોતી. આ તાતા આર્થર્ એન્ડ સ્ટીલ વર્ક કં. લી. માટે એક ખાસ કાયદો વડી ધારાપ્રમા તરફથી બાંધવામાં આવ્યો છે. જેથી કારખાનુંની આસપાસ પાંચ ચોરસ માઈલ સુધીની જગ્યા તેને ફરત્યાત નેચાલી મળી શકે. ૫૦ વરસને પછે તેણે ૨૦ ચોરસ માઈલ નેટલી જમીન ત્યાં હાંધી છે. યંત્રોનાં બાંધકામ માટે ૧૦—૧૨ હાપરોંઓ જુતાં જુતાં બાંધવામાં આવ્યાં છે. કારખાનામાં, ૨ ચોરસ માઈલ નેટલી જમીન પેસી ગઈ છે. કાઢીમતીના રેલવેથી કારખાનું ૭ માઈલ દુર છે, અને ધણે દુરથી રાને તેના વિવિધ રંગની બીજાલીની ચક્રચક્તિ રોટની જોવામાં આવે છે. ને રેલવે પર ૪ વર્ષ ૫૨ ૨-૩ જણ નહોતાં ઉતરતાં ચડતાં ત્યાં આજે ધમાલ છે. આ કારખાના માટે લોખંડની કાઢી ધાતુ બનાવટ માટે અર્ધથી ૯૦ માઈલને છેડે આવેલા મોરમંજના રાજ્યમાં શુદ્ધમહી-ક્રીન ખાનેના સ્થળેથી આવે છે. ત્યાં ૫૦૦૦ વરસ ચાલે એટલું લોખંડ છે. બહીમાં એ અશુદ્ધ ધાતુ પકાવતાં તે શુદ્ધ થાય છે. એ જ્વાલક ફર્નેસ પ્રચંડ છે. ૮૦ ફીટ ઉંચી છે અને જેની દિવાલ લોખંડની છટાની છે તથા એનો વ્યાસ ૨૫ ફીટ છે. ૧૬ મી ફેબ્રુઆરી ૧૯૧૨ થી કામ શરૂ થયું છે અને ગયા અગ્તોષેર સુધીમાં એક લાખ ૮૫ લોખંડ તૈયાર થયું છે. કારક, પીગ, દોઢ, નેઇરક, સ્ટીલ એ બધી જાતનું લોખંડ બનાવવા છે પોલાદ સાધારણ બને છે, મનમાફક નર્દા. ચાલુ જનરમાં મળે છે તેથી ઉત્તરું તે નથી. આ કારખાનાના કામદારો માટે બાળે અમેરિકન તથા અંગ્રેજ મનુરો તથા અમલદારોન છે. એ દરેક કોમની પોતાની જાતિ હોય છે. જર્મન મનુરોની તથા અમલદારોની જુદી દેવેલ હઈ નથી. ગામમાં પાણી પણ કંપનીનું પુરું આવે છે. ગામ કરતાં આ કારખાનું બહુ મોટું છે! કાઢીમતી (કારખાનું) થી ટૂંક શુદ્ધમહીક્રીન (ખાણની જગ્યા) સુધી લોખંડ વગેરે લાવ લઈ જ કરવા ખાસ રેલ્વે બાંધવામાં આવી છે. પહેલાં ટ્રામનો વિચાર હતો તેથી તેને હલ ટ્રામ દોડાવ કહે છે. વળી કામદારોના લાભ સર્વ ધર્મોદા હોરપીટલ પણ કારખાનુંનાં અંત તરીકે સ્થાપી છે, ને એક જંગલો એવ. એમ. એન્ડ. એસ. ના ચાર્જમાં છે. પુનુની હૅલ્થપીટલની નસોં ૫૫ છે. મોટી હૅલ્થપીટલ બાંધવા કંપનીએ ૦૫ લાખનો ખર્ચ મંજુર કર્યો છે. અમલદારોનાં ઇકરાંઓના મિસ્ટાફે રાજા પણ કંપનીએ સ્થાપી છે. તેમાં ૫૦ ઉપર વિદ્યાર્થીઓ છે. કારખાનામાં બનેલું લોખંડ જર્મી, ક્રીન, અમેરીકા, ઑસ્ટ્રેલીયા, મંચુર્યા, ન્યુઝીલેન્ડ વગેરે સ્થળે વેચાયું છે. સૌથી મોટું માફક જર્મન છે, જેણે અનેક વર્ષોના

વાધવાના કમલા કર્યા છે. ઉપર કહેલા ૩ પરચેરી ઉપરાંત ચોના મંત્રો પણ છે. પંતબી, પારસી તથા મસકી કામો પણ છે; પણ તે નાનાં કામોમાં છે. જો કે દીંદી કામદારે ધુરોનીયનોથી બહુ ઉત્તરતા છે અને તેમના જોડલા માહીતગાર નથી, છતાં તેઓજ અતે સખળું કામ કરે. એવા રીતે તેમને કેળવવાની પુરતી કાળજી લેવાતી નથી એમ હું (પી. ૨) ધારૂં છું. જો દેશીજ મંત્રો રખાય તો દેશને કેટલો બધો લાભ થાય! જો કે કારખાનું બંગાળમાં છે છતાં તેમાં એકે બંગાળી નથી. દેશીજન તેમને સંપૂર્ણ સ્વાધીન છે! જો નોકરી મટિ હાલ આજે એમજ આવ્યું તો આવતા દસ વરસમાં કલકત્તા યુનિવર્સિટી એકામાં એકા ૫૦૦૦ જેન્યુઅરો તથા મેટ્રીકો તૈયાર કરશે તેમનું શું થશે! વાતાના સાહસ જેવા કાંઈ સાહસ કામ શીખવવાથી તેમનો ઉદ્ધાર છે.

રંચુન તથા સુરતના પાંચ વર્ષનાં મહાવિદ્યાળ્ય બાલકો (૧) માંચે માંસના થીઓસોફીસ્ટ (અધાર) માં બર્માની થીઓસોફીસ્ટ સોસાયટીના વડા મથકને જનરલ સેક્રેટરી મી. મેનિ-યેંગ-એંગ તે પત્રને લખી જણાવે છે કે ગઈ તા. ૩ જી ઈસ્ટર્નર પાંચ વર્ષના એક બર્માઈઝ ઊકરો પાલી બાબાની પરીક્ષા આપવા મોલમીનથી રંચુન ગયો હતો. તા. ૩ જીએ હું, આ ઊકરો પોતાની પરી-ક્ષામાં કેમ નીવડે છે તે જોવા ગયો હતો અને એ ઊકરોની છેક નજીક જઈને બેઠો હતો. ત્રણ હજાર માણસ વચ્ચે એની પરીક્ષા લેવામાં આવી હતી. બધા સાધુ અને ધર્મીયોએ 'હીંદુ' બની મથાં કે આ તે કેવી અલયબ જેવી રચરચાઈ! એ ઊકરોની માતા બર્માઈઝ અને પિતા ચીનો હતો. તે એક વર-સનો થયો કે તેઓ મરણ પામ્યાં અને એ અનાથ થયો. મોલમીનના એ શુદ્ધરથેલ્યે અને દંતક લીધો. તેઓ પણ એક વરસ દહાડા પછી મૃત્યુવશ થયાં. ત્યાર પછી બીજા બે બર્માઈઝ માબાપોને આશ્રય લીધો જેમાંની માતા હતી તે મરી ગઈ. બાપ આ ઊકરોને રાખતાં હશે કે, રંચેને મારી પણ એજ દસા થાય! તેણે આ ઊકરોને એક મકામાં રોપ્યા ત્યારે એની ઉમર બે વરસનીજ હતી. એક વખત એક મન્યું કે, એમોફોનની સુદ્ધારા એના ધર્મચુર (જેને બર્માઈઝ "કોંછ" કહે છે) નો બોધ સાંભળ્યો-તે તેણે વાતજ રાખે રાખે યાદ રાખ્યો અને પોતાના સુરબાધઓ પાસે ગાવા લાગ્યો. શિકરો, આ વાત જાણી તેને તમામ પાલી બાબાના ક્રીંદો શીખવવા માંડવા એ ઊકરોએ તે બધા સારી રીતે મુખપાઠ કર્યા અને આજ પરીક્ષા રંચુન આપવા આવ્યો છે. પરીક્ષામાં સારી રીતે પસાર થયો અને લોકલ ફેસિલના પાલી બાબાના પ્રેફેસર પણ એના પર પ્રસન્ન થયા હતા-આવા અતમાઓ અનુપ્યના ઉદ્ધાર અર્થેજ જન્મે છે. આ ઊકરોને માંસ જોઈ કંઈગો છુટે છે-તો પછી ખાવ તો રાનોજ! આ બાળકે મુખપાઠ કરેલાં પુસ્તકો-૧ પાલી ત્રિપીટક; ૨ આડ પાલીના વ્યાકરણના કાંચ; ૩ નવ કાંચ, અદ્વૈત અનુશ્ચની ફીલસુફી અને તત્ત્વશાસ્ત્રના કાંચો; ૪ તત્ત્વશાસ્ત્ર પર રચાયતા કાંચો; ૫ પાલી બાબાનાં વ્યાકરણ કાંચો; ૬ બીજા ધણી પાલી બાબાના ક્રીંદો (૨) એક આડુજ એજ વચનું બાળક સુરતમાં પણ હીંદને બોલે ક્રીનારે-નાઈ મળી આવ્યું છે. સુરતના એક માસિક (અંદ્રપ્રકાશ) માં "નજરે જોઈ ખાત્રી કરનાર" પં. હરિસંકર માધવજ બટ નીચે પ્રમાણે લખે છે:-

"ઉત્તમ ધર્મનિષ્ઠ માતા પિતાથી હૃદયન રચેલ અને શ્રદ્ધાંધીજ શાસ્ત્રવિધી પ્રમાણે સંસાર વિધી કરવાથી કેવા બુદ્ધિશાળી બાળકો જન્મે છે તેનો પ્રત્યક્ષ દાખલો સુરત સોની ફળીયામાં દેરાણપોળમાં રહેતા :અમ્મીહોના સાચીજ મૂળશકર જ્ઞાનંદના પુત્ર મહારોવ શીર્માનો છે. આ બાળકને જન્મ સંવત ૧૯૬૩ ના આવણ સુદ ૧ રાત્રી, નં દેશ થયો છે એટલે હાલ પાંચ વર્ષ પુરાં થઈ છું" બેહું છે. તે અરસામાં તે સંસ્કૃત બાબામાં વાતચત કરે છે. ત્રિકાળની સંધ્યા કરે છે. પાણીની વ્યાકરણ ને સંસ્કૃત બાબામાં અરસામાં ગાપરી છે, તે મુખપાઠ વડે છે એટલુંજ નહીં પણ રાખ્દાર્થ, અને પરીચેદ કરી બતાવે છે. સામવેદનું શુદ્ધ સૂત્ર મુખપાઠ વડે છે. શુભરાત્રી બીજા ચોપડી અને સંસ્કૃતમાં ૨૪ બા. કમળાસંકરબાઈની સુશિક્ષા હાલ બળે છે. ગઈ સાલ પાઠશાળામાં પરીક્ષા આપવા જતાં પુરા માર્ક મેળવ્યા છે. તેમનો દેખાવ તેમજ મધુર વાણી જોતાં પ્રહલાદનો બાસ ઓપે છે. તેમની મુખપાઠી, તેમની મધુર બાબા, તેમનાં જંલાર દાંતો જેવાં નિર્મળ નેરો, શરી જટલ, દાધર્મી હંડ અને બાજ બ્રહ્મચારી જેવો

દેખાવ, એ સર્વ આપણને આનંદ લખાવે તેવાં છે. તેમને જોતાં સર્વ કોઈ કહી શકે કે તે બલિષ્ઠતા એક મહાત્મા પ્રકટ થયાં છે. ”

હમારા મત પ્રમાણે બલિષ્ઠ વાણિજ્ય કરતી કમળખતની છે. વારંવાર એવાં બાલકો વિષેની આશા નષ્ટ થવાના પ્રસંગો બન્યા છે—મોટા હાલતો તેમને ઉત્તમ રીતે કેળવવાં એજ ઇષ્ટ છે.

મધ્ય અફ્રીકાના રોધ કરનાર અખ્યાત દેવરંડ દેવીડ લીવીંગસ્ટનનું ચરિત્ર—માર્ચના હાઉસ્થાન રીઝુ (અલ્બાનિયા) માં મી. ઇ. વોટ્સ તેના જન્મના સમયની સમાપ્તિના સ્મરણમાં છે. ધર્મીગરજના માળખ ગરીબ હતાં. પિતાને આના વેપારીના ‘ટ્રાવેલિંગ એજન્ટ’ તરીકે થયેા થોડા પગાર મળતો. તેમાંથી પોતાના છોકરોને કેળવણી આપવાની થણી મુશીબતો નડતી. જીવાનીમાં એટલે થણી નાની વયમાં દેવીડને મીલમાં કામ કરવા મુકવામાં આવ્યો. એ મીલનું કામ કેવું સખત મહેનતનું છે તે મીલના કામ વીરો ભણનારાઓને કહેવું પડે એમ નથી. સવારના છ વાગ્યાથી તે રાતના આઠ વાગ્યા સુધી (૧૪ કલાક) મીલમાં રહી બાલક દેવીડને કામ કરવું પડતું. પણ મીલના કામ સંગાથે ‘પોતાનું વાંચવાનું’ કામ પણ ચુકતો નહિ. એમ કરતાં એ બ્લાસમે યુનીવર્સિટીમાં દાખલ થવાની પરીક્ષા, આપવા તૈયાર થયો. પેલે ઉનાળામાં કામ કરી કમતો તેમાંથી શિયાળાની ઋતુમાં આવતી પરીક્ષાના પુસ્તકો લઈ અભ્યાસ કરતો. એનો વિચાર થીન જવાનો હતો. પણ અધીણના ચાલતા ઝમઝા એ-એની એ ઉમેદ બર આવવા દીધી નહી. એક મીરાનરી સોસાએડીએ એને પચારે રોમી આડીન મોકલ્યો. એણે ક્વા દારમાં સારું જ્ઞાન મેળવી દીધું હોવાથી, બીજા માણસના કરતાં એ થયોજ લાયક નીવડયો કારણ એને અનુકૂળ દેશમાં જવાનું હતું. એની પહેલી મુસાફરીમાં એને સિંહની સાથે બાય બ્રાડવી પડી; જેમાં એનો હાથ હાથ બનુ ઇલ પાગ્યો હતો. આ મુસાફરીમાં એણે શુભામી ધંધા વિષેના બધેા ત્યાં છે તે સાંભળ્યાં. ઘણાઓના સામા થરા છતાં તથા બીજા અનેક જોખમો હતાં છતાં આ ધંધાને નાણુદ કરવાની ઉમેદ એણે જરા પડતી કરી નહીં. કેમકે નહીનું મળ, તથા માર્ગ રોધી કઢાડવા પડી એણે પોતાની બેસાં છાત્રાં આફ્રીકાથી ઘેર મોકલી દીધાં અને હણું કે હું જે વર્ષમાં તમને આવી મળીશ, પણ એવું થયું કે, તેઓ થાંચ વર્ષે મળ્યાં “ લીનીયાટી ” થી લોઆન્ડા સુધીની ૧૪૦૦ માઇલની કડી મુસાફરી ધર્મોદિ પ્રચારાર્થે નવી ભૂમી તથા દેશની રોધ કરવામાં એણે થણી મુશીબતમાં અને રેતીના રણોમાં યથ કરી. એ એની વિચિત્ર સહનરજિતનો નમુના છે. એના સાથીઓ હવે કંટાળી ગયાં હતાં. પણ તેઓને એ ઘણીજ ખુબીથી ધીરજ આપનો અને કહેતો કે તમને હું ઘેર પહોંચાડીશ. એક “મનવાર” નો કેપટન જયમાં તેને મળ્યો તેને એણે પોતે કરેલી રોધીની મોંઘનું પુસ્તક વિલાયત લઈ જવા આપ્યું. પણ પોતે તો ને રોધ કરવાનું પણ લીધું હતું તે પૂરું કરવા વિના કેપટન સાથે પાછો નજ ફર્યો. કરમની કમળખતી કે તે રીડીમર માર્ગમાં હબી ગઈ અને મોંઘ સર્વે ફરીથી લખતી પડી. યુ મુશીબત અને ધેર એની પાસે હતો ? પેસો હતો નહીં તેમ મદદ કરનાર પણ નહેલું. એ અભયેજ નેડું છે કે એણે કઈ હીમતથી આ ‘મુસાફરીનું’ સાહસ કર્યું. એને ત્યાંના માણસખાત મહા જંગલી મતનીઓની શુભેચ્છા અને પ્રમાણિકણનો મોટો આધાર હતો. તેઓ એને મુશીબતમાં કડી છોડી જતાં નહી. એનો શુભ હેતુ અને પ્રમાણિક વર્તનન ક્ષેત્રે કારણ હતું. જ્યારે એ ઇંગ્લંડ પાછો ફર્યો ત્યારે એને સહાયતાર્થે નાણાં ઉપસાધ્યાં. “ મીરાનરી ટ્રાવેલ ” નામની એની બનાવેલી ચોપડીની ઘણીજ નકલો ખપી. તેના પછસામાંથી બીજા વખતની સફરને વારતે એણે એક રીડીમર ખરીદી.

એણે આ બીજા સફરમાં “ લેક ન્યાસ ” સરેવર રોધી કઢાડ્યું. કે જેની આસપાસની જગ્યા ગોરા આદમીઓને રહેવા લાયકની હતી. ને ને જગ્યાઓ એણે રોધી તે એના રાજ તથા ઇંગ્લંડની યથ. એ અવસરમાં એનાપર મોટી આકૃત આવી પડી. તે એ કે ને સ્ત્રી એને લાગે કાળે એણે યથ હતો તેનો કાળ થયો. વિલાયત ફરતાં રસ્તામાં એ મુબિન હતયો અને તે વળી નાનાં વહોણમાં આવ્યો હતો.

તે એવી આશાએ ઉતર્યો હતો કે એ વંદાલુ કાંઈ ખરીદ કરે તો એનું કામ નિર્વિધિ ચાલે. મુંબઈમાં એ માસ ગાળ્યા પછી તે ઇંગ્લેન્ડ જઈ શુલાભી ધંધાની નાણુકી કેમ યાચ તેમાંના પોતાનો વખત ગાળવા લાગ્યો.

સને ૧૮૬૫ માં એ ત્રીજી વખત નીકળ્યો. તે મુંબઈ આવ્યો. મહાત્મા ગવર્નર સર બાર્ટલે ફ્રીયર તેને મળ્યો. તે એનો મિત્ર થતો હતો એણે એને થોડા હાંદી આદમીઓ મુસાફરીમાં મોકલ કરવા આપ્યા પણ તેમાંના એ શિવાય, બાકીના ધણાં ખપના થઈ પડ્યા નહીં; તેથી તેમને પાછા વિદાય કર્યો પણ થોડા બે જણા એઓ ધણા વફાદાર હતા તેઓ એના મરતાં સમયે રહ્યાં અને સેવા બળવો. એ નાઇલ નદીનું સુખ સોધવા ગયો હતો પણ અનેક માસો અને વર્ષો સુધી એની વંદનનાં કાંઈ સમાચાર, ન મળવાથી યુરોપીયન તથા અમેરીકન પ્રેમ સાહસિક માટે ચિંતાતુર થઈ. એક સાહસિક અમેરિકન દૈનિક ("ન્યુ યોર્ક હેરલ્ડ ") એ પોતાનું સાહસ અજમાવ્યું. તેણે સ્ટેનલીને તેની સોધ કરવા અને પત્તો મેળવવા રોક્યો. તેને એવી આશ્ના હતી કે ગમે તેટલો ખર્ચ કરવો પણ લીવીંગ્સ્ટનને પત્તો મેળવવોજ. લીવીંગ્સ્ટનને આ વખતનો હેતુ નાઇલ નદીનાં અંતત મૂલનો પત્તો સોધી કાઢવાનો હતો. સ્ટેનલી તેના મૂકે પણ જાણે પગલાં પારખી પારખી ગયો અને સોધી કાઢ્યો, ! એ સોધ માટે સ્ટેનલી જીવિષ્ણાત થઈ ગયો ! અને સોધક તથા " સર " થયો ! લીવીંગ્સ્ટન આ વખતે મરતો હતો ! અને હાડપિંજર વત્ થઈ ગયો હતો. મી. સ્ટેનલી એને સ્મરેણ લઈ જવા કોશીસ કરતો હતો. તેમાં ના ઉમેદ થયો. સ્ટેનલીએ પોતા સાથે આણેલી અને આશીર્વાદ રૂપ થઈ પડેલી દવાનો ઉપચાર કરવા છતાં મંદવાદ થયો અને તે મૃત્યુને સમજી ગયો. પણ મરતો વખતે પેલા કનારને સંભારવા યુગ્યો નહોતો. ત્યાંના એના વફાદાર તથા મિત્ર થઈ પડેલા-એ કે સ્વભાવે જંગમી વતનીઓએ મુડદું અમેજી "કોસલ" ને એમ કહી હવાલે કર્યું કે " આ અમારા પુત્રપત્નું રાજ છે. હવે અમે દૂતાર્થ થયા છઈએ." લીવીંગ્સ્ટન જુદા ઉપકારી સ્વભાવના હતા. તેઓને હીત કરવાનો શુભ અને નિઃસ્વાર્થતા એથીજ જંગમીઓ અને વરા થયા હતા. લીવીંગ્સ્ટન કહેતો કે આફ્રીકન જંગમીઓ જાલુ વગેરેથી એટલા વરા નથી થતા કે જેટલા આપણા સારા શાસ્ત્ર વર્દનથી થાય છે. " અમેજી પ્રેમ એ મહાપુરુષને હજી સભારે છે. મધ્ય આફ્રીકા તેમનું છે તે આ જંગમીઓ મધે જનારા ધર્મ પ્રચારકનાં સાહસનેજ પ્રતાપે !

ફરજયાત સિતલા કઢાવવાની વિરૂદ્ધ—ફેબ્રુઆરી-માર્ચના હાંદુસ્તાન રીઝુનાં સંયુક્ત અંકમાં પેલા દયાલુ પાર્સી શુદ્ધ મી. તારાચંદ બી. એ. એઓ હાલ લંડનમાં છે તેઓ " ડો. જેનરે સિતલાની રોગ પ્રતિબંધક સોધી કાઢેલી કહેવાલી અકસીર રસીની વિરૂદ્ધ એક લેખ લખ્યો છે. એ રસીથી લાભ થવાને બદલે હલકું વારંવાર નવનું સાદરેર યાચ છે, બકફ કાઢતાં હલ પેસે છે અને સિતલા આવતાં પહેલાં જીભ રોગ લાગુ પડે છે તેમજ સિતલાનો ખરો અટકાવ મુશ્કડતા છે એવા કેટલાક નવીન પાશ્વર્ય ડોક્ટરેના મતને મળતા થઈને, એ રસી મેલાવવી ફરજયાત છે તે ફરજયાતપણું કાઢી નાખવા તે હાંદી સરકારને સૂચના કરે છે. ફરજયાતપણથી જ ઉપાર્થિ નહે છે તેનો ફાખેલો આપતાં લેખક કહે છે કે પં જાળમાં એક જેઠાનદે. પોતાના પુત્રને રસી ન મેલવાની હક લેવાથી સરકાર વરફી તેના ઉપર ત્રણ વખત મુકદમે માંડવામાં આવ્યો હતો અને ત્રીજી વખતે સજા પણ થઈ હતી. છતાં તે નરંમ કે સિધિ પડ્યો નહીં અને " સત્યામહી " જ રહેો. સજા છતાં પોતાના ઉકસાને સેવડ નહીજ કહડાવ્યા. બાદ તેના પર એથીયાર કામ ચલાવવાની ધમકી રોગાવામાં આવી હતી. ફરજયાત સેવડ વિરૂદ્ધ કાયદેસર લઈ ચલાવવામાં અમેજી લીજે એ બામદ ઉપાધી લેવાથી અતે પંજાબની સરકાર વચમાં પડી અને એ પગલાં લેતાં અટકાવ્યા. સિતલા નહીં કહડાવનારના મતવાળાની આ પહેલી ફેરફાર હતી.

હાંદિના મધ્ય પ્રતિના સને ૧૯૦૮ ના રીપોર્ટ -ઉપરથી સાફ જણાય છે કે હાલની રીતથી જોખમી રસી અને નિરોગી રસી મેળવવી કડીન છે. હાજરોમાં યજુર, ગંદવાડ યુખમરા અને ધાંધી બોડના જામણથી રીતળા કાંટી નીકળે છે, ત્યારે સરકાર ફરજયાત-રિતળા કહડાવવાનો દુકમ કાઢે

છે. તે દુકાનના અમલમાં હાજરોમાં ન્યારે ચિત્રવાનો રોજ ફરિયાદો હતા ત્યારે ધણીએને ચિત્રના ફરિયાદો પડ્યા હતા. એટલે સુધી એના રીપોર્ટ પરથી સિદ્ધ થાય છે કે ચિત્રના કંદકાંચો હતા તેઓમાંથી ૨૩ મરણ થયાં અને નહીં કદાચેલા તેઓમાંથી વધુત્ર ત્રણ નરણ નીચળ્યાં હતાં.

ધંધામાં વિનયપ્રાપ્તિની સ્થિતિ કેમ થાય એ વિષે સર ટી. હીપટનનો મત-ધણી સત્તાત્મક થઈ પડવા નોઈએ કારણ કે ખડકમાં ઉગી નીકળેલા ખાડ પેડે તેણે વિષમ સંતોષો વચ્ચે, ગરીબાઈની ખડકો સામે દાખ બીડીને, પોતાના જીવનવિખ્યાત ચાના ધંધામાં વિનયપ્રાપ્તિની વ્યાવહારિક સિદ્ધિ કરી છે. ગયા માર્ચના દીલ-બીડસ (લંડન) ના એક ખાસ લેખમાં ચાનો એ સાદો વેપારી અને વર્તમાનપત્રો નહેરખખર દ્વારા મેરિ આશ્ચર્યકાર કહે છે, કે જ્ય મેજવવામાં ત્રણ બાબતોને હું આધારરૂપ ગણું છું (૧) કોઈ પણ બાબતે કારણ નહીં (૨) ઉછીના નાણું લેવાં ધીરવાં નહીં અને (૩) બીલ પર કોઈ દીવસ સહી કરવી નહીં. આમ મારા વચાર દર રાખવાની હું એક દુકાન પછી બીજી દુકાન અને એક પછી બીજી સાખા તથા ધંધા ઉઘાડી રાક્યો છું. મદાન વ્યાપારી યવાની ઉચ્ચાભિલાષીએ જન્મથી જ ગરીબાઈ અનુભવવી નોઈએ. એ તે જન્મથી જ પૈસાવાળો હોય તો અને ધંધા કરવા લાગે છે તો તેને પૈસાની ખરી કીમત યુ છે, તે જાણતી નથી ભલ મહેનત કરવી નોઈએ. જુઓ! મારી તમામ શક્તિ મારી દુકાનમાં જ લાગેલી રહેલી. હાલના દુકાનદારોની માફ હું કરતો નથી. હું ભલે બારીએ સહુગતો, આહકોની સાથે રહી બતાવતો અને દુકાન સર્વ મારે હરતે કરતો. હું મારી દુકાન બહુજ રવજી અને ખુશ લાગે એવી રાખતો અને આથી માહકો મારા પર ફરજાન થતા હું નાનામાં નાની વસ્તુની પણ બહુ કાળજી રાખું છું અને એક છું કે મારા આહકો રાજ યદને ગયાં કે નહિ, આમ ભલમહેનતથી મને રૂંતેડ મારા ધંધામાં હમેશાં થતી.

એ કોઈ પણ ધંધાદારે રૂંતેડ મેજવવી હોય તો નહેરખખરો જેમ બને તેમ બહોળા વિસ્તારમાં કહાડી વહેવધી નોઈએ. દુકાન નહેર ખખરો બહુ વાપરવી નોઈએ. મેં મારી પહેલી સ્થિતિમાં મારી દુકાનમાં રમુજ ઉપજાવે એવાં ચિત્રો ચોરાઈયાં અને તે વળી હાલના જન્માના લગતી બીનાનાં હોય એ નોતો. આથી લોકો મારી દુકાન તરફ ધણીજ આકર્ષાતા. મેં એક વખત એક ભુલમાં ઉડનારાને ભુલ જાયે ગયા બાદ તેમાંથી ફેંકવા તારના સરેરાશ નહેર ખખરોનાં ૧૦ હજાર પાનાં આપ્યાં હતાં, અને તે દરેકે મારી દુકાનના સરનામા લાગા હતાં. મેં તેમાં એક નહેર કહેણું કે પહેલાં વીસ જે એ નહેર ખખર મને આજી આપશે તેને ઇનામ આપવામાં આવશે. એમ કરવાથી ઘણે લાંબેથી માણસો આવવા લાગ્યાં અને દુકાનની પ્રસિદ્ધિ યદને ઘણીજ ફાયદો થયો. બીજી વખતે હું " સીસાન " થી આવતો હતો તે વખતે રડીમરમાં બેઠેલા વેપારીનો માવ દરીવામાં ફેંકવામાં આવ્યો હતો. મેં તે વખતે કાળો રંગ અને બરા લીધું અને દરીવામાં ફેંકી દેવી પહેલી દરેક પેટ્રી અને ગાંસડી પર લખ્યું કે " લાપટની ચા વાપરો. " આથી ઘણીજ લાભ થયો, કારણ કે જ્યાં પણ એ દાખડા દાખડી તરના ખેંચાતા કીનારે ગયા ત્યાં મારી ચાને આખા નહેરોત મળી કે જે નહીં તો તેટલે હેટ ગમે તેટલે ખર્ચે મેજવાને સંભવ નોઈતો. નહેર ખખર આપવાના " પ્રસંગ, રવજો, અદિમાં " પણ નિયમતા તથા ચતુર્ય હોવાથી જ સંજોન લાભ થાય છે.

વિજ્ઞાન (સાયન્સ) વૈદ્યક તંત્રા વિદ્યા સંબંધી નવીન શોધો તથા વિચારો (સટિક)

રસાયણ શાસ્ત્રનું વેદાંત ! —જે જે રસાયણી તત્ત્વોની ઓળખ થતી હોય છે, તેની તેજ દ્વીજો તેટલાજ પ્રમાણમાં હોવા છતાં સર્વથા જુદી રીતે હોય છે । દાખલા તરીકે હીરા કાંઈજ નહીં પણ ધત્તીને પહેલ પાડેલો દાખલો છે ! ઈંડાની સફેદી અને ઝેરી સર્પના ઝેરમાં જે પદાર્થો હીરામાં છે તેજ પદાર્થો છે, ગુણમત્તા તેજમાં અને સાધારણ ક્ષણ-સામાં એકજ તત્ત્વ છે, એટલે ચાર અણુ હાઇડ્રોજનના અને ચાર અણુ કાર્બનના મળી “ રાઇબોફલ ” અને સાધારણ કાલસો થાય છે, ખાંડ અને અરબસ્તાનનો ગુદર એકજ તત્ત્વનાં બનેલાં છે । નારંગીનું તેજ, લવંગનું તેજ, અદર ખતું તેજ અને કાળા મરીના તેજમાં રૂઢ અણુ હાઇડ્રોજન અને ૧૦ અણુ કાર્બન હોય છે, હાઇડ્રોજન ગેસ, વાસ વિનાની છે પણ જ્યારે એ બંને સાથે મળી ‘ એથેનીયા ગેસ ’ બને છે તે ધણી સખત વાસ આપે છે । નામાવો વિદ્યતે સતે અર્પાત જેમાં કાંઈ નહીં હોય તેમાંથી ઉત્પત્તિ અશક્ય છે એ ખીતા-વાળી વાત આથી દેખાઈની રીતે તો ખોટી પડે છે । ત્રાણુ અને જસન બંને વાસ વિનાના છે પણ જ્યારે બંનેનું મિશ્રણ થઈ મિશ્રિત ધાતુ બને છે ત્યારે તેમાંથી કંઈ વાસ ખાસ તરફની તીકળે છે, આનું કારણ હાલ તો પરમાત્માજ જાણે છે, મનુષ્યો જાણવાની ચેષ્ટા માત્ર કરે છે.

પ્રાણીઓને ગણતાં શીખવવાની રીત —શીખવેલાં પ્રાણીઓ ગણતરી કરે છે તે તો ધણાએ સર્કસમાં જોયું હશે. પશુશિક્ષક પશુને નિશાનીઓ કરી, હાંચના આળા કરી, અવાજની ખાસ ખુબીથી, અને પગના ટેકવાથી શીખવે છે, આથી પ્રાણી ગણી શકે છે અને ક્યારે ગણવું બંધ કરવું તે પણ સમજે છે, પરંતુ આ સધળું છતાં તે ભુધિધર્મી અર્થે શીખેલો હોવા વિષે શક છે, માત્ર નિશાનીયીજ કે કુદરતી પ્રેરણા કે ગોખણપદ્ધતીજ અમુક આંકડાની સંખ્યા તે સમજી જાય છે, એમ ધણાનું માનવું છે, પોપટ શબ્દોનો અર્થ સમજતો નથી તેમ પશુ પણ આંકડોનો અર્થ સમજતો નથી, પરંતુ કુદરતી રીતે સંખ્યાનો અવધિ પામવાની તેમનામાં શક્તિ છે તેના તો અનેક દાખલા છે, હેનાલ્ટ (ઈંગ્લંડ) ની કટલીક ખાણમાં ઘોડાઓ કાર ઉંચકી લઈ જાય છે, તેઓ એક રસ્તેથી જાય છે અને બીજે રસ્તે પાછા આવે છે, કારણ અંદર થઇને જવાના રસ્તા સાંકડા હોય છે, ત્રીસ ફેરા એક ઘોડાને કરવાના હોય છે, તેટલા કીધા કે પછી દિનમાં તેની પાસે બીજું કામ લેવામાં આવવું નથી, ત્રીસ ફેરા થયાં કે એ ઘોડો આપોઆપ કોઇના ચેતવા કે કહ્યા વિના તે તપ્પલા તરફજ વળે છે । (૨) હોંદમાં પાણીની ધડાપાવાળી કાસ બળદો એવે છે અને તેઓ સો ફેરા થાય છે કે તરત અટકી જાય છે, અને તેમને અગાડી ફેરા ફરવા કોઈ આગ્રહ પણ કરવું નથી, કારણ બળદો જરાબર ગણી શકે છે એવી તેમની ખાતરી થયેલી છે, વર્ગી ગમે તેટલું કરે પણ એ બળદો એવા “ સોશીયેલીટ ” છે કે ૧૯૧ મો ફેરા નહીંજ ખાવાના । ૧૦૧ થી વાર હાલ-વાજ ધત્તીને ના પાડે છે । માણસોને ખાસ ગણવું પડે છે । નહીં તો ૧૨૫ મે ફેરજ દવે તો ૧૦૦ થઇ ગયા હશે એવા મૂર્ખોને સંશય માત્ર થાય છે.

અદ્યપિ પૃથક્ રચાયલા તથા દર વર્ષે રચાતાં નવાં પુસ્તકોની સંખ્યા-નો દીસામ એક મી. આર. પેરીએ કહ્યો છે. તે કહે છે કે જાપવાની કક્ષા શોધી કાઢે ત્યારથી, લગભગ ૪,૦૦,૦૦,૦૦૦ (ચાર કરોડ) અથો છપાઈ ચુક્યા છે અને આખી દુનિયામાં દર વર્ષે લગભગ ૫૦,૦૦૦ અથો બહાર પડે છે. તેમાં હાકરાંઓની ચોપડી ચોપાનામાં, વગેરે જેને આપણે ચોપડી ગણી શકીએ નહીં એવી ચોપડીઓનો સમાવેશ થતો નથી. શું કાળગનો કચ્ચ રહાય ? ચોપડીની આખર ઘટે તેમાં શી નામ ?

હવે દરીયાની નીચે શુ ખદખદે છે તે ભલે જુઓ !-કારણ કે જલમાપક હાઇડ્રોસ્કોપ નામનાં હાલમાં શોધાયલાં ધંત્રી મનુષ્ય દરીયાની ભીતરમાં જોઈ શકે છે અને એ વડે એક માહત્ત કરતાં પણ વધારે ઉડાણમાં વરતુઓ પણ ચોખ્ખી રીતે તે ખરખી શકે છે. આ ધંત્રો શોધક સીતાર પીત્રો જે માર્શીનો સહાયી હોત તે છે. તાર રહિત સંદેશાના શોધકનો ચોપ તેમની સાથે બચતા (સમકક્ષી) જોને પણ લાગ્યો છે !

સૌથી ઉંચે હવામાં કેટલું જગાયુ છે ?-તેના ' રેકર્ડ ' ૬૭ સુધી લેગાયના નામના એક ફ્રેંચ વિમાનીનો છે. તે પોતાના વાયુનેકાને છેક ૧૭,૯૧૩ ફૂટ ઉંચાઈએ ઉડાવી લઈ ગયો હોત. એ ઉંચાઈ યુરોપના પદાર્થોમાંના ઉંચામાં ઉંચા કરતાં પણ વધારે છે. હવે દિમાલપનાં માઉન્ટ એવરેસ્ટ (ગૌરેશ્વર) પર જતાં આ વિમા પૂંજડાના હનુમાનને બહુ વિલંબ લાગશે નહીં, કારણ કે તે ૨૯,૦૦૨ ફૂટની દરીયાની સપાટીથી ઉંચે છે અને ૧૮૦૦૦ તો સહી થયા છે, અને ૧૬૬ હજારનો શો દિસાય ? માત્ર લોહી દરી જગાનેજ લાય છે.

આનંદદાયક સ્વપ્નોથી તમીયત ઉઠી મુધરે છે !-એમ ડૉક્ટર ર્એક કહે છે. સામાન્ય માન્યતા તો એવી છે કે સ્વપ્ન માત્ર અનારોગ વર્દક છે અને આદર્શ નિદ્રા તો સર્વથા સ્વપ્ન રહિત હોવી જોઈએ. લોકોમાં ચાલતી એ માન્યતાથી ઉચકું ડા. ર્એક કહે છે કે આનંદી સ્વપ્નાવાળી નિદ્રા સ્વપ્ન શુન્ય નિદ્રા કરતાં વધારે ફાયદાકારક હોય છે. સ્વપ્ન શુન્ય નિદ્રામાંથી જગા પછી માથાસ સુરત અને નિયતું કામ કરવાને રાજ નહીં હોય એવો યદ્દ ઉઠે છે. પણ સુસ્વપ્નોએ જીતને મનને આનંદ આપે એવાં સ્વપ્ન મગજના તંતુઓને આનંદ આપે છે ને વિચારથી સારી શ્રેણી ઉપજાવે છે. આથી માથાસમાં કામ કરવાની હોંસ ને બળ પ્રાપ્ત થાય છે.

તમાકુ પીવામાં તંદુરસ્તો પણ છે ! -એવો સામાન્યની વિરુદ્ધ અભિપ્રાય પણ જાડી આવે છે, એ સાંમજીને એ પીળા દેવના પુસ્તકોનાં હાસ્ય પ્રવૃત્તિ થશે ! " લૅન્સેટ " જે ઇંગ્લેન્ડનું ' ખ્રીદીય મેડીકલ જર્નલ ' જેવું સર્વાત્મ પ્રતિષ્ઠિત વૈદ્ય પત્ર છે તેમાં થોડા વખતપર ઓનહયના એક અનુભવી વૈદ્યશાસ્ત્રીએ લખ્યું હતું કે " ચોપી રાગમાંથી-તમાકુ પીનારાઓ ધણે ભાગે મુકત રહે છે. " હેખર્જમાં ચાલેલા કોલેરા વખતે એવું જાહેર કરવામાં આવ્યું હતું કે સીગર જનાવવાના કારખાનાના ચાલુસીમાંનો કેઈ, એ રાગનો ભોગ યદ્દ પડ્યું નહોતું. પછવાડીથી, વળી વધુ જણાવવામાં આવ્યું હતું કે ૫૦૦૦ સીગર જનાવનારાઓમાં માત્ર આઠ રોગથી પીડાયા હતા, અને ચારજ મરતુશરણુ થયાં હતાં. તંબાકુ પીવાથી " કેલેરા ", નાં તેમજ " ન્યુમોનીઆ " (ફેફસાંના સોજા) ત્રિદોષના જન્યુઆ નાશ પામે છે, અને વધારે સાખીત થયું છે કે, એ નાકમાં થતાં નજલાનો તેમજ સંજોખમનો યત્તુ છે. હાંપાર

તંબાકુ પીવાથી રોગોની સામે યવાની શરીરની શક્તિમાં ઘટાડો થાય છે, એ પણ સિદ્ધ છે. તંબાકુમાં પોતામાંજ નિકોટાઇન નામનું એર રહે છે (જે માટે નાંચે વાંચો) તેથી તે બીજાં એરને, હીરા હીરાને કાપે છે તેમ કાપે એ સંભવિત છે. પરંતુ તે પોતે પોતાના એરથી ધીમે અને ઠંડે (એરી) ધુમાડે. કેટલાને મુંઝવાથી નાંચે છે તેનું પણ સરવાળું કાઢવું થયે છે. ધુમાડો ન મળવાથી તેમજ તંબાકુ ઝાડો ન પીવાથી બહુ તો શરીરને હાનિ અતિ અલ્પ થાય છે એટલુંજ સત્ય છે.

“તંબાકુમાં એરનું પ્રમાણ કેટલું છે ?—એ તપાસ પણ ઉક્ત ‘લેસેટ’ પ્રતેજ કરાવી હતી. પરિણામ આ આવ્યું છે. તંબાકુમાં “ નીકોટાઇન ” નામનું એર છે અને તેનું પ્રમાણ ચલમ કે મુંગીમાં પીવાની તંબાકુમાં સૌથી મોટું છે એટલે કે તેમાં ૨.૦૪ થી ૨.૮૫ ટકા જેટલું એર છે. ત્યાર પછી છુટ્પથીઅન અને ટર્કીશ સીગારેટો છે અને તેમાં ૧.૩૮ થી ૧.૭૪ ટકા જેટલું એર હોય છે. વર્જનીઅન સીગારેટોમાં ૧.૬૦ ટકા જેટલું એર હોય છે અને બ્રીટીશ સીગારોમાં તેથી પણ ઓછું એટલે કે ૧.૨૪ ટકા જેટલું એર હોય છે. સૌથી ઓછું એર હાવાના સીગારમાં જણાય છે કેમકે તેમાં માત્ર ૦.૬૪ ટકા જેટલુંજ એર હોય છે. છુટ્પ-સીઅન, ટર્કીશ કે અમેરીકન કોઇ પણ જાતની સીગારેટ પીવાથી તેના ધુમાડામાં ઓછું એર આવે છે. પણ ચલમ વાટે તંબાકુ પીવાથી તેના ધુમાડામાં વધારે એર આવે છે. કેટલીક વખત તો ભુંગળીની તંબાકુમાં જે એર હોય છે તેના પોણા ભાગ જેટલું એર તેના ધુમાડામાં આવે છે, અને તે પીનારાના મોઢામાં જાય છે.

ઉંધે મસ્તકે ઝાડ રાપાટાખંધ ઉગે છે !—એ શોધ કરનાર એક રેલ્વે કંપની છે. રેલ્વે માર્ગ પર છાયા કરવા ‘એલમ’ નાં ઝાડ ઉગાડતાં તે મોટાં થઇ જાયડો આપતાં તો, જુગ વહી જાય એમ હતું. તેને જે જાયડો ૧૫ થી ૨૦ વરસનાં ઝાડો આપી શકે તે બે વરસમાં આપે એમ કરવું હતું. તેથી તે કંપની નાના “ એલમનાં ” ઝાડો બીજીથી મુજ સુદ્ધાં ઉમેડી લાવી. પછી મધ્યાહ્ના ભાગને જમીનમાં ઝટ્યાં અને મુજને ખુલ્લું દવામાં રહેવા દીધું. આથી ઝાડને જ્યાં પહેલાં પાંદડાં થતાં હતાં ત્યાં મુજ બાજુ” છે અને મુજવાળો ભાગ પાંદડાંવાળો થતો ગયો. આ પાંદડાં મુજમાં રસ તૈયાર કરેલો પડેલો હોવાથી બહુજ જલદી આવ્યાં અને તે ઘટાદાર દેખાય છે. આવા નમુના લન્ડનની કેન્સીંગ્ટન ગાર્ડનમાં પુવારાની પાસે રાખવામાં પણ આવ્યા છે. મુંજપત્ની મ્યુનિસિપેલિટી તથા ખાસ કરીને રસ્તાપર છાયાવાળાં ઝાડ રોપવાના શૌખીન, ઈન્ફ્રુવેમેન્ટ ટ્રસ્ટના પ્રમુખ મી० જોરને આ નુરકો ધણો ઉપયોગી થઇ પડે એમ છે.

શ્રી વિષયક પ્રકરણ.

શ્રીઓને ધાતુની ટોપીઓ ફરજિયાત પહેરાવવાનું “ બીકાં ! ”—શ્રીનાં લખણપણાથી તથા તેમની હાલની ટોપીની વિચિત્રતાથી કંટાળેલા એક તરફથી યુનાઇટેડસ્ટેટ્સની રાજસંભામાં એક બીકાં રજુ કરવામાં આવ્યું છે. શ્રીઓના પોશાકનો ખર્ચ પશ્ચિમમાં કેટલો વધી

પડ્યો છે તેનો ખ્યાલ એટલેથી આરંભ કે અમેરીકામાં મરદને જ્યારે ૧ પાઉંડ પોશાકને સાર ખરચવો પડે છે ત્યારે શ્રી ૧૦ પાઉંડ ખરચે છે. તેમાં તેમની ટોપીથી તો 'તોભા' ! તે ત્રો રોજ રંગ ને ધાટ બદલે છે ! કાંઈ વાર સુષ્યં જેવી તો કાંઈ વાર નાંખીએ જવી તો કાંઈ વાર ફેવી ! એનો અંત લાવવા મી જૉન બેનવાન જે જોરડનનો એક લેખક છે. તે વૉશિંગટનની કોંગ્રેસ (રાજસભા) માં એવું " બીક " લાવવા માંગે છે કે દરેક સ્ત્રીએ સ્ત્રીના પોશાકને લાવકની ઉંમર યાવ કે તેણે ફરજિયાત રીતે " અસ્યુમીનીયમ હૅટ " જ પહેરવી. એ ધાતુની ટોપીની ખુખી એમી છે કે એક લાથના આયકાથી અથવા ફેરવવાથી એ ટોપી હાલની ફેશનના ગમે તેવા આકાર ધારણ કરે છે. એમ યશે તો તેથી ટોપી પાછળ થતા ખર્ચમાં રૂ. ૯૦,૦૦,૦૦,૦૦૦, (નેવું કરોડ) નો ઉગારો યશે. આ ટોપી દુધી પણ હોળીજ જોઈએ પણ માનિતીઓને રંગ પસંદ પડે એ તો સંભવિત નથીજ ! અને ફરજિયાત એટલે તો સ્વતંત્રતાની એ બૂમીમાં પસંદ પડવાનો સંભવજ નથી. બીક તો " બાસુ બીક " થી પણ વધારે બેહુલ-લાખજ થવાની મુશ્કેલીઓ તો જવા દો-ઉડી જશે, પરંતુ " બાસુ બીક " પેડે તે પ્રજામતને કેળવશે એટલોજ સાત યશે.

બડી સ્ત્રીની આફ્રીકન ફેશન !—આંખ એ પ્રત્યક્ષ પ્રમાણ હોઇ સર્વોત્તમ ગણાય છે, તેમાંએ કેટલો બધો મનમેદ છે ? જ્યારે સુવરેલી પ્રજાઓનો આંખ ફરા કન્યામાં સ્વરૂપનો ભાંડાર જુવે છે ત્યારે જંગમી જતો પુષ્ટ કન્યાનેજ રારૂપનું નિવાસ સ્થાન ગણે છે. તેમાં દક્ષિણ આફ્રીકાની એકોઈ જન તો તોળાવ કરે છે. યુરોપમાં જામને પાતળા કરવાની ખાસ સંસ્થાઓ છે ત્યારે આ જનમાં કન્યાને બડી કરવાની ખાસ સંસ્થા છે ! ત્યાં કન્યાની સગાઇ થઇ કે તેણે એકાંત છાંયગી લાંબા વખત ગાગવાનો રીવાજ છે. ત્યાં એકાંત રહી મિથાજ ખાઇ દુધ પુષ્ટ થઇનેજ પરણ્યા કાળે પાછા આવવાનું થાય છે. કન્યાને કાંઈપણ પ્રકારનો શ્રમ પડે એવાં કામમાં દરજાન તેને રોકનાં નથી, શરણ પરણનાર એ બાળતનો વાંધો ઉઠાવી કહે છે કે મારે તો તરોતાજ જ જોઈએ. તેથી છોકરીના માથાપને કન્યાને બડી કરવા ધણા પાનળા થઈ જવું પડે છે ! પુષ્કળ પેટા છોકરીને દુધ પુષ્ટ કરવામાં તેને વાપરવો પડે છે. ખાસ સ્થાપેલાં પુષ્ટિ શુદ્ધમાં કન્યાને કન્યાના મા બાપની રિયતિ પ્રમાણે થોડા મહિનાથી માંડી લગભગ બે વરસ સુધી અથવા પેસાદાર હોય તો એથી પણ વધારે વખત રાખવામાં આવે છે. એટલે સુધી માવજત કરવામાં આવે છે કે તે માતેથી અને લાલજીમ તો ચામડાના વાંધા એટલે ક્યાંથી યાવ પણ કાગી જીમ જેવી તો થાયજ છે. તે સાર તેને ખાસ ચરખી ઉપાદક જોરાક આપવામાં આવે છે ! જંગમીઓ પણ કાંઈ સુધરેલાથી ઓછા સીમાવલા હોતા નથી !

ડોક્ટર પર રૂપ થયડી અબજા—જરીસની પોસ્ટ ઓશીસમાં નોકરી કરતી એક સ્ત્રીએ હાથમાં ડોક્ટરની સલાહ લીધી હતી કે મારી છાતી પર વાગ ઉઠવાથી મને બહેન અરાજ દેખાય છે તેથી તે વાગ કઢાવી નાંખવા છે. ડોક્ટરે " X " (એકન) કીચુ પડે મૂળ બેધને, ઉમેરી છાતી તેનાં મૂળની કઢાવી નો નાંખી. પણ નેમ કચાવી મહેંડ ઉપર દાખ પડી ગયો એટલે ચહેરો તો છેક બચ્ચુત થઇ ગયો. " લેને જઇ પૂ. ઓર જો બાઇ બનમ. " તેથી તે સ્ત્રી આવેશમાં આવી ગઇ ને ગુસ્સાનીના દાવો - માંડ્યો. કેટલે અને રૂ. ૨૦૦૦] તથા હાજર - ગુસ્સાની બદલ અપવાદ છે.

ડાક્ટરો ! તો સાચે કામ લેતાં પહેલાં સંભાળજે ! કાંઈ નહોં તો તુકસાનીના વીરો ઉતરાવીને બહાકાપ કરજે. પુરૂષ હોત તો ડાક્ટર પાસે કાટ પાંચ ફરીયાં પણ ન અપાવત !

છુટાછેડાની અમેરીકામાં વંચી પડેલી બદી—જે છુટ એક અપવાદ તરીકે આપંચમાં આવતી તે હવે અમેરીકાના યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સ રાજ્યમાં નિયમ રૂપ યર્થ પડી છે. સમગ્રી ઉભય દુઃખી થશે, અને એક અથવા બીજે કેવલ અચોગ છે એવી કાટની ખાતરી થતાંજ છુટાછેડા કરી આપવામાં આવતા. ધીમે ધીમે અણુઅનાવનાં નિર્ણય કારણોએ પણ જશે છુટાછેડાં આપતા થયા છે. અને તેથી તો પુરૂષો તેને અત્યંત ખોટો લાભ લે છે, અને અમેરીકાના છુટાછેડા અહીંના કેળી દુગળાથી પણ અધિક શરમ બપોં થઈ પડ્યા છે. એ સિદ્ધ કરવા થોડાજ છેલ્લા અનેકા દાખલા આપવા બેઠશે. થોડા વખતપર એક એડાલ્ફ નેમ નામના માણસે પોતાની ત્રી ઉપર તથા પરલોકમાં સ્પીરીટ તરફથી સંદેશ મોકલવાની સાધન (મીડીયમ) થઈ પડી હોવાથી કાટમાં ફરીયાદ માંડી છુટાછેડા માંગ્યા હતા. વાદીએ પોતાની અરજીમાં ચાર (સ્પીરીટ) બૂતોનાં નામો આપ્યાં હતાં. તેઓ એના દુઃખનાં કારણ હતાં. વાદીની ત્રી, “ મીકકન રૅય ” નામના બૂતને પોતાનો સુખ્ય નાથક ગણતી હતી અને બીજા ત્રણ જેઓના નામ રેડ્ડીંગ, રેડ્ડેપર અને લાઇલ્ડર્મ હતાં તેમને એનાથી ઉતરતાં ગણતી હતી. મી. નેમ કહે છે કે જ્યારે આ બૂતો મારી આસપાસ આવે છે ત્યારે મારી નિદ્રામાં ખસેલ પહોંચે છે. અને મારી ત્રી ચીમ પાડી ઉઠે છે. હું પુછું છું કે શું થયું ? ત્યારે કહે છે કે મીકકનરૅય અહિંયા આવ્યા છે એ તમને તમામ કાલ સ ચે ચાલ કરાવવા માંગે છે. મને તો કશુંજે જણાવું નથી. એવું દર્શાવતું મને દુઃખ છે તેથી છુટા છેડા માંગું છું. એક બે લપડાકાળી બૂત ત્રીને સાધન ગણવાનું ક્યારનાં બૂતી જતે—એમાં કાટ શું જવાવું ? એ તો ઘરગથ્થુ સદ્ જોવી દયાથી મરી જાય !

૨. ગયે વરસે એક સ્ત્રીએ એ કારણથી છુટા છેડા માંગ્યા કે મારો ધણી દમનને ધણી છુટ અપે છે. અને તે મારી સમ્મતિ વિના મદી મુઠાવી નાંચે છે, તે મને પસંદ નથી. મેં મારા ધણીને ધણીવાર કહેતું કે, તમે જે દમનને દાદી મુંડાની રમ આપસો તો હું છુટાછેડા કરીશ. પીટ્યાએ માન્યું નહોં તેથી કાટને શરણાગત છું ! !

૩. પીટ્ઝર્ગમાં એક કવિનાં સ્ત્રીએ કાટમાંથી પોતાના ધણીથી એવે બહાને છુટા છેડા માંગ્યા કે મારો ધણી-પોતાની જાહેશી કવિના મને સાંમગવાને આગ્રહ કરે છે, એ એક પાસાં ફેરતા નહોં તો બીજું શું ? યુગ્મજનમાં વંચી પડેલા કવિજ્ઞાને હજી અમેરીકાને પત્નીઓ નથી જડી એજ એક દિલાસો તેમને છે. પણ જડી હવે તો માસિકાના એડીટરોને જરા ત્રાસ જરૂર આપેલો હશે !

૪. વળી એકે એવી વિચિત્ર પ્રકારે છુટા છેડા પોતાની બધરીથી માંગ્યા છે કે—મારી ત્રી મારાપર બહુ ઝેરીલી છે અને તેથી મને તેના અપરાધનું પાન કરવા દેતી નથી એટલુંજ નહોં પણ મને હેત કરવા પાસે પણ આવવા દેતી નથી ! અમેરીકન સુધારાએ મરદોને અતંત ખાવસા બનાવો દીધા લાગે છે. એજ સાર પર આવી નમાત્રી અરજીપરથી આવવું પડે છે.

૫. પશ્ચિમની સ્ત્રીઓનું અર્થઘટન ! પુગણુ અંતર્ય કરીને આ દેશની સ્ત્રીઓનું ઉપનિષદ અવશ્ય કરતાં વાંચકોને વિશેષ અનંદ થશે.

મીસ કુમુદિની નિત્ર બી. એ. ડૉએસના પ્રતિનિધિ તરીકે—“સુપ્રસાત” ના તંત્રી અને આશુ કૃષ્ણ કુમાર નિત્રની મોટી પુત્રી મીસ કુમુદિની મીત્ર બી. એ. ને આવતી તા. ૧૫ મી જુને મળનારી પૃષ્ઠીની આંખોની ઉન્નતિની સાધના કરતા માટે મળનારી “ઈન્ટરનેશનલ રીમેન ડૉએસમાં” હીંની પ્રતિનિધિ સી તરીકે દાખર થવા આમંત્રણ કરવામાં આવ્યું છે. હીંદી આંખોએ શું ઉન્નતિ કરી છે, તથા કરવાની છે તે પર પોતે નિગ્રહ વાંચનાર છે.

જાહેનામાં કન્યા ગુરુકુલની સ્થાપના—મદ્રાસીઓએ આ વર્ષના પ્રારંભથી કરી છે. એ જાણી ધણો આનંદ થાય છે અને તે ઘણા મોટા પાયાપર છે એ વિશેષ આનંદજનક છે. ‘આર્થ’ સામાજિકોએ પુરેણે માટે ગુરુકુલ સ્થાપ્યાં છે પરંતુ અીઓ માટે જલંધર ચિરાવ અન્યત્ર બહુ એાણું... કાણું છે. એકદમ ૨૦૦ બોર્ડરો રહી શકે એવી સગવડ આ ગુરુકુલમાં છે, મી. પી. રામનયનના સુલ પ્રયત્નથી આ કોલેજ સ્થપાઈ છે. તેઓ કેળવણીની, નૈતિક અને ધાર્મિક બાબતમાં અગ્રેસર ગણાય છે. કોલેજનો હેતુ, પ્રાચીન ગુરુકુલોમાં જેવી રીતે અભ્યાસ થતો હતો તેવી રીતે વિદ્વાન શિક્ષણના સમાગમમાં વિદ્યાર્થી આવે, રહે, અને તેમનાં ધાર્મિક, નૈતિક અને અધ્યાત્મિક ગુણો ખીલવવાનો છે. આ કોલેજમાં તામીલ ભાષાના પુસ્તકોનું જ્ઞાન અને રસ ધર્મને લગતા બેઝા આપવામાં આવશે. એકંદર રીત ધર્મમાં પંચ પાણું બહુ આણું છે. મદ્રાસ યુનિવર્સિટીના મેટ્રીક્યુલેશન, ઇન્ટર્મીડિયેટ અને બી. એ. ની પરીક્ષા આપી શકાય એવું શિક્ષણ આપવામાં આવનાર છે. કોલેજને સાફ સી પ્રીન્સીપલ પસંદ કરવામાં આવી છે. તે મીસીર રસોન્સ ફેર એમરી છે. એણે પોતાનો ધણો વખત પૂર્વ તરફના આફ્રિકાના પ્રયોગના તથા વેઃ વગેરે પુરોગોનો બહુભો અભ્યાસ કરવામાં ગાળ્યો છે.

ચચાંપત્ર.

‘ગુજરાતમાં પ્રવર્તતો મતીય પંથ—તેની ઉત્પત્તિ.

‘સત્ય’ ના તંત્રી ભેગ,

સાહેબ,—ગુજરાતમાં અનેક મતપથો છે. તેઓજ એક પંથ મતીયો છે એ પણ પંથ માંજ ગણાય છે. અને તેમાં હજારો સેરો છે. એને માટે એવું લખાણ પ્રગટ થયેલું છે કે ૩૦૦ વર્ષ પર કેટલાક લેઉંઆ કણબીઓ કાશી જતા જનાં અમદાવાદ પાસે ગરમથા (પીતાનાનું) શામમાં રાત્રે મુખામ કર્યો. ઇમામશાહ નામનો ફકીર તે વખતે ગરમથામાં રહેતો હતો. તેણે જાતજીવિને કહ્યું કે બે તમે મારું શિક્ષણ સાંભળશો તો કાશી ગયા વગર કાશી જ્નેશો! જેને ઇમામશાહમાં આશ્ચર્ય નહોતી તેઓ કાશી ગયા. અને આસ્થાવાળાઓએ કાશી ગયા વગર ગંગામાં સ્નાન કર્યાનું ફગ મેળવ્યું! તે ઉપરથી તેઓએ ઇમામશાહનો મત કણુક કર્યો અને તેઓ મતીયા કહેવાવા લાગ્યા.

શીઓસાશીકત ઝોસાવડીની પેઠે એ મનમાં પણ બધી બાબતો શુદ્ધ રાખવામાં આવે છે. અને આ અર્થ દ્વીકુ અર્થો મુખ્યમઅન મનમાં તમમ પુરતો ઇમામશી (આમાખાની) પંથ પેઠે દાખનાં લખેલાં છે. તે પ્રસુ. કાહેને અન્ય પંથાનુયાયીને ન વાંચરા દેવા એવાં એ

પંથના અનુયાયીઓને ખાસ શપથ આપવામાં આવેલા છે. તેથી એ મતથી આજ સુધી તમામ વર્ગ અગ્રણ્ય છે. જેઓ એ ધર્મપર આસ્થા બેસાડે તેજ અધિકારી ગણાઇને તેનાં ગૃહ તત્વો તેના કાનમાં કથવામાં આવે છે.

એ મત પ્રમાણે કલકિ (કલકી) અવતાર થઇ એક વખતે ઇમામશાહ પોતે ઇશ્વર રૂપે આવીને મનુષ્ય જાતિનો દુઃખસાગરમાંથી ઉદ્ધાર કરશે. એવી આશામાં ને આશામાં સર્વ અનુયાયીને ઘેરી રાખ્યા છે.

① એ મતનાં ધામે (ગુજરાતમાં) ત્રણ છે, તેમાં સૌથી મોટું ધામ, ૧ પીરાણા (અમદાવાદથી સાત શાહિ ઉપર) ૨, લાભેરામ (પેટલાદ તાલુકા) ૩, શીનોર (કાનમ જિલ્લો) છે. તેની ગાદી ઉપર જે બેસે તે ભગવાં હુણાં પહેરે છે અને સંસારનો ત્યાગ કરે છે, અને દાદી રાખે છે. તેમાં હવે જમાનાને અનુસરીને પીરાણા સિવાયના ગાદીવાળાઓએ દાદી રાખવાનું છોડી દીધું છે.

એ મતનાં આચરણો આ પ્રમાણે છે.

રમજન મહીનામાં રોજ પાળે છે, તથા આંદ બીજ પવિત્ર ગણે છે. એ ઉપરાંત હિંદુના તહેવાર જેવા કે હોળી, અખાત્રીજ, દીવાસી, અને બળેવ, પણ પાળે છે. તાલુકાને તથા કબરને પણ માને છે. અને તેને મૂર્તિના જેટલું માન આપી ચાહે છે. ચોથીયું કરાવવું તથા આરમું પણ જમાડે છે. તાડી, દારૂ, માંસ, મગ્ગી, તથા કેરી વસ્તુની સંસ્તર ખંધી છે. બીડી, લીંગ, ભાંગમાંજની પણ બંધી છે. આ તેનાં ઉત્તમ તત્વો છે એ ન્યાયખાતર પ્રશંસા કરીને સ્વોકારવું જોઇએ. તેઓ મુઝાં દાટે છે.

એ મતના ધર્મશુરઓ “ કાકા ” નામથી ઓળખાય છે. તેઓ બ્રાહ્મણ બહુલા નથી, તેમજ તેમને શૂરસીનું પણ પુરું જ્ઞાન નથી.

એમાં મોટે ભાગે કણ્ઠીઓ છે. આગાખાની સાથે મતીયાઓ પણ સુરતમાં ન્યાત તથા મહાજન ખંદાર મુકાબ ગવાનું સંભળાય છે.

લી૦ સેવક,
બાણકેર.

અંથાવલોકન અને અંથસાર.

સાચું સ્વર્ગ:—વીષક વૈદ્ય અમૃતલાલ સુન્દરજી પટ્ટીવાર. ભાવનગર “ દરબારી ” પ્રેસ તથા “ વિદ્યા વિનય ” પ્રી-વીંગ પ્રેસ ૧૯૦૬ કીમન રૂપિયા છેલ્લે. પાનાં ૫૬૪.

રા. રા. અમૃતલાલ સુન્દરજી નામ અમારા વાંચકોને સુપરિચિતજ છે. સાથે-સાથે અમારા વાંચકો એ પણ સારી ધેડે સમજે છે કે રા. રા. અમૃતલાલ એક દરબીના નાદી-વૈદ્ય કરતાં જન સમાજના મોટા ભાગનાં દરબીના નાદી-વૈદ્ય તરીકેની ફરજ વધારે સારી રીતે બજાવે છે. જો કે આ પુસ્તકની રા. રા. અમૃતલાલનાં બીજાં પુસ્તકોની માફક અનેક અરુચિ તે પરી જણાતી નથી છતાં તેમાં કંઈ બોહું બહુ નથી છે એમ માનવાનું કશું કારણ નથી. અત્રે સાત વર્ષ મગી પણ ને પુસ્તકની ઉપરોક્તનાં તેલશીલ જણાઇ આવે છે કે જેટલી તે અત્રે પ્રકટ થયેલી જગત્ત આવા. ઉપરાંત સત્તાં સાહિત્યનો પાયો તે બહુ એમણે નાંખ્યો હોય નહીં, એમ એમની દીમા પરથી જણાય આવે છે.

એમનાં અનેક સુંદર દાખલાઓમાંથી નમૂના તરીકે અને એકાદ બીજે આપીએ બોએ.

મૂર્તિ પૂજા વિશે ગીતાના અરાદમા અધ્યાયનો. ભારીસંગે. શ્લોક આપી તેઓ જણાવે છે કે " આપણા દેહકા અજ્ઞાન લોકો મૂર્તિઓને સાધન બિંદુ તરીકે નહીં પણ ઈશ્વર તરીકે જ માને છે, એટલે સાંનિવાળાઓને તે ઈશ્વરના અપમાન જેવું લાગે છે, અને એમ માનવું એ ખરેખર ઈશ્વરનું અપમાન જ છે. "

લાડુ તે એકમ ધત ચેર એકમ.

ખોળથી તે ખાંડમુ સર્વ દુઃખ છાંડમ.

એવા બ્રાહ્મણ પંડિતજીને જોઈ શી તેઓ કહે છે કે " ચોમાસામાં છવડાવાળી યજ્ઞ ગયેલી બાજુ તમે તાંબુ સકતા દરો; પણ બાજવિધવાઓના વરની પાછળનાં સસવાળાં આવડું તમે તાંબુ સકો છો. "

તીલક વિશે લખતાં તેઓ લખે છે કે " બારીસર વિના બારીસરના નામનું પારીધું કોઈમાં જઈને કાંઈ કેસ છતી આપે નહીં, અને રાસર વિના રાસરના નામનું પારીધું કાંઈ રોગ મટાડી શકે નહીં; તેમજ અંદરના સફૂલ્લને ખીલવો એ શક્તિએ વાપર્યા વિના બહારના જેવાં ઉપરનાં તીલકોથી કાંઈ શકવાર થાય (વળે) નહીં.....દરે તો...બહારનાં પરીકમાં જુસાઈ જાય તેવાં તીલકોને બદલે ન જુસાય તેવાં તીલકો કરે. " ગાજરીયાં એવે મોક્ષમાં જવાનું નથી અને ચાંડલાથી કે ચરણમુતથી પણ પડાવડું નથી એમ પણ તેઓ (પાનું ૧૪ મું) સ્પષ્ટ જણાવે છે.

યજ્ઞ આમભોજ આપવાનું શીખવવા ઉપરાંત વાતાવરણની શુદ્ધિ અને તે દ્વારા મનની શુદ્ધિ કરી શકે છે એવું જ નહીં પણ તેના બીજા કારણો ૨૧ પરીવાર (૧૨૦મું પાનું) નીચે મુજબ જણાવે છે:—

ધર્મનાં બે મદાન તત્ત્વો એક જ હિયાથી સિદ્ધ થાય એ બહુ પ્રતીતી વાત છે. યજ્ઞમાં વેદના મંત્રોથી પ્રભુના શુભ અવતા દત્તા અને બહારની હિયાઓથી મનને કાચમાં રાખવાનું તથા બાઈબંધી વધાવવાનું શીખવવામાં આવતું હતું. * * * તેમાં ધર્મચર્ચા ચાલી તેના નિર્ણય થતા દત્તા. આજુબાજુનાં જોડેરા ગામડાઓનાં દલેરા લોકો આવતા, તેઓ તિવિશા શીખતા, અને તેઓમાં ધર્મબાવનાની બાધિતે ફેલાવી એ શિવાય જ્યાં ચક્ષુ થાય ત્યાં મેળા બરાતા દત્તા; એ મેળામાં પ્રદર્શનો યત્તાં તેથી વેપાર વધતો દત્તા અને તેમાં શ્રાવણો (આશ્રય) મળતો તથા મરીઓને મદદ મળતી હતી. વળી એ ચક્ષુ મુદપમાં પડેતો નવા નવા વિદ્યાર્થીઓ મળતા દત્તા અને વિદ્યાર્થીઓને જુદા જુદા વિષયો જણાવતા ખાંસ શરૂઓ મળતા દત્તા દેરા દેશાવરના જુદા જુદા શુભ વાળા બહુ પ્રતિષ્ઠિત લોકો એવા થતા દત્તા, અને તેઓમાં પણ પૌત્રપૌતાની વિદ્યા તથા શુભ મારે દરિદ્રીથી ચાલતી હતી; એટલે એવા પ્રસંગોમાં વિદ્યા દુઝરમાં નામ મેળવવા સાર લોકોમાં બહુ કાળજી રહેતી હતી. તેથી લોકોમાં દુનર કળા વધતાં દત્તા * * * તે શિવાય જ્યાં ચક્ષુ થાય ત્યાં રાજ્યો દાનર થતા દત્તા તેથી તેઓ પ્રભુના વિચારો અને દુઃખો જાણી શકતા દત્તા. "

દેવનું નૈવેદ્ય, આદિ તો બહુ જ સરસ હોયતો છે. ૨૧ પરીવારનાં પુસ્તકો જ્ઞાનનો ખજાનો હોવાથી તેને " દેવ " ની ઉપમા આપે છે (જુઓ પાનું ૧૪૧.)

જ્ઞાનાથી કલ્યાણ થાય, જ્ઞાનાથી બહુ થાય, જ્ઞાનાથી ઉન્નતિ થાય, તેનું નામ ધર્મ છે એવું ઉપરોક્તનાની સાથે (ચતોઽમ્યુદયઃ ધેવઃ સિદ્ધિ સર્વમઃ) તેઓ પૌતાની પ્રસતાવનામાં " સાચું સર્વ " ની વ્યાખ્યા આપે છે.

" પૌતાના તથા પૌતાનાં બાઈબંધોનાં દુઃખો દૂર કરવામાં કમોમાં મજાસો પૌતાની ચાલુ છ'ઈની બાળતાં શોમે તેનું નામ ' સાચું સર્વ ' છે. * * * દરેક મજાસ પૌતાનું કર્તવ્ય બલવતાં શોમે અને સમસ્ત પ્રભમાં નવું જીવન આવી જાય તેને દુ ' સાચું સર્વ ' સમજું છું. " અથવા તો સાક્ષીઓ એવર્ધનનામના નીચલા રાજ્યોમાં જ્યાં સાચું જીવન થતે છે તેને સર્વ છે એમ કહેવાતો ૨૧ પરીવારનો હોય જણાય છે:—

મુખ થસો ત્યાં જ્યાં જાયે રહે નિજ દુઃખો,

જ્યાં પામે આદર માત્ર પ્રવાસી જુઓ. (સરસ્વતી ચંદ.)

સુવિજ્ઞાનં ચિકિત્સુષે જનાય સઘ્નાસઘ વચસી પરપૃથાતે ।

તયોર્યત્સત્યં યતદ્વૃજાયસ્તદિત્તોમોઽપાતિ હન્યસત્ ॥ શ્રુત્યેદ. ૭-૧૦૪-૧૨

અર્થ:—(ચિકિત્સુષે) ઝાની (જનાય) જનને માટે, એ (સુવિજ્ઞાનમ્) જાણના ભેગ છે કે,

(સત્+ચ, અસત્+ચ) સત્ અને અસત્ (વચસી) વચનો (પરપૃથાતે) પરપર એક બીજાને દખાવવાની રીત કરે છે; પરંતુ, (તયોઃ) તે બેમાંથી, (યત્+સઘ્નામ્) જે સત્ય છે, (યતરત્) એ બેમાં જે (જગીષઃ) ઝાણુ ઝાણુ છે (તદ્+યત્) તેનુંજ (સોમઃ) પરમાત્મા (અવતિ) રક્ષણ કરે છે, તથા (અસત્+આ+દન્તિ) જે અસત્યજ છે તેનું હનન કરે છે

પુસ્તક ૨ જી.

એ, સન ૧૯૧૩.

ખંદ ૧૧ એ.

મહારી વ્યાપકતા.

(ગેઝલ—કવ્યાલી.)

મરાયરમાં બધો છું હું, બધા સંસાર મદાર છે;

યરેયર પાયરો છું હું, બધે વિસ્તાર મદાર છે.

પવનની મંદ હોરોમાં, વદું સાગરરૂપે હું;

નયાળી ચેનના રૂસો, જગત સંચાર મદાર છે.

ખિયું હું પુષ્પ યજ્ઞ રૂસે, વસું હું માનની કુસે;

લખું હું લાખને લસે, બધે અધિકાર મદાર છે.

મળતી મેઘમાઝાને, ઝાતી વિષયાઝાને;

જગત સત્ જગવનારો, અજગ દંકાર મદાર છે.

કરું હંચા ઉભા મદારો, રસું ત્યાં પુષ્પ ફળ ઝારો;

ખનાવું રાત ને દારો, બધા એ કાર મદાર છે.

ધૂમેડે સૂર્ય મંડળ આ, દેવેદો મંડો તોયાં;

ધરાને કોઈ માટે પશુ, ખરો આધાર મદાર છે.

ઉત્પત્તો મંચ ફૂંટીને, રસું છું સૃષ્ટિઆ લાખો;

કરું પાઉં પ્રત્ય ત્વેનો, અજગ વ્યાપાર મદાર છે.

બની હું બાદશાહ પોતે, પ્રજા સરભુંધું પોતાને;
 જમાવું જ્વતપરે સત્તા, જગત દરબાર મહારો છે.
 બનાવી વીજના સંચા, ચલાવે લોક સદેશા;
 બધી જો 'જેટરી' ને સાંધનારો તાર મહારો છે.
 સુવીને ભેદી આશાપો, નિવારે તપ્તના તાપો;
 અગમ ગમ લાખનારો જો, અલખ રીતાર મહારો છે.
 બની ગજરાજ ગાભુંધું, બની મૃગ અમં લાખુંધું;
 છવન-મૃત્યુ બનુંધું હું, અજળ મમકાર મહારો છે.
 રજત સોનું અને રત્નો, રચ્યાં કાટી કરી યત્નો;
 કુબેરે સાચવ્યો હોજો, બધા ભંડાર મહારો છે.
 પ્રકાશું ચંદ્ર ચંદ્ર જગને, પ્રજાણું સૂર્ય ચંદ્ર ગગને;
 રસું રકતે રંગેરગને, બધામાં પ્યાર મહારો છે.
 બનાવી સપ્ત લોકોને, વિદ્યારી દુઃખ શોધોને;
 રચુ લીલા વિલોકોને, વિવિધ સંસ્કાર મહારો છે.
 ઉગ્યો હું વૃક્ષ પાંદડીએ, દસ્યો હું પુષ્પની કક્ષીએ;
 વસ્યો જૂમિ ગગન દરિયે; ભયો મજ ધાર મહારો છે.

શુભધ, તા. ૧૫ મી
 અપ્રિલ ૧૯૧૩.

}

વસંત.

વર્ષા.

(રાસ).

વિમલ અંધર દલ પર સ્વર
 ધીર ગંભીર ગાજે રે !
 મધુર તાલ વાજે રે !

૧

અસ્મિત નીર ગંભી. જામઃ
 ઝીલી ગહન અમીત નાદઃ
 અતુપ રાગ રેલે રેઃ
 પ્રણયતંત્રી ખીલે રેઃ

૨

પંખી પ્રાણ પ્રકુલ્લ યાયઃ
 કલામય સુનૃત્ય યાયઃ
 તરંગાલ્ય પ્રણમે રેઃ
 રસિકતા ઉભસેરઃ

૩

ધનું દૂધ સેરં ચંબેઃ
 વત્સ દૂર સૂર અંબેઃ
 ગોપ ગોપી મોદેરઃ
 ભીર પ્રાણુ યોગેરઃ

૪

બોમ વાટિકે ફરંતઃ
 સૂર્ય ચંદ્ર તારક અંકઃ
 ઇન્દ્રજિત યોગેરઃ
 સિંધર ચંદ્ર વિરામેરઃ

૫

સકલ સૃષ્ટિ મમ યાયઃ
 બ્યોત્યો બ્રહ્મગીત ગવાયઃ

અહીં લાન નગેરેઃ
અહીં તાનં નગેરેઃ
વિમલ અધરદલ પરસ્પર

ધીર ગંભીર ગાળેરે !
મધુર તાલ વાળેરે !
“પ્રભુચી” (ખી. એ.)

શુભાવેલી બાધ્યાવસ્થા.

આવે લયનક નિશા કંઈ જીંદગીમાં,
નિશા ખની જીવનમાર હીરી જતીને;
મીઠી કિશોર વયના મુખીઆ નિચારે,
મારા દુઃખી સ્મરણમાં સફરે ચડે છે.
બાધ્યા મહીં રમન દેવભરી રંગેલાં,
બાધ્યા તણાં ઇતકતાં મુખમાં રેલાં;
ને દોષદીન યુગ પ્રેમ તણાં ખીજેલાં,
સંભારતાં હૃદય શ્વાસ રૂધિર નયે.
એ ઇતકતાં અમી ભરી પ્રિય આંખ ક્યાં છે
એ પ્રેમીલા રસિક મિત્ર ગયા છે;
નિર્દોષ મમ્મન ગઈ નજરે જણાતી,
આરામની મુખદ ઝાંખી ક્યાં છુપાતી ?
બાજેલ ને તરફરે યુલગં વસન્તે,
ન્યમ તરફી, ચરદમાં પટકી પડે છે;
મ્હારાં મુખે, ત્યમ ચિશુ વયનાં રસાળાં,
તેને હવે કુદરતે ઝડપી લીધાં છે !
ત્યારે મને ખબર જાન તણી નહોતી,
ત્યારે મને તરસ જાન તણી નહોતી !
અધારમાં ઝરણ મીઠું દોષું ને,
તેને હવે સનન પંથ તણું જ બાન !
વાગે હવે જરીક જાન તણા સપાટા,
આ આત્મામાં મજિન ફુગની ઝાંખ લાગે;
યુકે હવે જગનના કંઈ જેરી વાપુ,
એ વેગમાં હૃદય ફીકું ઘઈ ખવાયે.
બાધ્યા હતી જીવન લદાણ. તણે ખખનો,
બાધ્યા હતી જીવનનું બસ એક રતન;
બાધ્યા હતી જીવનનું જીવેલ ખાત્રી,

બાલ્યા હતી જીવન ! માંહી સુનેરી કીર્ણું.
મીઠી વીણા મળી અરે ! પલુ ના વગાડી,
ના, ના, ગમી રસ ભરેલ સુનેરી ઝારી !
સાક્ષ્ય આ જીવનનું કદી ના થયું ને,
શતાં હવે હૃદય-કંઠે સુખાષ્ઠ બધે !

શાવનંગર.

વિલાપી

૧ સહાગત અધિકને ”

(શાર્દૂલવિકીરિત) બેસી નાવ મહીં પર્યંક સરવે ધર્મિસત સ્થાને જતા,
સ્નેહિ સર્વ થઇ મુગોષ્ઠિ કરતા વાધી જતી મિત્રતા;
જે કોને નવ કોઇ એક સમયે અન્યોઅન્ય પીજાણતા,
તે સર્વે થઇ સુસ મુહુર સદા રહેવાસ સૌ ધરજતા.

(શાલિની) આલ્યું બધે નાવ વેગે અમારું,
વારિમાર્ગે બધું લાગેજ સારું;

ઉભું રહેતુ રહેતું વિશ્રામ સ્થાને,

ઉતારી કા જીર્ણું, લેતું નવાને.

(મન્દાકાન્તા) પથે જતાં નવોં નવોં પ્રેમી મિત્રો ભળ્યા કેં,
ને તેથી બહુ પૃથક પૃથક પ્રેમી મિત્રો ખયાં કેં;
યાતાં “ યાચે તુરત હૃદયે શોક ” સ્નેહિ વિયોગ,
લાગે હૈયે કષમ નહિં યતાં દૂર સ્નેહિ નિયોગ.

(શાર્દૂલવિકીરિત) ધરજેલે સ્થળ આર્વો પ્હેંચ્યો પધિકો સૌ નાવથી ઉતર્યાં,
કિનારે રહ્યો દષ્ટિપાત કર્યો સૌ સૌનેજ પથે પલ્યા;
“ છે, છે, છેવટનું ખરે મળવું આ, એવું હૃદે બાણીને,
નિમિત્તે સહુ આર્વો સંચિત થયા, એવું હૃદે ધારીને. ”

(શિખરિણી) ખરે વેળા આ તો, મુહુર સહુને શોચ અતિશે,
ન જને કેં તેને રમતસમ આ ભાસ્યુંજ હશે;
જાઇ આવે ખારો, ઝટ સમય આ સ્નેહિ હૃદયે,
ચિરસ્થાયી, રહેશે, પ્રણુર્ણન કરા હિરમયે.

(મન્દાકાન્તા) પ્રેમી હૈયું સંબંધ તૂટતાં શોક અશ્રુ ન બહે કાં ?
પ્રેમી હૈયું વીતક સ્મરોંને ચિત્ત બાણે નહિં કાં ?
વિયોગીને નિરમ્બુ વિધિએ અશ્રુઓ ટાળવાનું,
વિયોગીને વીતક સ્મરોંને ચિત્તને બાળવાનું.

x

x

x

x

x

x

સ્નેહિ મિત્રો, દૌનસુહૃદનો સ્નેહ સંભાર બેવા,
સ્નેહિ મિત્રો, દૌનસુહૃદના પ્રેમને બૂકશે ના;
સ્નેહિ મિત્રો, દૌનસુહૃદના દેવ સૌ માફ કરજો,
સ્નેહિ મિત્રો, ફરીથી મર્જીશું ધધરેચ્છા હશે તો.

x

x

x

x

x

x

સુરેત.

હવાડીઆ ચક્રો

}

મિ. છાટુભાઇ દાણભાઈ

સોરઠી ભૂમિ.

(નારાય.)

પ્રસિદ્ધ જે પુરાણમાં અનાદિકાળથી હરી, કરે છે કીર્તિગાન જેનું મુકતકંઠ કિન્નરી;
અનેક રત્ન જન્મદા, અનેકધા મુખપ્રદા; સુરમ્ય ભૂમિ સોરઠી અનન્ય છે દિગન્તમાં- ૧
રહ્યા છે બાણુ ત્રણ સિંધુરાજ ગર્જના કરી, નજીક એક દિશમાં વસેલ પહેન શુર્જરી;
અખંડ ન્દાની નિર્મળી નદી વહે અનંત ન્યાં, સુરમ્ય ભૂમિ સોરઠી અનન્ય છે દિગન્તમાં- ૨
ઉદાર ઉદ્ધમી અતિથિ પ્રિય પ્રેમી લોક ન્યાં, મુખી નિરોગી છંદગી હળીમળી શુન્નરતા;
મીઠાશ છલની, અમીરી દિગ્ગતી વસેલ ન્યાં; સુરમ્ય ભૂમિ સોરઠી અનન્ય છે દિગન્તમાં- ૩
અનેક ભાટ ચારણો ફરાર તેમ માગણો, લિખારી સાધુ બ્રાહ્મણો તણો જહાં અછો ધણો;
દરિદ્ર તોષ છે દયાધુ દેશ જાણી તે વસ્યાં; સુરમ્ય ભૂમિ સોરઠી અનન્ય છે દિગન્તમાં- ૪
અનેક વીરવાન વીર ન્યાં ધુમેલ શૈર્ષથી, પરાક્રમની નોંધ ઇતિહાસમાં બધી લખી;
સ્વંત્ર ન્યાં અનેક રાજ આજ છે હવાતીમાં; સુરમ્ય ભૂમિ સોરઠી અનન્ય છે દિગન્તમાં- ૫
મનોહર પ્રિયંવદા વિકાસી અંગના વસે, સમાન તેમની ન સ્નેહ સ્વામિનો કહીં હશે;
ધરે છે હ્રમણાં જ જાલ-કાંખોએડ આપતાં; સુરમ્ય ભૂમિ સોરઠી અનન્ય છે દિગન્તમાં- ૬
અદ્વિત નહીં, જાતિ, બાજરી, બન્ને, ૧૨ બાજરી, ૨૪ બાજરી, ચેરરી, નાથુજ જે જોસે, જેતરે,
તવરિત વેગવાન અસ્વ પાણીદાર પાકતા, સુરમ્ય ભૂમિ સોરઠી અનન્ય છે દિગન્તમાં- ૭
પૌષ્પ સ્નાદ કાવ્યનો અખાંડાર દેશ આ, અદા ! વિશાળ ખાણુ રાજરાગણી તણીજ આ;
કવિત્વ દેવી ભારતી વસ્યાંજ ઠીક વાસ ત્યાં, સુરમ્ય ભૂમિ સોરઠી અનન્ય છે દિગન્તમાં- ૮
પ્રભાસ કારિકાં રહેલ મુખ્ય તીર્થરાજ ન્યાં, વળી અનેક ભાસ માંહીં બીમનાથ-ધામ ન્યાં;
નજીક છણુંદુર્ગ ગિરિરાજ ગિરનાર ન્યાં; સુરમ્ય ભૂમિ સોરઠી અનન્ય છે દિગન્તમાં- ૯
મુદ્રામ ને નૃસિંહ ભક્તરાજ જન્મ ન્યાં થયા, ત્વજ્જન રાજધાન મીરાં આંહીં આવૌને રહ્યા;
અનેક ભક્ત જન્મથી વસેલ ન્યાં પવિત્રતા; સુરમ્ય ભૂમિ સોરઠી અનન્ય છે દિગન્તમાં ૧૦

ત્યજ મથુરાં ગામ કૃષ્ણ દારિકા કરી વસ્યા, પ્રભાસ ક્ષેત્રમાં સમાધી સાધતા વળી રહ્યા;
 શ્રીકૃષ્ણપાદથી ભૂષિત ભૂમિ છે પવિત્ર-આ; મુંઝવ્ય ભૂમિ સોરઠી અનન્ય છે દિગન્તમાં. ૧૧

ભલે ગરીબને દરિદ્ર દેશ આજ તે દિશે, તથાપિ ઉચ્ચ ભાવના ન દિલથી હણુ ખસે;
 ભવિષ્યમાં પ્રકાશશે કદીક પૂર્ણ બેસમાં; સુરમ્ય-ભૂમિ સોરઠી અનન્ય છે દિગન્તમાં. ૧૨

૦ શ્રી પ્રજ્ઞાદ જ્યંતી, ૧૯૬૯.
 મુખ્યર્થ.

}

પ્રભાસકર જયરાકર પાઠક.

સૂક્ષ્મદર્શક માં થી.

આ પત્રતા પ્રારંભતા અંકોમાં હજા મથાળાં હોલ આલુ પ્રાસંગિક વિષયો ઉપર હુંકો ચર્ચા-
 દિશા કરવાની પદ્ધતિ અખત્યાર કરી હતી. તે પછી જગ્યાની મારામારીને લીધે તથા મોટા આદીકોનો
 સમાવેશ કરવા હમને હમારા સૂક્ષ્મદર્શક પર બખોલ અકારી દેવી પડી હતી. પરંતુ બે વર્ષના હમારા
 અનુભવથી હમને જણાય છે કે, વાંચનારી પ્રજાને લાંબા આદીકો વાંચવાનો જોઈએ તેટલો રસ, સમય
 કે એકાગ્રચિત્ત કરવાની શક્તિ, સામાન્ય રીતે નથી. તેજાકે અમુક અંશે વાચક પ્રજાને અનુરૂપ રહેવાની
 આવશ્યકતા દેખીતી છે. હુંકો દિશા ને કે સંજોન લેખો જેટલી બોધદાયક કે જ્ઞાનવદ્ધિક દોવી અસંભ-
 વિત છે, પરંતુ હજા પ્રમાણમાં તેની રસમયતા તથા ઉપયોગિતા ઓછી નથી. એ કારણથી હમે હવેથી
 તે નિયમિત રીતે લખવાનો કશવ કર્યો છે, અને આરા છે કે, હમારા વાચક વર્ગ એ નિવેદનથી
 સંતુષ્ટ થશે-તેથી.

દિવાન સર ચંદાવકર !

જગની સૂસરી બહુ સખત હોય છે. તેથીજ અંતરિચ્છા છતાં સર નારાયણ ચંદાવ-
 રકર પ્રજાને પોતાની વિદ્વતા, વક્તવ્યતા તથા બાહ્યશીનો લાલ આપી શકતા નહીં હોય, તેથીજ
 જેના પોતે સ્વ. રાનાદેની જગ્યાએ મહામંત્રી એવી સોશીયલ કોન્ફરન્સમાં વારંવાર હાજર
 પણ નહીં રહી શકતા હોય, એવી રીતે પ્રજા પોતાના મનનું સાંત્વન કરતી અને મનને
 દિલાસો દેતી કે સિંહ તબેલામાંથી શૂટતાં પાછો રણમાં, વકીલ હતા તે વખતની જેમ, તેથી
 પણ વિશેષ ઓટી ફોળો જરીને ધુમંતો ચરો ! પરંતુ પ્રજાનો પ્રારબ્ધમાં ગ્રહ વાંકા હતા !
 એઓ જે સ્થાનિક સંસ્થાઓમાં પ્રમુખ હતા-જેમાં હતા તેમાં સ્વાભાવિક રીતે એથી ઓછા
 નહોતા-તેમની તરફથી તેઓના માનમાં જે મેળાવડાઓ થયા તેમાં તેઓએ વાનપ્રસ્થ થતા
 પછી પ્રજાની સેવા કરવાનો નહીં પરંતુ પ્રભુસ્તવન કરવાનોજ તેમનો મૂળ ધાર્મિક હોતો એમ
 જણાવ્યું હતું. કદાચ એ બેને તેઓ પર્ચાવવાથી સમજતા હશે; પરંતુ લણુ થાય લેડી ચંદાવ-
 રકરનું કે તેમણે પ્રજાને તરાપો દુખાડ્યો ! નહીં, તમારે દિવાન ચલુજ પડશે એવી સ્ત્રી. હંક
 લીધી અને તેને પ્રસન્ન કરવા તથા છદ્ધિરના યુવાન-અધીશ પર ઉપકાર કરવા સર નારાયણ
 ચંદાવરકરે હાલતો વાનપ્રસ્થાશ્રમમાં પ્રવૃત્તી કે પ્રજાની સેવા કરવાનું સુલતવી રાખીને, બન્નેને

નાસીપાસ કરીને, પોતાની પત્નીનું મનોરંજન કરવા વાનપ્રસ્થાશ્રમને બદલે દિવાનાશ્રમ ધારણ કરી છે ! હમે કલુષ કરીએ છીએ કે દિવાન થવાની લાલચને સામાન્ય મનુષ્ય વશ થવા વિના ના રહે. પરંતુ હમેશાં 'સ્પીરીચ્યુએલીઝમ' અને સ્વાત્મભોગ, દ્રવ્યની નિસ્પૃહા અને દેશસેવાની ઉપરાયાપરી વાતો કરનાર તરફથી વધારે સારી આશા રાખવામાં આવતી હતી. કેવલ ધન સાથે તેઓ દિવાન નહીં થયા હોય પરંતુ નિસ્પૃહ દિવાન તરીકે કરતાં બહાર પુરુષ તરીકે તેઓ આર્થાવર્તની પ્રજાનું અતિશય વિશેષ કલ્યાણ કરી શકતે. સ્ત્રીનું કેવલ રંજન કરવા કે રામ્બનો માત્ર ભોગ રાખવા, પોતાની ઇચ્છા તેમજ પ્રજાના હિત વિરૂદ્ધ વર્તન કરવું અને પોતાની સ્વાર્થપરાયણતા ઉપર, બીજાને બદનામ કરીને, તે પર પરમાર્થપરાયણતાનો રંગ રંગવો, એને તમે વ્યવહારકુશલતા ભણે માનો પરંતુ અગ્રમાં અપતા વિદ્વાન મનુષ્યનું તે આદર્શ વર્તન તો નથીજ. જ્ઞાતિને ન માનનાર પણ જ્ઞાતિના સંસ્કારને વશ થાય છે અને બ્રાહ્મણનો લોભ કેમે ક્યો જતોજ નથી એમ છટકી જોવાય છે. સર નારાયણની પત્ની આદર્શ છે, પતિપરાયણ છે, -ધણા ખરાની પત્ની હોઈમાં છે-અને તેની અખંડ ભક્તિના બદલો વાળવો પતિનો ધર્મ છે પરંતુ એના બદલો પોતાને તથા અન્યને ભોગે આપવો એવું કાંઈ શાસ્ત્રનું કે સંતનું કથન નથી. સર નારાયણને દિવાન થવાનો હક નથી. એમ કાંઈ કહેવું નથી; પરંતુ પ્રજાની આશાથી તેમજ તેમના પોતાના વચનની તે વિરૂદ્ધ છે. તેમજ તેમણે એ માટે જણાવેલાં કારણો કેવલ હાસ્યજનક છે અને પંદાનાં તરીકે પણ જોઈએ તેવાં સંક્રાંતિદાર નથી એજ લોકોનું માનવું છે, તેમાં તેઓ ખોટા નથી. છતાં હિંદુ-સ્તાન નહીં તો કેવલ ઇસ્લામી પ્રજા સર નારાયણના જ્ઞાન તથા શુદ્ધિનો લાભ મેળવવા ભાગ્યશાલી થાય તે માટે દ્રેષ કરવાનું પ્રયોજન નથી. મહારાજ હોદ્દાકરની રૂપતને હમે અભિનંદન કરીએ છીએ, અને અમાત્ય તથા અમાત્યપત્નીપદ દીપાવવા સર અને લેડી નારાયણ મંદોવકર દીર્ઘાયુષ્યમાં થાઓ એમ પ્રાર્થાએ છીએ.

. . . X

X

. . . X

નિર્ધન કુબેરસંહારી !

ઈંગ્લંડના અમુક પ્રધાનોએ પોતાના પત્ની સત્તાનો લાભ લઈ, શેરોનો સટો કીધો અને શેર કાઢનારી મર્કિટની કંપની સાથે મળી ગયા, એવો આક્ષેપ અમુક વર્તમાનપત્રોએ તથા વિરોધી કન્સર્વેટિવ પક્ષકારોએ મુકવાર્થા, એ આક્ષેપનું ખોટાપણ ખતાવવા તે પ્રધાનોએ, પોતે કલુષેલી તપાસ માટે નીમણેલી પાસ કમીટીમાં પોતાની જુબાની ચોડા દિવસ પર આપી હતી અને ઉલટ પાલટ તપાસને સ્વેચ્છથી શરૂ થયા હતા. એમાં સાથી જાણવાભેગ સાક્ષી નાણું ખાતાનો પ્રખ્યાત પ્રધાન મી. લોઈડ-લેન્જ હતો. સટા સાથે નહીં પણ કેવલ વ્યાજ સાથે અમેરીકાની મર્કિટની કંપનીના શેરો તેણે ખરીદ્યા હતા એમ જણાવીને તેણે ખબર આપી હતી કે હું નિર્ધન છું. વ્યાજથી મારી ખાનગી આવક વર્ષે માત્ર ૭ હજાર રૂપિયા છે ! અર્થાત્ કરોડો અને અબજો રૂપિયાની લગભગ સાહે તેમ ઉચ્ચપાયેલ કરનાર કુબેરની કુંચી પોતાના ખીસામાં રાખનાર પોતાના તો પુરા એ લાખ પણ કહેવાયતો નથી ! રહેવા માત્ર એક ઘર છે તેજ સ્થાવર મિલકતમાં છે !-દ્રવ્ય ખાતાના પ્રધાન તરીકે તેને મહીને

રૂ. ૫૦૦૦ નો પગાર મળે છે પરંતુ તેને પ્રતિજ્ઞિત રીતે રહેવાનું હોવાથી એ કાંઈ બહુ બચાવી શક્યો નથી. આ બાબત ઉપર હમે ભાર એટલા મારે મુકીએ છીએ કે દેશની ઉન્નતિના મૂલ કારણુ રૂપ તેના અગ્રગંતાઓની સ્વપંચીકૃત દરિદ્રતા છે. ઇંગ્લંડના પ્રધાનો દુન્યાના સુધરેલા રાજ્યોમાં સૌથી પ્રામાણિક ગણાય છે. ન્યારથી મોટા પોટ (ચેપમ) એ નાણું ખાતાના ઉપરી હોવા છતાં, પડતલ નાણાંનું વ્યાજ પણ લેવાનું બંધ કીધું અને દેશને લાભોઁગીનીનો ફાયદો કર્યો ત્યારથી ઇંગ્લંડના પ્રધાનોની પ્રામાણિકતા જગતમાં આદર્શરૂપ યથા પડી છે ! રાજથી પણ વિશેષ સત્તા છતાં લસ પેઢે તેઓ વર્તે છે. મી. એસ્કવીથે ૧૮૬૫ માં પોતાની ' પાર્ટી ' ની પડતી થતાં જ્યારે પ્રધાન પદનું રાજીનામું આપ્યું ત્યારે તેની પાસે એટલું ધન નહોતું કે ઘેર બેઠાં જાહેર જીવન ગાળવાનું ચાકુ રાખી શકે. પ્રધાન પદ પર આવ્યા પછી ધારાસભીના ધંધામાં ફરીથી જોડાવામાં કાંઈક માનભંગ તે સમયે માનવામાં આવતો. પરંતુ મી. એસ્કવીથને પોતાની દરિદ્રતા સ્વીકારવામાં કશી હીનતા ન લાગી અને પાછા સામાન્ય ઘેરીરંદર તરીકે જીવેલાં સર કીધો. હીદુસ્તાનના લોકો આ દાણભંશુર સંસારની માયા અને દ્રવ્યની નશ્વરતા પર લાંબાં લાંબાં બાપણો કરતાં અને નિમગ્ન લખતાં પરવારતા નથી; પરંતુ બંધારમાં તો તેઓ દ્રવ્યના ધુરોપીયનો કરતાં પણ વધારે અદ્યદતા કીડા જોવામાં આવે છે. જ્ઞાન-અર્થની વાતો કરનારા જોખાઓ બીજી બેરી પરણુતા, પૈસાને ધૂળ કહેનારા તે પાછળ ગાંડા ગાંડા થઈને દોડનારા હીંદુઓમાં એટલા બધા છે કે તેઓને ઉપલા દાખલાઓ આપવા કેવલ અનુચિત ગણાયો નહીં ! ધુરોપમાં લોભ નથી એમ નથી; પરંતુ ઉચ્ચ સ્થાનોમાં, કેળવણલા વર્ગોમાં નિર્લોભ પણ ઓછો નથી. સામાન્ય સુખ સગવડ જેટલા પૈસા મળેથી તેઓ સંતુષ્ટ થાય છે, જ્યારે હીંદમાં માત્ર વેદાંતની બડી બડી વાતોજ કરતા, અને બંધારમાં તો જેટલું અને તેટલુંજ લોભીપણું બતાવતા જોવામાં આવે છે. પ્રામાણિકતા પણ સંસારને માથા કહેનારા ગજવામાં મુકે છે, તેમને મી. લોઈડ જેજનો દાખલો અર્પણુ કરવો એ યોગ્ય જ છે. જે જરાક પણ આંગણી હલાવેથી કરોડોના ધણી થઈ પડે એવા પ્રકારનાં સાધન ધરાવે છે તેની પાસે ૪૦૦ પાનું વાર્ષિક વ્યાજ ઉપજન થાય એથી વિશેષ ધન નથી !

હીંદમાં પણ આમજ લેઈએ.

વિદ્વાનો વિચાર કરતાં કદિ પરવારતાજ નથી, અને બંધારમાં તો વિજયસિદ્ધિ સારૂ દીર્ઘ વિચાર કરતાં પણ શીઘ્ર વર્તનજ વિશેષ આવશ્યક હોવાથી વિદ્વાનો રાજ્ય કારભારમાં કેવલ કાર્યચતુર પુરૂષો જેવા ફતેહમંદ નીવડતા નથી એવો તેમને શિર અપવાદ મુકવામાં આવે છે. લૉડ મોર્લી કાર્યપટુ ચેમ્પલ્ડીનના મતથી બહુ જૂદો પડે છે તેમજ સંસ્થાન ખાતાનો એ જૂતપૂર્વ પ્રધાન કાંઈ એકજ રાજનીતિને વળગી રહેનારો નથી. સ્વાર્થોત્કૃષ્ટ રાજનીતિ બદલનારા તરીકે એણે તો નામ કયું છે. છતાં ચેમ્પલ્ડીનની પ્રસંશા જેટલી સુકત કે જે વિદ્વાન અને નીતિવાન મોર્લીએ કરી છે તેવા ચોડાએજ કરી હશે. એ વિચિત્રતાનું કારણ એવું જણાવવામાં આવે છે કે મોર્લી મહા વિદ્વાન હોવાથી, વિચાર વિચારજ કર્યો કરતો રહે છે અને તેથી કાંઈ તેનીથી થતું નથી, એમ નિરાશાથી ધોતે અતિ જોય છે ત્યારે ચેમ્પલ્ડીનની અપલતા અને

શીઘ્રતાથી તે પ્રસન્ન પ્રસન્ન થઇ જાય છે ! વિદ્વાનો પરની કાર્યમંદતાનો આ આંક્ષિપ, મુ. નાઇટેડ સ્ટેટ્સના નવા પ્રેસીડન્ટ છે. વૃદ્ધ વિદ્વાને પોતાનાં કાર્યતંત્રપરતાથી સિધ્ધિ કર્યો છે. મી. ટેકેટ ખાલી કરેલા પદ પર આવતાં સાથેજ તેણે આપાત જગાત જે મુ. સ્ટેટ્સમાં સૌથી ભારે છે, અને જેથી મરીયાનો ખરો થાય છે અને માત્ર દેશનાં ધનાઢ્ય કારખાનાંવાળાઓનેજ લાભ થાય છે તે તેણે જરૂર ચીજોના પ્રદરણમાં એકદમ ઘટાડી અથવા કાઢી નાંખવાની સૂચના કરી છે, તથા આવક પર નવાંજ ધારણે કર નાંખ્યો છે. અમેરીકાના પ્રેસીડન્ટની સત્તા ધણી છે. અન્ય દેશના રાજ્યો તો નામના છે પણ આ વિના મુકુટનો તો ખરો રાજ્ય છે. હાલમાં કહેવાય છે કે રશીયાના ઝાર કરતાં પણ વૌશંગિયનના " સરેંઢ ધર " માં રહેતા પ્રેસીડન્ટની સત્તા અતિ વિશેષ છે. ઝાર તો તેના પિત્રાઇ કાકા ટ્રેડ્કમુકોના પાશમાં લપટાયેલા રહેલો હોય છે જ્યારે અમેરીકાનો પ્રેસીડન્ટ તો પોતાની અંગત પ્રતિષ્ઠા, સત્તા તથા વગથી લગભગ મ્હાલ્ય તે કરી શકે છે. આવકપરના કરનું ધોરણ તેણે આ પ્રમાણે રાખવા રાજ્યસભાને વિનવિ કરી છે:—

૫ર્ષે ૪૦૦૦ ડૉલર (ર. ૧૨૦૦૦) સુધી માફ.

"	"	"	થી ૨૦,૦૦૦	"	સેંકડે	૧	કો.
"	૨૦,૦૦૦	"	" ૫૦,૦૦૦	"	"	૨	"
"	૫૦,૦૦૦	"	" ૧૦૦,૦૦૦	"	"	૩	"
"	૧૦૦,૦૦૦	"	" ઉપરાંત	"	"	૪	"

આ પરથી જણાશે કે આવકમાં હીકુસ્તાનનું ૫ર્ષે તે અમેરીકાનો મહીનો છે. આ દેશમાં મહીને ર. ૧૦૦૦ ની આવક હોય ત્યાં સુધી કરો આવક વેરો આપવાનો નથી. દીર્ઘ અતિ વિશેષ દરિદ્ર હોવાથી અમેરીકા જેટલો તો કરી શકે નહીં. ઇંગ્લંડમાં પણ એટલી બધી દદ સુધી મંદી નથી. ત્યાં ૨૦૦ પાઉંડની ઉપરની આવક પર કર લેવાય છે. હીકુસ્તાનની સ્થિતિ જોતાં હાલનો ક્રમ બદલુ ભારે નથી. માત્ર મુંબઇ જેવા મોટા ખર્ચાળ મોંઘા નગરના નાગરિકોને તથા ખેડોળા કુટુંબવાળાઓને કાંઇક ખાસ છુટ મુકવી જોઇએ. પરંતુ આવક વધતી જાય તેમ કરના વિશેષ અંશ લેવાની સૌથી વત્તી જરૂર છે. અને જો અમેરીકાની જેટલો તેમ કરવામાં આવે તો ૫ર્ષે ર. ૧૦૦૦ ને બદલે ર. ૨૦૦૦થી કર ચાર કરવામાં આવે તોપણ કુલ આવકમાં ઘટાડો થવાનો સંભવ નથી. હાલમાં ર. ૨૦૦૦ તથા તેથી ઓછે તેટલું વધુ કમાનારને રૂપિય ચારને બદલે પાંચ પાંચ આપવી પડે છે. ખૂબથી વિશેષ જે ધન હોય તે ગરીબ વર્ગના ઉદ્ધારના કામમાં વિરોધાંશો આવવું જોઇએ એ સિદ્ધાંતમાં સત્તાંશ હોય—અને તે સાચું સો ટકા સાચું છે એમ હમે માનીએ છીએ—તો આવક વધારે મોટી રકમથી ચાર કરીને કમવાર ટકા અમેરીકા જેટલો યઠાવવા જોઇએ ! હજારો મનુષ્યોના પસીનાથી, અથવા હજારો લાડૂતોના લાડાથી, હજારો તથા લાખો રૂપિયા ઘેર બેઠાં આપતા કમાનારા કારખાનાંવાળાઓ તથા ધરવાળાઓ માત્ર સવાયા કરથી ધૂટી જાય એ ન્યાયપુરસ્સર નથીજ. અમુક હજાર ઉપરાંતનું સર્વસ્વજ તેમને તો મફત અને નકામ જેવું છે તેથી ન્યાયી સરકારે તે પરજ નિષ્કાહ પુગાડવી જોઇએ, અને મધ્યમ વર્ગના ૧૦૦૦—૨૦૦૦ ને બદલે એ લાખતાં લેખાં પરજ બ્યાન પુગાડવું જોઇએ. ઇંગ્લંડમાં પણ એ પ્રમાણે સર્વાંશો ન્યાય નથી મળી શક્યો. તો અને એકદમ મળે એ સંભવિત તો નથીજ, પરંતુ સાર-

આત જરૂર થઇ શકે એમ છે. બે ડૉ. વુડ્ઝ વીલ્સનની સૂચના કૉંગ્રેસ સ્વીકારશે તો તે દુનિયાનાં રાજ્યોને આવકકરના ધોરણના સંબંધમાં એક ઉદાહરણ સમાન અવસ્થ થઇ પડશે, પછી આ ન્યાયી માંગણીને “ સૌશીયલિઝમ ” કહીને દુસી કાઢનારા ખરેખરના જરૂર આગ્રહ થઇ જશે !

અમદાવાદમાં પરિપદો.

અમદાવાદમાં ગયા બે માસમાં બે પરિપદો મળી હતી. સંસાર સુધારાના પ્રાંતિક કોન્ફરન્સના પ્રમુખ મી. નરસિંહરાય ભોજાનાય હતા. અને તેમણે બાપણ કઠપી ચકાપે તેમ વિદ્વાતયુક્ત, મધ્યમસરણ, તથા વ્યાવહારિક સૂચનાઓ વાણું હતું. ઓ. સરદાર સર ચીતુંભાઇ માધવલાલે પોતે જુના વિચારના પણ કહેવાવા છતાં, સ્વાગતકારિણી સભાનું પ્રમુખપદ સ્વીકારીને તથા પ્રસંગાનુકૂળ બાપણ કરીને, સંસાર સુધારાની હીમાયત કરી હતી એ પણ એક સંતોષની વાર્તા છે. “ અત્યંત ” સાથે ભોજન અગ્નિપથ કરવાથી તેની વિશ્વ પ્રોટેક્ટ કરવા અમદાવાદમાં મળેલી મહાજનની સભાનું પ્રમુખ પદ લેવાની તેમણે ના પાડી ત્યારથીજ તેઓ હૃદયથી સંસાર સુધારાના હીમાયતી છે, અને સારી સાદી સમાજને માન આપનારા છે એ સ્પષ્ટતર થઇ આવ્યું હતું. આ કોન્ફરન્સમાં સામાન્ય પ્રજાને જોઇએ તેવો ઉત્સાહ હોયો તો અસંભવિત છે, આત્મપરીક્ષા મિષ્ટ ક્યાંથી હોય ? સામાન્ય જનોનો તો હકો માંગવામાંજ ઉત્સાહ હોય છે, અને સંસાર સુધારો તો ખરું જોતાં હકો-ખોટી રીતે મળેલા કે મેળવેલા હકો તથા સત્તા દ્વાયે કરીને સ્વેચ્છાથી છોડી દેવાનો વિષય છે. આ કારણથી, રાજદ્વારી સભા જેટલો બેશ સામાજિક સુધારણાની સજામાં હોવાની આશા રાખવી મિથ્યા છે. અસુક ઉચ્ચ માનસિક ભૂમિકાને પ્રાપ્ત ગણ્યા ગાંધિયા મનુષ્યોનેજ સંસાર સુધારાની આવશ્યકતાની કદર હોઇ શકે અને તેઓ પરસ્પર મળીને વિચાર કરે એ કાંઇ યોગ્ય નથી. ધર્મ કે રાજ પ્રકરણના વિષયોની વિવિધતા તથા બદલાતા રંગની રાશીનીની પણ સંસારી પ્રકરણમાં જોરદાજરી હોય છે, તેથી એ પ્રજામાં એ વિષય તરફ, સહાનુભૂતિ હોવા છતાં ઉત્સાહ આવવો એ બહુ સહેલ નથી. વળી કોન્ફરન્સ સાથે કાંઇ વ્યવહારિક વિષય જોડાવાની પણ ખાસ જરૂર છે કે, જેથી તે વિષયને પોષક ફાંડને લઇને સુધારાના અનેક પ્રેમીઓમાં કામ કરવાનો ઉત્સાહ આવે. સુધારકોને તેની જરૂર પ્રતીત થઇ છે તે મેશર્સ દેવધર, દલવી તથા સર ચંદાવરકરે નેશનલ શૌચાલય કોન્ફરન્સની ધડી કઢાડેલી અને હાલ પ્રગટ થયેલી યોજનાથી સિદ્ધ થાય છે.

મુખ્ય ઈલાકાની (સિંધ પાદ) આંશરે ૭૦ આર્થ સમાજોના પ્રતિનિધિ રૂપ પ્રતિનિધિ સભાનો માર્ચના અતે ગુજરાતના પાટનગરમાં ચલણ મહોત્સવમાં ઉત્સાહ વિશેષ હતો. એઓની દાજરી પણ સેકેડોની હતી. અને ૫૦૦૦-૭૦૦૦ એ પુરણો દરરોજ ત્રણ દિવસ બાપણો સાંભળવા ભેગા થયાં એજ કાંઇ જોવી તેવી શક્તિ નથી, અને પ્રચારનું જેવું તેવું વ્યાવહારિક કાર્ય નથી. આર્થ સમાજના પ્રચારકો સંધ્યા ખંડનખંડની દૂર રહે છે તેવું અત્યંત શુભ પરિણામ એ આવ્યું છે કે જુનામાંજુના વિચારના લોકોને પણ આર્થ સમાજ પોતાની છે એમ માનવાને કારણ મળ્યું છે અને મૂર્તિ પૂર્ણ તથા શ્રાદ્ધ કરનારાઓનો, તે ન કરનારા આર્થ સામાજિકો પ્રતિના વિરોધ, એ વીડવનારા વિષયો તેમની સન્મુખ ખામુખા નિર્ધરવામાં આવેલી નહોતી મળ્યાં છે, અને ખુશીથી સંજ્ઞા આર્થ સમાજનાં લાપણો સાંભળવા સમર્થ છે. સંજ્ઞાને

મહાત્મા પ્રસંગે વેદ પ્રચાર તથા ગુરુકુલના ફંડમાં તેા ઝાઝી રકમ મળી નથી, જે હડી દળરથી સંગ્રહ થવું પડ્યું છે, પરંતુ જૈના નગરમાં ફંડની આસાં રાખવાની જૂન કરવીજ જોઈતી નથી. બુદ્ધિપૂર્વક રીતે ધર્મના સિદ્ધાંતો પણ માનવા એ આર્થ સમાજના સમસ્ત સિદ્ધાંતોની કુચી-મદાસૂત્ર છે, અને અમુક સિદ્ધાંતો તે માત્ર એ મહા સૂત્રનાં માત્ર ઉદાહરણો છે. તેનો પ્રચાર થયો છે એજ સકલ છે. સર્વે દેશોના અભ્યુદય કરનારી અનેક સંસ્થાઓમાં આર્થસમાજનો હીરસો કાંઈ જોવા તેવો નથી, અને ગુજરાતમાં તેણે ૧૦ વર્ષમાં જે કામ કર્યું છે તેનો જોઈએ ઉત્સવ પરીક્ષામાં ફતેહમંદ રીતે 'પાસ' થવા સમાન છે. ગુજરાતના આર્થ સામાજિક પંચાળીઓની પેઠે મંડ્યા રહીને કામ કરશે તો ફતેહ તેમની છે.

સંયુક્ત કુટુંબ કે વિલકત ?

(૬)

સંયુક્ત કુટુંબમાં દરેક વ્યક્તિ સારે જીવનની દરેક હાજત પુરી કરવા અમાહેલી સ્વતંત્ર વ્યવસ્થા હોવાનો સંભવ નથી. સંયોજીત, આર્થ, રનાન, જોગન આદિનાં સ્થાનો, નોકર, ધત્યાદિ સ્વતંત્ર કેવલિત જ હોય છે. એ સ્થિતિમાં દરેકને પળેપળે થોડી અથવા વધતી પ્રતિકૂલતા તથા પરત્રતા સેવથી પડે એ દેખીતું છે, અને ઇચ્છા પ્રમાણે કે ઇચ્છેલી સમયે પોતાનું કામ કાંઈ પાર પાડી શકે એ જનવા જેવું નથી. પ્રાતઃભાસે શાય કરવાની ક્રિયાથી માંડીને તે શયન પર્થત અન્ધોની એજ વખતની હાજતોને લીધે, દીલ, અગરક અને ઉચેદવારીમાં દિવસનો મોટો ભાગસમાપ્ત થાય છે. તમે એ વાતો તુચ્છ કહેશો, પરંતુ તુચ્છ વાતો પણ દોઝની થાય અને અનેક હોય તો મોટો સરવાળો થતાં તે તુચ્છ રહેતી નથી. ટાંચણીએ ટાંચણીએ અનેકં છિદ્રો પાડે આપુ પડ્યમ પણ ફેાડી શકાય છે. આવી નાની જાતોમાંથીજ અતે મોટી તંકારારનો જન્મ થાય છે, અને વૈમનસ્ય થઈ અતે રંગઅંગ થવાનો વારો આવે છે.

સંયુક્ત કુટુંબમાં સ્ત્રીના એક નહીં પણ અનેક વડિલો હોય છે. અને પતિ તો તેમાં સૌથી ઓછા દિસાજમાં-એ સર્વેનું મન અને માન તેણે અખંડ જાળવવાં પડે છે. તે એક નહીં પણ અનેકને જવાબદાર છે. એ સ્થિતિ શું છાટ છે ?

ખહુમત.

સંયુક્ત કુટુંબમાં કોઈ કામ જહુમતથી થતું હોય તેવું પણ નથી. સામાન્ય રીતે, જો કરવું હોય તો સર્વાનુમત જોઈએ. અને ન કરવું હોય તો માત્ર ૧ વિરૂદ્ધ મત જોઈએ. એવો વિચિત્ર નિયમ પ્રવર્તે છે. અને એવો પણ કોંઈ ખાસ નિયમ નથી-વારંવાર તેથી ઉદ્દેશ નિયમ પણ થઈ જાય પણ વારત્તિક જહુમત જેવું તો હોવાજ નથી. એમાં તો જેની મરજી તથા જજ વધારે તેવું ધારેલું અને કરેલું થઈ જાય છે. મારે તેની તરવાર જે મીજાસી કે હડી હોય તેજ ધણું જરૂં સંયુક્ત કુટુંબનો તાજ વગરનો રાગ, અને જો બધાને

માંથે કાંઈ દૃઢ વંડીજ હોય તો, પાટની કુંવર થઈ પડે છે. નવન્યા, શાંત, સદનશીલ, કલહથી દૂર રહેનારા સંખ્ય યોગ્ય કૈટુળીકાને બીજાની મરજી પ્રમાણે સૌથી વધુ ચાલવું પડે છે.

સંયુક્ત કુટુંબમાં દર વરસે થોડાં લગ્ન, થોડી સુતાવડો, થોડાં મરણ, તથા પુષ્કળ માંદગી હોય છે તેથી તેમને સ્વાભાવિક રીતે લગ્નમાં હર્ષ નહીં અને મરણમાં તીવ્ર શોક કે માંદગીમાં ઝાઝો ઉદ્વેગ થવો બહુ સંભવિત નથી. વધારે તો માત્ર ખર્ચજ હોય છે, કારણ કે બધાનોજ આનંદોત્સવ કે શોકોત્સવમાં ભાગ લેવા વગર પૂરકો થતો નથી. જેથી ખર્ચ વધેજ છે. અંતરમાં લાગણી, હોંસ, હર્ષ જેવું વિશેષ ન હોવા છતાં, તે હોવાનું બતાવવાની બહારથી ક્રિયા કરવીજ પડે છે. અને હોય પણ કેમ ? દરેક પ્રસંગે એમ પુષ્કળ લાગણીના ઉત્કરશાં અર્થાં કરે તો હૃદય ફાટી જવા વગર પણ બાગ્યેજ રહે; કારણ તેની શક્તિઓની પણ દૃઢ છે.

કરવું તો બધાનુંજ સામંતું કરવાની પ્રણાલીને લીધે માંદા પડનારની તો વિશેષ દુર્દશા થાય છે. તેને વિશેષતા જોઈએ તેવી આપી શકાતી નથી, તેમાં સ્ત્રીને માંદી થઈ તો તો વિશેષ આપત્તિ. પ્રથમ તો બીજી સ્ત્રીઓ તેના રોગનું એવુંજ નિદાન કરે છે કે, માંદી હોવાનો દોષ માત્ર કરે છે. રોગ સૂક્ષ્મ છે ખરો, અને તે કામ ન કરવાની ઇચ્છાનો છે. “ ખાણ છે તો મારાથી બમણું ને માંદી શાની છે ? ” એ તો સંયુક્ત કુટુંબનો એક પ્રસિદ્ધ ઐશુ કટાક્ષ છે. બમણું હોય ત્યાં સુધી. અધુન કથુન્નતું એ કાંઈ સત્યથી ખાસ દુર ગણાવું નથી. ગર્ભવતી સ્ત્રીને લગભગ છેક છેલા દહાડા સુધી આજ કારણ-સર ધસડાઈ ધસડાઈને કામ કરવું પડે છે. માત્ર જે જગદ ને જ્ઞાતાન ને માયાનું થાય છે તેજ છતે છે. પરમાત્માને ખબર કે કેટલી યુવા સ્ત્રીઓ સંયુક્ત વ્યવસ્થાના આ દોષોને લીધે અકાલ મૃત્યુને શરણ થઈ અને હજી થતી હશે !

હરમાં અશાંતિ.

સંયુક્ત કુટુંબમાં હમેશાં લગ્નના ધર જેવી ધાંધલ અને ધમાકા હોય છે. લગ્નમાં ભાગ લેવા જનાર સર્ગા સંબંધીઓ લગ્ન કરનારને ત્યાં થોડા દહાડા રહે છે તેટલામાં કેટલા કંટાળી જવાય છે તેના ધણા ખરાને અનુભવ હશે. છતાં સંયુક્ત કુટુંબમાં એવીજ સ્થિતિ જરા નાના પાયા પર હોવા છતાં કેમ નથી કંટાળી જતા એ આશ્ચર્ય છે. નહોં કંટાળતા હોય તો માત્ર ટેવાઈ જવાથીજ એમ હશે. ટેવાઈ જવાથી કંઈ બિન કુદરતી કામ કુદરતી જેવું નથી લાગતું ? જે કંસારવાડ કે લુહારવાડમાં જન્મીને ઉછર્યાં હોય છે તે જન્મથી હથોડાની ઠોકઠોકના અવાજથી એટલો ટેવાઈ ગયો હોય છે કે તેને બિલકુલ ઠોકઠોક ન થતી હોય ત્યાં રહેવું એ વખતે ગમતું નથી ! મુંબઈની બેઠા પાંચસો આદમીઓની કોરેલી જગજગત ચાલીમાં રહેનારાઓ નાના સુંદર બંગલામાં, એકત્રીમાં રહેતાં વારંવાર ચાલી જેટલો આનંદ આવતો નથી, ગરબડ થોંધાટ વગર તેમનું એકચિત થવું નથી ! મીઠા પાણીની માછલી ખારા પાણીમાં અને ખારા પાણીની મીઠા પાણીમાં છૂટતી નથી એમ કહેવાય છે. તમજ કેટલાક સંયુક્ત કુટુંબમાં રહેનારાઓ સ્વતંત્ર એકલા કેમ રહેવાય એમ બાપ ખાય છે, તેમને નિવેદન છે કે એકવાર તુરત રહી જાવું. એમ જોયો એક વખત સ્વતંત્ર રહ્યા હોય છે તેઓ તો કચ્છિતજ સંયુક્ત કુટુંબમાં રહેવાનું ખુશીથી સ્વીકારશે. સંયુક્ત રહેતાં ટેવઈ જવા છતાં ધણાક સંયુક્ત કુટુંબીઓ એકલાજ રહેવું વધારે સુખદાયક છે તે શુદ્ધિજલથી, વગર અનુભવે કહી પણ શકે છે.

સહોદર તથા પિત્રાઈ ભાઈઓ માતા પિતા સહ સંયુક્ત રહેવાની વ્યવસ્થાના પદ્ધતિમાં એમ કહેવામાં આવે છે કે, તેથી ભાઈ ભાઈઓ વચ્ચેનો એક સંપ જળવાય તથા દેખાય તથા દુન્યામાં તે સારું દેખાય. તેનો ઉત્તર એ છે કે વિયુક્ત રહેવું એ કાંઈ કુસંપ નથી. ને સાથે રહેવામાંજ અર્થાત્ એકજ પતેલી કે હાંડલામાં ભોજન પકાવવામાં એક સંપ હોય તો એકજ પહોળી પચારીમાં બધા સાથે મુલાથી અથવા જૈન બધુઓ પેઠે એકજ પાત્રમાં જમવાથી એક સંપ ચાર ધૃત યવસો મળીને પડશે ! એક સંપ કાંઈ હમેશાં સારો નથી. તે તો આવશ્યકતા હોય ત્યારેજ કામનો છે. ભાઈઓ વેપાર ધંધામાં એક ભણે રહે, કારણ કે સામટી પૂંછ વ્યાપારને લાભદાયી છે. પરંતુ ગ્રહરાજ્યમાં તો એકિતા, તથા સ્વતંત્રતાજ વિશેષ લાભદાયી છે. તેમાં કાંઈ કાંઈ ભેડે દરીદ્રાઈ કે દુસ્મતાઈ નથી કરવાની કે એક સંપ ન કરવાથી કાંઈ હાનિ થઈ શકે, અને કરવાથી વિશેષ લાભ થઈ જાય. આપણો વિરોધી તથા આપણને હાનિ કરવા કેાઈ પણ ઉભો થાય તોજ એક સંપ કરીને સાથે રહેવાની આવશ્યકતા છે. અને સંસારમાં જીવન ગુમરવામાં તેવો 'કયો સામો' પણ છે ? તેમાં પરસ્પર વિરોધને બદલે પરસ્પર સદ્ભાવ હોય છે. વિરોધી પ્રતિસ્પર્ધી વ્યાપારીઓ પણ બજારની બહાર સમાજમાં એક બીજાપર પ્રેમ રાખીને લગ્નાદિ પ્રસંગે પ્રેમનાં ચિન્હો પ્રગટ કરતા રહે છે. એક સંપ રાખવામાં માત્ર કે લાભ નહિં હોય તો તેનાં દુઃખ શા સારું નાહક વેડવાં જોઈએ ? કેવલ દેખાવ સારું એમ કરવું એ પણ અનુચિત, અવ્યાવહારિક તથા વહેમ છે. એવા ખ્યાલી વિચારોને (Sentiments) શુદ્ધિમાનોએ નિત્રાંજલી આપવી જોઈએ. હમેશાં પરાક્રમ તેના સંભવિત લાભ પ્રમાણે કરવું જોઈએ, કેવળ દેખાડવાજ પરાક્રમ કરવું, એ શક્તિનો વ્યર્થ વૃથા વ્યય છે. આક્રમતાં વખતસર પહોંચાતું હોય છતાં દોડતા જનારને તમે મૂર્ખ કહેશો; જેટલાં અન્યથી મૂખ મટે તેથી વધારે ખાનારને તમે નિંદેશો; એક પગે ઉભા રહીને 'તપ' કરનારા ખાખી ખાવાને તમે હસશો; છતાં દુસ્મનની હરતી કે હસ્તીના સંભવ વિના પણ કીફા ખાંધનાર નાહક એક સંપ કરનારા વિત્રાઈઓને તમે ધન્યવાદ આપો છો ! વરદાનની આશા રહિત ઉપ તપશ્ચર્યા એક સાથ રહેનારા પ્રધુઓ કરે છે ! ને એક સંપ રહેવા માટેજ ભાઈઓ તથા પિત્રાઈઓ સાથે રહે તેમાં ખુબી હોય તો અત્રાપુઓ જેઓ કલ્પ એકજ ન્યાતનાં પણ હોય તેઓ એક સાથ સંયુક્ત કુટુંબ પેઠે રહે તો તેમાં વિશેષ ખુબી હોવી જોઈએ, અને તેઓ વિશેષ ધન્યવાદને પાત્ર થઈ પડવા જોઈએ.

સંયુક્ત વ્યવસ્થા સહન કેમ કરવામાં આવે છે ?

સંયુક્ત કુટુંબ પણ વ્યક્તિઓ-એટલાજ વખત સુધી ધણું ખર્ચ સહન કરે છે કે ત્યાં સુધી તેમને જાત નથી હોતી. ને તેની આવક બીજા સભાસદો કરતાં ઘણી પુષ્કળ હોય છે તો તે તેનાથી અસંતુષ્ટ થઈને સ્વતંત્ર થવાના ઉપાયો શોધે છે. કેટલાક બેચાક પરમાર્થ શુદ્ધિથીજ તે સહન કરે છે, પરંતુ ધણાખરા સહન કરે છે તેનું કારણ એટલુંજ છે કે તેમના જીવનનો ઉદ્દેશ બહુ સાંકડો હોય છે. જીવન ઉદ્દેશ સુખ છે એ તેઓ લગભગ માનતા નથી, અને માને પણ છે તો તેઓ ખાવાપીવા જેટલું મજાતાં જે સુખ પ્રાપ્ત થાય છે તેથીજ તૃપ્ત થાય છે. એથી આગળ સુખ છેજ નહીં, હરો તે નકામું અથવા નમાતું છે એવી સંયુક્ત વાદી જુદા વિચારના હિંદુઓની સમજ છે. તેઓ ધણુંખર્ચ એમજ માને છે કે " સુખ જેવું કશું મળવુંજ નથી. સુખ જેવું કશું દુન્યામાં છેજ નહીં. સુખનાં તો ભામાં છે. સુખ છે તો !

પણ રરખવલ છે. મુખ સમીપ દેખ્યાં છે ખરું પરંતુ મુગજસ પેટ તેની પાસે જતાં તે અદૃશ્ય થઈ જાય છે, અને દૂરનું દૂરજ રહે છે. મુખ દરી તેપણ દુઃખના સિધુમાં તે માત્ર એક મિંદુ છે. દુઃખમાં જ્યાં જુલો ત્યાં દુઃખ દુઃખ ને દુઃખજ છે. મુખની તથા છે, પરંતુ તુલિત ચતીજ નથી, સંસાર સાગર અસાર અને દુઃખમય છે ! કદાચ આ દુઃખમાં બહુ ફાંધે મરી તલપાપક થઈ મુખ ભોગ્યું તો વ્યાજસહિત દુઃખ પરલોકમાં ભોગવું પડે છે. " મુખદુઃખ સંબંધી જ્યાં આવા આવા જમમૂકક વિચારો પ્રવૃત્ત હોય ત્યાં તેઓ મુખની ત્રીણ લાલસા કરે, તેની શોધના કરે એ સંભવિત નથી. સંયુક્તવાદીઓના દુઃખનો દરીયો દોહીયો અને દુઃખમય હોવાનો અનુભવ ખરે, અનુભવસિદ્ધ છે ! પરંતુ તે કદુ અનુભવનું એક કારણ કેમતા તેના વિચારોજ છે. જે ઇષ્ટદેવનું તેઓ ચિન્તન કરે છે તે પ્રસન્નચક્રને સાક્ષાત્ દર્શન દે છે ! શેત્ર જાય તે મૂલાની ખખર લાયે તેમાં નવાઇ નથી. નૈરાશવાદીઓ (pessimists) ને મુખ અનુભવવાનો અધિકાર નથી. તેમના શબ્દોલ્પમાં પણ મુખ શબ્દ નથી તો મુખ વસ્તુ ક્યાંથી તેમનાથી અનુભવાય ? સંયુક્તવાદીઓ પણ ખરા મુખ છેજ નહીં અને દરી તો તે રવને અસત્ય, રૂપ છે, અથવા અભોગ છે એવા મતના હોય છે તેથીજ ઇશ્વર તેમને કહે છે કે " તમારા મોમાં સાકર ! તમારુ !! સદન કરવાનું ત્રીજું કારણ પ્રગર્ભિદાનો લય છે. એવું કારણ, વિયુક્ત થવાનું આલસ્ય તથા આરે ત્યાં મુખી અત્રવાની શક્તિ છે. પાંચમું કારણ, સંયુક્ત કુટુંબમાં, સ્ત્રીઓ વગેરેને લગ્નમગ્ન. ગુલામડી તરીકે રાખવાથી તથા આગળ જણાવેલા કારણોથી ખર્ચે એણે કરવામાં આવેલા હોવાથી જે એણે ખર્ચે ધાય છે તે છે. સી પુણ્ય નેટકાંજ મુખ તથા સત્તાની અધિકારીશ્રી છે, તેને મુખ આપવું પતિનું પરમ કર્તવ્ય છે એમ સમજનાર પતિ કદાપિ કાઝો વખત સંયુક્ત કુટુંબમાં રહે એ અસંભવિત છે. સામાન્ય લોકોના સ્ત્રી સંબંધી વિચાર દહીં એટલા ભ્રષ્ટ છે કે સ્ત્રીના કારણથી જૂના પડનારને તેઓ ખાવલા, ખાવડીના દાસ વગેરેની સુંદર સુંદી કાં દેલી ઉપમા આપે છે. લોકોને દહીં તેમને માટે લાગણી નથી.

સંયુક્ત વ્યવસ્થાથી પુત્રવધુ પરંવર્તે તો ત્રાસ.

સાસુઓ વધુઓને હોંદુ સંસારમાં દુઃખ દે છે. તે સર્વે સ્વીકૃત તથા પ્રસિદ્ધ છે. સાસુએ વધુને દુઃખ ન દેવું એ તો માતાનો એક શિષ્ટાચાર, એક અધિકાર ગણાય છે, તેમને એટલું તો દુઃખ દેવામાં આવે છે કે, તેના ચરિતાર્થ સાસું-વધુના સંબંધ સંબંધી અનેક કહેવતો કિંવદંતીઓ તથા બનેલી તેમજ કરપેલી વાર્તાઓ ગુજરાતી સાહિત્ય તથા ભાષાના ભાગ રૂપ થઈ પડી છે. ગુજરાતી સંસારનું દિગ્દર્શન કરાવનારી કાષ્ઠજી નવલકથા અથવા નાટક સાસુ વધુને જે ભાષકર દુઃખો વીતાડે છે તેનો ચિનાર આપવા વગર સંપૂર્ણ ગણાય છે. વધુઓ માતાપિતા તથા વડિલમાત્ર સન્મુખ પતિ સાથે વાત પણ કરી શકતી નથી. તેને જોઈ પણ શકતી નથી, તેનું નામ પણ લઈ શકતી નથી. તેની સાથે જમી પણ શકતી નથી. તે બીચારીનો તો ઘરમાં એકરોજ નથી. છતાં તે અર્ધોગના કહેવાય છે ! ૧૦૦ ટકા રૂપ પતિથો ૫૦ ટકા, અર્ધો અર્ધ એ અર્ધોમાં દેખાતી રીતે અર્ધોગના શબ્દ પ્રારંભમાં વપરાયો દરી ! નવોદ્યા પુત્રવધુ સાથે સાસુ કેટલી દુષ્ટતા ભરી વર્ણણ અલાવવામાં આવે છે તેનો એકજ દ્રષ્ટાંત જસ થયો. હમે હમારા એક દારીવાવાડી મિત્રની પુત્રીને

તેની માતાને “ વહુ ” કહીને સંજોષન કરતાં સાંભળી. આથી ત્રાસ પામી હમે પિતા પાસે ખુમાસો માંગ્યો. પિતાએ શરમથી સ્વીકાર કરી કાઠીવાવાડમાં પુત્રવધૂને પુત્રની માતા પોતે જીવતી છતાં વધુનો પુત્ર પણ મા, માતા કહીને સંજોષન કરે તે સહન કરી શકતી નથી. તે તો તેના પતિની જ નહીં પણ આખા ઘરની વહુ તેથી તેનો ટાછટલ જ વહુ ! માતું જોરવસુંકત પદ તો સામુ પોતા માટેજ વાપરવા દે છે ? ” આ પ્રમાણે, પુત્રવધૂની સંતતિ પણ મા શબ્દ સંયુક્ત કુટુંબમાં પોતાની માતા માટે વાપરી શકતી નથી. તેથી તે પણ માતાને વહુ કહે છે ! આ તો સામુનો ‘ પેટ’ અને ‘ રજસડ ’ “ માકો ” છે તેનો ભાગ એક બાલકને મુખે પણ તે યવા દેતી નથી ! આ રીવાજ સમસ્ત આંતોમાં કે સર્વ જાતિઓમાં નહીં હોય પરંતુ કાઠીયાવાડમાં અનેક સ્થળે છે તે શું સિદ્ધ કરે છે. ? પુત્રવધૂની અત્યંત દુર્દશા. જે કાઠીયાવાડની હવા સુકી ન હોય, ને જે તે મુંઝવેજી ભીનાસ વાળી હોય તો સોમાં સાઠ પુત્રવધૂઓ પતિમાતા તરફની દુષ્ટતાથી ક્ષય રોગમાં ક્ષય મરી જતી હોય ! નિર્દોષ બાળાઓ ઉપર આ અત્યાચાર જે સંયુક્ત કુટુંબની વ્યવસ્થા ન હોય તો અસંભવિત હોય. પુત્રને જે પરણ્યાં જુદો રાખવાનો રહેયો હોય તો સામુ દુષ્ટતા કરવા ક્યાં આવત ? એટલુંજ નહીં પણ વિભક્ત વ્યવસ્થામાં પુત્રને પોતાનો અર્થ કરવાનો હોવાથી તે નાની ઉંમરમાં પરણી શકતે નહીં. નાની વહુનો ખાવાનો જરાક ખર્ચ વધારે એટલે જટ પુત્રને પરણાવી નાંખવામાં આવે છે. લગ્નની ગંજીરતા તથા પ્રતિજ્ઞા એવી રિયતિમાં ક્યાં રહે ?

હમે એટલે મુખી આગળ વધીને કહીએ છીએ કે સંયુક્ત વ્યવસ્થા દરિદ્ર તથા કંગાલ રીતે રહેવાની વૃત્તિને ઉત્તેજન આપે છે. એટલુંજ નહીં પણ બાલકગ્નને સંયુક્ત વ્યવસ્થાએ જેટલું ઉત્તેજન આપ્યું છે તેટલું બીજા કાંઈ વ્યવસ્થાએ આપ્યું નથી ! જે હમે હમારા આગામી અંકમાં સિદ્ધ કરવા પ્રયત્ન કરીશું.

(અપૂર્વ) . . .

પૂર્વ અને પાશ્ચાત્ય આયુર્વેદનો પ્રાચીન-અર્વાચીન ઇતિહાસ.

(૩)

(મૂલ લેખક-ડૉ. નીલકંઠ અનંત પુરંદરે, એમ. ડી.)

મેસુઆ.

જી પછીના બધા લેખકોમાં અગ્રીયારમી સદીમાં પ્રસિધ્ધિ પામેલો ડમાસ્કસનો મેસુઆ (Mesua) નામનો વૈધ મુખ્ય હોય. એના લેખેએ પાશ્ચાત્ય વૈધક સાહિત્યમાં ધણો હમેરો કર્યો. એણે ઔષધિ વિજ્ઞાપર ગ્રંથ લખ્યો જેમાં તેણે ઔષધિ, ફિયાનું (Pharmacy) વર્ણન કરેલું છે. તે ગ્રંથનું નામ ડિસિમ્પ્લિસિબસ (Desimplicibus) છે. એની પંદરમી સદીમાં નીકોલો ઇન્વીસમી આગતિ પ્રથમ, તેમજ પ્રથમ લેગસનાં સભ્યમાં વેલમંડોએ આજ અન્યાધારે “ લંડનનો પ્રથમ ઔષધિફિયા ગ્રંથ ” (First London Pharmacopia) પ્રસિધ્ધ કર્યો તે પ્રથમ, એની મદદતા સંદર્ભ લખ્યો.

આવિસેના.

ત.વજ્ઞાન પર અને વૈદ્યશાસ્ત્ર પર લેખ લખવાથી પ્રસિદ્ધ થયેલો અને એનું નામ આજ પણ અરબી વૈદ્યકમાં પ્રમુખ પદે છે એવો સ્પેનનો રહેવાશી આવિસેના થયો. એની બાપા સરત અને વિષય વિવેચન હિતમ હોવાથી તેના લેખો તે વખતે યુરોપખંડમાં અને એશીયાનાં મુસલમાની શબ્દમાં તેની હૈયાતિમાં પ્રસિદ્ધિ પામ્યા એમ ધણાનું માનવું છે છતાં તેના લેખોમાં નહીન કશું નથી. તેણે એક વૈદ્યકકોશી રચ્યો જેમાં ઉપલબ્ધ વૈદ્ય ગ્રંથોને આધારે તેણે સારી વિસ્તૃત માહિતી આપેલી છે. તેમાં "એનો" મૂકવા પર એક નાનો ભાગ તેણે ધાલ્યો છે એને "હિંદુસ્થાનની પદ્ધતિ" India Dispense એવું નામ આપેલું છે. તે બાગ, ડૉ. રોયલના મન મુજબ સુશુભમાંના જાહીકાવચારણીયાધ્યાયનું શબ્દસાં ભાષાંતર છે !

આવેરો-હેવરનો અરબી વૈદ્ય.

આવિસેના (Avicenna) પછી આવેરો (Averroes) નામનો અરબી લેખક બહાર પડ્યો. એનો જન્મ કોર્ડોવા (Cordova) મુકામે થયો અને હિસપાનો-મુરિસ શાળામાં તેણે અભ્યાસ કર્યો. તેનાં વૈદ્યકમાં સ્વાભવની માહિતી આપેલી છે. આ ગ્રન્થમાં લેટીનમાં પુષ્કળ ભાષાંતરો થયાં છે. આવેરો પછી રાબીએ ને કે કેટલાક ગ્રન્થ લખ્યા; પરંતુ અરબી વૈદ્યોમાં આવેરોજ ઉચ્ચો થયો એમ કહીએ તો ચાલશે.

યુરોપે વૈદ્યક સાફ કોનો આભાર માનવો?

અરબી વૈદ્યકનો યુરોપ ખંડે બહુ ઉપકાર માનવો જોઈએ છે. કારણ કે ગણેતનાં મૂલ્ય પછી છઠ્ઠી સદીના અંતર્યાયંત પાશ્ચાત્ય વૈદ્યકમાં બહુ બાલુવા જેવું કશું બન્યું નહિ. પણ આરબોના સમય પછી અનેક ગ્રન્થો લખવામાં આવ્યા. તેમણે હિપોક્રેટસ, ગલેન અને ડાવોડોર્ડોના અવ્યવસ્થિત અને છુટક લેખો એકત્ર કરી અને તેમાં આર્થ વૈદ્યકનો મસાલો નાંખી મોટા મોટા નિયમસરના ગ્રન્થો રચ્યા. આર્થ વૈદ્યકમાંની વનોપધિની નોંધ લઈ અને એનો ઉપયોગ તેમને અવગત હતો એમાં ખનિજ દ્રવ્યોની માહિતી સાથેના તેમણે અનેક ગ્રન્થો ઐાલધિ વિધાપર લખ્યા; અને સરાસર ઐાલધિ ક્રિયા શરૂ કરી. આ પુસ્તકો અરબીમાં લખ્યાં. કહેવાય છે કે અરબીમાં વૈદ્યકપર પ્રભુરો ગ્રન્થકારોના જુદા જુદા ગ્રન્થ છે; તથાપિ તેમાં રાહી, આવિસેના, અને આવેરો-એ ત્રણનાજ મહત્વના છે. હિતમ અરબી ગ્રંથોનાં લેટીનમાં ભાષાંતરો થયાં; અને આખા યુરોપ ખંડમાં પ્રસાર્યા. છાપવાની કલા શરૂ થતાં તેની અને પ્રતો નીકળી અને તેથી પ્રસાર હિતમ થયો. ને કે આવિસેના અને આવેરોના લેખો લોક સાદર વાંચવા લાગ્યા છતાં જગજગ પદાર્થો માફક એની પણ નિત્યતા જળવાઈ નહીં ! વિજ્ઞાનાં પુનર્જન્મ સાથે ઓક પુસ્તકોનાં પણ લેટીન ભાષાંતરો થયાં. ઓકનાં આ ભાષાંતરો અને અરબીનાં ભાષાંતરોમાં ફક્ત માત્રમ પડ્યો. મૂળ ઓક લેખો મુદ્રાસર અને હુકા હતા તેથી તે અધિક વિચાર પરિવૃત્ત અને પ્રમાણસિદ્ધ જગજગ આવ્યા હિપોક્રેટસ અને ગલેનપર યુરોપિયન લોકોની શ્રદ્ધા વધી; અને આવિસેના અને આવેરોપરની ધણી.

યુરોપ ખંડની મધ્યન્ટરીય સ્થિતિ.

આ કાળમાં ધર્મોપદેશકનું મહત્વ બહુ વધ્યું. તેમણે મોટા મોટા મઠ સ્થાપન કર્યા અને તેની સાથે વિદ્યાવધેય સ્થાપ્યાં. તેણે શિષ્યોને ધર્મ, બાપ, અને ગણિત શીખવતા; કેટલાક મઠોમાં વિદ્યાર્થીએ તેમની મરજી અનુસાર ઉચ્ચ શિક્ષણ આપવામાં આવતું. તેમાં તત્ત્વજ્ઞાન (Philosophy), કાયદા (Law), અને વૈદ્યશાસ્ત્ર (Medicine) નો સમાવેશ થતો. આજ એક ઉચ્ચ શિક્ષણને મઠ શાળા નોના સાલેરો (Salerno) ગામે હતો. ત્યાંની શાળાને " સ્કોલા સાલેરિટાના (Schola Salernitana)

mitana) કહેતા. મુખ્યત્વે કરી ત્યાં વેદક શીખવતું. ત્યાંના અધ્યાપકોની ખ્યાતિ સર્વ યુરોપમાં પ્રસરી રહી હતી. વિલ્યમ હયુક ઓફ નોર્મની સીક પઠવાળી આ ભિલ્મરો પાસે ઉપચાર કરાવવા તે સાલેનો અંગે હતો.

“ સ્કૉલા સાલેર્નિટાનાના ” અંત.

. આ શાળામાં પ્રામેગામના પુત્ર્ય વિદ્યાર્થી વેદક શીખવા આવતા. તેમાં યાહુરી વિદ્યાર્થીઓની સંખ્યા વધુ નહોતી. આ શાળાની અવનતિ તેરમી સદી બાદ-આરબ વેદકોના પ્રચાર વધતાં—જ્યાં છતાં આવી બોની વડી હાલતમાં પણ તેણે પોતાનું જીવિત ઇ. સ. ૧૮૧૧ પર્ષત ટકાવ્યું હતું. પહેલા નેપોલીઅનના હુકમથી તે તે વખતે બંધ કરવામાં આવી.

વેદક વિષયમાં યુરોપની, ખીજી સદીથી ઓગણીસમી સદીની

શરૂઆત સુધીની સ્થિતિ

આ શાળાની ધ્વનતિનાં વખતમાં અનેક વેદક ગ્રંથો લખાયા. એકે તેમાંના કોઈ બહુ મહત્વના નહોતા છતાં પાશ્ચાત્ય વેદકને તેથી બહુ લાભ થયો. સોથી વધુ લાભ એ થયો કે યુરોપખંડમાં સર્વત્ર મર્યાદાના પ્રસારેલી હોવાથી ઇતર સાશ્ત્રીય વિષયોનો નેમ ન્દાસ થતો ગયો તેમ વેદકનો થયો નહીં, નિદાનુ અંગેને નો સ્થિતિમાં ખીજી સદીમાં, વેદક ઓડયું હતું તેની તેજ સ્થિતિમાં તે હજુ સુધી જળવાઈ રહ્યું.

અરબી ગ્રંથોનાં લેટીન ભાષાંતરો

એની શરૂઆત અબીઆરમી સદીની મધ્યમાં થઈ. પહેલું બાર્બાંતર કોન્સ્ટેન્ટિનસ આફ્રિકેસે (Constantinus Africanus) ઇ. સ. ૧૦૫૦ માં કર્યું; બાષાંતર સાર પ્રથમ તેણે નાના નાના વેદક ગ્રંથો હાથમાં લીધાં પરંતુ કેટલાઈનના ઓપરો-એમે ટોલેમી લીધા પછી મૂર લોકોનાં ધૂનાની વિદ્યાવધોની અધિક પ્રસિદ્ધિ થઈ, અને અરબી પુસ્તકોનાં ભાષાંતરો એક પછી એક થતા માંડયાં. સિસિ-લીમાં બ્રાહ્મરોજા અને ખીજા ફ્રેડ્રીકની આજ્ઞા પરથી તત્વજ્ઞાન અને વૈદ્યશાસ્ત્ર પર આરબી ગ્રંથોનાં ભાષાંતરો થયાં. નેપોર્ડી બ્રાહ્મરોજાના હુકમ પરથી આવિસેનાના અને ખીજા મદાન આરબી ગ્રંથોનાં બારમી સદીમાં ભાષાંતરો થયાં. આમાં યાહુરી પંદિતોએ મુખ્ય ભાગ જનખ્યો હતો.

આજ ગુમારે યુરોપમાં કેટલાંક વિશ્વવિદ્યાલયો (Universities) સ્થાપન થયાં. એમાં ઓક્સફોર્ડ, બોલોના, પેડુઆ, અને પેરીસનાં વિદ્યાલયો મુખ્ય હતાં. તેમાંના અધ્યાપકો . ધણે બાજે યાહુરી હતા તેઓ ભાષાંતરને આધારે એરિસ્ટોટલનું તત્વજ્ઞાન અને આવેરોનું વેદક શીખવતા પણ આ સ્થિતિ પદરમા સૈકા પછી બદલાઈ.

વિદ્યાનું પુનરજન્નવન—અરબી ભાષાંતરોના દરજ્જે.

ઇ. સ. ૧૪૫૩ ની સાલમાં ટર્કોએ કોન્સ્ટેન્ટીનોપલ લીધું અને ત્યાંથી ગ્રીક પંદિતોને હાંધી કાઢવાનું તે ઇચ્છીને આશ્રયે ગયા અને ત્યાં ગ્રીક ભાષા શીખવવા લાગ્યા. ગ્રીક ભાષાનાં અધ્યયનનો ઈટાલીયન વિશ્વ વિદ્યાલયમાં પ્રારંભ થતાંનું વિદ્વાનોનું લક્ષ મૂળ ગ્રીક લેખો તરફ દોરાયું અને વિદ્યાનું પુનરજન્નવન થયું. પંદરમી સદી સુધીમાં તે તેનાં અનુસાર: લેટીન ભાષાંતરો થઈ ગયાં. પ્લેટો, હિપોક્રેટસ ગલેન, હાયપોક્રેટીસ વગેરેના ખસ વિષયો લોકોની નજરમાં આવ્યા. ભાષાંતરો કરવામાં એકે શરૂઆતમાં તે વખતના વેદોએ બહુ ભાગ લીધો નહિ છતાં ઈટલીના બાચ-પંદિતો (સાફરો) એ કરતા ગ્રીક વેદ-
* ઉર્ફમાં એને ફેરુનુનીયા કહે છે.—અનુવાદક.

ત્યાં આ બાબતોને લેખે અધ્યપૂર્વક કમ્પ્યુટરી રીસર્ચ આપી આગળી બાબો અને તેનાં હેતુ બ-
ખંડોનાં તુલ્યતામાં લેખો લખાઈ બહાર પડેલાં જેથી તત્કાલ આપણે કે આગળી બાબતોને લેખો
લખવામાં છે; તથાપિ આલિસેના અને એલિસેને લેખો લિયોનલ અને મહેન્દ્રો પ્રતેષ રિપ્તિ-
લેખનાં પણ ત્યાં સુધીમાં તે સેનમી સતિય પૂર્ણ નીચા ગયા ..

CLINICAL MEDICINE. (દર્દીઓને બતાવીને તથા તેમની તપાસની સાથે આપવામાં આવતાં વ્યાખ્યાનો ઇંગ્લીશમાં શરૂ થયેલી રીત.)

આ રીતે મૂળ ઝીઝ વૈદ્યોએ અભ્યાસ તથા સ્વાસ્થ્ય વૈદ્યની પાંચી પ્રવૃત્તિ પણ હવે
કમ્પ્યુટરીસ્ટ અને મહેન્દ્રો લેખ વાંચી સારીર યત્નમાં, અને હૃદયકર્મીઓના હૃદયકર્મી વનસ્પતિ યા-
જનાં, નવિન યોધો પણ લાગી-આવતી દેખા દેખાઈ રહ્યાં. નવીન યોધો કરવાની કંઈકને પસંદગી કરી-
વડે છે. ઇ. સ. ૧૪૬૨ માં ગ્રેગોરિય પાંડ લેખે છે. ઇ. સ. ૧૪૬૦ માં વાલ્કોલી-બામાં કેપ એક હાર્ટ
એ આંધો મદી ગાળે છે. ઇ. સ. ૧૫૧૬-૧૫૨૧ સુધીનાં વર્ષોમાં સિલ્વસ્ટ્રિયન-ડી-એલ-મેન્દ્રો લેખ-
કર્મ પૂર્ણની પ્રક્રિયા કરી જેથી સિલ્વસ્ટ્રિયન કે પૂર્ણ મેન્દ્ર છે. કોર્પોરેટો નોટિસમાં, જેથી
કરી તેમ વખતે ૧૫ મી સદીમાં કપાંચ (Syphilis) અને તે વખતે કુરોપ માર્ગમાં મેરી. લીધી
પ્રક્રિયા થયેલા " ઇંગ્લીશ સ્વેટિંગ (English Sweating) નામના રોગોના લેખો લખાયા. આ
વિશાલવની નજવામાં રહેલાં નિદાન યોજવામાં આવતાં નહોતાં પણ તેમને ખાસ રોગોમાં નિદાન
પડે છે. હવે જ તે યોજવાની રીત ઇંગ્લીશમાં શરૂ થઈ.

પારાસેલ્સસ-ઈર્ષાથી તેનું નીખળવવામાં આવેલું મૃત્યું !

નવીન યોધો પતાં પાટીઓમાં પતાં ન કરતાં પણ સ્વતંત્ર વિચારો, પ્રતિપદન કરવામાં મર્યાદા
લેખોમાં આવ્યું. આ પૂર્વે લેખોને કમ્પ્યુટરીઓ પણ લેખે પડ્યા પોડે પડ્યા. તેમની સિલ્વ
મત પ્રતિષ્ઠિત કર્યાં તેને યાચન કરવામાં આવ્યું. ઇ. સ. ની ૧૩ મી સદીમાં સેનર જોન નામનો
અર્થ સુધિવાન મજાસ પ્રતિષ્ઠિતમાં આવ્યો. તેણે સજ્જાની ચોષ કરી અને 'કુર્મીની બી સ્વચ્છ મર્યાદા
પણ સ્વતંત્ર સમીપ વિચારો. મર્યાદા કરવા માંડ્યાં તેને પાટીઓના કામથી ખરા બાંધોની બેસીમાં
ગણ કરવા પડ્યા હતા. પણ હવે એ દિવસ વાલ્કોલી હતા. માર્ગેન જુર લેખે કર્યા. મર્યાદા સુધારો
સેનમી સદીમાં નર્મનીમાં પ્રભાવ પોતાની જાણ-પોષાની સિલ્વ-કરી યાચો. તેમ વખતે અને તેમ
વખતે વૈદ્યમાં સ્વતંત્ર મર્યાદા પ્રત્યક્ષિત કરવા પારાસેલ્સસ નામના અભ્યાસકર્તા વિશાલ સુધિનો ૧૬-
૨૪ ઉંચ પડ્યો જેમ તેની નજમ અને મર્યાદા સિલ્વ-વાલ્કોલી છે. તેમના તેમના અભ્યાસ પણ વધ-
કરતા છે ! પણ તે ઇ. સ. ૧૪૬૦-૧૪૬૫ સુધીમાં થયેલા એ નિર્વિવાદ છે. કારણે વર્ષો પાસવાલમાં
પુસ્તકાલય મેન્દ્રમાં ગણ્યા પછી પુસ્તક પાસવી કામ મર્યાદા નથી જેમ સમગ્ર તેણે યાચા રાહી રીધી
અને એક મર્યાદા સજ્જાનસજ્જા યોજવા ગયા ત્યાં કારણે ખાસ રહ્યા પછી, અને પોતાના અભ્યાસને
સતોષિત કરીશો કરવામાં રોકાયેલા હોય, તેણે જેમ કર્યું કે સજ્જાનિક પ્રયોગોની નીચ-ધાવતું કેવ
ધાવતું રાંધાર કરતાં સુધિ છે; પાંડ ' પારાસેલ્સસ ' (Philosopher's Stone) મર્યાદા તે
સદાન વર્ષ યાચે; અને તે મેન્દ્રના સુધિની સર્જ ખાલોમાં ચોષ કરવી એકમે, તેથી તે મર્યાદા રાહી એ
ખાલુમાં કાન કરવા લાગ્યો ! પણ એવા વખતમાં એ કામથી તે કંઈકાંચો. પણ તેણે લખે વર્ષ પાસવાલ તેણે
ખાલુ પૈથ અને તેની મા ' લેખોલ-નર્મ ' લેખોએ જોન ધધા પાસવાલ તેણે લખે વર્ષ એ લખે સજ-
બાલિક હતું; પાંડ પુસ્તકી વિશાલ તેણે કંઈકાંચો હોવાથી તે જુદા જુદા નામકિત વૈદ્યોના હાથ નીચે
ખાલે સજ્જા માંડેલા પેલાંચો ધધા ચકાવવા નેરવું કામ પોતાને વધ મર્યાદા જેમ-લખવામાં-તે

પોતાને ગાંધ 'લઈ વેઠું' કરવા લાગ્યો. એમાં એને એવો તો યશ મળ્યો કે ઇ. સ. ૧૫૨૬ માં 'જેઝુઈ' મુકામે 'સરકારી વેઢ' તરીકે એની નીમણુંક થઈ. બીજે વર્ષે જેઝુઈ વિશ્વ વિદ્યાલયમાંથી નિબંધ વાંચવા તેને આમંત્રણ થયું. તેણે બર સખામાં આગેસો અને ગેઝેનના મંથોને આગ લગાડી પોતાની નિબંધમાંથી શરૂ કરી ! તે જર્મન ભાષામાં હતી. તેમાં તેને સાંવચોકન અને સ્વાનુભવથી મેળવેલી માહિતી, રોગોત્પત્તિવિષયક પોતાના તર્ક, નિદાનો વિશે સ્વતંત્ર વિચાર, અને પોતેજ કરાવેલી અપૂર્વ ચિકિત્સાનું વર્ણન હતું. તેણે શારીર શીખતા સાર પ્રેન વિદ્યારણ કિયાની જરૂર નથી એવું વિધાન ઠાણી દીધું ! તે કહેતાં કે શારીર એ સૂક્ષ્મ જગત, (Microcosm) છે અને તેમાં સૂક્ષ્મ જગતમાંના (Macrocosm) સૂર્ય, ચંદ્ર, તારા જેવી દરમ્યાન વસ્તુઓ તે પ્રમાણમાંજ છે. આથી શારીર રચનાનું જ્ઞાન મેળવવા સાર શારીરશાસ્ત્રનું અધ્યયન કરવાની જરૂર નથી. એને સાર વૈદ્યે 'સુધિરચનાનું' સૂક્ષ્મ રીતે નિરીક્ષણ કરવું જોઈએ ! આવા અપૂર્વ વિધાનો પોતાનાં વ્યાખ્યાનોમાં કરવાથી પદવીધર વૈદ્યો તેની નિર્ભરતાના કરવા લાગ્યા. તે પછી તેમની સાથે બેપર-વાદથી વર્તવા લાગ્યો. આથી ઈર્ષામિત્રી બનતા આ વૈદ્યોએ તેની સભે એક 'કેસ' લેતા કયોઈ જેનો મુકાદો એની વિરુદ્ધમાં આવવાથી જેઝુઈ ઇાડી જવાની સિદ્ધા એને ફરમાવવામાં આવી. તે ત્યાંથી નીકળી જઈ જઈ ગમેલે બ્રાકેટ પછી કેઈપછી ગામમાં એક વર્ષથી વધુ તે રહ્યો નહીં. ઇવટે ઇ. સ. ૧૫૪૨ માં તે નિધન મરણ પામ્યો.

જર્મનીના વેદક ઇતિહાસકાર પ્રાચીન વેદક મુદારમાં પાસાસેનુસરને અગ્રમાનિ આપે છે. ગઝેનથી વાવાવાક્યનું પ્રમાણમૂળ ત્યાંથી આવતા આવેલાં વેદકનો ફરો બદલી આધુનિક વેદકનો તેણે પાધો નાંખ્યો એમ તેઓ કહે છે. પણ તેના આધુનિક અને શૂબરેલા વિધાનોપરથી આ માત્ર અતિ-શયોક્તિ છે એમ જણાઈ આવે છે. તે બહુ ભુદિમાન હતો અને તેની અવગતશક્તિ બહુ તીવ્ર હતી. વળી રસાયન શાસ્ત્રની સારી માહિતી તેને હોવાને લીધે ધાતુના સાર-માત્રાઓ ઉત્પન્ન કરી તેના રોગ નિવારણાર્થે ઉપયોગ તે કરવા લાગ્યો. અડીલુનો અર્ક (Tr. opth) ને તેણેજ પ્રથમનઃ 'હૅડેનમ' નામ આપી ઉપયોગમાં આવ્યું. એ નામ હજુએ ચાલુ છે. તેમજ ઐન્ડીમની (Antimony) ના ઉપયોગની શરૂઆત તેણેજ કરી. એટલુંજ બહુ તો તેને વિષે કહી શકાય.

મહદાં—ચોર વિસેલીઅસ.

પ્રાચીન વેદક મુદારણનો ખરો પ્રારંભ સોળમી સદીની શરૂઆતમાં પેરીસમાં "શારીરશાસ્ત્ર પાઠશાળા" (College of Anatomy) સ્થાપન થયેલી થયો. ઇ. સ. ૧૫૩૩ માં એ શાળામાં વિસેલીઅસ (Vesalius) નામનો વિદ્યાર્થી શારીરશાસ્ત્ર શીખતો હતો. એ વિષયનો તેને એટલો બધો

* 'ઐન્ડીમની' નામનો ઇતિહાસ બહુ મનોરંજક હોવાથી અમારા વાચકોના મનરંજનારે અમે તે આપીએ છીએ.

ઐન્ડીમનીની શોધ મહત્ત્વ એક આપેએ કરી હતી. એક ડાહ્યા માણસની માફક પ્રથમ તેણે આ નવીન આધારિનો ઉપયોગ માનવી-શરીરપર કર્યો પણ તેવું પરિણામ બીજાને લોને પોતાને લેવા મળે તે સાર, કેટલાક આધુનિક ડાક્ટરોની માફક, તેણે બીજાપર તેની અનુભવશા કરવા ધાધું અને પોતાના હાથ હેઠળના સહુઓપર પ્રથમ અખતરો કર્યો. જ્યારે તેણે બીજે દહાડે સવારમાં પોતાના અખતરના ભોમ મયેલા બધા સહુઓને સમશરણ-થયેલા લેવા ત્યારે તેણે આ નવીન એને Anti-Monk નામ આપ્યું, કારણ કે તેના સહુઓને એ એટલો માફક આવી નહીં ! આથી એવું નામ આખરે Antimony પડ્યું !

અનુવાદક.

શોભ સામ્યો કે તે પેરીસનાં સમસાનમાં જઈ ત્યાંનાં હાટકાં એકઠાં કરી લાવતો ! એક વખતે તો તેણે વધસ્તંભપર ચડી તેપર લટકતાં ગુન્દોગારનાં એક પ્રેતનું દર્શણ કર્યું ! એક વખતે એક પ્રેત મળતાં તેણે ચિકિત્સાસાધ વેર આવ્યું. પણ તેની તપાસ ચાલે છે એવી અખર પડતાંજ, તે યોગખાત્ર નહિ તે સાથે, તેણે જાલીથી તેની ચામડી કાઢી નાંખી ! આખરે, શરીર શીખવાની તેની આવી અનિવાર્ય આસ્થા જોઈ તેને ફરીથી દીધેલા ગુન્દોગારનાં પ્રેતો ચિકિત્સા સાથે આપવાને સરકારી હુકમ થયો ! !

આધુનિક શારીરશાસ્ત્રનો પાયો તેણેજ નાંખ્યો.

આજળ જતાં ‘ પાડુઆ વિશ્વવિદ્યાલયમાં ’ શારીરશાસ્ત્રનું અધ્યાપકત્વ તેને મળ્યું. ત્યાં પાંચ વર્ષ સુધી પ્રેત વિદ્યારણ ક્રિયા દ્વારા શારીર જ્ઞાન સંપાદન કર્યા બાદ “ માનવ શરીર રચના ” (The structure of the Human body) નામનું એક નાનકડું પુસ્તક તેણે રચ્યું. અને પાંચમા ચાલર્સ રાજને તે ભેટ કર્યું. તેમાં શરીરના અવયવોનાં ઘણાંક ચિત્રો પણ આપેલાં હતાં અને સ્વાવલોકનાધારે તેનું વર્ણન કરેલું હતું. આથી આધુનિક શારીરશાસ્ત્રનો તેણે પાયો નાંખ્યો એમ કહેવામાં હરકત નથી.

પાડુઆને છેલ્લી સલામ !

‘ વિરોલીયસનું ’ પુસ્તક બહાર પડતાં તેની વિરોધ પણ લોક થયા. મૂળ તો તેના ઘરનેજ તેનો જન્મ તિરકકાર આપ્યો; અને બાબાવાક્ય પ્રમાણભરો સિંધ્યાં ફેરવનાર એ કેણુ ? એમ તે કહેવા લાગ્યા. લોક તેનો ઉપમર્દ કરવા લાગ્યા તેથી કંટાળી તેણે છાપવાના બાકીના લેખો બાળી નાંખી પાડુઆ શહેરને ઉવટની સલામ બરી, અને રૂપેનના પાંચમા ચાલર્સ રાજની નોકરી પકડી પણ ત્યાંના કાયદા મુજબ ત્યાં તેને એક પ્રેત થીરવા મળતું નહિ તેથી તેને ત્યાં ગમતું નહીં.

પ્રાયશ્ચિત્ત !

રૂપેનમાં વિસિસિયસ હતો તે વખતે, ઇ. સ. ૧૫૬૩ માં, ન્યુરીએ તેને વિષનાં સંશય પરથી એક પ્રેત તપાસવા આપેલું પણ છાતી ચીરી દટપ બહાર કાઢતાં તે હાલતું દેખાયું. આથી ત્યાંના કાયદા મુજબ તે ગુન્દોગાર હતો અને જેરસજ્જમની યાત્રા કરી પાપક્ષાલન કરવાનું પ્રાયશ્ચિત્ત તેને આપવામાં આવ્યું. ત્યાં જઈ પાછા આવતાં રસ્તામાં તેનું મૃત્યું થયું. આ પ્રમાણે આધુનિક શારીરશાસ્ત્રનો પાયો નાંખનાર મહાત્માના આધુષ્યનો અંત આપ્યો ! આનાં મરણ બાદ ૫૬૨ વર્ષે થોતાનું નામ પામ્યાત્વ વૈદ્યમાં અજનામર કરી જનાર હાલે નામનો વૈદ્ય ઈંગ્લેન્ડમાં જન્મ પામ્યો.

અનુવાદ—સંગતદાસ માણેકલાલ જવેરી.

સાહિત્ય પરિષદો અને તેમનો ઇતિહાસ.

લખનાર—રા. મગનલાલ માણેકલાલ ઝવેરી.

(ભાષાશુદ્ધિ તથા ભાષાત્કર્ષના અર્થમાં).

હિત્તુનો વિષય ખાસ કરીને આ લખનારનો કે આ માસિકનો ખાસ વિષય નથી તેથી તેને પૂર્ણ ન્યાય આપી શકશે કે કેમ તે શક્ય છે. છતાં આજે સામાન્ય-સર્વમાન્ય થઇ શકે એવીજ-કેટલીક બાબતોનો વિચાર કરવાનો હોવાથી આ સાદસ ઉઠાવવાનો પ્રયત્ન કરવામાં આવે છે. સાહિત્યના વિષયની

ખાસ મર્યાદા કરવા સાર ૨-૪ પત્રો બહાર પડતાં હોવાથી આ માસિક એ વિષયને ગોણું માને તો ખોટું નથી. ઉપરાંત હોંદની સધળી ઉન્નતિનો આધાર કંઈ એના પરજી અવલંબિત નથી કે નેથી દરેક પવનો તે ખાસ વિષય યોગ્ય જોઇએ એવો નિયમ બાંધી શકાય એવો એક પ્રાંતિક વિષય છે. વળી પાશ્ચાત્ય દેશો કરતાં હોંદની ભાષાઓ પશુ ન્યાત જાતની માફક અનેક ગણી છે! આથી આ એક દેશીય પ્રયત્નમાં સર્વ સાધારણ દૃષ્ટિથી કાંઈ ભાગ ભેટું નથી-કેટલેક અંશે એમ કહીએ તોયે ખોટું નહિ કહેવાય કે એ વિષયમાં મચી રહેનારને એ વિષયની બહાર તેમને ખીલું બહુજ થોડું કર્યાવ્ય છે એમ લાગે છે! આથી એ વિષયમાં મચી રહેનારને ખીલું બહુજ થોડું કરવાનું મન યામ છે. દરેક પરિષદ પોતાનાં તકનીજ ઉન્નતિસાર પ્રયત્ન કરે છે. આજે આપણે સર્વ સાધારણ દૃષ્ટિથીજ વિચાર કરવાના છીએ. નેકે આ માસિક ગુજરાતી ભાષામાંજ ગુજરાતી પ્રગ્નને સાર પ્રકટ થાય છે. છતાં આવી ઉપયોગી બાબતોનો વિચાર સંકુચિત દૃષ્ટિથી કરવો નેહતો નથી. આથી આપણે હોંદની કેટલીક મુખ્ય ભાષાઓની સાહિત્ય પરિષદોનો સંક્ષિપ્ત ઇતિહાસ જોઇ તેપર વિચાર કરીશું.

‘સર્વસાધારણ દૃષ્ટિથી’ એટલા વારતે કે અમે જે દૃષ્ટિથી આજે વિચાર કરવા છએજ રાખીએ છીએ તેનું લક્ષ્યબિંદુ એવું કહીએ છે કે સાહિત્યના રણક્ષેત્રમાં મૂખતા ‘કિસરીઆ’ કરનારાઓમાં જેમ હ મેરા મતભેદ હોય છે- ગુજરાતીમાં તો ખાસ કરીને-તેવો મતભેદ-વિચારભેદ આમાં હોવાનો સંભવ નથી. એક માણસ અથુક એક વિષયનેજ પકડી તેનો પૂર્ણ અભ્યાસ કરે- તે સાર પોતાથી બનતું કરે-એ Division of labour ના ન્યાયે છએજવા યોગ્ય છે; છતાં અમારા ગુર્જરસાક્ષરો કે નેઓ પ્રાંતિક ક્ષેત્રમાં એક દેશીય કામ કરી રહ્યા છે- અને તેયે એકાદીજ અને સાધારણ બાબતનેજ પકડી-તેઓ જેટલો-ઉત્સાહ એ ક્ષેત્રમાં રાખી કામ કરે છે તેના પ્રમાણમાં ખીલ પશુ ઉપયોગી બાબતો તરફ ‘થોડુંક’ લક્ષ આપે તો હોંદને-કંઈ નહીં તો તેમની ભાષા બોલનાર પ્રગ્નને-જરૂર વધુ લાભ થાય અને, તેઓ વધુ સંગીન કામ કરી શકે.

સાહિત્ય એટલે શું ?-તેનું સ્વરૂપ.

આ વિષયની દૃષ્ટિથી વિચાર કરીશું તો આપણે ‘સાહિત્ય’ની રહેલામાં રહેલી બાબત ‘કાષ્ઠપણુ ભાષા બોલનાર કે વાંચનાર લોકોના વિચારોનાં એકીકરણનું દર્શન કરાવનાર મુખ્ય સાધન’ એજ મુખ્યમ કરીશું. એ તો બાબતીનું છે કે પ્રાચીનકાલમાં લિખિત સાહિત્ય નહોતું. વેદાદિ પવિત્ર ગ્રંથોનાં જે પુસ્તકો હાલ થયેલાં છે તેમાં કહેલું બધું પ્રાચીન ઋષિ મુનિઓનાં મગજમાં જ ભરેલું રહેલું. જે તે મુખ્યમ ચાલતું આવતું હોત તો આજે જે અનેક ઉપયોગી પુસ્તકોનાં નામ નિશાન મળતાં નથી તેવો પ્રસંગ આવત નહીં—મુસલમાન રાજવંશકાળે પુસ્તકલેખોનાં પુસ્તકલેખો જલસમાધિરથ કરવાનું કે અન્ય રીતે નાશ કરવાનું રહેલું પડત નહીં. તેમજ પુસ્તકો વાંચવાથી લોકોની જે રમણચકિત સવારે શું ખાધું તે સાંજ સુધી યાદ રાખવા જેટલી વાકાત ધરાવતી નથી તે તેટલી ‘કટાક્ષ’ ભરત નહીં તેમજ અનેક પ્રકારના હલકા ઉંચા કાગળો-જેમાંના ધણીકની ગરમી અને તેજ આપને નુકસાનકારક છે—આદિના વપરાશને પરિણામે તેમની આંખો અને શરીર હાલના જેવાં તેજહીન અને નિર્જલ થઈ ગયાં હોત નહીં. ધણીક વિદ્વાનોનો મત છે કે પુસ્તકોનો છાપીને અચાર કરવાથી—કહેલું મગજમાં રહેલાં જ્ઞાનને કાગળ ઉપર ચિતરી તેને રચૂલ કરવાથી—વધુ લાભ થયો છે અને યવાની સંભાવના છે. ખીજે પક્ષ એવો છે કે એ જ્ઞાનના પુસ્તકોનાં રૂપમાં ચિતરાવાથી કાળે કરીને પ્રસિદ્ધતા નિશ્ચિન્નતા એટલી બધી વધતી ગઈ કે ધણીક વખત તો નીર-ફીર જુદું પાડતું બહુ મુશ્કેલ થઈ પડે છે. આપણે અત્યારે એ બાબતમાં ઊંડું ઉતરવાની જરૂર નથી; પણ એટલું તો ખરું કે સૂક્ષ્મ રીતોને રચૂલ રૂપમાં આણવામાં ન આવી હત તો સૂક્ષ્મતા શમવા ચાલ્યા જત નહીં. અને લોક આલસ્ય અને સમયના બચાવ સાથે જડપરજ વધુ આધાર રાખત નહિ; એટલુંજ નહિ પણ તેમનાં મગજમાં ભરેલાં જ્ઞાનને અભાવે, જ્ઞાનની સંગીનતા ધટવાથી, પરદેશી-વિદેશી-હુમલા કરનારાઓનાં મનની ધ્રુજા પાર પડત નહીં !

પ્રાચીન પૂર્વીય તેમજ પાશ્ચાત્ય સાહિત્ય-પરિપદોનો વિચાર.

પરિપદ એટલે ‘અમુક એક બાબતનો વિચાર કરવાને સાથ મળેલી સલાહ’—પછી તે કાષ્ઠ ધર્મ, ભૂતિ, ભાષા કે ખીજ કાષ્ઠપણુ બાબતની હો. આ પરિપદો ભરવાનો પવન મોઝાને હમણાં હમણાં બહુ વાયો છે એમ કેટલાકને લાગશે પણ વસ્તુરિચિત તદ્દનજ જુદી છે. પૂર્વે નૈમિષારણ્ય જેવા અરણ્યમાં જાસમારંભારથી એકલા થયેલા ઋષિઓ સૂત જેવા એકાદેક પંડિતને અભ્યક્ષ નીમી, તેને મોટીથી અનેક કથાઓનું અવણુ કરતા અને ખીજ વિષયોનું પણ ચંકાસમાધાન કરી લેતા. તેનાપર પ્રતિચંકાઓ નીકળતી અને એકદરે આ પરિપદો માર્ત જ્ઞાનનો વધારો થતો.^૧

૧ ધણીક વખતે ધણી વખતથી બંધ રહેલી એકાદેક પ્રથા પાછી ચાલુ થાય છે ત્યારે આપણને તે નવીનજ લાગે છે; પણ ઇતિહાસ તરફ દૃષ્ટિ નાંખતાં તે પ્રાચીન સમયમાં પ્રચલિત હતી એમ આપણને સ્પષ્ટ જણાઈ આવે છે. વધારે દૂર ન જતાં આપણે તાબી, સદ્મત ભવનના મિઠાડોનોજ, દાખલો લઇશું. મરણ પછી તેને ઉપાધિ આપવામાં આવી તે ભવનનીજ એક જુદી પૃથા તરીકે લેખાય છે, પણ તેમ નથી. આખા એશિયામાં તે પૃથા એક વખતે ચાલુ હતી.

મહારાજ વિક્રમ અને સોજના સમયમાં રાજસભામાં અનેક પડિતો અને કવિઓ સાહિત્ય-ચર્ચા દિનગત કરતા એ પણ પરિષદ નહીં તો બીજી શું ?

ગ્રીક એકેડેમીઝ અને બીજી પરિષદો.

આજ મુજબ પ્રાચીનકાલમાં ગ્રીસમાં Academies બરાતી. મૂળ પહેલી પ્રસિદ્ધ પ્રખ્યાત તસ્વરાતી ઇટાલી એકાંતવાસની જાડીમાં આવેલી જગ્યામાં 'એકેડેમ' નામનાં ગામમાં મળી હતી તેથી તેનું નામ Academies પડ્યું. એ પરિષદ મુખ્યતઃ સાહિત્ય, ચાત્ર અને કલાના અભ્યાસના વિકાસ સારૂ ભરવામાં આવી હતી અને તે વખતે તેને વિદ્વાનોના સારા આશ્રય મળ્યો હતો. આગળ જતાં તેના દાખલો લઇ એલેક્ઝાન્ડ્રીયા, જર્મની, ઈંગ્લેન્ડ, ફ્રાન્સ, ઇટલી, વગેરે જુદેજુદે સ્થળે ટૉલેમી, શાર્લમેન, આલફ્રેડ ધો ગ્રેટ. વગેરે રાજાઓના આશ્રય નીચે જુદી જુદી પરિષદો સ્થપાઇ.

ફ્રેન્ચ એકેડેમીઝ—Academie Francaise.

આની સ્થાપનાને શુભરે ૩૫૦ વર્ષ થયાં છે. પહેલાં થોડાંક વર્ષસુધી તે ફાર્ન ઘેર બરાતી અને ત્યાંજ જે લેખાદિ વાંચવામાં આવ્યું હોય તેની ચર્ચા ચાલતી. આ પ્રકાર જેમ આપણા દેશમાં ધણીક કક્ષોમાં ચાલે છે તેવાજ હતો; પરંતુ પછી તેને રાજ્યાશ્રય મળવાથી તેણે ફ્રેન્ચ ભાષાની શુદ્ધિ કરવાનું મહાન કાર્ય હાથ ધર્યું. ફ્રેન્ચ ભાષાનું નિયમન કરી, તે ભાષામાં શાસ્ત્ર અને કલા ક્ષેત્રોમાં પારિભાષિક શબ્દો રચી, તે ભાષા કોઈપણ વિચારનું વહન કરવાને

પ્રખ્યાત મેગિસ્ટ્ર નરેસ અકબરની જનતા અને હુમયુ બારઘાઠની પત્ની હુમીદાને મરણ પછી 'મંરીયમ' ની ઉપાધી આપવામાં આવી હતી; અરાકસે વર્ષ પૂર્વે ચીનમાં થઇ ગયેલી દેવી ટિસાઓ નામની એક વિદુષી સ્ત્રી, કે જેણે 'સી શિક્ષા' પર પહેલવહેલું પુસ્તક લખ્યું હતું, તેના એક ભાષ્યને હું વંચનો રાજ ઇતિહાસ લખતે સારૂ કર્યો હતો; પણ તેનાં અકાળ મૃત્યુ-બાદ ઉત્તર દેવીએ તે ઇતિહાસ પૂર્ણ કરવાથી તેને તેનાં મૃત્યુબાદ તત્કાલીન ચીના સમ્રાટે 'મહા-દેવી' ની ઉપાધિ આપી હતી. એજ નામથી તે આજદીન સુધી પ્રખ્યાત છે. આજકાલ સ્ત્રીઓને 'ફેન્સીફર' બરાધ છે તે આપણને નવીન લાગે છે પણ અકબરના સમયમાં પણ તે બરાતો. એમ નીચલી વાતપરથી જણાય છે. મુસલમાનોમાં નવા વર્ષના આરંભમાં, 'નૌરોઝ' ના ઉત્સવ થાય છે તેનું અનુકરણ કરી અકબરે દિલ્હીમાં 'ખુશરોઝ' નામનો એક નવોતહેવાર સ્થાપ્યો હતો. તે દિને દિલ્હીમાં સ્ત્રીઓને એક મેટો મેટો બરાતો, અનેબાદશાહની બેગમો, તેનાં ઉમરાવોની સ્ત્રીઓ, રત્નપુત સરદારોની રાણીઓ, તથા મુખ્ય અમલદારોની સ્ત્રીઓ વચનાર તથા ખરીદનાર તરીકે રહેતી. અંતઃપુરમાંની સંકુચિત હદમાં-પડદાના રીવાજને લીધે રાત દિવસ બેસી રહેનારી સ્ત્રીઓને કંઈક રમુજ મળે એ ઉદ્દેશથી આ યોગના અકબરે કરી હશે!

મોઘા માણસની પાછળ એકાદેક શુભામ જેવાનો ભોગ મહુ પ્રાચીન કાળથી અપાતો. આથીજ કીચકનાં શબ્દો સૈરન્દીને બાળવાનો હુકમ થયો હોય એમ લાગે છે; સૈરન્દ્રયા-સુતપુત્રેજ સહ દાહં વિરાપત્તિઃ । મહાં વિરાટ- ૨૩-૮. જાપાનના મિકાડો પાછળ જનરલ નેજો અને તેની સ્ત્રીએ કરેલા આત્મહત્યા ઉપલા કારણે પણ આજ પૃથ્વીના દોતક છે.

સમર્થ થાય તેવું સ્વરૂપ તેને આપવાનું કામ મનિષ્યદે પોતાને માથે લીધું. અને તેનાજ પંગથી ફ્રેંચ ભાષાનો નવો વ્યાપક કોષ દરવા સારું સર્વ માન્ય ફ્રેંચ ગ્રંથકરોના ગ્રંથોનું માર્મિક અવલોકન કરી તેમાંની શબ્દસંપત્તિ અને સંગ્રહાય સંપત્તિનું યોગ્ય વર્ગીકરણ કરી એક ઉત્તમ કાચ તૈયાર કર્યો. આ તેમના પરિશ્રમની જોષ્ટતી કદર તે યદ્ય નહીં-ઉલટું યુરોપની હંમેશની પ્રાચીનકાલની રૂઢિની માફક અરાદગી સદીને અતે ક્રાંતિમાં સમયે ફટકાકને શૂળીયે ચઢવું પડ્યું; પરંતુ પછી શાંતિના કાળ આવ્યો તેમ પરિષ્ક નશીલ પશુ ફર્પા અને જે દિક્ષયાલ્લ યોલક કાલ પૂર્વે સરકારને લખાનક અને રાજદ્રોહી લાગતી હતી તેજ હવે અદ્ધાવકાશમાં ગ્રન્થાશ્રયને પાત્ર યદ્ય તેના સમાસદો સરકારમાંથી વર્ષાસન મેળવવા લાગ્યા !

નટોનાં દમલાગ્ય !

આ સમાના તે વખતના નિયમોમાં એક અધિકારિક વાત એ હતી કે જે નટનો કરનારા (Actors) હોય તે આ પરિપક્વના સમાસદ યદ્ય શક્તા નહીં ! બિચારા નાટકવાળાઓને તો પરાપૂર્વથી અત્યેક દેશમાં માનહાનિનોજ વારસો મળતો આવ્યો છે ! આપણા દેશમાં પહેલા, અને કેટલેક અંશે તો હજીએ, જેમ નાટકવાળાની દોસ્તી અને પાંડોય સંસ્થા કરવા લોક અચકાય છે તેમ ત્યાં પણ તેવીજ રિથતિ હતી !

આ નિયમ મુજબ મોલિયેર જેવા નામાંકિત પ્રદક્ષનકારને આ પરિપક્વમાં જગા મળી નહોતી ! જગપ્રસિદ્ધ બીજા વિદ્વાનો પણ આ પરિપક્વથી ઉપલાંજ કારણે બદ્ધિષ્ટ હતા ! આખા યુરોપ ખંડમાં સૌથી વધુ પ્રદક્ષનપ્રિય તથા વિનોદપ્રિય રાષ્ટ્ર ફ્રેંચ છે. ર્પનીશ લોકો ઇંગ્લેન્ડ કરતાં વધુ વિનોદપ્રિય છે. આખા યુરોપમાં જર્મન લોકોમાં વિનોદ ઓછો છે, ખરો વિનોદ તો ફ્રેંચ લોકોમાં પુસ્તકોમાંજ અને દાલના કેટલાક અમેરિકન લેખકોનાં પુસ્તકોમાંજ વિશેષ જણાય છે, જાપાનીસો પણ વિનોદપ્રિય છે. ઇંગ્લેન્ડ નોકે બહુ વિનોદપ્રિય નથી છતાં સારા વિનોદમાત્રો મર્મ જાણેલો એ એક ઇંગ્લેન્ડ “ જેટલમેન ” નું દાલ લક્ષણ મનાય છે એમ કેટલેક ઠેકાણે વાંચવામાં આવે છે, Keen sense of humor-વિનોદ મર્મચતા-એ સુસિદ્ધિપણાનું લક્ષણ છે.

પણ હવે જમાનો બદલાયો છે. સારા લેખકોની કદર તે-Actor-નટ હોય તોપણ થવા લાગી છે. દુનિયામાં દાલમાં જે કેટલીક સાહિત્યની ઉત્તમ સેવા બખવનારી અમગવસ સંસ્થાઓ છે તેમાંની એક આ પણ જણાય છે. જે સંસ્થાના આવા સ્થાપક અનેક દુઃખો સદન કર્યાં હોય છે તેનાં રૂળ તેના અનુયાયીઓને એવાંજ મીઠાં પ્રાપ્ત થાય છે, અને દુનિયાનાં કોઇપણ દેશની કોઇ પણ દીલચાલ જોનાં દુરત જણાઇ આવે છે. તોયે દરેક વખતે તેની દરેક દીલચાલ પર ટીકા કરનારાઓનું પ્રાપ્ત્ય તો હોય છેજ ! કોઇપણ સંસ્થાનાં કોઇપણ કાર્યસાર કદાચ કામ કરનારાઓની ખોટ પડશે પણ ટીકા કરનારાઓનો તો સુકળજ રહેશે !!

બ્રીટીશ એક્ટેમીની સ્થાપના.

એજ નમુના મુજબની એક “ એક્ટેમી ” ત્યાર બાદ જર્મનીમાં સ્થાપિત થઇ અને તેના સમાસદ યનાથ સરદાર અને રાજકુમાર સરખાઓને પણ અસિમાન લાગવા માંડ્યું ! છટલીની પરિષદે પ્રાચીન દસ્તલેખો વગેરે શોધી કાઢવાપર વધુ લક્ષ આપ્યું. ઈંગ્લેન્ડમાં

યુરોપ અને અમેરિકાની સમગ્ર સાહિત્ય પરિષદોના પ્રતિનિધિઓની એક સભુક્ત. ફ્રાન્સ થોડા વર્ષપર ભરાઈ હતી. તેણે આવી પરિષદોના ભાષણની ઉન્નાત અર્થે કાંઈપણ ઉપયોગ થાય છે કે નહિ? એ પ્રશ્નની ખૂબ ચર્ચા કરી. નિર્ણય 'થાય છે' આગેયો અને ઇ. સ. ૧૯૦૨ માં ગ્રેટબ્રિટનમાં 'બ્રિટિશ એકેડમી' ની સ્થાપના થઈ. તે એ નિર્ણયનું પરિણામ. આપણા પ્રખ્યાત ભક્ષા ગવર્નર લૉડે જે તેના પહેલા અધ્યક્ષ હતા. પરિષદે એક એક દશકામાં આશુ કરી બતાવ્યું નથી પણ અંગ્રેજ લોકો Slow but sure પદ્ધતિએ કામ કરવાવાળા હોવાથી આપણે તેનું કામ જોવા ઉતાવળા થવું જોઈતું નથી.

હિંદની સાહિત્ય પરિષદો.

આપણા દેશની કોઈપણ ભાષાની પરિષદ ૩૦-૩૧ વર્ષથી મોટી ઉમરની નથી. તેમાં સૌથી મોટી ઉમરની, અને સૌથી બહોળા સાહિત્યવાળી, અનેક ગુજરાતી, મરાઠી, તેમજ કેટલાક અંગ્રેજી લેખકોનું પણ ભરણુ પોષણ કરનારી, બંગાલી, ભાષાની સાહિત્ય પરિષદ છે. તેને સ્થપાયે આજે ૨૩ વર્ષ થયાં છે. બાદ શ્રી નાગરી પ્રચારણી સમાજી સ્થાપના થઈ. મરાઠી અને ગુજરાતી પરિષદોના જન્મ લગભગ સાથેજ થયો છે. પરિષદોની સૌથી નાની બહેન 'આંધ્ર પરિષદ' છે, જ્યારે ગુજરાતીએ પોતાનીજ માતૃભાષામાં વિવેચન થતું હોય છતાં અંગ્રેજીમાં બોલી અથવા લખી અન્ય લોકોને તેનું ભાષાંતર કરી સમજાવવાની નકામી તારી આપે છે. જાણે કે માતૃભાષામાં પોતાના વિચારો જણાવનાર તેમને આવડતોજ ન હોયની અને તેમાં જણાવવા એ એક મોટું પાપ હોયની! માતૃભાષામાં લખવું તેમના દરજ્જાને ઉતારતું લાગે છે! આવા લેખકોને બાંધુ દોષેશ્વરદેવ હતાના કરતાં વધુ સારો દાખલો અમે આપી શકતા નથી. દત્તનું જીવન ચરિત્ર વાંચનાં સહજ જણ્યારો કે તેમને ઇંગ્લીશ બાણ સાથે મુજાકાત થઈ અને બાણથી તેમને કહ્યું કે "પ્રવલન કરો અને તમારા જેવા સુશિક્ષિતને જલદીજ ફતેહ મળશે" ત્યારેજ દત્તે પોતાનાં લખાણ બંગાલી ભાષામાં કરવા માંડી કેટલીક ઉત્તમ નવલ કથાઓ રચી. આવી જણ્યારો કે માતૃભાષામાં લખવું સુશિક્ષિતને જરાએ અશક્ય નથી પણ તેઓ પ્રવલન કરતા નથી! સુશિક્ષિતો-અંગ્રેજી બહુ-લાયો કરતાં અશિક્ષિતો-દેશી ભાષાના જણનારા કે જેમને પાશ્ચાત્ય બાબતોનું બીલકુલ જ્ઞાન નથી તેમને જ્ઞાન અમ્પવાનીજ વધુ જરૂર છે. મહારાષ્ટ્રીય લેખકો તરફ જોઈયું તો લેખકોને જે ભાગ એન્જીએટોના જણ્યારી.

બંગાલીઓ મૂળેજ ભાવપ્રધાન પ્રકૃતિના (Sentimental) હોવાથી તેમજ તેના મહાન પુત્રો સુસ્ત માતૃભક્ત હોવાથી તેની સેવા મોટામોટા કરવા શરમ્ભાતા નથી-તેમ કરવું પોતાનો ધર્મ માને છે. જેમ બંગાલમાં શિક્ષણ પ્રચાર પછુ સારો છે તેમજ ધનિકાની મદદ પછુ સારી છે. બંગ પરિષદે પ્રસિદ્ધ કરેલા ૪૦-૫૦ ગ્રંથો પૈકી કેટલાક મોટામોટા. ગ્રંથો હાવવાનો સમગ્રો ખર્ચ શ્રીમતોએ-જમીનદારોએ-આપ્યો હતો. ત્યાંનાં સાહિત્ય સંમેલનોમાંથી લગ્નક સંમેલનોનો બધો ખર્ચ આપણી 'બાણલનાથની શ્રાવણ માસની ઘીની પૂજા' ની માફક આવા ધનિકો તરફથીજ અપાયેલા હોય છે! આપણી તરફ નામદાર ગાયકવાડ જેવા ઉદારચિત્ર અને દેશી ભાષાના ઉત્તેજક-દેશી ભાષા પ્રિત્યર્થ મેહાજે હાથે ખર્ચ કરનાર આંગળીને ટેરવે ગણાય તેટલાજ છે, એ પણ આપણી એક કમંડલીની છે.

આપણને ધનિકોની મદદ નથી તે તો ઠીક; પણ આપણામાં ઉત્સાહ સંપત્તિ પણ ક્યાં છે ? ' ગુજરાત વનોકીયુલર સોસાયટી ' પાસે કાંઈ બોધ ' ફંડ નથી. ખંચ પરિપક્વતા તો કેટલાક અંગ્રેજ અધિકારીઓ પણ ' પેટ્રોન ' છે. બાણ બીબીનચંદ્રપાલ, મહા મહોપાધ્યાય ડો. સતીશચંદ્ર, સુરતની કોન્ગ્રેસવાળા ડો. રાસબિહારી ઘોષ, રાવજહાદુર યુનોનાથ બોસ, ' મોઝર્ન રીન્ડુ ' ના અધિપતિ બાણ રામાનંદ છત્રવજી, વગેરે સર્વ ' મિનિસ્ટર્સ ' મત ધરાવતી રાજકીય અને સામાજિક મતની વ્યક્તિઓ માતૃભાષાનાં એકત્ર કરનાર શીતલ છત્ર નીચે બેગી મળતી હશે ત્યારે કેવી શોભા અને આનંદ વ્યાપી રહેતો હશે !

રાજ્યાશ્રય.

જો તો નિર્વિવાદ છે કે પ્રાચીન કાલમાં, તેમજ અને કે પાશ્ચાત્ય દેશોમાં કોઈ પણ ટુકાણે રાજ્યાશ્રય સિવાય સાહિત્યોન્નતિ કે ધર્મોન્નતિ થઈ નથી; અને ક્યાં સુધી તેના ખંચ લોકાશ્રય વાળી આપે નહીં ત્યાં સુધી તે યથાની પણ નથી. યુરોપીય સાહિત્યને ઉન્નત ધર્મમાં રાજ્યાશ્રય અને પ્રજાશ્રય બેઉ છે બ્યારે આપણમાં રાજ્યાશ્રયનો અને ઉત્સાહને બદલાવે પ્રજાશ્રયનો-બેબીનો મુકો ટુકાળ છે.

ઉત્સાહ હોય તો આપણા ન્યાયી રાજ્યકર્તા આપણને ઉત્તેજન આપવા પાછા હકવા નથી. ખંચ બાણમાં કેટલાક ઉપયોગી ગ્રંથો અને કોશો જે સરકારાશ્રય આટલોજ ન હોત તો પ્રકટ થઈ શકત કે કેમ તે એક સવાલ છે. યુનિવર્સિટીના જેવી પરીક્ષાઓમાં દેશી બાણ અધિકારીઓના આશ્રય સિવાય દાખલ થઈ શકતે નહી. નિવાળમાં શીખવાતી આપણી વાચન-માળાઓ શુદ્ધ કરેલી, તેને સુધારેલી, અને દેસકાલાનુસાર યોગ્ય વિષયોથી તેને પુષ્ટ કરવી, એવાં કામો પણ સરકારાધીનજ છે.

ખંચાણે સરકાર સાથે સાહિત્યની બાબતમાં સારું રાખવાથી તેને તે બાબતમાં ધણો ફાયદો થયો છે. ચોક્કસ વખત પૂર્વે-હિંદુસ્થાનના જુદા જુદા પ્રાંતોમાં બાદે મારણો જે કવિતાદિ ગાય છે તેના સંગ્રહ કરવા સાર સરકારે જે પરિષદ માર્કેટ શ્રી હરિપ્રસાદ શાસ્ત્રીને મોકલ્યા હતા, જેમણે રજપુતાના, ગુજરાત, કાઠીયાવાડ, વગેરે પ્રાંતોમાં મુસાફરી કરી પુષ્ટળ કવિતાદિ એજળ્યાં. કાશીની ' નાગરી પ્રચારિણી સભા ' જે પણ ખંચાણનો માર્ગ રવીકારવા માંડ્યો છે. ખંચીય પરિષદ અને નાગરી પ્રચારિણી સભા એ બેઉ પરિષદોએ પ્રાચીન ગ્રંથ સંશોધન, પ્રાચીન ગ્રંથ પ્રકાશન, પ્રાચીન વસ્તુ શોધન, વગેરે મહત્વનાં કામો કર્યાં છે-કરે છે. બ્યારે ' ગુજરાત વનોકીયુલર સોસાયટી ' જગેડે ૭ ગુસ્તોડે વર્ષોમાં પ્રકટ કરે છે ! મહા-ભારતની એક જુની પ્રત તેની પાસે પડેલી છે પણ ' તે પ્રકટ કરવા જેવી સ્થિતિમાં નથી. ' શા કારણે, તે તો તેજ જાણે !

પ્રાચીન ગ્રંથસંગ્રહાલયો.

પૂર્વે મહારાજ અંદ્રગુપ્તાના સમયમાં, બ્યારે ૨૩૦૦ વર્ષ પૂર્વે, તક્ષશીલા યુનિવર્સિટીમાં ૧૮ વિષયોનું અધ્યયન થતું. સુપ્રસિદ્ધ વૈષ્ણકરણી પાણિની બાળ યુનિવર્સિટી-વિદ્યાપીઠ-વિશ્વવિદ્યાલય-ના શિષ્ય હતા. રાજ્યકરણ પદે આજુકચ-અંદ્રગુપ્તને સામાજ્ય અંધાવનાર આજુકચ-સુપ્રસિદ્ધ વૈદ્ય આત્રેયી, અને જીવક, તેમજ અનેક શાસ્ત્રોપર ગ્રંથ રચનાર કુમાર.

અર્થ, કે જે રોજ ૩૨૦૦૦ શબ્દ-મોઢે-કરતો એમ કહેવાય છે, એ બધા પશુ આજ યુનિ-
વર્સિટીના શિષ્યો દ્વારા આ યુનિવર્સિટીના લય ઇ. સ. ૧૨૦૩ માં થયો. એમાં ૬૦૦૦ વિદ્યાર્થીઓ શિક્ષણ પામતા. પિકમશીઝ વિદ્યાર્થી, કે જે ઇ. સ. ૭૦૫ માં સ્થાપન થયું હતું,
ત્યાં ૭ પાઠશાલાઓ, વિદ્યાર્થીઓ સારૂ ૭ અન્નક્ષેત્રો, ૧૦૮ અધ્યાપકો અને અનેક દેવા-
લયો હતાં કે જેમાં પણ વિદ્યાર્થીઓને શિક્ષણ અપાતું. ઇ. સ. ના સાતમાં-સૈકામાં સ્થાપ-
યેલાં નવે દેવિદ્યાર્થીમાં ૧૦,૦૦૦ વિદ્યાર્થીઓ, ૧૫૦૦ અધ્યાપક, અને રત્નોદધી નામનું
નવ મન્દિરાનું અન્નસંગ્રહાલય હતું. હુએનસંગે નામના ચીનાઈ મુસાફર અહિંથી ૬૫૬ ગાંસડા
પુસ્તકોના ઉપાડી ગયો હતો કે જે લખ જવાને તેને વીરા ધોખની મદદ લેવી પડી હતી !
આથી જણાય છે કે તે વખતે સંગ્રહાલય પાસે પુસ્તકો હોવા ઉપરાંત આટલાં વધારે
પુસ્તકો હતાં કે જે આ મુસાફરને આપી દેવામાં આવ્યાં હતાં. આપરથી આખાં વિદ્યાલયમાં
ફેટલાં પુસ્તકો દરે તેની કલ્પના કરવી મુશ્કેલ નથી. ઇ. સ. ૪૦૦ માં દક્ષિણ મહારાષ્ટ્રમાં
ધન્ય કટક મુકામે અન્ન સંગ્રહાલય સ્થાપિત થયું હતું. ઉત્તરમાં તાત્તર દેશમાં અને જવાલા-
મુખી મુકામે-કે ત્યાં મુખી હિંદુવાસિઓ તે વખતે પહેળી ગયા હતા ત્યાંના સંગ્રહ પશુ એવે
મોટા હોતા કે ૪૦૦૦ ગિબિત પુસ્તકો મુસલમાન રાગજો દીલ્લી આણ્યાં ! મુબાઇમાં
“ મશાદી અન્ન-સંગ્રહાલય ” તું જે મકાન બંધાયું છે તેવું એક મકાન સંગ્રહ શુજરાતી
ભાષાનાં કોઇ સંગ્રહાલય પાસે નથી એ સમજે જણાવતું પડે છે.

પરિપદાની જરૂર.

હવે આપણે પરિપદાની જરૂર રહેજ વિવેચન કરીશું : સામાન્ય રીતે આપણને
એમ જણાય છે કે સંયુક્ત બલથી પ્રતિભાવાનુ સાહિત્ય થતું નથી. સંયુક્ત બલથી શિક્ષણીય
રતાં જેવાં નાટકો, હોમરનાં જેવાં કાવ્યો અને મેલીયરનાં જેવાં પ્રકરણો લખાયાં નથી એ
ખરું પણ સાહિત્ય પરિપદાને હેતુ જે કામ એકલાં માણસથી થઇ શકે તે કરવાનો હોવો ન
જોઇએ—હોતો નથી. તેનું કામ તો તેવા લેખકોની કદર કરી તેમને ઉત્તેજન આપવાનું તેમજ
કોઇ વ્યાકરણાદિ જેવાં મોટા જરૂરી અને મનગેદગાળા નિયમો નિર્ણય કરવાનું છે. એ કામો
સંયુક્ત મહેનતથીજ કરવા શક્ય છે, અને તે કરવાં એ સાહિત્ય પરિપદાનો ધર્મ છે. જાહેર
સંમિલનો—પરિષદો—ભરવાનો જે ‘વા’ હમણાં હમણાં વ્યથેલો લાગે છે તે માત્ર લોકોની
શિથિલતા દુર કરી તેમનામાં જાગૃતિ લાવવા સારજ. પોતાનાં સંસ્કૃતિજનક વિષયની કેળી રીતે
ઉન્નતિ કરવી, તેમ કરવામાં શા શા ઉપાયો યોજવા, ખામીઓ શી શી છે, નિષ્ણાદિમાં શા શા
ફેરફાર કરવા આદિ જદોજરત બહુમતિથી કરી કામ કરવું, એજ માત્ર પરિપદાનો ઉદ્દેશ છે—
પછી તે કોઇ જાતની પરિષદ હો, કોઇ ધર્મની હો, રાજદ્વારી વિષયોની હો કે સાહિત્યની હો.

ખરું છે કે સાહિત્ય પરિપદા અમરજીવ સાક્ષરો ભાષાની ઉન્નતિ કેવે પ્રકારે થશે,
વ્યાકરણ તેમજ શબ્દોની વ્યુત્પત્તિ સંબંધી શા નિમ્ન કરવો, તેમજ કોશ જેવાં મહાન કામો
કરતી વખતે ફલાણા શબ્દોના અર્થ શો, શુદ્ધ શબ્દ કયો, વગેરે જેવાં નાણુક પ્રશ્નોનો નિકાલ
સંમિલનમાં કરતા નથી. સામાન્ય જનોનાં મતાધિક્ષથી આવી કામો કરવાનાં હોતાં નથી. તેને
સારૂ ફેટલાક ખાસ વિદ્વાનોની કમીટીઓ નિમણામાં આવે છે અને એવી કમીટીઓના સભા-

અમેરિકાના યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સના પ્રધાનની સુટણી; અને તેના નવા
પ્રધાન ડો. વુડ્રો વીલસનનું સંક્ષિપ્ત જીવન ચરિત્ર.

નાઇટ સ્ટેટ્સ (અમેરિકા) ના પ્રેસીડન્ટની સુટણીનો જતાંત બહુ જ રસમય છે, તેથી તે સંક્ષિપ્તમાં આપી આજે અમે ત્યાંના નવા પ્રેસીડન્ટ ડો. વુડ્રો વીલસનનો પરિચય “સત્ય” ના પાંચકોને કરાવીએ છીએ. ત્યાં જુદા જુદા પાંચ રાજદ્વારી પક્ષ છે: રીપબ્લીકન, ડેમોક્રેટીક, લેબર, પ્રોગ્રેસીવસીસ્ટ, અને પોપ્યુલીસ્ટ. ટેમોક્રેટીક પક્ષમાં સાહ લાજ વેઠતો છે. એ જ પક્ષ તરફથી ઉત્તર ડોક્ટર સાહેબ સુટી કરાયા છે. એ પક્ષે ડોક્ટર સાહેબની સુટણી વાસ્તે કરેલા ખર્ચનો આંકડો અમે “સત્ય” ના માર્ચના ચંકની એક નોટમાં સવિસ્તાર આપી ગયા છીએ.

આવા પક્ષોની કપાકપી, તે કે નવા પ્રેસીડન્ટની સુટણી દર ચાર વર્ષે થાય છે તે હવેથી દર ૭ વર્ષે કરવાનો વિચાર આવે છે છતાં, સુટણી વર્ષ દોઢ વર્ષ પહેલાંથી રાજ થાય છે, અને તે સાર દર વખતે (માત્ર ?) સાહચાર કરેલ રૂપિયાનો ધૂમડો થાય છે ! માર્ચના “સત્ય” ની નોટમાં તો માત્ર અમે એક જ પક્ષનો ખર્ચ-ટેમોક્રેટીકનો-આપી ગયા છીએ. આ પ્રેસીડન્ટને વાર્ષિક રૂ. ૧,૫૦,૦૦૦ નો પગાર અને રૂ. ૧,૮૦,૦૦૦ નું-માથા કરતાં પાછી મોટી નેદું-અથુ (allowance) આપવામાં આવે છે !

વેઠરોને લાંચ આપવાનો તો કે નિરપેષ છે-તેને વાસ્તે અનેક કાયદા છે-છતાં તે બધાં કાયદા પુસ્તકોમાં જ લખાયલા રહે છે ! જે રાને પૈસા ખર્ચવામાં આવે છે તે ગેતાં તો ગમે તેવા “પાર્લામેન્ટરી એન્ટ” ના ગેર્માં પાણી પ્રથા વિના રહેતું નથી ! મોટા રાજેશમાં તો આખા આખા મહિનાનું ખર્ચ વેઠરોને, અમુક પક્ષની તરફેણમાં મત આપવાનો હક્ક મળે તે સાર, આપવામાં આવે છે ! આવા “વેઠરો” થી “ન્યુ યોર્ક” રાજેશમાં બધાં હોટેલો સુટણીને આગળે મટીને બરાબમાં હોય છે ! ઉપરાંત તેઓ સુટણીને દિવસે બસથી કાઢી બીજા ઉમેદવારને મત આપી ન દે તે સાર સુટણીને દિવસે તેમને એકાદ બે પાઉંડની દરિયા આપવામાં આવે છે ! ! ઘણીકે ટેકાએ તો આવા પાંચ પાંચ વેઠરોનાં એક એક ટાળાને અમુક રકમ આપી ખરીદી લેવામાં આવે છે અને તેમનું “ખદાર” પરબાર સુટણીને રમશે “પાઠવી” દેવામાં આવે છે કે નેથી બીજાઓની તેમનાં પર નજર બગડે તર્દી ! દરેક પક્ષ અને પત્ર સામાને ઉતારી પાઠવા બનતું કરે છે.

રોડડો બાહુતી બોલનારાઓને બે ત્રણ રાત આચળથી એક રાતના એક ભાષણના-રૂ. ૩૦-૧૫૦ આપી રોકવામાં આવે છે જેમને તે રાતનો ખર્ચ પોતાને “ફી” આપનારામાં મોંબરી વખાણ કરવાનો હોય છે. કાઢ કાઢની ફી તો રૂ. ૩૦૦૦ સુધીની (એક જ રાત વાસ્તેની) હોય છે ! ! એક આયુ વિરાજ મકાન બાંદે રાખી ત્યાં અનેક મેનેજર અને કલાકારી રોકવામાં આવે છે. રોજી પ્રથમ એક રૂ. ૨૫૦ પાનાનું પુસ્તક કપાતી ઘેર ઘેર મોકલવામાં આવે છે, જેમાં પોતાના પક્ષના ઉમેદવારને સુટી કરાવવાની તરફેણમાં એકથી એક સુદર દલીલો રજૂ કરેલી હોય છે. જેમ જેમ દિવસ પાસે આવતા જાય છે તેમ તેમ ખોડાંજી અને હોટેલોમાં ગઈ વધતી જાય છે. દરેક બહુને વાર્તાલાપ આજ વિષયમાં આથી પ્રેસીડન્ટ કોણ સુટારો તેની કંપનાના ઘોડા પણ એ જ દિશામાં દોડે છે. મુંબઈ યુનિવર્સિટીનાં “લિટુ ઉપાધ્યક્ષ મહો” માં “પારોર ખમણ” ... વગેરેની પીરસણીઓની બુઝાથી કંડાવેલોએ કદાચ આવે વખતે ત્યાં મોકલવામાં આવે તો તેમને અહિંના કરતાં પધારે શાંતિ ગળી ચુકેલ છે !

હુંમાં અમેરિકાના પ્રેસીડન્ટની ચુંટણી એટલે આખાની ડેરણી કહેવત “ પહેલો ચોરી, પહેલો ન્યાય, પછી વિનાનો પાછો ભય ” નું પ્રત્યક્ષ દર્શનજ, અને આ બધી તૈયારીઓ ન્યાયનું સાક્ષ્ય મળવાનું હોય તેને આગલે દિવસની તૈયારીનું !

પણ એટલું ખરું કે આ ચુંટણીમાં જેનો પક્ષ કરવામાં આવે છે તે પંજા કોઈ અસાધારણ કાઠીનો મંતુ'ય હોય છે, સાધારણ માણસનો પતો ત્યાં લાગતો નથી.

૬૦. વુડ્રો વીલસનનું જીવન ચરિત્ર.

અમેરિકન લોકો જેવી આમણીની બધી વસ્તીમાં સુશિક્ષિત, સુપરિદક્ષ, શોધક અને કર્તવ્યપરાયણ છે. સ્વતંત્રતાનો વાસ તો બીજા પ્રદેશો કરતાં અને વધારે જાણીતું આવે છે. વેદાંત તરફ-પૂર્વની (આખણી) યોગાદિ વિષય તરફ-પણ ત્યાંની પ્રજા બીજા એવી આમણીની પ્રજા કરતાં વધુ આકર્ષાય છે. જેસો પણ બીજા ખડો કરતાં પ્રમાણમાં-અમેરિકાનોના વ્યાપારિક સાદસને પરિણામે-આ પ્રદેશમાં વધુ છે, તેથી દુનિયાના કોઈપણ પૈસાદાર ખડો તરીકે તે ગણાય તે તેમાં નવાઈ નથી. અખી દુનિયાનો વ્યાપાર એકદામ કરવામાં તો ત્યાંના વ્યાપારીઓ એકઠા છે. એવા વેપાર એકદામ કરવાના એમના સ્વભાવને લાગીક વખતે તો રાજ્યોને વચમાં પડી અટકાવવા પડે છે !

યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સમાં પ્રજાસત્તાક રાજ્ય હોવાથી યુજીવાન દુરિયાર માણસને પોતાના યુજીનો પશ્ચિમ કરાવવાનો સારો પ્રસંગ મળે છે. ઉપરાંત આવી એક સુપરિદક્ષી પ્રજા સમક્ષ પોતાની કસોટી કરા-

૧. યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સના પ્રમુખ બીજા હેરોના રાજ્યસભાન ગણાય છે. દરેક સ્ટેટ ને પોતાપોતાની વ્યવસ્થા કરી લે છે તે સ્ટેટના લોકો તરફથીજ ચુંટાયલા સભ્યોની એક સભા બે વ્યવસ્થા કરે છે. જનસુઆરીની ૧ થી તારીખે સર્વે પ્રતિનિધિઓ પ્રમુખ તથા ઉપપ્રમુખની ચુંટણી કરવા એકઠા થાય છે અને ચુંટણીને સાર મતપત્રો લખે છે. આમ દરેક સ્ટેટનાં મતપત્રો એકઠાં થયા પછી ૧ થી ફેબ્રુઆરીએ રાજ્ય સભાના સભ્યો મળી મતપત્રો ગણે છે ને વજુમત મેળવનારનું નામ જાહેર કરે છે. એટલે કે, લોકજન રાજ્યસભાના પ્રમુખ, ઉપપ્રમુખ ચૂંટી કાઢે છે. યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સમાં જનસભાન પ્રમુખરશને આવી શકે છે અને પ્રમુખરશને હોય ત્યાં સુધી તેને બીજા કાંઈ ધંધો કરવા દેવામાં આવતો નથી. ધાધું કરી એક પ્રમુખ બેવાર ચૂંટી કાઢી શકાય છે. ત્રીજવાર તેનેજ ચૂંટી કાઢવાનો વિવાદ નથી. ..

આ વખત ત્રણ ઉમેદવાર હતા. મી. ટેફ્ટ (ગઈ વખતના પ્રમુખ), ને મી. રૂઝવેલ્ટ (આગલા પ્રમુખ), અને મી. હુડ્રો વીલસન (હાલના પ્રમુખ). ન્યૂયોર્ક વોશિંગ્ટન યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સનાં પ્રથમ પ્રમુખ હતા. આઠ વર્ષે એટલે બે વખત સુધી ચૂંટાયા પછીથી ત્રીજી વખતે તેમણે પોતાના પોતાને ચૂંટવાની ના પાડી હતી; કારણ કે તેમ કરવાથી રાજ્યગાદીની માફક એકજ માણસની માલિકી થઈ જવાનો ભય રહે છે. મી. નેફ્ટને પણ એજ કારણે ત્રીજવાર ચૂંટાયા ના પાડી હતી. મી. રૂઝવેલ્ટ પોતાની પછી પોતાના અંગત મિત્ર મી. ટેફ્ટને ચૂંટી કાઢવામાં મદદ કરી હતી ને તે ચૂંટી કાઢ્યા હતા; પણ પાછળથી તેમનામાં વિચારભેદ પડવાથી આ વખતે તેમણે ત્રીજવાર યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સના ઇતિહાસમાં પહેલીજવાર ઉમેદવારી કરી હતી.

યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સની વસ્તી ૬ કરોડ માણસની છે. જે બધી પ્રજાની, આગળ કહ્યું તેમ, આ પ્રમુખ રાજનું ગણાય છે. તે બે ઉત્તિયાંશ રાજ્યસભાના સભાસભ્યોની સંમતિથી પરાસાચો સાથે સલાહ કરી શકે છે, તેમજ સ્ટેટસના અમલદારો તથા પરાસાચોમાંના એલચીઓની ચુંટણી કરે છે. તેમ એના પગર કાંઈ કાચકો પસાર થતો નથી. તે બે કાંઈ કાચકોની વિરૂદ્ધ હોય તો કોંગ્રેસ અને સેનેટ એવી બે બે સભાઓ ત્યાં છે તેમાંની કોંગ્રેસના કે અને સેનેટના સર્વોચ્ચનોની મદદ પડે છે.

વચાની હોવાથી અહિંની માફક કાર્યાપોઆ અમગવથો બહાર પડતા નથી ! અંધકરધાન ગમે તેની શિક્ષા રસથી લાયકાત તેવા વગર મળતું નથી. તેને વાસ્તેના ઉમેદવારો તો અસામાન્ય કોટીના હોવા જોઈએ, અને ડોઁ છુટ્ટા વીલસન તેવા એક અસામાન્ય કોટીમાંના હોવાથી અને તેમને પ્રધાનપદ મળવાથી અમે તેમનું અવિરત વાંચકોને આજે સમર્પિત કરીએ છીએ.

પૂર્વ વૃત્તાન્ત.

૭ ઉરૂ સાહેબનો જન્મ છે. સ. ૧૮૫૮ માં રટેન્ન (વર્જનીયા) ખાતે થયા હતા. એમના હુરૂ દાદા ' રફોર્ડ ' હોઈ વીલસન દાદા ' આયરીશ ' હતા. એમનું કુટુંબ બ્રિટી ' પ્રિસબિટરિયન ' પંથનું છે. ઇ. સ. ૧૮૭૬ માં એ ' યેન્યુએટ ' થયા. બાદ ' જૅન હૅબીન્સ ' અને ' વર્જનીયા ' વિશ્વવિદ્યાલયોમાં અભ્યાસ વધારી કાયદાનું અધ્યયન કરી યોગ્ય દિવસ ' બેરીસ્ટરી ' કરી. કેટલેક કેસો પ્રોફેસરશીપ કર્યા બાદ ઇ. સ. ૧૮૯૦ માં એ બ્રિન્સટન ખાતે ' કાયદો અને રાજકારણ ' એ વિષયના પ્રોફેસર નીમાયા. ત્યાર બાદ પૂરાં એક ડઝન વર્ષે એ બ્રિન્સટન યુનિવર્સિટીના અધ્યક્ષ નીમાયા. સ્વભાવે એ બહુ મજતાવડા અને સાદા હોઈ બહુ જ ન્યાયપરાયણ છે. અત્યારે એમની ' સારી ' માં પાંચજ વર્ષે થાકી છે.

સ્વભાવ,

એ જાતે બહુ ઉદ્યોગી અને નિયમિત કામ કરનારા છે. સામેા માણસ કંઈ કહેવા આવતાં તેને સંતોષી સાંભળી લે છે પણ તેના કલાપર કરી લેખાઈ ન જતાં પોતાના મતાનુસાર કામ કરે છે. જે વિષયમાં એ રાજાવસા હોય તે વિષયમાં તેમનું ચિત્ત એકાગ્ર હોય છે. ધર્મસંબંધી એમનો મત એવો છે કે તત્વજ્ઞાન અને તર્ક-સાક્ષી ધર્મ જૂદો ન પડવો જોઈએ. એ બહુ વિનોદી હોવાથી આખા દિવસના બનાવોમાંની વિનોદી વાતો ધેર આવી કરે છે. તે વાતો કરતી વખતની તેમની એકદીગ એવી તો હોય છે કે તે સાંભળનાર પેટ પકડીને હસ્યા વગર રહે નહીં. એ કોઈ વાત શુંત રાખતા નથી જુદા જુદા કવિઓની, કવિતાઓ, કુટુંબીવળી- રમતો, જગતના રાજકીય બનાવોમાંના ફેરફાર, વૈયક્તિક બાબતો, તત્વજ્ઞાનની પ્રચલિત કલ્પનાઓ વગેરે પર બાણજી આપતી વખતે પણ એ વિષયને રહેલી, બાંધે સમજાય તેવી અને વિનોદી બાબા વાપરે છે. રાજકીય બાબતોના અમગવથોમાં કેટલીક બાબતોને શુંત રાખવાની, સંકિત હોવી જોઈએ, તેઓ બહુ ' પેક ' હોવા જોઈએ એમ સાધારણ માન્યતા છે. પણ ડોક્ટર સાહેબ એવા માણસોને નિરાશ કરે છે. એક બાબતને હાથમાં લેતાં તેને એવી દ્રઢતાથી એ વળગી રહે છે કે એક ફેતલ ધાંધે અથવા હાર ધાધ ત્યાં સુધી તેને-વચમાંથી-ઝડતા નથી એક તત્વજ્ઞાનના એ અવ્યાસી છે. ' રૉર્ડ ' હેન્ડની કસાથી સારી રીતે પરિચિત હોવાથી એ પોતાનું લેખનકાર્ય અલ્પ સમયમાં કરી રાકે છે.

નિર્વચનતા, સાદાઈ, રહેણીકરણી ઇત્યાદિ.

ડોઁ વીલસન નાનપણથી જ કસરત કરતા. હાનુએ એઓ જુદી જુદી રમતોમાં બાજ લે છે. ' પોલો 'ની રમત એમને વિશેષ પ્રિય છે. એ નથી ચિરંટ પીતા અને નથી મથ પીતા. પરાજીતોને સારી ચીરંટ યરમાં રાખે છે ખરા. એ મિતાહારી છે અને પૂરતી લંધ લેવાની બહુ કાળજી રાખે છે-એમનો ઉંઘમાં ખસલ ખેંચે એવું માનસિક અસ્વાસ્થ્ય એમને કોઈ ઇજ નહીં ! ગાયન સાંભળવાનો એમને બહુ શીખ છે અને એકદરે એમની રહેણી કરણી સારી છે. અધ્યક્ષ નીમાયા કે તરતજ એ કુટુંબીવળી એક મેચ જોવા ગયા ત્યારે એમને સાર એક ખાસ બહુ મહત્ત્વની જગ્યા તૈયાર રાખી હતી, પણ બીજાઓ અડચણ વડી ઉભા રહેલા છે એવું જોઈ પોને તે સુખાસને જોયવા પચંદ કયું નહીં. એક સાધારણ માણસની માફક એ ગર્દીમાં ધસ્યા અને બીજા નાગરિકો પ્રમાણે ઉભા રહી એમણે ' મેચ ' જોઈ ! ગાર્ડ માસના પહેલા પખવાડીયામાં પણ એના જેવાજ એક કડવા બહુમત્વ એમને મળ્યા હતા; એક ટ્રેનમાં એ ન્યુયાર્કથી મિન્સટન ખાતે જતા હતા. તે ટ્રેનમાં ઉતારાએની પુષ્કળ ગીર્દી હતી. કેટલાંક ઉતારાએએ એમને ઓળખ્યા

હતા કે પ્રમુખ છે; તે છતાં પણ ફાઇવે એમને બેસવાની ન્યાયા આપી નહોતી ! એક કલાક સુધી એ ખરેખરે ઉભા રહ્યા હતા. માર્ગમાં એક રેલરોને કેટલાક ઉતાર્યો એમના. પણ ઉપર થઇને, તો કેટલાક ચામ-ડાના કાથળાને આવ્યા મારીને, ચસાર થયા હતા. ન્યુ બ્રન્સવિક ખાતે એમને એક ખાલી ન્યાયાએ બેસવાનું મંજૂર હતું; પણ તે ઇબ્બામાં કેટલીક બાબતોથી ઉભી રહેતી હતી. ડોક્ટર જો કે યાત્રી ગયા હતા છતાં પણ પોતે પોતાની ન્યાયાએથી હડીને એક બાબતે બેસવા ન્યાયા આપી હતી !

પ્રિન્સટન યુનિવર્સિટીને મુદારવાના પ્રયત્ન.

યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સની મોટામાં મોટી યુનિવર્સિટીઓમાંની પ્રિન્સટન યુનિવર્સિટી ખૂબ નબળી હતી; પણ આપણી ધણી એક ઉપયોગી સંસ્થાઓ જેમ ધણીક વખતે એકાદેક કસબનું સ્વરૂપ ધારણ કરે છે તેમ તેના પણ તેવાજ 'અવતાર' થયા હતા. આનું સ્વરૂપ બદલી તેને આદર્શ વિશ્વવિદ્યાલય બનાવવું એવી ઇચ્છાથી ડોક્ટર સાહેબે બનતી મહેનત કરી; પણ ધનિકો અને વિદ્યાસપ્રિય જનોએ પ્રથમ તેમને યસ પ્રાપ્ત થયા હોવા નહિ. આથી કંટાળીને ડૉ. વીલસને મર્મમાં કહ્યું " પૈસા કરતાં મુદારણા અને લોકહિતની કલ્પના તરફ આપણું ઘસ વધારે છે " એમ આ દેશના લોકોને લાગે છે. તે પણ કંઈ નહીં તો હાલમાં તો ખરે જાણીતું નથી. આજકાલ મુદારણા કે લોકહિતની કલ્પના કરતાં પૈસાની કલ્પના અને પૂનઃ વધારે ઇષ્ટ લાગે છે ! " પણ આથી એમણે પ્રયત્ન કરવા ઘડી દીધા નહિ.

ડોક્ટરશીપ.

ડૉ. વીલસનને ડોક્ટરની પદવી મળી ત્યારે એમના નિર્ણયનો વિષય " કોન્સેશનલ ગવર્નમેન્ટ " હતો. આ લેખમાં એમણે કોન્સેશનલ પ્રતિનિધિઓના હાથમાં રાજ્યકારભારનાં સૂત્રો રાખવાં છાપે છે કે નહીં એનું કલ્પિત વિવેચન કર્યું હતું. યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સમાં વિદ્યાર્થીઓને રાજકીય બાબતો શીખવવી એ અનિષ્ટ માનવામાં આવતું નથી-મતલુ તે તેમને ખાસ શીખવવામાં આવે છે. ન્યારે પ્રેફેસર હતા ત્યારે એમણે કાયદો અને રાજકીય બાબતોના કેટલો અને કેવો સંબંધ છે, તે વિદ્યાર્થીઓને સ્પષ્ટ રીતે સમજાવવા અને પોતે એ બેટ બાબતોના સારો અવલોક કરેલા હોવાથી એ વિષયનો સ્પષ્ટ કરવા સૌથી વધુ લાયક માણસ પણ એજ હતા. પોતાના વિદ્યાર્થીઓને એમણે સારી રીતે શીખવ્યું હતું કે " નીતિ અને ન્યાય એ બેટનો બહુ ધનિષ્ઠ સંબંધ છે અને એ બેટના મળ્યૂત પાયાપરજ રાજકીય બાબતોનું મહાન અણતું જોઈએ."

વાંચન, વક્તવ્ય શક્તિ, ઇત્યાદિ.

એમનું વાંચન અગ્રાધ છે અને વિદ્વતા તો વાંચન અને અવલોકન શક્તિ પર અવલંબિત હોવાથી અને તે બેટ ડોક્ટર સાહેબમાં હોવાથી તે હોય તેમાં નવાઈ નથી. એમની વક્તવ્ય શક્તિ એવી તો ઉત્તમ છે કે ક્રોડાઓ તેમાં લીન થઈ જાય છે. એક વિષયને હાથમાં લેતાં તેનો પૂરોપર સંબંધ એ સમજાવે છે. તે વિષયની ઉપપત્તિ, સામગ્ર બાબત મુદા પ્રમાણે અન્ય વિદ્વાનોના મત વગેરે એમના ક્રોડાઓને સાંભળવા મળે છે. એમનો એવો મત છે કે " એક વિષયની માત્ર માહિતી આપેલી શા કામની ? તે માહિતીમાંની વિવિધ બાબતોનું વર્ગીકરણ કરી તે ધરથી શું શીખવું એ જ ન કહીએ તો તે માહિતીની બહુ કીમત નથી. " કોલેજમાં પ્રેફેસર હતા તે વખતે જેમ એક હોશિયાર વકીલ પોતાનાં અસીલોને 'કેસ' સાબીત કરવા સાર 'ન્યુરી' સન્મુખ બાબત આપે છે અને ન્યુરીના અહેસા ઉપર પોતાનાં બોલવાની અસર ત્યાં સુધી થયેલી તેને જાણ્યું નહીં ત્યાં સુધી પોતાનું બોલણ બનતાં સુધી બંધ કરતો નથી તેમ પ્રેફેસર સાહેબ પણ પોતાનાં ક્રોડાઓના અહેસા પરથી તેઓ એમના કહેવાને પૂર્ણપણે સમજ્યા છે કે નહીં તેની અદ્યક્ષ બાંધતા !

ગવર્નર તરીકેની નીમણુક અને " કોકસ " નો અનુભવ.

ઈ. સ. ૧૮૧૦ ની સાલમાં ડૉ. વીલસન ન્યૂનર્સી સ્ટેટના ગવર્નર થયા. એ સંબંધીની હકીકત ખુબ વિશિષ્ટ છે. ન્યૂનર્સી સ્ટેટની સર્વ સત્તા અમુક એક પાર્ટીએ પોતાને હસ્તક કરી લીધી હતી. પણ એક ચુંટણીમાં પોતાનો પરાજય થવાનાં વિનંદ તેમને દેખાવાથી આલાકોથી તેમણે ડૉ. વીલસનને ઉમેદવાર તરીકે પહોંચાર પાડ્યા, અને તેમને પોતાનું હુકિયાર બનાવવાનો સંકલ્પ કર્યો. તેમને એમ લાગતું કે થોપા-પિઠિતને વ્યવહાર અને આપણી આલાકોનો શો અનુભવ ?-આપણે કહીશું કે ' આમ કરવું; નહીં તો આમ થશે ' વગેરે તો એ આપણને માની ધણુંક પોતાનાં કામો તો આપણી હસ્તકજ કરાવશે ! પણ વીલસન સાહેબ આથી આશ્ચર્ય પામ્યા અને આપણું કહી દીધું કે ' મારા અને તમારા વિચારો તદ્દન ભ્રૂતા છે. ' એ ઉપરાંત એમણે એવી એક શસ્ત્ર રણ કરી " હું ગવર્નર થાકું તો સિમથ સાહેબે ' સિનેટર ' ની જગ્યા સાથે ઉમેદવાર થવું નહીં-થશે તો મારે તેમની વિરુદ્ધ બોમ્બડ પડશે; કારણ કે મારાં મનને હુંઝાડ લાગનારીજ દરેક બાબત તેમને પસંદ છે ! " સિમથ પક્ષે-કોકસ પક્ષે-તે કમળ ક્યું. અને જણાવ્યું કે મૂળે તો મી. સિમથની તબીબતજ સારી ન હોવાથી તે આ વખતે બીજાકુલ ઉમેદવારી કરનાર નથી. આથી ડોક્ટર સાહેબે ઉમેદવારી કરી અને તે ચૂંટાયા.

પણ સિમથ સાહેબે તુરતજ પોતાની તબીબત સારી હોવાનું જાહેર કરી તેઓ ' સિનેટર ' થવા કાશીરા કરવા લાગ્યા. ડૉ. સાહેબે તુરતજ સિમથ સાહેબને લખ્યું કે " તમે સિનેટર થવાની તમારી કોશીશો છોડી દીધી છે એવી ખાતરી આપવાશે તમારા પત્ર મને ગુરુવાર સુધીમાં નહીં આવે તો શુક્રવારે સવારે હું તમારી વિરુદ્ધ બોલીશ. " સિમથ સાહેબે તેમ ન લખતાં " તમે મારી વિરુદ્ધ આપણી ઉતાવળે મત ફરીવરો નહીં-જ્યાં થોભજો " એવો ગોળગોળ જવાબ આપ્યો. પણ વીલસન સાહેબ આવી જાળમાં સપડાય તેમ નહોતું. તેમણે તુરતજ ' પોતાનો મત સિમથના મતની વિરુદ્ધ છે ' એવું જાહેર ક્યું. એટલુંજ નહીં પણ ' કોકસ ' -મૂળ એ અમેરીકન સપ્ટ છે-પાર્ટીનું ખડું પોષણ પણ પ્રુદ્ધ કરી દીધું.

કોકસ પાર્ટીના ત્રાસ !

માઝમરી સુધામે જેમસ છ. માર્ડીન નામના એક જણને ચુંટણી પ્રત્યક્ષ કરવામાં આવી; પણ કોકસ પાર્ટીની બહીકથી લેજરલેટરો જરા વિચારમાં પડ્યા. આથી ડૉ. વીલસને તેમને ઉદ્દેશી જણાવ્યું કે " આ લોકોને જોઈ બીરો નહીં; એમનું આ ચંત્ર એક કિલ્લો છે અને તેમાં ખરે ખરનાં માણસો હોઈ તેમની પાસે તોષા છે, એમ લાગે છે; પણ લોકો તો માત્ર બનાવટી સેવાપતિઓ છે. અને તમને દેખાતી તોયો તે તો માત્ર રમકડાં છે. આથી ન ગભરાતાં આગળ વધી એ ચંત્રને એક ધક્કો મારો કે જેથી પોતાની મેળેજ તે થડી ઊંચશે. "

લેજરલેટરે ખરેજ તેવા ધક્કો માર્યો, જેના પરિણામમાં સિમથને માત્ર ૪ મત. મળ્યા. અને માર્ડીનને આજીરા ! ડૉ. વીલસનની ન્યાયપરાયણતાનો આ એક દૃષ્ટાંત છે.

અચકર્તૃત્વ.

ડૉ. વીલસન મહા વિદ્વાન છે, એટલુંજ નહીં પણ તે એક ઉત્તમ લેખક પણ છે. એમણે ઐતિહાસિક અને રાજકીય બાબતો પર અનેક ગ્રંથ લખ્યા છે જે ઘણી પ્રશંસાને પાત્ર થયા છે. કેટલાક ગ્રંથોનાં નામ આ મુજબ છે:—Congressional Government—A Study in American Politics; The State Elements of Historical and Practical Politics; Division and Reunion; An Old Master and other Essays; Georg Washington અને A History of the American People. આ પુસ્તકો સત્તા સમાન ગણાય છે, અને મહેતોમાં સિખવાય છે.

વકતૃત્વ.

ડૉ. વીલસન એક મોટા અપાર એલાના વક્તા નથી પણ તેમની બોધણ કરવાની હતા અને અવાજ એવાં છે કે દરેક તેમને બરાબર સંભળી શકે છે. માંચને લેખન, અને વિદ્યા એ ત્રણે જોનામાં હોય અને સાથે સાથે વકતૃત્વ શક્તિ પણ ઉત્તમ હોય તો વકતૃત્વ કેમ કેવા પ્રકારનું થઈ શકે તેની ખ્યાલ વાચકોને સંહજ આવશે. એ બાબત આજુ ન લખી હોતાં તેની નોટસ માત્ર લખી રાખે છે. બીજું કુત્ર તૈયારી ન કરતાં પણ એ સર્વોદ્દત બાબત કરી શકે છે. પ્રતિપક્ષીને ક્યો મુદ્દો બેઠો બેઠો છે એ બતાવતાં એ તે મુદ્દો એવી તો ઠેકડી હાથે છે અને આમાંથી બીજા એવી તો હાસ્યાસ્પદ કરી બતાવે છે કે તે એક નાના ખાળકના મનમાં પણ ઠસી ભય છે. ઉપરાંત, કોઈપણ વિષયપર એ, બાબત આપી શકે છે!

અધ્યક્ષસ્થાનની પ્રાપ્તિ.

ડૉ. વીલસન યુનાઈટેડસ્ટેટના અધ્યક્ષ થયા. સાર કમેટવાર, તરીકે પહોર પ્રકાર ત્યારે કેટલાકો બહુ આશ્ચર્ય અર્પિત થયા. મી. ફ્રેન્કલિન અને મી. ટેફ્ટ આગળ એમને કુતેહ મળશે નહીં, એવું સ્પષ્ટ તેમણે કહી દીધું હતું. પણ આખરે થયું એ લોકોની ધારણા વિરુદ્ધ. ન્યૂયોર્કનાં મતપત્રકપરથી જાણાય છે કે ડૉક્ટર સાહેબને ૬,૬૮,૦૦૦, મી. ફ્રેન્કલિનને ૪,૬૩,૦૦૦ અને મી. ટેફ્ટને ૪,૧૯,૦૦૦ મત મળ્યા હતા. ખૂબી તો એ છે કે ત્યાંની હંમેશાની રીતબાત મુજબ પ્રતિપક્ષીપર હલકા પ્રકારના હુમલા કરી ડૉક્ટર સાહેબને અધ્યક્ષપદ પ્રાપ્ત કર્યું નથી. એ પોને જન સમજ સાર્થે નહ પેલાને શા શા મુદ્દાસ બોલે કરવા છે તે લોકોને કહી બતાવ્યું. મતદારોની ખુશામત (આગળ તેનો પ્રકાર બતાવેલો છે) એમણે કરી નથી તેમ લાંચ પણ આપી નથી !

દરતા.

એક વખતે કૉલોર્નમાં વાદવિવાદ સભામાં ચિઠ્ઠીઓ નખાઈ. જેને જે વિષયની ચિઠ્ઠી આવે તે વિષયપર બોલવું એવા કસબ થયા. ડૉક્ટર સાહેબને માથે આ વખતે “ નિયતિત વ્યાપારપદ્ધતિ ” નું સમર્થનનું જે જોનાં એ કદા વિરોધી છે—કરવાનું આવ્યું ! આથી એમણે માત્ર વાદવિવાદ પૂર્વ પછી બાબત આપવા સાફ ના પાડી ! એમના તે વખતેના વિચારો, આપણા કેટલાક આગેવાનોને ફરજતે બદલાતાં જેમ તેમના વિચાર પછી બદલાય છે તેમ બદલાયા નથી. વક્તાની યાદીમાંથી પોતાનું નામ અણુને વખતે નીકળી જવાની પરવા ન કરતાં એમણે પોતાની સદસદ્ ચિત્તબુદ્ધિ વિરુદ્ધ રાજોની કસરત કરી નહિ !

મનોદાર્થ.

એ માત્ર રાષ્ટ્રમાંજ પોતાનું મનોદાર્થ બતાવનાર નથી. ફીલીપ્પાઈન નામના એક યુનાઈટેડસ્ટેટસના તાલામાં આવ્યાને હજી વીસ વર્ષ પણ પૂરાં થયાં નથી—અને તેમને રવરાત્રયેના હક્ક આપવાનો તો હજી પૂરો એક દરોડોએ વીલો નથી; પણ તેમનાપર ‘ આપણી સત્તાનો ભાર આજુ રાખવો હમિત નથી; એવું લાગવાથી ડૉક્ટર સાહેબ જલદીજ તેમને પૂર્ણ સ્વાતંત્ર્ય આપવાનો વિચાર ધરાવે છે.

એમણે સંભળી લીધેલો પોતાના યોધો.

એધો સંભળી લેતી વખતે એમણે ઘણાં સાદાં પોષાક પહેર્યાં હતાં. તેમ રણગારમાં પણ સાદાં રેખાંતી હતી. પહેલાં બને નવા એધોદારો વિદાય થતા પ્રમુખ મી. ટેફ્ટની મુલાકાતે ગયા હતા. ત્યાંથી સરખસરે બધા કેપીટોલ તરફ ગયા હતા. માર્ગમાં લોકોનાં ઢોળાંએ તેમને આવકાર આપ્યા હતા. કેપીટોલમાં વંદા જોડા. વીલસનને એધોના સોમંદ લેવરાખ્યા હતા બાદ સત્તામતિની રી તેઓ કુદી હતા, ડૉ. વીલસનને એધોને સ્વીકાર કરી બાબત કરતાં બહુચાલું હતું કે “—અમેરીકા ધણી— ધનગન દેરા છે પરંતુ તેમાં સારી ચોગે, સાથે ખરાબ ચોગે પણ દાખલ થઈ છે. જીંદગી જીવનાર માટે માણસ બંતાને જે હાડમારી વેઠી પડે છે તેની કિંમત અમેરીકાનેમી નથી. ” તે પછી સરકાર કઈ કઈ બાબતોમાં

ફેરફાર કરવા ધારે છે તે સંબંધી એમણે કહ્યું હતું કે “જગતનું ધોરણ કે જે કર નાંખવાની વાળખી રીતિનું ઉત્પાદન કરે છે તેમાં અમે ફેરફાર કરીશું; બેંકોમાં અને ચલણના ધોરણમાં, ઉદ્યોગ અને ખેતિ-વાદીના ધોરણમાં; મનુષ્ય આરોગ્ય નળવવાને લેવાતાં ઉપાયોમાં, શુદ્ધ ખોરાક પુરો પાડવાના ખાસ કાનુ-નોમાં, મનુષ્યોની સારી હાલત બનાવવામાં અમે ફેરફાર કરીશું. સરકારનું સિદ્ધાંત સૂત્ર ન્યાય અને કાંઈજ નહીં પણ કેવળ ન્યાય છે. ” તેમણે બાણ્યુ યથ રહ્યા પછી તેઓ મી. ટેક્ટર સાથે સરપસને આકારે વ્હાઇટ હાઉસમાં, અથા હતા તેઓ દેખાવ એમીલ માસના પહેલા અડવાદીસના ‘પાયેનાં ગેઝેટ’માં મુદ્રાવના રહેવાશીએએ જોયો હતો. કેટલીક સ્ત્રીઓએ ઘોરિસ્વાર યથ પોલીસના કામમાં મદદ આપી હતી !

મી. ટેક્ટર, આગલા પ્રમુખ, ફેબ્રુઆરીથી છુટા થયા છે અને તેમણે રાજ્ય માહિએથી ઉતરી ચેસની યુનિવર્સિટીમાં કાયદાના પ્રોફેસરનો આધિા લીધો છે. તેનો પગાર મહીને રૂ. ૧,૨૫૦ જે છે !

ઈશ્વર આવાં નરરત્નોનો હિંદને જલદીજ પરિચય કરાવે !

* પૂણ !

શુજરાતીની ભેટમાં (જગન્નાથની મૂર્તિ અથવા ભારતના લલિપ્થમાં) પ્રગટ થયેલો

નિરંજન અથવા કાળો પહોડ.

કે

બંગાલીમાં તેજ હતિદાસના આધારે .

જાળખાતો કલાચંદ્ર—કલાચાંદ કે મહાશ્વેત !

લેખક—V. J. Varma

જગતપ્રસારક સૂર્યદેવ પોતાનો સમગ્ર દિવસનો પ્રવાસ સંપૂર્ણ કરીને સ્વરથાને વિશ્રાંતિ લેવ પધારતા હોયની,હેવો સંધ્યા સમયે સૂર્યાસ્તાના અવલોકનથી ખાસ યતો હતો. જેમ કોઇ મનુષ્ય અત્યંત પ્રવાસના પરિશ્રમથી વ્યાકુળ થઇ જાય છે, તે પ્રમાણે ચાર મહાર પર્વત અખંડ પ્રવાસના શ્રમથી પીડિત પ્રમાણે એક રત્નરંગના ગોળા સમાન દેખાતા હતા અને સકેતથી સંસારીજનોને ઉપદેશ આપતા હતા કે, “જેમ હું તારા કાર્ણમાં સદૈવ તાપર રહીને પરિશ્રમ કરું છું અને વિશ્રાંતિ પામી પુનઃ કર્મપરાયણ થાઉં છું, તેમ ત્વમે પણ કરો—અર્થાત આલસ્ય-પ્રમાદને પરિહાર.”

“શુજરાતીની” ચાલુ સાલની ભેટનું અવલોકન કરતાં બંગાલી બાપામાંના ‘પ્રવાસી’ માસિકમાંના બા. ૧૧ ખં. ૨ અં. ૪ માંથી ‘નિનિ રાગ રાગ સંમિશ્રણ’ એ રીખનો અનુવાદ કરતો હચિત ધારી આ લેખ લખવામાં આવ્યો છે, કારણ ‘શુજરાતી’ એ આપેલી ભેટનો તથા પ્રસ્તુત હુંક નવલકથાનો પત્રો ખરો ખોટ મળતો આવે છે.

‘લેખક’

હાવા રમણિય સંધ્યાકાળના સમયે એક ન્હાનકડા પરંતુ સૌખ્યપૂર્ણ ઉદ્યાનમાં પુષ્કરણી ઉપર બેસીને એક બાળુ એક સુંદર પ્રાકારુ તરણુ પોતાનું સંધ્યા સમયનું નિત્ય કર્મ કરતો હતો તે બીજા બાળુ જ્ઞાપાયમાં સ્ફટિકવન જળ અનેક હૃદયવિચિત્ર રંગે રંગાયતું હોયું મધુર હતું તેમાં ડિંગા કરતી કમલિની પોતાલા મધુર દૃશ્યમાં મધુરુબધ બ્રમરેને પ્રવચન કરતી હતી; પરંતુ તે બિચારા હુબધને લેની ખબર પહુ નહોતી.

પુષ્કરણી ઉપર બેઠેલા તરણુ પોતાના કર્મમાં એટલો ખંધ એકચિત્ત થઈ ગયો હતો કે લેનાથી પ્રકૃતિ દેવીની આ ધરના જોઈ શકતી નહીં—જેતે નહીં તે પોતાની સંધ્યાના મંત્રો ગણગણતો હતો.

આ તરણુની ઉમર આશરે છતીસેક વર્ષની હોઈ તે ધણેજ ખલવાન જાણતો હતો. લેને હજુ બરોબર મૂળ પહુ ફરી નીકળી નહોતી. લેના વર્ણુ ગૌર હોઈ અંગકાન્ત સતેજ હતી. લેને અદેશ પહુ અપ્રતિમ સુંદર દેખાતો હતો. લેના કેસ કાળા બ્રમર જેવા રંગના હોઈ તે બેંગાલીની પદ્ધતિ પ્રમાણે રાખવામાં આવ્યા હતા. લેણે પોતામાં નેત્રો મીચેલાં હોવાને લીધે લેને સાચકાલિન નૈસર્ગિક રમણિયતા દેખાતી અશકયવત હતી; પરંતુ જેનું ચિત્ત ધન્યરમન થયું હોય છે લેનાથી પડીચોનાં મધુર ગાયન, પુષ્પોની સુગંધ, તરણતિકાઓની આલ્હદક સોભા અને આ સર્વને રોબનીય કરનારો સંધ્યાકાળના વખતના આકાશનો દેખાવ, એ પ્રકાર કેમ સ્વદમન શકાય ? અરુ.

થોડા સમયમાંજ તે ઉદ્યાનમાંજ એક સોળ સતર વર્ષની અફગાન બાલિકા વિદાર કરવા મઠિ આવી. લેની સાથે એક દાસી સિવાય બીજું કશુંપહુ નહોતું. તે નૂતન યૌવનાશ્રુદ બાલિકા અપ્રતિમ સુંદર હતી; લેનું ચરીર લાંબું, ખલવાન અને સુંદર હતું, તથા સુખાકૃતિનો લક્ષણો બલિષ્ઠતા યૌવન સૌંદર્યની દૃઢતાથી સાક્ષી આપતા હતાં. લેનાં લંબ અને ચંચલ નેત્રો અત્યંત આકર્ષક લાગતાં હતાં, પાઠક ! આ બાલિકા જાણે સાક્ષાત રતિ જેવીજ દેખાતી હતી. પોતાના સૌંદર્યમાં વધારો કરવા લેણે એક પાતળી શુભાખી સાડી પહેરી હતી. લેનો અંદરો કેમક સુરિમત અને સુંદર હોઈ લેને અધિક તેજસ્વી કરવા મઠિ કે કેમ લેનાં આરકત બાહ્ય પ્રદેશ ઉપર કેસલાપની એકાદ લટ ફરતી હતી. અદાદા ! લેનું હાથ અપ્રતીમ સુંદર સ્વરૂપ બનાવવાને મઠિ વિદ્યાતાએ પોતાનું અખૂટ ભુધિ સર્વરેવ વાપરું હશે તેમાં સંદેહ નથી.

તે બાલિકા પોતાની દાસી સાથે ફરતી ફરતી ઉપર દશવેલી પુષ્કરણી પાસે આવી પહોંચી. લેની દૃષ્ટિએ તે તરણુ પડયો. લેનું સર્વાંગ સુંદર સ્વરૂપ જોતાજ તે અતિત થઈ જતાં હતી ત્યાં સ્વપ્નવત્ ઉલીજ રહી. લેને લાગ્યું કે આ કોઈ દેવ પ્રરૂપ હશે આ વખતે તે તરણુનાં નેત્રો મીચેલાં હોઈ તે અચળ હતાં. તે બાલિકા ધીમેથી પોતાની દાસીને કહેવા લાગી; “દેખો-દિલ-દેખો.”

દાસી પહુ સ્તંભિત થઈ. તે ચાલુજ હોવાથી લેણે સખીના મનને હેતુ જાણી લીધો. તો પહુ તે જાણે અજ્ઞાત હોય તેમ બોલી;—“કયા—”

“શું તું અંધ છે ? તે તરફ જ, કોઈ તરણુ ત્હારી દૃષ્ટિસમિપ આવે છે ?” બાલિકાના ગાલ આરકત થયા તે પેલા તરણુ તરફ એકાદ દૃષ્ટિથી જોઈ રહી હતી. દાસીથી હવે ના કહેવાઈ શકાયું નહીં. તે બોલી, “દિંગ; પરંતુ આપણે લેનું શું કામ છે ?”

“કેમ શું કામ છે ? ત્હને તે ધણેજ મિય લાગે છે. હું ત્હના તરફ એકાદદૃષ્ટિથી જોવાજ કરીશ.” તે બાલિકા થોડો વખત અટકી, પછી શુદ્ધસ્વરે દાસીને કહેવા લાગી; “દિલ ત્હને હું, સત્યજ કહું છું. કે હાવા તરણુ અજાણિ પધંત મ્હે દિંગ નથી. ખરેખર ! વિવાદ થાય તો હાવાથી જ—” આજળ તે કંઈ બોલનાર હતી પરંતુ અટકી ગઈ, અને દાસીના મ્હે તરફ ઉત્સુકતાથી જોવા લાગી. ત્હને લાગ્યું કે મ્હારા કથનને દાસી અનુમોદન આપશે.

પરંતુ દિલે લેને ઉપદેશ પ્રશ્ન કર્યો:—“કુત સુદરતા ઉપર હુબ્ધ યથા” નહિને “ગિજિસાહેબને આમ કરવું શોભે છે કે? આપણી યોગ્યતાને આપણે અવશ્ય વિચાર કરવો જોઈએ.”

“પરંતુ તેના ગળામાં યજ્ઞોપવિત છે, એ ઉપરથીજ એ નીચ જાતિનો નથી, તેમજ તેની મુદ્રા ઉપરથી તેમ શરીર ઉપરના કેટલાક અલંકારો ઉપરથી આ કાંઈ મોટો યોગ્ય શ્રીમંત પુરુષજ હશે તેમાં કંઈ સંશય નથી, તંજ સાંમળ, જો, એ કંઈ મંત્રપાઠ કરે છે. એ ઉપરથી શું તેની વિદ્વતાની કલ્પના નથી થઈ શકતી?” એટલુંજ નહિ પરંતુ એ બલવાન છે એમ કહેવાની હાલે કંઈ જરૂર નેવું જાણીતું નથી. ખરી હું માઠું મન લેને અર્થજી કરું તો લેમાં અવિચાર રાનો?” બાલિકા આ વખતે તિરસ્કાર પૂર્ણ નેત્રોએ દિલ તરફ જોતી હતી. દિલ શું ઉત્તર આપે? લેને કંઈ પણ પ્રત્યુત્તર સૂચ્યો નહિ; તો પણ એ ધર્મનિક્ષ હોવાથી લેને આમ કરવું યોગ્ય લાગ્યું નહિ; તે ઉદાસ વૃત્તિએ બોલી “પણ, તે તો હિન્દુ છે ને!”

“છાને રહ્યો દિલ, મહારો નિયમ ત્હારા હાવા ક્યનથી ફરે તેમ નથી પરંતુ ઉદાસ દેવ થયો.” તે મુગ્ધ બાલિકા નિશ્વસાત્મક સ્વરે બોલી.

આ વખતે પ્રકૃતિ દેવીએ પોતાનો અત્યુત્કવત દિનકર દીપ હોવાથી જવાથી કાંઈ સાદી ખેડવા માંડી હતી. આકાશમાં તારકમણ ચમકવા લાગ્યા; પરંતુ અંદર કંઈ ઉગ્યું નહિ. લેને એમ લાગ્યું હશે કે દિનકરની જે અવસ્થા મધ્ય તેજ આપણી થયો. અમે તેમ હોય; પ્રકારા ગયો!

તરણે પોતાનું સંસ્થાકર્મ પૂર્ણ કર્યું અને ધીમે ધીમે તે ઉઘાટની બહાર નીકળ્યો પરંતુ આ વખતે સર્વત્ર શત્રિ દેવીના સોબની અધકારવું પૂર્ણ સામ્રાજ્ય પ્રસરી રહ્યું હતું. લેને પ્રકારાને એક પણ પુનઃજેખાઓ નહિ. ગિચારા તરણે પોતાના ઉપર શું પ્રસંગ આવી પડનાર છે લેની કલ્પના પણ નહોતી. કારણ “નં જાને જાનકીનાથ પ્રાતાકાલે કિં ભવિષ્યતિ”

આપણી આ ઘટના સમયે અંજ દેરાની સ્તબધાની ઝોડ હતી અને તેજ સ્વર્ણે સુલયમીન નામનો એક અદ્ભુત બાદશાહ રાજ્ય કરતો હતો. તેની રાજ્ય કરવાની પદ્ધતિ સર્વ સંમત હોવાથી લેની કાષ્ટીદીમાં લાકડા ટંકા વિગેરે વિશેષ પ્રમાણમાં થતા નહોતા. તે હિન્દુઓને યોગ્ય માન મરતવો આપતો હતો. અને લેમને મોટા મોટા હોદ્દાઓની જગ્યાઓ ઉપર નિયમ પણ કરતો હતો. તેનામાં મનુષ્યની પરીક્ષા કરી લેવાની સક્રિય ધણી અદ્ભુત હતી. તે કોઈનું પણ મન દુબલતો નહોતો છતાં તે કેટલાંક કૃત્રિમે ઉતાવળથી પાર પાડવા જતો અને તેથી તેના હાથે કોઈ વખતે અન્યાય પણ થઈ જતો; છતાં એકંદરો લેનું દરદર દયાળુ અને નિર્મળ હતું.

સુલયમાન બાદશાહને તે દેરાની રીત રિવાજનુસાર ઘણી બેગમેા હતી. પરંતુ તે સર્વેમાં કુત એક બેગમથી એક કન્યાનીજ માનિત થઈ તેનું નામ દુલારી હતું. બાદશાહસયાથીજ સર્વને પ્રિય હતી અને તેના શણુ પણ ઉત્તમ પ્રકારના હતા સર્વના તરફ પ્રેમદષ્ટિથી જોતી હોવાથી તેની વિરુદ્ધ હોયું કોઈ નહોતું. જ્ઞાનપ્રાપ્તની પ્રત્યેક જોને તે પ્રિય હતી. તેનું સૌંદર્ય એક પરીને પણ લગને એકું હતું પરંતુ તેને તેનો મિત્રપુત્ર નમ નહોતો. શાહજાદા પોતાનાં દાસીઓ સાથે પણ મગદિવાને ચાલતા હતા; છતાં સૌના કરતાં લેની ખીત દિલ નામની દાસી ઉપર વિશેષ હતી.

બાદશાહને સૃષ્ટિ સૌંદર્ય અતિશય પ્રિય હોવાને લીધે લેણે રાહરેમાં અનેક વિદ્વાદોવાનો કર્યા હતાં. અને તે દરેક ઉવાનો સુદર તથા સુરોમિત લતાઓથી અને કૃત પુષ્પોથી પેરિપૂર્ણ હતાં. આ અનેક ઉવાનો પૈકી ખાસ દુલારી મહેન એક ઉદ્દૃષ્ટ ઉચ્ચાન જનાવવામાં આગ્યું હતું ત્યાં સુદર શાહાનદી હમેશાં ફરવા જતી હતી.

બાદશાહે પોતાની પ્રિય અને એકની એક પુત્રીને અનેક પ્રકારનું શિક્ષણ આપી હોશિયાર કરી હતી. પરંતુ તે જેમ જેમ મોટી થવા લાગી તેમ તેમ લેના લેના વિવાદની ચિંતા પણ સાથે સાથે થવા લાગી કારણ

પોતાના જેવી યોગ્યતા વાળી વ્યક્તિ રોહી કાઢવાનું કાર્ય કંઈ સુગમ નહોતું. મુસલમાન કે હિંદુ ગમે તે હોય પરંતુ બન્નેમાં આ વિવાદ થોડે ઘણે અંશે જાણીય છે. આથી કરીને કેટલીક વખત તુકરાન પણ થવાનો સંભવ રહે છે, કેટલીક વખત આખરે પણ કલેક લાગે છે; પરંતુ આ તરફ કોઈ વિશેષ લક્ષ્ય આપવું નથી. અરેતુ: રાહબલી લખમચ સત્તર અઢાર વર્ષની યરા આવી હતી, પરંતુ બાદશાહ હજુ લેને માટે યોગ્ય રચણ રોહી રાક્યો નહોતો. આજ વખતે એક વિવરણ પ્રકાર બન્યો. અને તેથી કરીને રાહબલી ચિંતા દુર થઈ તથા રાહબલી પણ સુખી થઈ. વાચકોના લક્ષ્યમાં તે પ્રકાર હવે જણાવીશ, આવશે.

કલાચંદ્ર અથવા કાલાચાંદ એ એક ઉચ્ચ કુટુંબના, બ્રાહ્મણ પુરુષ હોતો. હેના વંશમાં આ પૂર્વે જગદાનંદરાય નામનો એક પ્રસિદ્ધ પુરુષ થઈ ગયો હતો, અને તેથી કરીને કલાચંદ્ર વિશેષ પ્રખ્યાતિને પામ્યો હતો. એ અતિશય બુદ્ધિમાન, બલશય, સુદર ગીરવર્ણી તરણ હોતો તથા બગાલી તથા ફારસી ભાષાનો ઉત્તમ જ્ઞાતા હોતો. કેટલાક સંસ્કૃત શ્લોકો પણ લેને મોડે હતા. એટલું જ નહિ પણ અધ્યાપક પણ તેમજ શસ્ત્રવિદ્યામાં પણ તે નિપુણ હોતો. એકદર કલાચંદ્ર હોશિયાર અને સદાચારી તરણ હોતો.

કલાચંદ્ર ધણેજ વિદ્વાન અને શુદ્ધ કૃષક તરણ છે હેતુ જોડાધિપતિ સુલતમાન બાદશાહની બ્યાનમાં આવતાજ લેમણે લેને પોતાની ફેજમાં જગ્યા આપી. બાદશાહ શુભીજનની પરીક્ષા કરવામાં ધણેજ ચતુર હોતો અને તેથી કરીને કલાચંદ્ર ઉપર લેનો પ્રેમ મોડો; પરંતુ કલાચંદ્ર બાદશાહને ખૂબ રીતે ઓળખતો હતો.

ધીમે ધીમે ઉંચે અડગતાં પોતાના અર્થિક પરાક્રમથી અને શુભોપી કલાચંદ્ર એકદમ સેનાપતિ થયો; પરંતુ લેનામાં લેશ પણ અભિમાન આપ્યું નહિ. તે પ્રથમ પ્રમાણેજ પોતાનું વર્તન રાખતો હતો, લેણે પોતાના નિત્યકર્મનો પણ ત્યાગ કર્યો નહોતો. એક જ એકાંત રચણે જઈ તે પોતાનું માત્ર સાંચકર્મ એકાગ્રચિંત્યથી ખૂબ કરતો હતો. એવાજ એક સમયે ઉપર વર્ણવ્યા પ્રમાણે રાહબલીએ લેને જોયા અને લેની સાથે વિવાહ કરવાનો પોતાના મન સાથે નિશ્ચય કર્યો; પરંતુ આ હકીકત કલાચંદ્ર જાણતો નહોતો. તે બિચારો પોતાના કતર્મમાંજ મગ્ન હતો. જો કે કલાચંદ્ર ચતુર હતો પરંતુ જનનિખાતામાંના પ્રકાર રૂઢમંત્રે રાકવાનું તેનામાં સામર્થ્ય નહતું. સિવાય હેનું તે બાનુ લક્ષ્ય પણ નહોતું.

રાહબલીની ઇચ્છા દારી પાસેથી લેની માતાના-બેગમના-અને તેની પાસેથી બાદશાહના કાને આવી. લેને ખેલાં તો આ સ્ટેજ મોટું લાગ્યું પરંતુ પુત્રી ઉપર લેની અતિશય પ્રીતિ હોવાને લીધે અને કલાચંદ્ર ઉચ્ચ પંક્તિનો બ્રાહ્મણ હોવાં ઉપરાંત મોટા હોવા ઉપર હોવાથી આ પ્રકાર લેને કંઈક સહુકિતક લાગ્યો, તથા લેણે આ સંગ્રામી કલાચંદ્રને ખૂબી જોવાનો નિશ્ચય કર્યો; પરંતુ લેણે ઉતાવળ કરી નહિ. સેનાપતિને તે સારી રીતે ઓળખતો હતો. તોપણ આ કલ્પિયુગમાં કનક અને કાન્તા એ બેનાથી મોહિત ન થાય હેવા મનુષ્ય તો વિરજન હોય છે, આથી કરીને કલાચંદ્ર આગળ આ વાત કાઢીશું તો તે એકદમ કબૂલ થશે હેવી લેની નિશ્ચયાત્મક ધારણા હતી.

આશરે મહર શનિ વીતિ ગઈ હતી. સેનાપતિ કલાચંદ્ર પોતાના નૂતન બાગમાંના બંગલામાં એક પ્રસન્ન દિવાનખાનામાં એક પુસ્તક વાંચતો બેઠો હતો. થોડો વખત વીત્યો હશે એટલામાં બાદશાહ તરફથી કોઈ નોકર લેને જોડાવવા આવ્યો. પ્રથમ તો લેને આશ્ચર્ય લાગ્યું, પરંતુ બાદશાહના સ્વભાવથી તે સારી રીતે પરિચિત હોવાથી લેને વિચારમાં વળત ન કાઢતાં કપડાં પહેરી તરતજ બાદશાહ પાસેજ નિકળ્યો. જ્યારે જ્યારે છે તો બાદશાહ લેની માર્મમતીકા કરતા આસ મહેલમાં બેઠો હતા હમણાં યુધ્ધની કે કોઈપણ પ્રકારની ગળબડ ન હોવા છતાં આટલી રીતે જવું તે શું સુખ કામ હશે કે મહેને ખાસ મિલાવી મંગાવ્યો, હેવા વિચારના વખતમાં જોયાં ખાતો કલાચંદ્ર બાદશાહ બેઠો હતા ત્યાં આવ્યો અને અદબથી સુજનો કર્યો.

“સેનાપતિએ કહેલા મુનરાનો અત્યાનંદથી સ્વીકાર કરીને બાદશાહ બોલ્યો; “કલાચંદ્ર ! હવે સુધી ત્હમોરો વિવાહ થયો નથી ખરું ને ?”

“હા નામવર, હું હજી અવિવાહિત છું ?”

“ત્હમને સર્વ અનુકૂળ છે છતાં હજી શા માટે અવિવાહિત રહ્યા છો ?”

કલાચંદ્રને આ પ્રશ્ન સાંભળી આશ્ચર્ય લાગ્યું. આજ બાદશાહ આટલા બધા હંદા હતરીને શા માટે પ્રશ્ન કરે છે ? એ બાબત ત્હને આશ્ચર્ય લાગ્યું. તે થોડો વખત વિચાર કરી બોલ્યો; “આ ખાનગી બાબતમાં આપે લઈવ ના આપણું એવું હતમ છે.”

“ત્હમે સંભારો નહિં. ત્હમો ચતુર, વિદ્વાન અને શૂરવીર છો. ત્હમારું કંઈપણ યાચ હેવી મહારી હથેયલા છે. આ વિવાહના કાર્યમાં ત્હમારા સરીખા તરજો પૂણ કેટલીક વખત ફસાય છે.”

“મહારાજ શું કહું ! આ વિવાહની બાબતમાં મને રવતંત્રતા હોવી જોઈએ. જેની સાથે આપણે જન્મ પર્ષતનો સ્વાભાવ જોડાનાર અને જે બધી દુઃખ સુખની ભાગિયણ યનાર તે વરેજ પસંદ કરવી જોઈએ. હું મ્હને યોગ્ય લાગે હેવી સીસાયેજ વિવાહ કરીશ.” કલાચંદ્રે સ્પષ્ટ અભિપ્રાય વ્યક્ત કર્યો.

બાદશાહ થોડો વખત અટકીને બોલ્યો; “સેનાપતિ ! ત્હમારી ઇચ્છા એકાદ શાહબંદી સાથે વિવાહ કરવાની છે કે કેમ ?”

કલાચંદ્ર ચકિત થયો. ત્હને આ અનપેક્ષિત પ્રશ્ન સાંભળી આશ્ચર્ય લાગ્યું. બાદશાહના ઉપરુક્ત પ્રશ્ન ઉપર જોણે ધણા સમયપર્યંત વિચાર કર્યો ત્યારે તેના હૃદયમાં કંઈક પ્રકાર પડ્યો. બાદશાહને એક પ્રીય પુત્રી છે જે ઉપર ધરેલી છે એ તે જાણતો હતો, પરંતુ શાહબંદી થઈ એટલે શું ? તે આપણા લાયક હશે કે કેમ ? પારો કે લાયક હોય તો પણ શા કામની ? કાણ તે જિન ધર્મીય છે, ત્હણે પુછ્યું વિચાર કર્યો, પરંતુ ધર્મબાહ વર્તન કરવું ત્હને અત્યંત લાગ્યું તે ગંભીરતાથી બાદશાહને કહેવા લાગ્યો; “ખાવિંદ ! કામા કહે. મહારી એટલી બધી યોગ્યતા નથી, એટલુંજ નહિં પરંતુ ધર્મ વિરહ વર્તન કરવું મ્હને મનાસ લાગતું નથી; તેથી કરીને મ્હને આપ કાંઈપણ શાહબંદી સાથે વિવાહ કરવાને માટે આગ્રહ કરશે નહિં. હું એ બાબતમાં સંમત નથી.”

આ ઉત્તર સાંભળી બાદશાહ સ્તબ્ધ થયો. કલાચંદ્ર મ્હને હાલો ઉત્તર આપે હેવી ત્હને કંઈપણ પાણું ન્હોતો. કલાચંદ્રનો અત્યંત સાંભળતાંજ તે કેધે બરાચો અને કઠોર સ્વરે બોલ્યો; “કલાચંદ્ર ત્હમે વિચાર કરીને ઉત્તર આપ્યો છે ને ?”

“ખાવિંદ ! આ આપનો ખતેદમ કદાપિ અવિચાળું કરતો નથી. મ્હને મહારો ધર્મ પણો પ્રિય છે. આપ નામવરને મહારા ઉપર કેધે બરાચાવું કંઈ કાણું નથી.” કલાચંદ્રે સાંતતાથી કહ્યું.

આ કથનથી બાદશાહનો કેષાગ્નિ દ્વિગુણિત થયો. તે પગ પછાડીને બેઠ્યો, “અફસોસ, સદહંતર અફસોસ, આ કાફર આટલો બધો નીચ દરો હેવો મ્હને સ્પર્ધે પણ ખ્યાલ ન્હોતો.” મહારી સાથે આટલું બધું ઉદ્વેગપણું ? શિશુઓમાં !”

તે જિવાનખાનામાં એક વૃદ્ધ શરતુ ધણેજ બસવાન અને હથપુટ ભીમકાય અફઘાન આવીને મુનરો કરીને ઉભો રહ્યો. તે આશ્ચર્યથી ચકિત થઈ ગયો હોય હેવું જાણતું હતું.

કલાચંદ્ર આ પ્રકાર સાંતતાથી જોતો હતો. તે સમજી ગયો કે હવે તેના વિનાશકાળ પાસેજ આવી પહોંચ્યો હતો; આટલું છતાં પણ તે ધેર-શાલી તરફ જિન થયો નહિં.

બાદશાહે શિશુઓને હુકમ કર્યો કે;—“આ મનુષ્યને કેદ કર. બાદશાહનું કંઈ અમાન્ય કરનારને કેવું પ્રાયશ્ચિત્ત બોધવું પડે છે તે સર્વેજ જાણવું જોઈએ. કાલેજ તેનો ન્યાય કરી શિસા કરવામાં આવશે. હેને લઈજી જુએ છે શું ?”

‘શિશુઓનાં તે કોણ ? મિત્રોને હુકમનો ચાકર ! ક્ષત્ર્યંદ્રને તે સારી રીતે ઓળખતો હતો. અને તેના ઉપર તેની પ્રીતિ પણ હતી. પણ તે શું કરે ? આ વખતે તેને બાદશાહનો હુકમ માન્ય કરવો પડ્યો.

તો પણ ક્ષત્ર્યંદ્ર સાંત હતો. તેનું ચિત્ત નિવશ્વત્વ અનિત થયું નહિ. બહીષ્કારી યુ યવાનું છે ? યવાનું ઘરો તે યશોજી પરંતુ હાવા પ્રસંગે ધૈર્યવ્યુત ના થયું એ શુરવૃન્ન કર્તવ્ય છે.

यं हि न व्यथयंत्येते पुरुषं पुरुषर्षभ ।

समदुःखसुखं धीरं सोऽमृतत्वाय कल्पते ॥

(શ્રી મીતા અં ૨, શ્લોક-૧૫)

મહારાજ દિવસ-પૂર્ણ થયો હતો; રસ્તા ઉપર અસપ્ત્ય બનેલી આવળ માણસ પડે છે. ધન્યજી ગઈ જણાય છે ! એ તે બહુકતાથી પરંતુ ખિન્ન મુદ્રાથી એક વિવશિત દિશા તરફ અનિમિષ નેત્રે નેત્રે રહ્યા છે. કેટલાક આપસ આપસમાં વાન કરતા કે;—અરેરે ! ધન્યજી ખરાબ પ્રસંગ આવ્યો સેનાપતિ સરખા મનુષ્યની ખોટ બાબેજ પૂરી પડશે. તરજ હોવા છતાં કેટલા બધા હોશિયાર !”

યોડા વખતમાં સર્વત્ર સાંતતા જણાવા લાગી એટલામાં કોઈના બચકર અવાજનો પ્રતિધ્વનિ સર્વેના કાન ઉપર પડ્યો;—“ આપણા પરમપૂજ્ય બાદશાહનું કથન-હુકમ અમાન્ય કરનારને જાણવામાં આવેલી-શુભા દેવાની-શિક્ષા આજ સેનાપતિ ક્ષત્ર્યંદ્રરૂપને આપવામાં આવી છે; તથા તેને વધ રવાન તરફ લાવવામાં આવે છે, તો તેના તરફ કોઈએ સહાનુભૂતિથી ના લેતાં તિરકાર યુક્ત દૃષ્ટિથી જોવું. રાજ્યાણા અનુગ્રંથ છે. તેનો અનાદર કરનારને જે શિક્ષા ડરાવવામાં આવી છે તે ધર્મીજ નેહએ.

યોડાજ વખતમાં ક્ષત્ર્યંદ્રને વધરવાન માટે નિયત કરવામાં આવેલી જગ્યાએ લાવવામાં આવ્યો. અને બાદશાહે પણ પોતાની ફૂર દૃષ્ટિથી તેનો શિરઘેદ કરવા હુકમ આપ્યો; પરંતુ પાઠક ! જુઓ તો ખરા ! આ શું ? તરતજ એક સુકુમાર બાલિકા ‘ સહુર ! ખામેરા ! ’ નો પોઠાર કરતી આવળ આવી. સર્વે આ બાલિકા તરફ આશ્ચર્ય યુક્ત દૃષ્ટિથી નેહ રજા મિલ પાડક ! આ બાલિકા, અન્ય કોઈ નહોતી પરંતુ રાહબંદીજ હતી. રાહબંદીએ સાદોજ વેષ ધારણ કર્યો હતો. તેનાં નેત્રોમાંથી આંસુ નીકળતાં હતાં. શુભાજી ગાલ ઉપર તરતજ પડેલાં બે ત્રણ આંસુનાં ટપકાં તેની દીનમુદ્રામાં ઢોરેરા કરતાં હતાં. તે કેક શિશુઓનાં પાસે ગઈ. શિશુઓમાંએ તેને સલામ કરી તથા તે ક્ષત્ર્યંદ્ર સાદ ત્હાંજ ઉભો રહ્યો. ક્ષત્ર્યંદ્રની મુદ્રા બહુ-પણ ગંભીર અને નિર્વિકારી હતી; પરંતુ રાહબંદીને નેહ તે ચકિત થયો, તથા રાહબંદી શિશુઓની-શું કહે છે તે સાંજળવા માટે આનુર થયો. રાહબંદીએ કહ્યું ‘ વાણીએ કહ્યું, ‘ શિશુ ! ન્હાનપણથી ત્હને રહેને ધણું લાડ લડાવ્યાં છે, અને રહારા ઉપર એક બેટી પ્રમાણે પ્રેમ રાખ્યો છે, એથી કરીને રહારા બ્યાન પર કાન લગાડે બ્યાન નખાવે, તમે જુશીથી રહારા જીવન કાર કરો. મને ગમે તેમ કરો પરંતુ આ તરજેને બચાવો. કૃપા કરો હૈન રપરી’ પણ કરેલા નહિ. એ નિરપરાધી છે.”

‘શિશુઓનાં વયો વૃદ્ધ હતો એટલુંજ નહિ પણ તે કોમળ મનનો હતો. પોતાની પ્રિય પુત્રી જેવી રાજ કન્યાનું બાપજી સાંમજાનાં તેનાં નેત્રોમાં શુક નેત્રોમાં અથ જલારાઈ આવ્યાં; અને તેણે સતત નેત્રે એક વખત ક્ષત્ર્યંદ્ર તરફ જોયું. ક્ષત્ર્યંદ્ર ઉપકારના અરીમ ઔરમાં દબાતો હોવાથી સાંત પણ દીન મુદ્રાથી રાહબંદી રહ્યાનું નેત્રો ઉભો રહ્યો હતો. રાહબંદી પણ તેના તરફ રહી હતી-અત્યર્થકુન્ન મીલન થયું-હવું રાહબંદીના પ્રગટ પ્રેમથી-સૈંદર્યથી અને હારતાથી ક્ષત્ર્યંદ્ર ધણુંજ આશ્ચર્ય પામ્યો. ક્ષત્ર્યંદ્રને અઘાપિ પર્યંત સ્ત્રીના દેહની અને પ્રેમની ઓળખ નહોતી. તે નહોતો જાણતો કે સ્ત્રીના દેહમાંથીજ પ્રેમનો પ્રવાહ નિરંતર વહા કરે છે. મનુષ્યના જીવનનો એકાદ અંશ પ્રેમમય હતો, પરંતુ ક્રીડું તો આજુ’ જીવન પ્રેમમય હોય છે, આ સપળી ક્રિયતિ. આજેજ ક્ષત્ર્યંદ્રના જીવનમાં આવી,

તે ગદ્ગદિત વાણીથી શાહાબદીને કહેવા લાગ્યો, “હે રાજકન્યા ! તું મને દેવી હોય એમ જણાય છે. આ એક મૃત્યુના કારમાં ઉમેલા ગરિબને બચાવવાને ત્હેં કેટલા બધા સોદસને હડાપુ છે ? અહાહો ! મેં મહારા દેહ પણ ત્હને અર્પણ કર્યો હતો, પણ મહારે થયતી શિક્ષા ભોગવવીજ પડશે. ના, ના, હવે તને સુખી કરો.”

શાહાબદી કંઈ પણ બોલી નહિં. તેને અનુભૂત આનંદ થયો ! એટલામાં આ બાતમી બાદ-શાહને મળતાં તે ત્હાં આવ્યો અને પોતાની પ્રિય કન્યાને પ્રેમથી આગ્રિંગન કરતો બોલ્યો, “મહારી પ્રિય પુત્રી ! બાદશાહ જે કાર્ય કરવા નાસિપાસ થયો તે ત્હેં ઉત્તમ પ્રકારે કર્યું.” પછી તે કલાચંદ્ર તરફ ફરી બોલ્યો, “સેનાપતી કલાચંદ્ર ! ત્હમે આ સંબંધી વિવાદ લાવશે નહિ. મહારા સ્વભાવથી ત્હમે અજ્ઞાત નથી, જેમાં મહારી આ પ્રિય-પુત્રીનું મુખ તેમજ મને પણ મુખ ચાલી શિક્ષાળખાં ! સેના-પતિને માન સહિત રાજમહાસયમાં લઇ આવો. આજ મને નીત્ય આનંદ થયો છે.”

કલાચંદ્રના આનંદની સીમા હવે સહી નહોતી. પરંતુ તેને પોતાના ચરિત્રચલ્લ થયલા મનને સાંત કર્યું. તેજ દિવસે રાત્રે ધણાજ ઠાડમાડથી કલાચંદ્રનો શાહાબદી સાથે શૈવપદ્ધતિથી વિવાદ થયો, અને આવી રીને અધિકાર ઉપર ઉચ્ચ પ્રેમે જ્ય મેળવ્યો.

કલાચંદ્રે જોકે શાહાબદી સાથે વિવાદ કર્યો તો પણ ત્હેણે યવન ધર્મનો બિલકુલ સ્વીકાર કર્યો નહોતો. આમ છતાં પણ સમાજના નૂતન વિચારના મનુષ્યો (orthodox) એ ત્હેને બહિષ્કૃત કર્યો અને અંગત મનુષ્યો પણ ત્હેનો તિરસ્કાર કરવા લાગ્યાં. ધરનાં મનુષ્યોના અત્યાચારથી જ તેણે પ્રાયશ્ચિત લીધું. પરંતુ સમાજે ત્હેનો સ્વીકાર કર્યો નહિં. કલાચંદ્રની હિંદુધર્મ ઉપર નિંદા હતી. ત્હેણે પોતાનો પ્રાણપ્રિય ધર્મ છોડ્યો નહિં. સમાજ પોતાને શુદ્ધ ગણે તો એમ જાણવામાં આવતાં તે જગન્નાથના દેવાલયમાં જઈ ત્યાં સુકામ કરી રહ્યો, કારણ હવે આપણા ઉપર દુષ્ટા કરે છે કે કેમ તે પણ તેને જાણ હતું. તેણે મન શુદ્ધ હતું. મેં કોઈ પણ પ્રકારનો અપરાધ કર્યો નથી એવું તેણે મન સાક્ષિ આપતું હતું. તેણે મન ઉઠાર અને ઉચ્ચ હતું. તે પ્રેમનો-સાત્વિક-પ્રેમનો-મૂખ્યો હતો.

તે સાત દિવસ સુધી દેવાલયની અંદર ઉપવાસી બેસી રહ્યો હતો; પરંતુ કોઈ પણ પ્રકારે તેણે સાંતવન થયું નહિ. એટલુંજ નહિં પરંતુ આ બધું મનુષ્ય છે એવું પુલ્હરીની ધ્યાનમાં આવતાં ત્હેણે તેને ત્યાં રહેવા દીધો નહિં. પુલ્હરીએ કલાચંદ્રનું પુષ્કળ અવમાન કર્યું. એકંદરે ત્યાંથી પણ તેને વિમુખ ખરાત ફરતું પડ્યું.

તે પોતાના હિંદુધર્મીઓ પાસે પાછો આવ્યો. ત્હેણે સમાજને ઘણી પ્રાર્થના કરી, “જરાજ વિચારોથી મનુષ્ય નીચ બને છે અને ઉચ્ચ વિચારોથી ઉચ્ચતા પ્રાપ્ત કરે છે. મેં જરાજ બુદ્ધિથી કંઈ પણ કૃત્ય કર્યું નથી. મેં શુદ્ધાંતઃસરણીને અંદર કર્યો છે. પ્રેમથી એકથ વધે છે એ તાવની મને પ્રતીતિ થઈ છે.....” વિગેરે પુષ્કળ રીતે પ્રાર્થના કરે કહું પરંતુ ત્હેણું બોલતું કોઈએ સાંભળ્યું નહિ; ઉલટું ત્હેણું સર્વત્ર અવમાન થવા લાગ્યું.

યશુ. સાંતવાળી હદ આવી રહી. ત્હેનો સાંત વિચાર પશ્ચાદ્ય મૂકે, તે પુત્રી બન્યો. ત્હેની હિંદુધર્મ ઉપરની શ્રદ્ધા જડી ગઈ. ત્હેણે તરતજ મુસલમાની ધર્મનો સ્વીકાર કર્યો અને પોતાનું મુખ નામાં બદલી મહમદ નામ ધારણ કર્યું. ઉલટું શુસ્તાના આગેરાથી ત્હેણે હિંદુધર્મનો ઉચ્છેદ કરવાની લીમ પ્રતિજ્ઞા કરી. ઇતિહાસ જાણે છે કે ત્હેના લીણ અત્યાચારથી હિંદુ લોકો ત્હેને રાક્ષસ કહે છે અને તેજ નામથી હજી પણ કેટલાક ત્હેનો તિરસ્કાર કરે છે. આ પ્રમાણે એક વખતે હિંદુઓએ પોતે પોતાના હાયેન પોતાના ધર્મનાશનો ઉપાય ગણી મૂક્યો. પરંતુ સમાજ આ તરફ લક્ષ્ય આપે તોને ?

અંગ્રેજી માસિકોના કેટલાક સર્વોત્તમ લેખોનો સારાંશ (સટિક).

એશિયાના પિતામહ કાઉન્ટ ઓકુમાનું આદર્શ જીવન-મી. રોડનો મત હતો કે વર્તમાનપત્રો તથા માસિકોના લેખક તરીકે સંત નિદાલસિંગ આખી પૃથ્વીમાં દુર્ગતિ અદિતીય છે ! ઇ. કિલન અને મી. ગાર્વિન કરતાં પણ તેને મી. રોડે કેટલેક અંશે ચક્રિયતા માન્યો હતો. એમના લેખમાં નવી વીરતા જ્ઞાતિ અનુભવથી તેમજ સુદૃઢ અજ્ઞાસને પરિણમે રેડહેલ હોય છે, અને છતાં એવી સરસ, તથા મધુર શબ્દામાં તે વર્ણિત હોય છે કે આનંદ તેમજ જ્ઞાનશક્તિ યથા પડે છે. આ કારણથી હમને એ પંખગી મદા લેખકનો હીંદુસ્તાન રીબુ) અદ્વાધાત-એપ્રિલ માં ધણે લાંબે વખતે-હવે એઆ લખખરું ઇંગ્લેન્ડ તથા અમેરિકાના મન્નિકોમાં, તેઓના લાંબાઓના આમંત્રણ તેમજ સારા લવાજમને માન આપીને લેખો લખે છે-આવેલા લેખને આનંદથી અગ્ર-પ્રથમ સ્થાન આપીએ છીએ. મેડેરટન ઇંગ્લેન્ડનો તથા મદદમા દક્ષિણ તરફથી લીરતા “ ગ્રેડ ઓફ મેન ” (જી. ઓ. એમ.) કહેવાય છે તેમ જૅપાનના કાઉન્ટ ઓકુમાને તે સંત નિદાલસિંગ સમસ્ત એશીયાના જી. એલ. એમ. -પિતામહ-કહે છે. દ્વાર એ મદાપુરણું વય ૭૫ વર્ષનું છે. અને જૅપાનની રાજસભાથી પણ રાખતા સહાદ્યાર તરીકે વિશેષ સત્તા ભોગવનાર એકર રોડસમેનો જે કહેવાય છે તેમાંના કાઉન્ટ ઓકુમા મુખ્ય છે. નાણાં, પરદેશ તથા એલીરાડી ખાતાના પ્રધાન તેમજ વડા પ્રધાનને એકે તેઓ ભોગવી ચુક્યા છે. તેથી માનધાનની તેમને હવે તૃષ્ણા રહી નથી. હવે તે તે વાનપ્રસ્થાગ્રમમાં દેશના પિતા તરીકે, એશીયાના ગ્રે તરીકેનું દાર્દ કરે છે ! એશીયાના દરેક પ્રજામાં ધું આવે છે તેનું આગળની તારીખ સંધીનું છેલ્લું જ્ઞાન તે ધરાવે છે. પૃથ્વીનાં વર્તમાન પત્રોના લેખોના સાર તથા કાષ્ઠા, વાંચતા માટે એના પ્રાઇવેટ સેક્રેટરીઓ તેવાર કરતાજ હોય છે. પરદેશી માત્ર જૅપાન આવનાં, કાઉન્ટ ઓકુમાને મળવા અને તેની સાથે વાર્તાલાપ કરવામાં મદદ માન સમજે છે, અને દરેકને પોતાની પરિપક્વ ભુક્તિ તથા સજ્જનો લાભ લેવા દેવામાં કાઉન્ટ ઓકુમા ઉદાર છે. તેની જલદુતતા તેની મુલાકાત લેનારને તેની રાનચીન પરથી પ્રત્યક્ષ જ્ઞાપ્તિ આવે છે. મનુષ્યની સુખદૃષ્ટિ તથા ઉદ્ધારિત માત્રના કામને પોતાનો ટેકા આપવા તે સતત ઉદ્બોધ કરે છે. તેને મળનારાઓ એક મતે તેને નવીન એશીયાનું સર્વોત્તમ પુણ્ય કહેવે છે. તે આત્મમાની છે. પરંતુ અભિમાની નથી. વિવેકો, શાંત, દરેક, તથા શાંતિપ્રિય એવી એની પ્રકૃતિ છે. જીવનની હોડમાં જે એશીયાવાસીઓ પાછળ મરી જાય છે અને હકથી આગળ ન વધવાનાં બદનાં કાઢે છે તેમને માટે એ ખંડાભિમાની (દેશભિમાની માત્ર નથી) ને મદાશોક થાય છે. એશીયાએ જગતના જ્ઞાન ભાંડરમાં જે દિરસો આપ્યો છે તે માટે તે મગર છે. પરંતુ તેના મુખ પત્તા એક નાના ખુણા પરથીજ હજી અંધકારનો મડો ખસેડે છે, હજી પશ્ચિમથી તે ધણું માછળે છે, પશ્ચિમના પ્રમાણમાં ખાસકે છે, તેના, મનુ-રીયાના રજૂકેરો તથા તુચીમાની સામુદ્ધનીમાં રહીયો પર જૅપાનીઝોએ મેળવેલી મદાન: ફતેહો છતાં એ વીરધીર રાજદારી અંગીકાર કરે છે.

કાઉન્ટ ઓકુમાનો જન્મ જાપાનનો અમેરિકા સાથે કરવા. અનુભવવાળો સંબંધ થયો તેની ધણી પૂર્વે, ૧૮૩૮ માં થયો હતો. એ સમુદાયની સ્ત્રીય જાતોના છે. તેના પિતા અને ૮ વર્ષના મેલી મરણ પામ્યો પણ ચતુર માતાએ અને સારી રીતે ઉછેર્યો અને કેળવેલ. મોતાના વર્ષના જમીનદારોની શાળામાં ચીનાઇ સાહિત્યનું પ્રારંભિક શિક્ષણ લઈને, તે નાગાસાકી ખાતે ખ્રીસ્તી મીશનરીઓએ સ્થાપેલી શાળામાં ગયો હતો. ત્યાં તેણે અંગ્રેજ, ઇતિહાસ, ગણિત તથા બાઇબલનો અભ્યાસ કર્યો. પાશ્ચાત્ય સ્ત્રીવીરીએકનનો અર્થો અને પરિચય થયો. ૧૮૫૩ માં જાપાન પર વેર વાળવા અમેરીકાનો કાણ્સો કોમોડર પેરીની સરદારી હેઠળ ચડી આવ્યો ત્યારે શીંગેનોશુ ઓકુમા ૧૫ વર્ષનો હતો. પરંતુ વયના પ્રમાણમાં હુદિ ધણી વધેલી હતી. જે દેશોનતિ કરવી હોય તો પાશ્ચાત્ય રીતિનું અનુકરણ અનિવાર્ય છે એમ તેની ખાતરી થઈ, અને તે દિશામાં તેણે કાર્ય આરંભ્યું. પરિણામે નવી સરકાર દરતીમાં આવતાં પરદેશ ખાતામાં મદદનીશ તરીકે તે નીમાયો. પાશ્ચાત્ય પદ્ધતિ તેણે લાખલ કરવા માંડી. આ પછી તે ધીમે ધીમે મોટે ઓધે ચડ્યો અને અંતે ૧૮૭૩-૮૦ માં નાણાં ખાતાનો પ્રધાન નીમાયો. સરકાર પ્રજાનિર્માત્રિન કરવા માટે તેણે ખુબ ચળવળ કરી પરંતુ તેથી ઉલટું તેને પ્રધાન પદનું રાજ નામું આપવું પડ્યું અને આથી પ્રજામત કેળવવા તેણે પોતાનો પ્રેમસીવ પક્ષ ઉઠાવો કર્યો અને ૧૮૮૮ માં પ્રજામતનો જય થયો તેનું મુખ્ય કારણ તેની કાર્યદક્ષતા હતું પોછો પ્રધાન મંડળમાં તે આવ્યો. પરદેશો સાથે લેખિત સંબંધ કરવાનું કામ તેને સોંપવામાં આવ્યું પણ આ વખતે કાઉન્ટ જાપાનના સરકાર કે કારણોએ નામના મેળવી નહોતી તેથી જાપાનને કાઉન્ટ ઓકુમા લાગે એવી રીતે રચી રચી પડી હતી. આ કારણથી જાપાનનો પ્રોફ ઈથો એવી કેટલાક ઉદામ મૂર્ખોએ રીઈફ્રેશિયન કાઉન્ટ ઓકુમા પર આરોપ મુક્યો અને એક દિન એક દિવાનાએ તેના પર બોમ્બ છોડ્યો. પણ પ્રભુ કૃપાથી તે બચી ગયો, પણ પગ કપાવવો પડ્યો. તે દિવાનાએ બાદ તરત છરીથી આપઘાત કર્યો. પોતેજ પોતાના ફાતિગરનું કામ કર્યું હતું.

૧૮૦૮ પછી કાઉન્ટ રાજદારી પ્રકરણનો ત્યાગ કર્યો છે. હવે તો તે કેળવણીના કામપરજ મુખ્ય લક્ષ આપે છે. ટોકીઓની જાસેઇ યુનીવર્સિટીના તે (૧૮૮૨ થી) સ્થાપક તેમજ ચેન્સેલર છે. તેમાં ૬૦૦૦ વિદ્યાર્થીઓ છે અને પોલીટીક્સ, સોશીયોલોજી (સમાજ ક્રાંતિ શાસ્ત્ર) તથા વ્યાપાર શાસ્ત્રના વિષયોનું ઉત્તમ શિક્ષણ માટે તે ખાસ પ્રખ્યાત છે. આ યુનીવર્સિટીની વિશેષતા એ છે કે સરકાર તરફથી તેમાં એક વેતની પણ મદદ લેવામાં આવતી નથી, કારણ કે કાઉન્ટ ઓકુમાનો એવો મત છે કે સરકારના દાન લાવવાથી કેળવણીની સ્વતંત્ર જાત પર હમણાં ખરાબ અસર થાય છે. સ્થાપકની પ્રતિષ્ઠિત ૨૫ નાના ઓકુમા ૨૫ હજારો ઇન્ડુએટો આ યુ. માંથી પાકવા છે જેમણે જાપાનની ઉન્નતિમાં આગળ પડતો ભાગ લીધો છે. વળી જાપાનની સ્ત્રીઓનાં ઉચ્ચ શિક્ષણ માટે સ્થાપેલી સ્ત્રીઓની યુનીવર્સિટીના પણ તે એક સ્થાપક તથા નેતા છે. સ્ત્રીઓનાં શિક્ષણ, ઉન્નતિ તથા સ્વતંત્રતાનો તે જાપાને દિમાલતી છે. જાપાનમાં સરકારી દેખરેખ હેઠળ નેશ્ચા વાડો ચાલે છે તે કાઠી નાંખવાની તે ખાસ લીમાયત કરે છે. એ લોકો બળી ગયો ત્યારે તે હમેશ માટે નષ્ટ કરવાની તેની ચૂચના હતી. કાઉન્ટ ઓકુમા દેશમાં રથે રથે હવે-હવે લાવેલો આપે છે, અને લેખો પણ દેશદેશોના પત્રોમાં પુષ્કળ

લખે છે: " નવીન જોવાનના ૫૦ વર્ષ " નામનું જોવાનની સાંપ્રત ઉન્નતિના ઇતિહાસનું તેના કૃત પુસ્તક તેના સ્મારક રૂપે છે. એ પ્રથમ સના સમાન ગણાય છે. કાઉન્ટ ઓકુમાની એકજ દુર્જલતા છે અને તે જ્યાં ફક્ત-અક્ષર પૌરાણિક પહેરીને સુંદર દેખાવાની છે-દેશી કે પાશ્ચાત્ય ગમે તે પૌરાણિક તે બહુજ-સુંદર દેખાય એમ સાચવીને પહેરે છે. ઉપરોક્ત અક-સ્માતથી-તે રંગેને લગડો દેખાય તે સાર તેણે લાકડાંનો મગ બેસાડવા અમેરીકાથી ખાસ સર્જવન બેસાડ્યો હતો. હવે તે સહેજજ લગડાય છે. વાડીઓ તથા ઝાડો ફળવરાને તે ખાસ શોખીન છે. તેની વાડીઓ ખાનગી વાડીઓમાં જોવાનમા સૌથી સુંદર છે. કાઉન્ટ અપુત્ર છે, પણ પુત્રી છે, તેથી જમાઈએ, જોવાનનાં રીવાજ પ્રમાણે સસરાના કુટુંબનું નામ ધારણ કર્યું છે એના જમાઈ રાજ તે જોવાનના પ્રધાન કાઉન્ટ મત્સુરાનો બીજો પુત્ર થાય છે.

ફ્રાન્સ ઉજળડ થતું જાય છે-તેના ઉપાયો-ફ્રાન્સ સૌથી સુખરેલો દેશ ગણાય છે. જેટલા વિદ્વાનો, તથા બુદ્ધિમાનો ફ્રાન્સમાં છે તેટલા ક્રાઈ બીજા દેશમાં નથી. નાણુક દુનર: મંદીમાં તો તેમની બરોબરી કરવાની કાંઈ પ્રમજ નથી. છતાં, કહો કે, એ અતિ બુદ્ધિમતાને લીધે તેને એક નવીન રાજ લાગુ પડ્યો છે અને તે રાજ તે પ્રગલ્બિત છે ! હવે કાંઈ બીજી પ્રમંથી ઓછાં થતાં નથી. તેમજ પરચુતા પણ મોડા નથી, પરંતુ થોડીજ સ્ત્રીઓને ઓછી સંતતિ હોય છે. ૧, ૨ અને ૬૬ તો ૩ થી માતાપિતા સંગૃહ્ત થાય છે. કૃત્રિમ રીતે તેઓ જલધારણુનો અટકાવ કરે છે અને તેનું કારણ વધારે પુત્રો પુત્રીની તેઓ બરોબર બરદાસ ન કરી શકવાનું, સારી કેળવણી ન આપી શકવાનું તથા પોતે તેમજ તેઓ સુખ પૂર્વક નંદી રેડી શકવાનું આપે છે. આ કારણે અમુક અંશે ગમે તેવાં વજનદાર હોય પરંતુ પ્રગ્નની વૃદ્ધિ એ એક રાજદારી સુંડી છે તેવા ફ્રેન્ચ નિયામો, મોટાથી રંગીલી ફ્રેન્ચ પ્રગ્નનાં એ અશુભ પૂર્વ વિચિત્ર વર્તનથી બહુ ગભરાયા છે જે જર્મનીને ફ્રેન્ચ એક પ્રાંત સમજતા તે હવે તેનાથી વસ્તીમાં ટુંટું બન્યું છે અને ગળા જશે કે શું એવો સકારણુ લખ ફ્રેન્ચ રાજ-દારીઓને પેટા છે. આ વિષયપર વિવેચન કરતાં ફ્રાન્સના નોવેલ રીબ્યુટ ના એક ગત્તાં કમાં ડો. પી. ગેલાર્ડ કહે છે કે દર વર્ષે જન્મ લગભગ મરણુ જેટલાંજ થાય છે, અને કેટલાક વર્ષમાં તો મરણુ જન્મથી થોડા હજાર ઉટા અધિક હોય છે. ૧૮૭૦ માં ફ્રાન્સ તથા તેના દરિફ જર્મનીની વસ્તી ૩૫-૩૬ કરોડ હતી હવે ફ્રાન્સની ૪ ત્યારે જર્મનીની ૬ કરોડ છે. અને પેરીસમાં તો જર્મનો એટલા બધા છે કે જર્મનો કહે છે કે ફ્રેન્ચ રાજધાની તો જર્મન સહારાબનું એક નગર છે ! ફ્રેન્ચ રાજધાનીએ બચરામ કુટુંબને વિતેજન આપવા અનેક કાયદા કર્યા છે પણ તેથી કાંઈ અર્થ સરતો નથી. એક કાયદો એવો કાઢ્યો છે કે કારખાનાનો કામદાર, કારખાનામાં અકસ્માત થવાથી મરણુ પામે તો તેની વિધવા તથા કુટુંબનું પોષણ કારખાનાવાળાએ કરવું ! આથી પોર્લાવાળાં કે બેરીવાળા કમદારોને કારખાનાવાળા ઉઠતા નોક-રીએ-રાખતા નથી ! એજ પરિણામ આવ્યું છે. પ્રો. લેનેલોમ કહે છે કે એક ઉપાય એ છે કે પ્રગ્નવાળાને પગાર " પ્રહરમારી " આપી વિશેષ આપવો તેમજ સરકારી નોકરીનાં પસંદગી આપવી ! બીજો રામચાણુ ઉપાય એવો રચવે છે કે, બચરાવાળને કરોથી મુક્ત કરવા કારણ કે તેઓને આડકતરા કર વધારે આપતા પડે છે અને બાક પ્રગ્નને ઉછેરવાનું કામ તેઓ કરે છે તે એક રીતે દેશનુંજ કામ કરે છે. પ્રો. ના ગત સાથે ડો. મળતા થાય છે અને પોતાને

૩' છોકરાં છે અને તેને ધણા ખર્ચ થાય છે એમ ટેકાનાં જુલાવે છે. (-સૂચના ઉત્તમ છે પણ જોયો સરકારી નોકરો ન હોય' તેનું કેમ કરવું અને સરકારી નોકરીમાં કેટલા બાબતોને સંભવા ? સાથ એ છે કે, પ્રભાએ સ્વાર્થ-ક્રમી કરીને સાદાઈ વપારથી એજ ખરો ઉપાય છે. દક્ષિણ અમેરિકામાં અનેક પ્રભાસતાક રાજ્યોએ ૨૫ વર્ષ પછી જોયો કુમાર રહે તેમને ૫૫ વર્ષના થાય ત્યાં સુધી, પરણે નહીં તો અમુક થોડે થોડે વધતા જતા પ્રભાજનો અને પછી ઘટતા જતા પ્રભાજનો કર નાંખ્યો છે, એ પણ એક સમજાણુ ઉપાય છે. વળી જોયો અહાયર્થ ન પાળે એવા કુવાસઓને ખાસ શિક્ષા કરીને, તે શિક્ષા તેઓ પરણે તો તથા ત્યારેજ માફ કરવી એવી મતલબનો કાયદો ઘડવાથી પણ કાંઈક લાભ થાય. પરંતુ કર્તવ્યબુદ્ધિ તથા સાદાપણુ એ જે વિના ગમેતેવા ઇલાજ માત્ર હાથેટકણુજ યથા પડશે).

સરસ્વતી યાત્રા અથવા હરિદ્વારના અલ્પચારીઓ સાથે સાથે વિહાર—ગત એપ્રિલ માસના મૅડર્ન રીવ્યુ (કલકત્તા)માં અમેરીકન સન્વાસી મી. માયરન એચ. ટ્રેલપસ કહે છે કે દિંદના બાળકો દિંદના કુદરતી દેખાવો જોવા કે જંગલ, પહાડ છતાંદિને નીહાળતાં નથી તે જોયનીય છે. પશ્ચિમમાં એથી ઉલટું છે. ઇંગ્લંડમાં આડી વાડી જગાઓ, અમેરીકામાં પહાડો અને આખા યુરોપમાં પહાડ અને જંગલો મગજના કામ કરનારાનો પુષ્ટિ આપનારો અને આનંદ વર્ધક પ્રેરાક છે. યુરોપની દૈનિકીને વિદ્યાર્થીઓને, સ્વીટઝર્લંડના આડી વાળા અને પહાડ વાળા દેખાવો, ઓસ્ટ્રીઆના દીરાસ, ઇટાલીના આદ્રપસ પવતો, જર્મનીના ધાણ જંગલો, વેલ્સના પહાડો, અમેરીકામાં સહે પહાડો વર્ષના ત્રણ મહિના, મગજને ઠંડક અને શરીરને બળ આપનારા યથા પડે છે. પણ દિંદના વિદ્યાર્થીને રો દિંદના મોટા અને ઉમદા પહાડો અને જંગલોની જે કુદરતની સુંદરતાના ખગ્લના રૂપ છે તેની ખીલકુલ ખબર નથી.

હે દિંદો બાળકો ! તમારા પૂર્વજે દિમાલયમાં આશ્રય લેતા અને ત્યાં દેવતાઓનો પાસ છે એમ કહેતા અને કેકાસ જૂવન ત્યાં છે એમ કહેતા તેનું કારણ એટલુંજ કે મનના મનને વધારનાર ઝાડ અને પહાડો શરીર અને મનને દૈવી સક્તિઓના અર્પનારા છે.

હરદ્વારની શુરકુલ કોલેજ પ્રાચીન શિક્ષણ પદ્ધતિને સજીવન કરશે એમ દેખાય છે. આ શુરકુળના વિદ્યાર્થીઓ દિમાલયમાં આનંદ વિહાર કરવા સરસ્વતી યાત્રાએ નીકળ્યા હતા ત્યારે હું પણ તેઓની સાથે અનિશ્ચિત તરફે હતો. રસ્તો પકાણુકાટથી કુલુની ખીણોમાં યથા જવાનો પસંદ કરવામાં આવ્યો હતો. હમેએકંદર ૨૫ આસામી હતા. ૧૯ વિદ્યાર્થી, તેમના સુપરી-ટેન્ડ હું પોતે અને ચાર ચાકરો હતાં. હમે તા. ૩૧ મી ઓગસ્ટે પકાણુકાટથી નીકળ્યા અને ૩૫ માઇલને અંતરે સીમલા છે ત્યાં ૧ લી અકટોજરે પહોંચ્યાં હતાં. હમારો સામાન ૮ વશદાર નિમકદલાથ અચ્ચરે ઉચકીને યથા જાં હતાં દીવસના દસથી બાર માઇલ હમે કાપનાં. અમે બહુ કુચ કરનાં તો દીવસના ૨૨ માઇલ સુધીની. કરતાં-હમે માર્ગમાં રાત્રીએ કે વિશ્રામ સાર આર્થ સમાજ મંદીરોમાં અપવા તો દિંદુ દેવાલયોમાં ઉઠારો કરતા અને કેટલીક વખત ડાક બંગ્લોમાં પણ ઉતરતાં. ઓરક દરેક ટેકણેથી વેચાતો મંગાવી. હમારા નોકરો બનાવતાં. હમારો ખરચ બહુજ જુગ જેવો થતો ત્રે કે હમારે રેલ્વે વિનાના રસ્તામાં યથા જવાનું હતું. હમે લગભગ માયાદીઠ માત્ર અર્ધા રૂપીએ રોજ આવતો. લગભગ રૂ. ૨૫૦ ખચ્ચરવાળાને આપવા

પડ્યા હતા. તે મળીને એ ખર્ચ થયો હતો. આ રીતે જાને, જેમ અમેરિકામાં (હું જાતે કા-
લેજમાં હતો ત્યારે ૨૦૦ માઇલ સુધી પોતાનો સામાન ઉંચકી લઇ જતો) લઇ જાય છે તેમ
દરેક વિદ્યાર્થીએ પોતાનો સામાન લીધા હોય તો જમન. હવે અમે તાલુકાના ખેતરો
અને બેજનાથની ખીણમાં થઇ, પ્રાચીન દુનર- ઉદ્યોગનું સ્થાન કાંઠા અને પછી
કુલુ દેશમાં ગયા. બોઆસની ખીણ દુનિયામાં સૌથી સુંદર ગણાય છે. મને
પોતાને તો લાગે છે કે એના નેરો દુનિયામાં હોય ! હવે હવે બીધાસથી સુંદર પદારો અને
ઝાડોમાં થઇ નરકકંઠ પહોંચ્યાં. એ આપણું દેવતાના વાસનું સ્થાન મૂકે શકાય. અંતમાં મને
કલા વિના ચાલતું નથી કે હરદાર યરકુંડના વિદ્યાર્થીઓમાં મેં જે વિશિષ્ટ લક્ષણો જોયાં. સવા-
રના ચાર, પાંચ વાગે દરેકને ઉઠવું અને સુવર્ણથી અને પ્રકાશમાં આવી કસાક આવી આવવું
અને કલાકોના કસાક સુધી ખુલ્લે પગે ટેકા ટેકા વાળા ખદખડા ૨૨૫૫૨ ચાલવું ૨- માંદો
માંદો ૫૨૨૫૨ સંપ અને એકદિશી. વડિયા તરફ પુનઃલાવ અને પોતાનામાં નાનાઓ તરફ દયા
અને કશ્ચા એ તેઓની નૈતિક શિક્ષા દત્તો એક બીજા સહે મિત્ર બાપણુજ બોલવાને તેમના
અભ્યાસ તેમના સ્વભાવ રૂપ થઇ પડ્યો હતો. મેં મારો આખો મુસાફરીમાં તે ખાખાંથી કાઢીને
પણ મીનસ ખોરાપસો જોયો નહોતો. પશ્ચિમના વિદ્યાર્થીઓમાં જે કે આ શુભ વારંવાર બાપણ-
પણને મળતો ગણવામાં આવે છે પરંતુ એવું કશું નથી.

પ્રાચીનકાળમાં સમસ્ત આર્યાવર્ત રું એક નહોતું 1-મોડન રીબુ (કલ-
કતા) ના એંગ્રેજના અંકમાં પ્રો. રાધાકૃષ્ણ મુકરજી એમ. એ. ૨૨ પાનાના એક અનિ-
ર્ણના લેખમાં લખે છે કે પ્રાચીન દિશનું લેખનિક એક એના મોટા વિસ્તાર અને અનેક
રાજ્યોના રાજ કરના હોવાને લીધે હવે અમાન્ય માની લેવામાં આવ્યું છે. ઉત્તરથી દક્ષિણ
પર્યંત ૨૦૦૦ માઇલ અને પૂર્વથી પશ્ચિમ પર્યંત ૧૬૦૦ માઇલના વિસ્તારવાળા આ દેશને
એક કલ્પનામાં લેવા એ થતું શક્ય છે. એનું સૈવકય સમાન પુરાવખંડના અર્ધે ભાગના નેટલું
છે. આ દેશ ગ્રેટબ્રિટનના કરતાં ત્રણ ગણો મોટો છે. બીજીય ટાપુઓ કરતાં પણ દશગણો છે અને
ફ્રાન્સ અને જર્મની એ બેમાંના કાઠના પણ સૈવકય કરતાં ૭ ગણો મોટો છે. સમસ્ત દ્વિ-
એક દેશ પૂર્વકાલમાં ગણાતો તે તેની ઉત્તરદક્ષિણની મુખ્ય નદીઓના નામ ગણાવના
નિમ્ન પ્રખ્યાત પ્રાચીન રમૌકથીજ સિધ્ધ છે.

મંત્રે ચૈવ મોક્ષાર્થિ સવસ્થાતિ ।

નર્મદે સિન્ધુ કાવેરિ જલેડસ્મિન્ સન્નિધિ કુરુ ॥

તેમજ બીજી એક પુરાણના મ્તેક સમસ્ત દિગંતી સાત પવતેથી સીમા બાંધે છે.

મહેન્દ્રો મલયાઃ સહ્યઃ શુક્તિમાનૃષ્ટ પર્યંતઃ ।

વિન્દ્યદ્ય પારિવત્રદ્ય સર્વૈલે કુલ પર્યંતઃ ॥

પણી એજ પ્રપણે બીજી એક નીચેમ મ્તેક સાત પરિવ ગણના પ્રાચીના નામ
ધ આખો દિગં એજખાવ છે અને જનલે છે કે દિગં દેશ જનુ પરિવ છે. આ સાને સ્થળની
જાત કરવાનું કથન કરવાનું મૂળ એજ દરો કે આખો દેશ ફરી કુદરતની ખુબીઓ કલ્પાદી
બીદાગાય અને સાથે રાજ તથા શુદ્ધિ વિસ્તૃત થાય

અયોધ્યા મયુર માયા-કાંશી કાઠ્ઠી અવન્તિકા ।

પુરી દ્વારવતી ચૈવ સંપત્તે મોક્ષદાયિકા ॥

જનની જન્મભૂમિસ્થ સ્વર્ગદિપિ ગરીયસી (સ્વર્ગ થકી પણ જન્મભૂમિ માત્ર ભૂમિ વધારે છે.) એ પણ દેશેષતા સુચક વાક્યજ છે. મનુષ્ય એ દેશને “ તે દેવનિર્મિતદેશ પ્રહાવર્ત્તપ્રચક્ષતે ॥ ” દેવનિર્મિત બ્રહ્માવર્ત કહે છે.

પાણિની તથા કાંશ્યાપત્યાં વ્યાકરણમાં દક્ષિણ દેશનાં સ્થળોનાં નામો છે, તેમજ અશોકની મહા આદાના લેખોથી પણ સિદ્ધ થાય છે કે ઇ. સ. પૂર્વેના એ જમાનામાં આગા દિંદુરતાન બધાને સુગત હતો. મહાભારતકાર પતંજલિથી જણાય છે, કે મહાભારત પાણિનીની પૂર્વે હતું. પાણિનીની અષ્ટાધ્યયીમાં અર્જુન, વાસુદેવ અને શુભિષ્ટરનાં નામોનાં કથનથી તે સાબીત થાય છે. દિંદુરતા એકતામાં ધર્મની સત્તાની સાથે રાજનીતિ, પણ કારણજૂત હતી. ઇતિહાસથી જણાય છે કે અનેક પ્રાચીન આર્ય રાજ્યોએ આખા દિંદુરતા ચક્રવર્તી થવાની અભિલાષા દર્શાવી છે. તે સાબીત કરે છે કે તે લોકોને સમસ્ત દિંદુરતા જુગોળતું પુરું જાત હતું. આવો એક રાજ્ય મદાન અકબર પણ હતું. અને તેની રાજધાની દોહીમાં હતી મ. અકબરના જવાજ, પ્રતાપી અને ચક્રવર્તી પ્રાચીન હર્ષવર્દન યદ્ય ગયો એલે, ઇ. સ. ૬૦૬-થી ૬૪૮ સુધી આખા દિંદુર ઉપર રાજ કર્યું હતું. એનાથી પણ અગાઉ સમુદ્ર ગુપ્ત યદ્ય ગયો, અને સોધા સૈન્યમાં તેની રાજસત્તા ગંગા નદીના પ્રદેશથી માંડી તામીરદેશ સુધી હતી. એથીએ પૂર્વે, એવાજ સાર્વભૌમ રાજ્ય મદાન અશોક યદ્ય ગયો એના રાજ ૨૬ છેક અફઘાનીસ્તાનથી માંડી મૈસૂર સુધી હતી. દોહના રાજનૈતિક ઇતિહાસમાં સમસ્ત દેશની એકતા કરવામાં અદ્યુષ્ટ અવસ્થા અંત-પ્રથમ પદે આવે છે. પણ આજુકાના એ શેઠ શિવાય પણ ખીજા ધણા એવા સાર્વભૌમ રાજ્યો આ દેશમાં યદ્ય ગયા છે ! તેમને તથા નીચે પ્રમાણે એક-બા બીજા પંદરી મળી હતી:—(૧) અધિરાજ, (૨) રાજધિરાજ (૩) સામરાજ (૪) અકરાજ. અતિ પ્રાચીન “ ઐતરેય બ્રાહ્મણ ” ગ્રંથમાં ૧૨ ચક્રવર્તી રાજ્યોનાં નામ આપ્યાં છે.

દાસના જમાનામાં એક દેશથી બીજે દેશ લઇ જવા લાવવાનાં સાધન સહેલાં છે. રેલ્વે તાર, અને વિજળીક બળના વજો બહેળાં હોવાથી દીંદુર જુગોળ વિદ્યા સંબંધી એકતા પૂર્વે વધી પણ વિશેષ નક્કર અને સરલ યદ્ય છે. પરંતુ પ્રાચીન કાળમાં આ દેશ-દેશજ નહોતો. પરંતુ અનેક દેશોનો સમૂહ માત્ર હતો એમ કહેવું એ સત્ય તથા ઇતિહાસથી વિરુદ્ધ છે.

હવામાં ફરતા જુતોનો થતી પધરામણી તથા તેમની ઉતારી લેવામાં આવેલી છપ્રીઓ !—તું તવલકયા જેવું જાસતું ચિત્તાકષક વર્ણન પેરીસના પ્રો. ચાર્લ્સ રીચેના એ સંબંધી સચિત્ર નવીન ગ્રંથ ઉપરથી, તેના સાર રૂપે મી. વીલીયમ એચ કાપ્પાંગન એપ્રીલના થીયોસોફિસ્ટ (અધ્યાર) માં આપે છે. થીયોસોફીસ્ટો તથા ગુપ્ત માનસિક શક્તિ માનનારા ઇંગ્લેન્ડની ‘ સાહીત્યક રીસર્ચ સોસાયટી ’ ના સાયેન્ડીસ સમાસરો (જેમાં એક ૨૧. મી. ડબલ્યુ ટી. રેટ્ડ પણ હતા) બીજાના દિવસમાં બરાતા અને શોકમને સતાવતાં એવા દિંદુરતાની ગામડી જુતોને માનતા નથી. પરંતુ મુન્દેરા જુતોને માને છે. તેમને મતે એ જુતો કહેા કે મૂત્તાગાઓ હવામાં ફરે છે અને અમુક અધરાસ્ટ્રિ માનસિક શક્તિ ધરાવનાર જુતો.

મનુષ્યને તેના સરેલા જખરા ગ્રેરે છે. ખી. રેલ્વે એ સહિત દની એવો તેનો રાગો હતો. એટલુંજ નહીં પણ તે જૂનું લિંગ સરીર ધારણ કરીને આપણી નિષ્ઠ આવી રહ્યો છે, અને જેની આંખો એમને જોઈ શકવાનું જેની ખાસ દેખાવની દોષ તેમને દેખાવ પણ છે. તેમજ તેમના ફોટો પણ પાડી ચકાવ છે. એટલુંજ નહીં પણ ખી. રીચર હટ્ટે છે કે ખી. પાટલા છે. તેનું રોમાંચક વર્ણન સંભળે જૂનું તથા ગ્રા. રીચર વચ્ચે મધ્યસ્થ થીસ લીંગ જેવો દની તે રર વર્ગની એક મુવતી, દસતી, રમતી, હટેલીએન બાળા છે. તે દેખીતી રીતે સમાધિમાં મરત (બેમાન) થતી ત્યારે તેને અમુક જૂનો મગજ આરતા તેને જે મુખ્ય જૂનું મગજ આવતો તે વીન્ડો-એ કરીને હતો.

જે પર ફોટોગ્રાફ લેતા તથા જૂનેની વાન જાનુઆ માટેની આક કરવા કાર પસંદ કરવામાં આવેલું તેના આંખોના એક ખુટામાં દોષ જગતી. તે ખુટામાં ખાટી, આરતા કે ફીચર કાંઈ પણ રાખવામાં આવતું નહીં. બોલકાઓ ખુટો એક પડાળી છુટો પડાળમાં આવતો. વચમાં એક ઘોડી ખુટી મુવતી એવા ઉપર ' મીડીઅમ ' (રિપિય) ન્યારે ગર-નિશ (દાન્સ) માં આવે ત્યારે અટકતી. જહાર પણ એક રેગસ રાખવામાં આવતી. બે ખાલુ છ માણસો સર ત્રણ ત્રણ એક રાખવામાં આવતી આ વખતે બ્યારથા કરવાની પ્રપણીઆણી રિપિયને પોતાની રજર કપડાં હદાડી નાંખવા હટેતી અને તેને જાણે દાસ અને બીજો કેમ પડેરતા હટેતી કે જેથી કાંઈ કપડો સંભવ ન રહે. જૂનું આરવાને જાણે કેલ બેવડું જનાવતું નથી તેની સાચેતી તરીકે રિપિયને કોઠાપર મૂકી જાવન પણ કરી જેનાં કે પછી વધેપટે તે કપડ વર્તે આવે. ન્યારે રિવો દોમરવાં અધાર થતું ત્યારે જૂના દેખાવો થા થતા. બેસના-રામોના માથા ઉપર વાછુંન વામતાં-પીડ થોકવામાં આવતી. રેગસ જાણે છવરાણી દોષ એમ દેસતી. એટલુંજ નહીં પણ માણસની મદક આસ લેતી, દહીતી, અને દસતી સાથે દાણી. છાકાની અંદર દહરતો અવાજ થતો તે પણ સંભળતું. રેગસ જાણે ઉપરથી અતમ થતું નથી. દાજર રેલ્વેના મોઢાપર અદર રેલ્વેમાં દવામાંના દાંધો આકર્તા, તાણી પડતી, મુઠ તાણતી અથવા તો નાક પકડતી. મજામાંથી વરતુઓ કદાલી જતાં અને પછી મુઠાં, પડેરણ પર અને કોઠા પર નાંગો લાખી જતાં. એ આજુબ અડર જૂનમાંથી અનુભવમાં આવ્યાં. એક વખતે રેગસ પર એક છવતી જિમ્મી મુવતમાં આવી હતી. અને તે જૂનું મદાલ્લા ' વીન્ડો-એ ' હટે ત્યારે સુતી અને ઢેલતી. ન્યારે તે ઉંદરમાંથી પોતાની રોગાણી બેગમાં જતી ત્યારે જાણે મગજમાં મધ દોષ તેમ ખુટામાં વારણ જ્યાં બેસતી. પણ પછી રેગસ પર મુઠાં તે ચાંદ અને કલાસ થા જતી. એક મીડીઅમ વખત એવું જેવામાં આવ્યું કે જે મેમી જાં અજવાળું જાણતું તે ફાસડરસનું હતું કારણ એ બેસત, જૂના મજામાંથી રોગાણીની પેડી મળી આવી હતી. જે વીન્ડો-એના કદા પ્રમજે તરત માપટ કરવામાં નહીં આવતી તે દેખાવાની વરતુ દેખાતી નહીં. જેવામાં આવેલી જૂનેની ઉખીઆ ખુટતી મનુષ્યો જેની નથી પણ જાણે કામની વા જાણતી હરત થા થેતન વિનાની પુવતી દોષ અને તેની ઉખી લેવી દોષ તેના જેવીજ જાણ છે. પણ આ ઉખીએ કાંઈ પણ ઉતરણીનું પરિજ્ઞમ છે એમ લાગ્યું નહીં. ફોટોમદ મનુષ્યોના નહીં પણ રોમજાના દોષ તેજ જાણે છે એ તેની મેડી હટ્ટે છે ખાટી, પડેર તેનું કારણ આર્થિક. થમાં રપટ નહીં તરત છે એમ આટલા અજાણ તથા સારથેતી પછી હટેતની તેા દિમ્મત થાતની નથી. પાંચ માન્ય પડેરલાં દહ બીજા જાણે જ્ઞતી અવતી કરવાની જરૂર છે.

વિજ્ઞાન, વૈદ્યક તથા વિદ્યા સંબંધી નવીન શોધો

તથા વિચારો (સરિક).

યુરોપને ભોગે અમેરીકાને ગરમ કરવા માટે બાંધવામાં આવનારું પ્રયત્ન બાંધકામ—અમેરીકાનો વારંવાર અંગ્રેજો તથા યુરોપીયનો પર ચીકાતા ત્યારે મશ્કરીમાં કહેતા કે હમે તમને ચાહીએ તો ઠંડીથી કાર કરી નાંખીએ ! તે મશ્કરી મનાતી પણ તેમાં સત્યાશ છે. અમેરીકાના મેક્સીકાના અખ્યાત આગળથી પાણીનો ગરમ પ્રવાહ એટલાંટીક મહાસાગરમાં એક રેખા રૂપે વહન કરે છે તે યુરોપના અમુક ભાગની તથા એટલીટનની વહેતાં વહેતાં એક પ્રકારની પ્રદક્ષિણા કરે છે—અને ઇંગ્લેન્ડ અતિશીત કટિબંધમાં છતાં ત્યાં તેના પ્રમાણમાં, અસલ ઠંડી નથી તેનું કારણ ઉક્ત ગરમ પ્રવાહની ગરમી છે ! પ્રભુએજ આ યોજના ઇંગ્લેન્ડમાં મનુષ્ય જીવી શકે તે સાર જણી કરી છે ! જે વાત અમેરીકાનો દારપમાં કે કોપથીજ કહેતા તે હવે તેઓ ગંભીર રીતે સ્વાર્થે શુદ્ધિથી કહે છે. આ ગરમ પ્રવાહ—ગરમ રૂઝીમ અખ્યાતમાંથી નીકળીને, ફ્લોરીડાની સામુદ્રધુનિમાંથી યમને અમેરીકાને પૂર્વ કિનારે કિનારે ચાલતાં એટલાંટીક મહાસાગરમાં ધીમે ધીમે પંખાકાર પથરાયને ટૂંક એટલીટન સુધી જઈ તે ટાપુને પોતાની ગરમીથી સેવે છે. ફ્લોરીડાની સામુદ્રધુનિમાંના સૌથી સાંકડાં ભાગમાં આ ગરમ પાણીનો ગરમ પથાસજ માધ્યમ પહોંચે છે, પરંતુ સૈંડી હૂક આગળ તેનો પટ ૩૦૦ માઈલ દુરો, એમ મનાય છે. તે રાજ પાંચ માઇલની ઝડપે વહે છે. અમેરીકાના પ્રખ્યાત એજીપ્તર મી. ફેરલ એલ. રીકરની એવી યોજના છે કે, ઉત્તર અમેરીકાને કિનારે ન્યુફાઉન્ડ લેન્ડથી તે જ્યાં સમુદ્ર ઉંડો થાય છે ત્યાં સુધી એ ગરમ રૂઝીમના પ્રવાહથી આડો ૨૪ માઇલ પહોંચે એક જગતજસ્ત ઠાંટ ચાલી સેવા. આથી ગરમ પ્રવાહ યુરોપ જતો અટકશે. અને પ્રવાહની ઉષ્ણતા એ તરફના ખંડમાં દાસ અતિશીત છે તે બધી ગરમ થઈ જશે. આથી ન્યુફાઉન્ડલેન્ડ, નોવાસ્કોશિયા, લેબ્રેડોર અને ઠંડ ઉત્તર ધ્રુવ સુધી ગરમી થશે. જેથી એ પ્રદેશનું સ્વરૂપ ફરી જશે, અને જંગલ મંગલ થઈ જશે, આથી અમેરીકાના એક ભાગ ગરમ ને બીજા ઠંડો એવો ભેદ નહીં રહે. પ્રોફેસર જર્વિસ અનુમાન કરે છે કે જો આમ થયું તો ઇંગ્લેન્ડને તે કારે પડી જશે અને તે ઉત્તર ધ્રુવ જેવો અતિશીત પ્રદેશ થઈ જશે અને વર્ષના ૯ માસ બરફથી ઢંકાયેલો રહેશે. બેશક આ 'કરવું' હોંઘ આમ લખવા જેવું સહેલ નથી, પરંતુ અહીં તો મોંઘ શક્યતાની ચર્ચા થાય છે. એ મહાન ઠાંટ બાંધવાનો ખર્ચ બહુ નથી, ફક્ત સાઠ કરોડ રૂપિયા અડસટવામાં આવે છે, જે પાનામાંની નહેરથી બહુ ઓછા છે.

વડોદરાની મહાપુલ્કિશાળી ગાયો—ચોડાવરસ પહેલાં વડોદરામાં મારા જોવામાં એક ગાય આવી હતી. એ ગાય ગામમાં આમ તેમ ફરી પોતાનો જોરાક મેળવી પછી તરસી થાય એટલે હમેશાં નજ ઉપર પાણી પીવા આવતી હતી. પરંતુ નજ ઉપર ટાંકી અથવા પાણીની ઘડી જાનરેલો માટે ખેંચી નહોતી. એટલે એ શાદણી—ઘડી—ગાય પોતાની તરસ મટાડવા માટે એક યુક્તિ કરતી હતી. નજને ચાવી નહોતી પણ ટેસ હતી. તે ટેસને દબાવવાથી નજમાંનું પાણી બાહાર આવતું

હવે. એ ગાય નળપર આવીને પોતાના કપાળથી તે ટેસ દગાવતી હતી એટલે પાણી નળની નીચેની ફરસખંદી ઉપર પડી પછી તે ફરસખંદી પરથી મોરીમાં જતું હતું. એટલે ફરસખંદી-પરથી મોરીમાં પાણી જવાને કેટલીક સેકન્ડલાયની હતી; એ ત્રણ મુટકા પીવા જેટલું પાણી ફરસખંદીપર પડ્યું છે એવો અંદાજ ગાયના સમજવામાં આવતાં તે નળપરથી પોતાનું કપાળ લઇ લઇ મોરીના મોંઢા પાસે જઈ પાણી પીતી હતી. એ પાણી ઘણ રહેતાં વળી પાછી તે નળ પાસે જઈ પોતાના કપાળ વડે નળની ટેસ દગાવી વળી પાછું થોડું પાણી ફરસખંદી પ્દ પાડતી. એવી રીતે તે પોતાની તરસ હમેશાં નિવશિત રીતે મટાડતી હતી-આલશિશક્ક, વડોદરા.

વિમાનનો ઉતાર ગરૂડા.—અઘાપિ પર્વત લગાઇ જમીનપરની હતી. ઉન્નતિ યતાં તે પાણીપર નૌકાની યથ-અને દવે તે ક્ષેત્રજિંદુ દવામાં વિમાનોનું યથું છે; હનરો કુટ, અનેક માઇલની ઉંચાઇએથી બહુનમાંથી તોપના ગોળા મળ્યાવે તેના શો ઉપાય ? તેને કપાં પકડવા જવા અને પકડવા જતાં તો કપાંના કપાં અનંત આકાશમાં પલાયન કરી જાય ! આનો ઉપાય મોટાં કદનાં બાજ અથવા ગરૂડ પક્ષીઓ છે એમ શોધી કાઢ્યું છે. આ વિચાર એક એવું નાનું પક્ષી માર્ગમાં આવતાં વિમાની પોતાનું સમતોલપણ જાણે છે તો તેનું મરણ થયું હતું તે પરથી સૂચ્યો હતો. જે નાનું પક્ષી પણ વિમાનને હંકાવે તો બાળક કે બકરાને ઉપડી જાય એવું ગરૂડ પક્ષી કે બાજ પક્ષી શું ન કરી શકે ? આ કારણથી માથુસ વિનાનાં બહુનો દવામાં ચક્રાવચામાં આવ્યાં હતાં. તેપર માંસના ટુકડા બાંધ્યા હતા. બાદ તેની દિશામાં બાજ પક્ષીઓ ઊડતાં તે તેમનાપર તુટી પડ્યાં હતાં, અને યંત્રના તેઓએ ટુકડે ટુકડા કરી નાંખ્યા હતા ! મોંઢો મોંઢો લડતાં તેઓએ વિમાન ઉધાડતાં કરી નાંખ્યાં હતાં ! બાજ, ગીધ આદિ ગરૂડ જાતના પક્ષીઓને આ પ્રમાણે દવામાંના વિમાનોપર હલેલો લઈ જતાં ક્રાન્સમાં ફળવવામાં આવે છે, અને ફળવનારાઓને ખાતરી છે કે, જે કામ પાંખ વગરના લાખ માથુસ ન કરી શકે તે એ પક્ષીઓ ઉડીને કરી શકશે ! એ પક્ષીઓ માથે, પગ તથા પાંખ એ ત્રણ શસ્ત્રોથી લડી શકે છે તેમજ ઉપર તેમજ નીચેથી જમે ત્યાંથી હલેલો લઇ જઈ શકે છે. તેથી દવામાં ઉડેલા વિમાનીઓને તેમનાથી થોડું બહીલાનું નથી ! પણ વિમાનીઓ પણ કાંઈ કાચા નથી. તેઓએ પક્ષીઓ વિમાનને ઉડાડાઈ મરણ પામે તે સાર વીજળીક તારોની તરી વિમાનની આસપાસ ગુંથવાનો વિચાર કર્યો છે. પણ આ તારથી તેમજ વિમાનમાં વીજળીનું યંત્ર રાખવાથી ભાર તથા ખટપટ તથા જોખમ વધવાનો ભય છે જેથી તે શક્ય મોટીમાં લાવવી કાંઈ રહેલું કામ નથી.

ફરૂડ રોજી દિરે પદચ્યુરે હન્ડીટ્યુટર હન્ડીટ્યુટર—બસ, તર આદિ એક ખાલ વરુઓમાં ખટાસ આવવાનું કારણ દવામાંના જંતુઓ સૂક્ષ્મ તેમાં લખલ થવા પામે છે તે છે એવી મંદાન શોધ ઈન્ડિયન તથા દરકાવાં વગેરેના ઉપાય તરીકે શરીરમાં તેજ રોગથી પીડાતા પ્રાણિના જંતુની રસી, એ રોગના રોગીના શરીરના રક્તમાં લખલ કરવાની ચિકિત્સા શોધી કાઢનાર પ્રખ્યાત ફ્રેંચ વિજ્ઞાન પારચ્યુરના નામથી પેરીસમાં જન્મતાં જનવરો, પર પ્રયોગ કરવા જે ફુન્વાનું સૌથ મોટામાં મોટું ખાતું-પેરચ્યુરે હન્ડીટ્યુટર-જોલવામાં આવ્યું છે-તેના વડા તરીકે ડો. મેચનીકાક અસાધ્ય રોગોના પ્રકરણમાં એક પ્રમાણ સમાન યુરોપમાં મનાય છે. જાસ અથવા ખાટાં ફુધનાં પાનથી દીધાંય થવાય છે એવા સિધ્ધાંતનું પ્રતિપાદન કરતાં આખું યુરોપ એ જાસ પીનું યથ ગયું હતું ! તે હમે સત્વના એક ગતિકમાં કહી ગયા હોએ. એડેરેક પવના એક ગતિકમાં

આવનાં તે ખરી પડે છે અને સમુદ્ર પુરો થનાં પણ નવા કોઈ છે. ગમે તેટલાં તરતના નવા આત્મા હોય પણ રાતો સમુદ્ર આવનાં તે અગ્રીમ પડવાના । આનું કારણ શું હશે તે હજી કળાનું નથી.

પક્ષીઓના આહારથી તોઆ!—આપણા પાશ્વર્ય પડોશીઓમાં સ્વતંત્રતા એટલું ખણું વિશેષ છે કે, રાત્રી દરમિયાન સારા અવનવા અખનરા તેઓ અવરતવર કરતાજ રહેતા જોવામાં આવે છે. બોસ્ટનની ‘ નેચરલ હીસ્ટરી ’ (કુસ્તરી ઇતિહાસ યાને કુસ્તરનાં નાનાં પ્રાણીઓ વગેરેની આસીયતનાં જ્ઞાનની) પ્રાસાદીતા સર્વેય મી. ટ્રેડવેલે હમાણાં વિવિધ પક્ષીઓના આહારનું પ્રમાણ્ય તેમને અવગ્રાનીને જોઈયું છે. એક નાની ‘ રોબીન ’ નામની રાત્રી ચંદ્રી એક દહાડામાં ફેટ કીડા ખાઈ જઈ શકી હતી. કાગડો એક દહાડામાં પોતાના વજનથી બમણા વજન જેટલા કીડા સ્વાદા કરી જાય છે. બાજ પક્ષી ૫૦૦ મચ્છરો એક રાતમાં હોઠમાં કરી મળું હતું. ૧૦ મચ્છરદાનીનું કામ એક બાજ પક્ષી કરે છે । પરંતુ સૃષ્ટિનો આ નિયમ હેતુ પૂર્વક છે. જો પક્ષીઓ આટલા જીવજાતો ન ખાતા હોત તો મનુષ્યો પણ જીવતા ન હોત ! જેટલા જીવજાતો ખેતરોમાં પાકે છે તેટલા બધાજ જીવતા રહે અને પક્ષીઓ તેમને ઝડપપણ સફા ન કરતા હોય તો એક કેટલાક સાથે-દીરઘની ગણતરી પ્રમાણે, નવ વરસમાં મનુષ્યો આ પૃથ્વી પરથી નષ્ટ થઈ જાય !

નવીન ગ્રંથો તથા રીપોર્ટનું અવલોકન.

કાઠીયાવાડી સાહિત્ય—અર્થાત્ “ સૌરાષ્ટ્ર દેશની અપ્રસિદ્ધ કવિતાઓનો સંગ્રહ, ”—ભાગ પહેલો—સંશોધી પ્રસિદ્ધકર્તા, રા. કદાનજી ધર્મસિંહ, ૧ હી આશ્રિત, પૃ. ૧૦૬, કિં. ૦૦૮-૦૦.

સાહિત્યના લેખન તથા પ્રકાશન દ્વારા પોતાની આજીવિકા ચલાવનારા જે માણસ ગાંધિયા ગુજરાતી લેખકો છે તેમાં રા. કદાનજી ધર્મસિંહનું નામ પણ અગ્ર છે. સારી કવિતાના તેમજ સરલ ગણના તેઓ સારા લેખક છે. મુખ્યથી ‘ રીટાવર ’ થઈ હવે તેઓ તથા તેમનાં જાણીતા પત્ની અ. સૌ. મોજીકાજી કદાનજી રાજકોટ વાનપ્રસ્થ થયા છે. અને ત્યાં પણ કવિત્વ પોતાના સાહિત્યોન્નતિના ઉદ્યોગ ચાલુ રાખ્યો છે એ તેમના અવલોકનાર્થ પ્રાપ્ત થયેલા પ્રસ્તુત ગ્રંથથી નિદિત થાય છે અને તેથી આનંદ થાય છે. ગ્રંથનું નામજ સચ્ચે છે કે તે ધણા ગ્રંથથી તૈયાર કરેલો છે. આ પ્રથમજ પ્રસિદ્ધ થયેલાં કાવ્યો ગુજરાતી કાઠી સાહિત્યપર ધણો નવીન પ્રકાશ પાડે છે, અને તેના અન્યથાગો પણ તેવાજ પ્રકાર પાડતા રહેશે એવી આપણે આશા રાખીશું. ગ્રંથમાં આવેલાં લુહાં લુહાં, બહુ મુખે ગવાતાં દુહાં, દેહિયા, સોરાઠા, કુંડિયા, જોડકણાં તથા ઉખાણાં વગેરે અવશ્ય કરવાથી, કાઠીયાવાડી રાજ્યો તથા સીપુરોમાં વારંવાર જે ટેક, ધૈર્ય આદિ સર્વોત્તમ ગુણો હોય છે તેનો અદ્ભુત યોધ થાય છે. આવી કવિતા પરદેશી કવિતાના કૃત્રિમ રૂપાંતર કરતાં ગુજરાતીઓના આરિયને વજ્રજ તથા રૂપ આપવામાં અતિ વિશેષ કિમની થઈ પડે એમ છે.

પ્રસિદ્ધ કર્તા તરફથી ૧ પ્રત્યાલિક સોરઠા, ૨ સોરઠના છનિદાસ, ૩ બડાના છતિદાસ અને ૪ ગોદિલ, ઝાલા, હાલા વગેરે રાજ્યોના છતિદાસ સંબંધી તથા ૫ પ્રજાજી, જે પાંચ વિભાગમાં આશરે સો કવિતાઓ વિલકત કરવામાં આવી છે. ધણીક કવિતાની ઉપર કવિ કહાનનું શાથી કવિતાની જાણ. ઉપર થઇ તેનો ઐતિહાસિક વૃત્તાંત આપ્યો છે. તેથી ગ્રંથની કિંમતમાં વધારો થયો છે. પ્રકિર્ણમાંની કેટલીક કવિતાઓ તો એવી સુંદર છે કે હમે તેમાંથી એકાદ બે કદાચ હમારા આવતા અંકમાં ઉતારીશું. આશા છે કે કવિતાપ્રિય સાહિત્યવિદ્વાસીઓ તો કહાનનું આ છેલ્લી કૃતિની ચોખ્ખી દર કરશે. ગ્રંથની કિંમત માફકસરળ છે.

ફેસિસિંહરાવ આર્થ અનાયાશ્રમનો ચોથો વાર્ષિક રીપોર્ટ:—ઇ. સ. ૧૯૧૨ ના આખા વર્ષનો આ રીપોર્ટ વડોદરા ખાનેનાં હિજા આશ્રમ તરફથી અમને મળ્યો છે. આ રીપોર્ટ ચોથા વરસનો છે. આ આશ્રમમાં આશરે ૩૦ અનાથો છે. કેટલાંક વધુ દર્તા પશુ તેમના વાંધીઓ પાછળથી તેમનું ભરણ પોષણ કરવાની શરતે લઇ ગયા હતા. આ શ્રમનો રીપોર્ટ ખર્ચ જયાવવા સાર સંક્ષિપ્ત પ્રકટ કરવામાં આવેલો છે તે ઉત્તમ છે. રેશનરી અને દદ વગરની જાહેરખબરોમાં આનાં આશ્રમોએ નકામો ખર્ચ કરવો પડતો નથી એ ખર્ષ છે, પશુ આ આશ્રમે અમારા ધારવા મુજબ આવી જાગેનાં દદ કરતાં વધારે કરી દશે તેમની તે જાહેર પ્રાણની તેની ચોખ્ખાના પ્રમાણમાં બહુ જાણમાં આવેલું નહીં હોય. આશ્રમ પોતાની શક્તિ અનુસાર બહુ સાફ કામ કરે છે. એક બાઇએ આશ્રમને બહુ સારી મદદ કરી છે અને બાંધખોળમાં પશુ કરવાનું વ્યવ આપ્યું છે. સાથી વધુ ધ્યાન એમનારી ખીના એ છે કે આશીરવાદ એ નાનાં અનાથોને ત્યાંનાં આર્થ બહુઓએ, તેમની મા મુસલમાન થઇ જવાથી, મુખ્ય ખાતે મોકલી આપ્યા હતા; જ્યાંથી તેમને ઉકત આશ્રમમાં મોકલી આપવામાં આવ્યા હતા. અમે આ અનાથોને નજરે એવાં દર્તા અને તેમને ઉછેરવાનું કામ કેટલું મુશ્કેલી ભર્યું હતું તેની કહવાના તેજ વખતે કરી હતી. જાગે, અમને ખબર છે ત્યાં સુધી. ફ્રેંચ રિવાજ ખીજ કાઇ ભાષા જાણતાં નહોતા પશુ આશ્રમના એક ઉત્સાહી દાર્પકર્તા રા. અંબાલાલ ગોપાળજી દેસાઇ કે જેઓ ફ્રેંચ જાણે છે તેમણે બહુ મહેનત લઇ આ બાલકોને જાણતાં રીખવ્યું હતું. આ બાલકોના ચહેરા ઉપરથી તેઓ આગળ જતાં બહુ હોશિયાર થશે. એમ રપટ જણાવું હતું. મંત્રી, રા. મણીલાલ વસનજી દેસાઇ, ખી. એ. એલ. એલ. ખી. આશ્રમને પોતાથી બનતી દરેક પ્રકારની મદદ કરે છે. આશ્રમને જોઇ આવેલા કણાઓને તે વિશે પૂછનાં તેઓ સાલિમાન જણાવે છે કે “આશ્રમનાં બાલકો એનાં તંદુરસ્ત અને હૃદ્યમાન છે કે ગુરુકુળના ક્ષત્રજારિયા પશુ તેમના કરતાં લાગ્યેજ કાંઇ પશુ પ્રકારે ચડતા હશે.”

ઇ. સ. ૧૯૧૩ માટેની કારોબારી કમીટીમાં નીચલા ચુદરોનાં નામ જોવામાં આવે છે:—રા. મગનલાલ દરગોવિંદાસ કાંટાવાળા, એમ. એ. પ્રેમુખ; રા. નંદનાથ કેદારનાથ દિક્ષિત, ખી. એ. એમ. સી. પી; પ્રી-સપાઝ મેન્ટેનીંગ કોલેજ—ઉપ પ્રમુખ; રા. મણીલાલ વસનજી દેસાઇ, વડાલ વરિષ્ઠ કોર્ટ,—મંત્રી; રા. મગનલાલ રતનજી વિદ્યાપી, ખી. એ. ખી. એસ. સી. સાપ્ત-સ ટીચર—મેલ ટ્રેનીંગ કોલેજ—ઉપમંત્રી; અને ખીજ ચાર સભાસદો. આશ્રમને મળેલાં કેટલાંક સર્ટીફિકેટોમાંનું એક અમે નીચે આપીએ છીએ:—

"When visiting the manager on business he requested me to see his boys and I am very pleased with the general appearance of the lads, who look healthy, happy and well and are a credit to the Manager and his Staff."

(Sd) Geo. Eldridge

M. E. Mission, Baroda Camp.

આશ્રમે જરૂર લીધેલી છે. માંચ તે બધાની આપવા સાચું મદદની જરૂર છે. (મહાન ૬૮માં ૩. ૨૫૦) આપનારી સ્વાસ્થી યાદગારી જળવાઈ રહે તેવી ગોઠવણ કરવામાં આવી છે; તો આશા છે કે ધનિકો જરૂર આશ્રમને તેવી મદદ કરી બંનતી સંગવડ કરી આપશે. અને આશ્રમની ઉન્નતિ ધ્વજીએ ધીએ.

M. M. J.

“રામાયણનું રહસ્ય.”

આ નામના હમે ૨ જા વર્ષના ‘સત્ય’ના મહાકાને બેટ તરીકે આપેલાં પુસ્તકનું નામ તો કાંઈક શુભ લાગે છે, પરંતુ તે અંચ કેટલું ચિત્તાકર્ષક તથા વિદ્વાતા ધુક્ત હોવા સાથે કેટલું રસીકું અને સદ્ભોષક છે તેની ખાતરી હમને તે અંધના વાંચનારાઓ તરફથી હમારા પર નિત્ય પ્રતિ આવતાં પ્રશંસાનાં પત્રોથી સિદ્ધ થાય છે.

બેટના કામ માટે જેમણે તેથી યોગીય વંધારે નકલો હમે છપાવી હતી તે હવે ખમાસ થયા આવી છે. આટલે જેમણે તે પુસ્તક ૬૭ નહીં વાંચ્યું હોય તેમને તે શીઘ્ર મંગાવી લેવા વિનંતિ છે.

કીમત ૭ આના-વી. પી. પ્રેસ

૧ આનો. પોસ્ટેજ માફ

મુબઈ } મોતીલાલ ત્રિ. દલાલ
નં. ૮૨, } દાહકોટ પકીવ.
અંદાવાડી. } બ્યવસ્થાપક, તંત્રી, સત્ય

આ પત્રના ત્રીજા વર્ષનું લવાજમ સંત્વર મોકલી આપવાની આફ્રિકાના આફ્રિકાને ખાસ વિનંતિ

આવતો જૂનનો અંક પ્રગટ થતાં આ પત્રનું ૨જું વર્ષ સમાપ્ત થશે, અને વર્ષનું લવાજમ હમેશાં આશ્રમથી લેવાનો હમારો નિયમ હોવાથી, આફ્રિકામાં વસતા હમારા સુધે મહાકાને વિનંતિ છે કે તેઓએ આવતા વર્ષનું લવાજમ

૩. ૨-૧૨-૦૦ તથા આવતા વર્ષે હમે જે બેટ પુસ્તક આપનાર છીએ તેના પોસ્ટેજને

૧ આનો મળીને કુલ ૩. ૨-૧૩-૦૦ હમને

જૂનની અંત સુધીમાં અથવા જુલાઈની પ્રારંભ

સુધીમાં મળી ગય તે સાર તરથી મોકલી

આપવું. બેટનું પુસ્તક ગણ બેટ કરતાં વધુ

વધારે મોટું તથા સારું થશે, જેની કીમત

હમે આવતા અંકમાં આપીશું. બેટ પુસ્તક

જૂનની આખર સુધીમાં તૈયાર થઈ જશે તેથી

જેમનું લવાજમ ૩. ૨-૧૩-૦૦ આવશે તેમને

તે તરત હમે મોકલી આપીશું.

જુલાઈ સુધીમાં આફ્રિકાના જે મહાકાને

લવાજમ નહીં આવે તેમનાં નામે હમારે

કપી કર્યા પડશે, કારણકે આફ્રિકામાં વી. પી.

થઈ રહ્યું નથી.

મુબઈ નં. ૮૨ | મોતીલાલ ત્રી. દલાલ.
અંદાવાડી. બ્ય.-તંત્રી-સત્ય

ત્રીજા વર્ષની હમારી ખાસ બેટબુક.

“પરદેશગમન નિર્ણય.”

(કર્તાના ફોટો તથા જીવનચરિત્ર સહિત)

મૂલ જગમેટ રૂપે લખનાર-બાપુ શ્રીશ ચંદ્ર ખાસુ

એમ. એ. એલએમ. બી.

દાંધ, વધારાના સેવા-સ જગ, ગોરખપુર (સંયુક્ત પ્રતિ)

આ પત્રનો ઉદ્દેશ, સગીન જ્ઞાનનો પ્રચાર કરવાનો હોવાથી હમે કેવળ જ્ઞાનતંત્રીઓને ઉત્કેરનારી નવમકથાઓ બેટ પુસ્તક તરીકે ન આપતાં, એ ઉદ્દેશને પ્રુષ્ટિદાયક કોઇ સુંદર મંથજ હમારા સુઘ આદ્યોના હસ્તમાં મેલવાનો નિયમ રચ્યો છે. તે પ્રમાણે હમે આવતાં માસ-થી શરૂ થતા હમારા નવા (૩ જ) વર્ષની બેટબુક તરીકે ઉક્ત પુસ્તક આપવા દેશવ કર્યો છે.

૨-અંધને વિશેષ આકર્ષક કરવા તેના મદદ વિદ્યાન કર્તા બાપુ શ્રીશ ચંદ્ર ખાસુને સુંદર જોડા, આર્ટ પેપર પર ફોટો તથા તેમનું ટુંક જીવનચરિત્ર તથા મંથની અનુક્રમશ્ચિકા તેમજ દરેક નિયમનાં વર્ગચોવય હેડિંગો, એટલાં વાનાં મૂલ ગ્રંથ કરતાં પણ વિશેષ આપવામાં આવ્યો છે.

૩-કાશીની અંગરવાલ વેસ્ટ કામના એક ગૃહસ્થને પરદેશગમન કરનાર સાથે બાવદાર રાખવાના આરોપના સંબંધમાં ન્યાયજહાર પ્રમાણથી તેણે સાતિના પટેલ પર તુકડાનીની ફરયાદ માંડવાથી જે પ્રખ્યાત મુકદ્દમા ઉક્ત જગ સન્મુખ લામખાગટ દરેજા અગરે ચાર માસ પર્વત ચાલ્યો હતો, અને જે તરફ સમસ્ત દેશનું જલપૂર્વક લક્ષ આકર્ષ્યું હતું તેનો જગે આપેલો સુદાર્દો તે આ ગ્રંથ છે. અદ્યવિદ્યા સરવતા તથા રૂપરૂપતાનો આ ગ્રંથો એક નમૂનો છે. એ જગમેટ પરથીજ એવો અભિપ્રાય આપવામાં આવ્યો હતો કે તેના કર્તા તે સમજજ નહીં પણ દાહોકાટના જગ થવા થોડા છે. આ દેસમાં પરદેશગમન રાજ્યાનુસાર છે કે નહીં તે વિશે કાશી, કલકત્તા વિગેરેના સૌથી નામાંકિત તથા પ્રમાણુ રૂપ ગણાતા મદામદો-પાખાચો તથા કોલેજોના સરકૂત પ્રોફેસરોએ, એક અથવા બીજા પદના ટેકામાં જુગાની આવી હતી. વિદ્યાન જગ તેનો સાર આપીને, તેનું ખંડન મંડન કરીને પરદેશગમન વેગે સાબરોને અનુકૂળ છે એમ સેંકડો નવાં પ્રમાણુ-પ્રથમજ વાર કેટલાંક પ્રમાણુની તો કોઈ પણ પદના વિદ્યાન સાક્ષીઓને પણ ખગર નહોતી !- આપીને, સર્વ સાધારણને પણ સમજ પડે એવી સરળ શૈલીથી સિદ્ધ હતું છે. ‘સત્યના’ એક ગતારમાં એ ગ્રંથના એક ભાગનો સાર હમે આપ્યો છે તે પરથી વાચકને અંધ કેટલો પ્રામતી તથા નીચ પ્રમાણથી જાણ્યું

છે તેનો ખ્યાલ આવ્યો હતો. વિશેષ ખાતરી એ અત્યંત જોવાથી થઈ. આ અંધ મુજરાતી સાહિત્યમાં એક કાવ્યમના વધારા રૂપે થઈ પડશે. પરદેશીમનનો પ્રશ્ન સર્વે દિન સાંતિઓમાં હજી જોવાથી અર્થાય છે તે જોતાં તે અંધ મહત્ત્વ મેળવવા સાંતિઓમાં 'સત્ય' શબ્દ યત્ન ઉચિત છે.

૪-અંગ્રેજીમાં મૂલ બેન્કમેટ અલ્લામાદા અંગ્રેજ દૈનિક 'લીડર' પત્રની આંદોલન તરફથી છપાઈ છે. તેમાં અનુક્રમણિકા, સેન-હોડીંગ ઇત્યાદિ કાંઈ નથી. અને વગર 'લેડ' નો ઝીણાં રાષ્ટ્રમાં ડેમી ૮ પેઇ ૧૦૫ પાનાં ખીચોખીચ ભર્તે છે. ભાષાંતરમાં જ્યાં વધારે રોકાય છે. તેથી હમારા અંચનાં પાનાં, જેનું કદ સુપરરોયલ ૧૬ પેઇ-હમારી ગણ બેટ જેટલાં જોડા-જેટલાં રાખવામાં આવ્યું છે, તેનાં પાનાં આશરે ૨૦૦ થવાનો સંભવ છે, અર્થાત્ આગલી બેટ છુક કરતાં હાલનો અંધ દોડાંથી બમણાં કદનો થશે. અંગ્રેજી અંચની કીમત રૂ. ૧ છે.

૫-આ વર્ષની બેટ-છુકનું આંદોલન ગયા વર્ષના જેવું જ સારું (કપડાંની પરીવાણું) થશે, અને કાળજી પણ ઉંચા એટલે ૬૦ સ્તરી વાંપરવામાં આવ્યાં છે. છુટક પુસ્તકની કીમત અંગ્રેજી પુસ્તક કરતાં ખાસ ભાષાંતરની વધારે મહેનત છતાં, તથા તેનાં કરતાં તેમાં અનેક વધારા હોવા છતાં, તેનાથી પણ આંદોલન એટલે ૧૨ આનાં રાખવામાં આવી છે.

૬-બેટ પુસ્તકનું ભાષાંતર મૂલ ખરથી ખાસ કરાવવામાં આવ્યું છે અને આ પત્રના તંત્રીએ પોતે તેનું સંશોધન કર્યું છે તથા જાતે મુકે તપાસ્યાં છે તેથી ભાષાંતરની શુદ્ધિ, તથા ભાષાની સરસતામાં પણ કાંઈ ન્યૂતતા નહીં રહે તેની ખાતરી આપવામાં આવે છે.

૭-ઝોનરટ પછી પ્રારંભમાં પણ આદક થવા છતાં આ અંધ બેટ તરફ આખી સંકા-પૂર્વક નહીં, કેમકે તેની 'સત્ય' માટે ખાસ વધારે મત ઇલાવવામાં આવી નથી. માટે વખત-ર શીઘ્ર આદક થવાની વિનંતિ કરવામાં આવે છે.

મુખ્ય,
નં. ૮૨, કાંધવાડી-ગીરગામ.

} આતીલાલ ત્રિ. હલાલ
હાઇકોર્ટ વકીલ.
વ્યવસ્થાપક-તંત્રી, 'સત્ય'.

ભેટ પુસ્તક આવતી તા. ૧ લી. જુલાઈથી

વી. પી. કરીને ત્રીજા વર્ષનું લવાજમ વસુલ

કરવામાં આવશે.

દમરા ત્રીજા વર્ષની ભેટ-શુક્ર (પરદેશગમન નિર્ણય) આ માસની સગમન અને છપાઈ બંધાઈ તૈયાર થઈ જવાને સંભવ છે. માટે સ્વતઃ આદેશને નિવેદન છે કે, તેઓએ દમરા ઉપર મેણામાં મેણું આવતી તા. ૩૦ મી જૂન સુધીમાં, દમને લવાજમ રૂ. ૨-૩-૦ તથા ભેટ-શુક્રનું સાંગત પૌરોજ ૧ આને મળીને રૂપિયા સવા બે મનીઓઈરથી અથવા દાંધો દાંધ મોકલી આપવા લવાજમ મળેથી ભેટ શુક્ર તેમના પર વિના વિચલે રવાના કરવામાં આવશે. મ. ઓ. થી લવાજમ મોકલવાથી આદેશને દમરી પહેાંચ મળશે એ તેમને જાણ થશે, તેમજ ભેટ શુક્ર સીધાતર મળશે. માટે વી. પી. દમે કરીએ તે કરતાં તેઓને મ. ઓ. કરવાનીજ દમે બસામણ કરીએ હોએ. જુલાઈનું ' સત્ય, ' વી. પી. નાં કામ છનાં નિર્ણયિતજ નીકળશે, કેમકે ભેટ શુક્ર વી. પી. કરવામાં આવનાર છે.

રૂ. ૨-૫-૦ નું વી. પી.—મુંબઈની બહારના જે આદેશ લવાજમ તથા પૌરોજ ખર્ચ તા. ૩૦ મી જૂન સુધીમાં નહીં મોકલી આપે તેમને નવા વર્ષની દમરી સુંદર મોટી ભેટ શુક્ર, “ પરદેશ ગમન નિર્ણય ” રૂ. ૨-૫-૦ નાં વી. પી. થી લવાજમ તથા ભેટ શુક્ર પરનું સાંગત પૌરોજ વસુલ કરવા, આવતી તા. ૧ લી જુલાઈથી તા. ૧૦ મી જુલાઈ સુધીમાં રવાના કરવામાં આવશે. સ્વતઃ આદેશ તે વી. પી. સ્વીકારીજ લેશે એવો દમરો વિશ્વાસ છે.

ભેટ-પુસ્તક—કેતું સુંદર અને ઉપયોગી પુસ્તક છે અને ગુજરાતી સાહિત્યમાં એક કેવાં સંગીન વધારા રૂપ છે તે પાછળ આપેલી વીગતો જોવાથી વિદિત થશે. એવું પુસ્તક ગુજરાતી ભાષામાં છેજ નહીં, અને પરદેશગમન સાંજનુકૂલ છે તે એવી તો ઉત્તમ રીતે સિદ્ધ કરવામાં આવ્યું છે કે એ ત્રણ વિવિધ દિત ધરાવનારાઓએ અવશ્ય તે પુસ્તક વેચાતું બેઠા, અથવા, તે, મેળવવા, માટે, ‘ સ્વચ્છતા, ’ આ, વર્ષના, ચાલક, ધનુ, શુક્ર, વે.

નવા આદેશ—ગુજરાતી ભાષાનું ‘ સત્ય ’ સૌથી સરતું તથા ઉત્તમ માસિક છે તે દ્વે સર્વે તરફથી સ્વીકારવામાં આવ્યું છે. તેના આદક યવાચકાનારાઓને વિનંતિ છે કે તેઓએ આવતા અંકથીજ આદક થવું કારણ કે પાછળથી આદક થનારાઓ દમરી પાસેથી આવતા આદેશ મેળવવા મંત્રણી કરે છે જેમાં તેમને વારંવાર નિરાશ થવું પડે છે. અને દમે તરતના અપ કરતાં જાહેર વધારે આદેશ પ્રગટ કરી રાખતા નથી. ભેટ-શુક્ર પણ પાછળથી મળી, ચક્રશે કે-કેમ તે દમે કહી ચકતા નથી, કેમકે આદેશની સંખ્યાથી ધણી વધારે મોટી સંખ્યા દમે છપાવી નથી. તા. ૩૧ મી જુલાઈ પછી આદક થનારાઓને દમે ભેટ-શુક્ર આપવા બંધાતા નથી.

આહુક તરીકે ન રહેવા ઇચ્છનારા આહુકોને વિનંતિ— સભા માસિક આહુકની વ્યાસક્તિ જે હિતેષ સેવા કરી છે અને આ પત્ર જનસમાજને ઉપયોગી જે કામ કરી રહ્યું છે તથા હવે પછી કરવું રહેશે તે જોતાં દમારા જૂના આહુકોમાંથી કોઇપણ નીકળી નહીં જાય એવા વિશ્વાસ છે. તે છતાં, જેમાંની ક્યાંક નજ હોય તેમને ખાસ વિનંતિ છે કે, પોતાની તે ઇચ્છાની દમને જરૂર એક પોસ્ટ કાર્ડ લખીને વિના વિશ્વે ખબર આપવા કૃપા કરવી કે જેથી દમને નાહક વી. પી. તથા પોસ્ટોફિસ ખર્ચ થાય નહીં.

ગયા જાનેવારીથી આહુક યનારાએ ભેટલુક મેળવવી હોય તો—તેઓએ આ વર્ષના ખાકીના ૭ માસનું લવાજમ તથા ભેટલુકનું પોસ્ટોફિસ મળીને રૂ. ૧-૩-૦ મોકલી આપવા કારણ કે આવતા આખા વર્ષનું લવાજમ આગમ્યથી આપનારનેજ ભેટલુક ઉપર અધિકાર છે. ગયા જાનેવારી અથવા ખીજ માસમાં આહુક યનારને આવતા વર્ષના ખાકીના ૬ માસનું લવાજમ ભેટલુકનાં વી. પી. થી ખીજ સાથેજ વસુલ કરવામાં આવશે. માટે જે કાઢને વાંધો હોય તો દમને આવતી તા. ૩૦ મી સુધીમાં લખી જણાવવું.

વી. પી. ન કરાવવું હોય તો—તેની પછી દમને આવતી તા. ૩૦ મી સુધીમાં ખબર આપવી અને શામાટે તે કરવાનું મુજતથી રાખવું તે પણ વિદિત કરવું. મુખ્યના આહુકનું પછી વી. પી. થીજ લવાજમ વસુલ કરવામાં આવશે, કારણ કે રૂ. ૨૧ જેટલી નાની રકમ ખીજોથી ઉધરાવવાની વ્યવસ્થા નથી.

મુખ્યાઈના આહુકો—ને ખાસ કરીને વિનંતિ છે કે તેઓએ પોતાનું લવાજમ રૂ. ૨-૩-૦ દમારી ઓફીસ (મીન્સ સ્ટ્રીટ-પીરવાઇ ખીર્ડીંગ નં. ૨, ૧ લો માળ) અથવા ઘેર (નં. ૮૨ કાંઠાવાડી, તખાકુવાળાને નવો માળો, ૨ જો માળ) આવતી તા. ૧ લી થી તા. ૧૦ મી જુલાઇ સુધીમાં મોકલી આપવું. તેથી તેમને વી. પી. તથા પોસ્ટોફિસ મળીને જે આનાને લાભ થશે. તેમને ભેટલુક હથોટાપ આપવામાં આવશે.

આફ્રીકા પગેરે પરદેશના આહુકો—એમને વી. પી. ધર્મ શકવું નથી. માટે તેઓએ લવાજમના તથા ભેટલુકના પોસ્ટોફિસ મળી રૂ. ૨-૧૩-૦ મનીઓર્ડર આપવા પોસ્ટલ ઓર્ડરથી દમને સત્તર મોકલી આપવા કૃપા કરવી. તે સભેથી ભેટલુક તરત રવાના કરવામાં આવશે. જેમનું લવાજમ આવતી તા. ૫ મી આગસ્ટ સુધીમાં નહીં મળી આવે તેમનું નામ લાચારીએ આહુકનાં રજીસ્ટરમાંથી કાઢી નાંખવામાં આવશે.

વી. પી. કરતી વખતે જુદી ખબર પોસ્ટકાર્ડથી આપવામાં આવનાર નથી—આટલા નાનાં લવાજમ માટે જુદા પોસ્ટકાર્ડથી વી. પી. કરતી વખતે આહુકને ખબર આપવાની હમે જરૂર જોતા નથી. માટે આહુકને તેની વાટ ન જોવા વિનંતિ છે.

મુખ્ય }
નં. ૮૨, કાંઠાવાડી.

મોતીલાલ ત્રિ. દલાલ.
વ્યવસ્થાપક-તંત્રી, સભા

સુવિજ્ઞાનં ચિકિત્સુયે જનાય સચ્ચાસચ્ચ વચસી પરપ્રધાતે ।

તયોર્યત્સત્યં યતરદૃર્જાયસ્તદિત્સોમોઽયતિ હન્યસત્ ॥ ઋગ્વેદ, ૭-૧૦૪-૧૨

અર્થ:—(ચિકિત્સુયે) જ્ઞાની (જનાય) જનને માટે, એ (સુવિજ્ઞાનમ્) જાણવા ભેગ છે કે, વચ્ચ, અસત્+ચ) સત્ અને અસત્ (વચસી) વચનો (પરપ્રધાતે) પરપર એક બીજાને દબાવવાની રૂપદા કરે છે; પરંતુ, (તયોઃ) તે બેમાંથી, (યત્+સત્યમ્) જે સત્ય છે, (યતરત્) એ બેમાં જે (ઋજીયઃ) યજ્ઞ અકુરિષ્ઠ છે (વદ્+ચત્) તેનું (સોમઃ) પરમાત્મા (ભવતિ) રક્ષણ કરે છે, તથા (અસત્+આ+હન્તિ) જે અસત્ય છે તેનું હનન કરે છે

પુસ્તક ૨ ભુ.

ભુન, મન ૨૨૧૩.

અંક ૧૨ મે.

આશાભંગ પ્રેમી.

(ગઝલ)

‘દગાબે દિલ’ બગરી, લગાબે આગ એ ઝગરી,
જગાબે પ્રેમ નહીં જાગે, કહે બયગમ કયમ ખાસે ?
પરાગે કેં નહીં રાગે, નહીં લમરો કદી રાગે,
નથી પરવા અમીસની, મય્યો એ મરત ગુંબરે.
પદાધરી નહીં જાણે, ખદાકારી મહોં મ્હાણે,
બને ખૂતી વળી ટાણે, તહોં તો વાચ વસમા છે:
ભયાં આપાસની તીચે જપે છે જાપ બેગીડા,
કદી તું ચાહતી ત્હેને સલામી નેની ભોગોને ?
લગાવી લાન આગમને, તશ સંસાર આગમને,
હૃદયે રાખ રોળીને, લગારી ખસ તું કહતી લે.
શરીરે ખાક ચોળીને, હૃદયે રાખ રોળીને,
નિકલ જ પછી વચરાને, સમાધિ ત્હાં તું સાધી લે.

નદી આરે નિરાશા શું, ઉન્હાં એ સારશે આંસુ,
રૂઝી મરશે અરે ! ભમરો, અજલ ખાણું તું પી લેશે.

હાસમ હીરજી ચારણીયાં.

નાતં ભતના ગુણ દોપો !

(હલ્કા, કહેવતો ઇ.)

૫. ડયો પાડો ને ફૂતરો, ત્રણે ભતનાં દેથી;
નાગર કાગડ ને ફૂકડો, ત્રણે ભતનાં હોંસી. ૧
ભત ભતનો વેરિ તે ભત ભતને ખાય;
ભાટ બ્રાહ્મણ ને ફૂતરાં, ભેઈ ભેઈ ધુરકાય. ૨
ભાટ બ્રાહ્મણું લાકડું, વણ પેસારું પેરો;
સામું ભેતાં ઉખા રે' ને, આરો કે'તાં બેરો. ૩
ભાટ બ્રાહ્મણું લાકડું, વણ પેસારું પેરો;
ચોરે ૧ કલિયે આવજો, તો થર આવીને બેરો. ૪
ભાટ બ્રાહ્મણને કુવાડિયા, ૨ એ મુખ મોળા હોય;
એક ન કાપે લાકડાં, બીજાને નવ દે કાચ. ૫
નાગર નાચણ ને પાવડી ૩, શિંગી ૪ ને સોનાર;
એ પાંચ ન થાય આપણાં, છઠ્ઠા ખિડાવાળ. ૬
આશા પાસા અગન જળ, કમ કઠોર કુમાર;
એ તો ન હોય આપણાં, સાવજ સર્પ સુનાર. ૭
જટકામણું જટકામણું ૧ તે વાંચે ઉડી બધ;
આપે ધરના વિષને, પુન્ય કયાંથી થાય ? ૮
આગળ બુદ્ધિ વાણિયો, ને પાછળ બુદ્ધિ બ્રહ્મ;
તરત બુદ્ધિ તરકડો, જે ગોદો મારે ધંમ. ૯
વાતે રીઝે વાણિયો, રળે રીઝે સ્તપૂત;
બ્રાહ્મણ રીઝે લાડવે, કહસે રીઝે ભૂત. ૧૦
ભેઈભેઈ સો બ્રાહ્મણ ને ફૂતરો - સરદાર;
લડવામાં તો સરસપટ, ને પગારમાં તેવાર. ૧૧
સ્તપૂતણીનો રાસડો, ને કઠિયાણીનો કાપ;
વાણિયાણીનું વગોળું, ને સાહુ જોનો આપ. ૧૨
ઉંચા ભેયો બળદિયો, ને નીચા ભેઈ નાર;
એકલ પીડો વાણિયો, એ ત્રણેનું મોં બાળ. ૧૩

પાંચસો મળ્યા પીંભરા ને છસો મળ્યા નાઈ;
આપે જઈને ચેરો ઘાંચો, મુઠં માખ ન સાધી. ૧૪
કરો તુરક ન છેડિયે, બાજરે બકાત;
જંગલ ભત ૧ નં છેડિયે ઉન્હાણે અંગાર. ૧૫
જળ ગાદી પગ સાથરો, અજવાળી પાણી રાત;
ભાથી ૨ ભૂપ સરીખરો, આખરે બિલની ભત. ૧૬
રાળા કણુળ ૩ ચંગરાં ૪, કાછડિયા ૫ કોદાળ; ૬
પાંચ મળીને આપિયાં, બિરદ પાંચ તાકાળ. ૧૭
કલક ૭ કણુબી ને કંચવો, કણુબી અને મજક;
એટલાં ઊંઘાં ૮ ગુણ કરે, (પણ) વણુ ગુંધા અટીક. ૧૮
કાંઠાં ૯ તો ગાંઠાં ૧૦ બસાં, તાળં બસાં તરક;
ટાં ૧૧ તગમગાં ૧૨ ભસાં અથ ભૂખાં અથ ભરખ. ૧૩
ગોલાં, દોલાં ને ગાદલાં, કાગડ અને કપાસ;
એ તો ફૂંચાં ગુણ કરે, ફૂંચાં વગર વિનારા. ૨૦
ચેયો ચોયે વાડને, પુરબોયો પુટે કુરો;
મસાણી ઉડી મજસકે, પૂછ કે દોઢ મુલો ? ૨૧
ટોપી પેર્વામાં ત્રણ ગુણ, નહિ વેરો કે વેઠ;
બાવો બાવો સહુ કહે, ને મુખે ભરે પેટ. ૨૨
દાદી મુંઢ મુંઢવિને, નવશં કાપું મૂખ;
ચોખાણું શું કામ છે, શિશાંબાનું ૧૪ સૂખ. ૨૩
કાળા બાહોનાં કાંચાં બાંચાં, લુધાર બેટાં બાંચ;
લવાડણું પાણી પાંચે, ને એમજ મેઘાં યાચ. ૨૪
કાડી લેદે કેળી લેદે, એ તો સહુએ બળયું;
સાધુને વેચારી લેદે, એ તે હંબા કાણું ૧૫ ૧ ૨૫

૧ સુસવમાનની-એક ભત. ૨ શરો. ૩ કણુબી.
૪ આમડિયા. ૫ કઠિયા બ્રાહ્મણ. ૬ બહુ ખાનાર
અકાંતિયો. ૭ લોટ. ૮, કચરો. ૯ કાડી. ૧૦
ધસાયેલાં નિર્ધન. ૧૧ સ્તપૂત. ૧૨ ધનવાન.
૧૩ અધિકાં. ૧૪ ખાધાનું. ૧૫ શું ?

૧ ગ્રામનો ચોરેડ, એક ભંદેર જળ્યા. ૨ કુહાડા.
૩ બાવલ, ભેળી ૪ શિંગાળા દોર. ૫ સોના.
૬ ફેતરાં.

વણન કરે તે વાણિયા, બહુ વેપારે વાંચ; - દારી સતી યાચ નહિ, વાળ ન યાચ હીર. ૨૯
 સવળાનું અવળું કરી, મેળને ખાણિયે નાંચ. ૨૬ ખોલે તરક ને માણિયો, ચીમડ કવનન ધુંદ; ૩૦
 માત્રમાં મારે તોલમાં મારે, મુંઝમાં માટે વાણિયો; કલુષી પિશુન માનવી, રેળ બળ ધન હુંદ. ૩૦
 લોડું ધાસે લાકડ ધાસે, ધાસે મેઢો ખાણિયો. ૨૭ તાણત ઘેઝાં તરકડાં, વિવાહ ઘેઝી નાર; ૩૧
 તરક પિંજરો ચામડો, મેરં મેમણું ને મિયાં; હોળી ઘેઝાં હિંદુડાં, તણે એકલ વાર. ૩૧
 ખોલે ખવાસ ને ખારવો, એમાં કેણુ બચા? ૨૮ બિડાં કુત્તાં ને બામણાં, સાંડાં ને સૂતાર; ૩૨
 ગોલી ન યાચ ગરાસણી, ખોલે ન યાચ પીર; કપલ ઘોડી ને બળ ઘણું, છઠ્ઠાં બુચો ચુનાર. ૩૨
 (શ. કહાનજી ધર્મસી (રાજકોટ) હેત “ કાડીયાવાડી સાહિત્ય ” માંથી)

આત્માનો અનરો યોગ.

(મઝલ—કૃત્વાલી.)

રંગે રંગમાં ભરીને રાગ, ઝિંકુ છું તાન પ્યારાનું;
 જલાલી અંતરે ચેરાગ, ધડે છું ધ્યાન પ્યારાનું.
 નજર જ્યાં જ્યાં ફરે મ્હારી, છાંપી ત્યાં ત્યાં તરે ત્હારી;
 બધું આકાશનું ચક્રકર, બન્યું ચોગાન પ્યારાનું.
 રમજાતો જંગલે જંગલ, જલાલી દર્દેદિલ દંગલ;
 સુખારક નામ મંગલ એ, જપું છું પ્રાણ પ્યારાનું.
 મંદુર કંઈ પશિયોનાં ગીત, મીઠાં મુંદરી સંગીત;
 પશુ પ્રાણી પદાર્થે પ્રીત, છે ઉત્તાન પ્યારાનું.
 સમીરની હ્રેરમાં નાચે, રવિનાં તેજમાં રાચે;
 હલ્લની ચમુચો વાંચે, ભરેલું જ્ઞાન પ્યારાનું.
 ચરમ જ્યાં જ્યાં ફરે મ્હારી, નિહાળું સ્થાસની સ્વારી;
 બનાવી સૃષ્ટિની કપારી, કરે સા પાન પ્યારાનું.
 બધું તરુપ ભાસે છે, છતાં એ દૂર નાસે છે;
 ધડી પાસે ધડી ફરે, અજળ છે જ્ઞાન પ્યારાનું.
 મ્હોરો લેગી, થશે ભેંગી, બન્યો છું રાગનો રાગી;
 વિયોગી પ્રેમનો યોગી, ગળતું જ્ઞાન પ્યારાનું.
 ન જનમાં કે રૂચે વનમાં, નથી શાન્તિ ત્રિભુવનમાં;
 રટન રેણું રંગે રંગમાં, નિરંતર નામ પ્યારાનું.
 ન રૂચે કંઈ પીતું ખાણું, ન સૂચે આવણું જાણું;
 ઉડી છે આગ અંતરમાં, ચડું દ્રુપાન પ્યારાનું.
 નજર જાંખી બની જોતાં, નથી જાંખી ચની રોતાં;
 જગતમાં મારતો ગોધાં, ગણું અદેશાન પ્યારાનું.

કહે લોકા પ્રભુ આધિન ભક્તોને સદા રહેતા;

ખખર લેતા નથી જાને ? ગયું ક્યાં જાન પ્યારાનું ?

ભળું શા ભક્તિના નેમે, અને પૂછું ક્યા પ્રેમે ?

ન જાણો નાથ ! એ જાને ? રહું. શું. માન પ્યારાનું ?

જલાવી દીપ જુહિનો, ચઢાવી ધૂપ-શુદ્ધિનો;

હિતારી ભક્તિની આર્તિ, ધરું છું ધ્યાન પ્યારાનું.

ચઢાવી શીલની શેલી, શિરે ભક્તિ મુકટ મેલી;

હૃદય રસ રાગને રેલી, કરું છું જાન પ્યારાનું.

ત્યજ સંસાર સુખ સજ્જન, સમર્પી માંસ ને મજ્જન;

હુંટાવી લોકમાં લજ્જન, સહયું સન્માન પ્યારાનું.

કરું છું યાચના દાતા ! કરો કોઈ અંતરે જાતા !

ભરો કોઈ ભીખની ઝાલી, દધને દાન પ્યારાનું.

ખિચાઈ પ્રેમધેનું આ, પ્રભુચરણે રજીનું આ,

ન મળતાં પ્યાર આ શુભશુભ અને જોગન પ્યારાનું.

વસન્ત.

“ ધુધટ ખોલો સનમ પ્યારી. ”

જતાવો ના સનમ પ્યારી ગુનરીને સિતમગારી,
જણાવો શંકનો. શો વાંક, ધુધટ ખોલો સનમ પ્યારી,
અદાલતે ધક્કેના આદિલ, કરું ફરિયાદ ક્યાં તારી,
રહમ કર થઈ હવે તોખા, ધુધટ ખોલો સનમ પ્યારી.
ઝકડી ઝંઝિરે જુદીથી, ખનાવ્યો ખૂત તે બંદી,
ફર્યો હું ફેલમાં ફંદી, ધુધટ ખોલો સનમ પ્યારી.
ગુલાબી માલની સુરખી, લાઇ ધક્કે કીધી લુરડી,
ભભાળ્યું ભાન ભભગારી, ધુધટ ખોલો સનમ પ્યારી.
જુલે તું ધમની લકડી, લાઈ જે હાથ લાવોથી,
નમાવ્યો ફેરવી માથે, ધુધટ ખોલો સનમ પ્યારી.
ચળકતી ચરમ ચમકારે, ચતુરા ચિત્તને ચોરું,
અપંગ કીધો અપગોથી, ધુધટ ખોલો સનમ પ્યારી.
ફના થઈ જીંદગી મારી, મહેબૂબ મહેબૂબે તારી,
હવે દે હાથથી તાલી ! ધુધટ ખોલો સનમ પ્યારી.
અકાઝું ફેટખાનું આ, તિરાખોથી દીધું જાણી,
કહું શું વાત અંધાની ! ધુધટ ખોલો સનમ પ્યારી.

ભદ્રકર્તા કંટેકા વાગે, કચર તું માર છુબ મારે,
 યહો બેહોશ બુદ્ધાધી, ઘુંઘટ ખોલો સનમ પ્યારી.
 નિશા જગની નિશા મારી, લીધા દિને નિશાધારી,
 નિશાએ આસ.તો આપો, ઘુંઘટ ખોલો સનમ પ્યારી,
 વહે ના આંખથી આંસુ, સનમ ગણ ના કદિલુ દેયું,
 રહે છે દિલ ઝાઝું બે, ઘુંઘટ ખોલો સનમ પ્યારી
 ન આંસુ લોહનારું કે, ન મુલુનારું દુઝો મારું.
 ગુમરું અર્જ ક્યાં મારી, ઘુંઘટ ખોલો સનમ પ્યારી.

X X X X X

ખુદાઈ નૂર બર નિશા, રહમથી એક કરી બેને,
 હણી દિલ ચરમ કાલિયથી, જરા આ દાસને બેને.
 ગુલાબી ગાલની મુરખી ધીમેથી ચુમવા દેને;
 અરે નાપાકને તું પાક મહોખતથી કરી દેને;
 અદાસતે ઈશકના આદિલ કદમ પોમી ફરી કહું છું,
 જરા તું અર્જ આ ધરજે, રહમ અન્તે હવે કરજે.

નડીઆદ,

સી. બી. પટેલ.

આ પત્રનું સમાપ્ત થયલું બીલું વર્ષ-ત્રીજા વર્ષનો પ્રારંભ અને આશાઓ.

આ માસિક પત્રિકાનું બીલું વર્ષ, આ મારે, ગયા પહેલાં વર્ષ પેઠે, નિર્વિઘ્ન સમાપ્ત થાય છે, તે સાથે પ્રભુનો હમે પાડ.માનીએ છીએ. જે ગ્રાહકો તથા અન્ય સન્ન-નોએ આ પત્રની અદ્ય સેવા અને સ્વસ્થ પ્રવાસની કદર કરી છે તે મારે હમે તેમનો પણ આ પ્રસંગે અંતઃકરણથી ઉપકાર માનીએ છીએ. હમારા લેખકવર્ગને પણ વિસ્મરણ કરી જવા લેઈએ નહીં. તેમનો તો ખાસ ઉપકાર માનવો ઘટે છે. તેમાં અચૂસ કરીને રા. મગનલાલ માણેકલાલ ઝવેરીએ હમને જે સહાયતા કરી છે તેને માટે તો હમે તેમના ખાસ આભારી છીએ. એ લેખકોએ સ્વતંત્ર લેખો, અનુવાદો, અવલોકન આદિથી આ પત્રની અનેકથા સેવા કરી છે, અને એક માનાધિકારી ઉપનંતીની ગરજ પણ સારી છે. હમારા ગ્રાહકોની હમે યથાશક્તિ કેટલે અંગે સેવા કરી છે તેની લાંબી ચર્ચા કરવાની અંગે જરૂર નથી. તેઓ પોતેજ તે લેખ શક્યા હશે. ગુજરાતી માસિકોપર એ એક મોટામાં મોટો અપવાદ એ હતા કે તેઓ અનિયમિત છે. હમારા ૧૯૧૧ નો જુલાઈથી તે આજ સુધી આ સાથે નીકળેલા મોટામાં એક હમે નિયમિત પ્રગટ કરી શક્યા લાગ્યલાથી થયા થયા છીએ. અને તે રીતે એ અપવાદમાંથી હમે તો મુક્ત થયા છીએ, એ

હમે હમારા સદ્ભાગ્યનીજ વાત સમજાવે છીએ. એક માંસનો અંકે બીજા માંસમાં ગયો નથી, એટલુંજ નહીં પણ તા. ૧૫ મી સુધી. પણ કાદક પણ કવચિત્જ ગયો હશે, અને અનેક અંકો તો તા. ૧ થી ૨ છે અથવા તા. ૫ મીની અંદરજ પ્રગટ થઈ ચુક્યા છે. હમારા આદરેને એથી ઘણો સંતોષ થયો છે એજ હમને પુરતો. સંતોષ છે. ચાલુ નિયમિતતા સાચવવી એ કંઈ સહેલું નથી. અનેક ઉપાધિવિશેષોની અપેક્ષા કરી, અગવડો ઉપવ્રજ કરી, તથા ખાસ અગવડો કરી રાખવાથીજ ધર્મીઓની પેઠે નિયમિત ચલાય છે. હમારી નિયમિતતા હમે આગામી વર્ષમાં પણ ચાલુ રાખીશું એમ ખાતરી આપવાની ભાગ્યેજ જરૂર છે.

આ પત્રના ઉદ્દેશ વિષે હમે હમારા પ્રથમ વર્ષના અંકમાં વિવેચન કર્યું હતું, તેથી પિષ્ટપેપપણુ કરવાની જરૂર નથી. સામાન્ય પ્રજામાં, સંગીત તથા ઉપયોગી સર્વ પ્રકારના-ધર્મ તથા સમાજ કે જોનો બીજાના મિત્રા લાભી ત્યાજ કરે છે તે સુધ્ધા-જ્ઞાનનો પ્રચાર કરવો, તથા શિક્ષિત પ્રજામાં તેની રૂઢિ કરવી, સુધ્ધિપૂર્વક વિચાર કરવો તથા કરાવવો, હુંકમાં સત્યનું મંડન કરવું, અને તે પ્રીતિ તથા મિત્રભાવથી. અને, એવી રીતે કે સાથે સાથે રસ અને આનંદ પણ આપે, એ આ પત્રિકાનો ખાસ ઉદ્દેશ છે. ભારતવર્ષ દેશની ઉન્નતિનાં જે અનેક સાધનો છે તેમાં તેના વતનીઓનાં જ્ઞાનવિકાસ તથા શુદ્ધિવિકાસને હમે એક મુખ્ય સાધન ગણીએ છીએ; અનેક અન્ય સાધનો-સાહસ, ઉદ્દામ, એકસંપ, ધન, મન, તનની સંપત્તિ સદિષા પ્રચારનાં ઇત્યાદિ-તેના ઉત્તેજક તથા અનેક રીતે, એક કારણરૂપ ગણીએ છીએ; ઉદ્દેશ હમે દૃઢ અંશે સક્ષ કર્યો છે તેના નિશ્ચય સુખ વાચકાએ પોતે કરવાને છે. તેજો હમારા મધ્યસ્થ છે. હમારે તો એટલુંજ નિવેદન કરવાનું, કે આ પત્રને પોતાની હદમાં નમુનેદાર બનાવવાને હમારી તરફથી કાંઈ પણ જાતની કસર કરવામાં આવતી નથી; તેથી તે નમુનેદાર બન્યું છે એમ કહેવાના આશય નથી. તેમાં અનેક દ્રેષ્ય છે, અને સંપૂર્ણ સંપૂર્ણતા તો અસંભવ છે. પરંતુ હમે પ્રયાસમાં મંદ નથી, ઉદ્દેશ સક્ષ કરવામાં શિયિત્ર નથી. ઉપયુક્ત વિષયો ન રહી જાય તે સારૂ ગયા મે માસથીજ આ પત્રનું કદ વધારીને ૪૮ નાં પદ પાનાં (વત્સર ખખરના ઉપરાંત) કીધાં છે. જોજોજ ૮ તોડા જેટલું તેનું વજન હવે થઈ જવાથી પૃષ્ઠની સંખ્યામાં એકનો પણ વધારો કરતાં દર આદરે ૩ આનાનું પોસ્ટેજ વધારે પડે એમ છે. નહીં તો એથી પણ વધારે પાનાં વધારવાની હમારી ઇચ્છા હતી. જતાં જે વધારવાની હમારી ઇચ્છાને હમારા આદરે જે હદવધી પુષ્ટિ આપે તો તેનું કદ તેજો ઘણું વધારાની શકે એમ છે. જે આદરે પોતાના મિત્રોમાં આ પત્રનો પ્રચાર કરે અને એકંદરે એકક, આદરે એકાદજ આદરે વધારી આપે તો બીજા બે ફોર્મ વધારતાં હમને ભારે પડે નહીં. આવના આખા વર્ષમાં ૫૬ પાનાં તો જાણીને માટેજ ચાલુ રાખવાને હમારો સંકલ્પ છે; પરંતુ જે પુરતો આદર સંખ્યા વધશે તો પોસ્ટેજ ડાવ કરીને પણ તેથી એ વધુ પાનાં આપતાં હમે અચકાઈશું નહીં. આ બાજતમાં હમે હમારું કર્તવ્ય કર્યું છે-હવે હમારા હિતૈષીઓ તથા આદરે પોતાના હિતસાધનું કરવાનું બાકી રહ્યું છે.

કેપળ કૌંઠીટી (કદ-જથ્થા) નીજ બાજતમાં નહીં પણ કૌંઠીટી (જાત-ઉત્તમતા) ની બાજતમાં હમે વધારાકિત પ્રયત્ન કરીએ છીએ અને કરીશું, એમ જણાવવાની

જરૂર જોઈએ' છીએ. પાનાં ભરવા ખાતરજ એક-અક્ષર 'પણ' માં આવવા દેતા નથી. એટલુંજ નહીં પણ જે વાન, ધીમન કે વિચાર સામાન્ય રીતે અન્ય દૈનિક, સાપ્તાહિક પત્રોદ્ધાર જણાવવામાં આવી સુકયાં હોય તેના પણ ઉત્તરો માત્ર આ પત્રમાં કદાપિ કરવામાં આવતા નથી. જે વિષય બીજા કોઈ પણ ગુજરાતી પત્ર-દૈનિક, સાપ્તાહિક, પાક્ષિક કે માસિક-માં ન આવ્યો હોય તેનેજ 'સત્ય' માં સ્થાન મળે છે. હમે એકાક કેટલાક અનુવંદી કરીએ છીએ પણ તે પ્રથમ પંક્તિનાં અગ્રેષ્ઠ પત્રોમાંથી, અને તેમાં પણ ઉત્તમ વિષયો તથા ઉત્તમ લેખો જે હોય તેજ, અને તેમાં પણ તેનો ગુજરાતી પ્રગ્નને કામનો તથા લાભ-નોજ સાર આપીએ છીએ. ગમે ત્યાંથી ઉતારા આપવાને બદલે આ પ્રમાણે તરી તારની કાઢીને તે આપવામાં કેટલા ગણે અધીક શ્રમનો વ્યય થાય છે તે જણાવવાની જરૂર નથી. અનુભવ વિના તે કહ્યું કહિન છે; પરંતુ એ ભોગ હમે આનંદથી આપીએ છીએ. સુંદી કાઢેલા લુદા લુદા ઉપયુક્ત વિષયોના સરિક ફફગ્યો શોધી કાઢવામાં, પસંદ કરવામાં અને તેનો સાર નીચોવી કાઢવામાં અને તેને વળી ટુંકી ટિક્કથી બોધદાયક તથા રસિક બનાવવામાં જે અત્યંત શ્રમ લેવા પડે છે તેની કદર મુત આહરો બૂજે છે, એથી હમારો શ્રમ સફલ છે, વળી લેખો પણ સુંદી કાઢેલા વિષયો ઉપર કાળજી ભરેલી રીતેજ જે લખેલા હોય, જેમાં મોટે ભાગે નવું તત્વ નવીન પ્રકાર જેવું હોય તેનેજ સ્થાન આપવામાં આવે છે તે વાંચકો ભેતા આવ્યા હશેજ. હમારો ઉદ્દેશ પ્રખ્યાત લેખકો કરતાં ઉત્તમ લેખોનો છે. ઉત્તમ હોય, પછી તે અજ્ઞાત, અપ્રસિધ્ધ, અ. બ. ક. નો કેમ ન હોય તો પણ તે હમે અવસ્ય પ્રગટ કરીએ છીએ. ન્યારે સાર તરીકે પ્રસિધ્ધ થયેલા પુરોના લેખો પણ જે કેવલ સામાન્યજ અર્થિત ચર્ચાના હોય તો તેની, નામને ખાતરજ, હમે પરવા કરતા નથી. હમને તો લાગે છે કે વિદ્વાન તરીકે નામના પાત્રી સુકેલા ગુર્જર સાક્ષરોને ઉત્તમ લેખો લખવાનું પ્રયોજનજ નથી રહ્યું તેથી શાથી, તે દિશામાં તેમની પ્રગતિ અતિ મંદ થઈ ગઈ છે. તેઓ પ્રસિધ્ધિનું પેન્થન લઈ વાનગ્રસ્થ થઈ ગયા છે ! યોગજ માસિકોના રણસિત્રમાં તેઓ ભેવામાં આવે છે. આશા છે કે તેઓ હવે એ વાત પણ લક્ષમાં લેશે કે પ્રસિધ્ધિ પ્રાપ્ત થયા પછી પણ પોતાનાં જ્ઞાન, શક્તિ તથા શુદ્ધિનો લાભ પ્રગ્નને અવર નર આપવો એ પરમાર્થરૂપે પણ એક કર્તવ્ય છે.

આ માસિક કોઈ પણ ગુજરાતી માસિક કરતાં કદના પ્રમાણમાં સત્તું છે, અને તે હવે હમે હમારો પત્રનું કદ વધાર્યાથી વધારે ખર્ચ થયું છે. ૧૨ અંકોના ૫૬ પાના અર્થાત વર્ષના ૬૭૨ પાનાં અને તે રોપજ ૮ પેજ કદનાં થયાં. અર્થાત "સસ્તાં સાહિત્ય" એથી અર્થાં કદના જે પુસ્તકો કાઢે છે તેવડાં ૧૩૪૪ પાનાં થયાં, તેમાં ભેટ શુકનાં આશરે ૨૦૦ પાનાં ઉમેરતાં ૧૫૪૪ પાનાં થયાં. "સસ્તાં સાહિત્ય" નાં પુસ્તકોમાં રંગો. પાપકા જેવા ઝીણા ટાઇપ ખાત્ર આવતા નથી, તેમજ તે દરવર્ષે માત્ર ૧૨૦૦ પાનાંજ આપે છે, અને કાળજી પણ હક્કા વાપરે છે; એ ભેનાં એના કરતાં એ હમારું પત્ર સત્તું છે, મોથું તો નથીજ એ દેખીતું છે. આશા છે કે આ બાજત હમારો મિત્રોને આહકસંખ્યા વધારવામાં સહાયજ્ઞત થઈ પડશે.

હમને કહેતાં આનંદ થાય છે કે ગયા વર્ષના કરતાં આહક સંખ્યા વિશેષ છે. જે જૂના સર્વે આહકો ચાંદું રહેવાં દૃષ્ટાં કરશે તો નવાં આહકોથી એટલી વૃદ્ધિ થવાનો સંભવ

છે કે જોથી હમે ઉપર કહ્યા પ્રમાણે હમારા પત્રમાં સુધારો વધારો કરી શકીયું. જે યોગ્ય ઉત્તેજન મળશે તો સચિત્ત લેજા પણ દાખલ કરવામાં આવશે.

આ આત્મકથા લખાવીને વાંચકોને હમે કંટાળવા સહાતા નથી. વર્ષમાં એકજ વખત હમે આત્મનિવેદન કરીએ છીએ, અને એટલું તો આવશ્યક છે. ગ્રાહકોને હમે હમારા લવાજમ ભરનારા માત્ર નહીં પણ અંગત મિત્રો ગણીએ છીએ; અને ધણાખરાનાં પ્રત્યક્ષ દર્શન કે પરિચયનો હમને લાભ ન મળેલો હોવા છતાં તેમના મારેનો હમારો સ્નેહ નામ માત્ર નથી એ હમે તેમને વિશ્વાસથી કહીશું. હમને આશા છે કે તેઓની પણ હમારા પ્રત્યે એવીજ સહૃદય માયાળુ લાગણી છે. પરમાત્મા પૃથિવમાં ગમે તે સ્થળે વસતા હમારા ગુજરાતી બંધુઓની આ પત્ર રૂપ નિમિત્તદ્વારા સેવા કરવાનું સામર્થ્ય પ્રેરા એજ હમારી નમ્ર યાચના છે.

કલિકાલ માહાત્મ્ય-તેનો મૂલ-ઉદ્દેશ શું હોઈ શકે ?

હીંદુ ધર્મની અનેક વ્યાખ્યાઓ કરવામાં આવી છે. તેમાં જે આપણે, “ કલિકાલમાં ધર્મ, સત્ય, આયુ આદિના લોપ થશે એવી માન્યતા જે ધર્મનું અંગ છે તે ” એવી એક ઉમેરીએ તો તે વ્યાખ્યા બીજી કરતાં એાછી અર્થસૂચક ગણાશે નહીં; હીંદુ માત્રમાં કયે કાલના પ્રભાવની માન્યતા એટલી વ્યાપક છે-આગાખાની, પંથના ધરમાણની ખોળાઓ પણ કયે અને તેને અતેના કલિકા માને છે-કે, અનેક કહેવતો અને નૈરાસ્યદર્શક ઉદ્દેશોની તે માન્યતા હીંદુસ્તાનમાં એક કારણ અને સાધન થઈ પડ્યાં છે. શાસ્ત્રરૂપ ગણાતા સમસ્ત અવર્તીત ગ્રંથોમાં કલિકામાં શા શા ગળ્ય ગમખાર બતાવે બતાવ નિર્માણ છે તેની ઘણી ઉદાર રીતે પુષ્ટિ, અને ચુંટી મારેલી ભવિષ્યવાણીઓ પણ ભાખવામાં આવી છે, અને કલિને પ્રારંભમાંથી આગળથી તે વધતે વધતે, અંતમાં અત્યંત ધાર. એધારી રાત જેવો કાળો થતો ચિતરવામાં લુધિકરૂપના અને દોશનો સંપૂર્ણ આશ્રય લેવામાં કાંઈપણ પ્રકારની કંલુ-સાધ કરવામાં આવી નથી. એવા ચિત્રોની અસર સામાન્ય પ્રજાપરે કલિકાકાલના ભવિષ્યના ચિત્રકરોએ ધારેલી તેથી મનઘાનતી થઈ પણ છે. કલિજન્મ હીંદુમંત્ર અત્યંત નૈરાસ્યવાદી થઈ છે. પરિપાટીથી વિપરીત કાંઈપણ બનાવ બન્યો તો તરતજ ઉદ્દેશ નીકળે છે કે “ કલિકાલ છે ને ! ” કાંઈપણ મનપસંદ ન થયું તો કલિનો દોષ ઝટકાડવામાં આવે છે. જે કે નૈરાસ્યવાદીઓના કલિ એ મેલમાં મેરો દિશાનો થઈ પડ્યો છે, પરંતુ સહાને શક્તા આદરવાનું તે એક ખડનું પણ થઈ પડ્યું છે ! લિચુક આલોચોતે તેમની અશ્રદ્ધા કરનારા મુધારકોને ગાત્રીપ્રદાન કરી સંતોષ પામવાનું પણ કલિકાલ એ જેવું તેવું શસ્ત્ર નથી. સુધારાને પણ કલિપ્રભાવની સફળતાના ઉદ્દેશ્ય તરીકે આંગળી બતાવી તેનાથી દૂર રહેવા ચેતાવવામાં આવે છે, કલિકાલનાં માહાત્મ્યની માન્યતાએ સામાન્ય પ્રજાનાં મન એટલો બંદીવણી, ભગવાની અને વહેમાવી દીધાં છે, અને તેમના વિચારપ્રવાહને એવી ઉડી દિશામાં ગમન

કરાબું છે, વિચાર કરવાનાં સ્વાભાવિક દ્રષ્ટિબિંદુને એટલું ખુલામાં ખસેડી દીધું છે કે, એ માન્યતાજ ન્યાં સુધી ધણે અંશે કલ્પિત છે એમ તેમની ખાતરી કરી, આપવામાં ન આવે ત્યાં સુધી તેમના, ભવિષ્યની સ્થિતિ સંબંધી કલેશજનક વિચારો દૂર કરવાની અન્ય સર્વે ચેષ્ટાઓ પાણીમાંજ જવાનો સંભવ છે.

કલિમાં વિશ્વાસ બેસવાનું શું કારણ-?-તેમાં સત્યાભાસનો અંશ.

કલિના ગૌરવ વિષે પ્રગળે એટલો દૃઢ વિશ્વાસ બેસવાનું કારણ શું ? મોટે ભાગે ભવિષ્યવાણિઓ સત્ય છે ! સત્ય પડી છે. એજ કારણ છે. પ્રગળે પ્રત્યક્ષ પ્રમાણથી વિશ્વેશ શું જોઇએ ? હમરો વર્ષ પર ભાગેલી ભવિષ્યવાણિઓ તેઓ નજરો નજર, અક્ષરે અક્ષર ખરી પડતી જાય છે !-એમ તેમને દેખાય છે. પરંતુ દીર્ઘ વિચાર કરનારાઓને ચેતવવાની જરૂર નથી કે, કલિપ્રભાવ તેટલેથીજ સત્ય નથી દરતો. ભવિષ્યવાણિઓ ખરી પડવાથી કાંઈ કલિનો પ્રભાવ તે છે એમ સિદ્ધ થતું નથી. તે કાર્ય કારણ સંબંધ સિદ્ધ કરીને રજાપવો જોઇએ. પરંતુ અહીંજ બાહ્યગરની વિદ્યાએ એ મુદ્દિ સાંધી દીધી છે. નિરશક રીતે ભવિષ્યવાણિઓ કલિના પ્રભાવનું ફલ છે એમ લેખકોએ માની લેવાથી, વાયકોએ પણ માની લીધું છે. બિચારા વાયકોને એ પર વિચારજ કરવા દેવાનો પ્રસંગ કે અવકાશ આપવામાં આવ્યો નથી. મારામારીના એક મુકદ્દમામાં ફર્કાદીને સોજ સૂઝમાં હતાં અને તેના વકીલે તહોમતદારના સાક્ષીને ઉચ્ચ પાણત તપાસમાં તહોમતદારજ મારું એ તો તેથી સિદ્ધ છે એમ માની-મનાવી લઇને, મારનો સોજો હતો એજ ઉચ્ચ પાણત તપાસમાં કબુલ કરાવ્યું ! કલિ નામનો શબ્દ છે, એ કોષના અર્થથી સિદ્ધ છે, એ નામનો કાલ છે; યુગ છે તે પણ જ્યોતિષના અર્થથી સિદ્ધ છે, અને કલિયુગમાં શું બનશે તે પણ ખરેખરાત બને છે, પછી ભવિષ્યવાણિનો કરનાર ભવિષ્યવેત્તા હોવામાં સંશય શો ? એ કલિના પોતાના પ્રભાવથી છે એની થી સાબિતી, એવો તો ચોતા વક્તા કાંઈએ સવાલજ ઉઠાવ્યો નહીં, એજ મહા આશ્ચર્ય છે. તહોમતદારને દંડવાનો જજને દરાવજ કરી મૂક્યો હોય, માત્ર તેને સુન્દેગાર ઠેરવવા કાંઈક શોધી કાઢવાનીજ તમ્બીજ કરવામાં આવે તેવોજ કલિકાલને દુષ્ટતાના આરોપથી દંડિત કરવાનો ઉપદેશત ન્યાય છે. ગમે તે બનતું હોય, હમરોને બદલે લાગ્યો વર્ષ પૂર્વેથી તે બનશે એમ કેમ કહેવામાં નહીં આવ્યું હોય ? અને બને પણ ખરું, પરંતુ તેમાં કલિકાલ કેવી રીતે ઉત્તરદાતા ? તે પોને જાતે જવાબદાર કેવી રીતે ? એ અપરાધ તેણે પોતાની ઇચ્છાથી, આગળ પડીને કીધો છે એમ શા પરથી દરે છે ?

પ્રાચીન અને અપ્રાચીન શાસ્ત્રોમાં શું મુખ્ય ભેદ છે ?

હમારા અદ્યતન પ્રમાણે એ ભવિષ્યવાણિઓ જોતાં, તેના કરનારાઓમાં ઝાડકીલ કે અન્ય સાંપ્રત તારિણીપ્રસાદ આદિ જંગાદી અને અગ્રિજી જાપેલા વર્તારા કાઢનારાઓ કરતાં અતિવિશેષ ભવિષ્યજ્ઞાન જણાતું નથી. ભવિષ્યજ્ઞાન તો એવો મહાન વિષય છે કે પરમાત્માને પણ તેનું આ ક્ષણે સંપૂર્ણ જ્ઞાન હોવા વિષે અનેક આસ્તિકોને પણ શક છે. જગત્ માત્રની વિદ્યાના જ્ઞાતા, સર્જિતા જ્ઞાત નિયમો, મહાનિયમો અને ઉપનિયમોના યાત્રાચલન અભ્યાસી વિજ્ઞાનવેત્તાઓ તથા ઇતિહાસવેત્તાઓને પણ, દૂરનું ભવિષ્ય તો બહુ દૂરની

વાત છે પરંતુ આવતી, કાલે પોતે શું કરશે અને શું નહીં કરી શકે તે પણ જાતી ટોળીને કહેવાની હાથ ભીડતા નથી; તે પછી રાહુ સૂર્યને ગળી જાય છે તેથી મહત્ત્વ યાવ છે. અને દાન આપવાથીજ સૂર્ય મુક્ત થાય છે એવાં જ્ઞાનનાં ધરાવનાર સત્યુગમાં બેઠાં કરોડો વર્ષ પછી ચંનારા કલિના બનાવોની નસેનસ અને બાલેબાલ ભ્રમ શકે એ બહુ સંભવતું તો નથી. આમ કહીને કાંઈ દમ, એ-વિદ્વાન સાંપ્રત, રાજકારોએ જાણી બેઠને લોકોને દગ્ગા છે કે ઉધા પાટા બંધાયા છે એમ કહેવા માંગીએ છીએ એવું સમજવાનું લાગે. ઉદતું તેમના હેતુ સ્પષ્ટ હતો. પ્રજાને આડે મારો જતા અટકાવવાના શુભ હેતુથીજ કલિયુગરૂપી બંધ તેઓએ બાંધ્યા; અને ધણે અંશે તેઓ પ્રાચીન પરિપાટીનું એ દ્વાર રક્ષણ કરવામાં સફલ પણ થયા છે; પરંતુ એ લાભના સામા પાસામાં કેટલીક ગંભીર દાનિ થઈ છે. તે સરવાળામાં જણાવ્યું નથી. પ્રાચીન આર્યશાસ્ત્ર તથા અર્વાચીન આર્યશાસ્ત્રો ઉભયનો હેતુ પ્રજાને ધાર્મિક બનાવવાનો હતો તથા છે. પરંતુ પ્રાચીન શાસ્ત્રોની વિશેષતા એ છે કે પ્રજાને સ્વશુદ્ધિથી જાની કરીને ધાર્મિક કરવાનો તેમના ઉદ્દેશ હતો, અને અર્વાચીન શાસ્ત્રોનો મહા દોષ હમને તો એજ ભાસે છે કે પ્રજાને અજ્ઞાની, વહેમી અથવા અધઝઝાદા કરીને તેને તેઓએ ધાર્મિક બનાવ્યા છે. પ્રાચીન આર્યો વિશ્વાસથી ધાર્મિક હતા. વર્તમાન આર્યો પણ ધાર્મિક છે, નથી એમ નહિ; પરંતુ બેદ જુવો ! તેઓ સમયથી ધાર્મિક છે ! નહીં તો અમુક દેવ અપ્રસન્ન થશે, નહીં તો શીતલા આમ કરશે અને ગણપતિ તેમ કરશે એવો ભય પ્રાચીનોને નહોતો. અધઝઝાદા, અને અજ્ઞાન એ પણ પ્રજાને ધાર્મિક બનાવવાની એક રીતિ છે ખરી, અને તે વધારે સરસ અને સહેલી તથા અટમટ વિનાની પણ છે, પરંતુ તેથી પ્રજાની કાર્પશકિત મંદ પડી જાય છે. તેથી, કર્મને માટે ધર્મ નહીં પરંતુ ધર્મને માટે કર્મ થઈ જાય છે, એવી ઉલટ પુષ્ટ રીતિ થઈ જાય છે. કલિને યુગવિશેષ, સત્તાવિશેષ અને રાજરૂપ માનવાથી પણ મનુષ્ય અધર્મ કરતાં ડર્યા છે ખરા. પરંતુ મૂલ વાત સત્ય ન હોવાથી, બકર કાઢતાં ઉંટ પેઠું છે. અનેક સત્યુગની કુંદર વાતો પણ કલિયુગમાં નિષિદ્ધ ઠાકી બેસાડાઈ છે, તથા અનેક સત્ય મુધારાને પણ ખરાજ કુધારા સાથે બેસાડી દઈને એ સર્વેથી પ્રજાને દુર કરી નાંખવામાં આવી છે. એથી પ્રજા અમુક વાત ધાર્મિક છે કે અધાર્મિક તે માટે અમુક નિયમોથી સ્વતંત્ર વિચાર ન કરતાં, શાસ્ત્રમાં તેને ધાર્મિક કહી છે કે નહીં એટલેજ પ્રજા કરે છે ! અમુક ઝીજ ‘ એટી ’ કહેવાય કે નહીં, અંગારાસમાં અમુક ઝીજ ખવાય કે નહીં ખવાય, અમુક ઝીજનો રજસ્વલાથી સ્પર્શ થાય કે નહીં, તેની ટીપ જેવી મનસ્વી (arbitrary) છે તેવીજ ધર્મ તથા અધર્મનાં કાર્યોની ટીપ કલિયુગ માટે મનસ્વી પણ રચવામાં આવી છે. તેને સત્ય માનીને લોકો વારંવાર જે ખરું જોતાં ધાર્મિક તેને અધાર્મિક અને અધાર્મિક તેને ધાર્મિક માની બેઠા છે. પરદેશગમન, સન્ધસ્ત, દત્તપાદિ વાતોને કલિમાં અધાર્મિક ઠરાવી છે. પરંતુ તેનું કારણ જુવો તો તો કાંઈ નહીં ! કલિરાજની આજ્ઞા ! નિર્દોષ વિચાર કલિનું નામ બદલામ કરવા જેવું આ છે. અનંત કાલના અમુક સાગનું તે નામ માત્ર છે. અમુક ખીનીટ અથવા વર્ષનો તે એક સરવાળો કે ગુણકાર છે. કાલના તે એક કલિપત ભાગ છે, છતાં એ કલિને દાવપચવાળો માણસજ બનાવીને સતોષ ન કરતાં, તેને અજ્ઞાનીઓના મનોરાજ્યમાં ગાદી સુદા અધાવીને કલિરાજ બનાવવામાં આવ્યો છે ! એજ સતોષ છે કે ટાઇ રિજીસ્ટ્રી તેની દૃષ્ટિ મૂર્તિ નથી પડી.

મૂળ ઉદ્દેશ સ્તુત્ય દુરો પરંતુ એકંદર થયલી હાની.

કલિયુગમાં મનુષ્યને અધાર્મિક થવાની વૃત્તિ થશે એવો 'કલિયુગના' આરંભમાં લખ આપવાથી, મનુષ્યો પાંપકર્મથી દૂર એ ઉદ્દેશ સ્તુત્ય હતો તે હમે કહી ગયા છીએ. હવે અધાર્મિક થવાની વૃત્તિ થશે એ વાત મનાવવા સાર પશુ રાત્રિકરોએ જેવી તેથી શુદ્ધિમતા દર્શાવી નથી. કલિમાં શા શા અધર્મ થશે તેની એવી મુદ્દિત સંકલના કરી છે કે પ્રથમ પ્રિમિએ (prima facie) એ ભવિષ્યવાંચિને સ્વયં પડેલી તરીકે પસાર કરી દેવામાં આવે. પરંતુ લખનારાઓ પાસે કલિની કુંડલી કે જન્માક્ષર નહોતા કે જ્યોતિષની ગણતરીપરથી ભવિષ્ય ભાખી શકે. કલિના લક્ષણના ચિત્રનારાઓએ મનુષ્યના વિવિધ સ્વભાવો, તેમની દુર્ભક્તતાઓ, તેમનાં લયલોભ, સ્વાર્થ પરમાર્થ આદિ શુભો, તથા સમાજની પરિસ્થિતિનું બહુ સારું અવલોકન કર્યું હતું. કલિમાં લોકો કેવા થશે એવું અનુમાન કર્યું તે માત્ર પ્રત્યક્ અવલોકનનું. પ્રતિબિંબ અને ભાષાની સફાઈનું મિત્રશુ માત્ર છે. તેઓએ ભવિષ્યમાં કલિકાલમાં લોક અમુકતમુક વર્તન કરશે એમ લખ્યું છે, તેમજ લોકોને તેમ ખરેખાર કરતા જોઈને, આપણે લખનારાઓની દેવીવાણી સફલ થયથી જોઈને, તેમને ભવિષ્યવેતા તરીકે પૂછીએ છીએ; પરંતુ તેઓએ તેટલું બહું પરાક્રમ કર્યું નથી. તેને માટે અવકાશ નહોતો. મનુષ્ય સ્વભાવના કાયમનાં તત્ત્વો લક્ષમાં રાખીને, લોકો અમુક અમુક પ્રસંગે શું કરે તેજ તેઓએ કર્યું છે. તેમનાજ સમયમાં લોકો જે પ્રકારનું વચ્ચુતઃ ખરાબ કે તેમને મને ખરાબ વર્તન ચલાવતા તેનાથી પણ વધારે ખરાબ વર્તન હવે પછી ચલાવશે એ કરતાં વધારે ભવિષ્યના ઉંડાણમાં તેઓ ઉતર્યા નથી. એમની ભવિષ્યવાણી સૂક્ષ્મ રીતે તપાસતાંજ એમ જણાઈ આવે છે, અને કેટલીક ભવિષ્યવાણી તો ખોટી પડી છે તે ઉપરથી ખરી વાત પકડાઈ આવે છે.

હમે જે પુરાણો વાંચ્યા છે તેમાં કલિધર્મનું સૌથી પુષ્કળ તથા સરસ નિરૂપણ વિષ્ણુ પુરાણમાં જોયું છે. તેથી તેનીજ સદાવતારથી, એ ધર્મનું પૃથક્કરણ કરીને હમારો પક્ષ સિદ્ધ કરવા પ્રયત્ન કરીશું. શ્રી વિષ્ણુપુરાણના ૬૬૩ અંશના પ્રથમાધ્યાયમાં, મૈત્રેયના પૂજવાથી મહર્ષિ પરાશર કલિમાં શી સ્થિતિ થશે તે કહે છે. તેના કેટલાક સાર નીચે પ્રમાણે છે:—

“ સર્વવર્ણની કન્યા સાથે વિવાહ કરવાનું યોગ્ય ગણાશે. ”

આ વાત વ્યવહારમાં તદ્દન ખોટી પડી છે. ઉદ્દું, સર્વે અર્થોત્ ૪ વર્ષ કેવલ પોતાપોતામાંજ લગ્ન વ્યવહાર કરતા અટક્યા છે, એટલુંજ નહીં પણ પેટાત્તાતિઓમાં પણ કરતા નથી ! ખાદ્યજોમાં નાગર મને તે નાગરને પણ કન્યાદાન કરતો નથી. વડનગરો કદાચ વિરાનગરને આપશે નહીં, એટલુંજ નહીં પણ સુરતી વડનગરો કાઠીયાવાડીને આપતાં વિચાર કરશે ! કાઠીયાવાડમાં તો સુરોપમાં વ્યાપારના એક સંપ્રદાયે “ ટ્રેડ યુનિયન ” થયાં છે; તેવાં લગ્નવ્યવહારનાં એકડા, ગોળ વગેરે નામથી ‘ દૂરરો ’ અને યુનિયનો થયાં છે. તેની પહાર પોતાની ન્યાતવાજાને પણ કન્યા આપવી હરામ છે, તો પેટા વર્ણ અને વર્ણ તો દૂરજ રહી !

કદાચ એમ કહેવામાં આવે કે “ કલિકાલનું માહાત્મ્ય ખરું પડશે તે આસુબિલથી અને તેને મજેલા ટેકાથી સિદ્ધ થાય છે. સુધારકો વર્ણવણના ભેદ વિના લગ્ન વ્યવહાર સિદ્ધ કરવા મથે છે, અને કેટલાક કરતા પણ યંવા છે, તે કલિ ભવિષ્યનું મંગલાચરણ છે. ” તેના

ઉત્તર એ છે કે, કદાચ સુધારકો ઘોષા સૌ વર્ષ બાદ વિજયી થાય તો પણ તેથી કલિમાહાત્મ્ય ખરું પડવાનો સંભવ નથી, કેમકે આ દેશની પેઠે જન્મથી નહીં પરંતુ યુરોપ તથા આશીન કાલ પેઠે, ભવિષ્યના સંભવિત સુધરેલા આર્યો, શુલ્કર્મ રત્નભાવે અનુસાર લગ્ન કરશે. યુરોપમાં અદ્વીના જેવી વર્ણ વ્યવસ્થા નથી, છતાં ગરીબની કન્યા ધનાઢ્યને પરણવાનું કે ગર્ભશ્રીમંતનો પુત્ર કામલા વીણતીને પરણવાનું બહુ અસાધારણ છે; જેઓ પરણે છે તેમનો માતૃપિતા તેમજ મિત્રમંડળ ત્યાગ કરે છે. પાશ્ચાત્ય પ્રજામાં પંજુ લગ્ન, પ્રમાણમાં સમાન રિયતિ, તથા સમાન વિદ્યા પ્રાપ્તનાર વચ્ચેજ થાય છે. તે રિયતિનું નામ શુલ્ક કર્મનીજ વ્યવસ્થા છે. કલિના જ્યોતિર્વિદ્યોએ એવી કાર્મિક વર્ણ ન કહી દોષ તો પણ, પ્રથમ તો તેઓ ખોટાજ પડે છે, કેમકે તેમના લખવા પ્રમાણે તો ઉત્તરોત્તર ક્રમે ક્રમે રિયતિ બગડશે, કે જેમ થયું નથી. વર્ણવર્ણ વિલક્ષિત થઈ-અને એવી મદત્વની વાત તો દરેક જાણવાનું જ ભૂલી ગયો છે-અને સત્યુગની માની લીધેલા કારણ કે તે ખરું નથી તે મદાભારતમાં આવતાં અનેક પ્રમાણોથી સિદ્ધ છે, અસવર્ણ લગ્ન પ્રતિષેધ કરતાં પણ વધારે સખ્ત પ્રતિષેધ કલિયુગમાં થઈને સત્યયુગનો પણ સત્યયુગ હાલ તો પ્રવૃત્તમાન છે! હવે પછી કદાચ સુધારાવાળાઓ કાળા અને જન્મની ગાતિ તથા જન્મની વર્ણ લગ્ન પ્રસંગમાં નષ્ટ થઈ તો પણ ઉત્તરોત્તર બહુતા થશે એવું જે કહેવામાં આવ્યું છે તે તો ખોટુંને ખોટું જ રહ્યું. જે સુધારકો ભવિષ્યમાં ખરા પડે તો તો કલિયુગમાં હજી ખનવાની કહેલી અનેક મુખ્ય વાતો બહુજ ખોટી પડવાનો ભય છે, તે હમે આગામી અંકમાં સિદ્ધ કરીશું, અને સાથે સાથે કલિનો મૂક તથા વાસ્તવિક અર્થ શું છે તેનો પણ નિશ્ચય કરવા પ્રયત્ન કરીશું.

(અપૂર્ણ)

જન્મની બધિરતા અને મુગ્ધતા-તેનાં કારણો, લક્ષણો તથા ઉપાયો.

બહેરાં મુગ્ધાઓને પશ્ચિમમાં કેવી રીતે શિક્ષિત કરવામાં આવે છે ?

જન્મથી બહેરી તથા મુગ્ધો અને નસાણું ત્યાં સૌ તેમ વળી અષ્ટમ એવી અમેરીકન બાલક મીસ હેલન કેલર બી. એ. (માન સહિત) નાં આત્મજીવનનું, હમે 'સત્ય' ના નવેન્ગર માસ (વર્ષ બીજું, અંક ૫ મા) ના અંકમાં કાંઈક વિવેચન કાઢું હતું. તે વિદુષી પ્રંતાયશ્ચ બધિના-મુગ્ધનાં જીવનની અસાધારણતાથી હમને બહેરા મુગ્ધાઓની સંખ્યા, રિયતિ તથા શિક્ષણનાં સંબંધમાં સંશોધન કરવાની પ્રવૃત્તિ થઈ, અને તેને પરિણામે હમને જે વિગતો મળી છે તે એટલા બધા અંશમાં વિચિત્ર, બહુવાચક અને માનવદયાનાં સોતનું વહન કરાવનારી પ્રતીત થઈ છે કે હમે હમણે શ્રમ સફળ થયેલા માનીએ છીએ, અને હમારા સંગ વાચકો સમક્ષ ધણા આનંદથી તે રજૂ કરીએ છીએ.

પ્રત્યુની લીલા અપાર છે. ચત જન્મનાં સંચિત પાપને ક્ષે જે આત્માઓની વાણિને પ્રસાદ પ્રતુ તેમના આ જન્મમાં આપી શક્યો નથી તેની ખોટ એ ઘ્યાલુ દેવાધિદેવે પોતાની વિશેષ કૃપાવડે યથાશક્ય રીતે પૂરવા પ્રયત્ન કર્યો છે એજ મુખ્ય સાર ઉપર બધિરો તથા મુગ્ધાનાં લક્ષણો તથા તેમની સ્વાભાવિક અપ્રગટ શક્તિઓનું જ્ઞાન યતાં આપણે આવવું પડે છે. મુગ્ધાઓમાં વાણિની શક્તિ તેમનાં ગત્રોમાં, તેમના હાથ અને હાથનાં નાકાઓમાં ઊન્નિમિન્ન થઇ હોય છે અને તેમની હજી સ્પર્શ અને જડ થઇ છે તો તેને બદલે એ હાથ આદિ અવયવો દહાવીને પશુ મુગ્ધા પોતાની ધ્વજાઓ અને પોતાના ભાવો પ્રગટ કરી શકે છે. જે દેશોમાં મુગ્ધાને શાળામાં શાસ્ત્રીય શિક્ષણ આપવામાં આવતું નથી તે દેશના મુગ્ધા કુદરતી ચિન્હોથી પોતાનો વ્યવહાર વગર શિખવે જતાઓ, ઉત્તમ રીતે ચક્રાવે છે, અને મુગ્ધા તો પરસ્પર સહાનુભૂતિની એકતાને લીધે, ગમે તેટલા દૂર દેશના હોઇ પ્રથમજ વાર મગ્યા હોય તોયે બહુજ ઉત્તમ રીતે પોતપોતામાં વાર્તા કરી શકે છે ! અને પ્રવાહી વાણીથી તે ઓછી ઝડપથી કે વધારે કંઠાળાભરી હોતી નથી. પ્રશુ મુગ્ધાને એ વાણિ સપાટાગ્રંથ જાણવા-સ્યાથી શિખતી દેહે, અને વળી એ નવી વાણિની વિશેષતા એ છે કે, તે કુદરતી હોવાથી સર્વે દેશોમાં ચાલે છે. મુગ્ધાનાં ચિન્હોની બાબા જામેનોદની “એસ્પેરેટો” થી “પંજુ વિશેષ સાંવજનિક તથા વિશેષ સ્વાભાવિક છે ! એટલુંજ નહીં” પણ, મુગ્ધાને વાણિ વિના ચાલે છે, પરંતુ વારંવાર બોલતા મનુષ્યોને મુગ્ધાની બાબા વિના ચાલતું નથી. સ્ત્રીમર, કારખાનાં વગેરે અમુક સ્થળોએ નિરંતર એટલે તો અવાજ થાય છે કે એક બીજાના કાનના પરસ્પર ધર્મણુ યતા હોવા છતાં અક્ષર પણ સાંભળી શકતો નથી. તેથી બહારીઆ વિગેરે હસારતથીજ સર્વે કામ ચક્રાવે છે અને તેમને કાંઇ જાતનો વાંધા કે દરકત આવતી નથી.

એટલુંજ નહીં પણ સાંપ્રતકાલનાં સંશોધન તથા જ્ઞાનથી સિદ્ધ થયું છે કે મુગ્ધા મનુષ્યો જૈનનું ત્રત લીધું છે તેનો આ જન્મમાં અંવંધિ નહીં આવે એવા કોઇ નિયમ કે શાપ કે તાત્ત્વલેખ કૂર દેવે પ્રગટ કર્યો નથી. જન્મથી મુગ્ધા મનુષ્યોની હજી, કંઈ તંયા તેનું સોટકું વગેરે વાણિદર્શક અવયવો તો બીજા જેવાજ સાખીત અને સંપૂર્ણ છે ! જેમની હજી ટુંકી હોય છે, અથવા હોતી નથી, અથવા તોતગતી હોય છે એવા તો ચોડાજ હોય છે. મુગ્ધાઓ મુગ્ધા હોય છે તેનું કારણ મીસ હેલન કેવર વિષે લખતાં કહ્યું હતું તેમ તેઓ ખ્દેરાં છે તેથી છે. તેઓ અક્ષરોના અવાજ ન સાંભળી શકતા હોવાથીજ, પોતે એ અવાજનો પડવો પાડતાં, નકલ કરતાં, નથી. અક્ષર શ્રવણનાં સ્પર્શમણિને સ્પર્શ માત્ર ન થવાનો રહી જતો હોવાથી એ લોખંડ મુવર્ણુ થતું નથી. તેમના કાનનો પડલો તદ્દન કાટિસો કે ગેપ હોવાથી, મગજ આકાશનું દ્રવ્ય જે અક્ષર, તેનાં શ્રવણથી શૂન્ય રહે છે. જે બાલકોને જ્યપણુમાં અકસ્માતથી વડો વનમાં લઇ ગયાં છે અથવા મનુષ્યના સંસર્ગથી જાણી જોઇને દૂર રાખ્યાં છે, અથવા ખ્દેરાં મુગ્ધાની પાસેજ રાખ્યાં છે તેઓ મોટાં થવા છતાં નિકટવર્તી વનચરોનાં અવાજ સિવાય બીજા કશો ઉદ્ગાર કાઢી શક્યાં નથી. વિજ્ઞાનવેતાઓએ ખાસ પ્રયોગથી એ વાત નિશ્ચિત કરી છે. એ મુગ્ધાના વાહી સખથી અવયવો સંપૂર્ણ હોવાની એક બીજી સાખીની એ છે કે, તેઓ હાસ્યરસ કરી શકે છે, હુમ પાડી શકે છે અને સ્વર કે જે કંઠમાંથી નીકળે છે તે કાઢી શકે છે. તેમજ કદો તે અક્ષર પણ શિખવેથી બાકી શકે છે.

માત્ર તેને ગુજરાતી (જે તેની માતૃભાષા 'ગુજરાતી હોય તો) આવડતું નથી ! અને ગુજરાતીના અઠાનવું કારણ જે કારણસર ખંગાલી બાલક ગુજરાતીનું અઠાન છે તેજ છે—ગુજરાતી સાંભળ્યું નથી તેથી. સાંભળ્યા વિના નક્ક ક્રેમ કરી શકે ? અને શિક્ષણ એ નક્કલજ છે. શિષ્ય ગુરૂનો નેકલ કરનાર વાનર માત્ર છે ! અવાજ અને વાણિ એ કણ્ઠનો વિષય છે અને કણ્ઠ નષ્ટ હોવાથીજ અવાજની નક્કલ કરી શકતો નથી. માટે, મુંગાપણનો અર્થ ખરૂં જોતાં માત્ર “ પોતાની માતૃભાષા બોલવાનું અઠાન ” એટલેજ છે. મુંગાપણું બહોરાપણાની એક શાખા અને પરિણામ છે.

બહોરાઓ શું સર્વથા સાંભળી શકતા નથી !

બહોરાઓ શું તોપના ગોળા પણ સાંભળી શકતા નથી ? બાની ગણતરી કરવામાં આવી છે. અને અનેક પ્રમાણેને આધારે પોતાનાં બહોરા મુંગાપણાનાં પુરતકમાં ડા. કેર લવ કહે છે કે જન્મથી મુંગાઓમાં અર્ધાં અર્ધજ સર્વથા બધિર હોય છે. તોપના ગમે તેટલા ભાષક કારમા અવાજથી તેમની શક્તિ કે નિદ્રામાં કાંઈ પણ રંગ ભંગ થતો નથી. ડા. કેરનો મત એવો છે કે તદ્દનજ હુંડ બહોરા તો ૧૦૦ એ ૧૫-૨૦ થી વધુ નહીં હોય. કાન આગળ બહુજ મોટેથી અવાજ કરતાં ૧૦૦ એ ૨૫ બહોરા શું નહીં તો પણ ખચિત કાંઈ અવાજ થયો એટલું કહી શકે છે, જ્યારે બાકીનો પા ભાગ સ્વર વ્યંજનનો ભેગ પાડી શકે છે.

વસ્તીમાં કેટલો ભાગ બહોરા મુંગો હોય છે.

૧૮૫૧ માં ગ્રેટબ્રિટન અને આયર્લેન્ડની જે મર્ડુમશુમારી (સેન્સસ) લેવાઈ હતી તેમાં એમની સંખ્યા ૧૭૬૪૯ હતી, જ્યારે ૧૯૦૧ માં તે ૨૧,૮૫૫ હતી. આ પ્રમાણે આપણી રાજકર્તી પ્રજામાં ૧૮૫૧ માં દર ૧૫૫૦ મનુષ્યે, અને ૧૯૦૧ માં દર ૧૮૯૭ મનુષ્યે એકજ મનુષ્ય આ બોડનો ભોગ યથ પડ્યો હતો. આ ઉપરાંત ૧૯૦૧ ના વસ્તી ૫૦ નકમાં ઇંગ્લંડ અને વેલ્સમાં ૧૮,૫૦૭ જેટલી કેવલ બહોરાની સંખ્યા આપવામાં આવી હતી, જેમાંના ૨૪૩૩ ન્હાનપણથી બહોરા વર્ણવવામાં આયા હતા. અને એકદર બહોરાપણમાં આ આકેગળો ઉમેરતાં વધારે થયેલા લાગે છે. વળી બહોરાં મુંગાઓની એ સંખ્યા સંપૂર્ણ નથી. ઘણાએ તે વર્ણન નહીં પણ આપ્યું હોય.

જગતની બહોરાઓ માટેની શાળાઓ કેટલી છે ?

અન્ય સુધરેલા દેશોમાં બહોરામુંગાઓને બોલતાં તથા લાલ્લતાં શીખવવા માટે અનેક શાળાઓ પણ છે ત્યારે આ દેશમાં તેવું કશું નથી એ આપણા દેશીઓની પરમાર્થ કુશિક્ષણ જેવી તેવી ટિકા નથી. સત્ય છે કે, હવે યુરોપ તથા અમેરીકાની સરકારો તે શાલો નિભાવે છે, પરંતુ તેને પ્રારંભ કરનારા તો પરમાર્થી, આત્મભોગ આપનારા અને એ કુદરતના કાપના ભોગ યથ પડેલા બાળકોનું જીવન સુધારવાને પોતાનું જીવન અર્પણ કરનારાઓજ હતા. તેમણે કામ કરી દેખાડી સત્તાવાળાઓનું લક્ષ્ય એવું અને એ કમનસીબ બાળકોનો સરકારની દયા પર કેટલી હક છે તે સિદ્ધ કર્યું. આ દેશના લોકો તો હજી મંદિરો આજી હોય તેમ મંદિરો, તથા વાડીઓ તથા લગ્ન મંડપો બાંધતાં પરવાર્થી નથી. અપંગો માટેની શાલા પણ મદારણી વિક્ટોરીયાના રમારક તરીકે મુંબઈમાં પ્રથમજ (મીશનરીઓનો

પુરુષાર્થ બાદ કરતાં) હિંદુસ્તાનીઓ તરફથી થઈ છે, (અને જો હા. જનપતિ, એમ. એમ. એન્ડ એસ. પોતે અપંગ થયા નહીં હોતે તો યોગ્ય અપંગ અધ્યક્ષ વિના તે સ્થપાવી પણ બહુ સંભવિત નહોતી). બહેરાઓનું સંકટ તો બહુ ઓછું છે તેમનો કોણ ભાવ પૂછે ! અરુ. પશ્ચિમમાં તો બહેરામુંઝાઓની શાળાઓજ નથી, ક્લાર્કબેજ નથી, (તેનું વર્ણન હવે પછી આવશે) પરંતુ જગતમાનમાં બહેરામુંઝાઓની ઉન્નતિ માટે જે પ્રયાસ થાય છે તેના સમાચાર તથા તેની તુલના-કરીને એ પ્રાપ્ત જ્ઞાનનો પ્રચાર કરનાર અને એ જ્ઞાનને પરિણામે સૂચેલી વિશેષાન્નતિની સૂચના કરનાર ખાસ સરકારી ખાતું પણ યુનાઇટેડકેરેટ્સની રાજધાની-જે તેનું કામ જોતાં એક અંશે જગતની રાજધાની છે-વાશિંગ્ટનમાં છે. એ ખાતાનું નામ “ વૉલ્ટા બ્યુરો ફોર ધી દિફિકલ ઓફ નૉલેજ રીસેર્ચીંગ ટુ ધી રેફ ” છે, જેનો અધ્યક્ષ ડૉ. હીટ્ઝ છે. તેની તરફથી ૧૯૦૦ ની સાલમાં પ્રગટ થયેલા આંકડાઓમાં નીચલા ખાસ જણાવવા જેવા છે:—

દેશ	શાળાઓની સંખ્યા	શિક્ષકોની સંખ્યા	વિદ્યાર્થીઓની સંખ્યા
હોન્ડુસ્તાન.	૩	૧૩	૭૩
ચીન	૩	૧૦	૪૩
જપાન	૩	૨૪	૩૩૭
૧ એશીયા	૯	૪૭	૪૫૩
૨ યુરોપ	૪૫૦	૩૧૫૨	૨૫૮૮૬
૩ ઉત્તર અમેરીકા	૧૩૫	૧૪૯૦	૧૧૭૬૦
૪ દક્ષિણ „	૭	૩૪	૨૨૯
૫ આસ્ટ્રેલેશીયા	૭	૪૬	૩૩૨
૬ આફ્રીકા	૭	૧૬	૧૨૭
કુલ	૬૧૫	૪૭૮૫	૩૮,૭૮૭

આ પ્રમાણે પૃથ્વીમાં લગભગ આળીસ દગ્ગર બહેરા મુંઝાઓ લાગે છે. ખીમ સંજોમાં, તેઓ ભારરૂપ યંત્રોને બદલે જગતનો ભાર ઉઠાડનારા થશે ! એશીયાખંડ એક જ ઓડને લીધે નકામા પડેલા મનુષ્યોને સદજ પરમાર્થ-પુરુષાર્થથી ઉપયોગી તથા શુદ્ધ બનાવવામાં હરસે કર્તવ્યમૂલ્ય છે તે ઉક્ત આંકડાઓ સિદ્ધ રીતે આપે છે. ગાતમજુદના ખંડમાં દયાના સિદ્ધાંતનું દાસ્ય કરવામાં આવે છે ! નિરસદેહ, અક્રિય (inactive) દયામાં દાલ તો આપણા કરતાં પાશાલો અનિષ્ટા થઈ છે. આપણા દેશમાં દયાશુષ્કિની નૂનતા નથી પરંતુ અશુદ્ધિપૂર્વક માની લીધેલા ધર્મનાં કારણથી થયેલી અધિગ્રહ તથા ધર્મધિતાની કેટલીક ભ્રમણા તેમની ઉપી ગઈ નથી.

ખીમ જાણવાનો આંકડાઓ.

જગતના આંકડાઓ સરખાવતાં એવા નિષ્ક પાલુ રચાવિત થયો છે કે, દર સો જનતાં બહેરાં મુંઝાંમાં ૬૦ જનમયી તથા ૪૦ તે બાદ અક્રમશઃ, દોઝ બાદથી થયાં દોષ છે.

હવે જુદા જુદા દેશોમાં શું પ્રમાણ છે ? ઉપરોક્ત ડે. કેર લેવે “ડેફ-મ્યુડીઝમ” નામના ગ્રંથમાં આપેલા આંકડાઓ જણાય છે કે, સૌથી વધુ પ્રમાણ સ્વીટઝર્લેન્ડના પદાડી દેશમાં છે ત્યારે સૌથી ઓછું સીસોનના ટાપુમાં છે. સ્વીટઝર્લેન્ડમાં દર ૪૦ મનુષ્યે, આસ્ટ્રીયામાં દર ૭૬૫ મનુષ્યે, પ્રશીયામાં ૯૭૭ એ, બાલ્કીના જર્મનીમાં ૧૦૭૪ એ, યુનાઈટેડસ્ટેટ્સમાં ૧૪૫૯ એ, ફ્રાન્સમાં ૧૬૦૦, ઇંગ્લેન્ડમાં ૨૦૪૩, બેલ્જીયમ તથા સ્પેનમાં આશરે ૨૨૦૦, હોલેન્ડમાં ૨૯૮૫ તથા સીસોનમાં દર ૪૩૨૮ મનુષ્યે ૧ બ્લેરો મુગો છે. ઇંગ્લેન્ડનું પ્રમાણ અગાડી આપ્યું છે.

હિંદુસ્થાનના બ્લેરોમુગોની સંખ્યા.

હિંદુસ્થાનમાં બ્લેરોમુગોનું પ્રમાણ દર ૧૪૫૯ મનુષ્યે ૧ નું આવે છે. અર્થાત્ ઇંગ્લેન્ડ કરતાં બમણું તમા પડોશી સિસોનથી ત્રણગણું છે ! આ હીસાએ ૭ થી ૧૬ ની ઉંમરનાં છોકરાઓને નીશાળે જવા લાયક ગણતાં અને કુલ બ્લેરોમુગોના ૫ મો ભાગ તે વયનાં છોકરાઓ ગણતાં, હિંદુસ્થાનમાં ૪૦,૦૦૦ એ વર્ષના બ્લેરો વિદ્યાર્થીઓ હોવા જોઈએ ! તેને સ્ટે રેકાર્ડ ૭૩ બજે છે. હાલ વધ્યા હશે તો માંડ સો હશે !

એ દાખ ઓધે ઉતરે છે !

બ્લેરો મુગોપણનો શાપ વારસામાં પણ ઉતરી આવી શકે છે એ વિષે તો રાક્ષસ નથી. “ઉતરી આવે છે” તેને બદલે “ઉતરી આવી શકે છે” એમ હેતુપૂર્વક જ કહ્યું છે, કારણ કે બ્લેરો મુગો પતિપત્નીઓની સંતતિ કાંઈ બ્લેરી મુગીજ અવતરવી જોઈએ એવા કાંઈ સિદ્ધાંત નથી. “બ્લેરો મુગોઓનાં લગ્ન” એ વિષય ઉપર અને એજ નામનું પુસ્તક લખનાર ગ્રેફિસર એડવર્ડ એલન ફ્રેન્ચ પોતાના ગ્રંથ સાર એ સંબંધી આંકડાઓ મેળવવામાં ૭ વર્ષ કાઢ્યાં હતાં. તેણે એ ગ્રંથમાં આપેલા આંકડાઓ પરથી જણાય છે કે, તેને પતિપત્ની ઉભય બ્લેરો મુગો એવાં ૩૩૫ જોડાંની વીગત મળી હતી. તેમાંનાં ૮૩ જોડાંઓને તો સઘર્ષજાળ બાળકો બ્લેરો મુગો જન્મ્યાં હતાં. એ ૩૩૫ જુગલ જોડાંઓને કુલ ૭૭૯ બાળકો અવતર્યાં હતાં, તેમાં ૨૦૨ જન્મથી બ્લેરોમુગો હતા ત્યારપર્યં કે માળાપો બન્ને બ્લેરોમુગો હોય તો બાળકોનો આશરે ચોથો ભાગ બ્લેરોમુગો જન્મે છે, તેમજ ચોથા ભાગ જેટલા જોડાંના સઘર્ષજાળ બાળકો બ્લેરોમુગો જન્મે છે. જે એ માળાપોના પિત્રાધરો પણ બ્લેરો હોય તો સિદ્ધ થાય છે કે વંશપરંપરા બ્લેરો કુટુંબના તેઓ છે. એવા વંશપરંપરા બ્લેરો જેમના માળાપ હોય છે તે છોકરાઓમાં બ્લેરોપણુ દ્રવ્યથી પણ અધિક પ્રમાણમાં રોય છે. એવા ૧૭૨ દેસ જેમાં સગાઓ પણ બ્લેરો હતાં તેમને થયલાં કુલ ૪૨૭ પુત્રપુત્રીઓમાં બધાં ૧૩૦ (લગભગ ત્રીજો ભાગ) સર્વથા બ્લેરો જન્મ્યાં હતાં—ત્યારે ૪૯ જોડાંઓને સઘર્ષજાળ બ્લેરો બાળકો જ થયાં હતાં. જેઓને બ્લેરોપણુ જન્મથી નહીં પણ નાની વયમાં રોગાદિ અકસ્માતથી લાગુ પડ્યું હોય છે તેમની સંતતિને પણ બ્લેરોપણુ લાગુ પડવાને કાંઈક ઓછો સંભવ પણ છે ખરો. એવાં મા કે બાપની સંતતિમાં દર ત્રણસોએ એક બાળક બ્લેરો જન્મે છે, જે પ્રજનનાં સામાન્ય પ્રમાણથી વિશેષ છે. બીજી જાણવા જોગ વાત આંકડાઓ ઉપરથી એ તરી આવે છે કે માળાપો બન્ને બ્લેરો હોવાથી કાંઈ બ્લેરો મુગોનું પ્રમાણ વિશેષ આવડતું નથી. ઉલ્ટું કાંઈક ઘટે છે ! એક

બહેર હોય તો કાંઈ વધારે સંખ્યા બહેરી થવાનો ભય છે, માટે પણ બહેરી સાથે બહેરાનોજ પરચાવવો એ ઉત્તમ છે ! ૩૦૭૮ લગ્નો એવાં થયાં હતાં કે જેમાં મા અથવા બાપ એકજ બહેર મુક્યું હતું; તેમને થયેલાં કુલ ૬૭૮૨ છોકરાંઓમાં ૫૮૮ બહેરાં જન્મ્યાં હતાં, અર્થાત્ ૧૦૦ એ ૮-૬ ટકાજ બહેરાં જન્મ્યાં જ્યારે ૨૩૭૭ કેસોમાં મા તેમજ બાપ બહેરાં હોઇને તેમને ૫,૦૭૨ બાળકો થયાં. તેમાં ૪૨૬ બહેરાં હતાં અને તેથી પ્રમાણ ૧૦૦ બાળકે ૮-૪ આબુ હતું, જે ૮-૬ થી કાંઈક ઓછું છે.

વળી માદ રાખવું કે મા કે બાપજ બહેરાં હોય તોજ બાળકને બહેરાપણું લાગવાનો સંભવ છે એવા નિયમ નથી. ૨-૩ પેઢીને આંતરે-આંતરે પણ તે આવે. દાદા અને પાંત કે દિદિત બહેરાં હોય અને મધ્યનો પિતા ખાસ્સો સાંમળતો હોય !

મી. ફેચે ઉપલા આંકડા મોટે ભાગે બહેરાંઓની શાળાઓના વિદ્યાર્થીઓ તથા તેમનાં માતાપો પરથી મેળખ્યા છે, એટલે સરેરાસના સત્ત વિશે શક રહેતો નથી. (અપૂર્ણ).

ધાતુઓ અને શબ્દોના સંબંધનો કાંઈક ખ્યાલ.*

સંસ્કૃત ભાષા અત્યંત સ્વાભાવિક ભાષા છે. એના સપળા શબ્દો ધાતુજ યા વૈજિક છે. સર્વથી મહેલાં સંસ્કૃત શબ્દોનો, વૈજિક અથવા ધાતુજ હોવાનો પત્તા મહર્ષિ શાકટાયનાચાર્યને લાગ્યો. નિરૂપતમાં ચાકટાયાર્ય લખે છે કે:—નામાન્યાચાર્યતિજાતીતિ શાકટાયનો વૈષ્ણવાકરણઃ નૈરુત્ત. સમયસ્ય અર્થાત્ વૈષ્ણવાકરણ અને નૈરુત્ત શાકટાયનાચાર્યના મતમાં છે કે સંસ્કૃત ભાષાના સપળાં નામ આખ્યાતજ અથવા ધાતુજ છે. આ વાતનું સમર્થન મહામત્યમાં બજવાન પતંગલિએ, “નામવ ધાતુજમાહુ નિરુત્તે ક્વચરણે શાકટસ્ય ચ ” ઇત્યાદિ લખીને કર્યું છે; એના અર્થ એવો છે કે શાકટાયનાચાર્ય પોતાના વ્યાકરણ અને નિરૂપતમાં નામને ધાતુજ કહ્યાં છે. એ શાકટાયનાચાર્ય વ્યાકરણ અને નિરૂપત પર ગ્રંથો લખ્યા હતા તેમાંના કેટલાકનો તો લોપ થઇ ગયો છે. પણ ઋક્ત, ધાતુપાઠ, ડગાદિ વગેરે આજ સુધી મળી આવે છે.

ભરતવર્ષના વિદ્વાનોનો એવો રીવાજ હતો કે, વખતેવખત તેઓ પ્રલીન ગ્રંથોનો સુધારો યા સંસ્કરણ કર્યા કરતા હતા અને અત્યંત બેદ પડી જતાં, તેઓ નવિન ગ્રંથો બનાવના હતા. સ્વયં વેદોની સંદિલતુ કેટલીએ વાર સંકલન થયું છે, (આ સંકલન છે) અને ખરું જોતાં કાંઈ ભલિની ઉન્નતિ માટે એ ઉપયુક્ત પણ છે. ચલ્લિ એવું કરવું તે વિદ્યા અને વિજ્ઞાનને માટે અવશ્ય લાભકારી છે. પણ ઐતિહાસિક વિચારોને માટે હાનિકારક છે. ઐતિહાસિક તથા રોધનારાઓ પાછળ મળી આવતી જતી વાતોને જોઇને ચક્રામાં પડી શકે છે; અને મંથનતી કાળને સેંકડો વર્ષ પાછળ ધસી શકે છે. આવી ભારતવર્ષના મંથનરેખા વિષયમાં પાશ્ચાત્ય વિદ્વાનોને ભ્રમ થયો છે. તે સર્વથી અનિવાર્ય છે.

ધાતુપાઠમાં ધાતુઓના સંગ્રહ છે. એ ધાતુઓની ગણના પણ કરી દેવામાં આવી છે. ૫૨૭૭ એની ખરી સંખ્યા કેટલી છે તેનો નિશ્ચય હજી સુધી થયો નથી. કાંઈએ ૧૭૦૦, કાંઈએ ૨૪૬૦ તો

* આજ જન્મ-બોદન વર્માંના મૂળ લેખ પરથી

કોઈએ કાંઈ સંખ્યા માની છે. પ્રાચીન આચાર્યોની એ વિષયમાં એવી શિક્ષા છે કે “ઘાતું-જ્ઞાત્વા પ્રત્યયં કલ્પનીયં । પ્રત્યયં જ્ઞાત્વા ઘાતું કલ્પનીયઃ” અર્થાત્ જો ઘાતુનો પતો લાગી નથી, તો પ્રત્યયની કલ્પના કરી લેવી જોઈએ, અને પ્રત્યયનો પતો લાગે, તો ઘાતુની કલ્પના કરી લેવી જોઈએ; આ ઘાતુએ આર્યોએ કયાંથી લીધી; એ વિષયમાં પ્રાચીનોએ કોઈ મત પ્રકટ કર્યો નથી, પણ અર્ધાંશી અધિક ઘાતુએ અનુકરણજન્ય છે, તેથી અનુમાન થાય છે કે આર્યોએ રાખેલો અનુકરણથી ઘાતુએને લીધી છે. એજ ઘાતુએથી આર્યભાષા નીકળી હતી, અને તેની સાથે સંખ્યક રાખનારી સઘળી ભાષા નીકળી છે. આર્યલોક સારસ્વત પ્રદેશમાં રહેતા હતા, પણ પાછળથી, ત્યારે તેમની સંખ્યા વધી ત્યારે કશ્યપ સાગરથી ગંગા યમુનાના કિનારા સુધી વિસ્તાર પામ્યા, એથી તેમની પ્રાંતિક ભાષાઓમાં ભેદ પડી ગયો. સ્વયં વ્યાકરણમાં પ્રાચ્ય પ્રતિચ્ય, અર્થદે દેશેત્યા પ્રયોગ સંજોગથી સૂત્રો લેવાથી એનું અનુમાન થાય છે. ઘાતુઓના અર્થમાં પણ ક્રમશઃ અતર પડવા લાગ્યો. રાખેલો અક્ષરોમાં પણ અલ્પસઃ યતાં યતાં વિપર્યય થઈ ગયો. કોઈ ઘાતુનો કહીક આખ્યાત રહ્યો, ત્યારે કહીક તેના વિકારનેજ પ્રયોગ અવરોધ રહ્યો. યાસ્કઅર્થ નિરુક્ત માં શવતિ ઘાતુપર લખે છે કે—શવતિઃ ગતિઃ કર્મ્મા કંચોજેષુ વિકાર इत्यादर्याणाम्. અર્થાત્ શવ્ ઘાતુનો ગતિ કરવી એવા અર્થ ઇશનના એક વિશેષ પ્રાંત નામે દેશમાં થાય છે. પણ આર્યોની ભાષામાં આ ઘાતુથી બનેલો માત્ર શવ રાખેલો પ્રયોગ અવરોધ રહી ગયો છે.

આને અમે કોશિક રાખેલો ઇતિહાસ લખવાનું સાદુસ આ આધારપર કરીએ છીએ, અને આશા રાખીએ છીએ કે વિદ્યારાજીઓને તે રૂચિર થઈ પડશે.

પત્=પડવું

ત્યારે કોઈ પદાર્થ ઉભેથી પડે છે, તેના પડવાથી ત્યારે પડ્ અથવા પત્ ઉત્પાદિત થાય છે. એ પ્રકારે પદાર્થોના પતનથી વારંવાર રાખેલો યવા જોઈને, આર્યોએ પત્ ઘાતુને પડવાના અર્થમાં ગ્રહણ કર્યો ત્યારે તેમને કોઈ પદાર્થના પડવાનો સંકેત દર્શાવવો પડતો, ત્યારે તેઓ પત્ને પ્રયોગ કરતા હતા. કાળક્રેદથી એના પતિત્, અપપત્, પપાત આદિ આખ્યાન રૂપો થઈ ગયાં. પછી ક્રિપસર્ગોદ્દાર એના અર્થમાં વિશેષતા ઉત્પત્ત થઈ.

એ પત્ ઘાતુથી પત્ર રાખેલું થયે, એનો અર્થ પાતર કે પાંદડું છે. પાંદડું સુકાયથી અથવા તુટવાથી ગ્રાસપરથી ખરે છે. એથી આર્યોએ પાંદડાને પત્ર કહેવાનો આરંભ કર્યો. પછી પત્ર રાખે પડવાના બાવથી અલગ થઈને આકૃતિઓને લગાડવામાં આવ્યો. અને જે પદાર્થો પાતળા, લાંબા અને પહોળા યતા હોય તેને પત્ર રાખેલો વાચ્ય કરાવવામાં આવ્યા. તે એટલે સુધી કે મોજપત્ર (મૂર્જપત્ર) કે જે એક વૃક્ષની છાલ છે તેને પણ પત્ર રાખેલું ગ્રહણ કર્યો. પંખીના પંજાને પાંદડાના આકારમાં જોઈને પત્ર કહેવા લાગ્યા. અને બાહુને પંજા લગાડતાં હોવાથી તેને પત્રગ્રી કહેવાનો પ્રારંભ કર્યો.

પૂર્વકાળમાં ત્યારે લોકોએ જેમને ખાવાનું શરૂ કર્યું, ત્યારે તેઓ ખાવાના પદાર્થને પાંદડાં ઉપર લઈને ખાતા હતા. જેમ જેમ આનંદસ્વકતા વધતી ગઈ, તેમ તેમ લોકો ધણું પાંદડાં કુસથી જોડીને પડિયા, પતરાળી, વગેરે કરવા લાગ્યા. આમ કરવાને તેમને કેટલાંએ પાંદડાં લઈને ઉપર રાખીને સાંધવા પડતાં. એવી રીતે સાંધેલા પાંદડાને પણ પત્ર કહેવા લાગ્યા. એ લોકો એવાં પગોથી બનેલાં વાસણને પાત્ર કહેતા હતા; ધણું દુર્ગ પછી ત્યારે એ લોકોએ માટી વગેરેનાં વાસણો બનાવવાં શરૂ કર્યાં ત્યારે તેને પણ જોજ આકાર અને જોજ પ્રમાણના હોવાને લીધે પાત્ર કહેવા લાગ્યા. એ પ્રકારે રક્તે રક્તે પાત્ર રાખે વાસણના અર્થમાં રૂઢ થઈ ગયો.

પાત્રેથી એ લોકો પદાર્થોને ઠોંગતા હતા ત્રીજી પાત્ર રાજ્ય પાછળથી ઠાંકણના અર્થમાં અને આવરણકારક વસ્તુઓને માટે પણ પ્રયોજવા લાગ્યો, સ્વયં સંદિગ્ધમાં । હિરણ્યમયેન પાત્રેણ સત્યસ્યાપિ હિતં મુલ્યં । તે ઠાંકણના અર્થમાં પ્રયુક્ત થયેલો છે. એ ઠાંકણથી ઠોંગેલા પદાર્થોનું રક્ષણ થતું હતું. એ બાંધવે લઇને પાત્ર ના બે બિન્ન વર્ણોને, પાછળથી પૃથક કરીને વા અને વ્ર એ બે ધાતુઓની કલ્પના કરવામાં આવી. એ બંને રક્ષાના અર્થમાં પ્રયુક્ત થાય છે, અને એનાથી કેટલાકે રાજ્યો સંસ્કૃત ભાષામાં નીકળ્યા છે.

એજ પત્તુ ધાતુથી પતન રાજ્ય બને છે, તેનો અર્થ પડતું થાય છે. એ રાજ્યનો તેને બદલે બોલતાં બોલતાં ર થઈ ગયેલ એ પ્રકારે પતન થી પર્ણ રાજ્ય થયો, અને એનું વાચ્ય પાંદડું કપું, કેમકે પાંદડું સૂકાયાથી કે તરડાથી ઝાડપરથી પડે છે. તે પછી પર્ણ રાજ્ય ઉપરથી પડવાવાળા પદાર્થોના અર્થના ભાવમાં તે આવ્યો અને મુર્ચના કિરણોને લોકોએ ઉપરથી નીચે અથવા આકાશમાંથી પૃથ્વી ઉપર આવતાં લેઇને સુપર્ણ કહેવાનું શરૂ કર્યું । કેવલ ઢીક લાગવાથી, લાભદાયક હોવાથી તે માટે ચોક્કસ રાજ્ય પર્ણ ની અભાગ સુ ઉપસર્ગ વધારી દીધો. વેદોમાં સુપર્ણ રાજ્ય સૂર્યના કિરણોને માટે મળી આવે છે. નિર્ધટ્ટમાં કશય પ્રત્યપતિએ સુપર્ણ નો પાડ રદિમનામ્ માં કર્યો છે, લોકોએ પખીઓને પણ ઉપરથી નીચે ઉતરતો લેઇને તેમને પણ સુપર્ણ કહેવાનો આરંભ કર્યો. ઘણા કાળ પછી સુપર્ણ રાજ્યનો અર્થ ઉડનાર થઇ ગયેલ અને પર્ણ ઉડવાના અર્થમાં કામ આવવા લાગ્યો. સુપર્ણ ને લોકોએ આકાશમાં ઉમેરાતાં પક્ષીની થોડે પૂર્વમાંથી પશ્ચિમમાં હજીને જતાં જોયા. અને તેને પણ સુપર્ણ કહેવા લાગ્યા. વેદોમાં કેટલીક જગ્યાએ સુપર્ણ રાજ્યનો પ્રયોગ સૂર્ય આદિના અર્થમાં થયો છે.

પક્ષીઓના ઉડવામાં પ્રધાન સાધન તેમનાં પીંછાં છે. પીંછાનો આકાર પણ પાંદડાં જેવાજ હોય છે. તેથી પીંછાને પણ પર્ણ કહેવાની પ્રથા પડી. પાંદડાં પાનખર જતનમાં ખરી પડે છે. અને પીંછાં પણ પ્રાપ્ત અવસ્થા ખરી પડે છે. પાનખર જતન પછી નવાં પાંદડાં નીકળે છે, અને થોડા દિવસમાં આખું ઝાડ ટંકાઈ જાય છે, અને તેજ પ્રમાણે તે સમય ગયા પછી પક્ષીઓનું અંગ પણ ટંકાઈ જાય છે. એમ પર્ણ પાછળથી સ્વતંત્ર ધાતુ બની ગયો, અને તેનો અર્થ આગ્રહન કરવાના અર્થમાં બની ગયો.

પાંદડું અથવા કોઈ બીજી ચીજ ઉપરથી પડે છે, ત્યારે તે એક પદાર્થથી પૃથક થઇને અન્ય પદાર્થને પ્રાપ્ત થાય છે; એ બંને બાબોને લઇને પત્તુ ના વર્ણવિકારદ્વારા બીજા બે ધાતુઓ પદ્ અને પદ્ ની ઉત્પત્તિ થઈ. એમાંથી પડેલાનો અર્થ પ્રાપ્ત કરતું, અને બીજાનો અર્થ પૃથક થતું થાય છે. એ બંને ધાતુઓ વાસ્તવિક રીતે પત્તુ ધાતુના રૂપાંતર છે. એજ પત્તુ ધાતુથી વર્ણવિકાર અને વર્ણવિપર્યયદ્વારા પદ્ અને તપ્ એ બે ધાતુઓની ઉત્પત્તિ થઈ. તેમાં પદ્ નો અર્થ બહુવું, અને તપ્ નો અર્થ ઘરમ થતું. આકાશથી વરસાદ વગેરેના પડવામાં પદ પદ થા પડ પડ નો ટુમ્મુલ રાજ્ય થાય છે. તેથી પદ્ ધાતુ પ્રથમ રાજ્ય કરવાના અર્થમાં આવ્યો. પાછળથી બહુવું અને વારંવાર વાક્યોત્પારણના અર્થમાં પ્રયુક્ત થવા લાગ્યો. મુર્ચના કિરણ સાથે સાથે જરમી પણ પૃથ્વીપર આવે છે. તેથી એને માટે વિપર્યય દ્વારા પાત્ત ની જગ્યાએ તાપ રાજ્ય વ્યવહાર થવા લાગ્યો. પાછળથી તપ્ નો પ્રયોગ જરમી પદોત્પારણના અર્થમાં થવા લાગ્યો. એજ પ્રકારે પત્તુ થી પદ્ ધાતુ પણ વિકારદ્વારા થયો. તે ગતિ વગેરેના અર્થમાં યોજવા લાગ્યો, એ પદ્ ધાતુથી પદ્ય રાજ્ય થયો છે. તેનો અર્થ માર્ગ છે. કેમકે માર્ગે ચાલીને એક સ્થાનપરથી બીજા સ્થાનપર લોક જઇ પહોંચે છે.

આ રીતે પત્તુ ધાતુથી પદ્, પદ્, પદ્, પદ્ વગેરેના જેવા અનુકરણરૂપ બીજા પણ કેટલાકે ધાતુઓ અને રાજ્યોની સૃષ્ટિ કાળાંતરે અને અવસ્થાંતરે થઈ છે.

દીપ:—૧ પત્, પય્, પદ્, પદ્, વગેરે એના અનુકરણ અને સમાનાર્થક છે.

૨ સ્વયં પત્ ધાતુના પાંચ ઉડવાના અર્થમાં પ્રયોગ થવાનો પેતા પતાકા રાજ્યથી લાગે છે.

૩. સુચની અમીને નાનંતમાં વ્યાપેલી જોડને તપ્ ના ત્ ના લોપ કરીને અપ્ પયો, તેનો અર્થ વ્યાપ્ત થયું છે. જાપ્ થી ઘપ્ હાત્ત પયો છે, કેમકે વાવરમાં બીજને આખા ખેતરમાં પહોંચાડવું પડે છે.

અનુવાદક—ડૉ.

ગાંધી હંદગી પર્યંત ભુખામાં જાયલો રહેલો રાજપુત કેહી !

અધ્યયન

જોડકાં જન્મવા માટે આખી જીંદગી કરવું પડેલું પ્રાયશ્ચિત.

(એક કુરુપ્રારસિક સત્ય કૃત્ય ઐતિહાસિક વાર્તા)

પ્રથમ આલસમાં આવેલ પિતેરોલોમાં, ત્યારબાદ સેન્ટ માર્ગેરાઈટના ટાપુમાં અને અંતમાં બે સ્ટાઈલના કેફાનામાં જે મનુષ્યને હજમ ૪૦ વર્ષથી થતું વધારે સમય, સુધી ગોંધા રાખવામાં આવ્યો હતો, જેને કેફાનાના અધિકારી તેમજ તેમાં આવતા તમા કાઠપણ મનુષ્ય સાથે તેની ખરી સ્થિતિનું જ્ઞાન થાય તેથી એકપણ સંખ્યામાં કરવાની મના કરવામાં આવી હતી, જેની હસ્તીની દરેક દરેક નિરાશાની ઓળો નિર્દયતાથી નાશ કરવામાં આવ્યો હતો અને જેના દુઃખનો અંત તેના પોતાના દેહાંતથીજ આવ્યો હતો તે કાણ હતો ? આ સવાલ જેઓ આ દુઃખી કેરીની દયાનનક સ્થિતિનું બધા સાંભળતા હતા તેઓ સમજાતાં મનમાં હાલવતા હતા. લોકો પોતાના મનમાન્યા વિચારો પ્રદર્શિત કરતા હતા. કેટલાક કહેતા હતા કે તે ફ્રેંચની રાણી એનીના માનીતાઓમાંનો એક હતો; જેની આવી દયાનનક સ્થિતિ થવાનું કાશ્વ માત્ર તેના તરફ ફ્રેંચ પ્રદાપધાન કાર્ડિનલ આકારીનીની ઇર્ષ્યા હતી. ત્યારે બીજાઓ દેવતાથી કહેતા હતા કે તે ઇંગ્લેંડના રાજા આર્ચર્ડ બીજનો વ્યભિચારોત્પન્ન પુત્ર, યુધ્ધ ઓફ મોનમથ, હતો. વળી કેટલાક ત્યાં સુધી કહેવાની હિંમત કરતા હતા કે તે હુધ ૧૪ માં જેને ફ્રેંચોએ "ધી આન્ડ મોનાર્ક" ની ઉપમા આપી છે તેનો નજીકનોજ સગો હતો.

જે થોડા જાણુ તેણે 'ખરે' સ્વરૂપ જાણતા હતા તેઓ સમજતા હતા કે આ ભેદનું સ્પષ્ટીકરણ
 કરું, ને, પોતાને, ચરણ, ગદ્ય, વગાજાવે, જાણવે, જાણી, જીવ્યાંથી, એક, ને, પોતાપોતાને, જાણી, પ્રખ્યાત,
 રાખ) અને બીજાઓએ આ ભેદનો ખુલાસો જાણવાને ધણાનું પ્રયત્નો કર્યા, પરંતુ તેમના સર્વ પ્રયત્નો
 નિષ્ફળ નિવડ્યા. વળી ત્યારે કેંય મહાવિષ્ણુમાં અતિ ફાંસીએ ટંખાપથી કેંય મહારાણી મેરી એનોઇએ
 આ ભેદનું સ્વરૂપ જાણવાને પોતાના પતિ હુદ ૧૬ અને આજીજ કરી ત્યારે તેણે તે જાણવનું સ્પષ્ટીકરણ
 કરવાને જોખમી ના પાડી. તે ઉપરાંત જ્યારે એકેય કે એપીવાડ પાસે તેના જાણવાને એક સાધારણ
 નોકરીમાં આફ પુછાણીએ પડી આ ભેદનો ખુલાસો માગ્યો ત્યારે તેણે કહ્યું હું દાં કે, તે ખુલાસો
 કરવાને દિશ્મતવાન નથી, અને કદાચ તેણે પોતાનું જાણુ નીપજશે તો પણ તે પોને પોતાના મુખદ્વારા
 આ મુખ ભેદનો પડો ફાંસી નહીં. ધણે સમય બ્યતીત થઇ ગયો તોપણ આ એવી ભેદનો ખુલાસો
 નહીં. આખરે તેણે સ્પષ્ટીકરણ કરાવવાને એક સ્ત્રી કુતેદમંડ નીપડી. જે રાજપ્રતિનિધિએ

તેના અલિનહાં સગીર હુઇ ૧૫ માને તેની પુષ્પ વયે પહોંચ્યા તેના આગલા દિવસ સુધી આ બેદનો ખુલસો કરવા આનાકાની કરી હતી; ન્યારે તેની પુત્રી એસ એફ બેરી આ બેદનું સ્વરૂપ જાણવા રહી અને કંઈતી તેની પાસે આવી ત્યારે તેણેજ ના છુટકે આ બેદનું સ્પષ્ટીકરણ કર્યું. યોગાન કરાક બાદ ડ્યુક એફ રોરોલ્ફ ને એસની સાથે ખ્યારમાં પડ્યો હતો તેના હસ્તમાં કેટલાક દસ્તાવેજોનું બંડલ આપ્યું. આ દસ્તાવેજો આ શ્રમ વાર્તાના સ્પષ્ટીકરણ રૂપે હતા. ને વાર્તા આ દસ્તાવેજોની મદદથી પ્રસિદ્ધિમાં આવી છે તે ખરેખર ધ્યાનમાં રાખવા લાયક છે.

સર્વ દસ્તાવેજોમાંના એક અપ્રતિમ દસ્તાવેજનું મથાળું નીચેપ્રમાણે હતું:—“ દુખી રાહુદાનદો કે ને હુઇ ૧૪ માના હુકમથી કેદખાનનું સેવન કરતો હતો તેના અધ્યાપકે યોતાના મરણ સંમયે રાહુદાનની કેળવણી અને જન્મનું આપેલું જ્ઞાત.” દસ્તાવેજમાં આપેલા જ્ઞાતોના સાર નીચે પ્રમાણે છે:—

ઇસ્વી સન ૧૬૩૮ ના સપ્ટેમ્બર માસની પાંચમી તારીખની મધ્યાહ્ને હુઇ ૧૩ માની રાણી એની એફ એસ્ટ્રીઆએ પરણ્યા બાદ વીસ વર્ષની મુદતે તેના ધણીની અપૂર્વ પુરાણી વચ્ચે ક્રાન્સના ગાદીવારસને જન્મ આપ્યો. રાજની પુરાણી હુકે સમયને માટેજ હતી; કારણ કે યોગાન કરાક બાદ એક દારીએ રાજને ખબર આપી કે રાજમાતાને બીજો પુત્ર સાંપડશે. હુઇ આથી ધણેજ ગમરાયો. વળી આજ સમયે એક બેરીનું બાપેલું બલિય તેની નજર આગળ ખડું રહ્યું તેથી તે બેમાન અવરથામાં જમીન પર તુટી પડ્યો. પેરીસમાં એમ કહેવાનું હતું કે બે બેરીએના કપન મુજબ રાજમાતા બે પુત્રને જન્મ આપે તો તે રાજ્યને માટે ધણેજ તુકરાનકારક નીવડશે : બેરીએની ને !

જોડકાં ગાદી વારસોનું શું કરવું?—રાજાની મૂંઝવણી.

ગાદીના વારસ તરીકે જોડકાં બાળકોની નૈમિત્તિક બીજાને માટે “ સ્થેટીક રાજ્યવારસોને લગતા હો ” માં કોઇ પણ બંદનનું વિધાન નહોતું, તેથી રાજ ધણેજ મુંઝવ્યો. તેણે સર્વ મુત્રવલ્લને ઉબરે ખાટી કરવા રાજ્યના મહા પ્રધાન પ્રખ્યાત કાર્ડિનલ રોરોલ્ફને બોલવવા મણસો દોડાવ્યા. ન્યારે તે રાજ પાસે આવ્યો ત્યારે રાજ્યે યોતાના મનનો ઉબરો ખાટો કર્યો અને પટેલી આફવામાંથી ઉબરાનો રસ્તો મુક્યો. કાર્ડિનલે તરતજ બહેર કર્યું, “ કદાચ રાણી બીજ ઉકરાનેજ જન્મ આપે તો તે વાત કુપી રાખવી, કારણ બલિયમાં તે પણ રાજ ચલાવી ઇચ્છાથી અને રાજ્યના લોભમાં તેના બાપ સાથે લડાઈ કરે. ” જેમ ધાસ્તી હતી તેમજ બન્યું. રાણીએ બીજ પુત્રને જન્મ આપ્યો. આ પુત્ર પ્રથમ જન્મેલા પુત્ર કરતાં પણ વધારે કોમળ અને દેખાવડો હતો તે જન્મ્યો ત્યારથી રહવા લાગ્યો. તે કેને ક્યો રહવાનું બંધ કરતો નહોતો. કદાચ તેને યોતાના બલિયમાં ઘડવાના દુઃખની માહિતી થઈ ચૂકી હતી ! હુઇએ આવી પટેલાધર્મસંકરને અંગે કાર્ડિનલની શીખામણને જાલસરી ચાલવા દુરસ્ત ધણું. જેઓ આ સમયે હાજર હતા તે સંધ્યાઓએ આ વાન બહાર નહીં પાડવાની પ્રતિજ્ઞા લીધી. આ બીજ જન્મેલા બાળકને એક દારીની સંભાળમાં સોંપવામાં આપ્યું; અને તે આ ભેદ કોઈને કહે નહીં તે બાળન તેવી પાસે પ્રતિજ્ઞા લેવડાવી; તે ઉપરાંત કદાચ તે આ ભેદ ખુલ્લો કરે તો તેને માથે નાંખવાની ધાસ્તી બજાવવામાં આવી હતી. જન્મથીજ દુખી રાહુદાનની છાંદગીની રાજઆત આવી કરણજનક સ્થિતિમાં યઈ.

આપાના ગરીબખાનામાં શાહુનદો !

રાહી માતપિતાના દરબારમાંથી હાંપી કઢાવવા રાજપુતને ન્યાં સુધી બચપણની રાજઆતમાં આવ્યો ત્યાં સુધી એક આપાના ગરીબ મકાનમાં પુરતી સંભાળથી રાખવામાં આવ્યો. ત્યાર બાદ તેને એક ઉમરાવને સ્વધીન કર્યો; આ ઉમરાવની દેખરેખ હેઠળ આપણી વાર્તાના નાયક યુવાનીના પુતળદારમાં આવ્યો. તે યોતાના મિત્રોમાં સર્વ કરતાં ધણેજ ચતુર અને બુદ્ધિશાળી હતો. તેના મુખ ઉપર રાહી દબદબાનાં દરેક ચિહ્નો માલુમ પડતાં હતાં. તે આ ઉમરે પડેલો તે પટેલાં તે ચોતે કેણું હતો તે જાણવાને ધણા પ્રયત્નો કરતો હતો; કારણ તેના રજક ઉમરાવ ધાસેથી તેને વાપરવા માટે આપવામાં

આવતા પૈસા ઉપરથી તેની એટલી તો ખાતરી થતી હતી કે તે કોઇ સાધારણ મનુષ્યનો પુત્ર નહોતો. તેના માતાપિતા કોણ હતાં ? તેઓ કયાં હતાં ? અને તે તેમની સાથે શા માટે નહોતો ? આ સવાલોએ તેના મનમાં ત્રાસ ધાલી હતો. એ કે તેના પ્રત્યેક સવાલનો જવાબ મળે તો મુશ્કેલ હતો તો પણ એક દિવસે તેની ગુન્નવલ્લુ સમાધાન આકસ્મિક રીતે થયું. તેના જન્મનો એક ખુશી ગયો અને એવો વિચાર પ્રસન્ન થઇ ગયો.

સંસ્મરણ મુદ્દો !

૦. તેના વાલીની ગેરહાજરીમાં તેના હસ્તમાં એક ખતપત્રોની પેટી આવી. તેણે ઉઠાવી આ સર્વ પત્રો તપાસ્યા. આ સર્વ પત્રો રાજમાતા અને કાર્ડીનલ માર્ગારિન (ફ્રાન્સનો પાદરી, મદદાપદાન) તરફથી આવેલા હતા. તે સર્વ પત્રો તેણે લેખકાવવા માંડ્યાં; સર્વ પત્રો તપાસતાં તેને માનુષ પડ્યું કે તે એવો કોઇ સાધારણ વ્યક્તિનો પુત્ર નહોતો પરંતુ ફ્રાન્સના મદદારાજનો પુત્ર હતો ! અને મદદાન હાથે ૧૪ મનો નેડકો બાંધ હતો ! તે સમયમાં ફ્રાન્સની સત્તા પ્રબળ હતી અને સમસ્ત યુરોપમાં તે ક્રાંતી મદદાન રાજ્ય મનાવું હતું. વળી તેના મનમાં વિચાર થયો કે કદાચ તેને રાજપુત તરીકે જાહેર કરવામાં આવે તો બલિષ્ઠમાં એવો પણ રાજ થઇ શકે તે સંભવિત હતું.

અર્ધધીજ તેની છાંદગીનો નાટકીય ફેરફાર થવા લાગ્યો અને યુવકને મઠે એક અન્યથા આકૃત આવી પહોંચી. એ તે હાથે ૧૪ મનો નેડકો બાંધ દોષ તેની મુખાકૃતિમાં હાથના જેવી સરખામણી હતી ? આ સવાલનો જવાબ મળે તો આપણા મનમાં અલેક્ષી શંકા દૂર થાય ખરી, તેણે એક સમયે તેના વાલીને રાજની છબી દેખાડવા કહ્યું. વાલીએ જવાબ આપેલો કે તેની પાસે રાજની છબી નહોતી. પણ તે ઉમરાવના મકાનમાં રહેતી એક ખુબસૂરત દાસી કે જે રાહબદાને ધણાજ ખાતરી આપતી હતી તેણે રાજપુત માટે રાજની છબી આપી આપી. જ્યારથી તેણે તે છબી જોઇ અને તેની તથા રાજની મુખાકૃતિમાં સમાનતા જોઇ ત્યારથીજ તે અર્ધા આંધા જેવો થઇ ગયો હતો. તેની અને તેના પિતા વચ્ચે એટલી બધી સમાનતા હતી કે કદાચ તેઓ બંનેને એક સાથે ઉભા રાખવામાં આવે તો એક બીજાને ઓળખી શકવા મુશ્કેલ હતું.

આવી બન્યું !

કરેલી રોમથી મુશ્કેલ થતો અને તેના જન્મનો એક તેનાથી હુષો રાખવામાં આવ્યા હતા તેથી શરસાના આવેશમાં પોતાના સ્વરૂપના પ્રત્યક્ષપ્રમાણ રૂપે રાજની છબી દાખમાં લઈ તે પોતાના વાલી પાસે ગયો, અને બોલ્યો " જુઓ મહેરબાન ! મારા અને આ છબી વચ્ચે શો ફેર છે ? આ છબી જે કોઈની છે તે પોતેજ હું છું ! " આ સાંજગતીની સાચેજ તે ઉમરાવે ધાસ્તી અને ગળાસટમાં પોતાને ત્યાં જ બન્યું હતું તેની રાજને. ખજાર આપવાને એક માણસને દોડાવેલો. ચોટાળ કલાક દરમિયાન રાજને શરસાના આવેશમાં બંને વાલી અને રાહબદાને આદરસ પવતિમાં આવેલા પિનેરોવાના બચકર કેદખાનામાં કેદી તરીકે રાખવાનો હુકમ કર્યો. ત્યાં ઠંડી અને બેજ એટલી બધી હતી કે ત્યાં મોડા સવામાં આવતા કેદીઓના માથાના વાળ અને હાંવ પણ થોડી વારમાં ખરી પડતા હતા ! અર્ધા રાહબદાનો વાલી જેને ગ્રેહો માત્ર નીમકદલાતી હતી તે પોતાના રાહી સગીરને તેના નરીબને આવીન વધારે દુઃખદાયક સ્થિતિમાં મુગી મરણ પામ્યો.

રાજખંડુએ કેદી બંધુને બીજા કેદખાનામાં મોકલ્યો.

રાહબદાની તેના વાલીના મરણ બાદની સ્થિતિ ખરેખર કંઈજાનક હતી. તેના કરતાં વધારે દયાનુક સ્થિતિનું અવલોકન દુઃસહ છે. આજ સમયથી તેણે પાત્ર પોતાના ઉપર પોતા દુઃખથી સર્વ યોજને ધિક્કારવા માંડી. બચકર કેદખાનું કે નેની વિવાહ પર દરદરેશ બચક પડયા કરે તો તેના સંપર્કમાં રાહબદાને દુનિયાની સર્વ યોજેથી અગ્રમ રાખવામાં આવ્યો હતો. તે પોતાની માની

દુનિયાની બહાર શું થતું હતું તે બાબતે જોઈ શકતો હતો. ને : મનુષ્ય તેને દિવસમાં એ વખતે જોઈને આવવા આવતો હતો તેની સાથે એક પછી રાખે જોઈવાની તેને મના કરવામાં આવી હતી. તે અતિશય દુઃખના પંજામાં સપડાયો તેના કરતાં તે મરણને, અવકાર આપવાને માટે પ્રયત્ન કરી શકતો હતો તે થોડું જ અશક્ય કારણ છે. તેના બાઈ ને આ સમયે કાનસનો રાજ થયો હતો, અને દુર રહેલો રહ્યો અમન ચમનમાં દિવસો ગાળતો હતો તેને પોતાના બાઈની કટલાબની સ્થિતિ વિષે બાબતે વિચાર આવતો હતો. પણ જ્યારે એક દિવસે પોતાની સ્ત્રી મિત્રોને જોઈને સ્ત્રી મિત્રો ધણી હતી. છૂંદી નામધારી રાજ્યો એવાનું દર્શાવે છે. આપવાની બાઈને માટે પોતાની માતાના એવરેતના કાગળના નપાસતો હતો ત્યારે એકાએક પોતાની માતાના હસ્તાક્ષરના પત્રોનું એક બંધન તેના હસ્તમાં આવ્યું. તેની અંદર કમનસીબ સાહસદારને માટે કેટલાક પત્રો હતાં. આવી રીતે અચાનક તેને તેના બાઈની હયાતીની યાદગારી આવી, અને ગદન વિચારમાં પડ્યો. વળી આ સમયે યુરોપનાં ધણાં ખર્ચાં રાજ્યો તેની સાથે કાવત્રાં કરતાં હતાં. આલેસમાં આવેલું કેદખાનું તેઓમાંની કોઈ પણ સત્તાને હસ્તક નયો, અને તેની સાથે દુઃખી સાહસદાર પણ તે સત્તાને હસ્તક થયો એવી ધાર્તીથી તે વ્યાજી થઈ ગયો; કારણ આવા કટાક્ષીના સમયમાં તેની ગાદી એક પળ પણ સલામત રહેશે તે ધારતું કશું જ સાદસિક હતું. વળી તેની વ્યાજીતા વધી તેનું કારણ એ પણ મળી રાખ્યું કે તેના મનમાં એવી ધાર્તીથી રચાન લીધું હતું કે તેના બાઈને પણ કરી સમસ્ત યુરોપ તેને ગાદીએથી ઉઠાડી મુકી દુઃખી સાહસદારને ગાદી સોંપે ! તદુપરાંત તેની પોતાની છઠ્ઠી જોખમમાં આવી પડે ! ઉપર પોતે એ જ વિચાર પર આવ્યો કે જો તેમ કરીને આ બેદી કેદીને કોઈ બીજી સલામત જગ્યાએ ખસેડવો, અને તરત જ તેને માટે હુકમ કરવામાં આવ્યો.

આ બચકર કેદખાનામાં લગભગ નવ વર્ષ પસાર કર્યા બાદ એક દિવસ કેદખાનાના ઉપરીએ આવી કહ્યું : " એક ફ્રેન્ચ અમીર આપ સાહેબને મળવા ઇચ્છે છે અને થોડા સમયને માટે વાતચીત કરવા માંગે છે. " આદલાજ રાખે ઉપરથી દુઃખી કેદી એટલો બધો ગભરાટમાં પડ્યો કે અત્યુક્ત સમયપર્યંત તેના હોઠની બહાર એક પણ શબ્દ નીકળ્યો નહીં. તે મનમાં વિચાર કરવા લાગ્યો " આ નૂતન મનુષ્યને મારી પાસે અને વળી થોડી ધણી વાતચીત કરવાને માટે આવવાનું કારણ શું હતું ? શું મારો છટકારો કરવા તો નહીં આવ્યો હોય ? " આવા ધણા ધણા વિચારથી તેનું મન ઉત્તરેલું. ત્યારે તેને જોઈવાની સક્તિ આવી ત્યારે તેણે પૂછ્યું. " મારી પાસે આવનાર શબ્દ કયો છે ? " તેના પ્રશ્નને મળ્યો " ધી સાર્કીસ ઓફ સાર્કીસ. " ફરીએ " સાર્કીસ " રાખે આશ્ચર્યથી ઉત્તર કર્યો, કારણ તે નામને સમય કાનસમાં ઘણા જ માન સહિત ઉત્તર થતો હતો, અને તે એટલો બધો આશ્ચર્ય સાથે આ માનવતં નામ જોઈતો તેનું કારણ કદાચ તેના મનમાં એમ પણ હોય કે તેના દુરમન રોડીયુને મારી નાંખનારાઓમાં ને સાર્કીસ હતો તે આ નૂતન આવનાર શબ્દ હતો. આવા નામની ઉપાધિ ધરાવતો પુરૂષ ખરેખર સારી જ ખબર લાવશે એવું તેના મનમાં થયું. તે ખબર બીજી કોઈ નહીં પણ તેની સાથે તેના બાઈએ પોતાને ઇટાલી કરવાનું કહેલું મોકલ્યું હતું તે દરો એવી આશા તેને હાથેખર રહી. સાહસદારે આ વિચાર ખાંધવામાં એક ગંભીર શુભ કરી હતી તે આપણે આગળ ઉપર જોઈશું.

આઈ આઈને જાણી રહે વર્ષ લેખનાં છુરખો પંદરવાં રાખે છે.

પછી તેણે કેદખાનાના ઉપરીને કહ્યું " સાર્કીસને કહે કે હું તેને મળવાને ઘણા જ આતુર છું. " એક પળ બાદ બન્યું, હેખાવડો અને બમકાળંધ કપડામાં સજ્જ થયેલા એક અમલદારે આવી ઘણા જ માનથી માથું નમાવ્યું અને જાણ્યો " ખુદાવિંદ ! અને રાજ તરફથી આપને આ નાનકડું બંધન આપવાનો હુકમ થયો છે ને હું આપને સ્વાધીન કરું છું. તેની અંદર એક ચીજ છે જેને ઉપયોગ તેની સાથે મુકેલા પત્રમાં દર્શાવ્યા મુજબ કરવાનો છે. આપ રાજ્યનો હુકમ વાંચી રહો ત્યાં સુધી હું બહાર જવાની આજ્ઞા માથું છું. " આટલું જાણી તે બહાર ગયો અને ધીમે રીતે ખાણું બંધ કર્યું. ત્યાર બાદ તેણે રાજ્યનો હુકમ અચ્છી ઇતિ સુધી વાંચ્યો, અને ફરજવા દાણે બંધન જોડવા માંડ્યું. તેમાંથી

આવતા પૈસા ઉપરથી તેની એટલી તો ખાતરી થતી હતી કે, તે કોઈ સાધારણ મનુષ્યનો પુત્ર નહોતો. તેના માતાપિતા કોણ હતાં ? તેઓ ક્યાં હતાં ? અને તે તેમની સાથે શા માટે નહોતો ? આ સવાલોને તેના મનમાં બહુ ધાલી હતી. જો કે તેના પ્રત્યેક સવાલનો જવાબ મળતો નહોતો. તેણે પછી એક દિવસે તેની ગુપ્તચલન સમાધાન આશ્રિત રીતે થયું. તેના જન્મનો એક ખુદી ગયો અને પોતે વિચાર કરતે થઈ ગયો.

સંસ્મરણ !

૦. તેના વાલીની ગેરહાજરીમાં તેના હસ્તમાં એક ખતપત્રોનો પેટી આવી. તેણે ઉઠકાપી આ સર્વ પત્રો તપાસ્યા. આ સર્વ પત્રો રાજમાતા અને કાર્ડિનલ, માર્કારિન (ફ્રાન્સનો પાદરી. મહાપ્રધાન) તરફથી આવેલા હતા. તે સર્વ પત્રો તેણે ઉચ્ચાવવા માંડ્યાં; સર્વ પત્રો તપાસતાં તેને માન્ય પાત્ર કે તે પોતે કોઈ સાધારણ વ્યક્તિનો પુત્ર નહોતો પરંતુ ફ્રાન્સના મહારાજાનો પુત્ર હતો ! અને મહાન હુકમ ૨૨ માનો જોડકો બાઈ હતો ! તે સમયમાં ફ્રાન્સની સત્તા પ્રબળ હતી અને સમસ્ત યુરોપમાં તે સાચી મહાન શક્તિ મનાતું હતું. વળી તેના મનમાં વિચાર થયો કે કદાચ તેને રાજપુત તરીકે જાહેર કરવામાં આવે તો બનિયમાં પોતે પણ રાજ થઈ શકે તે સંભવિત હતું.

અર્દાશીજ તેની છંદગીનો નાટકીય ફેરફાર થવા લાગ્યો. અને યુવકને મટિ એક અન્યથા આકૃત આવી પહોંચી. જો તે હુકમ ૨૨ માનો જોડકો બાઈ હોય તો તેની મુખાકૃતિમાં હુકમ ૨૨ જેવી સરખામણી હતી ? આ સવાલનો જવાબ મળે તો આપણા મનમાં આવેલી શંકા દૂર થાય. ખરી, તેણે એક સમયે તેના વાલીને રાજની છબી દેખાડવા કહ્યું. વાલીએ જવાબ આપ્યો કે તેની પાસે રાજની છબી નહોતી. પણ તે ઉમરાવના મકાનમાં રહેતી એક ખુબસૂરત દાસી કે જે રાહબંદાને ઘણાજ ખર્ચાથી ચાલતી હતી તેણે રાજપુત માટે રાજની છબી આપી આપી જવારથી તેણે તે છબી જોઈ અને તેની તથા રાજની મુખાકૃતિમાં સમાનતા જોઈ ત્યારથીજ તે અર્ધા માંડ જોતો થઈ ગયો હતો. તેની અને તેણે પિતા વચ્ચે એટલી બધી સમાનતા હતી કે કદાચ તેઓ બન્નેને એક સાથે જોવા રાજવામાં આવે તો એક બીજાને ઓળખી શકવા મુશ્કેલ હતું.

આવી બન્યું !

કેટલી રોષથી ખુશી થતો અને તેના જન્મનો એક તેનાથી છુપો રાજવામાં આવ્યો હતો તેથી ગુસ્સાના આવેશમાં પોતાના સ્વરૂપના અવરોધમાંથી રૂપે રાજની છબી દાવમાં લઈ તે પોતાના વાલી પાસે ગયો, અને બોલ્યો " જુઓ મહેરબાન ! મારા અને આ છબી વચ્ચે શો ફેર છે ? આ છબી જે કોઈની છે તે પોતેજ હું છું ! " આ સાંભળવાની સાથેજ તે ઉમરાવે ધારતી અને ગળચરમાં પોતાને ત્યાં જ બન્યું હતું તેની રાજને. ખજર આપવાને એક મણસને દોડાવ્યો. થોડાજ કલાક ફરિયાદ રાજને ગુસ્સાના આવેશમાં બંને વાલી અને રાહબંદાને આલેસ પર્વતોમાં આવેલા પિનારોવાના બંધકર કેદખાનામાં કેદી તરીકે રાજવાનો હુકમ કર્યો. ત્યાં કંડી અને બેન જોડેલા બંધા હતા કે રવાં મોકલવામાં આવતા કેદીઓના માથાના વાળ અને હાંત પણ થોડી વારમાં ખરી પડતા હતા ! અર્દાશીજ દાનો વાલી જેનો ગુહો માત્ર નીમકદવાલી હતી તે પોતાના રાહી સમીરને તેના નેશીબને આપી ન વધારે દુઃખદાયક સ્થિતિમાં મુકી મરણ પામ્યો.

રાજબંધુએ કેદી બંધુને બીજા કેદખાનામાં મોકલ્યો.

રાહબંદાની તેના વાલીના મરણ બાદની સ્થિતિ ખરેખર કંટાળાજનક હતી. તેના કરનાં વધારે દયાજનક સ્થિતિનું અવગોળનું દુઃસદ છે. આજ સમયથી તેણે ખૂબ પોતાના ઉપર પડેલા દુઃખથી શરૂ થીજને ધિક્કારવા માંડી. બંધકર કેદખાનું કે જેની દિવાલ પર દરદરેશ બરફ પડવા કરતો હતો તેના ભોંયરામાં રાહબંદાને દુનિયાની સર્વ ચીજોથી અલગ રાજવામાં આવ્યો હતો. તે પોતાની નાની

હુનિયતી બહાર 'શું' થતું હતું તે - બાળેજ - જોઈ - સંજોગ હતો - એ : મનુષ્ય તેને - દિવસમાં - બે વખત બોલન આપવા આવતો હતો તેની સાથે એક પછી રાજ બોલવાની તેને મના કરવામાં આવી હતી. તે અતિશય દુઃખના પંજામાં સપડાયે તેના કરતાં તે મરણને આવકાર આપવાને માટે મનુષ્ય માર્યાના કરતો હતો તે થોડુંજ આશ્ચર્યકારક છે. તેનો બાઈ જે આ સમયે શાન્સનો રાજા થયો હતો, અને દુર રહ્યો રહ્યો અમન ચમનમાં દિવસો ગાળેનો હતો તેને પોતાના બાઈની કટલાઈના કથિતિ વિષે બાળેજ વિચાર આવતો હતો. પણ જ્યારે એક દિવસે પેતાની ઓ મિત્રોને-એને ઓ મિત્રો ધણી હતી. છૂંદ નામધારી રાજાએ એવાજ દત્ત આપવાની બંધોસને માટે પોતાની માતાના કવેરાતના દાગીના નાસાતો હતો ત્યારે એકાએક પોતાની માતાના હસ્તાક્ષરના પત્રોનું એક બંદલ તેના હસ્તમાં આપ્યું. તેનો અંદર કમનસીબ શાદનદાને માટે કેટલાક પત્રો હતાં. આથી રીતે અચાનક તેને તેના બાઈની દયાતાની યાદગીરી આવી, અને ગદન વિચારમાં પડ્યો. વળી આ સમયે યુરોપનાં ધણાં ખસાં રાજ્યો તેની સાથે કાવનાં કરતાં હતાં. આદ્યમાં આવેલું કેદખાનું તેઓમાંની કોઈ પણ સત્તાને હસ્તક નહોતું, અને તેની સાથે દુઃખી શાદનદાર પણ તે સત્તાને હસ્તક થશે એવી ધારતીથી તે વ્યાજુળ થઈ ગયો; કારણ આવા કટાકટીના સમયમાં તેની માંદી એક પછી પછી સલામત રહેશે તે ધારતું ધર્મજ્ઞ સાદસિક હતું. વળી તેની વ્યાજુળતા વધી તેનું કારણ એ પણ માની શકાય કે તેના મનમાં એવી ધારતીએ સ્થાન લીધું હતું કે તેના બાઈનો પક્ષ કરી સમરત યુરોપ તેને માંદીએથી ઉઠાડી સુધી દુઃખી શાદનદારને માંદી સેવે ! તદુપરાંત તેની પોતાની છ'દગી જોખમમાં આવી પડે ! ઉપરે પેતે એજ વિચાર પર આવ્યો કે ગમેતેમ કરીને આ ભેરી કેરીને કોઈ બીજી સલામત જગ્યાએ ખસેડવો, અને તરતજ તેને માટે દુકમ કરવામાં આવ્યો.

આ બચકર કેદખાનામાં લગભગ ત્રણ વર્ષ પસાર થયાં બાદ, એક દિવસ કેદખાનાના ઉપરીએ આની કહ્યું:- " એક દેવ્ય અમીર આપ સાહેબને મળવા હયો છે અને થોડા સમયને માટે વાતચીત કરવા માગે છે." આજવાજ રાજા ઉપરથી દુઃખી કેદી એટલો બધો ગભરાટમાં પડ્યો કે અત્યુ સમયપર્યંત તેના હોઠની બહાર એક પણ રાજ નીકળ્યો નહીં. તે મનમાં વિચાર કરવા લાગ્યો " આ નૂતન મનુષ્યને મારી પાસે અને વળી થોડી થણી વાતચીત કરવાને માટે આવવાનું કારણ શું હતું ? શું મારો છટકારો કરવા તો નહીં આવ્યો હોય ? " આવા ધણા ધણા વિચારથી તેનું મન ઉત્તેજાયું. જ્યારે તેને બોલવાની શક્તિ આવી ત્યારે તેણે કહ્યું. " મારી પાસે આવનાર ગૃહસ્થ કોણ છે ? " તેનો પ્રત્યુત્તર મળ્યો " પી માર્કવર્થ એક સૌકિમાર્સ. " કેરીએ " સૌકિમાર્સ " રાજાને આધર્મથી ઉચ્ચાર કર્યો, કારણ તે નામનો સમય શાન્સમાં ધણાજ માન સહિત ઉચ્ચાર થતો હતો, અને તે એટલા બધા આધર્મ સાથે આ મન-વંત નામ બોલ્યો તેનું કારણ કદાચ તેના મનમાં એમ પણ હોય કે તેના દુરમન દારોડ્યુને મારી નાંખનારાઓમાં જે સૌકિમાર્સ હતો તે આ નૂતન આવનાર ગૃહસ્થ હતો. આવા નામની ઉપાધિ ધરાવતો પુરુષ ખરેખર સારીજ ખબર લાવશે એવું તેના મનમાં થયું. તે ખબર બીજી કોઈ નહીં પણ તેની સાથે તેના બાઈએ પોતાનો પ્રકારો કરવલું કહેલું મોકલ્યું હતું તે દરો એવી આશા તેને ફાળખર રકુરી. શાદનદારે આ વિચાર બાંધવામાં એક ગંભીર ભૂલ કરી હતી તે આપણે આગળ ઉપર જોઈશું.

ભાઈ ભાઈને ભયથી ૨૮ વર્ષ લોખંડનો યુરખો પહેરાવી રાખે છે.

પછી તેણે કેદખાનાના ઉપરીને કહ્યું " સૌકિમાર્સને કહે કે હું તેને મળવાને ધણેજ આવુર છું. " એક પણ બાદ ભવ્ય દેખાવરો અને બપડાજંઘ કપડામાં સજ્જ થયેલા એક અમલદારે આવી ધણાજ માનથી માથું નમાવ્યું અને બોલ્યો " યુદ્ધવિદ ! અને રાજ તરફથી આપને આ નાનકડું બંદલ આપવાને દુકમ થયો છે જે હું આપને સ્વાધીન કરું છું. તેની અંદર એક ચીજ છે જેનો ઉપયોગ તેની સાથે મુશ્કેલ પત્રમાં દર્શાવ્યા મુજબ કરવાનો છે. આપ રાજાજનો દુકમ વાંચી રહો ત્યાં સુધી હું બહાર જવાની આજ્ઞા મારું છું. " આટલું બોલી તે બહાર ગયો અને પીએ રહીને બારણું બંધ કર્યું. ત્યાર બાદ તેણે રાજાને દુકમ અપૂર્ણ છતિ સુધી વાંચ્યો, અને મુજતા દાખે બંદલ ધારવા માંડ્યું. તેમાંથી

લોખંડને એક છુરખો મોઢા અવાજ સાથે જમીન પર પડ્યો. ત્યાર બાદ હૃદયબેદક થીસ-સાથે ડુખી શાહ-
નંદો પણ જમીન પર પડ્યો.

‘પ્રખ્યાત મહાન ફ્રેન્ચ લેખક વોલ્ટર પોલાના “ સીકલે ડી હુઇ ૧૪ ” નામક પુસ્તકમાં કહે છે કે “ થોડા દિવસ બાદ એક અપ્રસિદ્ધ કેદીને ધણીજ સુખદાયી કુન્સના કીનારાથી દૂર આવેલ આઠઘ ઓફ સેન્ટ માર્ગેરાઈમાં મોકલવામાં આવ્યો હતો. તે સાધારણ કેદી હતો; યુવાન, અને ઉમદા ખવાસનો લાભેતો હતો. મુસાફરી દરમિયાન એ કેદીએ પોતાના મુખ પર છુરખો પહેરેલો હતો; તેના દાડી આગળના બાજુ સાથે એક ચાંપ હતી જેનો સંબંધ છુરખાની સાથે હતો. આથી ગ્રાંત તે ખાઈ શકતો હતો. કદાચ તે પોતાની મોઢા પરથી આ છુરખાને કાઢી નાંખે તો તેને મારી નાંખવાનો હુકમ આપેલો હતો. આ બચકર ટાપુમાં ૨૬ વર્ષ પર્થત શાહનદાએ દિન રાત લોખંડી છુરખા સાથે ગાળ્યા. કદાચ આ છુરખાને ઘસે- ટવામાં આવે તો આખેહુબ હુઇ ૧૪ માનું બીલું સ્વરૂપ લાગ્યા વિના રહેત નહીં. જે કોઈ આ વાર્તાના જ્ઞાતા હતા તેઓમાંનો કોઈપણ આત્મા શાહનદાને પહેલા ડુખની માફક તેના ઉપર, લુલ્લમ સુલરે તેની ધાસ્તીમાં આ વાર્તાનું સ્પષ્ટીકરણ કરી શક્યો નહીં. શાહનદાની સાંત પણ બચકર જાંદગીમાં સદન કરેલા ડુખનું, દુઃખસાગરમાં ઢોકા ખાતાં મગજનું, આપત્તિ સમયની ધીરજનું, નશીબના ધાતકીપણનું પૂર્ણ વર્ણન કરવાને કોઈપણ કલમ અશક્ત છે. આખરે તેનો મગજ આત્મા તેના દેહને હમેશને મટિ છોડી ચાલતો થયો. આવી રીતે મનુષ્ય જાતને મટિ અસહ જાંદગીનો અંત આવ્યો. તેણે મરણપર્થત પણ પોતાના મુખદ્વારા આજીવનો એક પણ રાજ બદલે કાઢ્યો નહોતો. તેની સદનશીલતા અને પરિતાપ સમયનાં મૈત્ર્ય કેદખાનાના અમલદારના પરિવરત્ત હૃદયને પીગળાવી નાંખ્યું હોય તો તે અશક્ય નથી.

કેદમાંથી છુટવાની કેદી શાહનદાની વ્યર્થ યુક્તિઓ.

તેણે પોતાની ટાપુના કેદી તરીકની જાંદગીની સારઆતના દિવસોમાં બહારની દુનિયાના સંખ-
ધમાં આવવાને ઘણા પ્રયત્નો આદર્યા હતા. જેમાં એક પ્રયત્ન નીચે પ્રમાણે થયો કહેવાય છે:— “ એક દિવસે કેદીએ ચાંદીની રકાબી, લેતા ઉપર છરીથી પોતાનું નામ લખી કેદખાનાની બારીદ્વારા નીચે પાણીમાં નાંખી કે જ્યાં આગળ એક મછવાે હતો. મછવાનો માલીક કે લેની આ રકાબી ઉપર નજર પડી તેણે આ રકાબી હાંચકી લીધી અને કેદખાનાના દરોગાને આપવા ગયો. આ રકાબી જોઈ દરોગો એકદમ અમક્યો અને તે મછવાવાળાને પુછ્યું, “ બોલ આના ઉપર શું લખેલું છે? તે તે જગાળે નાંખ્યું છે? અને તારા સિવાય બીજા કોઈ મનુષ્યે તારી પાસે આ રકાબી આવી તે નેલું છે? ” તેના ઉત્તરમાં તેણે જવાબ આપ્યો “ સાહેબ! મને કાંઈ વાંચતા લખતાં આવડતું નથી, મને તે હાલ જ નથી છે, અને કોઈએ મને આ રકાબી સાથે ભેંચા નથી. ” તે ગરીબ ગણસને જ્યાં સુધી દરોગાની ખાતરી થઈ કે તેને વાંચતાં લખતાં આવડતું નથી ત્યાં સુધી સખ્ત જાંદગીસ્તમાં રાખ્યો હતો. આખરે દરોગાએ તેને કહ્યું “ જા, તને વાંચતા નથી આવડતું તેથી તું બાંચરાળી છે. ” વળી એવું કહેવાય છે કે એક સમયે એક મુસાફરને કેદખાનાની બાહ્યના પાણીમાંથી એક ખમીસ નજીવું હતું. તેના ઉપર શાહનદાએ પોતાના જમીની અને ધાતકી હાલતની બીના લખેલી હતી. કમનશીબ ક્ષીર આ ખમીસ લઈ કેદખાનાના રક્ષકને આપવા ગયો અને તેણે તેમાંનો એક પણ રાજ વાંચ્યો નહોતો તેવી પ્રતિજ્ઞા કરી. પણ જે દિવસ બાદ તેનું તેના બીજાનામાં ખુન થયું. આવી રીતે શાહનદાને મટિ બીલું ખુન થયું !

જેસ્ટાઈલમાં આગમન—લોખંડને બદલે મખમલનો છુરખો.

જે કે શાહનદાને આ દુઃખદ પ્રસંગે મરણ વહાણ લાગતું હતું; હરહરેશ તે મરણને મટિ પ્રાર્થના કરતો હતો તોપણ મરણ તેની પાસે આવતું નહોતું. સેન્ટ માર્ગેરાઈના ટાપુમાં મરણથી પણ વધારે દુઃખદ ૨૬ વર્ષ ગાળ્યા બાદ તે મનુષ્યને તેના લોખંડી છુરખા સાથે પેરીસના ઐતિહાસિક જે જેસ્ટાઈલ નામક મહાકાશમદમાં લઈ જવામાં આવ્યો હતો. તે જોઈ બચકર કેદખાનું હતું પણ તેને જે સંક-

ટમાંથી મુક્ત કરવામાં આવ્યો હતો તેની સાથે સરખાવતાં તે સ્વર્ગસ્થ હતું. એવું કહેવાય છે કે આ કેદખાનામાં તેને જોઇતી દરેક યોગ્ય પુરી પાડવામાં આવતી હતી. તેને સતાર વગાડવાનો ધણોજ શોખ હતો. તેમજ તેને જમદાર પ્રકારનું લીનન થયું પસંદ હતું. હવે તેને સારામાં સારો ખોરાક આપવામાં આવતો હતો. તેમાં રક્ષક તેની હાજરીમાં બાથેજ બેસતો હતો. આ સર્વ માનપાન માત્ર તેના દુઃખની મરદમી રૂપે હતાં એમ તે પોતે લેખતો હતો. તેના મોંઢા ઉપર લોખંડી કુરખાને બદલે મખમલનો કુરખો નાંખવામાં આવ્યો હતો તો પણ તે કુરખો એક પણ મોંઢા ઉપરથી કાઢી નાંખવાની કુટ-આપવામાં આવી નહોતી. વૈધ સાથે પણ તેને જાલવાનીજ અને માત્ર છબ બતાવવાની પરવાનગી આપવામાં આવી હતી. ૪૩ વર્ષ પર્થત બચકર દુઃખ બોલત્યા બાદ તેણે આખરનો શ્વાસ પોતાની મોંઢા ઉપર કુરખા સાથેજ સુક્યો. કદાચ ત્યાર પહેલાં આ કુરખો ઉઘાડવામાં આવ્યો હોત તો તેને રાજના નજીકના સમા તરીકે પીછાન્યા વિના ચાલતેજ નહીં.

કેદખાનાના દફતરમાંથી નીચે પ્રમાણે વર્તાવ મળી આવે છે:-“ આઘલ સેન્ટ માર્ગસાઇટમાંથી જે કુરખાવાળા કેદીને સીક્રમર્સ અર્લી લઈ આવ્યો હતો તે અપ્રિસિફ કેદી ઈ. સ. ૧૭૦૩ ના નવેમ્બર માસની તારીખ ૧૬ મી ને સોમવારને દિવસે ૧૦ વાગે ન્યારે તેનો કુરખો ઉઘાડ્યો ક્યો ત્યારે મરણ પામ્યો. માલુમ પડ્યો છે. તેને કોઈ પણ બતવો બચકર રોજ લાગુ પડ્યો હોય એમ લાગતું નથી. તેની તબીબત તે મરણ પામ્યો તેને આગલે દિવસે કાંઈક નરમ લાગતી હતી. તેને તા. ૨૦ મી નવેમ્બર ને મંગળવારે ખોરાકના ચાર વાગે સેન્ટ પોલના કમ્પસ્ટાનમાં હાટવામાં આવ્યો. તેની દેહન દિવામાં ૪૦ x લીવર ખસ્ય થયો છે.

સાહબરી કે જે દુનિયામાં માત્ર થોડીજ સમય પડેલાં આવ્યો હોત તો જગતના મદાન રાજાઓ. માનો એક ગણાત, તે આવી કદંગી રિયલિમાં પોતાની ૧૫ વર્ષની ઉમરે મરણ પામ્યો. તેનો જીન્દો માત્ર તેની જરૂર નહોતી તેજ હતો. તેને હાટવાની ક્રિયા કરનારાઓની પણ નાજ બહાર તેનું નામ હતું. એવું કહેવાય છે કે ન્યારે તેના શરીરનો નાશ કરવાને માટે તેની રાખ પેટીમાં કળા ચૂનો વિગેરે મુકવામાં આવ્યું ત્યારે તેનું માથું કાપી નાંખવામાં આવ્યું હતું થતો તેના શરીરમાં જખમે કરવામાં આવ્યા હતા. તેના શરીરના આવા બચકર નાશથી તેને ઉપદ્રવ કરનાર તેનો રાક્ષસ બાઈ સતોષ પામ્યો નહીં. તેણે તેની રિયલિની કોઈપણ નિરાની તેની પાછળ રહે નહીં એવા ઉપાયો શોધ્યા. દરેક દરેક યોગ્ય કે જે તેના લેરા પણ સંબંધમાં આવી હતી તે સર્વનો નાશ કરવામાં આવ્યો. તે જે રૂપના પાત્રોમાં જમ્તો હતો તેને ગાળી નાંખવામાં આવ્યાં. જે સામાન અને પચારીનો તે ઉપયોગ કરતો હતો તે સર્વ અગ્નિને સ્વામિન કરવામાં આવ્યાં અને દિવાલો કે જે તેના અંગોલા સાફી હતા તેને ટંકવી તેના ઉપર ફરીથી ચૂનો છંડાવવામાં આવ્યો કે જેથી કોઈ પણ મનુષ્ય આ અધમાધમ બનાવનો પતો મેળવવા સક્તિવાન થાય નહીં !

વત્પતિ નરક જે એ આપણા રાજાઓ ઉગ્રતામાં જેને અદ્ધા ન હોય તેણે તેની ખાતરી કરવા માત્ર આ વાર્તા વાંચવાની છે. ગાદી સાર પુત્ર નેરા અને સહોદર નિર્દોષમૂર્તિ બાદ જેવાને પણ જેઓ અવલુંનીય દુઃખમાં મરણ પર્થત રાખે છે તેમને માટે નરક શિવાય બીજું શું ? કર્કાના આગલા (હાલ ૫૬૫૨) સુલતાન અબ્દુલ દમીદે પોતાના બાઈ હાલના સુલતાનને ૨૦ વર્ષ કેદમાં રાખ્યો હતો. તે, રાજ ૧૪ મા હુઇની દુષ્ટતા સન્મુખ તો દયા છે ! સારે બાથે લોક રાજ્યને કીધે હવે આવાં નીચ કામે માટે અવકાશ રહ્યો નથી.

પરીખ.

ડૉ. સેમ્યુઅલ જૉન્સનનું (હાસ્ત્યરસિક) જીવનચરિત્ર.

આ દેશનાં નરસતોનાં અનેક જીવન ચરિત્રો હમે આપાર સુધી આપ્યા પછી, કાંઈ નહીં તો વિવિધતા ખાતર હવે જીવનચરિત્રના નામક માટે આપણે પશ્ચિમ પ્રતિ શ્રી દ્રષ્ટિ કરીશું. પાશ્ચાત્ય મહાપુરુષોમાં ઈંગ્લંડના મહાન ક્રાશકાર અને લેખક પ્રખ્યાત ડૉ. જૉન્સનના કરતાં વધારે અદ્ભુત, અને રસીકું જીવનચરિત્ર જાગ્યેજ નહોતું. સર્વાનુમતે સ્વીકારાય છે કે તેના મિત્ર અને પ્રશંસક ભક્ત મી. ઝૉઝવેલે તેનું જે જીવનચરિત્ર લખ્યું છે તેની જોડી નથી કે જૂની દુન્યામાં છે જ નહીં ! અને ડૉ. જૉન્સન જેટલો પોતાનાં જીવનથી પ્રખ્યાત નથી તેટલો તેના ભક્ત ઝૉઝવેલે તેનાં લખેલાં ચરિત્રથી પ્રખ્યાત થયો છે ! મહાપુરુષોનાં પ્રશંસકો અનેક હોય છે, પરંતુ જે નિવાર્ણજીવી ઝૉઝવેલે જૉન્સનને અર્પણ કરી છે તેવી હજી સુધી તો કાંઈએ કરી નથી. ઝૉઝવેલે સાથે જૉન્સન જોડે તેને પણ તે ભક્ત માન સમજતો, તેનાં ખાસડાને પ્રથુ તે પુંખ માનતો અને તેના શબ્દ માત્રને મહાપ્રભાણ, ગાઢજલથી પણ અધિક માનતો. ઝૉઝવેલની-જોડી શોધવા માટે તો તર્કશક્તિના પ્રદેશમાં, બનાવટી વસ્તુઓવાળાં ડાનકવીક્રોડ અને ભદ્રંભદ્ર જેવા ગ્રંથોના આશ્રય લેવો પડે એમ છે. અને તેમ જતાં જો મ્હાન મુખે કણુક કરવું પડે છે કે, સહિ પાંખા ડેન કવીક્રોડને અને અખાસંકર ભદ્રંભદ્ર દેવને ઝૉઝવેલે કરતાં વધારે એકાગ્રી, વધારે એક પગે ખડા રહીને ચઢાતા નહીં હોય. જૉન્સનનું ઝૉઝવેલને, કૃષ્ણનું ગોપીચીને લાગતું તેમ, સર્વ દિવ્ય અને પ્રિય લાગતું ! જૉન્સનની કુર્બાનીઓ, કુર્બાણી, તેની શ્રમમાં શ્રમ તથા સૂક્ષ્મમાં સૂક્ષ્મ વાતો પણ ઝૉઝવેલ, પોતાના દેવાધિદેવની પ્રશંસા અને મહત્તા તરીકે વર્ણવ્યા વિના રહ્યો નથી ! જૉન્સનના દરેક દરેક વિષયપર શા મત હતા તે ઝૉઝવેલે તેને પૂછી લેતો, માછળથી નોંધ છુકમાં ટપકાવી લેતો અને તે તેણે પોતાના એ સ્વૃક્ષ પર-મેશ્વરના ચરિત્રમાં સવિસ્તર આપી છે. સાંપ્રત લેખકો દરદમેશ જૉન્સનનો મત શો દનો તે આપતા જોવામાં આવે છે તેનું કારણ કાંઈ પણ વિષય પરનો જૉન્સનનો મત લખને પ્રગટ કરવા વિનાનો ઝૉઝવેલે શખ્વો નથી તે છે ! આથીજ જૉન્સન ખર્ક કહે છે તેમ, છે-તે કરતાં તેનાં ઝૉઝવેલથીજ જીવનચરિત્રનાં સૂક્ષ્મદર્શકમાંથી છે તે કરતાં અતિ મોટો લાગે છે. જીવનચરિત્ર કાંઈએ પણ રમુજ અને વાંચનાલાયક લખ્યું હોય તો તે નિરસદેહ ઝૉઝવેલે જૉન્સનનું છે. કાલાંઈલ કહે છે કે, જીવન ચરિત્ર કાંઈ નામકોની પ્રશંસાવલી ન હોવી જોઈએ, પરંતુ તેમના ઉમદા તેમજ છુરા કામોનાં સત્યદર્શક દર્પણ રૂપ હોવાં જોઈએ. આ કરતાં કંઈ જ કસોટી કદાવવી અશક્ય છે. જતાં તેમાં ઝૉઝવેલ જેટલો સંપૂર્ણ રીતે ક્ષેત્રમંદ ઉતરે છે તેટલો બીજો કાંઈ જીવનચરિત્રકાર જાગ્યેજ ઉતર્યો હતો.

ડૉ. જૉન્સનનું જીવનચરિત્ર આ અંક માટે પસંદ કરવાનું કારણ ડૉ. જૉન્સનનાં જીવનની ઝૉઝવેલે આપેલી સંપૂર્ણ માહિતી હોવાનુંજ નથી. નામકનું ચરિત્ર એટલું હાસ્ત્યરસિક, એટલું સંપૂર્ણ, એકંદરે એટલું અદ્ભુત અને વિચિત્ર છે અને વળી વિરોધનાં રસોથી ભરપૂર છે, અને તે સાથે જો મોટા મનુષ્યનાં આચાર વિચારમાંથી એટલો બોધ લેવા લાયક છે કે તેને પસંદગી આપવાનું હમારું દેખીતું પ્રથમ કર્તવ્ય સ્પષ્ટ પડે છે.

ડૉ. જૉન્સનનો જન્મ તથા પિતા.

ડૉ. સેમ્યુઅલ જૉન્સનનો જન્મ ઇ. સ. ૧૭૦૯ ની ૧૮ મી સપ્ટેમ્બરને દિને લીચફીલ્ડ ખાતે થયો હતો. તેનો પિતા માધકલ ચોપડી વેચવાનો એ ગામમાં ધંધો કરતો હતો, અને જન સમાજમાં તે એટલો પ્રતિષ્ઠિત હતો કે, તેને ગાંગના મેટ્રોપોલિટન તરીકે નીમવામાં આવ્યો હતો. પરંતુ માધકલ સાહેબને ચોપડી વેચવા કરતાં વાંચતાં સારી આવડતી હતી. તેથી તેની દુકાન ધીમે ધીમે લાંબી પડી હતી. પરંતુ દુકાનને બોજે તેનું બેળું તાંબું થયું હતું, અને વેચવાને બદલે વાંચ્યા કરેલી ચોપડીઓને પ્રતાપે તે તેનાં આખાં પરગણાંમાં એક સૌથી વિદ્વાન પુરૂષ ગણાતો.

પુત્રનાં લક્ષણ પારણેથી જણાયાં હતાં. તેની જે માનસિક, શારીરિક તથા નૈતિક વિચિત્રતાઓએ તેને ઉત્તરવસ્થામાં બલે કે ખૂર નામે જગવિખ્યાત કીધો તે વિચિત્રતાઓ તેના જન્મથીજ તેનામાં જોવામાં આવી હતી. તે બાલ્યવસ્થાથી પ્રચંડ શારીરિક-જે કે સુપ્રમાણુ વિનાના-પ્રમાણુનો તથા બ્રહ્માન માંસાત્મકોનો હતો. તે વારંવાર ધણી ચંચળતા દેખાડતો, છતાં તેને અનેક રોગો લાગુ પડેલા હતા અને તેની જડતા, કઠંગપણું તથા આક્ષર્ય તો કહો-વતરૂપ થઇ પડ્યા છે. તે ચીડીઓ હતો પણ દયાળુ અને ઉદાર હતો. તે જડો અને જોડાળો હાટનો તો હતોજ, તેમાં વળી અધુરામાં પુરું, આંધે ઉતરી આવેલી કઠંગાળની ગાંઠાએ તેની બદસુરતીમાં વધારો કીધો હતો. ઇંગ્લેન્ડની પ્રજાની એ સમયમાં એવી માન્યતા હતી-અને હજી પણ તે સર્વાંશે નષ્ટ નથી થઇ-કે રાજકર્તાના હાથના પુણ્યસ્પર્શથી રોગ સારો થઇ જાય છે. તેથી રાણીને સ્પર્શ કરાવવા તેને બીજે વર્ષે લંડન સહ જવામાં આવ્યો. રાણીના પગારદાર પાદરીઓએ ધણીએ પ્રાર્થના કરી, રાણીએ પણ હાથ ધગાડ્યો પરંતુ રોગ તો રહ્યોજ. વ્યાધિ વધતાં ઉલટું બાલક જૉન્સન કેટલાકે વખત સાફ એક આંખ ઝોઇ બેઠો, અને બીજીએ પણ કાચુંજ ધણો વખત સુધી બેઠું શકતો. આવી ઉપોધિઓ છતાં, આકસ્વની પોતે ભૂતિ છતાં, તેને વિદ્યારેનીની તો પ્રથમથીજ એવી પ્રસાંદી હતી કે જે પછી શાળામાં જતો ત્યાં તે સૌથી પ્રથમજ નંબરે આવતો. જ્ઞાન તો તેના મગજમાં સાગરમાં નદી આવે તેમ રેલા પેઢે એની મેળે આવતું. ૧૬ થી ૧૮ વર્ષની વય સુધી તે પિતાને ઘેર રહ્યો પણ ત્યાં પણ તે નવરો નહોતો. પિતાની પુસ્તકની દુકાનને તેણે પોતાની લાંબાંચેરી બનાવી દીધી. જે પંજુ ઉત્તમ પુસ્તક તેને લાગતું, અને પુસ્તકમાં જે પંજુ ઉત્તમ તેને લાગતું તે, તે વાંચી લેતો. તેના મગજની અદ્ભુત આહક અને પાયક શક્તિ હતી. વાંચવામાં વિષય કે સમયનો કાંઈ નિયમ નહોતો. પરંતુ એ રીતે સામાન્ય તથા વિચિત્રતા સુક્ત જ્ઞાન તેણે એટલું તો મોટા પ્રમાણમાં જમા કીધું હતું કે, જ્યારે તે આકસ્ફડની પેંઝેકાંકાં પુલીવર્સીટીમાં દાખલ થયો ત્યારે એના પરીક્ષક જેટલા એનાં ગે.ગનાં માટમાં જેની શરીર રચનાથી તથા એની અજબ રીતભાતોથી તેટલાંજ એના જ્ઞાનનાં વિસ્તારથી ચકિત થયા હતા.

આકસ્ફડમાં જૉન્સન માંડ બેજ વર્ષ રહ્યો હશે. તે ધણો દરિશવસ્થામાં હતો. કપડાં અને જોડાને કીંગડાનું પણ ટકાણું નહીં એવી દરિશવસ્થામાં પિતાની ઉપરેકત મિદ્ધતાસુક્ત અસાંસારિકતાથી તે આવી પડ્યો હતો. ઉમરાવોના આકસ્ફડમાં જાણના ચદ્દેજા બેઠેજા

સોળે શશુગાર સજેલા પુત્રો જોનસનનો છુટમાંથી તેનાં પગનાં આંગળાં દાંત કાઢતાં હતા તે જોઈને એકવાર હસ્યા હતા. તેથી તે ત્યાંથી નાસી ગયો હતો. જોનસન ગરીબ હતો પરંતુ મગર અને બેપરવા હતો. ગરીબાઈથી તે ખુશમત્તો નહીં પણ ઉલ્ટો ચઢાઉ અને નિરપેદી થઈ ગયો હતો. તેનાં પગની આ સ્થિતિ જોઈને કોઈ દયાલુ તેનાં ધરનાં આગળ ચૂત રીતે છુટનો નવી જોડી મુકી ગયું હતું. પરંતુ તે શુભચુપ લઈ મેલવાને બદલે, તુમાખી જોનસને તે નવી જોડીને બારી-ઝીંકી ફેંકી દીધી ! અને દાંતીયા કાઢતાં વયોવૃદ્ધ બૃટનેજ ચલાવ્યાં કીધાં ! આકસરના ગર્ભ શ્રીમતે વિદ્યાર્થીઓએ જોનસનનાં પગને બદલે માથું જેવું જોઈતું હતું !! તેઓ છુટનાજ અભિમાની હતા ! જોનસન તેમના છુટ કરતાં પણ પોતાનાં માથાંને વધારે અભિમાની હતો. તે ચીંથરે દાંત હતો; પરંતુ કોલેજમાં ભલભલાની તે તમા કરતો નહોતો. તેનાં શરીરની કુરપતા, તેના વજનની અસ્વચ્છતા એ સમગ્ર છતાં, પોતાનાં વાક્યાતુર્પ અને વિદ્યા વિશેષતાથી અનેક વિદ્યાર્થીઓને તે ગુરુ થઈ પડ્યો હતો. કોલેજના નિયમોનું અપમાન કરવાનાં દરેક કાવત્રાં અને બંડમાં જોનસન હમેશાં અગ્રેસર હતોજ. પરંતુ તેનાં માનને લીધે ગ્રેડેસરો તેને ક્ષમા કરતા. જોનસન ખી, એ. ની ડીગ્રી અવરય લેતે; પરંતુ તેના પિતાની દરિદ્રતા એટલી બધી વધી પડી હતી કે તેને, તરત આપ્યા જવા વિના છુટકો નહોતો. જેઓએ કોલેજ દરમીયાન તેને નિભાવવાનાં વચન આપ્યાં, હવાં તેઓએ તેનું પાલન ન કીધું અને તેથી વજર ડીગ્રીએ, ડીગ્રી મળવાની અણીએ, ૧૭૭૧ ની પાનખરમાં ૨૧ વર્ષની વયે જોનસનને પાછા ઘેર ફરતું પડ્યું. બીજો વર્ષ પિતાનો દેહાંત થયો અને જોનસનને વારસામાં રોકડા ૨૦ પાઉંડ મળ્યા.

જોનસનનું ગાંડાપણું તથા દુઃખી હોવન.

આ પછીનાં જ ત્રીસ વર્ષ જોનસને કાઢ્યાં છે તે મહા દુઃખથી ખીચાખીચ ભરેલાં છે. તે આખો જન્મ અડધા ગાંડો હતો એમ કહીએ તો ચાલે. જેવું શરીર તેવુંજ મગજ રોગ-ગ્રસ્ત હતું. તે એવાં ગાંડાં અટક્યાળાં કરતો કે જેવાં કરનારને વારંવાર ગાંડાં દેશીને, તેમનાં વીલ નદ કરવામાં તથા તેમ કરનાર કદીઓને કેદમાંથી છોડી મુકવામાં આવ્યા છે. તે હમેશાં એવી રીતે બહાડ કર્યાં કરતો, મોં એવું વાંકું ટીકું કરતો તથા એવા તો ચાળાચરકા કરતો કે જેઓ એને ઓળખતા નહોં હોય તેઓ તો બહીજ જતા. મિત્રલસમાં જન્મવા ગેર હોય તો વચમાં એવાંતા નીચો વળી પડેશમાં ગેરહોળી બાઇના છુટને જેથી કહાડતો ! એથીતા એકદમ ભરસભામાં પ્રાર્થના કરવાજ મંડી જતો ! અમુક રસ્તા અને ગલી ઉપર વિનાં પાપે તેને એવો ભ્રમરકાર હતો કે તેમની પાસે ને ચણા ખાતરજ ગમે તેટલો ચણકો લેતો ! યંબી રસ્તે જતાં જેટલા ધાંભલાઓ આવતા તેને અડકતો તથા મથુતો જતો, અને જે ભોગભોગે કાંઈ અડકવા કે મથુવાનો રહી ગયો તો ઠેક પહેલેથી પાછી એજ ક્રિયા આરંભતો ! રોગને પ્રતાપે તેની માનેદિયો અતિશય મંદ પડી ગઇ. બ્યારે કરપના શક્તિએ ઉઘ રૂપ ધારણ કર્યું ત્યારે રોગે તેને શોકગ્રસ્ત કરી નાંખ્યો; દરિદ્રતા તથા સાહસની નિષ્ફળતાએ તેનાં ગુંદરમા ભોજનમાં પંચ કાંટા નાંખ્યા. આવા દુઃખથી અનેક જણે કંટાળીને આત્મઘાત કીધો છે. જોનસન પણ હાંદગીથી કંટાળેલો તો હતો, છતાં આપઘાત ન કીધો તેનું કારણ એટલુંજ કે મોતથી તે બહુજ બહીતો. એ ચોખ્ખીવાંથી તે એટલો ભડકતો કે સતના રખેને દુઃખ મરતો તો નથી એ વિચારમાં તે અજાણી ઉકેતો.

હાલમાં આપણા દેશમાં જિવી લેખકોની સ્થિતિ છે તેવીજ સજ્જે, અસી જ્ઞાન-સનના સમ-
યમાં હતી. જે ગુર્જર સાક્ષરો પ્રેમના અનાજની કુપાદ કરે છે તેઓએ જ્ઞાન-સનના જીવન
પરથી ધણી ધીરજ ધારણ કરવાનો પાઠ શીખવો હોય છે. જ્ઞાન-સન આવી પ્રખર વિદ્વાન છતાં
૩૦ વર્ષ સુધી તેનો કોઈ ભાવ પૂજ્ય નહોતું. તે પ્રથમ શિક્ષક થયો. પછી એક શૈક્ષણિક
ત્યાં 'કરપેનીયન' તરીકે રહ્યો; પરંતુ એ અભિમાની માની આત્મા એવી ઝોનેરી પરત્રંત્રતા
સદન કરે એ અસંભવિત હતું. આદ લેટીન કવિતાનાં ભાષાંતર કરવા વગેરેની યોજના કરી
પરંતુ આદક ન થવાથી તે પણ માંડી વાળી. આ પ્રમાણે કમાવાની અનેક યોજના કરતો,
પણ કરામાં શુદ્ધિ ન વળતાં તે બીજે જામ નથી યોજના પાર પાડવા ઉપડી જતો.

આવી ભટકતી અને કંગાંસ જાળતાં અધુરામાં પુર કાકા પ્યારમાં પડ્યા ! એવા
અણવક સાથે કોઈ સર્વાંગ મુદર એસરા તો પ્યારમાં લપડવાનો સાર નથીએ લખજ નહોતો.
ધારી ચકાવ તેમ તેનાં કામખાણનું લક્ષ્ય બિંદુ તે મીસીસ એલીઝાબેથ પોર્ટર નામની એક કદરૂપી
વિધવા હતી. અને તે પણ જ્ઞાન-સનની પત્ની થવા કરતાં કાકા થવા વધારે લાલક હતી. તેની પુત્રીજ
પુત્ર જ્ઞાન-સનથી ૭૪ વર્ષ નાની હતી. સામાન્ય દ્રષ્ટિએ તે આ વિધવા બદ્ધસ્વર ભાસતી. તે
દીગણી, બંદી અને અર્જયકી હતી. અહેરાને અર્ધા ઈય જાડ 'ફજ' ના રંગેથી લાલ રંગતી
અને રંગરંગી વસ્ત્ર પહેરીને, ગામડીયણ હોઈને મોટી શોહાણીના જેવો કમકા કરીને, તથા
દાસ્યજનક દાવભાવ કરીને આગતી. પરંતુ જ્ઞાન-સનને મન તો જાણે આકાશમાંથી ઉવંશી ઉતરી
આવી ! જ્ઞાન-સનની વિયય વાસના તીવ્ર હતી પણ આંખ નખળી હતી. તેને કાંઈ મીસીસ
પોર્ટરના ગાલ પરની લાક્ષણ રંગને થર છે તેની ખજર પડતી નહોતી અને તે તો તેને કુદરતીજ
સમજતો ! કોઈ ખરી 'દેશનેજલ' સુંદરીને તેને એકજ આરામાં પેતાની પ્રિયા સાથે સર-
ખાવી હોય તોજ તેને બે વચ્ચે કેટલું ગાજ્યું હતું તેના ખ્યાલ આવતે. પરંતુ અતુમાન તથા તક
માત્રથી જ્ઞાન-સનને તો તેની બહાલી "તેરી" એ ઉપનામેજ તેને એ દેવથી બોલાવતો-ઓ-
ઓમાં સૌથી સ્વરૂપવતી, સૌથી લાલ્લવતી અને સૌથી કુસર લાગી ! તથાસ્તુ જગતનું તેમાં
શું મંદુકે બાઈ પાસે થોડો પેટો પણ હતો. કુળ સારું હતું. છેકરે રટીમરનો કેટલો હતો, અને
સ્વરૂપી તો કાચી ખાણ હતીજ. એટલે જ્ઞાન-સને તેને પરણવાનો દ્વ સંકલ્પ કર્યો. લગ્ન ૧૭૩૫
ના જુલાઈ માસમાં થયું. એ જ્ઞાન-સન તે ૬૪ મે વર્ષે મરી ગઈ ત્યાં સુધી લગ્નને દહાડેજ. જે જમમાં
હતો, તેજ જમમાં રહ્યો હતો. જમના પણ લાલ છે ! તેથીજ આ લગ્ન ધાપા કરતાં વધારે
સુખદ્ય નિવડ્યું હતું. વખતે વખતે કંકાસ કળ્યા મના પણ એકંદર સંસારનો સમુદ્ર ચાંત હતો.

હવે એ અર્ધ પેટાપેટા રોપે રોપે પુરુષાર્થ કરવાની જરૂર પડી. પેટાપેટા જામ
લીયરીડ નજદીક તેણે એક ધર ખરીદ કર્યું અને જાહેર ખજર આવી કે વિદ્યાર્થીઓને તે
ખાનગી લાણવરી. પરંતુ ૧૮ મહીના ચાલ્યા ત્યાં પણ જણજ વિદ્યાર્થી આવ્યા. ઘાનતંતુના
દેશને લીધે તે એવાં તો સજ્જડ મોં મચડતો કે તથા માખાપો પુણેને એની પાસે મોકલતાં
જહી જામ એ સ્વાભાવિક હતું. આ મોં વાંકું ટીકું કરી નાંખવાથી તો એને બે વખત ૧૭૩૫
તથા ૧૭૩૬ માં નિરાણમાંથી રક્ષક મળી હતી. આજ કારણથી એને લીયરીડની શાળાને
પણ અતે બંધ કરતી, પડી જ્ઞાન-સન જે મોં મચડતો નો અપરિપ્રખ્યાત નાટકકાર મેરીકને ૩
વિદ્યાર્થીઓમાંનો એક હતો તે લંડનમાં ચાળા પાડી અનાજ તથા આખી મિજલસમાં પેટ અને
પાંસળાં દસતાં દસતાં ફાળી જતાં.

અંથાવલોકન.

પરમહંસ રામકૃષ્ણ સુધાસિન્ધુ ખંડ-૧:-અનુવાદ કરી પ્રસિદ્ધ કર્તા, રા. નર્મદાસંકર બાબાસંકર: પ્રકાશક, અન્યમુક્તાવલિ એડીસ-સાહચાર, સુરત, પાનાં ૭૮, કીંમત ત્રણ આના.

અન્યમુક્તાવલિનો આ પ્રથમ મહુકા અમને તેના પ્રકાશક, કે જેઓ દર એક રૂપિયાં દીઠ ૮૦૦ પાનાંનું આનું અનુવાદિત સાહિત્ય આપવાની ઈચ્છા ધરાવે છે, તેમના તારકીય સમાલોચનાર્થે બેઠ મળ્યું છે. અનુવાદકના પોતાનાજ રાષ્ટ્રમાં કહીએ તો “ શ્રીયુત મહેન્દ્રનાથ શુતા, તે રામકૃષ્ણ પરમહંસના અનન્ય ભક્ત હોઈ તેમણે જે કાંઈ નજરે લેયું તે લખી રાખ્યું; તેમની નિત્ય નોંધને આધારે આ ગ્રંથ લખાયો છે. સાંભળેલી વાતો આમાં દાખલ કરી નથી. ”

અનુવાદ સારી રીતે કરવામાં આવેલો હોઈ, વિષયને બહુ રસમય કરવામાં આવેલો છે. લેખકનો પ્રયાસ સ્તુત્ય છે.

પણ એક વાત, આપણા લોકો દલકા પ્રકાશની સ્ટેશનરી વાપરી સસ્તી કીંમતે પુસ્તકો આપે છે. લાકડાના માવા આદિમાંથી બનાવેલા સસ્તા કાગળોનો ચોટાક દિવસમાંજ બૂકો અને પાછો મગો યાચ છે અને ગમે તેવું ઉપયોગી સાહિત્ય નકામું થઈ પડે છે. આવી રીતે સસ્તું તે મોંઘું પડે છે તો પણ એવી સસ્તાઈનો ઉપયોગ મો? આપણામાંના ઘણાક લોકો ધર્મીક વખતે પોતાના ખોરામાંથી ભાગ આપવા આહતા નથી તે ઉચિત નથી. સારી સ્ટેશનરી લઈ થોટાક દ્રવ્યભાગ આપી સારું સસ્તું સાહિત્ય ફેલાવેઈ ન ખર્ચ ઉપયોગી સસ્તું સાહિત્ય કહેવાય; અને જોઈ દેશસેવાઈ થઈ શકે. દલકા સ્ટેશનરી વાપરી એકી કીંમતે વેચવું એ સસ્તાપણનો ‘ રાજ ધાતવા ’ બંદાબંદ છે.

(૧) નવલકથા રાંચલ, ભાગ ૧ લો (૨) નામદાર શહેનશાહ અને શહેનશાહ બાબુ (૩) છાંદાલાલ પદ્યોદિની અને (૪) વૈરાગ્ય બોધકાવ્ય:—વિવિધ, અંથમાલાના ૨૮—૩૧ સુધીના આ ચાર મહુકા તેના પ્રકાશક—સસ્તું સાહિત્યવર્ધક કાર્યાલય, મુંબઈ, તારકીય અન્ય લોકનાર્થે બેઠ મળ્યા છે. દરેકની કીંમત ૨ આના પાંચ પુકું ૦.

(૧) રા. દ. ફ. હેડરની લખેલી એક મરાઠી વાર્તામાલાનું રા. રત્નસિંહ દીપસિંહ પરમાર પાસે કરાવેલું આ ભાષાન્તર છે. સાધારણ રીતે ગુજરાતી વાર્તાઓના ‘ તફાથી ’ કરનારા વાર્તા લેખકો કરતાં મહારાષ્ટ્રીય વાર્તા લેખકો ઉચ્ચ પ્રતિભા હોય છે તેથી વાર્તા બહુ સારી રીતે લખાય તેમાં શક નથી. રા. રત્નસિંહને એક સરળ ભાષાંતર કરતાં તરીકે હવે ઘણા આજખતા હશે. અસલ વાર્તામાંનાં મરાઠી નામોને, ઇતિહાસ સાથે નવાં સંબંધ ન હોય ત્યાં, ગુજરાતી નામોમાં ફેરવાં હોત તો વધારે સારું થાત. કહે પંદર નાનીનાની રસમય વાર્તાઓનો લગભગ ૧૨૫ પાનાંમાં સમાવેશ કરવામાં આવ્યો છે. દરેક વાર્તા બહુ રસમય છે.

(૨) રા. અમૃતલાલ સુંદરજીની આ કૃતિ તેમની હમેશની સ્ત્રી-આલોકને પ્રિય-સાદી સરળ ભાષામાં લખાઈલી હોઈ કહે ૩૪ પ્રકરણોમાં આપણા મહારાજ અને મહારાણીનાં આંતરિક જીવનવર્ણી શું બોધ લેશે તેમણે તેમનું ચરિત્ર કેટું છે તે બતાવેલું છે. મહારાજ અને મહારાણીનો ફેરો પણ આપવામાં આવેલો છે. વિષય તેમજ લેખક વિષે કંઈપણ કહેવું વિષયેય સમાનજ કહેવાશે. ૫૫ ૧૦૦ આશરે.

(૩) આ પુસ્તક તેના લેખક ૨૫૦ છાંદાલાલ સેવકશમતા પુરોની રજાથી છાપવામાં આવેલું છે. લેખક ગુજરાતી ભાષાના એક સારા લેખક હતા જેનો પરિચય આ “ પદ્યોદિની ” કરાવે છે. આશરે ૧૦૦ પાનાંનાં આ પુસ્તકમાં ૧૩૫ પદ્યો સમાવેશ કરવામાં આવેલો છે.

લગ્નપતરાય; તેનું શુભરાતીમાં અનુવાદ કરાવી પ્રસિદ્ધ કરનાર રા. ગણપતિ કેરાવલાલ રામ્ભા-પાટી (શુભરાત). પૃષ્ઠ સંપત્ત ૧૬ પેટ, ૨૫૪; પાઠ સોનેરી પુઠું. -કી. ર. ૧૧.

ન્યારે પ્રખ્યાત લાલા 'લગ્નપતરાય' પ્રખ્યાત પણ નહોતા, ન્યારે તેઓ લાહોરમાં પણ વખીલાત કરતા નહોતા અને નવયુવાન હતા તે વખતે (૧૮૬૬) તેમણે ચોતાના પરમિત્ર અને આર્થસમાજની ઉન્નતિ અર્થે સહકાર્ય કરતા પં. શુરદત્તનું અંગ્રેજીમાં જીવનચરિત્ર લખ્યું હતું. પં. શુરદત્ત મોટું સમસ્ત આર્થસમાજ વાસ્તવિક રીતે અભિમાની છે. અપૂર્વ બુદ્ધિબલ અને અદ્વિતીય સ્મરણશક્તિ ધરાવનાર એ સુરેષ્ જે પ્રતિદેવીનીજ ઉપાસના કરી હતે તેા તેણે તેની પણ પ્રસાદી ચઢેલ મેળવી હતે. ઠેક એમ. એ. માં પદાર્થ શાસના વિષયમાં તેઓ ખસાર થયા ત્યાં સુધી સર્વ પરીક્ષાઓમાં સહેલાઈથી ફર્સ્ટ ક્લાસ ફર્સ્ટ આવ્યા હતા. પ્રથમ તેઓ નારિતક મતના હતા અને આર્થ સમાજમાં હાખલ થવા છતાં, તેમની ઉચ્ચશક્તિય સંબંધી શંકા નષ્ટ થઈ નહોતી. પરંતુ ન્યારે અમેરિકામાં સ્વામી દયાનંદ મરણ સમ્યાપર હતા ત્યારે તેમને લાહોર સમાજ તરફથી પ્રતિનિધિ તરીકે મોકલવામાં આવ્યા. સ્વામી દયાનંદને આનંદ પૂર્વક મોકલું ને મહા દુઃખ સહન કરતા પં. શુરદત્તે જોયા તથા " હે પ્રભુ, તેની ઇચ્છાએ મેં સરણ હોવા હું " એવા અંતિમ ઉદ્ગાર કાઢીને ને રાત્રિ, ધૈર્ય અને આસ્તિય પૂર્ણતાથી દેહ ત્યાગ કર્યો તેથી શુરદત્તની ઉચ્ચશક્તિય વિષેની શંકાને સર્વથા લોપ થયો. પ્રત્યક્ષ દર્શનની તેના પર એવી અદ્ભુત ચર્મકારિક અસર થઈ. પં. ન. બમાં આર્થ સમાજની સંસ્થાને ને ઉપદેશતા પ્રાપ્ત થઈ છે અને પં. ન. બને કૃપાચક્ષી વર્ગ મોટી સંખ્યામાં સમાજમાં જોડાયો છે તે પં. શુરદત્તનાજ પ્રયાસને થોડો આભારી નથી, તેઓ મહા સમર્થ વક્તા હતા, અને ગમિગામ વાર્ષિકોક્તિઓ પર તેમનું અંગ્રેજી બાપજી હમેશાં મુખ્ય હતું. લાહોરની દયાનંદ આશ્રમ વૈદિક કોલેજના મૂલ યોજકો અને સ્થાપકોમાં પણ તેઓ મુખ્ય હતા. સંખ્યાના હાસિયો તથા અન્ય પ્રસંગે કોલેજ મટે તેઓ એવી દૃઢવેધક અપીલ કરતા કે હુમરો ફરીયાનો વરસાદ વરસેતો. " એમ. એ. થતાં સુધી તેમને સંસ્કૃતનું વિરોધ જ્ઞાન નહોતું, છતાં સમાજમાં જોડાયા પછી તેની એવી ધૂની લાગી કે ૬ માસમાં પાણિની અને મહાભાષ્ય સમાપ્ત કરી નાંખ્યો, અને વેદના સ્વચ્છિ પૂર્વક અર્થ કરવાની તેમાં શક્તિ આવી. તેમણે વેદમંત્રોના ને અર્થ કર્યા છે તેનાં કેટલાંક ઉદાહરણો તેનાં મંથમાં જોવામાં આવે છે. સ્વામી દયાનંદ પછી વેદના સ્વતંત્ર રીતે અને ગતિ ન કરે એવા અર્થ કરવાની અંગ્રેજી બહેલા સામાજિકોમાં તેનામાંજ શક્તિ હતી. વળી યોગાભ્યાસ કરવાની પણ તેમની ઇચ્છા હતી અને કહેવાય છે કે એ પ્રક્રિયામાં કાંઈ બૂલ ક્રીધાથીજ તેને સ્વ લાગુ પડયો અને ૨૭ વર્ષની વયે તેનો દેહાંત થયો. જીવન પર્યંત આર્થ સમાજનીજ સેવા કરી એ તેનું પણ હતું. વૈદિક ધર્મની શ્રેષ્ઠતા યુરોપ અને અમેરિકા તથા આ દેશના અંગ્રેજી પંડિતો સમક્ષ સિદ્ધ કરવા અંગ્રેજીમાં તેમણે એક માંસિક " વૈદિક મેંગેઝીન " પ્રગટ કરવા માંડ્યું હતું અને તે દ્વારાજ નિર્બાહ કરવો એવા તેના સંકલ્પ હતા. પરંતુ થોડાજ અંકો નિકળતાં દેહાંત પ્રાપ્ત થયો હતો. આ યોગ અંગે હવે પણ વિદ્વાન વર્ગ આનંદથી વંચે છે. આત્મા વિષે તો એનો નિબંધ ચર્ચકોની ધર્મ સમાજનાં નામેવામાં આવ્યો હતો. પં. શુરદત્તની સ્મરણશક્તિ એટલી તીવ્ર હતી કે એક વખતે એક મેટ્રી સભામાં માણસોં જેમ આવતા તેમ તેનાં નામ પૂછી લેતો અને સભા વિસર્જન થયા પછી દરેક જેમ હતું તેમ તેનાં નામે તેનેજ પાઠાં કઢી સંભળાવતો. તેને સંસ્કૃત ભાષા પર જેટલો પ્રેમ હતો તેટલોજ બીજાને પણ નાદ લગાડ્યો હતો. અનેક રૂઢો. તેની ખાસે પાણિનીનાં સૂત્રો બહુવા આવતા ! યુવાન પંડિતને પુણ્ય કે આ વયોવધોને શાખીને શું સાર ? તેનો ઉત્તર પંડિત આપતા કે આ નન્મમાં ન લાજ થાય પરંતુ આવતા નન્મમાં હાલના સંસ્કાર પડશે તેથી અવશ્ય લાભ થશે ! પં. શુરદત્ત પ્રથમ કક્ષાના લેખક હતા. ખંડનપર તેમનો જીવ નહોતો. તેઓ મંડન પ્રિય હતાં અને વેદ ધર્મની સનાતનતા, તેની શ્રેષ્ઠતા, શુદ્ધતા, તથા તેની ઉચ્ચ ફિલ્સુફી સિદ્ધ કરતી એનું એમના લેખનનો અભિલાષ હતો, ૨૭ વર્ષમાં તેમણે ને કામ કર્યું તે ઉપા આંકેશના (૭૨) વર્ષની વયમાં પણ

ખીન કરે તો બહુ ગણાય. તેમનું જીવન દરેક રીતે આદર્શ હતું. યોગદેવે કૃષ્ણનારા અર્થે તેને 'કૃષ્ણ-
વર' નું તેલ મળ્યું કરવા. કહેતા, પરંતુ તેમણે તિરકકારથીજ એ વાતની સાફ ના ખાતી હતી.
એ તેમના જીવનની ઉચ્ચ ભૂમિકાની જેવા તેવી સાફી નથી. "આવાં એક ઉત્તમ જીવનનું મરિત
લખનાર લાલા સાંખપતરાય છે. 'સુન્દરતામાં બાપાંતર ઘણું' સુંદર રીતે કરવામાં આવ્યું છે. લાલા લખપતરાયે
પં. શરદાત્તની 'ડાયરી' માંથી આવેલા ઉતારાથી અંચ પ્રમાણ પુરવક થયો છે. અને તેમનાં લખાણોની
પણ પાછલા મકરંદોમાં કેટલીક ચુટીલી આપવામાં આવી છે. આર્થસમાજમાં 'શરદાત્ત' નામ ધરમથ
ઘઈ પડ્યું છે. તેમણે પોતાની અટક 'વિવાર્થી' ધારણ કરી હતી અને હાલમાં અનેક તે ક્રમટક
મર્ચાદાથી ધારણ કરે છે તેનું મૂળ પં. શરદાત્ત છે. આ મહાપુરુષ કવિ રોહીની પેઢે બર યુવાવસ્થામાં
ચાંત થયા પરંતુ રોહી પેઢે નામ અમર કરી ગયા છે. આ ઉપયુક્ત-અંધર્થ બાપાંતર પ્રમંદ કરવા
મટે રા. ગણપતિ શર્માને ધન્યવાદ થટે છે. આર્થ સામાજિકો તો તે પ્રેમપૂર્વક વાંચરોજ; પરંતુ સમસ્ત
હૃદીઓ મટે તે વાંચવા જેવા અંચ છે.

સુદ્રમહર્શક માં થી.

ધીઓસોફી, કૃષ્ણમૂર્તિ અને સેંદૂલ હિંદુ કોલેજ.

કૃષ્ણમૂર્તિ પુરાણના પૂર્વ કાંડ તો ઇતિશ્રી થયો છે, અને ઉત્તર કાંડમાં તો માત્ર કોઈની
આઠા બર લાવવાનો ક્રિયા કરવાની છે. કૃષ્ણમૂર્તિ, મહર્ષિ મૈત્રેય, જરથોસ્ત્ર ઇત્યાદિ પ્રાચીન ધર્મા.
ચાર્થોના ધીઓસોફીરોએ શોધી કાઢેલા સાંપ્રત અવતાર હોષ એનાં હજારો વર્ષ પૂર્વેનાં અનેક પૂર્વ
જન્મોનાં જ્ઞાતાં અને 'એડસીયોન' ને નામે ઓળખાવીને ખીસીસ એની ખીસંટે આપ્યો છે. તે
જ્ઞાતામાં સત્યાંશ હશે તોપણ પૂર્વ જન્મનાં એ સંસ્કારો અને કુર પિતા નારાયણીયાના કમળમાં તે
આવવાથી એને જ જવાનાં એ તો નિર્મોલ્ય છે. ખીસીસ એની ખીસંટે કૃષ્ણમૂર્તિને કલ્કી અવતાર તરીકે
સંસ્કાર કરાવવા અને આવતા પેઢાંબર તરીકે તેને માન્ય કરાવવા જે નવો પથ " પૂર્વમાં ઉગતા
તારાની સંસ્થા" ને નામે રચાયો હતો, તે હવે કૃષ્ણમૂર્તિ રૂપ તારાનો ક્ષિતિજમાંથી લોપ થઈ જવાથી
એની મેજે નાશ થવાનોજ સંભવ છે. ખીસીસ ખીસંટે અપીલ કરે તોપણ ચુકાદાના આ ભાગમાં ફેર
થવાનો સંભવ નથી. ગમે તેવા ખરાબ પિતાનો ગમે તેવા સારા પુત્ર પર વાલીપણુનો
અકાટ્ય અધિકાર છે એ સિદ્ધાંતને આધારે જરટીસ એકવેલે ખીસીસ એની ખીસંટેને
પુત્રને સોંપવા આઠા કરી છે. ખીસીસ ખીસંટે સામાન્ય રીતે દુરમનોને પણ ન્યાયી અને
નિષ્પક્ષ છે, પરંતુ અહીં તો શેખરહીનો ધીનો ઘાડવોજ ઢોળાઈ જતો હોવાથી; તેના પિતા
માત્ર કડક સ્વભાવનો હોવાથી અને તેની ખાસે વાલીપણું હોય દેવાની ધીર-રીવાજબલ પાવર
ઓફ એટર્ની પર સદી કરાવી લીધા માત્રથી, સ્વાર્થવૃત્તિને વચ થઈને વાલી વાલી
થવા અયોગ્ય છે એવો પક્ષ તેને લેવો પડ્યો હતો. એથી બાલકનો શિક્ષણને પણ હાનિ થશે
એવો પ્રતિવાદીનીએ દર્શાવેલો ભય પણ અસ્થાને હતો; કમ્પે ૧૦૦૦ માઇલ દુર ઓકસર્ફ તે
લગભગ સંતાડવાજ તેને તે મૂકી આવી હતી. પિતાના હાથની પહોંચ પહાર બાળકોને મૂકી દેવા
એ તો તેની પોતાની ચોખ્ખા હતી અને તેજ બાળવ તેને ન આજુવાની દલીલ બનાવવી એ એક
કાંકરે એ પક્ષી ખાર વાળેલું છે!

મીસીસ એની ખીસંટ થી સોસાઇટીની પ્રધાના થઇ ત્યારથી એણે તેમાં જખરી ધાંધલ મચાવી મૂકી છે. બહો બોલો “કન” એ આજ્ઞાટ પ્રધાન હતો ત્યાં સુધી શાંતિ અને સરળતાથી કામ ચલતું હતું. ખાંધછોડ અને માંડવાળના નિયમથી કામ લઇ એ બૌદ્ધ અમેરીકન કામ લેતો હતો. તેમજ તીવ્ર મતભેદ હોય તેની સામે થઇને સાદસ પશુ નહોતો કરતો. મીસીસ એની ખીસંટે તો કનસના દેહાંત થતાંજ પ્રમુખ થવા ઉમેદવારી કરતાંજ ધડાકા કરવા માંડ્યા તકીયા તળેથી મહાત્મા તરફનો કાગળ કાઢ્યો જેમાં તેનેજ પ્રમુખ નીમવી એવી આજ્ઞા હતી. આ કાગળ ખનાવતી છે એમ તો કાંઈ થીઓસોફીસ્ટે ના કહ્યું-મહાત્મા માનનારથી એમ કેમજ કહેવાય?-પણ અનેક આગેવાનોએ એ પત્ર પ્રગટ કરવા માટે તો વાંધો લીધો. અધુરામાં પૂરું મીસીસ ખીસંટે થીઓસોફીસ્ટોને ધમકી આપી કે મને જે પ્રમુખ નહીં કરો તો હું તમારી સોસાયટી માંથી રાજીનામું આપીશ! પ્રમુખ થવા પછી ગી. લેડગીટર જેને અતીતનાં કામને ઉત્તેજન આપવાના પોતે સ્વીકારેલા અપરાધ સાર રાજીનામું આપવાની ફરજ પડી હતી તેને બધાની સમ્મતિ વિના પાછો સ્વીકારવામાં નહીં આવે એમ એકવાર અલખચચન આપવા ઉત્તર, રસતાથી મંડળમાં લીધો. અનેક આગેવાન થીઓસોફીસ્ટો તેથી સંરંધા છોડી ચાલ્યા ગયા-જેમાં એક ‘પાયોનીયર’ પત્રનો આગેલો તંત્રી તથા સોસાઇટીનો ઉપપ્રધાન પ્રખ્યાત મી. રીનેટ હતો પછી સેંટ્રલ હીલ્ડ કોલેજ સ્થાપી તેમાં કાશીના પંડિતો સાથે લડી, પછી એણે હીલ્ડ નેશનલીસ્ટોને ગાળો ભાંડી અને રાજકોશી કહી ધગાવ્યા તેથી તેઓ કુદરતી છોડાઇ પડ્યા. તેઓ કેનાડો ગાંઠ્યા ગયા કે મીસીસી ખીસંટથી ડર? તેમણે પશુ વહેણારી અને આગત્રી પાછલી તાણ કરી! પછી કૃષ્ણમૂર્તિનું તોફાન ઉઠ્યું કહ્યું. પ્રખ્યાત પં. ભગવાનરાસ એમ. એ. થી. સો. ના હાંદ વિભાગનો મંત્રી તેની વિરુદ્ધ થયો એટલે તેનાપર પશુ તેની ધરાણ ધક. જર્મનની તમામ થી. સોસાઇટીઓ સાથે પશુ બાજબાજી થઇ અને “થીઓસોફીસ્ટ” થી બચુય છે કે તેની સનદ મીસીસ એની ખીસંટે ખુંટવી લીધી છે!-મીસીસ એની ખીસંટ નિરસદેહ મહા પરાક્રમી છે, અનેક ઉત્તમ કામો કરે છે પણ તે સાથે ભાગે નહીં એટલાં બોખરાં પણ કરે છે!

X

X

X

X

અનેક વર્તમાનપત્રો, સાથે પણ તેણે દંગલ જેમાવી છે. અલ્હાબાદનાં ‘લીડર’ સાથે તો ચાલુજ છે. મદ્રાસના હીલ્ડ સામે તો જલનક્ષીની ફર્ષાદ મંડાવી અને પોતે મત્રસના બળથી તો, ડો. નેર સામે તેજ પ્રકારની માંડી. તેમાં પણ તે ‘હારી ગઇ અને સામું લેડગીટર માટે ત્રણે હારી ગયલા કેસમાં સર્ટીફિકેટ મળ્યું. જ્યાં સુધી લેડગીટરને એ તિત્તાંજનિ આપશે નહીં ત્યાં સુધી થી. સોસાઇટીમાં શાંતિ નથી. જ્યાં સુધી ‘તે જશે નહીં’ ત્યાં સુધી રીસાઇ ગયલા આગેવાન થીઓસોફીસ્ટો પાછા ફરશે નહીં. કાશીના પં. ભગવાનરાસ એમ. એ. જેવા મહા વિદ્વાન થીઓસોફીસ્ટને પણ એ મડળમાંથી સગભગ ખસી જવું પડ્યું છે. એક લેડગીટરે સો આગેવાનોને મીસીસ ખીસંટ પાસે ફેંકવી દાંધા છે! જેમ કન્સેવેટીવ પાર્ટીનો મી. એમ્બર્જન ‘ધીવે જીનીવસ’ છે તેમ થી. સો. નો બૂતપૂર્વ ફેરવડ અને હવે સાદો મી. લેડગીટર ‘ધીવે જીનીવસ’ છે! જે મૃતિમ રીને અલ્હાબારીને સખ સનોત ઉપદેશ આપે, ફાર્ટમાં બુખાની આપતાં એ કૃત્ય નિંદનારી પ્રજને હાંદ ડાહ્યા હાંદ અને અપકૃત્યના ટેકામાં પ્રાચીન ગ્રંથોનાં વળી પ્રમાણે ટાંકે તેવો મનુષ્ય અચિત્ત થીઓસોફીસ્ટ સોસાઇટીમાં સ્થાનને

યોગ્ય નથી. કૃષ્ણમૂર્તિને અવતાર મનાવવાનું કુદસન ઉભું કરનાર મૂલ પુરુષ પણ તેજ છે. મીસીસ એની પર તેને અદ્ભુત કાચુ છે. તે એના સુમ સુર યજ્ઞ પડશે છે. જ્યાં સુધી બળે કરીને પણ એ મહાત્માને અઘાર ધામધાં મુક્ત નહીં કરવામાં આવે ત્યાં સુધી થીઓસોશી મંડળમાં શાંતિ થવી દુસ્તર છે.

x x x x x x

સંદેહ હોંદુ કોલેજને થીઓસોશીસ્ટોએ પોતાના લોહીનું પાણી કરીને પોથી હતી તે પણ મી. લેડગીટરે ઉભા કરેલા કૃષ્ણમૂર્તિના જુદાને અંગે ચાલેલાં વાંધાઓમાં સુપ્રગમ ગઈ છે. એ મતનો થીઓસોશીસ્ટ શિક્ષકો વિદ્યાર્થીઓમાં પ્રચાર કરતા હતા. એ કોલેજ હોંદુઓની હોવાથી આ નવે પંચ દેશાવવાની કોલેજના દરજીઓએ મના કરી હતી. તેને બહારથી માન આપવા છતાં અંતરથી શિક્ષકો દુઃખી થયા હતા. અત્યંત શ્રદ્ધાને લીધે તેમનું ચિત્ત ચક્ષિત થયું હતું અને નવીન પ્રકારની પૂજાઓ પ્રચલ કરવા તેમનું હૈયું ધડકતું રહેતું હતું. પ્રીન્સીપેલ એરડેલે બીસંટ પૂજામત યજ્ઞાઓ અને એવી ભવિષ્ય વાણી કરી કે એક પ્રસંગે તે પૃથ્વીની અધિષ્ઠાત્રી થશે, જગત્ તેને નમશે ! ! આ નવીન ગુપ્ત મંડળનાં સભ્યો ઉપર આવી વિચિત્ર વાતોથી ભરેલો-લખેલો ખાનગી કાગળ 'લીડર' (અસ્દાબાદ) ના તા. ૧૩ 'મી એપ્રીલના અંકમાં કોલેજ કમીટીના સિક્રેટરી પં. ભગવાનદાસ જે પોતે એક પ્રખર થીઓસોશીસ્ટ છતાં લેડગીટર બીસંટની નવીન વિચિત્ર ભગવતિઓ ખરી થીઓસોશી (જાણકાન) ની વિરુદ્ધ છે એમ કહીને સખ્ત ખંડન કરનાં અટકયા નહોતા, તેમની તરફથી પ્રગટ કરી દેવામાં આવ્યો હતો. આ પ્રકાશનથી થીઓસોશીસ્ટ શિક્ષક મંડળ કોધે ભરાયું. તેમ કરવાનું કાંઈ કારણ નહોતું કારણ કે પોતાના મતથી તેમને શા માટે શર્માતું ? પરંતુ પ્રભુ હવે તેમને હૃદ પહાર ગયલા પારશે એમ તેમને પણ દેખાયું-અને બીજાં ધક્કાજ ન હોવાથી ૧૯ જાણે સામટાં રાજીનામાં આપ્યાં. આથી કાંઈ કોલેજનું કામ સ્તબ્ધ થયું નથી એમ કોલેજ કમીટી જણાવે છે, કારણ કે કુલ સ્ટાફનો તે એક નાનો ભાગ છે. અને ૧૯ માંનાં ધણાની તો જવાની તૈયારીજ હતી. કોલેજના સત્તાવાળાઓએ રાજીનામાં સ્વીકાર્યાં છે અને ધક્કાખરાની જગ્યાએ નવી નીમણૂક પણ કરી છે. ૧૬ માંથી ૩ જ જાણે માનાવિકારી હતા તેથી અર્થમાં કાંઈ બહુ મોટો ફેર પડેલો સંભવિત નથી. કોલેજ હોંદુ યુનીવર્સિટીને હરવર્ક જતાં સુધી પ્રેસીડન્ટ તરીકે ચાહુ રહેના મીસીસ બીસંટે લખ્યું છે. કોથનાં ગમે તેટલાં કારણ છતાં મીસીસ એની બીસંટ જે શાંતિ તથા ઉચરતા જતાવી છે તે જેવી તેવી અવગુરુથીય નથી થીઓસોશીસ્ટોના દાયમાંથી કોલેજ હવે હોંદુ યુનીવર્સિટીના નેતાઓના દાયમાં આવશે. મીસીસ બીસંટ પોતેજ તે આપી છે. થીઓસોશીસ્ટોએ હોંદુ સમાજના ઉત્કર્ષ માટે પોતે ઉછેરેલી કોલેજ આપી દેવા કરતાં વધારે મોટો પરમાર્થ કદપણે અસાધ્ય છે. કોલેજ પોતાના દાયમાંથી જતી રહેવાંથી થીઓસોશીસ્ટો તો જગરી યોગ્ય જશે. કદાચ કોલેજમાંથી પણ ચાલ્યા જવું પડશે એવો થીઓસોશીસ્ટોને ખ્યાલ તે વખતે નહીં હોય. તે છતાં તોયે તેઓ gracefully, વિવેકપૂર્વક ચાલ્યા ગયા છે એ તેમની ભગાણ ખાસ વખાણને પાત્ર છે. હમારા મત પ્રમાણે થીઓસોશીસ્ટોમાં સૌ સદ્ગુણ છે અને એકજ અવગુણ છે. તે અવગુણ તે તેમનું બેળપણ છે. ગમે તેવી અમાન્ય વાત તેઓ રાહ પેડે આપી ને આપી ગળી જાય છે. તેમને સ્વપ્ન બહુ આવે છે અને દિવ્યચક્ષુ એટલાં બધાં ખુલી ગયાં છે કે, અર્થઅધુનો

ઉપયોગ કરી શકતા નથી. એ એક જ વાત તેમનાં સદ્ગુણોને એક કાણું આપી માટલી નકામી કરી દે એમ નકામા કરી દે છે. મીસીસ એનીબીસટ જેટલી તેને વ્યક્તિ છે તેટલી જ મહિમાદિની ફાટપુટ કરાવીને પાડી છે. જો હજુ એ મહાવિદ્યુતી જરા શાંતિથી કામ લેશે અને પોતાના ગમે તેવા વરંગોને સિદ્ધ સિદ્ધિ તરીકે મનાવવા થીઓસોફીસ્ટોને તથા હીંદુઓને અતિ આગ્રહ નહીં કરે તો સંસ્થા ડામાડોલ સ્વરૂપમાંથી નીકળીને પાછી સ્થિરતાને પ્રાપ્ત થશે. થીઓસોફિકલ સોસાયટી પણ, ખાસ કરીને તેનું બાહ્ય મંડળ (અફ્ઝેટેરીક સેક્શન) દેશની ચલાવે તો, હજી ધણી સેવા કરી શકે એમ છે.

X X X X X X

ઉપરું કપ્પા પછી થી. સો. ના અનેક દેવોઝ તરફનો હીંદી વિભાગના મંત્રી ૧. મુકબલ નારાયણ ગુરુપર લખેલો પત્ર (તા. ૨૩ મે ના દૈનિકામાં) પ્રગટ થયો છે. તેમાં આ કેસથી થીઓસોફીની નૈતિક ક્ષેત્રે થઈ એવાં પડિતના કથનને તેઓ હસી કાઢી કહે છે કે શરમમાં હમારાથી ડાકીએ હિંચી થતી નથી. મીસીસ બીસટપર પણ તેઓ આક્ષેપ મુકે છે કે મી. લેડબીટરની અવાચ્ય અનીતિમય સૂચના સાથે મીસીસ બીસટ મળતી થાય છે એમ તેણે બદ નક્ષીવાળા કેસોમાં પૂર્વે કહેલું સ્વીકાર્યું છે ને તેથી તેણે પણ પ્રધાનપદનું રાજીનામું આપવું જોઈએ.

રખડતાં કૂતરાંનું શું કરવું ?

અમદાવાદની મ્યુનીસીપેલિટીએ શહેરમાં રખડતાં કૂતરાંઓને ઝેર આપીને નષ્ટ કરવાનો ફરાવ કર્યાથી અમદાવાદી નાગરિકોમાં એક દિને સાયંકાલે જાગૃતિ આવી હતી. અને થોડાં અઢવાડીયાં પર તેઓએ મ્યુનીસીપેલિટીને ફરાવ રદ કરવા અથવા અમલ ન થવા દેવા વિચાર ચલાવવા એક સભા ભરી હતી. પશુ પક્ષીઓને પોપચામાં વેળુવ-જૈન ગુજરાત ધણું નાણું ખરચે છે. તેમની દયાની લાગણી દરેક હિતજનને પાત્ર છે, અને થોડા દોરવણીથી તેનાથી ધણું ઇષ્ટ પરિણામ આવવાનો સંભવ રહે છે. કમનસીબે માત્ર જીવોની સંખ્યા પાળવી એવી સંકુચિત તેમની દ્રષ્ટિમયોદ્ધા થઈ ગઈ છે. જીવની ઉપયુક્ત નહોતાં તેમનું અસ્તિત્વ પણ હાનિકારક હોય તો પણ તેમને જીવાડવા તેઓ ઉપયુક્ત જીવોને જીવાડવા જેટલા જ પ્રયત્ન કરે છે. મનુષ્યોની તથા પશુઓની હિંસા કરનાર સર્પ જાતિના પણ જૈનો તથા વેળુવો રક્ષા છે, અને મરણ પછી પણ તેમના ડાબુઓ થાય છે અને ધૂન સહિત થોડા સન્માનથી એ મૃત નાગદેવતાના રાજનો અગ્નિસંસ્કાર કરે છે! દયાનાં પાત્રોની દૈયા નહીં પણ નિર્દોષિણ હોવા જોઈએ એટલી એક જ નાની શરત જો તેઓ સ્વીકારે તો હમે જૈનો તથા વેળુવોને પગલે ચાલવા તૈયાર છીએ. હમારે મતે, એક ઝેરી સર્પને હજીનાર ઢાળી, દસ દોર તથા પાંચ મનુષ્યોને જીવતાં બચાવવાનું પ્રાક્રમ કરે છે. એક સર્પ કે વીંચણ વળી પાછા પ્રજેત્પત્તિ કરીને, મનુષ્યનો નવા અનેક દુઃસ્વપ્નો ઉઠા કરે છે. તેઓનું દનન કરવું પણ જો પાપ હોય તો અચ્ચીત મનુષ્યે જીવવું જ દરમ છે! જગતમાં પશુ પક્ષીને મનુની પ્રજા જેટલી જ જીવવાનો હક છે. તે હમે આનંદથી સ્વીકારીએ છીએ. પરંતુ જો તેઓ હાનિકર્તા હોય તો મનુષ્યોએ તેમને નષ્ટ કરવા એ એક પરમધર્મ છે. કૂતરાંઓ પણ હિંસક છે, જોકે સર્પ, સિંહની રાક્ષિના નહીં એ ખરું છે. એ કૂતરાંઓ બીજી રીતે તેમનાથી બદલ જ. તેઓને નગરની મધ્યમાં રાખવામાં આવે છે કે જો અધિકાર સિંહ બાંધે નથી. કૂતરાને સાંકળી બાંધી ઘરમાં રાખવાનો વાંધો નથી; પરંતુ રસ્તામાં તેમને ભટકવા દેવા, રસ્તાના તેમને જાગીરદાર બનાવવા, રાહદારીઓને કરગ્રા, ભસવા, ધુરકવા દેવાના અધિકારી

બનાવવા એ. અચ્ચીન માણસે વસાવેલાં શહેર પર માણસ કરતાં કુતરાના હક વધારે ભુના છે. એમ કહેવા બરાબર છે. તેઓ દરકાય છે તેથી નેકડો હમરો મનુષ્યો તેમજ કીમતી ઠેરેલાં. પ્રાણુ. દર વર્ષે જાય છે. એમની! ફરદુપતા પશુ પતિરસ્કાર કરવા જેવી નથી તેથી જોતજોતામાં મહોદ્દામાં ખુણા સુધાં તેમનાથી ભરાઈ જાય છે, અને રાત્રે ઉંઘવું એ તેમની ખાંસ મહોદ્દાની વચ્ચે અચકચ થઈ પડે છે. એથી પશુ વિશેષ હાનિ તેઓની રસ્તા વચ્ચેની ખિલ્લંસ યોગ્યો છે. નિંદાળે જતા વિદ્યાર્થીઓ તથા કન્યાઓને એમનું ઇચ્છેક વર્તન બહુ ઉત્તમ યોધ પાક નથીજ. તેમનાં વર્તનથી એક સપ, મૈત્ર્યોદિના પાક પશુ શિખવા અચકચ છે. કેવલ દયાના નામથી ઉશ્કેરાઈ ન જતાં અમદાવાદ વગેરેના દયા-ધર્મીઓએ કુતરાને ઇલાહી દેશ રક્ષાર્થે એમની કષ્ટ પચટણુ હિમી કરી ચકાય એમ છે તેના વિચાર કરવો ઘટે છે. ઉક્ત સલામાં અનેક ચિત્રવિચિત્ર સૂચનાઓ કરવામાં આવી હતી. એક તો દરખાસ્ત કરી કે (રા. દરિયાજ મંજારામ વડીલ !) દરેક હીંદુએ અકેકે કુતરું ધરમાં પાળવું ! હીંદુ. કોણ અને કોણ નહીં તેજ નક્કી નથી. એ વાત બાલુએ રાખતાં એ સલાને સકલ હીંદુઓને કહેવાનો શો હક છે ? નહીં ખાલે તો શું કરવું ? જેને અચકવાથી હીંદુને રનાનપ્રાપ્તિયત કરવું પડે છે તેને પાળવાની વચ્ચે સત્તાએ આઠા કરવી, કેટલું યોદ્ધું ? રાજ-કોટમાં મહાવિચાર પછી મહાજને કુતરાને ધરમાં બેમાં રાખ્યાં હતાં તે ઉઠાં વડી લડીને મરી ગયાં હતાં. અન્યથાજે મોટા ખાડામાં રાખ્યા હતાં ત્યાં પશુ વાનરના એ ભત્રીજાઓએ એવીજ વર્તણૂક અસાધી હતી. જો પુરતા પૈસા હોય તો એક વખત સર્વે કુતરાને પકડીને એ માટેની ખાસ પાંજરાધિખમાં ભરવા, અને ત્યાંજ બ્રહ્મચર્ય પાત્રન કરાવીને મનુષ્ય પર્યંત તેમને પાળવા. પરંતુ તે માટે એટલું ધન જોઈશે કે તે વડે તો એક કોણેજ કે આઈનેજ રચાવી શકાય ! જ્યાં સુધી અંતાય બાળો તથા અપંગોને પશુ પુત્રું અત મળવું નથી ત્યાં સુધી કુતરાની જાળવણીની વાતો કરવી એ જોટે છેડેથી શરૂઆત કરવા જેવુંજ લાગે છે. ઝેર આપવું એ નિસ્સંદેહ દુષ્ટતા છે, અને બીજા ઉપાયથી એ જાત જતી હોય તો તેજ લેવો બહેતર છે. પશુ ઉપાય કયાં છે ? શું કરવું તે સલામાં કોઈને પશુ મુજબું નહિ, દરેક સૂચના એક પછી એક હસી કાઢવામાં આવી તેથી સલાને ફોજેતો થયેલો ન દેખાય તે સ્પષ્ટ વિચાર કરવા કમીટી નીમવાની દરખાસ્ત પસાર કરીને સલા વિસર્જન થઈ ગઈ હતી અને કુતરાઓ મુક્ત થઈ ગયા હતા ! કમીટી વંચર જોટે દંડી પડી જશે-જઈ સુધી નહીં હોય તો-એ અમારી ખાતરી છે. કુતરા જેવી જાન માટે તેમના નાઇ શિવાય બીજા ઉપાય નથી. જ્યાં સુધી ઝેર કરતાં આઠો કુર ઉપાય ન સુઝે ત્યાં સુધી નકામી હો દા કરવા કરતાં, મુનીસીપાલીટીને પોતાનું કામ કરવા દેવું એજ ઇષ્ટ છે, કુતરાં મરશે તો તેથી અનેક ઉંદર ખિલાડી, વગેરે નાનાં પ્રાણીઓના પ્રાણુ બચશે. જોના તથા વંચુવોને તે એક જેવો તેવો દિલાસો નથી.

પાટીદાર પરિપદ-ઉઝાની દેવીને પરિપદ અતે બહેસી નીરાંત.

મોતા ! (હાલે સુરત) મુકામે ગયા માસના મધ્ય પછી મળેલી બીજી પાટીદાર પરિપદ તેણે કરેલા કેટલાક દિગ્ગમત ભરેલા માર્ગો માટે મુજરાનની સામાજિક સુધારણાના ઇતિહાસમાં વાદચ્છાર રહી જશે. પરિપદનું મુકામ બહુદીવા સુધારક વિદ્વાનના ૨૫માં દત્તું તેથી આ પરિપદ અપૂર્વ ફોર્મદ થવાની આશા રજુરી હતી. વગેરે સંબંધના દેના અનં. નાજ પોલીસ તથા મેંસ કમીશનર

કરી છે કે પેટની પથ્થુ જરૂર નથી, કારણ કે ફૂતરાઓનાં પેટ કાઢી લીધા બાદ તેઓ જીવને તેવા લાંબા વખતે જીવતા રહ્યા હતા. હવે વખતે માથુસતું પેટ પથ્થુ એ લોકો ખીંચી દેવાડશે ! નાળ કાપી નાંખે છે તેવી આંતરકાની મતિ યશો કે શું ?

હવે અનાજ મોદીને ત્યાંથી નહીં પણ ગાંધીને ત્યાંથી મળશે !—પ્રખ્યાત ફ્રેંચ રસાયણિક વિદ્વાન મો. બાર્થેલેમની એક અભિપ્રાય કૃત્રિમ ખોરાક બનાવીને મનુષ્યને ખેતરોથી રત્નતંત્ર કરવાની છે. તે કહે છે કે, રસાયણીની પ્રયોગશાલામાં કૃત્રિમ ખોરાક બનાવવા માટે સુખ્ય સાહિત્ય ગરમી છે. તે એક તો સ્વર્ગમાંથી તથા બીજી પૃથ્વીના આંતર ગર્ભમાંથી મેળવી શકાય તો બસ. સર્વ તો માથે છે ને ઘેર બેઠાં કીંતનદ્વારા આવે છે તેથી તેને ખાદ્યો નહીં પડે, પણ પૃથ્વી ખોદવી પડશે. તેને પાતાલ સુધી ખોદવાની જરૂર નથી. માર્શ્યને મતે ૩ માઇલ ખોદી એટલે બસ. હવે આ કામ ઈજનેરોનું છે, અને એ કે આજે તે અશક્ય લાગે છે, પણ આવતી કાલના ઈજનેરોને તેટલું ખોદકામ રમત લાગશે, પૃથ્વીના આંતર-માંથી જે ઝરા વહેશે તેથી પૃથ્વી બસ વાડીવાડી થઇ જશે.

જાણે આ સિદ્ધ થયું હોય એવા ઉત્સાહમાં આવી બાર્થેલેમ કહે છે કે આથી સમાજ સ્થિતિ એટલી પરિવર્તિત થશે કે, લગ્ન, નીતિ, ધન, સમાજ, વ્યાપાર આદિ સંબંધિ આપણા દાસના વિચારમાં આપણને ફેરફાર કરવો પડશે, કારણ કે ખેતી તમા તે સંબંધી સમગ્રા ઉદ્યોગ નષ્ટ થશે. વળી હવે પશુપક્ષીને નાશ કરવો પડશે નહીં અને ખોરાક માટે લુચ્ચાઇ દરિયાઇ નદી કરવી પડે, કારણ કે તે પાણીને મૂલ્યે મળશે. તેથી આપણી નીતિ પણ સુધરવાનો સંભવ છે. ક્રાન્તિમાં પણ શોષસંસ્ક્રીઓ વસે છે ખરા પરંતુ રસાયણે એટલા ચમત્કારો કરી બતાવ્યા છે કે આ નવી વાતને સર્વથા અસંભવિત કહીને દસી કાઢવી એકંદી નથી.

લંડનમાં કેટલો ધુમાડો થાય છે !—એટલો થાય છે કે મકાનો મીસાની ચીમનીના ધુમાડાને ગોટગોટથી કાળા પડી ગયા હોય છે. એવી ગયુનરી કાઢવામાં આવી છે કે દર વર્ષે લંડનમાં ચીમનીમાંથી નીકળતા ધુમાડાને તોળતાં તેનું વજન ૭૬૦૫૦ ટન થાય છે અને લંડન ૧૧૭ સમયોરસ માઇલ હોવાથી તેના દર એકર દીક દર વરસે એક ટન, અને દર ચોરસવારે અઢી રતલ ધુમાડાના રજકણો તેના પર પડે—એટલે છે.

કેળવણીનો જળ સર્પ—મનુષ્ય તો શું પણ સર્પ જેવી જંગલી જાત કેળવણીથી કેટલી સુધરે છે તેના એક દાખલો હાલ મળ્યો છે. લંડનના એક મદારીને એક જલસર્પ (ઇલ્-સર્પ) મળતાં, તેણે તેને દરેક અગ્રેજી અક્ષર જેવું પોતાનાં લાંબા શરીરની આકૃતિ વાળતાં શીખવ્યું. શિક્ષકની ઇચ્છા ટપ સમજી તે એની મેળે એ. ખી. સી. ડી. વગેરે આકૃતિ કરતું થયું અને અતે શિક્ષકનું નામ જોડતાં તે માહેલા સંમગા વર્ણોની આકૃતિ વાળી બતાવતું ! જાહેરમાં આનું પ્રદર્શન કરવાનું કરાવ્યું હતું પરંતુ તેની કહને ખચર પડી. તે તેથી બંદુ ઉદ્દેશતું અને બંદીતું રહેતું. દારૂ આપવાથી ક્ષુભરજ શાયદો થયો અને જાનવર અતે મરી ગયું.

ગણિતશાસ્ત્રના ટ્રિફિસર ઘોડાઓ:—જર્મનીના સરવાળા કરતા ઘોડા વિષે તો આગળ લખી વખત લખાઇ ગયું છે. તેમના ચમત્કાર આગળ ઉક્ત 'ઇલ્' કાંઇજ નથી. ઘોડાઓ ગણિતના

પ્રોફેસર પશુ યથ શકે છે એવી કાંઈને ખજર નહોતી, જર્મનીના એડમિડેટ નગરમાં ઘોડાના શિક્ષક હેર કેલ પાસે ૫-૭ વિદ્યાન ઘોડાઓ છે. તેઓ સરવાળા મણીને તેનો જવાબ કહી શકે છે! કાળાં ખાટીયાં પર સરવાળાની મોટી રકમો લખીને એ ઘોડાઓ તે જોઈને 'પછી જે રકમ' આવે છે તેનો જવાબ ખરી ઠોઠીને આપે છે. ધારો કે જવાબ ૮,૬૨૫ 'હોય' તો આગળ જમણા પગથી ૮ વાર ખરી ઠોઠશે, આગળા ડાબાથી ૯ વાર, પાછલા જમણાથી ૨ વાર અને પાછલા ડાબાથી ૫ વાર ઠોઠશે. આ પ્રમાણે સરવાળાજ નહીં; પશુ બાદબાકી, ગુણાકાર, તથા દ્વિભાજક પશુ કરી શકે છે. રફેર-પુટ પશુ કાટે છે. પછી લનમાં શું બાકી ? ને બીજા ગણિત તો અંકગણિતથી સહેલું છે! ઘોડા વિચાર કરી શકે છે તે આથી સિદ્ધ થવું હાલે છે. આમાં તરકટ કે ગુપ્ત નીસાની જેવું કાંઈજ નથી તેની દરેક ખાત્રી કરવામાં આવે છે. પ્રાણિશાસ્ત્રના પ્રખ્યાત પ્રોફેસર ડૉ. ડીગ્ગર તથા અન્ય પ્રખ્યાત સાયેંટીસ્ટોએ મુલાકાત લઈને દરેક જાનની ખાતરી કરી છે. એ ઘોડાઓને સેન્સસમાં બહેલા પશુ લખવા પડશે; કારણકે નામો પશુ ખરીથી ઠોઠા મારીને લખે છે! મૂળ આસ્ટન નામક એક શિક્ષક હેન્સ નામના પોતાના ઘોડાને, બાલકને કોર્ગાઈટનની પદ્ધતિથી શિખવે તેમ શિખવેા હતા. આરેને આ વિદ્યા હેર કેલને જાનાવી અને વારસામાં પોતાના ઘોડા તેને આપેા. આ ચમત્કાર તપાસવા માટે દેશ પરદેશોનું એક કમીશન નીમવાની સૂચના કરવામાં આવી છે. હેર કેલ પોતાની વિદ્યા હજી કાંઈને બતાવતો નથી તેથી તેને ખીમને શિખવવા આગ્રહ કરવામાં આવશે. અસલી હાંદી જેવા જર્મની નથી તેથી જરૂર શીખવશે.

જુદી જુદી પ્રજાઓનાં આયુની સરેરાસ નીચે પ્રમાણે:-

કે'મ જર્નલ ' લ જર્નલ,' આપે છે;

દેશ	વર્ષ-માસ	દેશ	વર્ષ-માસ.
સ્વીડન-નોર્વે	૫૦-૨	પ્રશીયા	૩૯-૪
ડેનમાર્ક	૪૮-૨	રુટ્શી	૩૯-૩
આયર્લેન્ડ	૪૮-૧	પોર્ટુગાલ	૩૬-
ગ્રેટબ્રીટન	૪૫-૫	રોમાનીયા	૩૫-૧૧
બેલ્જીયમ	૪૪-૧૧	ઓસ્ટ્રીયા	૩૪-૨
સ્પીટઝર્લેન્ડ	૪૪-૪	બર્મેરીયા	૩૩-૭
હોલેન્ડ	૪૩-૦	ટર્કી	૩૩-૫
રશિયા	૪૩-૭	સ્પેન	૩૨-૪
ફ્રાન્સ	૪૩-૬	ગ્રીસ	૩૨-૪

આ પરથી એજ સાર નીકળે છે કે જેમ હિતર પ્રદેશ વિશેષ તેમ હીંધાંયુ વિશેષ છે. અતિહિંધા બર્મેરીયામાં સૌથી વિશેષ છે છતાં સામાન્ય આયુ તો જાડુ આંખી છેજ. અત્યંત હીંધુરતાન સૌથી હિતર છે. તેના વનનીની સરેરાસ આયુ માત્ર ૨૪ ની છે.

વૈદ્ય હુદીમાને નામ કરવાની અમૂલ્ય તક—મો. દુબેન નામના પેરીસના એક વૈદ્યપ્રેમી બાપાસીએ આપી છે. તેને દરેક માત્ર સરહીનું છે. જરાકમાં સરહી થઈ જાય છે. જે

તેને સાંભળે કરે તેને રૂ. ૬૦૦૦૦ નું ધનાંશ તે આપે છે. ૮૭ જીજ્ઞાસુઓએ તેના પર પોતાની દયા અજમાવી જેમણે છે પણ ફોર્કટ, એ રકમ, ન્યુ ચોર્કની બેંકના પ્રમુખ મી. ચાર્લ્સ શી-લેએ પોતાના જમાવેને સાંભળે કરનારને 'સાં લાખ પાઉંડની આપવા કહાડી છે. તેના પ્રમાણમાં કોઈજ નથી. હાંદના કેટલાક વૈદ્યો મરેલાં શિવાંધ બધાને સાગ્ન કરવાનો દાવો કરે છે તેઓએ કંઈક કરી બતાવવાનો આ પ્રસંગ છે.

૧ સમુદ્રયાત્રા વિરૂદ્ધ તો પશુઓ પણ છે !—એમ જાણીને સમુદ્રયાત્રા અર્થાત પરદેશ ગમનના વિરોધી સંરક્ષકો (હજી કોઇ સલાહ હોય તો) આનંદ થશે. પશુઓને સ્ટીમરમાં બીમકુલ રહેન પડતું નથી. માત્ર હવ તરફના રીહાજ સ્ટીમરમાં આનંદી રહે છે. બીજા બધા સમુદ્રયાત્રાની વિરૂદ્ધ છે. બાધ તો સૌથી વિરૂદ્ધ છે. સ્ટીમરમાં તે એધારા આંસુ પાડી રડવાન કરે છે અને દયા આવે એવા શબ્દો કહ્યાં કરે છે. ઘોડાને પણ જુડું ગમતું નથી. પક્ષીઓ બેસક ધણી ખુશ હોય છે. પણ આકાશ તેમનો વિષય છે, અને મનુષ્યો અને પશુઓ પૃથ્વીગામી હોવાથી તેઓ પક્ષીઓથી જુદા પડે એ સ્વાભાવિક છે.

કરોળીયા ઇંગ્લેન્ડે !—પાતામાની ગંભીર નહેર બાંધવામાં હ કરોળીયાઓ પણ કામે લાગ્યા છે ! તેઓ જે અદ્ભુત પાતળા દોરા ઉત્પન્ન કરે છે તે સિંહનીપરને સર્વે માટે અનિવાર્ય છે. પેટીનમના તારને બદલે એ પાળેલા હ કરોળીયા જે દોરા વણતા જાય છે તે માપ વગેરે લેવાના કામમાં આવે છે. ગમે તેટલી પાતળી દોરી કરતાં આજી જગ્યા તે રાંઠા હોવાથી, ગજુતરી વધારે ખરી થાય છે. સૂક્ષ્મદર્શકમાંથીજ જેમણે શકાય અથવા મદા સૂક્ષ્મ કાટખુણા અથવા લાંબાક માપવા માટે દોરી તો ધણી થવાથી બહુ જડી અને અંતે જારી થઇ જાય. તેથી ઇંગ્લેન્ડની રાયલ વેદ શાસ્ત્રમાં પણ અંતે કરોળીયાના તાંતજાળ કેટલોક વખત ધર્મ વાપરવામાં આવે છે. ખગોલવેદના ગજુતરી માર્ગનાં ગાંધકોમીટર, ટ્રાન્સીટ સર્કલ વગેરે યંત્રોમાં વાણીતાણી તરીકે કરોળીયાના દોરાની ગુંથણી કરવામાં આવેલી હોય છે. તેથી જેમની ગજુતરી વધારે સારી રીતે થઇ શકે છે. કરોળીયાનું રેશમ પણ એક એક, અદ્ભુત ચમત્કાર છે ! મનુષ્ય તેની જેડી બનાવી શકતો નથી, અને એ પટ્ટાદને શરણાંગત થયું પડે છે.

કય રોગથી બચવા કાનમાંથી દાસ દ્યોઃ !—એવી કંડી સૂચના વર્ણનીય યુનો-વર્મિટીના ડો. જોન ઇ. ડેવીસ કરે છે. તે કહે છે કે મનુષ્ય નાક વાપરતાં શીખ્યો તે પહેલાં તે કાનમાંથીજ શ્વાસ લેતો હતો. જ્યારે મનુષ્યના પુર્વજ (ડાર્વિન મન પ્રમાણે) મરુપ સ્વરૂપ હતા ત્યારે માછલી જેમ હાલ નાક વિના ચલાવે છે અને ' હ્રિસ ' માંથી શ્વાસ લે છે તેમજ શ્વાસ લેતો હતો. હજી મનુષ્યમાં અવશેષરૂપે કાનમાંથી શ્વાસ લેવાનું સાદિત્ય, અનુપયોગથી ઘણું પસાવા છતાં તદ્દન નષ્ટ થયું નથી અને તે ખીલતી શકાય. ડો. કહે છે કે જો નાનપણથી શીખવવામાં આવે તો કાનની પાંખેની પણ આંખના પોપચાં પેટ ઉઘાડ દાંક ચાઈ શકે. હાલ તો કડક છે ! સાળેડીરોનો મન જાણુવા જેવો થઇ પડશે.

કુતરાં ખિસાઠાં અને ઉંદરોને ચમુની ખાસ આપશ્યક્તા નથી !—ખાસ કરીને કુતરાં, ખિસાઠાં અને ઉંદરના સંબંધમાં એમ છે. એઓ દિવસરો પેટે આંખ પર ઝાઝો લેવોતો રાખના નથી ! ખિસાડી તથા ઉંદર સત્રે અધારામાંજ પોતાનો ધંધો કરે છે એ

પ્રસિદ્ધ છે. તેનું કારણ 'સાયેન્સીફિક' છે. એમની દ્રાણ તથા સ્પર્શેન્દ્રિય-ધણી તીવ્ર તથા નાણુક છે-નાણુકજ ઘણું ખરું તીવ્ર હોય છે. કુતરા વાસને આધારે ચાંચા બન્ય છે. અર્ધગતા છતાં તેઓ દૂર ચાંચા જઈ શકે છે. કુતરાની કર્ણેન્દ્રિય પણ અતિ તીવ્ર હોય છે. ખિસાડીની મૂળના વાળ જે શરીરનાં પટ જટલાજ લાંબા છે તે વડે તેઓને રસ્તો જડે છે. તે જમીનને અડકાડીને તેઓ માર્ગ શોધી લે છે. એ મૂળના વાળ આખા શરીરનાં જ્ઞાનતંતુ સાથે જોડાયા છે તેથી જસ પણુ સ્પર્શનું એ વાળને તરત જ્ઞાન મ્લાપ છે. ઉંદર મામા તો લગભગ અર્ધગજ છે. સ્પર્શ, શ્રવણ દ્રાણ તથા માંસતંતુ પરજ તેઓ આધાર રાખે છે. મનુષ્યની ચક્ષુ શક્તિ ધણી ખીસી છે તેટલી પશુ આદિ પ્રાણીઓની નથી. પણ તેઓની દ્રાણ તથા સ્પર્શેન્દ્રિયો મનુષ્યોની તે ધ્વંસિયોથી જગત્તર છે.

પગ અને મોંથી ઉત્તમ ચિત્ર કામ કરનારાઓ !-પગથી હાથનું સવસ્તુ કામ કરતી ઓંતું વિવેચન હમે આ પ્રકરણમાં ક્યું છે. તેથી પણ અદ્ભુત ઉદાહરણો પુરવામાં મળી આવે છે. શી. બર્ટ્રામ દાઇક્સ નામનો અંગ્રેજ ચિત્રકાર પ્રખ્યાત છે. ૮ ની વયે તેના જન્મે હાથ હમેશ માટે દ્રામ તથે છુટા પડી ગયા હતા. છતાં તે ચિત્ર કામ જે ખરું જોતાં હાથનાં આંગળાનોજ વિષય તે વિના પણ ચિત્ર કામ શીખીને રહ્યો. અકસ્માત પછી જે વર્ષમાં હુંબરગામાં ઉત્તમ ચિત્ર માટે તેણે પ્રથમ વર્ગનું સર્ટીફિકેટ પ્રાપ્ત ક્યું. શી. દાઇક્સે મોંમાં પીછી રાખીને એવાં સર્વોદ્ભૂત ચિત્રો ચિત્તવાં છે કે સ્વર્ગસ્થ મહારાણી વીક્ટોરીયાએ તેનાં અનેક ચિત્રો ખરીદ્યાં હતાં. પ્રખ્યાત ફ્રેંચ ચિત્રકાર મોં. ફ્રેંકોઇ હમેથોમોનને તો જે હાથ નંથી ને બ્યાજમાં એક પગ નથી તે પણ મોં વડેજ ચિત્રકામ કરે છે અને એનું સરસ કે ૪ હાથે પગવાળા ક્રાન્સનાં સર્વોત્તમ ચિત્રારાઓની દરીશદમાં આ પાંગળો કંગલો ૧૮૯૬ માં છૂટી ગયો હતો. જળીતી ફ્રેંચ ચિત્રારી માદમવાઝલ (' મીસ ' માટે ફ્રેંચ શબ્દ) રેપીન હાથ લીન હોવાથી પગથી ચિત્ર ચિત્તરે છે અને એવાં મુંદર કે આપણાં રાજમાતા એલેકઝાન્ડ્રીએ પોતાની એક જમી તે કુમારિકા પાસેજ ચિત્રાવેલી છે. મનુષ્ય સાદિત્ય વિના પણ કેવું પરાક્રમ કરી શકે છે અને હાથ પગ વિનાના મનુષ્ય સર્વથા નકામા છે એ માન્યતા કેટલી ભૂલ ભરેલી છે તે બતાવી આપનારા આ જે દાખલા સારા જોઈ પાડો છે.

સ્વાદિષ્ટ દારૂગોળો અને મોંમાં ધડાકા !-સાથી પ્રખ્યાત પ્રાણુપાતક દારૂગોળો તે ' કોર્ડાઇટ ' છે. કંબનસીએ તેના સ્વાદ મીઠો અને ખાદ્ય છે, કારણ કે પાંચમાં ત્રણ હીરસા તેમાં નાઇટ્રોજીનસરીન છે. તે ચાવવાનો મુંદર જે યુરોપમાં બહુ ખપે છે તે તરીકે વાપરવાના લશ્કરીઓ બહુ શીખીન છે. સરકાર તંત્રથી તેઓને એજ દારૂગોળો કાતુંસમાં ભરવા મળે એમ તેઓ વારંવાર ચલાય છે કે જેથી ખાવા પણ વપરાય. ઘોડા જથામ ખાધેથી તેની અસર દારૂ જેવી છે; તેથી જાગૃતિ આવે છે. ઝાણું લેતાં ભાંગ ચડનાં આકાર તથે અને ઘર ઉપર ટેપાય છે તેની અસર થાય છે. તેને અનેક વિચિત્ર સ્વપ્ન તરંગો છૂટે છે, પરંતુ ધણીવાર તેનાથી મહોકાણુ વળે છે. જો કે ચાવનાં સામાન્ય રીતે એ દારૂગોળો છૂટતો નથી પરંતુ વીજળીક સ્પર્શ થતાં અથવા તેને જોરથી ચાવતાં વખતે તે છૂટવાનો સંભવ છે. આથી જે જર્મન તથા એક ઑસ્ટ્રીયન સીપાઇ મોંમાં ચાવતાં ધડાકા થવાથી ઉડી ગયા છે ! અંગ્રેજ લશ્કરમાં પણ એ ટેવ હતી અને તેની ખબર પડતાં સખત ઉપાયો લેવામાં આવ્યા હતા.

ફ્રી-લેંડમાં સ્ત્રીના હક વિષે જાતિ અનુભવ— રીન્ડુ ઓફ રીન્ડુઝ (લંડન) ના એક ગ્રંથમાં ડૉ. ટેક્સ હલ્ડીન, એમ. પી. જણાવે છે કે ઈ. સ. ૧૯૦૬ ના સાલમાં અમીર, પાદરી અને શહેરીઓની મળેલી ફ્રીનીશ પાર્ટિમેન્ટમાં કોઈએ પણ સ્ત્રીને હક ખાતલ કરવા વધી ઉઠાઓ નહોતો અને એવો ભય પણ દર્શાવવામાં આવ્યો નહોતો કે સ્ત્રીઓ એથી પોતાની જાતિ (જોર) તથા જશે અથવા તો સ્ત્રી અને પુરુષ વર્ગમાં કંઈએ પેસશે. વ્યવહારમાં પણ એ ભય ખોટો-કાળ્પનિક ઠર્યો છે. વણીચાર એવું પુણ્યમાં આવે છે કે ક્યાં સુધી સ્ત્રીઓએ મત આપવાનો હક વાપર્યો છે. તો તેનાં જવાબમાં કહું છું કે ફ્રીનીશ સ્ત્રીઓએ પોતાની ફરજ જાણી છે, તેઓ મન આપવા મરદના જેટલાં જ જ્યામાં જતી જણાતી હતી. છેલ્લી વાર સુંદણી વખતે સ્ત્રી મત આપનારો સ્ત્રીઓની સંખ્યા ૫૪૮ થી ૬૦૫ ટકા હતી અને પુરુષ વર્ગમાં મત આપનારાઓ ૬૪૮ થી ૭૦૫ ટકા ગણાયાં હતાં. આથી એમ ચોખ્ખું જણાય છે કે રાજ્યાધિકારને લાયક સ્ત્રીઓ નથી એ માનવું સ્વીકારવા ભેગ નથી.

ધણા માણસો એમ અભયમ પામે છે કે સ્ત્રીઓ ફ્રીનીશ હાથેમાં શું કરે છે ? એના જવાબ એટલોજ છે કે તેઓ ત્યાં પાર્ટિમેન્ટની કમીટીમાં નીતિ અને વ્યાવહારિક વિષયોની ચર્ચામાં ભાગ લે છે એટલુંજ નહિ પણ કાયદા, મજુરી, વ્યાપાર, અને નાણાની ખાજ તમાં પણ ભાગ લે છે. મરદ કરતાં સ્ત્રીઓ પાર્ટિમેન્ટની બેઠકમાં વધારે નિયમિત હાજરી આપે છે અને એથી પણ વિશેષ સાનંદાચર્યની વાત એ છે કે મરદો કરતાં ઓછું બોલે છે ! (ઘરમાં પણ એમ હોય તો પછી કાંઈ ખોટું રહે નહીં !)

માન પગે હાથનું સંધનું કામ કરતી એક સ્ત્રી-તેનું મુગારક નામ મીસીસ પીઅર્સ છે. આ વિચિત્ર સ્ત્રી ઇસ્ટર્ન (ઇંગ્લંડ) માં છે. તે ખિયારી હુંદી, હાથ વિનાની છે, જ્યો તે પોતાની હાથની લોટી હાથને બદલે પગને આગળે પહેરે છે ! તે દરેક દરેક કાર્ય પોતાના પગે કરે છે—તે થોડા વખતપર એકને ત્યાં જમવા આવી હતી. તેણે ત્યાં આવેલાં બધા માણસોની અજાણશી વચ્ચે, પોતાના ખાવાના કાંચ અને છરી પગે વતી ઉંચકી આનંદથી બોજનનો ઉપભોગ કર્યો હતો. ધરધણીઆણી તરીકે મીસીસ પીઅર્સ ખરેખર એક અભયમ પૂનશુ છે. તે ખાવાનું રાંધે છે, ધર સાફ કરે છે, ટુંકમાં ધરધણીઆણીની તમામ ફરજો જાણે છે. તેને સાત જાગ્રદા થયાં છે તેમાંનાં છ મરી ગયાં છે અને સાનમો ઇતરો છે. તેને પણ ઊંડા ચવાથી મીસીસ પીઅર્સ હાથ દાદીનું પદ ભોગવે છે. તે ડાબે પગે લખે છે. તે પણ ધણું સાફ જાણે છે. વિષય જાત કામ પણ, સારી રીતે પેરેજ કરે છે. તે ડાબે પગે કામ કરે છે ને જમણે પગે વસ્તુઓ ખસેડે છે. કંઈ વસ્તુ માંડવામાં આવી હોય તો તે જ્યાં હોય ત્યાં તેના પગ મુએથી પહોંચે છે અને લાવી આપે છે. ટુંકમાં જેમ બીજા માણસો હાથવતી સહેલાઈથી કામ કરે છે તેમ એ સ્ત્રીના પગ કરે છે. આ બાબ જનમથી હુંદી બની કે અકસ્માતથી તે જણાયું નથી. પરંતુ આ જિના, અગ્રાસથી ગમે તેવી કઠિનતા નહીં યથા સહે છે તેના એક અત્યુત્તમ મુસાવો તેમજ દાખલો છે.

સ્ત્રીને પુરૂષે તથા પુરૂષે સ્ત્રીને મારવાનાં મુરતો !—આપણા જ્યોતિષના મંથોમાં સ્ત્રીનાં પણ મુદત્ત કલાં છે તો મુરોપીયનોમાં સ્ત્રીએ પુરૂષને તથા પુરૂષે સ્ત્રીઓને પરંપર

મારવાનાં મુદ્દતો છે—દહો કે દેવા. ત્યાં સુધી સુધારો પાછળ દતો ત્યાં સુધી ઇંગ્લેંડમાં એમ માનવામાં આવતું કે ધણુને પોતાની સ્ત્રીને સુધારો 'ઇસ્ટર' ના. પર્વનાં સામનાર પુરતો દેક છે । આને લાલ લાક કેટલોક સ્ત્રીને સ્વાદ ચખાડવા બીજાકુલ સુકતો નહિ. પણ પાછો એવો પણ ધારો દતો કે સ્ત્રીઓને પોતાના ધણીને ઇસ્ટરના મંગળવારે મારવાનો દેક છે ।

“ તમે બાંધવીને પરણ્યા કેમ ? ”—એ પ્રમાણેના પ્રશ્નના પાસ્ટકાર્ડ વિલાયતના એક સાહસિક પત્રે કેટલાક સુદી કારણ ગૃહસ્થો પર મોકલી આપ્યા હતા. તેમાંના નીચલા કેટલાક ઉચર વાંચવા જેવા છે:— ૧. હું પોતેજ, ૧૧ વર્ષ થયાં એ પ્રશ્નનો જવાબ મેળવવા માથાકોઠ કવં છું. ૨. કારણકે સારાણે કંચુ કે બીજાં પાંચ પુરુષો મારી માગણી કરતા હતા. ૩. મારા બાપે કંચુ કે ૮ વર્ષ સુધીનું સંવનન જસ છે. ૪. શ્રીમતીને પરણ્યા પહેલાં બધાં લાક જતાં કંટાળી ગયો અને તેના ખર્ચનો જવાબો કરવા. ૫. મહેરબાની કરી મને ઉચકેરા નાં. ૬. પહેલાં હું ધારતો હતો કે તે દબારમાં એક હતી, હવે મને લાગે છે કે એકમાં તે દબાર જેવી છે । ૭. તે વખતે મને લાલ લેટલો અનુભવ નહોતો. ૮. મારે વિરહ દિગ (box) ના માણસની જરૂર હતી તેથી—તા ૯. લઇ તે વિરહ છે. આ મસકરી રૂપ જવાબો, પદ્ધતિ પછી ગ્રેમ પૂર્વે લેટલો નથી રહેતો છતાં લગ્નથી આનંદો સ્વભાવ પણ જતો રહે એટલા બધા તેઓ લગ્નથી દુઃખી નથી થતા તેના પુરાવા રૂપ છે.

સ્ત્રીઓની સુખમાં ટોપીઓ—તી રેશનથી સભ્યમાં તેની પાછળ વિસંતારાઓથી રંગભૂમી-પર કેખાતું નથી એ વાજબી ર્થાદે એટલું કહ્યું સ્વરૂપ લીધું છે કે, સુનાઇટેડ રેટસના રેકસાસ રાજ્યની રાજસભામાં એક સભાસદ તેનો અટકાવ કરવાનું બીજ લીધ્યો છે । એ ર્થથી વધુ ઉચાઇની ટોપી કે તે પરતું પીછું હોવાની તથા કોનારી ૪ ઇંચથી વધુ પહોળી હોવાની મનાઇ કરવામાં આવી છે. સભામાં આવી વધુ મોટી ટોપી, પહેરનારીને ૩ વર્ષ નવી ટોપી ખરીદવા દેવામાં આવશે નહીં તેમજ તે પછી અચુકજ જાતની સસ્તી ટોપી પહેરવા દેવામાં આવશે । અમેરીકનો સ્વતંત્રતા આપે છે, અને માત્ર જેનો તે દુરપયોગ કરે છે તેનીજ સ્વતંત્રતા અચુક અસામાં લાક લે છે. આ દેશમાં સ્વતંત્રતાનો કોઇ દુરપયોગ કરે તો તેથી સ્વતંત્રતાનીજ નિંદા કરીને તે લાક લેવાની ચૂમના કરવામાં આવે છે ।

સીપૂજા તે આનું નામ—હીડુલાનમાં સીપૂજા માત્ર સજ્જમાં અથવા તેને મારવાના અર્થમાંજ પ્રયુક્ત છે. પરંતુ યદ્ય તાર્યસ્તુ પૂજ્યતે એ મતુ આવાને અવધારમાં તે સુનાઇટેડ રેટસના ઓહીઓ રાજ્યેજ અમલમાં આણી છે. ગરીબ સ્ત્રીઓને બાળકો ઉછેરતાં ધણું કષ્ટ પડે છે, અને કષ્ટ પૂરું લેવાની ના નથી, પરંતુ વધારાના ખર્ચ માટે મહા આપેલા થક પડે છે. તેથી એ રેટ કોર્પોરેશન ક્યો છે કે ૧ જાળકની માતાને ૧૨ માસે ૩ પાઉંડ તથા દર વધુ માગક માટે ૨૮ શીલિંગ મળશે. આ જાલકો ઉછેરવાના ખર્ચને રેટને ફાળો ને પતિ જરૂરો હોય તો નહીં મેજે. દરિદ્ર નિષ્કાં અથવા પતિનું ક્યાનિજ તેનો લાલ મળશે.